

1

2

V. COSTĂCHEL P. P.
PANAITESCU

A. CAZACU

VIATA FEUDALĂ

în

Țara Românească și Moldova

(sec. XIV-XVII)

EDITURA ȘTIINȚIFICĂ

București, 1957

PREFAȚA

Datorită activității rodnice a Academiei R.P.R., cercetătorii din domeniul istoriei dispun în momentul de față de numeroase publicații de izvoare care le permit o bogată și sistematică documentare.

Institutul de Istorie al Academiei R.P.R. a pus la îndemîna cercetătorilor istoriei Romîniei o uriașă cantitate de documente, pînă acum inedite, în colecția intitulată *Documente privind istoria Romîniei*, colecție care pentru Țara Romînească și Moldova, pînă la 1625, cuprinde azi 20 de volume cu circa 7000 de documente. Aceste documente constituie arhiva actelor interne ale celor două țări romînești, fără de care nu se poate păși la cercetarea problemelor de producție, a celor sociale și de organizare din istoria noastră în epoca feudală. Pe lîngă acest corpus de documente publicat, Institutul de Istorie mai posedă în copii pregătite pentru tipar și colecția aproape completă a documentelor moldovenești și muntenești pînă la sfîrșitul secolului XVII, care cu numărul lor dublează volumul colecției. Această impozantă masă de informații asupra trecutului nostru a fost cercetată pentru întîia oară, în vederea unei monografii asupra vieții feudale, de către autorii prezentului volum. Întocmirea unei monografii care urmărește aspectele vieții societății feudale și ale instituțiilor sale specifice în țările romîne n-ar fi fost posibilă fără acest prețios instrument de lucru. Istoricii care au scris înainte de publicarea și adunarea acestor documente au fost siliți să se mărginească la săracele rezultate ale cercetărilor lor personale și izolate în arhive, la co-

Apariția formelor feudale în viața țărilor române era explicată ca urmare a influențelor venite din Occident. Astfel în lucrările de sinteză ale lui A. D. Xenopol¹ și N. Iorga² a fost subliniat caracterul occidental al daniilor domnești din veacurile XIV și XV. I. Bogdan, pe lângă această instituție feudală, a relevat și aceea a imunității³, de care -mai târziu s-au ocupat în cercetările lor R. Rosetti⁴ și I. C. Filitti⁵. Dar acest din urmă istoric, relevând existența privilegiului imunității, a negat în același timp faptul că a existat justiția feudală spunând : „...justiția n-a devenit niciodată la noi patrimonială... Justiția n-a încetat niciodată de a emana de la domn”⁶. În legătură cu modul de a stăpîni pămîntul a fost ridicată și problema referitoare la „dominium eminens”, de care s-a ocupat în special D. C. Arion⁷. Au mai fost făcute și alte încercări privind diferite aspecte ale vieții feudale din țările noastre⁸.

În ultimii zece ani transformîndu-se radical bazele ideologice -ale științei noastre istorice, trecutul societății românești a început să fie cercetat în lumina învățaturii marxiste. Aspecte variate ale societății feudale din țările române au fost dezbătute în articolele care au apărut în publicații ca „Studii”, „Studii și Referate” ale Academiei R.P.R., „Studii și Materiale de Istorie Medie” etc. Prezentarea evului mediu din țările române ca o perioadă feudală și-a găsit oglindirea în „Istoria R.P.R.” ■— manual pentru învățămîntul mediu. Niciodată condițiile n-au fost mai prielnice pentru întocmirea unei lucrări de sinteză asupra feudalismului românesc, ceea ce a îndemnat pe autorii acestei lucrări să umple lacuna existentă.

¹ A. D. Xenopol, *Istoria Romînilor*, ed. Vlădescu, III, p. 393.

² N. Iorga, *Istoria Romînilor*, București, 1937, III, p. 186.

³ I. Bogdan, *Istoriografia romînă și problemele ei actuale* (Acad. Rom. Disc. XXVII, 1905).

⁴ R. Rosetti, *Pămîntul, sătenii și stăpînii în Moldova*, p. 289.

⁵ I. C. Filitti, *Proprietatea solului în Principatele romîne oină la 1864*, pp. 192—199.

⁶ I. C. Filitti, *Organizarea judecătorească în Romînia* în „Enciclopedia Romîniei”, I, București, 1938, p. 328.

⁷ D. C. Arion, *Încercare asupra domeniului eminent din Principatele Munteniei și Moldovei în secolele XIV și XV*, Cluj 1931, pp. 12—24.

⁸ A. V. Boldur, *Contribuții la studiul istoriei romînilor*, 1937.

Așadar, prezenta lucrare înfățișează prima încercare de sinteză științifică asupra vieții feudale în istoria României.

Izvoarele constituie fără îndoială factorul fundamental în documentarea cercetătorului, cunoașterea lor ne-a îngăduit să punem probleme de care cercetătorii oare nu le-au avut la îndemână nu s-au putut apropia. Însă cercetarea izvoarelor fără a fi călăuzit de cunoașterea legilor fundamentale de dezvoltare a societății nu dă posibilitatea de a studia în mod obiectiv fenomenele cercetate. Ținând seamă de acest lucru care are o importanță covârșitoare, ne-am străduit să ne călăuzim în această lucrare de concepția marxist-leninistă a istoriei. De neprețuit ajutor ne-a fost experiența istoricilor sovietici, care în decursul anilor au adâncit problemele legate de studiul feudalismului.

Experiența lor ne-a ușurat înțelegerea mai justă a diferitelor probleme ale societății românești din perioada feudală, constatînd totodată numeroase similitudini în dezvoltarea poporului român și a celui rus. În această privință, pilda cea mai grăitoare o constituie problema țărănească. Istoria țărănimii române cu diferitele sale etape a putut fi înțeleasă mai just datorită istoricilor sovietici care s-au ocupat cu istoria țărănilor din Rusia și din alte țări :B. D. Grekov, I. I. Smirnov, M. M. Smirin.

Socotim necesar să dăm unele explicații cu privire la faptul că în această cercetare n-am inclus și Transilvania. N-am făcut acest lucru deoarece am considerat că Transilvania a avut o evoluție deosebită întruoîtva de cea a Țării Românești și a Moldovei, fiind influențată și depinzînd mult în timp de stăpînirea statului maghiar feudal. Deși în Transilvania viața s-a dezvoltat pe baza acelorași principii feudale, totuși a avut o evoluție proprie, luînd un ritm mai rapid și îmbrăcînd formele unui feudalism mai evoluat.

Limitele cercetării noastre sînt cuprinse între secolele XIV—XVII, socotind că abia din secolul XIV relațiile feudale sînt oglindite mai amplu și mai complex în izvoarele vremii.

Am început cercetarea noastră cu fundarea statului feudal la romîni. Am urmărit aceste relații pînă în jurul anului 1700, considerînd că în secolul XVIII se poate vorbi de apariția pri-

melor începuturi de relații noi — capitaliste, în sîmil orînduirii feudale.

Nu considerăm că perioada feudală a istoriei Romîniei se termină cu anul 1700, cu care am pus capăt cercetării noastre, dar considerăm că studierea vieții feudale din veacul XVIII și prima jumătate a veacului XIX, care de asemenea fac parte din perioada feudală, epocă denumită a celei de-a doua iobăgii, merită un studiu aparte, de egale proporții cu cel de față, întîi din cauza abundenței materialului, apoi din cauza noilor probleme sociale, economice și de stat, care se ivesc în această vreme.

Faptul că am circumscris cercetările noastre în această perioadă de timp ne-a făcut să nu ne ocupăm de originile feudalismului și ale diferitelor instituții specifice acestei orînduiri. Nu ne-am ocupat de problema originilor socotind că ea ar fi necesitat prezentarea perioadei dinaintea formării statelor feudale, perioadă care în momentul de față se găsește într-un stadiu de cercetare începătoare. Atacînd această problemă ar fi însemnat să rămînem mai mult în domeniul ipotezelor, or, am căutat să ne menținem pe cît posibil pe temeiul faptelor așa cum reies din izvoare. Uneori, cînd am considerat că documentele romînești nu sînt suficiente pentru înțelegerea unui fenomen, am apelat la factorii de comparație desprinși din viața popoarelor vecine.

Pe de altă parte, era necesară o selecție în cantitatea uriașă de izvoare pe care o posedăm asupra unor probleme ale vieții feudale la romîni. Animați de dorința de a pune la înde-mîna cititorilor o lucrare concisă, într-un singur volum și nu o enciclopedie a instituțiilor noastre feudale, am fost nevoiți să nu prezentăm unele aspecte ale vieții feudale pe care le-am socotit de importanță secundară.

Ca metodă, am adoptat sistemul, de altfel obișnuit, de a prezenta pentru justificarea fiecărei afirmații asupra aspectelor vieții feudale un număr de documente alese de noi dintre cele mai caracteristice prin formularea lor. Desigur, aceste cazuri reprezintă împrejurări individuale de aplicare a legii nescrise sau de funcționare a instituției respective, din care tragem concluzii generale. Lipsa unor codice romînești de legi

în epoca pe care o studiem, codice care să cuprindă obiceiul țării, nu ne îngăduie să pornim de la definiții generale ale instituțiilor, ci trebuie să ie surprindem în aplicarea lor particulară. Această metodă selectivă este justificată, deoarece documentele citind cazuri particulare nu se pot contrazice, când este vorba de aplicarea în aceeași epocă a aceleiași instituții. N-am aplicat metoda „statisticilor”, a numărării documentelor care prezintă în același fel anume cazuri, pentru că socotim că această metodă prezintă primejdia neglijării nuanțelor, cât și a relațiilor dintre faptele cuprinse în diferite documente. Considerăm că documentele trebuie cîntărite, nu numărate.

N-am lăsat la o parte rezultatele la care au ajuns în studierea problemelor feudalității la noi istoricii înaintași, ca N. Iorga, R. Rosetti, I. Bogdan, C. Giurescu etc, dar trebuie să menționăm că cele mai multe probleme cercetate de noi n-au fost aprofundate pînă acum, iar unele n-au fost nici măcar atinse.

Am evitat însă polemicile, ținînd seama că această lucrare e destinată în primul rînd tineretului universitar, cercetătorilor istoriei noastre în genere, nu numai erudiților.

Lucrările înaintașilor noștri, chiar acelea care reprezintă puncte de vedere opuse celor adoptate de noi, și cele depășite de cercetările mai noi și de ale noastre, sînt înfățișate în bibliografia de la sfîrșitul lucrării de față, pentru a nu se trece sub tăcere munca științifică îndeplinită în acest domeniu de cercetări înaintea noastră. Bibliografia lucrărilor vechi va da cititorilor posibilitatea să compare rezultatele noastre cu acelea ale predecesorilor noștri. Această bibliografie servește la istoricul chestiunilor și nu este o prezentare de izvoare de inspirație ale autorilor; acestea se vor găsi în notele de sub pagini.

În cursul lucrării, unele probleme sînt privite din mai multe puncte de vedere: astfel problema orașelor poate fi cercetată din punctul de vedere al claselor sociale și din acela al orașelor ca instituție și organizare, al relațiilor lor cu domnia. Am socotit că pentru înțelegerea metodică a structurii societății feudale la noi, era necesar ca aceste două aspecte să fie tratate în capitole separate. De asemenea am separat, pentru aceleași motive, „biserica” ca instituție, de studiul „dome-

niului mănăstiresc", care trebuie studiat la un loc cu formarea domeniului feudal în general.

În prezentarea societății românești din perioada feudală am căutat să învederăm faptul că societatea se dezvoltă pe baza unor 'legi obiective, că este determinată de condițiile locale de viață și că formele pe care le îmbracă nu se datorează în esența lor influențelor venite dinafară, că formele de viață care au apărut pe teritoriul locuit de români au fost create de poporul însuși, că forța lui creatoare a fost aceea care a produs bunuri materiale și a făurit valori culturale. Istoria societății românești din secolele XIV-XVII reprezintă o istorie a luptei dintre țărănime și boierime, care treptat și-a însușit bunurile țăranilor și le-a uzurpat drepturile asupra pământului, aservindu-i.

Formarea stăpînirii boierești, a domeniului feudal a avut la bază cotropirea obștii satești. Astfel istoria societății românești din această vreme oglindește în primul rînd procesul de aservire a țăranimii, care a început cu mult înainte de secolul XIV și care în cursul celui de-al XVII-lea s-a cristalizat în legarea țăranului de glie.

Am socotit-, așadar, că lupta de clasă este motorul evoluției istorice, fenomen care apare în fiecare capitol al lucrării (formarea domeniului feudal, orașele, țăranii dependenți etc.) ; de aceea în subcapitolul destinat luptei de clasă n-am mai insistat asupra acelor aspecte care privesc caracterele specifice, legate de fiecare instituție, limitîndu-ne la problemele cu caracter mai general — răscoalele țărănești. Bineînțeles, aceste răscoale sînt privite ca o formă a luptei de clasă, ele servind ca exemple ; o. istorie a răscoalelor de-a lungul veacurilor ar putea constitui un subiect aparte.

Considerăm că în stadiul actual al cercetărilor istorice din R.P.R. o asemenea lucrare a devenit cu totul necesară. În istoriografia burgheză românească în genere nu s-a prea acordat atenție problemelor sociale, iar ceea ce s-a scris în această privință era tratat de pe poziții idealiste.

Monografia de față este o lucrare științifică și nu de popularizare. Menționează izvoarele care au constituit docu-

mentarea, pune pentru prima oară o serie de probleme din cele mai obscure și prezintă rezultate noi din domeniul științelor istorice din țara noastră. Desigur, tratarea unora dintre aceste probleme, ridicate pentru prima oară, poate fi supusă discuțiilor.

Totuși lucrarea are în vedere nu numai pe cei care sînt introduși în problemele de istorie, adresîndu-se și cercului larg al cititorilor pe care-i interesează trecutul patriei noastre — studenți, profesori și marele public cititor.

Autorii

Capitolul 1 **PRODUCȚIA**
ȘI VIAȚA ECONOMICA

Din cercetările făcute asupra solurilor, din datele cartografiei vechi, rezultă că în prima perioadă a epocii Bogăția animală feudală o mare parte din șesul cultivat azi și păstoritul cu grâu și alte cereale era odinioară acoperit cu păduri, care în Țara Românească se întindeau pînă aproape de Dunăre, iar în Moldova pînă peste dealurile Șiretului. Chiar părțile neacoperite cu păduri erau folosite mai mult pentru pășunat decît pentru agricultură. Abia în a doua jumătate a veacului XIX, economia agricolă a început să întrecă pe cea animală în cele două principate. Astfel la 1820, economistul Wilkinson, care a studiat viața economică a acestor țări, spune că abia o șesime din cîmpiile celor două țări sînt cultivate¹, iar Carra, un secretar domnesc francez, spunea la 1781 că abia a patruzecea parte din suprafața Moldovei este arată². Chiar dacă aceste aprecieri ar fi exagerate reiese totuși că cea mai mare parte a acestor provincii era folosită pentru pășunat și, în mai mică măsură pentru agricultură. Chiar și în 1860 în principate erau 4 089 840 hectare de pășune și fînețe și numai 2197 000 hectare cultivate. În schimb, statistica din 1904 arată că în România (la care se adăugase Dobrogea) raportul se inversase: 5 262 900 hectare cultivate și numai 1 479 540 hectare de pășune.

Așadar istoricii, care afirmă că întotdeauna țara noastră a fost o țară în primul rînd agricolă, proiectează asupra trecutului o stare de lucruri care s-a statornicit abia în a doua jumătate a secolului XIX.

De altfel și densitatea populației din regiunea dealurilor și de la munte, față de raritatea ei la cîmpie, pînă în veacul XIX, arată că pînă fîrziu regiunile de pășune hrăneau mai mulți oameni decît cele agricole; în ultimul veac, adică începînd din mijlocul veacului XIX, populația din șesul Olteniei a sporit cu 400—600%, iar cea de la deal și munte numai cu 30—100%, tocmai pentru că abia în acest secol agricultura a

I

¹ W. Wilkinson, *Tableau historique, géographique et politique de la Moldavie et de la Valachie* (Tablou istoric, geografic și politic al Moldovei și Țării Românești), Paris, 1821, p. 68.

² Carra, *Histoire de la Moldavie et de la Valachie* (Istoria Moldovei și a Țării Românești), Neufchâtel, 1781, p. 161—162.

luat locul de frunte pe care-l avusese mai înainte creșterea vitelor în economia țării, și brațele de muncă venite de la deal s-au pus în slujba plugăriei la câmp¹.

Densitatea populației² în regiunile deluroase și de munte și raritatea ei la șes nu-și găsește explicația, după cum susțineau istoricii burghezi, în adăpostirea populației în locuri ferite, din cauza năvălirilor „barbare”. La baza acestei realități există o cauză economică, și anume caracterul mai mult animalier decât agricol al economiei noastre în veacurile trecute.

Creșterea vitelor avea în secolele XIV-XVII o mai mare importanță în Țara Românească și Moldova, decât agricultura. O mărturisesc toți scriitorii vremii care vorbesc despre aceste țări. Polonezul Martin Cromer din secolul XVI spune : „Românii nu prea cultivă ogoarele, ci se hrănesc aproape numai cu cirezile, căci țara lor e plină de boi, vaci, foarte bune. Odiñoară strămoșii noștri (polonii) aduceau de acolo oi și boi și nu numai vecinii, rușii și ungurii, dar chiar și prusienii, silezienii, cheii, nemții, slavii, italienii și turcii aduc în fiecare an de acolo un număr aproape nesfârșit de animale”³. Italianul Gratiani, care trăiește în aceeași epocă, spune: „în această țară ogoarele sînt foarte roditoare, dar oamenii nu se ocupă cu agricultura decât în foarte mică măsură, nu seamănă decât pentru nevoile lor, în fiecare an ; în schimb, mulțimea vitelor este de necrezut, pot înjuga la plug pînă la 12 boi”⁴.

În privilegiile domnești din Țara Românească, în care se înșiră dările, întotdeauna „vama (dijma) oilor și a porcilor”⁴ este în fruntea tuturor dijmelor din produsele țării. În tratatele de comerț ale domnilor Moldovei și Țării Românești cu Liovul, Brașovul și alte centre comerciale, începînd din anul 1368, apar vitele ca principal articol de export, nu însă și grînele, căci în veacul XV, cel puțin Țara Românească, importa uneori grîu din Transilvania.

¹ Oltenia (voi. colectiv), Craiova, 1943, p. 310.

² Martin Cromer, *De origine et rebus gestis Polonorum* (Originea și faptele polonezilor), Basel, 1568, p. 213.

³ A. M. Gratiani, în E. Legrand, *Deux vies de Jacques Basiliacos*. (Două vieți ale lui Iacob Bazjlicos), Paris, 1884, p. 169—170.

⁴ Vezi cap. *Veniturile domniei*.

Păstoritul oilor și în cazul transhumantei era 'legat de sate, în care locuiau stăpînii oilor, iar pășuuatu' vitelor mari era legat de pășunile satelor și orașelor, precum și de pădure, în privința transhumantei e de observat că nu există o mișcare a turmelor din Peninsula Balcanică spre Carpați, așa cum susțineau în necunoștință de cauză partizanii teoriei roesleriene, ci, dimpotrivă, de la nord spre sud, din Transilvania spre Țara Românească și Moldova, spre bălțile Dunării și în Dobrogea ; aici veneau turmele care își aveau stăpînii în satele din Transilvania. Acest fapt se datorește împrejurării că pășunile de pe versantul de răsărit și de sud al munților Carpați sînt însoțite și cu iarbă bună, pe cită vreme în Transilvania nu există pășuni bune. Este deci vorba de o situație geografică, de care se leagă în chip necesar străvechea transhumantă a turmelor din Transilvania spre Țara Românească și la bălțile Dunării. Transhumanta înseamnă o mișcare periodică de la munte la șes și de la șes la munte, a oilor, nu a oamenilor. Afară de cîțiva ciobani care pasc oile satului, stăpînii oilor, cei ce se hrănesc și se îmbracă de pe urma lor, nu urmează oile în călătoriile lor sezoniere, ci rămîn în sat, unde se ocupă cu creșterea vitelor mari, a porcilor și cu agricultura pentru nevoile casei. Această economie de păstorit, legată de așezări stabile și împletită cu agricultura (în special a meiului) este forma tipică a economiei din țara noastră în perioada feudală.

Dovada cea mai bună că păstoritul românesc a fost totdeauna legat de puncte stabile, cu adăposturi pentru oi în timpul iernii, este cuvîntul *staul*, locul acoperit în care stau oile, cuvînt de origine latină, *stabulum*.

Cea mai veche știre documentară despre transhumanta oilor din Transilvania în Țara Românească este privilegiul dat de Mihai Voievod la 5 iunie 1418, în care întărește oierilor din Cisnădie, lîngă Sibiu, porunca mai veche a lui Mircea cel Bătrîn, „după obiceiul străvechi... ca românii de acolo... cu vitele și oile lor să pască în munții noștri, să se folosească liber de pășunile noastre". În caz de război cu Transilvania, Cisnădia va fi apărută și exclusă din război, ceea ce dovedește importanța pentru venitul domnului Țării Românești, a dijme-

lor și taxelor percepute de pe urma transhumantei turmelor din Transilvania¹.

În privilegiile date de domnii munteni pentru moșiile mănăstirilor, din regiunea bălților Dunării, se vede că acolo trăia, încă din primii ani ai secolului XV, o populație de păstori, pentru judecarea cărora se trimiteau de la domn (și de la mănăstirile stăpîne) globnici pentru încasarea amenzilor și dușegubinari, care luau amenzile pentru omoruri (pe la 1402)². Firește, e vorba de păstori care veneau la baltă pentru hrana oilor (stuful) și pentru vânzarea brânzei și a lînii neguțătorilor care veneau cu corăbiile pe Dunăre.

De obicei, la sf. Gheorghe (23 aprilie), turmele începeau să urce la munte, la stînele rezervate fiecărei turme. La sfîrșitul lui octombrie, de sf. Dumitru (26 octombrie) începea coborîrea oilor; o parte din ele se duceau iarna la bălțile Dunării, unde se află o iarbă care se păstrează sub zăpadă. Totuși pentru vremea de zăpadă mare și îngheț trebuiau rezerve de fîn, care se făceau în livezile îngrădite ale satelor³.

Producția de lînă -pentru îmbrăcăminte, producția de brînză de oi (brînză moale, cașul) transformată în cășăriile de la poalele munților în *cașcaval*, mai durabil, care se poate transporta și vinde la distanțe mai mari, în special în porturile dunărene și la bîlciuri, era o activitate economică însemnată în vechea organizare a principatelor⁴.

Numărul uriaș al oilor din țările noastre se poate judeca după datele numerice ce le avem pentru Moldova la începutul veacului XVIII. În această vreme, numai ocolul de sate păstorești al Câmpulungului moldovenesc dădea domnului dijmă (zeciuală) 24 000 de miei anual, ceea ce înseamnă deci că pe an se nașteau acolo 240 000 de miei. Moldova trimitea pe

¹ Z i m m e r m a n n F r. — W e r n e r C. — M u l l e r G. — G i i n d i s c h G. *Urkundenbuch zur Geschichte der Deutschen in Siebenburgen* (Documente privitoare la istoria germanilor din Transilvania). IV, p. 78—79.

² P. P. Panaitescu, *Documentele Țării Românești*, I, p. 81—82. După Raiceviei, *Voyage en Valachie et en Moldavie* (Călătorie în Țara Românească și Moldova), trad. Le Jeune, Paris, 1821 p. 20—21.

³ *ibidem*, p. 27.

atunci pentru aprovizionarea Constantinopolului 60 000 de oi¹. Trebuie să ținem seamă că în Moldova numărul turmelor de oi a fost întotdeauna mai redus decât în Țara Românească și că în secolul XVIII agricultura cîștigase mult teren în dauna pășunilor, adică a păstoritului ; deci în secolele XV—XVI, numărul oilor trebuie să fi fost cu mult mai ridicat.

Oile (ca și vitele mari și caii) erau pînă în secolul XVI mijloc de schimb; în 1502 un sat, Rădoi, e cumpărat în Țara Românească pe 70 de oi, un cal și doi boi².

Pentru creșterea acestor mari turme de oi era nevoie de asigurarea locurilor de pășune, în special a celor de vară (văratec), la munte. Obștile sătești din regiunea dealului și de sub munte aveau munții lor. Astfel, pînă aproape de zilele noastre s-au păstrat munții stăpîniți în comun de obștile din Vrancea³. Toate mănăstirile aveau pășunile lor rezervate pe mai mulți munți. Încă din 1406 Mircea cel Bătrîn dă un privilegiu pentru munții mănăstirii Tismana, pe care să pască numai vitele mănăstirii⁴. Mănăstirea Glavacioc din șesul muntean (Vlașca) avea loc de stîină în muntele Prislop (în Prahova)⁵. Și orășenii neguțători de oi aveau în stăpînire, cu privilegiu domnesc, unele stîine. Alexandru Iliș din Țara Românească întărește cu hrisov stîna Piscul Cumpătului din județul Prahova lui Patru Mărcioiul Scheiul (deci din Scheiul Brașovului), cumpărată de la Toader, nepotul lui Danciul din Stoenеști⁶.

Pentru pășunile de munte care nu erau stăpînite de oieri, se plătea chirie și dare : în înțelegerea lui Neagoe Rasarab cu ardelenii, la 9 iunie 1520, se prevede pentru oile ardelenеști venite vara în Țara Românească, „Unde se vor afla, fie la munți sau în ce loc vor fi, să li se ia darea, după dreptate, după obicei și după lege și nici o altă strîmtoare să nu aibă”⁷. Munții

¹ D i m i t r i e C a n t e m i r, *Descriptio Moldaviae* (Descrierea Moldovei), ediția Acad. Rom., p. 107.

² *Documente privind Istoria Romîniei*, B. XVI. voi. I, p. 12.

³ I. Diaconu, *Păstoritul în Vrancea*, în „Grai și Suflet”, IV, p. 257 și urm.

⁴ P. P. Panaitescu, *Documentele Țării Rominești*, I, p. 68—69.

⁵ *Documente privind istoria Romîniei*, B. XVI. voi. V, p. 65.

Head. R.P.R., Doc. origf. VIII/21, 12 mai 1629. *n Arhivele Olteniei*, VI, 1927, p. 8.

din părțile Lotrului și în plaiul Loviștei se închiriau „în prinsoare”. Contractul de pășune pe timp de 30—40 de ani prevedea dijmă în natură pentru stăpînul muntelui : cașuri, săpun, curele de legat opincile etc.¹. Domnul avea de la toate stînele din țară 6 dare în natură, numit *cășărit* sau *cășărie*, din brînză de oi. Astfel la 25 iulie 1524, cășăritul din județul Pădureț era dăruit de domnul Țării Românești pentru întreținerea bolniței (spital) și a casei de călători de la mănăstirea Argeș². Boierii stăpîni ai munților luau și ei cășăritul de pe munții lor. În secolul XVI (1578—1583 iunie 27)³, jupanița Caplea din Cororăști avea privilegiu pentru cășăritul din munții Bucegi³.

Păstorii, paznici ai oilor, erau răspunzători față de stăpîni pentru oile ce li se încredințau. La 1627 avem cazul unui păstor care pierduse 130 de oi și ca despăgubire a fost vîndut rumîn (șerb)⁴.

Creșterea vitelor mari : vaci, boi și cai, precum și a porcilor este în legătură, cum am spus, cu satele, a porcilor mai ales cu pădurea cu ghindă și jir de la dealuri și șes. Dacă Moldova era mai săracă decît Țara Românească în privința oilor, era în schimb mai vestită pentru numărul boilor și al cailor. La sfîrșitul veacului XVIII, cînd vechea economie feudală a Moldovei și Țării Românești nu fusese încă răsturnată, Raicevici observă că în Moldova caii și boii sînt mai mari decît cei din Țara Românească. Rasele mai alese se află lîngă Prut, unde găsesc pășune de iarbă subțire pe podișuri uscate, pe cînd în Țara Românească finul se adună mai ales pe terenuri joase și umede⁵. În veacul XVI polonezul Gorecki scrie că boii din Moldova sînt ca mărime fără pereche și că mulțimea lor e așa de mare, încît se exportă în mare număr în Rusia și în Germania⁶. În aceeași epocă, un italian vorbind de caii moldovenești spune că sînt mici, rezistenți la muncă, pasc și iarna pe ogoare, scurmînd zăpada cu copitele⁷.

¹ Din tradiția locală.

² *Doc. priv. ist. Rom.*, R. XVI. voi. I, p. 181.

³ *Ibidem*, B. XVI, voi. IV, p. 320. '*Condica Turcinești* (colecție particulară — P.P.P.).' Raicevici, *op. cit.*, p. 35.

⁴ Gorecki (Gorecius), în Papiu Ilarian, *Tezaur de monumente istorice*, III, p. 213.

⁵ A. M. Gratiani, *op. cit.*, p. 172.

M
i

Jr vin > "Wde ni i ■ unu i sree no ^ .!

fin. Strângerea finului pentru iarnă, pentru hrana turmelor și cirezilor era o ocupație de primă însemnătate în toată țara.

Moșiile nu se vindeau numai pe vaci și oi, ci și pe porci. La 23 aprilie 1579 o ocină se vinde pe 40 de porci grași¹. A doua în ordine, după „vama oilor”, este trecută în șirul dijmelor domnești, „vama porcilor”, adică unul din zece din toți purceii născuți într-un an se cuveneau domnului.

Prepararea slăninelor în țară, pentru consumul intern și pentru export, era una din principalele ocupații ale industriei casnice alimentare. Astfel, dintr-un document din 30 iunie 1546, aflăm că boierul muntean Dumitru banul a dat uneia din slugile sale 600 de slănine, „să le vîndă la Tîrgul Jiului la Hațegani și la oameni din țară”². Porcii erau încredințați păstorilor satului, ei înșiși stăpîni de mici ocine și ceva animale, aceiași care duceau oile la pădure și păzeau turma ce rămînea la șes lîngă sat (În actul din 1604 aprilie 28 din Moldova se vede cum păstorii Mîron și Boțul pierd ocina lor din Boțești, pentru că pierduseră 12 porci grași ai boierului Isac Balica)³.

Un fapt deosebit de interesant se constată în creșterea animalelor în Moldova în secolul XVII. Unele domenii domnești, boierești și mănăstirești ajung la crearea unor rase de animale alese, bine îngrășate. Aceste animale alese sînt socotite ca valoare de zece ori cît cele țărănești. Într-o scutire de dări din 1660 pentru satele mănăstirii Golia se precizează că sînt scutite „1 000 de oi țărănești, care fac 100 de oi domnești, 1 000 de stupi țărănești care fac 100 de stupi domnești și 500 de mascuri (porci) țărănești, care fac 50 de mascuri domnești”⁴.

Alături de creșterea animalelor mari, albinăritul era o ramură importantă a vieții economice. Albinele se țineau în stupi, în trunchiuri de copaci, în *prisăci*. Cuvîntul prisacă (slav: nachKaJ înseamnă la origine loc întărit cu trunchiuri de copaci și bolovani, cu scop de apărare militară. Prisăcile de stupi erau în păduri, înconjurate și apărute cu trunchiuri tăiate; ele sînt pomenite între averile ce compuneau un domeniu feu-

¹ *Doc. priv. ist. Rom.*, B. XVI, voi. IV, p. 376.

² *Ibidem*, voi. II, p. 340.

³ *Ibidem*, A. XVII, voi. V, p. 142.

„Revista istorică”, VI, 1920, p. 82.

daî. Este caracteristic faptul că legenda întemeierii Moldovei spune că Dragoş, venind din Maramureş, a aflat în aceste locuri numai un prisăcar laţeo, cu stupi de albine. Şi în Țara Românească zeciuiala de stupi este una din cele mai vechi dări către domn, pomenită de privilegii.

În Moldova unele prisăci aveau nume caracteristice în secolul XV: astfel „roiul de aur” al mănăstirii Humorului¹. Mierea se păstra în butii închise, care se puteau ascunde în bălţi. Într-o plîngere din 1691 un boier spune că i s-au luat 14 boloboace de miere ce le-au fost pus în taină într-o baltă a Ivăncăuţilor şi, într-acea vreme era bolobocul de miere cîte 30 de lei².

Dimitrie Cantemir pomeneşte de interzicerea înmulţirii la nesfîrşit a stupilor în Moldova. „Locuitorii sînt opriţi prin lege să aibă mai mulţi stupi de cît le îngăduie³ pămîntul lor, ca să nu supere pe vecini cu mulţimea albinelor”³.

Nu trebuie să trecem cu vederea că importanţa albinăritului era deosebit de mare pentru epoca respectivă întrucît mierea înlocuia *zahărul*, iar ceara era materialul principal pentru iluminat. Ba mai mult, încă din veacul XIV ţările noastre furnizau ceară pentru întreaga Europă centrală. În adevăr, din privilegiile din 1373 şi 1374 date de regele Ungariei, Sibiului şi Braşovului, se vede că oraşenii din aceste centre topeau şi curăţau ceara brută şi o turnau în formă de pietre, apoi o vindeau în toată Ungaria şi pînă la Viena⁴. Dar dacă punem în legătură aceste privilegii cu cele date aceluiaşi oraş ardelen pentru libertatea comerţului, vedem că ceara brută se aducea din Țara Românească în oraşele amintite, care o „prelucrau” sub formă de pietre, cu pecetea oraşului respectiv.

Transformarea cerii brute în pietre de ceară se făcea şi în ţară, la oraşe. În Moldova pietrele de ceară se făceau la cîrciumii'e din oraşe şi din ele aveau venit şi domnul şi unele mănăstiri.

p. 10. 1. Bogdan, *Documentele lui Ştefan cel Mare*, p. 120, 203. C. Turcu, în *Publicaţiile Institutului A. D. Xenopol*, Iaşi, 1948,

³ D. Cantemir. *op. cit.* p. 33

⁴ Hurmuzaki, *Documente*, I, p. 211 şi 218.

Importanța *peștelui* ca hrană este netăgăduită în secolele XIV—XVIII ; se poate spune că în general hrana populației de la sate nu consta atât din carne și pâine, cât mai ales din brânză, mămăligă de mei, lapte și iarna din pește. Peștele, cel puțin unele specii, ca sturionii din bălțile Dunării, se poate conserva bine prin sărare, deci e transportabil la mari depărțări cu carul sau cu corabia și este în același timp și o marfă de export.

De pe urma pescuitului trăia o numeroasă populație de pescari de la bălțile dunărene. Astfel, când turcii au luat Chi-lia, la 1484, au deportat populația acestui port, lăsând însă 200 de familii de pescari¹. Toate mănăstirile mari, atât în Moldova cât și în Țara Românească, aveau în secolele XIV—XV bălți la Dunăre, de unde aduceau pește cu carele, ce străbăteau astfel toată țara. Pe lângă aceasta erau în sate și pe domeniile feudale heleșteie (iazuri) artificiale pentru creșterea peștelui. În Moldova avem și unele privilegii pentru facerea heleșteielor². Aceste iazuri se făceau acolo unde existau locuri adâncite, care se săpau și se închideau cu pari și cu împletituri de nuiile și pământ; se făceau apoi zăgazuri pentru captarea apei curgătoare în iaz. Iazul era legat de obicei de câte o moară. Când se lua pește, se scădea apa prin deschiderea zăgazului³.

Peștele se căra la bălți „cu corabia, cu maja sau cu carul”, sau chiar cu povara de pe un cal⁴. În țară, iarna peștele se căra cu sania, cum se vede și din plângerea unui boier muntean că alt boier rival i-a furat două sănii cu pește cu toți telegarii⁵ (1573 mai 29)⁵.

În tratatele de comerț ale Țării Românești cu Brașovul și în ale Moldovei cu Liovul se prevede ca un articol important de export peștele sărat, care trecea granițele cu carul. În țară s-e vede încă de la începutul secolului XV o dare de pește, plătită domnului; „trei zile să vîneze moruni pentru domnia mea” spune Mircea cel Bătrîn la 1409⁶.

* N. Iorga, *Acte și fragmente*, I, p. 285.

² I. Bogdan, *Documentele lui Ștefan cel Mare*, I, p. 14--17.

³ Paicevici, *op. cit.* p. 43.

⁴ *Dac. priv. ist. Rom.*, B. XVI, vol. I, p. 14.

⁵ *Ibidem*, voi. IV, p. 110.

⁶ P. P. Pănaiteșcu *Documentele Țării Românești*, p. 105—105.

În sfârșit, tot în legătură cu bogăția animală a țării era vânătoarea. Privilegiul de negoț al lioveniilor prevede exportul din Moldova a pieilor de jderi, de neverițe și de alte fiare.. Vînatul se făcea pentru procurarea blănurilor și pentru carnea de vînat, care se păstra cîtva timp sărată în gropi.

În întreaga Europă arta vînătorii era o îndeletnicire a feudalilor, un exercițiu pregătitor pentru „arta” războiului. Marile vînători feudale au existat și la noi cu același fast ca și în alte state feudale. Vînătoarea de iepuri cu șoimi caracteristică nobilimii feudale a existat și la noi. De aici numele de Șoimaru, cel ce vînează cu șoimi. În 1669 era în Moldova un boier Savin Năvrăpăscul, care avea titlul de șoimarul cel mare¹. Șoimii romînești de vînătoare erau vestiți și peste granițe, de vreme ce în tributul plătit turcilor de Moldova și Țara Romînească în anul 1565 figurau și 1 000 de șoimi de vînătoare². Vînătorile domnești erau adevărate expediții cu armate întregi. Alexandru Lăpușneanu vorbea cu dispreț despre oastea lui Despot Vodă care năvălea împotriva lui. „Cînd ieșim la cîmp să vînam iepuri, ne urmează mai mulți oșteni și mai bine înarmați decît toată oastea lor”³. Vlad Dracul spunea sultanului la 1438, ca să-i arate supunerea lui: „gata sînt să-ți dau calul meu, cîinii mei de vînătoare”⁴. Cronica Țării Romînești spune că la 1536, Vlad Vodă Vintilă se duce pe Jiu la Bucu-văț, „în primblare să vîneze pădurile Jiului, ca să prinză cerbi și alte vînături mai mari, de vreme ce într-acele părți de loc se află vînături multe și mari”⁵. Despre o vînătoare a lui Petru Cercel se spune că s-a făcut prin înconjurarea unei păduri pe o lungime de 3 mile, prinzîndu-se astfel 270 iepuri, 12 lupi și 60 vulpi⁶. Vînători te domnilor moldoveni provocau mari tulburări țăranilor din satele pe unde se făceau aceste vînători,

¹G. h. G h i b ă n e s o u, *Surete și izvoade*, IV, p. 59. ²G i o a n a n d r e a G r a n o, la N. Iorga, în „*Revista istorică*”, I, 1915, p. 65—69.

³M. Miles, *Siebenburgens Wiirgengel* (îngerul sugrumata/ al Transilvaniei) Sibiu, 1679, p. 79.

⁴Cronica furcă a Jui Neșri, la N. Iorga, *Studii si Documente*, III, p. XI.

⁵Constantin Căpitanul Fi li p e s e u, *Istoriile Țării Romînești*, ediția N. Iorga, p. 168.

⁶S i v o r i, la Șt. Pascu, *Petru Cercel și Țara Romînească*, Sibiu 1944, p. 177—178.

căci eraa luați cu sila să bată pădurea și să mîne înainte vînatul. Erau patru vînători solemne domnești pe an și pentru fiecare din ele erau ridicați cam o mie de țărani ¹.

Vînătoarea nu era un sport, ci în primul rînd o necesitate economică : produsul vînătorilor domnești se împărțea armatei ². Încă din veacul XV existau la munte sate privilegiate de vînători domnești, de exemplu satul Vînători din Neamț, apare în acte de la 144b³. Acești vînători, în frunte cu vîtaful lor, erau din clasa curtenilor și erau scutiți de dare, ocupîndu-se cu furnizarea vînatului necesar curții⁴. În Țara Romînească, dregătorul numit vîtaful de vînători este același care mai tîrziu se numea aga. „Funcțiunea sa era de a procura prin vînătorii săi vînat pentru curte, iar prisosul îl vindea în folosul său. Astfel se face că mai tîrziu autoritatea lui s-a întins asupra piețelor de la orașe” ⁵.

Regiunile de vînătoare se numeau „loviște” (slav :JOBHTH). Pădurile rezervate boierilor, mănăstirilor și domnului pentru vînat se numeau *braniște* (de la slav : 6paHHrn = a opri, a apăra). Pe lîngă acestea era lîngă București un loc întins numit „ciutăria” domnească, unde se creșteau căprioarele pentru vînătoare ⁶.

Chiar țărani de la munte întreprindeau vînători pentru nevoile lor, cu satul întreg. Era aici o vînătoare populară, deosebită de vînătoarea feudală și domnească. În Valea Lotrului toți bărbații din sat începeau vînătoarea cea mare într-o anumită zi, cînd, după ce se făcea liturghie la biserică, porneau cu toții la pădure⁷.

În secolele XIV—XVII, în țările romîne a existat o economie rurală dezvoltată, caracterizată prin îmbinarea economiei animale cu cea agrară, formînd un tot unitar. În cursul secolelor XIV—XV a prevalat producția animală, agricultura căpă-

¹ D. Canlemir, *op. cit.* p. 97—98.

Ibidem.

M. Costăchescu, *Documente moldovenești înainte de Ștefan cel Mare*, II, p. 2, 89.

⁴ D. Cantemir *op. cit.* p. 90.

⁵ Dionisie Rotino, *Istoria Daciei*, p. 283, cf. Dia n Simonescu, *Literatura de ceremonial*, p. 167—168. ⁶ Arh. Stat., Buc. Peceti- 64 (20 aug. 1648). ⁷ După tradiția locală.

tind o dezvoltare mai intensă în secolul XVI. Incepînd din acest secol agricultura se dezvoltă treptat, ca urmare a desțelenirii pășunilor și a defrișării pădurilor.

Agricultura a fost o ocupație de totdeauna a poporului român : ea este pomenită în izvoarele istorice cele mai vechi privitoare la teritoriul R.P.R. de azi. Alexandru Macedon în expediția sa împotriva geților, din veacul al IV-lea î.e.n., a întîlnit lanuri de grîu, iar pe columna lui Traian se vede un basorelief reprezentînd pe ostașii romani secerînd grîu pe un cîmp din Dacia. Tradiția populară romînească a păstrat anume rituri agricole cu origini anterioare creștinismului: plugușorul cu colindele și caloianul¹. O parte din terminologia agricolă în limba romînă este latină, altă parte slavă².

Totuși această agricultură străveche nu era suficientă pentru ca hrana poporului să consistă în primul rînd din produsele agriculturii, mai ales din pîine de grîu -și cu atît mai mult ca aceste produse să fie și exportate. Caracteristic pentru epoca veacurilor migrațiilor popoarelor este știrea solului Prîscus, trimis de împăratul bizantin la curtea lui Attila prin Banat (secolul V), care spune că în această regiune locuitorii „ne-au adus mei în loc de grîu”³.

Pînă în veacul XVI, în Țara Romînească și pînă la mijlocul veacului XV în Moldova, agricultura ocupa o suprafață mult mai redusă decît a pășunilor și pădurilor ; în primul rînd se cultiva meiul, din care se făcea mămăligă, apoi grîul, care se ■cultiva pe o scară redusă și numai grîu de primăvară.

Este foarte caracteristic faptul că în cel mai vechi act intern al Țării Romînești, privilegiul lui Vladislav I pentru mănăstirea Vodița, întemeiată de popa Nicodim, act din anul 1374, domnul dăruiește acestei mănăstiri „gălețile de la satul lui Costea”. Deși acea mănăstire avea mai multe sate (Jidovștița, Țerovăț, seliștea Bahnei), totuși i se face un, dar de grîrie (gălețile erau măsura specifică pentru grîne). Aceasta înseamnă că

¹ I. A. C a n d r e a, *Caloianul, Studiu comparat*, în *Noua Revistă Romînă*, II, 1901, p. 94—95.

² A. B o c ă n - e t u, *Terminologia agrară în limba romînă*, în *Coșminul*, II—III, 1927, p. 119—274.

³ P o p a - L i s e a n u, *Izvoarele istoriei romînilor*, VIII, p. 79.

în satele mănăstirii nu se cultiva grâu și pentru hrana călugărilor era nevoie să li se dea grâne din acele sate care plăteau găleți de grâu domnului din produsele lor ¹. În această epocă, erau deci sate care nu cultivau grâu și altele care cultivau ; cultura griului nu era încă generalizată în toată țara, ba chiar o putem socoti destul de rară, pe baza textului din acest document.

Faptul că în secolele XV—XVI Țara Românească importa grâu din Transilvania arată că în această țară griul nu era cultivat pe scară mare și pîinea nu era hrana obișnuită a populației. Când Radu Vodă Prasnaglava deschide la 1421 granița spre Transilvania pentru negoț, el scrie brașovenilor : „Să lăsați toate mărfurile să vie în țara domniei mele: și pîine și fier, sau orice”². Acestea erau deci principalele două articole ale importului Țării Românești din Transilvania : pîinea (griul) și fierul (adică unelte și arme lucrate în orașele ardeleni). Avem foarte numeroase plîngeri ale domnilor munteni adresate autorităților feudale din Transilvania de cîte ori se oprea importul griului în țara lor. Mai caracteristică este plîngerea lui Vlad cel Tînăr la 1510 pentru oprirea aducerii griului ardelen : „Vă rugăm să îngăduiți supușilor noștri, după obiceiul strămoșesc, să aibă voie să cumpere ce le este de nevoie... căci... ați oprit exportul griului”³. Vlad Țepeș scria și el brașovenilor, cînd a deschis granița : „Veniți cu pîine și cu marfă”⁴. Interesant este faptul că Ștefan cel Mare, fiind în război cu turcii, a încercat să înfometeze Țara Românească, aliata turcilor, cerînd ardelenilor : „să nu îngăduiți să se trimită grâu în Țara Românească sau alte alimente, pentru că ei sînt uniți cu turcii”⁵. Pînă în veacul XVI avem dovezi despre acest import permanent de grâu din Transilvania : în privilegiul regelui Ungariei Ludovic II pentru mănăstirea Cozia (5 noiembrie 1517) se arată că vor fi slobozi călugării de acolo să aducă -din Transilvania și Ungaria „pentru hrana lor, adică bucate”⁶.

Doc. priv. ist: Rom., B. XVI, voi. I, p. 27.

I- B o g d a n, *Relațiile Țării Românești cu Brașovul*, p. 9.

H u r m u - z a k i, *Documente*, XV,, p. 207.

I. B o g d a n, *op. cit.*, p. 98.

1. B o g d a n, *Documentele lui Ștefan cel Mare*, II, p. 341.

Hrisovul, VI, 1946, p. 73—74.

Totuși, încă din veacul XIV, din primele documente reiese că în fiecare moșie și sat exista câte o porțiune rezervată agriculturii. În lista dărilor pe care le datorau satele, după dijmele din produsele animale (oi, porci, stupi) urmează neapărat în privilegiile din Țara Românească și darea numită găleată sau găletărit (cîblărit), darea în găleți de grîne. În Moldova această dare pe grîne se numea *iliș*¹.

Șerbul pentru a se putea muta de pe o moșie pe alta, trebuia să plătească o găleată de grîne ; „oricîți vecini vor merge în satele mănăstirii, cnezi (stăpînii), să nu-i oprească, ci să le ia gălețile", 9 ianuarie 1498².

În Moldova, în secolul XV măsura de grîu (banița) se numea *coloadă*; la 141! Alexandru cel Bun dăruiește mănăstirii Bistrița un obroc (mertic) anual de la curtea lui, între care *zece coloade de grîu*³. Aceasta este încă o dovadă că pe domeniile feudale din Moldova se cultiva în acest timp foarte puțin grîu, de vreme ce o mare mănăstire cu multe moșii avea nevoie de un dar de zece banițe de grîu de la domn, neputîndu-se îndestula cu producția moșiilor lor. Tătarii robi, care erau agricultori în Moldova, plăteau stăpînilor lor un număr de coloade de grîne⁴.

Satele se pot cumpăra cu grîu și prețul mare al grîului, raritatea lui se văd din aceste tranzacții : la 1493 se menționează în Țara Românească vînzarea unui sat întreg, Budenii, cu 9 găleți de grîu⁵.

Cînd flota papală și burgundă trimisă împotriva turcilor în 1445 intră pe Dunăre în sus, marinarii și soldații se hrăneau din griul și făina adusă de domnul Țării ^Românești. Vlad Dracul ceruse comandantului flotei să rămînă la Brăila numai pînă vor recolta griul, căci românii avînd timp liniștit de seceriș, iar turcii nu vor putea să-i prade, vor răsplăti pentru aceasta pe burgunzi⁶. Ei folosesc mai ales grîul nemăcinat, prăjindu-l și mîncîndu-l așa⁷.

¹ Vezi cap. *Veniturile domniei*

² Arh. St. Buc. S. Ist. nr. 110.

³ Mihailovici, în *Cercetări istorice*, VIII—IX, p. 12.

⁴ I. Bogdan, *Documentele lui Ștefan cel Mare*, I, p. 140.

⁵ Arh. St. Buc. S. Ist. nr. 87.

⁶ Wawrin, *Chronique*, ediția N. Iorga, p. 52.

⁷ *Ibidem*.

Fapt este că dintre grâne meiul sau mălaiul : *millium* era mai mult cultivat; din el se făcea mămăliga ce se mânca numai ■*cn* lapte. Meiul este o plantă a cărei evoluție coincide cu vremea transhumantei oilor ; se seamănă în aprilie și se culege în septembrie; crește foarte bine în țelină (pământ necultivat). Dr. Maurizio, cunoscutul istoric al alimentației în Europa, observă că în vechime exista o „sub-cultură a meiului”, care cuprindea o zonă a Europei sudice, cuprinzând și țara noastră și care se mărginește la răsărit cu zona culturii secarei (în Ucraina) și la nord cu zona ovăzului. Griul ■— arată acest învățat — nu este o plantă oare să fi jucat un rol hotărîtor în alimentație în evul mediu ; el este în legătură cu împrejurările sociale, e hrana claselor stăpînitoare². În ce privește cultura meiului la romîni kr secolul XVII, într-o epocă în care cultura grîului cîștigase teren, la 1670 un misionar catolic spune: „întreg acest popor se hrănește cu pîine de mei”³. Și misionarul Bandini la 1649 vorbind de călugării din mănăstirile din Moldova spune că ei mănîncă plăcintă (mămăligă) de mei⁴. Asemenea și D. Cantemir în Descrierea Moldovei spune că în această țară se cultivă în special meiul și se mănîncă sub formă de mămăligă⁵. Din cauza hranei poporului cu mămăligă de mei, Mihai Viteazul fusese poreclit de dușmanii lui „Mălai Vodă” ; era adică domnul unui popor care mănîncă mălai⁶. La începutul secolului XVII era în Țara Romînească un *bir al mălaiului*⁷, iar un „drum al mălaiului” (meiului) e pomenit în părțile Băileștilor, lîngă Dunăre⁸.

Alte cereale cultivate în epoca feudală sînt orzul, pomenit ca dijmă între veniturile domnești acordate mănăstirilor: la 1507, iunie 20 Radu cel Mare întărește mănăstirii Glavacioc 17 găleți de grîu și 13 de orz din județul Vlașca, la 1529, iulie 28,

¹ T. Pamfile, *Agricultura la romîni*, București, 1913, p. 195—196.

² S. A. Maurizio, *Histoire de l'alimentation vegetale* (Istoria alimentației vegetale), Paris, 1933, p. 394 și urm.

³ „Columna lui Traian”, 1874, p. 52—53.

⁴ *Codex Bandinus*, ediția V. A. Ureche, p. 235.

⁵ D. Cantemir, *op. cit.* p. 27.

⁶ N. Iorga, *Vechimea culturii porumbului*, în „Revista istorică” VI, 1920, p. 173.

⁷ T. Codrescu, *Uricariul*, I, p. 138.

Doc. priv. ist. Rom., B. XVI, voi. V. p. 146.

mănăstirea Ostrov capătă 200 de obroace de grâu și 100 de orz din găletăritul domnesc¹, la 1588, august 15, mănăstirea Glavacioc capătă de la domnie un meri:: de 150 de găleți de orz². Pe de altă parte, tot în secolul XVI întâlnim la 6 iulie 1572 un ogor cumpărat în Țsra Românească cu trei găleți de grâu, trei găleți de ovăz, trei găleți de alac (varietate de grâu cu spic lung și rar, *triticum ^pelta*)³.

Secara apare mai rar, totuși e menționată în unele acte din secolele XVI și XVII: un câmp de „secăriș”, în județul Muscel, la Corbii de Piatră ; în Moldova întâlnim o poreclă Secare, din vremea lui Ștefan cel Mare⁴. În veacul XVIII generalul Baur din armata rusă spune despre români : Ei nu cultivă secara dej cît rar, căci mănîncă pîine de grâu și de mei⁵.

Plantele textile, inul și cînepa sînt pomenite încă din vremuri vechi. În povestirile slave despre Vlad Țepeș, în anecdota despre omul cu cămașa ruptă, domnul întreabă : „Nu ai semănat in?” — „Doamne, am mult in, și-i arată inul”⁶.

În ce privește cînapa, o hotărnicie de moșie din 1502 a unui sat pe Bîrlad pomeneste un loc „la cînepiște”⁷. În Țara Românească, la 1591 un popă cumpără în satul Brătienii de Jos, „două cînepiști”⁸, iar în satul Alexeni era „o crivină de cînepă”⁹.

În secolele XIV—XV se poate spune că agricultura în Țara Românească se făcea pe văi și pe coaste, mai ales în regiunile deluroase ; principala avere a țării rămînea însă producția animală. Agricultura, atîta cît era, nu consta în cultivarea grîului, ci în cultivarea altor plante, în primul rînd a meiului.

Datorită extinderii culturii plantelor, situația se schimbă treptat ; țelina, pămîntul cu coajă groasă acoperit cu spini sau chiar cu pădure, este spartă și dată culturii, ogoarele se întind

Doc. priv. ist. Rom., B. XVJ, voi. I, p. 43 și voi. II, p. 74. *Ibidem*, XVI, voi. V, p. 376. *Ibidem*, XVI, voi. IV, p. 79. Colecție particulară, act. din 1554, martie 20. Gen. Baur, *Memoires sur la Valachie*, în anexă la Carr a, *Histoire de la Moldavie et de la Valachie*. I. Bogdan, *Vlad Țepeș*, p. 140.

I. Bogdan, *Documentele lui Ștefan cel Mare*. II. p. 251—253.

Doc. priv. ist. Rom., B. XVI, voi. VI, p. 2. Cf. C. Nicolăescu-Plopșor, *Documente oltenesti*, planșa 13.

cu încetul în dauna paraginilor și a pădurii. Toporul, sapa, focul fac ca pădurea să cedeze locul pământului cultivat cu cereale. Este vorba de un fapt capital în istoria țării noastre: cucerirea pământului sterp prin muncă.

Despre opera de deștelenire, poate cea mai grea muncă a vremilor, sînt multe amintiri în documente. Locurile deștelene: Jariște (loc deștelenit prin foc), Arsura, Lazul, Curătura, Secătura etc. intră și ca nume proprii în toponimia românească, dovadă că o mulțime de locuri și de sate se datoresc deștelenirii. În actele de vânzare ale moșiilor se pomenesc adesea, pînă la sfîrșitul secolului XVII, de lazuri și curături, vîndute și cumpărate în sate.

În principate nu se observă rolul hotărîtor al mănăstirilor în deștelenire, ca în Apusul Europei. Totuși sînt unele cazuri de deștelenire făcută de călugări. La 18 iulie 1587 Mihnea Turcitul întărește mănăstirilor mai mici : Motnău, Agatoa și Ion Bogoslov, ocina din jurul mănăstirilor, „pentru că această ocină a fost domnească, a fost pădure întreagă și necurățată, ei au curățat-o călugării de la mănăstire cu securile și cu foc și cu multă trudă”¹. Firește, mănăstirile mari cu moșii și șerbi nu Toloseau în această muncă brațele călugărilor, ci ale șerbilor de pe moșiile de pe care „se hrăneau” călugării.

Legea țării, nescrisă, spunea că săteanul, care prin munca lui, și a familiei sale, va deșteleni un loc, va deveni prin aceasta stăpînul acestui toc. Această lege dovedește însă că opera de deștelenire a ogoarelor se datorește inițiativei țărănești.

Într-un act din 6 iunie 1545 domnul întărește mai multor frați o moșie la Negoșina, căci aici strămoșii lor, „încă din zilele lui Dan Voievod (1422—1434) au curățat cu securea și cu toporul și cu foc în pădurea deasă și tare”². În Moldova, Petru Șchiopul (1584 martie 20) întărește unei cete de 10 oameni o curătura făcută de ei și în schimb domnului i se dă un cal bun pentru răscumpărarea dreptului suveran³. Și mai lămurit în privința deștelenirii este actul muntean din 28 iunie 1619 : țărani curățiseră pentru agricultură un loc care era al mănăstirii sf. Ecaterina din București și călugării voiau să pună mîna pe

¹ *Doc. priv. ist. Rom.*, B. XVI, voi. V, p. 316.

² *Ibidem*, voi. II, p. 528—529.

³ *Ibidem*, A. XVI, voi. III, p. 240

rodul muncii țăranilor, dar domnul este silit să recunoască : „ar fi mare blestem și păcat de Dumnezeu pentru trudea și munca acestor oameni... să se risipească și %ă se spargă casele lor și ogoarele lor, pe care l-au făcut pe acel loc pustiu și au sădit și via lor și au scos toată pădurea cu sapa și mulți spini cu multă muncă și nevoie și greutate și mare trudă" și le lasă lor pământul '.

Urmarea operei de deștelenire, fie că era vorba de defrișări de păduri, fie de transformarea pășunilor în ogoare, a fost o dezvoltare a domeniilor feudale și a ocinelor mai mici. Ea înseamnă stabilirea la sate a unei populații mai numeroase, creșterea valorii pământului.

Prima și cea mai importantă dovadă a creșterii agriculturii, în decursul secolelor, este creșterea treptată a prețului pământului, al satelor, al moșiilor și părților de moșii. În secolul XV prețul pământului este foarte ieftin : o moșie făcea cât o familie de robi țigani: în 13 septembrie 1494 în Țara Românească Radu stolnic cumpără o moșie „partea lui Vbico din Fintești", cu 1 000 aspri și un țigan cu copiii săi, tot cu 1 000 de aspri ².

Creșterea prețului satelor vândute este rapidă ; ea se observă mai întâi în Moldova : între anii 1440—1457 prețul unui sat variază între 50 și 100 de zloți; în timpul domniei lui Ștefan cel Mare, la 1464, un sat ajunge la prețul de 300 zloți, la 1490 la 400—500 zloți, în 1517 un sat cu mori se vinde cu 1 680 zloți, în 1520 o cincime de sat — ou 762 zloți. În Țara Românească, unde prețurile sînt în argint și nu în aur ca în Moldova (prețul argintului scade în decursul secolelor XV—XVI), în mijlocul secolului XV un sat se poate plăti cu 900—3 000 de aspri; în ultimii ani ai acestui secol prețul se ridică pînă la 5 000—10 000 de aspri. La începutul veacului XVI, pe la 1508—1519 prețul se ridică pînă la 15 000 de aspri. Dar la sfîrșitul veacului se produce o înzееire a prețurilor în Țara Românească: la 1589 satul Cosainul e vîndut cu 120 000 de aspri, iar la 1629 satul Caraula cu 160 000 de aspri³.

¹ *Doc. priv. ist. Rom.*, B. XVII, voi. III, p. 387.

² *Acad. R.P.R. Doc. XCV/8*

³ *Doc. priv. ist. Rom.*, B. XVI, voi. V, p. 396—398.

Creșterea valorii satelor înseamnă creșterea grădinilor, a morilor, a iazurilor de pește, a livezilor și pometurilor, a grajdurilor și staulelor, dar în primul rând a ogoarelor cultivate și a posibilității de a vinde produsele lor. Începe să se cultive grâul, această cereală de lux care se poate vinde și din care se face alimentul cel mai de preț — pâinea.

Grâul semănat în secolul XV și chiar în cel următor în Moldova și Țara Românească era aproape exclusiv grâu de primăvară, care este mai sărac în materii nutritive decât cel de toamnă. Doctorul venețian Matei de Murano, trimis la Suceava pentru îngrijirea lui Ștefan cel Mare, spune într-un raport că în Moldova grânele se seamănă în aprilie sau mai și se recoltează în august sau septembrie ¹. Chiar în secolul XVI alt italian, A. M. Gratiani, spune că în Moldova se seamănă numai atîta grâu cît trebuie pentru traiul anual și nu se seiamănă înainte de 1 aprilie ².

Din actele interne din secolul XVI se vede limpede creșterea producției grâului. Astfel dajdia pe grâu nu mai este pe un sat întreg, ci *pe case* (de pildă la 1530—1532 Vlad Vodă dăruiește mănăstirii Cotmeana gălețile de grâu de la 200 de case din județul Vîlcea) ³, deci domnul se putea bizui pe faptul că fiecare casă are cîmpul său cu grâu. La 22 mai 1561 reiese dintr-o plîngere că s-au prădat de pe o moșie 200 de clăi de grâu ⁴. Grâul începe să devină o marfă în Moldova în vremea lui Ștefan cel Mare, în Țara Românească la începutul veacului XVI. Cea dintîi știre despre exportul de grâu moldovenesc este din 15 august 1471, cînd Ștefan cel Mare dă voie mănăstirii Pobrata să trimită la Chilia carele sale, scutite de vamă, „sau cu grâu sau cu miere” și să aducă de acolo pește ⁵. Pe atunci nu toate mănăstirile mari aveau grâu de export pe moșiile lor; cinci luni mai tîrziu domnul Moldovei acordă și mănăstirii Voroneț un privilegiu pentru carele ei care merg la Chilia, portul prin care se făcea exportul pe mare al mărfu-

¹ Hurmuzaki, *Documente*, VIII, p. 37.

² A. M. Gratiani în E. Legrand, *Deux vies de Jacques Basilicos*,

³ *Doc. priv. ist. Rom.*, B. XVI, voi. II, p. 78.

* *Ibidem*, XVI, voi. III, p. 146.

I- Bogdan, *Documentele lui Ștefan cel Mare*, I, p. 159.

rilor din Moldova ; însă în lista mărfurilor trimise de această mănăstire nu figurează griul¹.

Griul era cumpărat la Chilia de negustorii venețieni și genovezi care făceau comerț cu grâu în Marea Mediterană. Cetățile de înțingă mare ale Moldovei aveau în jurul lor o regiune cultivată cu grâu a orășenilor, care desigur era folosit și pentru export. Un raport asupra asediului acestor cetăți de către turci în 1484 spune că, în iulie, orășenii, aflând de apropierea flotei turcești, „au ridicat grâ-nele care nu erau coapte, căci nu era vremea secerișului, și le duse crude în cetate, de pe câmpiile care înconjurau cetatea”². Informația aceasta confirmă de altfel știrile că griul din Moldova era grâu de primăvară, dar este interesantă mai ales prin arătarea culturilor de grâu, chiar în jurul porturilor din care se făcea exportul.

În Țara Românească cea dintâi știre despre exportul griului pe drumul de uscat se află în privilegiul lui Radu cel Mare care în 30 aprilie 1502 stabilește tariful vămii de la Calafat pentru exportul la turci. Aici grâul apare pentru prima dată între mărfurile exportate: „pentru un sac de grâu (vama) doi aspri”³.

Pe măsură ce cultura griului din țara noastră se extindea, exportul griului devenea tot mai însemnat, dar, după cum se știe, a fost acaparat de îndată, aproape în întregime, de Imperiul Otoman, care fixa prețuri reduse pentru produsele „grî-narului” său. Exportul griului, mai ales de când devenise silit, nu însemna că în interiorul țării exista acum prisos de grâu și că poporul se hrănea cu pâine. Avem multe informații, după cum am văzut mai sus, că la sfârșitul secolului XVII țărani dependenți se hrăneau tot cu mămăliga de mei. Grâul produs de ei nu era pentru ei, era în genere consumat de clasele conducătoare, sau se vindea ca marfă.

Urmările comerțului de grâu, deci ale cultivării griului pe ogoare în țările române, au fost adânci : el a contribuit la transformarea domeniilor feudale în întreprinderi producătoare de

¹ I. Bogdan, *Documentele lui Ștefan cel Mare*, I, p. 166—167.

² Raportul contemporanului Ursinus, la N. Iorga, *Chilia și Cetatea Albă*, p. 279.

³ *Doc. priv. ist. Rom.*, B. XVI, voi. 1, p. 14.

mărfuri, la legarea țăranilor de glie și la alte transformări economice și sociale. Dominația otomană face însă ca exportul de grâu să fie un monopol al turcilor și prețul să fie stabilit, destul de redus, de către oumpăirător, ceea ce a frânat dezvoltarea largă a culturii grâului. Totuși cererile de cereale ale turcilor arată importanța culturilor în țările române; de pildă, turcii îi cer lui Alexandru Lăpușeanu 80 000 de chile de orz¹. La 1605 se constată că „necultivarea pământurilor în acel an în Țara Românească și în Moldova cauzează foamete în Imperiul Otoman”². Atunci au început să fie cultivate cu grâne și cirapiile de lângă Dunăre, care mai înainte erau foarte rar populate. În secolul XVIII (1769) un raport din țară relatează următoarele despre județul Ialomița: „Cea mai mare parte din produse, adică zaharele, din care se hrănește țara, se face din județele aceste, cum și cel mai însemnat negoț cu grânele”³.

Trebuie însă să observăm că în secolul XVI și la începutul secolului XVII monopolul turcesc nu era exclusiv în privința grânelor, căci o parte a grâului din cele două țări trecea acum în Transilvania. În 1554 o cronică săsească spune că domnii Moldovei și Țării Românești nu au îngăduit să intre în Transilvania nici un fel de grâne, din dușmănie față de principalele acestei țări⁴. Se stabilise deci un export regulat al grânelor din țările române și întreruperea lui aducea dureri și foamete. La 1603 Gheorghe Basta cerea domnului Moldovei, să-i vândă 3 000 de banițe de grâu „pentru potolirea foametei” ce bântuia în Ardeal⁵.

Dacă în secolul XV și la începutul celui următor țările române importau grâu din Transilvania, în a doua jumătate a veacului XVI situația se inversează în favoarea lor, ele devenind exportatoare de grâu. De aci se poate constata evoluția producției în Moldova și Țara Românească în decursul acestor secole.

* *Firmane* (copii), sub dată la Acad. R.P.R.

C. Esarcu, *Documentele din Veneția*, în „Revista pentru istorie, arheologie și filologie”, III, p. 107.

M. Cantacuzino, *Genealogia Cantacuzinilor*, ediția N. Iorga, p. 469.

Ostermayer, *Cronica*, în *Quellen der Stadt Kronstadt* (Izvoarele orașului Brașov), IV, p. 516.

⁵ A. Veress, *Documente*, VII, p. 105—107.

Cu toate că ogoarele și în primul rînd cele de grîu au crescut și ca număr și ca întindere, ele n-au întrecut pînă la începutul epocii capitaliste pășunile și bogăția animală, care au rămas încă principala bogăție a țării. Pînă către sfîrșitul secolului XVII cele mai multe moșii aveau mult pămînt de prisos, necultivat, pe care se schimbau ogoarele, pe măsură ce pămîntul neîngrășat sărăcea și nu mai dădea roade bune. Acest sistem primitiv de cultură era de mult abandonat în unele țări mai evolute din Europa care adoptaseră încă din secolul XV sistemul celor trei cîmpuri, prin rotație (grîne de toamnă, grîne de primăvară și cîmpul de pășune). Sistemul celor trei cîmpuri, folosit și în Transilvania din secolul XVII, nu era cunoscut în Moldova și Țara Romînească, ceea ce este o dovadă că în aceste țări pămîntul de pășune, nelucrat era de prisos. În secolele XVI—XVII în Țara Romînească începe să se vorbească de ogoare „de două zile de arătură” -de „o zi de arătură”¹, pămîntul care se măsoară după timpul de arat, adică o mărginire a muncii, pe întinsul [masului. Mai interesant este să vedem că apar în sate denumirile de „țarina veche” și „țarina nouă”, ogoarele care se lucrau mai de demult și cele care s-au deschis muncii agricole mai recent. Țarina veche nu fusese părăsită, ci rămîne, din lipsă de alt pămînt, în folosință. Cea mai veche știre în acest sens este din 1443, în Moldova, cînd se vinde în hotarul Lieștilor „țarina veche”... „afară de țarina nouă pe care au îngrădit-o împreună Lieștii”¹. Lieștii, obștea sătenilor, făcuseră o țarină nouă pentru folosința lor comună și, ca lucru scump pe atunci, o îngrădiseră.

Pămîntul satului, *cîtnpul*, ca unitate pe care începeau să lucreze o dată și eventual se părăsea pentru a fi înlocuit cu alt pămînt de pe moșie, tot *odată*, se numea *raclă*: pe racla de la Corni². O altă unitate agricolă asemănătoare, cu munca începută în același timp, era *funia* (slav.: yxe). La 6 septembrie 1623 Alexandru Vodă Coconul întărește boierului Socol moșia din Mîrșa, „din *funia cea nouă*... anume o delniță...”³. Funia nouă și veche aveau fiecare *delnițele*, părțile cultivate

¹ M. Costăchescu, *Documente moldovenești înainte de Ștefan*, cel Mare, II, p. 132. \ ² 1577 iulie 17. *Doc. priv. ist. Rom.*, B. XVI, voi. IV, p. 2187.

³ *Ibidem*, XVII, voi. IV, p. 320—321.

de țărani dependenți. Un act al lui Petru Rareș din 22 martie 1529, vorbind de hotarul satului Condrești, indică și un loc „în sus de toloaca satului”¹. Toloacă, în limbaj moldovenesc, înseamnă pământ cultivabil care e lăsat să se odihnească pentru îngrășare. Existența toloacei înseamnă sistemul pe două cîmpuri (pășune, ogor), nu pe trei cîmpuri; în orice caz un sistem mai evoluat decît cel al ogoarelor, care se schimbă mereu pe un imaș mare. Existența celor două cîmpuri se vede și în Țara Românească într-o poruncă a lui Pătrașcu cel Bun din 4 aprilie 1555: Mihnea pîrcălab dobîndește moșie în satul Bădeni „dar în amîndouă cîmpurile”². Mai precis arată un act din 1552 pentru satul Golești „două ogoare să fie, unde se schimbă cîmpul și unul pe deal... 4 ogoare, unde se schimbă cîmpul și unul la deal”³. Pe deal, unde era pămînt puțin, nu se schimbau cîmpurile, în altă parte se aplica sistemul celor două cîmpuri.

La sfîrșitul secolului XVIII raguzanul Raicevici descrie agricultura din țările romîne (într-o vreme cînd era grîu de toamnă 3n abundență), spunînd că „se seamănă grîu într-un ân, iar anul următor se lasă pămîntul ce fusese cultivat să se odihnească, apoi iar încep să semene grîu, orz sau porumb. Cînd este vorba de pămînturile semănate întîia oară, ceea ce aici se întîmplă des, căci sînt întotdeauna un număr mare în paragină, se plantează în primăvara primului an varză”⁴. Așadar și sistemul celor două cîmpuri și existența unui mare număr de paragini, care pe încetul erau transformate în ogoare, caracterizează agricultura din țările romîne pînă la sfîrșitul veacului XVIII, o evoluție destul de lentă față de avîntul ce începuse în secolul XVI.

În privința uneltelor agricole este sigur că *aratrul* primitiv de lemn a fost mult folosit în multe părți ale țării. Plugul de fier și în genere unelte de fier se importau din Transilvania, bineînțeles pentru stăpînii de pămînt. Raritatea plugului de fier se vede dintr-un act din 8 aprilie 1557, cînd între lucrurile de preț date boierului Cînda, alături de cai și de haine de preț,

¹ *Doc. priv. ist. Rom.*, A. XVI, voi. I, p. 313.

² *Ibidem*, B. XVI, voi. III, p. 30.

³ *Ibidem*, XVI, voi. III, p. 13.

⁴ Raicevici, *op. cit.*, p. 15—17.

este trecut „un plug- cu fier”¹; se subliniază deci că acest plug avea fier, spre deosebire de cele obișnuite.

Ariile pentru treieratul griului cu cai se înmulțesc în secolul XVI; în acest veac apare în Moldova un dregător domnesc, *gumelnic* (sau clucer de arie)², care supraveghea ariile cu grâu domnesc sau locul de unde se ridica grâul treierat datorat domnului ca dijmă.

Folosirea hambarelor de grâne era redusă și din pricina C insecurității din țară; se făceau gropi în pământ, arse și pietruite, în care se ascundeau produsele recoltelor. Încă din 1445, burgunzii care veniseră pe Dunăre cu flota au fost impresionați de faptul că românii scoteau grâne, „grâu și mei, mazăre”, din gropi adânci, unde le țineau ascunse³. Acest sistem de depozitare a grânelor este folosit până în veacul XVIII. La 1718 boierul moldovean Ilie Catargiu se plînge că i s-au jefuit douăsprezece gropi de pîini și jefuitorii „care nu au putut lua totul, lăsînd gropile destupate, le-au jefuit alții, cum au putut”⁴.

Îngrădituri la ogoare se întîlnesc încă din secolul XV, cum am văzut mai sus. În numeroase acte de vânzare din Țara Românească din secolele XVI—XVII se arată pe moșii „nuiele, garduri” (slav: ruiora) oare se vînd. Este vorba de locuri îngrădite, rezervate pentru fînul de iarnă, în care nu pășteau vitele vara, nici nu se cultiva, ci se cosea iarba pentru rezerva de iarnă. Era încă un chip al stăpînului moșiei de a-și rezerva, de a pune mina pe pămînturile obștești, rupînd prin îngrădire o porțiune din stăpînirea comună a obștii.

Pentru uscarea fînului se foloseau așa-numitele furci mari, pe care se ridica fînul la uscat. Un istoric contemporan care povestește războaiele lui Ion Vodă din Moldova (1574) spune • că turcii prinși au fost atîrnați de niște furci mari care se foloseau la uscarea fînului⁵.

¹ *Doc. priv. ist. Rom.*, B. XVI, voi. III, p. 55.

² *Ibidem*, A. XVI, voi. II, p. 1 (1551 mart. 21).

■ ³ Wawrin, *Chronique*, ediția N. Iorga, p. 65.

⁴ N. Iorga, *Studii și documente*, VII, p. 423. "Michaelis de Isselt Amorfoti, *Suis tetnporis Historia* (Istoria timpului său), Colonia, 1602, p. 400.

Dar cea mai importantă lucrare de pe moșii și de pe pământurile moșnerșști, în legătură cu agricultura, era însă ridicarea morilor.

Numărul morilor de apă este relativ mic în țările române, chiar pînă la începutul veacului XIX. La 1809 Moriollles, călător francez în principate, scria : „Pîinea este rară și se află mai mult în orașe, din cauza numărului mic de mari din țară. Ele sînt înlocuite la țară cu mori slabe, învîrtite cu brațele, iar în jurul orașelor cu mori de vînt”¹. Aceste mori învîrtite cu mîna sînt așa-numitele *rîșnițe*, foarte răspîndite în evul mediu în Germania, Polonia și Rusia. Rîșnița se pune de obicei în tinda casei, are o piatră fixă într-o cutie de lemn, piatra de deasupra este mobilă și are într-o parte o gaură, în care este înfipt un lemn. Lemnul ajunge pînă în grindă și este învîrtit cu mîna ; rezultatul este o făină mai mare decît cea de la moară². În fiecare sat era o rîșniță sau mai multe. Astfel în traducerea Evangheliei din 1560 editată de Coresi la Brașov, acolo unde se vorbește de „piatra de moară”, în textul vechi românesc avem : „rîșnița satului”³. Totuși în veacul XV numărul morilor pe domeniile feudale începe să crească. La 1421, sub Radu Prasnaglava, mănăstirea Cozia avea în țară 15 sate, dintre care 12 aveau cîte o moară⁴, ceea ce este totuși destul de puțin. Mori erau mai ales în târguri : la 1402 Alexandru cel Bun întărește mănăstirii Moldovița două mori la Baia, una înăuntrul târgului, alta la marginea lui⁵. Aceste mori domnești, la care erau obligați să lucreze supușii domnului, și în același timp să le păzească și să le dreagă, cînd se strică, formau un venit domnesc însemnat. Cînd Radu cel Frumos, în 1464, dăruiește mănăstirii Snagov morile domnești de la Didrih, el poruncește : „oricîte sate au păzit aceste mori, cît timp au fost domnești, acelea să le păzească și să le

¹ Moriollles, *Le voyage en Moldavie* (Călătoria în Moldova) București, 1909, p. 292—293.

² Pentru descrierea rîșniței cf. T. P a m f i l e, *Industria casnică la romini*. București, 1910, p. 176.

³ Coresi, *Tetravanghelul*, ediția arhiereului Gherasim, București, 1909.

⁴ I. P. P. P a n a i t e s e u, *Documentele Țării Românești*, p. 128—130. M. C o s t ă c h e s c u, *Documente moldovenești înainte de Ștefan cel Mare*, I, p. 45.

dreagă când se strică" ¹. Didrih era un târg, aproape de Ialomița. Alte târguri cu mori domnești în Țara Românească în secolul XV sînt pe lângă Tîrgoviște și Rîmnîc (Vîlcea), iar în Moldova la Iași, Piatra, Bacău, Șiret. Numărul morilor de la sate crește în secolele XVI—XVII odată cu creșterea agriculturii. Astfel, la începutul veacului XVII, Dimitrie. Gantemir spune că „morile de apă, care sînt dese pe Șirei, dau marelui comis un venit anual de 20 000 de galbeni” ². Totuși ele nu erau suficiente pentru hrana întregului popor și alimentau mai ales nevoile de făină ale boierilor, orașelor și bineînțeles și ale exportului.

Cultivarea zarzavatului cerea cunoașterea unei tehnici speciale în Agricultură, anume tehnica răsadurilor și a roții cu apă, cu canalele de udat plantațiile. Cultura zarzavatului n-a fost cunoscută în țara noastră pînă în veacurile XVI—XVII decît în mică măsură. Raicevici spune, la sfîrșitul veacului XVIII, că „odinioară” românii nu cunoșteau altă plantă de grădină decît varza ³. În documentele din secolul XV se pomeneste numai varza între dijmele de zarzavat, nu și alte zarzavaturi : la 1458 Ștefan cel Mare scutește satele Episcopiei de Roman de *dijma de varză* ⁴, la 28 septembrie 1615 într-un act moldovenesc se pomeneste zecimala din varza din mai multe sate „de la cei ce vor fi făcut acolo grădini” ⁵. În 25 nov. 1606 se amintește, pe lângă darea de varză, și cea de mazăre ⁶. În secolul XVI se înmulțesc actele de proprietate în care se arată existența grădinilor de legume pe moșii, folosindu-se în actele slave termenul grecesc: *perivoli*; (într-un act muntean din 12 mai 1603 este însă scris : *grădina de legumi* de la târgul Buzăului) ⁷.

E probabil că măcar în parte în Țara Românească lărgirea îndeletnicirii grădinăritului se datorește grădinarilor veniți din sudul Dunării. În Peninsula Balcanică, văile dintre re-

^s P. P. Panaitescu, *Documentele Țării Românești*, p. 258.

D. Cantemir, *Descripția Moldaviae*, p. 80.

Raicevici, *op. cit.*, p. 22. ⁴ J. Bogdan, *Documentele lui Ștefan cel Mare*, I, p. 10—II

Doc. priv. ist. Rom., A. XVII, voi. III, p. 226 ¹

Ibidem, vol. II, p. 74 ⁷ *Ibidem*, B. XVII, voi. I, p. 85—86.

giunile muntoase, în special în jurul orașelor, erau cultivate cu legume, încă din vechime. Plutarh vorbește de grădinile de zarzavat din jurul orașelor grecești. Grădinăritul s-a dezvoltat mult în vremea Imperiului Bizantin și a rămas și sub stăpânirea turcească. Este caracteristic faptul că multe zarzavaturi au în limba română numiri bulgare și sîrbești din limba nouă, ca și turcești : păstîrnac, praz, fasole, castravete, morcov, pătrunjel, țelină (slave noi), pătlăgele, bame, zarzavat (turcești) și numai varza, ceapa, lîntea, napul sînt latine, iar mazărea are un nume care pare să fie dacic. Pînă astăzi în unele regiuni din Țara Romînească grădinarul e numit „sîrb” (de pildă în părțile Tîrgoviștei).

În orice caz în țara noastră și grădinăritul a urmat o evoluție progresivă, alături de agricultură, evoluție ce se poate urmări în actele vremii.

Viile sînt pomenite în cele mai vechi acte ale Țării Rotînești și ale Moldovei. Urinele viilor dacice se găsesc în săpăturile arheologice și ele sînt pomenite din vremea lui Burebista, regele dac care le-ar fi stîrpit. Vinul era unul din cele mai vechi mărfuri pe piața internă. Astfel se explică perceperea unui impozit în bani pe viile din Țara Romînească, numit *perper*, cu numele unei monede de origine bizantină (*hyperpiron*) care se folosea efectiv la noi numai în veacul XIV și la începutul celui următor. Toate impozitele erau percepute în natură, numai darea asupra vinului era în bani, fapt explicabil prin aceea că vinul se vindea la tîrg pe bani. Vinul romînesc era și marfă de export. Cronicarul polon Matei de Miechow menționează că : „În Rusia (adică provinciile rusești ale Poloniei, deci Ucraina) se aduce vin din Ungaria, Moldova și Țara Romînească”². Celebrele vii moldovenești de la Cotnari și Hîrlău sînt plantate într-o epocă apropiată de întemeierea țării. Vița de Cotnari și cea de la Hîrlău este viță de lokay, ceea ce ne permite să presupunem că ea a fost sădită de vieri aduși probabil de primii domni sau de unii boieri mari, din Ungaria. Din Moldova, vița de Cotnari a fost dusă în Polonia și plantată, în secolul XV, în Liov, unde s-a menținut

² Matei de Miechow, *Sarmatia Asiana atae europae*, ediția Pistorius, I, p. 141.

din veacul XV
POtrite . ,a per

ui XVII,cînd Z

m m m
m
m m m m
m

Rezerv

3Ceaſfa se

e
« « .

as"-;

a doua jumătate a secolului XVI în Țara Românească a fost foamete de patru ori. Alte perioade de foamete tot atât de cumplite se pomenesc și în veacul următor atât în Țara Românească cât și în Moldova.

După cum au arătat clasicii marxismului, și în primul rând Karl Marx, un pas însemnat pe calea dezvoltării producției este diviziunea muncii între meșteșuguri și agricultură". În formele începătoare ale producției feudale, agricultorii erau în același timp și meșteșugari, adică produceau ei singuri uneltele de muncă, transport etc, de care aveau nevoie, atât ei, cât și stăpînii domeniilor feudale. Prima diviziune a muncii între meseriași și agricultori a fost formarea artizanatului, a meșteșugurilor de la orașe. Numai marea industrie capitalistă desăvîrșește separarea între agricultură și industria casnică țărănească, căreia îi smulge rădăcinile : torsul și țesutul '. În primele secole, în țările române această 'separare este foarte puțin evidentă. Industria casnică este mult dezvoltată și chiar primii meseriași de la orașe erau în același timp . agricultori pe pămîntul orașului, așa încît vechile tîrguri erau mai mult niște sate mari. Un fapt care merită subliniat este acela că pînă în secolul XVII meseriașii de la orașe care se îmbogățeau își plasau banii cumpărînd pămînt; idealul lor era săi se transforme în stăpîni de moșii.

În primele secole ale evului mediu, și la noi, ca și în alte țări ale Europei, se constată la sate două feluri de industrii țărănești: industria domenială și cea casnică țărănească, adică meșteșugarii care lucrau la curtea boierilor și a mănăstirilor și aceia care lucrau pentru dînșii și eventual pentru vînzare, în casele lor, la sate. În țările din apusul Europei — și vom vedea că același lucru se petrece și la noi, — țărani erau da-"tori seniorului, pe lîngă dijma din produse agricole și animale, Și cu anumite obiecte fabricate (oale, potcoave etc.)². În marea sa lucrare asupra meșteșugurilor în Rusia, istoricul soviet-

¹ K. Marx, *Capitalul*, II,, partea a 11-a, p. 662.

² P. Boissonade, *Le travail au Moyen Age* (Munca în evul mediu), Paris, 1925, p. 220.

tic B. A. Rîbakov observă că în evul mediu se pot distinge trei feluri de meșteșuguri : meșteșugul sau industria domenală, cea sătească, casnică și cea de la orașe, pe care le studiază în capitole separate ¹. Același lucru se constată și în istoria meșteșugurilor în țara noastră.

Meșteșugul domenal, adică meseriile practicate la curțile boierilor și mănăstirilor sau pe moșii, pentru îndestularea nevoilor curții feudale, au un caracter deosebit în țările române : ele sînt în genere practicate de robii țigani. Într-o epocă în care meșteșugarii robi dispăruseră în cea mai mare parte a țărilor din Europa, ei „se mențin în țările noastre, datorită slăbiciunii industriilor feudale orășenești și a orașelor în genere, și această stare se datorește iarăși în mare parte stoarcerii economice la care erau supuse țările noastre din partea turcilor.

Țigani robii erau și meșteșugari, mai ales în lucrarea metalelor : potcoave, arme, unelte. Așadar, curțile boierești își confecționau armele și uneltele cu ajutorul muncii acestor robi. Numaru! lor era foarte mare încă de la începutul întemeierii țărilor române: încă din 1392 mănăstirea Cozia avea 300 de sălașe, adică de familii, de țigani robi². Socotim că țigani robii de pe domeniile feudale se mai duceau în târguri, la sate, la alte curți și lucrau acolo pentru nevoile altor persoane sau comunități, în afară de stăpînii lor, în schimbul unei plăți în natură sau în bani. Dovadă că așa stau lucrurile este formula din numeroase acte domnești de confirmare a stăpînirii unor țigani, „cu tot venitul”³. Așadar țigani produceau venituri. Într-un act din 1453, domnul Moldovei interzice tuturor să oprească, să reție sau să ascundă pe țigani mănăstirii Neamț⁴, de unde rezultă că ei circulau obișnuit prin țară. Țigani particulari erau chemați la diferite munci domnești, de pildă la tăiatul sării la Ocnele Mari⁵. Se constată dintr-o sumedenie

¹Cf. B. Rîbakov, *Remeslo drevnei Ruși* (Meșteșugurile în vechea Rusie), Ed. Academiei de Științe, Moscova, 1948.

²P. P. Panaitescu, *Documentele Țării Românești*, p. 57.

³Wickenhauser, *Woronetz*, p. 179—181 (din 1490 m. 16).

⁴M. Costăchescu, *Documente moldovenești înainte de Ștefan cel Mare*, II, p. 442.

⁵A. Sacerdoțeanu, *Din arhiva mănăstirii Cozia, în Hrisovul*, VI, 1946, p. 82.

de acte din Moldova din secolele XVI—XVII că ȣiganii particularilor, ca și cei domnești erau dependenți de marele hatman, care putea să-i aducă la curtea domnească pentru anumite lucrări. Dependența ȣiganilor robi de șeful armatei se explică numai prin aceea că ei erau chemați la fabricarea și repararea armelor oștirii, a potcoavelor cailor, a căruțelor etc.¹. ȣiganii mai circulau din domeniu în domeniu și ca să învețe meșteșuguri. Astfel, în 13 martie 1618 un act moldovenesc arată că mitropolitul Anastasie Crimca avea un ȣigan, băiat mic, anume Andrei Ghetele, și -l dăduse la mănăstirea Bistrița, „să învețe iȣiăiestria fierării” și a plătit pentru dînsul².

Industria casnică de la curțile feudale nu se mărginea la lucrările ȣiganilor. Intre cei ce lucrau la aceste curți erau și țărani dependenți care lucrau în schimbul folosinței unor delnițe de moșie, sau scutiri de dijmă. Este posibil ca la curtea domnească sau la alte curți foarte bogate să îi fost angajați și meșteri străini. Nu știm ce fel de meșteri au fost aceia care au ascuns tezaurul lui Vlad Ȣepeș și pe care cruntul domn i-a omorît, ca să nu dea la iveală taina³. La 24 aprilie 1606 se dă poruncă domnească dregătorilor din Hirău să lase în pace omul mănăstirii Neamț, „care le este lor și morar și berar și de toată treaba”⁴.

Meșteșugarii dependenți (rumîni sau vecini) care lucrau pentru nevoile curții feudale sînt înșirați într-un privilegiu de scutire al episcopiei de Huși, din 1629 ; la această dată domnul Moldovei scutește următorii meseriași șerbi (poslușnici) ai episcopiei, de unde se poate vedea care erau pe atunci meseriile necesare domeniului și curții episcopale : doi cojocari, un croitor, un butnar, un curelar, un olar, un măcelar⁵.

O formă caracteristică a industriei casnice domeniiale este existența anumitor ramuri de prelucrare a produselor domeniului. Acestea apar mai ales în Moldova, încă din prima ju-

¹ De exemplu, actul din 11 aprilie (1618—1620). Arh. Stat. Iași, LDXXV/4.

² DH ?-PR- LXXXIII/167.

³ *Povestirile germane despre Vlad Ȣepeș*, C. Karadja, *Incunabilele care vorbesc despre Vlad Ȣepeș*, București, 1931, p. 11.

⁴ Acad. R.P.R. LXXII/17, docum'ent moldovenesc.

⁵ Arh. St. Buc, Ms. 543, f. 26.

mătate a veacului XIV și sînt o dovadă că boierii moldoveni încearcă chiar de pe acum să-și valorifice domeniile, bineînțeles cu muncă servilă. Astfel avem pe aceste moșii așa-numitele *jerstvilu*, adică *torcător ie de tină*, care se așezau cu privilegiu domnesc, apoi *valila*, adică */șiua de bătut sumane și stupă*, ■ adică mașina pentru melițat cînapa (toate trei se pomenesc pe aceeași moșie moldovenească într-un act din 1448) ¹. În afara de acestea avem și *steze* (un fel de piuă pentru bătut pînza), *melnița*, *dîrstele*, toate pentru firele textile, *sladnița* (pentru bere) ², aceasta făcînd urmă mai ales la tîrguri, dar depinzînd tot de mănăstiri și de marii feudali. Este interesant de observat că în a doua jumătate a secolului XV, și mai ales în veacurile următoare, aceste industrii cu mașini primitive de pe marile domenii feudale încep să *apară* mai rar în actele domnești de întărire, ceea ce înseamnă că acest fel de industrie trece la orașe. Este aici dovada unei treptate diviziuni a muncii, adică despărțirea meșteșugurilor de agricultură.

Industria casnică a țăranilor era, firește, mult mai dezvoltată și mai veche decît industria domnenială. Ea se exercita de către țărani, fie că e vorba de cei liberi, fie de cei dependenți. Anumite ramuri ale industriei casnice există în orice sat care trăiește în epoca feudală și nici nu mai au nevoie de documentare : confecționarea îmbrăcămintei, a încălțăminte (opinci) ; anumite ramuri ale industriei alimentare cum sînt morile de mîna (rîșnițe) ; dogarii formează o meserie sătească foarte veche și foarte importantă, de asemenea olarii, cu rădăcini pînă în preistorie. La sfîrșitul veacului XVIII Carra admira industria casnică a vopsitului lînii și pînzei de in. El pomeneste trei plante din care/ se scot vopselele albastre pentru pînză, alte două pentru roșu și galben pentru vopsitul pieilor ³. Actele domnești amintesc de obligația satelor așezate aproape de curtea domnească de a da seu de vacă (pentru lumînări și

¹ M. Costăchescu, *op. cit.*, II, p. 313—314.

* *Ibidem*, II, p. 323—325. 187—188. M. Costăchescu, *Documentele lui Ștefăniță Vodă*, p. 17, Acad. R.P.R., Pecefi, 175, I. t. Bogdan, *Documentele lui Ștefan cel Mare*, I, p. 89, Arh. St., *Ep. Rimnic*, CUI bis/4 (1604 iunie 512).

"M. Carra, *op. cit.*, p. 164.

săpun)¹ și de asemenea livrări de cărbune². Cărbunile se fabrica în păduri; în Transilvania cărbunarii de codru aveau privilegii încă din 1300. Până la mijlocul secolului XIX se puteau vedea în Moldova convoiuri de căruțe de cărbunari țărani, care treceau prin țară cu căruțele lor înalte, în care aveau cărbuni de lemn³.

În industria sătească se constată o anumită evoluție a producției în decursul veacurilor. În secolul XVI numărul *meșteșugurilor* de la sate este în plină creștere. E vorba de oameni <*a're, desigur, *aveau* pământ de agricultură, dar principala lor ocupație era meșteșugul. Este de observat că în documente acești meșteri de sat sînt numiți „maistor”, de cele mai multe ori fără nici o altă specificare a specialității lor, ceea ce înseamnă că nu aveau o singură specialitate și separarea muncii în sînul meșteșugurilor de sat nu era prea evoluată. Maistorii sau meșterii de sat au oarecare vază ; astfel cînd e vorba de mărturii cu oameni buni și bătrîni, ei sînt de obicei aleși pentru aceasta înaintea altor țărani⁴. Ei au oarecare stare, au, ocine în sat, dar sînt cazuri și *cînd se vlnd vecini*⁵. Nu este vorba însă numai de oameni liberi ; de multe ori în listele de rumîni ale mănăstirilor și boierilor din Țara Romînească apar oamenii cu apelativul : maistor sau meșter⁶. Totuși trecerea de care se bucurau ca specialiști este destul de mare ; erau cunoscuți peste granițele satului, deci chemați la lucrări în locuri depărtate. Un interesant act din vremea lui Mihai Viteazul aruncă lumină asupra situației meșterilor de sate. În procesul mănăstirii sfînta Troița din București, cu mai mulți oameni dinș Văcărești, lîngă oraș, se pune întrebarea dacă moara acelor oameni a „înecat” vadul mării de mai jos al mănăstirii. Pentru aceasta domnul numește spre cercetare, pe doi boieri și *patru*

Act» pentru mănăstirea Hlincea, 11 mai 1661, la Muzeul romîno-rus. ' *Ibidem*.

A. de Demidoff, *Voyage en Crimée... en Valachie et en Mol-*(Cătătorie în Crimeea... în Țara Romînească și în Moldova), ediția Paris, 1854, p. 195.

⁴ Arh. St. Buc, A. N. CXII/55, (1647); Acad. R.P.R., DCXXIII/59 (1645 aug. 8) *Ibidem*, Foto XXXIV/32 (1641 ianuarie 8). Arh. St. Buc,

⁵ Peceti, 63. (1648 iulie 20).

⁶ Acad. R.P.R., *Mr. Dintr-un Lemn*, XLIII/1 (1627 sept.), Acad. R.PR. CLXXXI/87, (1629 oct.).

maistori de mori. Aceștia sînt: Gutîie din Bîrzești, Oprea din Oprești, Florea și Stoica din Mogoșoaia, „ca să fie tocmelnici pe acele vaduri”¹. Așadar mărturia ca să zicem așa a meșterilor în calitate de tehnicieni era primită de judecata domnească. Ei sînt aduși din sate, unele depărtate, ca să fie experți în proces, deci o dovadă de faima de care se bucurau unii meșteri de sat în afara marginilor satului.

Acești meșteri de sate erau plătiți în bani, mai ales cînd lucrau în afara satului lor. La 1573 egumenul de la mănăstirea Bistrița (Vîlcea) arată că a cheltuit cu iazul morii de la Băbeni 3 800 de aspri „și alte bucate multe mîncătoare”, „și” am plătit tot cu stînjenul” (deci cu bucata, nu cu ziua) și adaugă : „iară fără ce am plătit, am muncit mult și cu oamenii mănăstirii”². Așadar iazul morii a fost făout, pe de o parte, cu meșteri plătiți în bani, pe de altă parte, au lucrat în clacă, gratuit, muncitorii „*necalificați*” care nu erau alții decît rumîni, șerbii mănăstirii.

Între meșteșugarii de sat cu o anumită specialitate întîlnim în actele secolului XVf-XVII pe un Stan „piptănarul”³, „Radul cureliariul”⁴ (acesta din urmă cu ocină în sat, un vîrdărar la începutul secolului XVI (de fapt vîdrărar)⁵. La începutul secolului XVII apar rachierii: un Radul rachiarul în Țara Romînească la 1624⁶ și încă mai înainte o Neagă rachiereasa⁷. Interesante sînt meseriile de sat în legătură cu fabricarea armelor. Într-un act moldovenesc din 1598 apare un martor: Samson scutar din Sucevița⁸. Miron Barnovschi, domnul Moldovei, schimbă pe Onofrei din Vîlcănești, vecin domnesc, pe alt vecin, anume Patrichie al lui Lupu marele vornic și adaugă domnul în actul de schimb : „l-am pus (pe Patrichie) în cetatea domniei mele, Suceava, să fie pentru treaba armelor domniei mele”⁹. Acest meșter de sat era un țăran dependent, un

¹ *Doc. priv. ist. Rom.*, B. XVI, voi. VI, p. 311.

² A. Sacerdoțeanu, *Album paleografie, seria rominească*, pi. II.

³ Acad. R.P.R., LXXX/136 (1608—1611) doc. moldovenesc.

⁴ *Ibidem*, DXCIV/12 (1636 aug. 8).

⁵ *Ibidem*, Aohiz. noi 2/1949, 10 iulie 1517.

⁶ *Ibidem*, DXCIV/7 (1624 febr. 12).

⁷ *Doc. priv. ist. Rom.*, B. XVII, voi. III, p. 558 (1620 iunie 15).

⁸ *Ibidem*, A. XVI, voi. V, p. 225 (1598 mai 15).

⁹ Arh. St. Iași, CXLI/1 (1627 oct. 20).

vecin. Domnul țării a avut nevoie de dînsul și l-a obținut prin-tr-un schimb cu boierul său. Era un meșter de arme, care putea fi folosit la cetatea domnului din Suceava. În sate se puteau deci găsi armurieri, în înțelesul vremii.

Meșterii de sate nu erau meșteri în industria casnică, ci produceau pentru vânzare și pentru piața internă, în afara marginilor satului lor. Ei reprezintă deci un stadiu mai înaintat decît această industrie primitivă. Domnii, la cererea feudalilor, au protejat așezarea pe moșii a unor asemenea meșteri, care produceau venit stăpînului moșiei. Astfel, în 1453, Alexandru Vodă al Moldovei dă un privilegiu satului mănăstirii lui Iațco, „să aducă orice fel de *meșter*, sau rus sau grec sau de orice limbă sau *cojocari* sau orice fel de meșteri". Din același privilegiu se înțelege că sătenii din satul mănăstirii umblau în țară cu marfă și vindeau oale și alte mărfuri. Domnul adaugă „acest venit să fie al mănăstirii noastre" ¹. Venitul de la meseriașii dependenți colonizați în sat era desigur un venit în bani, o rentă feudală în bani, pe care o plăteau acești meșteri stăpînului din venitul produselor lor, pe care le vindeau în țară, cum arată documentul citat. Și alte mănăstiri moldovenești, de pildă Pobrata, avea privilegiu asemănător pentru „cojocari și oricare meșteri din satele acestei mănăstiri" (1448 aprilie 5) ². Într-o confirmare din 19 sept. 1597 pentru mănăstirea lui Iațco se arată că în satul ei se aflau meșteri *cojocari*, *ciubotari*, *curelari* și alții. Domnul scutește pe acești meșteri ■ dependenți, între altele și de *iliș*, adică de dijma de grîne ³. Este limpede deci că acești meșteri de sat se ocupau și cu agricultura, nu numai cu cojoace, ciubote și curele și că între munca lor de plugari și meserie nu exista o despărțire.

Aceste documente ne îngăduie să privim și alte aspecte ale meseriilor de sat. Sînt sate care se specializează în anumite produse pe care le furnizează pe piața internă, chiar la distanțe mai mari. Astfel se explică o serie de nume de sate din țările romîne ca: Scutași (încă din secolul XV), Muntenii Scutași, Fauri, Buștenari, Lopătari etc. Pînă în timpurile noastre loca-

M. Costăchescu. *Documente moldovenești înainte de Ștefan cel Mare*, II, p. 461—462.

² *Ibidem.* (I, D. 310—311.

³ *Doc. priv. ist. Rom.*, A. XVI, voi. IV, p. ISO.

litate Pietroșița pe Dîmbovița furniza covoare, iar un anumit cartier din Curtea de Argeș furniza oale. Așadar meseriile să- * tești întrec importanța unor aspecte din industria casnică, ele au în istoria producției meșteșugărești din țările române un rol important, măcar pentru -piața internă, pentru producerea de marfă.

Meseriașii de la orașe formează partea cea mai evoluată a producției meșteșugărești. Orașele din Țara Românească și Moldova au o evoluție înceată și nu ajung niciodată la înflorirea pe care au avut-o comunele din multe alte țări din Europa, nici măcar a centrelor din Transilvania ca Brașov, Bistrița, Cluj sau Sibiu, după cum se va vedea în capitolul privitor la orașe din prezenta lucrare. Orașele din țările române au fost în primul rînd centre de schimb, nu centre de producție meșteșugărească, ca marele comune din evul mediu ¹. Caracteristic pentru țările române este apariția tîrzie a breslelor. Pe cînd în Transilvania breslele orășenești erau în floare în secolul XIV, aici ele încep să apară abia la sfîrșitul secolului XVI. Prima știre documentară despre o breaslă de meseriași din Moldova este din anul 1570, despre „frăția zugravilor” din Suceava ². Toate celelalte știri despre breslele din Moldova și Țara Românească încep abia în secolul XVII, cînd creșterea pieței interne, precum și exportul forțat în Turcia, aduc o creștere a producției meșteșugărești de la orașe. În veacul XV, piața din Țara Românească era într-atîta tributară producției meșteșugărești din Transilvania, încît se importau de acolo cuțite, cojoace, cizme, pălării, care cu coviltir, drugi de fier pentru ferecarea carelor, hamuri de cai, cuie de șindrillă, săpun în bucăți ³ «fi bineînțelese arme de tot felul. În aceste condiții, nu există o categorie organizată a meseriașilor în orașele românești, deși, cum vom vedea, negustorimea era destul de însemnată. Breslele din secolele XVII—XVIII erau organizate, cele din Moldova, după moda rusească apuseană, numindu-se ca în Liov sau Chiev, frății (*bratstvo*), de unde derivă cuvîntul

¹ Vezi cap. *Orașele*.

² A. I. Iașimirski, *Slavianskia i russkia rukopisi v ruminskii bibliotek*, (Manuscrisele slave și ruse din bibliotecile românești) Petersburg, 1905, p. 291. •

³ I. Bogdan, *Relațiile Țării Românești cu Brașovul*, p. J (1413) și G r. toci le seu, *534 documente slavo-române*, p. 143, 183, 199—202.

tul românesc *breaslă*. În fruntea breslei era în Moldova un *staroste* (bătrîn), în Țara Românească un *vătaf*. În secolul XVIII apare denumirea turcească de *isnaf* pentru breslele din Țara Românească. Aceste asociații, ca și în alte țări, aveau catastiful și pecetea lor, statute, grade de meșteri, calfe și uce- « nici, privilegii acordate de domnie ». Apariția târzie a breslelor de meseriași în țările române nu înseamnă că nu existau mai de mult meșteșugari la orașe; aceștia nu erau însă organizați pe bresle. Despre rolul acestor meseriași de orașe avem unele informații din secolul XVI. În timpul luptelor care pricinui-seră căderea lui Despot Vodă în Moldova, în 1563, un mare număr de meseriași de la orașe a/U fost uciși, după cum spune un martor ocular : „Toți meșteșugarii, câți erau : fierari, zidari, săpători de șanțuri, arhitecți, dintre care cei mai mulți erau nemți sau italieni, au fost uciși”². În aceste lupte meșteșugarii luaseră parte domnului împotriva boierilor, ca dovadă că domnia proteja meșteșugăria orășenească împotriva boierilor feudali. Legătura acestor meșteșugari de la orașe cu domnia se vede și din altă informație, de data aceasta din Țara ■ Românească. Când Petru Cercel și-a mutat scaunul de la București la Tîrgoviște în februarie 1584, „cu toată curtea”, atunc’i „s-au mutat și toți negustorii și meseriașii (artigiani) din București”³. Acești meseriași depindeau de curtea domnească, în sensul că executau comenzi pentru curte, fapt care explică plecarea ilor o dată cu curtea domnească. Aceste informații deși sporadice dovedesc existența unei categorii de meseriași în orașele noastre, care își avea însemnătatea ei. Individual se constată un număr de meseriași cu situație destul de înfloritoare încă din primele secole ale vieții politice din țările noastre. Astfel, în vremea lui Ștefan cel Mare, Iura, nepotul lui Costea croitorul, vinde un sat, Tivești pe Berheci, la 1495⁴. Deci cu trei generații înainte un croitor (termenul este scris românește în uricul slav) achiziționase un sat întreg, ca stăpîn

E. P a v l e s c u, *Economia breslelor în Moldova*, București 1939. S o m m e r, în E. Legrand, *Deux vies de Jacques Basilicos*, Paris, .

Sivori, la Șt. P a s c u, *Petru Cercel și Țara Românească*, Sibiu, 1944, p. 174.

⁴ *Studii și cercetări de istorie medie*, II, 1951, p. 184—185.

feudal. Acest croitor, devenit stăpîn de moșie, era desigur un meșteșugar de oraș, îmbogățit. Meșteșugarii moldoveni îmbogății nu tindeau spre un patriciat orășenesc ; tendința lor este pur feudală, să-și plaseze banii cîștigați în cumpărări de pământ. Aceste aspecte feudale ale vieții meșteșugarilor din orașele noastre se văd și din felul cum sînt răsplătiți de domn, măcar în primele vremi, pentru lucrările lor. În Moldova, Alexandru cel Bun pune pe doi zugravi, autohtoni după nume : Nichita și Dobre, să-i zugrăvească două biserici la Roman, Dișericile de la Rădăuți,¹ „sau o casă sau un pridvor” (prin urmare în arhitectura civilă) și în schimb le dă două sate întregi². Un alt caz este al lui Stanciu aurariu care în vremea lui Ștefan cel Mare avea un loc de moară, iar soția sa stăpînea patru sate, deci era o mare boieroaică³, o stăpînă de moșie.

În secolul XVII, cînd apar și breslele, situația meseriașilor din țările romîne se schimbă. Ei formează în orașe comunități destul de puternice. Într-o mărturie pentru granițele unui Joc din orașul București în 4 ianuarie 1644 se vede că vecinătățile erau : Paraschiva croitor, nepotul lui Stoica croitor, Radul croitor, Arvat croitor, Dobre cojocar, Antonie croitor⁴. Existența tuturor acestor case de croitori, masate pe acest loc, este o dovadă că de pe atunci erau străzi cu specializări de meseriași: strada blănarilor, clopotarilor, găitănarilor etc. Aceasta înseamnă că nu avem a face cu simple locuințe ale meseriașilor, ci cu centre, deosebite în oraș unde se aflau atelierele croitorilor, ca și ale altor meseriași, fiecare deosebite după specialitatea lor. La 10 februarie 1620 Mărită cojocarul din Tîrgoviște cumpără o ocină la Dărmănești în județul Prahova ; între martorii cumpărării apar : Dumitru cojocar, Vladul cojocar, State cojocar, Pera teslar⁵. Numărul mare de cojocari care mărturisesc pentru unul dintre ai lor arată că între acești oameni era o legătură de solidaritate care se poate explica nu-

¹ M. Costăchescu, *Documente moldovenești înainte de Ștefan cel Mare*, I, p. 131—124.

² I. Bogdan, *Documentele lui Ștefan cel Mare*, I, p. 285 și II, p. 125—126.

³ Arh. St. Buc, *Stavropoleos*, XI/1.

* Muzeul istoric al orașului București, doc. nr. 1774, 10 februarie 1620.

mai prin existența unei bresle a cojocarilor la Tîrgoviște. Intre meșteșugarii din București din prima jumătate a secolului XVII amintim, pe lângă meseriile obișnuite: cojocari, croitori, zugravi, cizmari, pe Standul mestegiul (fabricant de pantofi de lux), Dumitru tabacul¹, Mihail săbierul². Despre acești meseriași știm puține amănunte, nu știm dacă lucrau cu material propriu, sau de la negustori, depinzînd de aceștia. În genere în această epocă este mai probabilă prima alternativă: meseriașii erau cei ce procurau și materialul brut, fiind în același timp negustori de stofe, blănuri și alte materii neprelucrate.

Singura industrie din epoca feudală care poate purta acest nume, din cauza numărului mare de lucrători folosiți în același loc este industria minieră. În secolele XIII—XIV se deschid în Germania, Ungaria, Serbia un mare număr de mine de diferite feluri de minerale, care nu fuseseră folosite pînă atunci. Această inițiativă este protejată de regi, mănăstiri și mari feudali, care voiau să-și îmbogățească tezaurele. Țările romîne, după constituirea lor în state feudale, nu fac o excepție în această privință. Este posibil ca exploatarea sării, necesară în chip cu totul imperios crescătorilor de vite și negustorilor de pește sărat, să fi avut străvechi începuturi populare." Exploatarea largă a ocnelor de sare, pentru unele din ele, este în legătură cu domnia. În diploma Ioaniților din 1247 privitoare la Banatul Severinului se vorbește de aducerea sării din Transilvania, ceea ce arată că pe atunci nu se deschiseseră ocnele de sare din Oltenia, de la Ocnele Mari. Aceste ocne apar însă în vremea lui Mircea cel Bătrîn³ și sînt minele domniei, spre deosebire de alte ocne de sare care aparțin particularilor, ca, de pildă, ocna de la Telega și Ocna cea Mică de lângă Tîrgoviște. Sarea era obiect de export, în special în sudul Dunării: în 1523 este vorba într-un privilegiu de „vama de sare de la vadul Vidinukri”⁴.

Asupra organizării muncii la ocnele de sare, știm că pentru tăiatul sării erau folosiți țigani, luați de la stăpîinii lor pentru această muncă. În secolul XVII la Telega lucrau țărani

¹ Acad. R.P.R., XLII/42, 21 iunie 1628.

² *Ibidem*, CLVI/15, 20 aprilie 1627.

P. P. Panaitescu, *Documentele Țării Românești*, p. 97. ' *Doc. priv. ist. Rom.*, B. XVI, voi. I, p. 174.

dependenți, după cum arată hrisovul lui Matei Basarab : „Să se știe de rîndul ciocănașilor, cîți vor ședea și se vor hrăni pe dedina mănăstirii (Mărgineni). Dacă un ciocănaș va tăia într-o zi 10 bolovani de sare, 9 bolovani să li se plătească de schilerii care vor fi, iar un bolovan, care este partea mănăstirii, să nu li se plătească... pentru că ciocănașii stau pe dedina mănăstirii și, nici nu lucrează mănăstirii și nici nu le ia dijmă, ci se hrănesc... pe dedina mănăstirii”¹. Deci lucrătorii aceștia erau țărani care aveau delnițele lor agricole ca oameni dependenți, pe moșia mănăstirii. Pentru munca la ocnă erau plătiți, dar ei trebuiau să achite dijma mănăstirii. Plata în bani a lucrătorilor de la ocne (plată cu bucata) se explică prin aceea că sarea era marfă de export, destul de prețuită. La 15 mai 1651, Matei Basarab face următoarea socoteală în hrisovul său pentru mănăstirea Sadova : „Am miluit mănăstirea înainte vreme cu 300 de bolovani de sare, cînd era bolovanul cîte 20 de bani. Iar acum s-a făcut bolovanul mai mult, 40 de bani; astfel să ia sfînta mănăstire cîte 150 de bolovani de sare... iar cînd se va face bolovanul pe 20 de bani, să ia iarăși cîte 300 de bolovani de sare”². Iată dar cum privilegiile feudale adoptau fluctuațiile prețurilor de pe piață. Pentru paza ocnelor, a „funiiilor” cu care se cobora în ocnă, erau însărcinați plăieșii de la Jibla și Spina (la Ocnele Mari), adică țărani cu obligații militare³. În Moldova ocnele de la Tîrgu Ocna erau lucrate de ciangăi, aduși din vremuri vechi de domnii Moldovei ca specialiști în lucrarea minelor⁴.

Alături de minele de sare, se constată în țările romîne și alte mine. În vremea lui Mircea cel Bătrîn se deschid minele de aramă de la Bratilov, Ungă Baia de Aramă, care erau concesionate de domn unui sas Csap Hanes⁵. În secolul XVI, călătorul Bongars spune că în Țara Romînească erau mine de

¹ Acad. R.P.R., DCXXII/1/42.

² Arh. St. Mitrop. Țării Romînești, CCCXXVII/1

³ Hrisovul, VI, 1946. p. 71.

⁴ Miron Costin, *Letopisețul Țării Moldovei*, ediția P. P. Panaitescu, 1944, p. 318; în trad. latină, ediția E. Barwinski, p. 141, termenul „saugăii” e tradus consecvent cu „fossore salis”, adică săpători de sare.

⁵ P. P. Panaitescu, *Documentele Țării Romînești*, p. 54, 74—75, 87. ■ , F

chihlimbar și sulf (1585) ¹, iar în secolul XVII călătoriți turc Evliya Celebi spune că la răsărit de Rîmnicul Vîlcii se află mina de salpetru (silitră), despre care se credea pe atunci că provine din oseminte omenesti². Despre exploatarea petrolului, care se folosea la ungerea roților de care, avem unele știri în *Descrierea Moldovei* a lui Dimitrie Cantemir, care vorbește de petrolul ce țîșnește la suprafață la Moinești³. Izvoarele de păcură aveau oarecare valoare și în secolul XVII, căci în 23 aprilie 1627 domnul Moldovei întărește mănăstirii Tazlău un izvor de păcură din hotarul satului Tătești din ținutul' Bacău, pentru care s-au judecat călugării cu boierul Dubău ⁴.

Singurele manufacturi din epoca feudală în țările romîne, pînă la sfîrșitul secolului XVII sînt „moara de hîrtie” și sticlăria, înființate în Țara Romînească de Matei Basarab. Cea dintîi era lîngă Călimănești în Vîlcea, pe care o lucraseră oamenii din Călimănești. Satele dimprejur erau datoare să furnizeze gratuit, ca o dare domnească, materia primă, „cîrpele”. Era deci o manufactură domnească, care lucra pe temeiul unui privilegiu ⁵. Cealaltă, era „sticlăria care iaste de treaba mării sale”. Materia primă, „pămîntul”, adică nisipul, se aducea de la Brașov. Era deci tot o manufactură domnească ⁶.

În concluzie se poate spune că, deși meseriile și industria casnică feudală din țările romîne au urmat și ele o linie ascendentă, totuși, în comparație cu economia rurală, meșteșugurile orășenești au cunoscut o dezvoltare de proporții mult mai reduse.

*
Comerțul Prin situația lor geografică și prin produsele lor, țările romîne stau în legătură cu o serie de drumuri de comerț și formează centre de producție

de anumite mărfuri ce se pot vinde și peste graniță. Comerțul "în perioada feudală este condiționat în general de posibilitatea "transportului pe mare și uscat a mărfurilor de lux, necesare

¹ Hurmuzaki, *Documente*, XI, p. 192.

•!• Deny, *Le muezzin Evliya Tchelevi eh Roumanie* (Muezinul y? Celebi în România) *Melanges Iorga*, Paris, 1933, p. 213.

Y" Cantemir, *Descriptio Moldaviae*, p. 27.

s Arh. St. Buc, *Mănăstirea Tazlău*, VIII/20 (23 aprilie 1627).

J--- Ari ceseu, *Arhiva Romîniei*, II, p. 107.

^N- Iorga, *Studii și documente*, X, p. 108.

curților¹ feudale: alimente, arme și îmbrăcăminte. În a doua perioadă a feudalismului, comerțul este ilegal de orașe, produse de obiecte gata făcute și de schimbul între aceste produse și acelea naturale (agricole și animale) ale domeniilor feudale rurale. Acest comerț este însă împiedicat de restrîngerile reglementării feuda/le, orășenești și regale: dreptul de etapă (depozit), drumul obligatoriu, vămile interne ale nobililor și mănăstirilor, precum și de prevederile privilegiilor, speciale, sau de lipsa dor. Comerțul de bîlciuri este îmbinat cu cel de tîrg, adică cel permanent din centrele de prăvălii ale orașelor.

Dezvoltarea comerțului exterior nu este singurul aspect al comerțului medieval, dimpotrivă, creșterea pieței interne formează principala condiție a progresului unei țări².

Toate aceste împrejurări ale comerțului din epoca feudală se regăsesc și în istoria noastră.

În ce privește comerțul intern, este destul de greu, din lipsă de izvoare mai bogate, să avem o imagine completă a schimburilor comerciale între Moldova și Țara Românească. O dovadă despre importanța acestor schimburi interne sînt drumurile comerțului intern, pomenite în acte. Avem astfel „drumul mălaiului” (al meiului) lîngă Dunăre, în Oltenia (27 decembrie 1583)³, „drumul porcilor” în Moldova (20 martie-1584)⁴, „drumul lemnului”, „drumul Bucureștilor”, „drumul Dîrstorului”, „drumul Bărăganului”, la bălțile Dunării, (sec. XVI)⁵, „drumurile sării”, în foarte multe locuri ale țării, „drumul Mehedinților” (8 aprilie 1556)⁶. Este vorba, așadar, de anumite drumuri de țară, fie în legătură cu unele produse, care treceau prin anumite regiuni, de la locul de producție la locul sau locurile de consumație, fie de drumuri ale orașelor, care le legau de centrele de producție și în sfîrșit de drumurile unor județe, artere ce legau principalele centre de schimb, bîlciur, orașe dintr-o regiune. Aceste drumuri erau întreprinse

¹ Vezi V. I. L e n i n, *Dezvoltarea capitalismului în Rusia*, în *Opere*, voi. III.

² *Doc. priv. ist. Rom.*, B. XVI, voi V, p. 146.

³ *Ibidem*, A. XVI, voi. III, p. 240.

⁴ *Ibidem*, B. XVI, voi. V, p. 10—11

⁵ *Ibidem*, B. XVI, voi. III, p. 40.

de vămile interne, dintre care numai câteva erau ale domniei (în special la orașe). Existența vămilor aparținând feudalilor, boieri și mănăstiri, vămii interne, la vaduri, poduri umblătoare, cetățui (posade), este incontestabilă și prezintă un aspect al fărâmițării feudale. Scutirea de „posadă”, scutire principală în actele interne din secolul XVI, înseamnă scutire de aceste vămii interne ce se luau la posade, mici întăriri locale. În 1457 Ștefan cel Mare dăruiește mănăstirii Bistrița vama de la Tazlău și poruncește ca „nici un boier să nu așeze altă vamă în fața¹ acelei vămii”¹. Deci boierii obișnuiau să creeze vămii pe domeniul feudal. Același domn al Moldovei poruncește să nu se ia vamă căruțelor mănăstirii Neamț încărcate cu pește „nici la târguri, nici la sate”². Acestea din urmă erau vămii particulare din satele boierilor. Vămii de la trecerea râurilor, fie că erau poduri plutitoare (bacuri), fie la vaduri, erau încasate de particulari care stăpâneau aceste puncte. Această vamă la vaduri se numea „brudina” (de la 6po,n = vad), într-un privilegiu al lui Alexandru cel Bun se precizează că : „Cine ar vrea să le ia vamă sau brudiriă, să nu le ia vamă nici la vaduri, nici în orice loc”³. Desigur că atunci când pan Ivul Solea stăpânea cu rudele lui „a treia parte din vadul de pe Moldova, cu tot venitul”, acesta nu e venitul de la un vad de moară, căci Moldova este o apă mare, era deci o vamă de trecere⁴. La trecerea pe la micile cetăți boierești sau mănăstirești întărite se percepea o vamă. În 1439 mănăstirea Moldovița obține întărire pentru „o posadă care este pe Moldova, cu tot venitul ce vine (npxo-.wn"b) de la acea posadă”⁵. Deci aceste centre militare ale feudalilor erau aducătoare de venit, care nu putea fi decât de la trecerea produselor. Centrele de pază erau în același timp și puncte vamale; cine trecea la straje, plătea și vamă. Așa se întâmpla în general în evul mediu : unde era un loc întărit se plătea de obicei o taxă (fie și în natură) pentru trecere. În nemțește această taxă se numește *Thorgeld* (banii porții).

I- Bogdan, *Documentele lui Ștefan cel Mare*, I, p. 4.

Ibidem, I, p. 143—144.

M. Costăchescu, *Documente moldovenești înainte de Ștefan cel Mare*, I, p. 285.

* I- Bogdan, *op. cit.*, I, p. 45. M.

Costăchescu, *op. cit.*, II, p. 31—32.

m a m m

nească cea mai veche dare în bani : *perperul* sau *perperitul*, care poartă numele unei monede bizantine a cărei circulație la noi se poate constata numai în secolul XIV și la începutul celui următor. „Ori ce vor cumpăra sau ce vor vinde... nimeni să nu cuteze a-i turbura, nici de părpăr” — spune un privilegiu domnesc muntean din 1497¹. Părpărul se percepea pentru vânzarea vinului, a peștelui și a mierii. Existența acestei dări *An* bani pentru vânzarea produselor în interiorul țării este o dovadă a vechimii acestui negoț dus de țărani și de stăpînii moșiilor pe piața internă².

Comerțul intern era condiționat ca în toate ținuturile rurale medievale de existența bîlciurilor. Forma cea mai primitivă a bîlciurilor erau „nedeile” păstorilor de la munte. În hotarnica dintre Transilvania și Oltenia în 1520 se indică trei munți cu numele *Nedeia*, pe acest hotar, adică locuri unde¹ se făceau astfel de tîrguri de munte ale ciobanilor³.

Marile bîlciuri sau iarmaroace formează baza *comerțului periodic*. Dat fiind faptul că produsele cele mai importante ale țării erau vitele și peștele, care se aduceau de la țară, și nu produsele orășenești, comerțul periodic a avut la noi o însemnătate mai mare. Spre deosebire de țările cu viață orășenească medievală dezvoltată, unde iarmaroacele erau întotdeauna la sate, pe cînd orașele aveau un centru de comerț permanent, la noi tîrgurile periodice sînt în primul rînd la oraș, semn de slăbiciune economică și de caracter semirural al acestora ; astfel Moșii la București, Drăgaica la Buzău, sf. Ilie la Cîmpulung.

Existența unui centru de negoț permanent în orașe, corespunzător *ringului* din orașele medievale, cu adunarea prăvăliilor, începe totuși să fie constatată încă din secolul XVI., semn al creșterii vieții orășenești comerciale. Acest centru negustoresc se numește de obicei în Țara Romînească *bazar*. Termenul apare încă dintr-un document din 1500⁴. La 13 mai 1563 un document din București vorbește de „biserica dom-

* Arh. St. Buc, *Condica Tîrgșor*, nr. 718, f. 771—772.

Vezi cap. *Veniturile domnești*. *Arhivele Olteniei*, VI, 1927, p. 8.

P- P- Panaitescu, *Documente slavo-romîne din Sibiu*, îrsu și cercetări ale Acad. Rotîne, 1938, XXXII, p. 19.

4. S
spune că /a T
ea in
i

p.

vândute de domnie se vînd ieftine. El se poartă, zice un călător „cu bunăvoință și milă mai cu seamă față de negustori”¹. În Moldova un dregător domnesc, marele cămăraș, prescrie și îngrijește de măsurile și greutatea negustorilor*.

Totuși, piața internă nu era încă prea activă în secolul XVII, în special în privința pîinii și a grînelor. La 25 aprilie 1607 Simion Movilă dăruiește Mitropoliei Sucevei și Episcopiei de Roman un loc de mori lângă Iași, să-și facă mori, „ca să fie ■sfințiilor lor pentru hrană, cînd vor veni La domnia mea, la scaunul nostru din Iași, pentru că satele sfințiilor lor sînt departe, ca să-și aducă bucatele aici”³. Cînd un înalt demnitar se deplasa la Iași era obligat să-și aducă pîdne cu el, să aibă morile lui aproape, căci pîinea nu se găsea de vînzare pe piața internă.

Comerțul exterior care leagă țara noastră de țările vecine sau mai depărtate este mai bine cunoscut din datele documentare. Pînă la sfîrșitul secolului XVII, el se poate împărți cronologic în două perioade bine distincte ; prima perioadă, de la întemeierea statelor feudale, ține pînă în secolul XVI și este caracterizată prin predominarea comerțului cu centrul și apusul Europei : Ardealul, Polonia, Genova și Veneția. Se exportau vite, pește și ceară, deci produse animale. Importul consta din pîine (grîu) din Transilvania și fier (unelte și arme). Un loc important în acest comerț îl are tranzitul de postavuri ■apusene orășenești și de mirodenii orientale prin Moldova. Agenții acestui comerț sînt sașii din Transilvania, armenii din Polonia, italienii din Levant. A doua perioadă se deosebește foarte mult de prima. Comerțul predominant se face acum cu Imperiul Otoman, care înseamnă de fapt exploatarea țării de către suzeranii turci. Obiectul principal al acestui comerț devine treptat grîul, țara devine „grînarul imperiului” ; apoi mierea, lemnele etc. Agenții exteriori ai comerțului din cea de a doua perioadă sînt grecii, care, ca supuși orășeni ai imperiului, cuceresc piața comercială a teritoriilor dependente de sultan. Abia mai tîrziu, în capitalism, va începe a treia perioadă a comer-

¹ A. Antalfy, *Călătoria lui Evtya Cetebi prin Moldova*, în „Bulet. Com. Istorice” XII, p. 30.

² D. Cantemir, *Descriptio Moldaviae*, p. 85.
Doc. priv. ist. Rom., A. XVII, voi. II, p. 98.

Alături de acest comerț de schimb era și comerțul de tranzit în special pe așa-numitul „drum moldovenesc”, al mărfurilor orientale, piper, mirodenii, „mărfuri de peste mare” cum le numesc privilegiile, mărfuri aduse de caravane din Asia și imbarcate pe corăbiile genoveze care le transportau apoi pe apă spre Moldova și de acolo erau duse pe uscat spre Polonia sau Transilvania și de aici în Germania. Cum am mai spus, agenții acestui comerț erau în special genovezi, care-și aveau așezările comerciale la Liov, la Suceava și în porturile Moldovei de la Dunăre și mare. Ei depindeau de „banco di San Giorgio” din Geneva, dispunând de sume mari pentru acea vreme și duceau comerțul în forme precapitaliste. În Orient, centrul lor de operații comerciale era colonia Caffa din Crimeia, dar aveau colonii în frunte cu un consul al neguțătorilor, la Akkerman (Mauro Castron) și Chilia (Licostomo). Rolul important al genovezilor în comerțul țărilor noastre în secolul XIV—XV, până la căderea Caffei (1475), consta nu numai în acest comerț de tranzit, ci și în cumpărarea de grâu. Iată cum se exprimă un istoric sovietic asupra importanței acestui negoț: „Caffa a jucat un rol progresist în dezvoltarea economiei sătești și a creșterii terenurilor cultivate, a stimulat activitatea comercială a populației din acele părți și a făcut-o să participe la comerțul levantin”¹. În adevăr, se constată prezența unui număr însemnat de neguțători moldoveni la Caffa, care fură uciși în timpul cuceririi orașului de către turci². Privilegiul dat de sultan negustorilor moldoveni menționează că ei veneau cu corăbiile în porturile asiatice din Marea Neagră ale Imperiului Otoman (1456)³. Obiectul acestui comerț nu reiese din privilegiul sultanului; e posibil însă ca mărfurile de mirodenii ale caravelor să fi fost apoi transportate de acești negustori moldoveni, care participau astfel la comerțul maritim genovez. Dar, după cum am mai arătat, atunci începu vînzarea grîului din Moldova, așa că era posibil ca, măcar în parte, aceste corăbii moldovenești să fi adus grâu. Co-

V. S t o k l i ŭ k a i a - T e r e ŝ k o v i c i în „Vizantiiskii Vremennik” (Buletinul bizantin), IV, 1951, p. 201—206.

M. C r o m e r, *De origine et rebus gestis Polonorum*, Basel, 1568.

³ Publicat de N. I o r g a, în „Revista istorică”, X, 192H, p. 105.

merțul grânelor și a altor mărfuri pe Marea Neagră este anterior întemeierii statelor feudale românești ; la gurile Dunării se afla un port vestit ca centru al acestui comerț: Vicina. Vicina a fost însă distrusă în 1388 de turcii comandați de marele vizir Aii pașa și populația vîndută în robie, casele distruse și devastate¹. Dispariția Vicinei a deschis importanța comercială a Brăilei. Brăila era un port în care veneau neguțatori din Bizanț² și corăbii de acolo. În timpul expediției lui Mahomed II împotriva Țării Românești din 1462, a fost arsă Brăila, ale cărei case erau de lemn, dar, spune cronicarul bizantin, „în această piață se scurg toate bogățiile țării”³. Așadar comerțul de tranzit al Țării Românești trecea prin Brăila pe drumul Branului, la Brașov, pe cînd al Moldovei venea pe drumul de la cetățile de la mare spre Liov în Polonia. Acest comerț de tranzit lega comerțul Mării Negre (genovez) de Europa centrală și nordică.

Comerțul din prima perioadă, atît cel de schimb, cît și cel de tranzit, era condiționat de împrejurările obișnuite ale comerțului feudal. În primul rînd era bazat pe privilegiile de comerț, care țineau locul tratatelor de comerț de mai tirziu. Cel mai vechi privilegiu de comerț dat de un domn al Țării Românești a fost privilegiul negustorilor din Brașov dat de Vladislav vodă la 1368⁴. Acest privilegiu este foarte simplu, în el se prevede num ai vama „tricesimei” (una la treizeci) în natură. Privilegiile care au urmat în veacul XV evoluează, se schimbă : vama în natură se transformă treptat în bani și se stabilește un tarif vamal amănunțit pentru fiecare marfă⁵. E un semn al dezvoltării treptate a comerțului cu Transilvania. Domnii Moldovei dau privilegii pentru Brașov și mai importante pentru Liov. Primul privilegiu al lioveniilor este dat de Alexandru cel Bun la 1408⁶. El prevede un tarif amănunțit și plata vămii în bani. Neguțatorii străini erau atrași în țară pe

¹ Leunclavius, *Historiae Musulmanae Turcorum* (Istoria turcilor musulmani), Frankfurt, 1951, col. 271—272

² Wawrin, *Chronique*, ediția N. Iorga, p. 52 (sub anul 1445).

³ L. Chalkokondyl, ediția Bonn, p. 505.

⁴ Hurmuzaki, *Documente*, XV, p. 1—2.

⁵ I. Bogdan, *Relațiile Țării Românești cu Brașovul*, p. 3—4, 32—33.

M. Costăcheseu, *op. cit.*, II, p. 630—633.

baza acestor privilegii, se bucurau de vamă redusă, de scutire de vamă la vămile particulare și interne, primeau dreptul să țină casă de negoț (la Suceava pentru lioveni) și garanție ■că nu li se va lua marfa pentru datorii. De observat că cele două restricții obișnuite ale comerțului medieval : dreptul de depozit (Stappelrecht), adică obligația de a depune marfa în piața unui oraș, de unde negustorii localnici o cumpărau cu ridicata și o revindeau în țară, și drumul obligatoriu nu se aplica acestor străini. În schimb aceste restricții se aplicau neguțătorilor autohtoni care plecau în Polonia, anume la Liov și Cracovia, cât și în Transilvania, la Brașov și- la Sibiu. Această deosebire de tratament se explică prin aceea că în Transilvania și în Polonia erau centre orășenești mari, cu foarte mulți neguțători ce veneau de departe să târguiască în târgul permanent al orașului, ceea ce justifica dreptul de depozit, pe când în țările române nu existau aceste împrejurări' economice. Totuși domnii români au protestat mereu împotriva acestei situații de neegalitate ¹. Neagoe Basarab face chiar un sfat mare cu boierii, în care hotărăște dreptul de depozit în țara lui, la Tîrgoviște, Tîrgșor și Cîmpulung, unde neguțătorii ardeleni vor face comerț numai cu ridicata ².

În legătură cu această controversă se pune problema atitudinii domnilor români față de drepturile și de apărarea neguțătorilor din țara lor. Marele număr de scrisori păstrate în arhivele din Bistrița, Brașov și Sibiu, în care domnii intervin pentru neguțătorii nedreptățiți, cu datorii neplătite, prădați sau judecați pe nedrept, este o dovadă hotărâtoare în acest sens. Chiar mai mult decît atît, avem un caz de amenințare de război în legătură cu libertatea comerțului. Ștefan cel Mare la 1502 amenință Polonia cu război : „Dacă nu se va îngădui (în Polonia) negoțul neguțătorilor moldoveni, palatinul (domnul) va porni războiul”³. Bineînțeles acest sprijin dat de domn neguțătorilor din țară nu era dezinteresat. Neguțătorii au ajutat domnia, prin vămi, măbind venitul în bani al tezaurului domnesc, sprijinind domnia împotriva marilor feudali anarhici. Vom vedea mai jos că măcar în unele orașe din Mol-

¹ I- Bogdan, *op. cit.*, p. 176.

² Gr. Tocilescu, *534 documente slavo-române*, p. 257—258. ³ Ulianicki, *Materialy*, £27.

dova se poate vorbi în veacul XV de un patriciat orășenesc provenit firește din neguțători. Despre mari neguțători din țară, cu avere deosebită, în această primă perioadă a istoriei comerțului, avem prea puține știri. Un singur caz este pomenit : marele negustor „Teodorca din Moldova de Telița”, cel care a refăcut zidurile cetății Albe pe socoteala lui la 1440'. Mai târziu (1456—1470) el apare la Caffa și Soldaia, cu privilegiu de la genovezi, stăpîn pe 15 terenuri în Caffa, autor de opere de binefacere, cu interese comerciale în Marea Neagră și în Cipru, la Famagusta, mare bogătaş al vremii, cu interese comerciale internaționale².

A doua perioadă a comerțului exterior al țărilor romîne începe o dată cu schimbarea direcției comerțului lor spre Imperiul Otoman. Dar schimbarea *obiectului* comerțului, predominarea exportului de grîne în locul exportului exclusiv de animale, nu este o urmare a cererii otomane, ci, dimpotrivă, cererea otomană este rezultatul creșterii producției interne, al extinderii terenurilor cultivate și al transformării continue a vieții economice a țării.

Prima știre despre vînzarea griului muntean în sudul Dunării datează din anul 1502, cînd Radu cel Mare stabilește tariful vămii de la Calafat, în care, după vama pentru animale, s-e prevede: un sac de grîu (târna) doi aspri³. Acest articol nu era dintre cele mai importante pe atunci, căci la reînnoirea privilegiului, la 1508, se omite taxa pentru sacii de grîu⁴; ea reapare apoi într-un privilegiu din 1510⁵ și de atunci permanent.

Monopolul turcesc asupra comerțului de export din țările romîne se stabilește treptat, el nu a fost niciodată complet. Desigur, pătrunderea lui a necesitat aplicarea silniciei. Astfel, Soliman II și-a justificat expediția împotriva Moldovei din

¹ I. Bogdan, *Inscripțiile de la Cetatea Albă*, în „An. Acad. Rom. S. Ist.” 1908, p. 316.

² Vigna, *Codice diplomatico delle colonie tauro-ligure* (Codicele diplomatic al coloniilor genoveze din Crimeia) în *Atti della Società ligure di storia patria* (Documente ale societății ligurice de istoria patriei), Genova, XLVI, p. 371—372 și II (VII—1), p. 770.

³ *Doc. priv. ist. rom.*, B. XVI, voi. I, p. 14.

⁴ *Ibidem*, p. 45—46.

⁵ *Ibidem*, p. 57.

1538 ca urmare a uciderii neguțătorilor din Imperiul Otoman care veniseră în Moldova. Faptul a fost cauzat de altfel de prădăciunile și abuzurile exercitate de acești neguțători'. Că acest negoț s-a stabilit cu forța, se vede dintr-o scrisoare a lui "Radu Paisie, domnul muntean, în care declară că nu poate opri pe neguțătorii greci care vin în țară, „căci țara noastră este a cinstului împărat, precum și ei sînt, și s-au învățat a se hrăni așa și eu nu pot să-i opresc" ². Oficial, monopolul turcesc se stabilește în Moldova printr-un firman al sultanului din 1568³. Comerțul turcesc avea un caracter oficial și se făcea prin anumiți neguțători numiți gelepi. Prețurile nu erau ale pieței, ci cele stabilite de turci, mult inferioare valorii mărfurilor. Dimitrie Cantemir spune că prețul cu care cumpărau gelepii vitele în Moldova era de două sau de trei ori mai mic decît prețul de la Constantinopol⁴, iar la sfîrșitul veacului XVIII Wilkinson observă că prețul cu care cumpărau turcii ■grîul era un sfert din prețul de pe piața internă din țările Tomîne și o șesime din prețul de pe piața Constantinopolului⁵. O asemenea exploatare avu drept urmare menținerea țării într-o stare de înapoiere economică și o frînare a progresului producției. Totuși la sfîrșitul veacului XVI comerțul grînelor romînești în Turcia luase așa de mari proporții, încît oprirea lui însemna pur și simplu foamete pentru capitala Imperiului Otoman. La 1595, în timpul războiului lui Mihai Viteazul cu turcii, o serie de rapoarte din Constantinopol arată că acolo „orașul fusese susținut cu grîne, carne, miere și unt din Muntenia și Moldova, și acum Bulgaria și Grecia nu pot face față acestor nevoi" ⁶. Alt raport menționează că la Constantinopol era la această dată mare foamete, pentru că nu mai venea hrană din principate ⁷.

¹ N. Istvánfy, *Regni Hungariae Historia* (Istoria Regatului Ungar), Colonia, 1724, p. 137.

Gr. Tocilescu, *534 documente slavo-române*, p. 341.

Firmane turcești, (sub dată), copii la Acad. R.P.R. D.

Cantemir, *op. cit.*, p. 121. W. Wilkinson, *op.*

cit., 1821, p. 71.

Makusev, *Monumenta Historiae Slavorum meridionalium* (Monumentele istoriei slavilor meridionali), II, p. 250—251. Hurmuzaki, *Documente*, XII, p. 65.

În secolele XVI—XVII țările române fac comerț nu numai cu Imperiul Otoman ; comerțul cu Transilvania și al Moldovei cu Polonia continuă. Monopolul turcesc nu este absolut, rămân destule mărfuri, în special vite, care se pot vinde și în alte părți. Chiar în Imperiul Otoman se află și alți negustori decât gelepii, reprezentanți oficiali ai stăpînirii turcești. Principalii reprezentanți ai comerțului sud-dunărean în Țara Românească și Moldova în această epocă sînt grecii. Alături de ei sînt raguzanii din portul de la Adriatică, care mijlocesc schimbul între Turcia și Italia. Raguză fiind tributară sultanului, neguțătorii din această republică au privilegiul să facă comerț în interiorul Imperiului pe căile de uscat. În secolul XVI un număr însemnat de raguzani se stabilesc la Tîrgoviște și fac nu numai comerț de mărfuri, ci și împrumuturi de bani pentru domni și particulari¹. Comerțul Moldovei cu Polonia cunoaște în mijlocul secolului XVII un moment de mare înflorire. „Plină Țara Leșească, oi zice de aur, la care pe acele vremi cureaua Moldova, cu boi de negoț, cu cai, cu miere și aducea dintr-acea țară aur și argint”². Dimitrie Cantemir spune că pe vremea lui Moldova exporta 40 000 de boi în Polonia, care le reexporta prin Danzig în diferite țări din Europa³. Alexandru Lăpuș-neașu scria brașovenilor că dacă Muntenia și Moldova ar înceta negoțul cu dînșii, orașul lor ar fi ca o cetate asediată, lipsită de orice hrană⁴.

La 27 august 1588 Petru Șchiopul, domnul Moldovei, acordă ambasadorului englez ^fe-ia...Poartă, William Hareborne, un privilegiu de comerț, ca toți negustorii englezi să poată cumpăra și vinde liberi în Moldova, plătind vama în bani de 3% din valoare⁵. Acest tratat comercial cu Anglia arată întinderea comerțului nostru în această epocă. Amintim că și comer-

¹ 175, 186. Cf. Șt. Pascu, *Petre Cercel și țara Românească*, Sibiu, 1944 p. 109. D. Cantemir, *op. cit.* p. 31. I. Sommer, în E. Legrand, *op. cit.* p. 20, T. Codrescu, *Uricariul*, IV, p. 395—396.

tul cu Rusia, la Moscova, este pomenit în această epocă în Moldova și, cum vom vedea, aducea mari îmbogățiri ¹.

La 1656 țarul Rusiei Alexie Mihailovici acordă libertate tuturor neguțătorilor moldoveni să vină în țara lui, să vîndă și să cumpere. Acest privilegiu de comerț, singurul cunoscut pînă azi pentru negustorii moldoveni în Rusia, este o urmare a tratatului de alianță dintre Moldova și Rusia, încheiat între același țar și domnul moldovean Gheorghe Ștefan ².

Concluzia ce se poate trage din aceste împrejurări este că o creștere reală a producției în țările române îngăduia în secolul XVI și în prima jumătate a celui următor ca ele să facă față și cererii turcești, vînzare obligatorie cu preț redus, și să rămînă marfă și pentru vînzare în alte părți. Abia după această perioadă începe monopolul turcesc propriu-zis pentru cereale, adică opreliștea de a se vinde aiurea decît otomanilor. Exportul vitelor în țările vecine nu a fost însă niciodată oprit complet.

Astfel se explică faptul că un număr mare de neguțători din țările române ajung în această epocă foarte bogați, cumpără moșii și trec chiar în rîndul boierilor. Este sigur că Mihai Viteazul a fost în tinerețea sa neguțător, la fel și o serie de boieri de origine grecească : Duca, Catargiu etc. Neguțătorii împrumută cu bani pe boieri și iau zălog moșiile acestora, arendează vămile și veniturile domniei. De pildă la 1636 boierul Andronie din Albeni era dator 12 560 aspri lui Ianu negustorul „tovarășul lui Isar cămărașul” (deci cel ce arendase veniturile cămării) ³. Unii din acești neguțători sînt așa de influenți, desigur datorită marilor afaceri pe care le făceau, cu comerțul la Moscova, probabil cu blănuri, care erau cerute de stăpînitorii otomani, încît unul din ei, Isar, mijlocește Pacea între Rusia și Imperiul Otoman la 1637. Miron Costin îl numește „om aice în țară pe acele vremi vestit cu negutitoria

¹ Miron Costin, *Letopiseșul Moldovei de la Aron Vodă*, ed. cit. București, 1944, p. 99.

² Originalul privilegiului de comerț dat de țarul Alexie neguțătorilor moldoveni se află la Muzeul romîno-rus din București.

Acad. R.P.R., CLXXXIV/1.

în Țara Moschicească" ¹. O serie de neguțatori au relații strânse cu domnii; astfel Manta Grecul, „a făcut slujbă la Petru voievod" cel Tânăr și astfel a primit în dar moșiile boierilor pribegi ². Matei Basarab întărește un sat „prietenului domniei mele, jupan Badea negustorul din Brăila" ³ iar în Moldova Vasile Lupu întărește un sat domnesc de la Botoșani neguțatorului Cîrstea Chiosea Brăileanul, pentru că a dat 250 de taleri de argint „în treaba țării" ⁴. Este limpede, mai ales din ultimul exemplu citat, de ce acești mari -neguțatori dobîndeau privilegii și moșii de la domni, ba chiar erau socotiți prietenii lor. Ei avansau sume tezaurului secătuit de lăcomia turcească, dădeau sau împrumutau bani înainte de vremea încasării dărilor, pentru anumite nevoi urgente. Aceasta face ca domnii să ia măsuri în favoarea neguțătorilor, în special a celor mari și bogați care puteau ajuta pe domnii țării cu bani. Moise Movilă dă la 1631 un privilegiu tuturor neguțătorilor din târgul Iași. Văzînd că „toți neguțătorii cari erau cu putere și avere, au fugit în alte țări străine, rămînînd numai puțini neguțatori, care erau săraci... *nu se cuvine să se facă aceasta... să rămunem fără de neguțatori...*" îi scutește de anumite dări, „numai să aibă a schimba bani buni de argint" ⁵. Domnul își dă seama de necesitatea neguțătorilor pentru țară și pentru domnie și ia măsuri în favoarea lor. Cînd Alexandru Lăpușneanu încercă să introducă un monopol domnesc pentru exportul de vite în Transilvania, urmașul său Despot Vodă se vede silit de boieri și neguțatori să declare comerțul liber ⁶. Aceste fapte arată o anumită politică a domnilor romîni față de neguțatori și de negoț în această perioadă, care corespunde cu politica generală a suveranilor de la sfîrșitul epocii feudale față de clasa orășenească. \^_

¹ Miron Costin, *op. cit.*, p. 99.

² *Doc. priv. ist. Rom.*, B. XVI, voi. IV, p. 245.

³ Arh. St. București, *Episcopia Buzău*, LVIII/4.

⁴ Acad. R.P.R. doc. origf. (Jl mai 1634).

⁵ T. Codrescu, *Uricariul*, II, p. 50—51.

⁶ A. Veress, *Documente privitoare la istoria Transilvaniei, - Moldovei și Țării Românești*, I, p. 211.

Moneda și circulația
în țară
monede

Curînd, după întemeierea Țării Românești și a Moldovei apar în amîndouă aceste țări monede proprii de argint. În Țara Românească cea dintîi monedă este a lui Vladislav (Vlaicu) vodă (1364—1374), iar în Moldova a lui Petru al Mușatei (1377—1392). E vorba de mici monede de argint, unele ca greutate făcînd parte din sistemul *groșilor* (peste 0,80 grame), altele din sistemul dinarilor (0,50 — 0,80 grame). Moldova cunoaște numai primul sistem, care este imitat după greutatea monedei rusești apusene (*grossus ruthenicalis*) (0,80—1,65 g). Țara Românească îmbină ambele sisteme, după groșii și dinarii ungurești. Primele monede muntene au cînd inscripție cirilică, cînd latină, acestea din urmă cu stema ungurească și inscripția *Transalpina*, numele pe care ungurii îl dădeau țării, vasale lor. În Moldova moneda are în genere inscripția latină, afară de cea a lui Alexandrei (1449—1455) cu inscripție cirilică, și de asemenea a lui Bogdan (1504—1517) și Ștefan cel Tânăr (1517—1527) tot cu inscripții cirilice. Monedele medievale nu aveau scrise pe ele valoarea, ele se cîntăreau. În privința greutății și în parte și a inscripțiilor sistemul monetar de la noi intra în sistemul țărilor vecine, în special cel unguresc, care la rîndul său era cuprins în sistemul de greutate monetare italiene (florentine și venetiene). Aceste monede mici de argint se numeau aspri. Circulația, baterea lor, devine tot mai mare în prima jumătate a secolului XV în Țara Românească și în Moldova. Cu mici întreruperi, baterea monedelor muntene a continuat pînă la Vladislav II (1447—1456), cînd monetăria țării încetează. Seria monedelor moldovenești este însă mult mai lungă, ea încetează abia cu domnia lui Ștefăniță Vodă (1517—1527)¹. Dispariția monetăriei proprii în țările noastre pare a avea o cauză economică și nu politică, deoarece turcii nu au impus circulația exclusivă a monedei lor. Lipsa argintului, care nu se găsea în țară, cucerirea pieței de către monedele străine, o dată cu creșterea volumului comerțului extern, scăderea tezaurului metalic al domniei, care este

¹ C. Moisil, *Istoria monedei în România*, în *Cronica numismatică*, I și II și catalogul manuscris al Iulii Oșcu.

nevoită să facă față unor cheltuieli tot mai mari, au dus la pierderea independenței monetare a țărilor romine. Se știe că în epoca feudală monede nu băteau numai suveranii țărilor, ci și marii seniori cu drepturi de imunitate, precum și orașele libere. În istoria țărilor romine avem un singur caz cunoscut de acest fel, anume moneda bătută de orașul Cetatea Albă, cel mai bogat oraș al Moldovei, la mijlocul veacului XV, la o dată care nu se poate preciza mai de aproape¹.

Moneda menționată în tranzacțiile scrise, danii și vânzări, este însă o monedă de calcul, nu o monedă reală, reprezentând un anume sistem internațional, recunoscut de negustori și de statele feudale. Cele mai vechi acte muntene dau moneda numită *perper*, care este de origine bizantină (hiperpyron) folosit și în Bulgaria și Serbia. Folosirea *perperului* este de scurtă durată; el este înlocuit complet în secolul XV cu moneda ungurească, sau mai bine-zis tarifele și tranzacțiile din Țara Românească se socoteau în moneda regatului vecin. Acestea sînt ducatul și florinul (după numele monedelor italiene : ducatul ducelui Veneției și florinul după stema Florenței). Ele reprezintă valoarea monedelor de aur, chiar dacă vânzarea se făcea în moneda locală de argint.

Moldova depindea însă de alt sistem monetar. În vechile tratate de comerț de la începutul veacului XV în Moldova, *grosul*, monedă rusească apuseană (din marele cnezat al Litvaniei). Pentru vânzările de moșii în tot veacul XV și XVI în Moldova se folosește *zlotul* (galben de aur) fie galbenul unguresc, fie mai des *zlotul tătăresc*. *Zlotul tătăresc* nu este o monedă bătută de tătari, cum s-ar putea crede după nume, ci este o monedă genoveză, bătută la Caffa. Această monedă avea o inscripție tătărăscă, ca semn al suzeranității tătarilor asupra coloniilor genoveze din Crimeia. Genovezii au jucat un rol important în comerțul extern al Moldovei din secolul XV ; folosirea monedei genoveze în tranzacțiile interne (ca unitate de măsură) este o dovadă *maPmult în acest sens*.

Sfîrșitul secolului XVI înseamnă o schimbare în sistemul monetar folosit în Țara Românească și în Moldova și în același

¹ Paul Ni cor eseu, *Monede moldovenești bătute la Cetatea Albă*, Iași 1939.

timp o criză economică. Am arătat, când a fost vorba de comerț, că se poate vorbi de două perioade ale comerțului exterior: prima care corespunde cu comerțul exportului de vite și a legăturii predominante cu Transilvania, Polonia și cu coloniile o-noveze ; a doua care se caracterizează prin dependența co-mercială de Imperiul Otoman și prin exportul grâului românesc. Si în domeniul circulației monetare se constată aceeași schim-bare, în aceeași epocă. Noua monedă care apare în tranzacțiile-interne și externe ale țărilor române, începînd de la sfîrșitul secolului XVI, este *talerul*. La origine această monedă era moneda de la *loachimsthat*, care a fost adoptată și de Olanda ; *talerul olandez* cucerește piața Imperiului Otoman. Talerul' olandez avea gravat pe el un leu, de aceea se mai numea și *leu*, numire care a rămas pînă azi numirea oficială a monedei romînești. Comerțul și viața economică, precum și cea politică' din țările romîne depinzînd de Imperiul Otoman, moneda, ca' să zicem așa, oficială a țării devine talerul ; anume talerul de argint olandez, după care se imită ca greutate și moneda tur-cească din secolele XVI—XVII, *piastrul*, care este egală cu un' taler-leu olandez.

Această schimbare a monedei etalon de schimb, la sfîr-șitul secolului XVI corespunde și cu o mare criză monetară,, care apare în aceeași vreme și care privește toată Europa, m'r numai țara noastră ; este vorba de scăderea valorii argintului.. Descoperirea marilor mine de argint din America de Sud stă-pînite de spanioli a aruncat pe piața Europei, în a doua jumă-tate a secolului XVI, o cantitate așa de mare de argint, încît valoarea monedei de argint a scăzut foarte rapid și simțitor în toată Europa, pe cînd moneda de aur a continuat să-și păs-treze valoarea. De pe urma acestei crize, au suferit mai ales micii proprietari de pămînt, care nu aveau aur, precum și cei ce cumpărau cu argint, căci prețurile au crescut vertiginos. In ce privește țara noastră, momentul culminant al crizei cores-punde cu epoca domniei lui Mihai Viteazul. Acum vechea mo-nedă de argint ungaro-austriacă nu se mai primește în țară' 'a tranzacții și înlocuită cu moneda turcească și olandeză ; tot acum se produce și o scădere a prețului pămîntului, datorită*

.sărăciei și războaielor; în același timp se face simțită o creștere masivă a prețurilor tuturor uneltelor și alimentelor.

O serie de documente de confirmare de cumpărături și ■vânzări de moșii și rumîni în vremea lui Mihai Viteazul și în primii ani ai secolului XVII arată că în aceste cazuri raportul galbenului față de aspri era altul : „Să se știe cînd am cumpărat acești rumîni, noi am dat la o seamă de rumîni galbeni gata 93 și au umblat atunci, pre acea vreme, ce le am dat banii, galbenul cîte 140 (bani)”¹ (1607 ianuarie 4). La 21 iunie 1597 Mihai Viteazul întărește vînzarea unei moșii : „drept taleri 180 fac aspri 12 600 însă talerul cîte 70 de aspri mărunți, pentru că într-această vreme așa au umblat talerii, după robirea turcilor (adică de la 1595)”². Mențiunile ce se fac acum în documente sînt foarte numeroase și au o singură explicație : la răstimp foarte scurt, un an-doi (cum este cazul cu al doi'lea exemplu de mai sus) raportul între argint și aur se schimbase și era necesar ca vechiul raport din momentul încheierii tranzacției, care nu mai corespundea cu cel din momentul alcătuirii întăririi de la domn, să fie trecut în act, spre a nu se ds loc la bănuială că vînzarea s-a făcut pe un preț de nimic. Așadar, moneda curentă, aceea pe care o aveau oamenii din țară, pe care se întemeiau prețurile, a suferit o rapidă devalorizare ; devalorizarea începe în vremea domniei lui Mihai Viteazul și continuă și în primele două decenii ale secolului XVII. Urmările asupra stării țărănimii care acum se aprovizionă cu unelte, vite și alte lucruri necesare de pe piața internă, au fost firește dezastruoase și au grăbit destrămarea micii proprietăți moșnenești. În Moldova se constată același lucru, dar într-un ritm mai puțin accentuat, poate pentru că aici nu erau acele mari oști de mercenari plătite în bani din vremea lui Mihai Viteazul și a lui Radu Șerban.

Istoria circulației monetare în țările noastre, care pînă acum nu este studiată decît în linii cu totul generale, poate ■explica multe din procesele sociale și economice din această perioadă a istoriei noastre.

¹ *Doc. priv. ist. Rom.*, B. XVII, voi. I, p. 239—240.

* *Ibidem*, B. XVI, voi. VI, p. 275.

Capitolul II
OBȘTEA SĂTEASCA

In evul mediu țărănimea constituia populația de bază a țărilor române. Ea se ocupa cu agricultura și cu creșterea vitelor, fiind principala producătoare de bunuri materiale. Țăranii locuiau în sate ; unul sau mai multe sate constituiau o obște satească. Obștea satească reprezintă una dintre formele principale pe care le îmbracă viața țaranului român în evul mediu. Această formă de viață a dăinuit în decursul secolelor și a străbătut diferite etape în dezvoltarea sa.

Clasicii marxism-leninismului consideră obștea satească ca o etapă prin care au trecut popoarele lumii în evoluția lor. Ea apare în perioada de trecere de la societatea primitivă la societatea împărțită în clase (sclavagistă sau feudală). Și întrucât în Moldova și răsăritul Țării Românești trecerea de la societatea primitivă la cea feudală se face fără a se fi cunoscut ormduirea sclavagistă — obștea satească la români apare în perioada trecerii de la relațiile gentilice la cele feudale. Obștea satească nu reprezintă o formațiune specială ce se așază între societatea gentilică și cea împărțită în clase. Ea nu este decât o ⁰ r^m,ășită a comunei primitive și ia ființă în procesul formării societății împărțite în clase. Engels spune că „...obștea satească — fiind ultima fază în prima formațiune social-economică reprezintă în aceeași vreme o fază de tranziție spre o a doua jormațiune, adică trecerea de la societatea bazată pe proprietatea colectivă spre societatea bazată pe proprietatea privată”¹.

¹ Fr. Engels, *Opere*, ediția rusă, voi. XXVI, p. 328.

Obștea sătească se constituie după ce înving relațiile bazate pe proprietatea privată, în special în ceea ce privește apariția proprietății private asupra pământului. Proprietatea colectivă însă nu dispăre. Stăpânirea pământului în colectiv și în individual, îmbinarea celor două forme, reprezintă trăsătura cea mai caracteristică a obștii sătești.

Apariția proprietății private și a contradicțiilor care se nasc în sînul societății gentilice duc la destrămarea legăturilor de rudenie, legături care cu timpul sînt înlocuite cu principiul vecinătății și al teritoriului comun. Societatea care ia naștere pe baza acestui principiu nou se compune din grupuri familiale izolate, care au sau nu legături de rudenie între ele, formînd niște unități economice, reunite de interese comune, mai ales în ceea ce privește necesitatea de autoapărare.

În lucrările sale, Fr. Engels a arătat cum principiul proprietății private cîștigă din ce în ce mai mult teren în cadrul obștii sătești. În prima fază, casa de locuit și lotul de sub casă cu întreaga gospodărie trec în proprietatea privată. Pământul arabil reprezintă proprietatea colectivă. În faza a doua, deși pământul arabil este în principiu considerat tot ca o proprietate colectivă, totuși el se află în folosința temporară a membrilor obștii, avînd loc comasarea lui periodică. În faza a treia, pământul arabil trece în proprietatea privată și se renunță la comasare. În ceea ce privește pășunea, pământul nedestelenit, pădurea și apele, ele reprezintă o proprietate colectivă și sînt folosite în comun de toți membrii obștii. Astfel, pământul arabil nu se mai acordă în folosință temporară, ci parcelele o dată fixate devin proprietatea individuală a membrilor obștii.

Factorul de autoconducere joacă un rol foarte însemnat în obștea sătească. Aceasta din urmă avea îndatoriri administrative și judiciare, fiind responsabilă pentru toți membrii săi. Responsabilitatea obștii apare deosebit de clar în faptul că ea era obligată să urmărească pe răufăcători și să plătească amenzi pentru delictele săvîrșite pe teritoriul său.

Din punct de vedere al organizării sociale, obștea sătească aducea importante avantaje membrilor săi:

1. stabilirea relațiilor pașnice cu vecinii ;
2. asigurarea securității în afara și înăuntrul obștii ;
3. elaborarea principiilor de drept cutumiar izvorâte din practicarea legăturilor de vecinătate.

Însumând caracterele care definesc obștea sătească, am putea spune că ele se rezumă în următoarele : 1) îmbinarea proprietății private cu cea colectivă ; 2) înlocuirea legăturilor de sînge cu interesele economice și 3) necesitatea de autoapărare.

Obștea sătească nu-și păstrează multă vreme formele sale inițiale. Apar diferiți factori, interni și externi, care duc la destrămarea ei. În sînul obștii are loc procesul de detașare a elementelor avute și de formare în același timp a categoriei celor săraci ; din exterior obștea era amenințată de apariția marelui domeniu. Cînd obștea își pierde libertatea trecînd în mîinile feudalilor — la început, organizarea ei lăuntrică nu este atinsă, ci își mai păstrează multă vreme autonomia economică. După acapararea pămîntului țărănesc de către feudali, satele aservite își mai păstrează la început organizarea lor, care cu timpul devine din ce în ce mai îngrădită.

În Europa medievală este cunoscută atît obștea sătească liberă, cît și cea aservită. Adîncirea procesului de feudalizare a avut oa rezultat aservirea pe o scară din ce în ce mai întinsă a obștii sătești de către seniorii bisericești și laici. Însă atîta vreme cît feudali nu s-au atins de organizarea interioară a obștii, ea a dăinuit în forma sa străveche. Obștea sătească devine incapabilă de viață abia atunci cînd, începînd cu secolul XVII, feudali recurg la violență acaparînd pămîntul obștii care era în folosință comună, oa : pășunea, pădurea, izlazul. Feudalii, ca să-și asigure stăpînirea asupra pămîntului luat cu forța, îl împrejmuesc cu garduri. Acest proces de jefuire a obștii se reflectă deosebit de limpede în istoria țărănimii engleze.

Definind caracterele obștii sătești, Engels a folosit în special materialul documentai- referitor la Germania. De asemenea Engels a arătat că regimul obștii sătești a fost cunoscut nu numai în Germania, ci și în Franța de nord, Anglia și Scandinavia. Această formă de organizare a fost adusă în Franța de sud și în Spania de către vizigoți, iar în Italia de către ostroști și longobarzi.

⁶ - Viața feudală - c. 8547

$$P^{\hat{n}}_{\hat{n}}^{\text{TM}}af_{\text{eu}}.$$

de Isto-

În Rusia Haliciului, vecină cu Moldova, în documentele •epocii de limbă latină, membrii obștii satești apar cu denumirea *de vicini*, iar în cele de limbă slavonă *susedi* sau *susedi ocoli-cinție* — vecini de ocol. Încă din secolul XIV obșiga satească reprezenta aici un organism viu. Alături de obștea satească de drept slav a existat și obștea de drept valah. Obștea satească a slavilor s-a numit *kopa* iar căpetenia ei — ataman sau tiun. În obștea de drept valah căpetenia se numea cneaz.

Și la slavii de sud a existat obștea satească. La sîrbi, de pildă,¹ ea apare cu denumirea de *ocolina*.

Romîinii din evul mediu de asemenea au trecut prin această etapă.

În ceea ce privește modul de stăpînire a pămîntului — îra-binînd forma colectivă cu cea individuală — asemenea stare de lucruri se poate urmări și în cadrul satului romînesc.

Considerațiuni
generale asupra
obștii satești
la romîni

În istoria poporului romîn din evul mediu obștea satească a jucat un rol însemnat. Sub forma satelor de moșneni și razeși ea s-a menținut în decursul secolelor; chiar la începutul secolului XX, în unele regiuni de la munte, reminiscențele acestei organizații străvechi erau încă puternice.

În jurul problemei privind obștea romînească, și în special asupra caracterului ei, în istoriografia romînească s-au purtat discuții aprinse¹. Atît materialul documentar, cît și reminiscențele existente în satul ramînesc, constituie o realitate care nu poate fi negată; explicarea acestei străvechi instituții necesită cunoașterea condițiilor în care ea a apărut.

¹ N. I o r g a, *Constatări istorice cu privire la viața agrară a rotlnilor*, București, 1908; idem, *Developpement de la question rurale en Roumanie* (Dezvoltarea problemei rurale în Romînia), *Evolution de la question rurale en Roumanie jusqu'à la reforme agraire*, (Evoluția problemei rurale în Romînia pînă la reforma agrară), București, 1939; idem, *Le caractere commun des institutions du Sud-Est de l'Europe*, (Caracterul comun al instituțiilor din sud-estul Europei), Paris, 1929; idem, *Breve histoire du droit coutumier roumain* în *Anciens documents du droit roumain* (Scurtă istoria a dreptului cutumiar romînesc în Documente vechi de drept romînesc) I, Paris — București, 1930; C. ^< i u r e s e u, *Studii de istorie socială*, București, 1943; R. R o s e t t i, *ratnIntul, sătenii și stăpînii în Moldova*, București, 1907; I. C. F i l i l i, *Proprietatea solului în principatele romîne pînă la 1864*, București.

Dacă obștea privită ca o formă generală, caracteristică vieții țaranului român a provocat discuții, constatarea existenței obștei în ținuturile Vrancea și Cîmpulung- din Moldova, precum și în Dragoslavele și în Rucărul din Muntenia, a fost în genere recunoscută. Totuși s-au găsit istorici care au fost de părere că forma de organizare a vieții țărănești din ținuturile menționate mai sus constituie „stări excepționale” și reprezintă o transformare relativ recentă¹

Cu totul altă concepție, izvorâtă din cunoașterea adâncă a istoriei țaranului român din evul mediu și a instituțiilor medievale din sud-estul european, a avut N. Iorga. Istoricul cu vederi² largi și cu posibilități nelimitate în folosirea termenilor de comparație, luați din istoria popoarelor Europei medievale, N. Iorga a arătat că, la origine, țaranul român a fost constituit în obște liberă și aceasta este străvechea formă de organizare a lui. Organizarea obștei țaranului român se aseamănă cu obștea germanilor vechi și cu cea a slavilor²

Pe baza materialului documentar existent, precum și folosind ca termeni de comparație materialul referitor la obștea popoarelor vecine cu românilor, considerăm că obștea a fost una dintre instituțiile de bază în evul mediu românesc, că obștea nu reprezintă stări excepționale, care se datoresc unor transformări recente, ci, dimpotrivă, este una dintre cele mai arhaice instituții, fiind anterioară apariției sfatului la români.

Desigur că în decursul secolelor, în cadrul unui stat feudal, obștea a suferit schimbări însemnate, care au afectat structura și organismul ei de funcționare. În urma stratificării obștei în interior, precum și datorită sistemului de acordare a daniilor domnești de pământ, va începe procesul de dezagregare al obștei. Peste obștea liberă se va așterne sistemul feudal de stăpânire a pământului, care, pe de o parte, va duce spre dispariția sistemului de stăpânire în comun a pământului, iar pe de altă parte, va transforma pe țaranii liberi în țărani aserviți.

În cursul secolului XV, când sistemul feudal al societății românești era pe deplin format, obștea este încă puternică ; dezvoltarea relațiilor feudale n-a distrus obștea, dar a înrobit-o..

¹ I. C. Fîrîiș, *op. cit.*, p. 200.

* N. Iorga, *Evolution de la question rurale en Roumanie jusqu'à la reforme agraire*, București, 1929, p. 2.

Alături de obștea aservită a continuat să existe și obștea liberă.

În secolul XVI, în urma schimbărilor importante în viața economică a țărilor române, va începe înstrăinarea bunurilor din obște, proces ce va căpăta proporții largi în secolul următor. Diferite forme de vânzări și cotorpiri, caracteristice acestui secol, denotă un adâncit proces de descompunere a obștii în această perioadă.

În ceea ce privește definirea caracterului obștii românești, socotim că este vorba de obștea sătească, denumită și obște teritorială sau obște de vecini.

Elementul determinant în structura obștii românești este stăpînirea în devălmășie, adică stăpînirea în comun a unei moșii de către locuitorii unui sat, folosind în comun pășunile, bălțile, apele curgătoare, pădurile, terenurile nedestelenite, rezervate numai țăranilor din obște.

Sistemul de stăpînire devălmașă a obștii este atestat și prin aceea că în perioada destrămării obștii, cînd se fac vânzări numeroase ale delnițelor țărănești, în actele de vânzare este menționat că delnița lui n-a fost delimitată, că el vinde — „par-tea lui cît se va alege”. De aci rezultă că părțile țăranilor din obște nu erau hotărnicite, în limbajul de atunci „nu erau alese”, și că copărtașii stăpîneau pămîntul în devălmășie. Pămîntul arabil a fost lucrat pe loturi individuale ale familiilor, și chiar puteau fi moștenite în familie.

Nu s-au păstrat documente referitoare la epoca de care ne ocupăm (secolele XIV—XVII), din care ar fi rezultat în mod direct sensul devălmășiei. Însă dintr-o serie de documente din secolul XVIII, care fără îndoială oglindesc starea de lucruri din trecut, găsim precizări deosebit de prețioase. Precizările referitoare la stăpînirea devălmașă se bazează pe mărturiile oamenilor bătrîni, care arată cum a fost în „vechile vremi”. În această privință un deosebit interes reprezintă un document din 9 octombrie 1793, în care se spune: „Stăpînirea fiindu-le fost de-a valma, adică locurește,... nici cum nu poate fi cunoscut — că, cîți stănjăni stăpînea unul, atîta și altul; căci stăpînirea cînd este de-a valma, locurește, urmează așa: fieștecare moșnean, cît loc poate de coprinde și-l curăță, acel loc îl ține singur, pă seama lui, și un moșnean curăță și coprinde locu mai

mult, iar altul mai puțin. Iată că nu este stăpânire de o potrivă pe stănjăn, cât unu] și altul" ¹.

Obștea sătească avînd un sistem precis de stăpînire asupra pămîntului, în care se îmbina forma colectivă cu cea individuală, reprezenta o unitate economică. Aceasta rezultă din faptul că obștea avea sub control toate chestiunile legate de stăpînirea pămîntului în sînul ei. Orice modificare survenită <în domeniul stăpînirii pămîntului nu putea să aibă loc decît „cu știrea tuturor megiașilor și din sus și din jos”, adică cu asentimentul tuturor copărtașilor din obște.

Dar obștea sătească nu este numai o unitate economică, ea constituie și o unitate care în perioada anterioară apariției stăpînirii feudale și a statului avea un drept la autoconducere. Statul și boierul în calitate de stăpîn de pămînt n-au desființat acest drept al obștii. Chiar după ce obștea a fost crotopită, ea și-a menținut multă vreme vechea organizare proprie, în viața ei internă. Bineînțeles, acest drept al obștii a fost treptat îngădit atît în funcție de întărirea puterii centrale a domnului, cît și în urma creșterii și consolidării domeniului feudal.

Unitatea administrativă a obștii se vedește în faptul că ea avea răspunderea față de domnie pentru plata birului, avea dreptul la judecată, în special asupra pîrilor legate de pămînt, era grevată cu responsabilitatea juridică în ceea ce privește identificarea și prinderea infractorilor.

În ceea ce privește drepturile juridice ale obștii, la început toți copărfașii se bucurau de ele. O dată cu adîncirea procesului de stratificare în sînul ei, drepturile acestea au trecut numai asupra unora dintre ei, care erau mai cu stare — „oameni buni”. Numai ei puteau să figureze în calitate de jurători și martori.

În istoria societății feudale iramînești, studiul obștii are o importanță deosebită, deoarece a fost elementul de seamă care a germinat apariția primelor forme de stăpînire de tip feudal. Descompunerea proprietății obștii a constituit o premisă a feudalizării societății romînești, a creat condiții pentru formarea claselor fundamentale în feudalism — a stăpînitorilor de pămînt și țăranilor dependenți.

¹ N. Iorga *Studii și documente*, VI, ip. 505 și UI.

Obștea a jucat un rol hotărâtor în lupta țăranilor împotriva stăpînilor de pămînt. Ea a opus o rezistență dîrză și a constituit un mijloc de coeziune a țăranilor. E suficient să ne referim la procesele de cnezire sau judecire, cînd obștea cu toți membrii săi lupta pentru pămînt și libertate.

In secolele XIV—XVII, satul românesc
Hotarul obștii oglindește acel dualism în regimul de
stăpînire a pămîntului caracteristic obștii
sătești.

În această vreme satul se compunea din : 1. *vatra satului*, în care erau grupate casele sătenilor ; 2. *cîmpul de cultură*, compus din loturile sătenilor, care se numeau delnițe în Țara Romînească și jireabii în Moldova. Ambii termeni sînt de origine slavă; delnița vine de la *del* (parte), iar jireabii de la lotul de pămînt; 3. bunuri aflătoare în hotarul satului ca : fînețe, pădure, pășune și ape — folosite pe baza dreptului indiviz.

Față de aceste părți componente ale satului, drepturile locuitorilor nu erau aceleași și în decursul anilor au suferit continue transformări.

Dacă în izvoarele secolului XVI părțile componente ale satului apar cu o delimitare din ce în ce mai precisă, în cele din secolul XV nu găsim decît formulări dintre cele mai vagi. Ori că este vorba de un sat întreg, ori numai de o parte din el, delimitările bunurilor ce aparțin acestui sat se fac folosind anumite formule. La 30 septembrie 1451 cînd se vinde delnița lui Tudor, Badea și Oancea din Țara Romînească se precizează că ea ar avea atît... „oricîtă s-ar alege toată de peste tot" ¹. Deseori vînzarea delnitelor se făcea fără nici un fel de precizare. De pildă, la 1481, Basarab cel Tânăr, întărind delnițele celor din satul Mănicești, arată că „Brațul cu fiii lui să fie stăpîn pe două delnițe, iar Patru cu fiii lui să fie pe a treia delnița" ². Iar atunci cînd este vorba de satul întreg, se arată că el va fi stăpînit „cu tot hotarul" ³, adică cu tot ce constituie bunurile acestui sat.

P. P. Panaitescu, *Documentele Țării Romînești*, I, p. 228.
Ibidem, p. 319
Ibidem, p. 336.

vatră poa'e f
Sty.nd împreună l_of,i
ianuarie K79 T

de disttacte"" fi Ure
b casă

Nan Jocul de ^h
-specificată în Lf - casa
W de casă cu p / cu

"n nonn q/ '• dln Partea lui
FL anciul c" mpără de

arie și cu grădină și cu delnița casei", aceasta din urmă fiind compusă : din „cîmpul de jos cu două ogoare și două curaturi și în cîmpul de sus iarăși două ogoare și două curaturi" ¹. Începînd cu secolul XVII apare în documente și menționarea finețelor. La 1632 precizările referitoare la părțile componente ale delniței îmbracă următoarea formulare : „din cîmp și din pădure și din fînaț și din livezi și din vatra satului" ².

Iar la 1709 în satul Solești din Vaslui sînt menționate „delnițele de fîn" ³, ceea ce arată că principiul proprietății private s-a întins și asupra terenului cu fînețe.

Principiul proprietății private a cuprins mai întii vatra satului, apoi cîmpul de cultură, unde s-au delimitat ogoarele fiecărui sătean cu casă în vatră, denumită „delnița casei" ; iar apoi s-a extins și asupra delniței cu fîneță. Principiul proprietății private afirmîndu-se din ce în ce mai mult, se recurge la delimitarea tot mai precisă a părților aflătoare în posesiune individuală. Restul bunurilor din sat — pășunea, pădurea, apele — rămîn în proprietate colectivă. Aceste bunuri, reprezentînd o proprietate colectivă, rămîn în devălmășie pentru toți locuitorii satului.

În cursul secolului XVII, adîncindu-se tot mai mult principiul stăpînirii individuale, procesul de dezagregare a obștii devine din ce în ce mai vizibil. Destrămarea obștii se vedește în faptul că este încălcat sistemul stăpînirii în devălmășie, vînzîndu-se delnițele din sat unor *străini în afară de obște*. Sînt numeroase cazurile cînd se face împărțirea pămîntului obștii, ceea ce în limbajul vremii se numea „alegerea părților", iar după aceea se proceda la delimitarea precisă a delniței, această operație purtînd denumirea de „stîlpire". La această metodă recurg în special feudalii, care pătrunzînd în sînul obștii, la început cu o delniță, vor cotropi treptat tot pămîntul ei. Asemenea procedee au fost folosite în tot cursul secolului XVII și al celui următor. Acest fenomen e oglindit în *Sobornicescul Hrisov*, în care se spune: că boierii obișnuiau „să dea mai mult de cum face pămîntul, numai să poată boierul a

* *Doc. priv. ist. Rom.*, B. XVI, voi.. IV, p. 386.

¹ Gh. Ghibănescu, *op. cit.*, II, p. 127.

² N. Iorga, *Anciens documents de droit roumain*, I, p. 55 ; vezi ?
Ghibănescu, *op. cit.*, II, partea I-a, p. 21 (doc. din anul 1634).

se face răzăș în moșiile altora, nădăjduind că cu vremea să se lățească după dorința lui" ¹.

După pătrunderea feudalului în obște el primea aceleași drepturi ca și membrii obștii, adică se făcea „moșinaș”, după o expresie deosebit de sugestivă dintr-un document al secolului XVIII², apoi proceda la alegerea părților ca să iasă din devălmășie. Alegerea părților se făcea cu știrea domnului care delega pe unul dintre dregătorii săi ca să facă hotărnicia. -Astfel, la 1620 are loc hotărnicia ocinei mănăstirii Bisericanii în satul Orbie, dregătorul însărcinat de domn primind poruncă să ia „oameni buni și megieși din jur și să desparți cu dreptate partea de ocină cât se va afla (a călugărilor — n.n.C.V.)... și să puneți sfilpi *p,e* unde va fi partea lor, cum este obiceiul”³.

Tot în Moldova, la 1609 se naște un conflict între membrii satului Iugani, în care Tîmpa paharnic a achiziționat o ocină și unde „are loc de iazu în cumpărătura sa”. Tîmpa se plînge la domnie că și alți oameni din satul Iugani pescuiesc în heleșteul lui. Domnul trimite dregători să cerceteze cazul, deoarece „n-am crezut gura lui, că este stîlpit și împărțitu”⁴. E de presupus că acest heleșteu era înainte un bun obștesc, folosit de toți membrii obștii, trecut acum numai în stăpînirea lui Tîmpa, care și-a „stîlpit” partea lui. Ceilalți nu recunosc această nouă stare de lucruri și încalcă hotarul lui Tîmpa.

Caracterul stăpînirii în devălmășie a pămîntului rezultă și din faptul că țăranii din obște dețineau un document de stăpînire în comun, „uricul satului” în Moldova și hrisovul satului în Țara Romînească. În Moldova la 1603, cu ocazia unei vînzări din satul Glodeni, cînd mai mulți țărani vînd delnițele lor, se menționează că „a rămas nevîndută din jumătatea 'satului numai a treia parte, partea lui Mihăiia și la el este și uricui satului”⁵. În Țara Romînească la 1611 țăranii din satul Crușuvul Lalei, cîmpoși în timpul domniei lui Mihai Viteazul, ca să demonstreze că înainte de această cîmpoșire au fost oameni liberi stăpînind delnițele lor, arată „cartea lor de dedfnă”⁶.

T. Codrescu, *Uricariul*, II, p. 75.

N. Iorga, *Studii și documente*, VII, p. 115.

Doc. priv. ist. Rom., A. XVII, voi. IV, p. 549

Ibidem, A. XVII, voi. II, p. 208.

Ibidem, voi. I, p. 79

Ibidem, B. XVII, voi. II, p. 39.

De asemenea, în cazurile cînd un sat vecinii se răscum-gără li se întocmește un act colectiv de stăpînire,¹ care le asigură dreptul de stăpînire asupra pînntului, cît și libertatea de vecinie. Asemenea documente sînt numeroase în perioada următoare domniei lui Mihai Viteazul. De pildă, la 1619 satul Găo-enii, cuprinzînd 47 de moșneni, care a fost vecinit cu silă de către Mihai Viteazul, se răscumpără, căpătînd un hrisov comun, unde sînt trecuți nominal cei 47 de țărani².

Legătura de sînge n-a fost întotdeauna aceea care a stat la

**Principiile
care stau la baza
obștii**

baza stăpînirii devalmașe în obștea satească din țările romîne. De'seorj s-a afirmat că locuitorii unui sat erau cu toții urmașii înteme³ ietorului satului, al „moșului” comun. Un sat însă a putut să aibă la origine mai mulți moși. Însuși faptul existenței mai multor moși arată că nu este numai-decît vorba de legătura de rudenie între locuitorii unei obști satești. La defrișarea pădurii, de pildă, care ducea de obicei la apariția unui sat nou, puteau să ia parte cîte doi-trei țărani* care se întovărășeau pentru a face împreună muncile grele de⁴ curățire a terenului. Astfel, întemeierea satului poate fi legată de numele a doi sau mai mulți moși. De pildă satul Neruja dirr Vrancea a avut patru moși, precizîndu-se că doi au venit din • Păulești și doi din Bădești⁵. Locuitorii de mai tîrziu ai acestui sat au fost urmași ai celor patru bătrîni, uniți de interesele economice de luptă comună cu natura pentru a pregăti ogoare noi de semănătură. La 1709 satul Soleștii din Vaslui umbla pe î^{re}* „m?Ș” precizîndu-se că cele 411 pămînturi ale satului s-au împărțit după cei trei bătrîni : „unul Nădăbaico, al doilea Bu-cmmaș, al treilea Popa Gonța, precum s-au adevărit din ispî-soacele de la Irîmie Vodă”⁶. La 1647 satul Năhoreani și-a întemeiat împărțeala pe cinci bătrîni”⁷.

Urmașii fiecăruia dintre bătrîni constituie un neam, o ceată. -\earnurile care au avut bunuri într-un sat au drepturi bine precizate asupra întinderii de pămînt ce aparține satului. Fiecare

¹ *Doc. priv. ist. Rom.*, B. XVII, voi. III, p. 309, s

A. Sa v a, *Documente Putnene*, p. 80.

N. I o r g a, *Anciens documents de droit roumain.*, I, p. 55.

Gh. G h i b ă n e s c u, *op. cit.*, III, p. 200.

=-•-£■■.""; •■■-^{iis} ="< -■?
33£J3£S

^c*- OTM 1_m ‡ P " '•SlSfe.[^]""."») firesc .,,
^cator al lor - "j ,^{OŞ} ~ ~ '.moşnenii" ^{amuri} *curgătoare* sau

:

biolo d,n care re_vine

sele celorlalți cetași. Aceste trei cete se pîrăsc pentru pămînt, ^r cete ^c rîvnit de alții și care încearcă să dovedească că ocina lor ^c prădalnică și domnească". La judecată se constată însă că pămîntul celor trei cete este „veche și dreaptă ocină de moștenire". Aceste trei cete, care nu au legătură de sînge între ele, sînt unite de interesele comune de a-și păstra pămîntul, care le hrănește, deci de interese economice.

Existența mai multor grupe familiale rezultă și din conținutul unei alte categorii de documente, în care nu este folosit termenul de ceată, însă e vorba de mai mulți coproprietari. La 1[^]58 în satul Obedeni din Țara Românească au existat șapte coproprietari, fiecare avînd dreptul la a 7-a parte din sat. Fiecare grup de coproprietari este alcătuit dintr-un număr variat de țărani — între trei și 11, fiecare fiind trecut cu numele său și „cu fiii lor", ceea ce permite să credem că e vorba de șapte grupe familiale în sînul aceluiași sat. De asemenea există și alte documente în care se arată precis că într-un sat au existat mai multe „neamuri". La 5 mai 1577 Badea logofăt cumpără partea lui Stanciul Papuia din satul Lindecești — Țara Românească. La încheierea actului de cumpărare sătenii din Lindecești au fost întrebați dacă renunță la dreptul lor de protimis. Cu această ocazie se constată că în sat au existat, pe de o parte, „neamul lui Stanciul", iar pe de altă parte, „ceilalți săteni". Atît „neamul lui Stanciul", cît și „ceilalți săteni" „s-au lepădat" de dreptul lor de a avea precădere la vînzarea pămîntului. Folosirea acestei expresii de „*ceilalți săteni*" și în opoziție cu neamul lui Stanciul arată de asemenea că populația din sate nu era omogenă sub raportul legăturilor de sînge, că în sat au existat mai multe grupe familiale, cete cu cetașii lor.

Interesele care le uneau erau de natură economică : de a păstra pămîntul neștirbit, de a defrișa ogoare noi, de a se achita de sarcinile fiscale față de domnie, de a-și îndeplini îndatoririle judiciare — descoperirea și prinderea răufăcătorilor care ^au comis delictul pe teritoriul obștii lor.

Înainte de a trece la organizarea interioară a obștii sătești. ^e ne ^cesar de -precizat cu ce denumire apar membrii obștii în izvoarele vremii.

¹ *Doc. priv. ist. Rom.*, B. XVI, voi. IV, p. 266

r **

dov,
'a au

"Ml "'cin	ta Tara „
Si	

' _'"<"*" b""i

denumiți cu termenul care înainte desemna țăranul din obște — *vecin*.

Termenul de origine latină „*vicinus*”, de la care vine „*vecin*”, folosit în Țara Românească, a fost răspândit în țările de tradiție romană, referindu-se la acea categorie socială de țărani care formau obștea sătească.

Termenul de origine slavă *sused*, folosit în Moldova, a circulat și în țările cu populație slavă, ca : Polonia, Marele Cnezat al Lituaniei și altele.

În Bizanț și în Serbia, țăranii din obște erau denumiți cu un termen de origine greacă, *paroikos*, care are același sens, de vecin.

Faptul că atât în țările de tradiție romană și greacă, cât și în țările cu populație slavă, țăranului din obște i se spunea vecin (de alături), oglindește prezența aceleiași instituții medievale, care, fiind comună mai multor popoare, capătă aspectul unei instituții de caracter general.

Dreptul de coniroi asupra pământului	Una dintre problemele vitale pentru toți sătenii din obște era aceea legată de stăpânirea pământului, care le asigura existența. „Obiceiul pământului românesc” (<i>Legea țării</i>), ace’astă lege nescrisă, reglementa relațiile dintre
---	--

săteni și sub acest raport al stăpînirii pământului. Orice problemă legată de proprietatea teritorială, cum sînt cazurile de moștenire, de înstrăinare, hotărnicii, reconstituiri de acte trebuia aduse la cunoștința membrilor obștii, sau folosind limbajul vremii — trebuia să acbă loc „cu știrea meigieșilor de ocol”.

În ceea ce privește vînzarea delnițelor, care se aflau în hotarul obștii, cumpărătorul trebuia să aibă învoirea rudelor vînzătorului și a megieșilor, adică a vecinilor de proprietate din obște. Membrii din obște, chiar nefiind rude cu vînzătorul în calitate de coproprietari, aveau și ei dreptul de preemțiune. Rudele vînzătorului aveau precădere față de vecinii de proprietate, denumiți în documente „megieșii de sus și de jos” și care sînt nelipsiți la orice vînzare alături de familia vînzătorului. În acest străvechi obicei, care acordă precădere rudelor, se mai °glindesc reminiscențele legăturilor gentilice. La mijlocul se-

Dacă membrii obștii satești erau le-gați Responsabilitatea între ei de interese economice în special colectivă pentru în ceea ce privește stăpînL rea pămîntului, plata birului ei mai erau legați de responsabilitatea colectivă pentru plata dărilor față de domnie. Fiecare sat era impus la o dare globală, denumită *cislă*. După stabilirea dării globale pentru un *ssX* întreg, urma repartizarea în interiorul obștii. Însăși obștea era aceea care făcea repartitia cislei, ce revenea fiecărui țaran în parte. La această repartitie luau parte bătrînii satului, sfatul satului. Toate aceste socoteli comune privind repartitia dărilor erau crestate pe răboj. Fiecare sat avea răbojul său, care cuprindea și alte socoteli ca : dreptul de stăpînire pe ogoare, vite, la moară, al fiecărui membru cu gospodăria separată a obștii. O dată făcută crestarea pe răboj, membrii obștii erau legați de responsabilitatea colectiva față de domnul țării. Ei nu puteau să se mute cu plata dărilor în alte sate. Intrucît sumele globale ce reprezentau plata dărilor datorate de către un sat erau fixate o dată la trei ani ¹, ele nu puteau să sufere nici o modificare, chiar dacă în acest răstimp numărul contribuabililor scădea — fie prin deces, fie prin părăsirea satului. Astfel, în Țara Romînească la 1612, în virtutea principiului responsabilității colective, țaranul Monease plătește birul lui Neaga, care făcea parte din ceata lui și care murise. În document este menționat; „căzut-au birul Neagăi după capul i Monease”.² La 1621, în satul Tratoșița în perioada dintre cele două impuneri au murit un fată și fiul său, iar impozitele lor au fost plătite de către membri ai obștii și numai după aceea a fost „scos numele lor de la bir”³.

Tot obștea avea responsabilitatea față de fisc cînd cineva din contribuabili fugea din sat. De obicei motivul fugii era tocmai dorința de a scăpa de plata birului. Cei fugiți din sat erau urmăriți, în lipsa lor obștea plătind pentru ei. Țăranii fugiți erau urmăriți în satele domnești, călugărești, boierești,

¹ *Doc. prlv. ist. Rom.*, B. XVI, voi. V, p. 340.. ² *N. I o r g a*, *Studii și documente*, VI, p. 462. ³ Arh. St. Buc, Episcopia Rimnicului, CVII/4.

lobozii și tîrguri', „veri unde-i va afla în țara domniei mele”². Fi trebuia să plătească acolo unde „fuseseră apucați de cislă”³, „să plătească „cislă lor de bir, unde le va fi pus în seamă”⁴. Domnul dă poruncă dregătorilor că „nimeni să nu fie scutelnic”, și țăranii să fie aduși înapoi „cu ștreangul la gît”⁵, cu tot avutul lor.

Satele se plîng la domnie și reclamă că acei care au fugit să fie constrînși să plătească partea lor de bir. Așa, de pildă, la 1620 satul Girovul „s-a jeluît asupra lui Drăgușoaie de acolo și a lui Sava tot de acolo și a spus astfel înaintea noastră, că i-a apucat întocmirea (birnicilor) în satul Girov și ei nu vor să plătească cislă și au fugit în alte sate”. Domnul dă poruncă ca ei să fie aduși înapoi și „să plătească unde i-a apucat perepîsnicii”⁶.

În cursul secolului XVII sînt foarte numeroase ■ cazuri de fugă a țăranilor de la bir. Birnicii, care la rîndul lor aveau răspunderea pentru neplata birului față de domnie, profită de faptul că a existat responsabilitatea obștii pentru plata birului și apucă pe cine se nimerește ca să plătească pentru acei în lipsă. Astfel, în locul unora plătesc alții, ceea ce duce la numeroase procese între contribuabili. Există poruncile domnilor care interzic birarilor să folosească asemenea procedee. În aceste porunci se spune „să nu-i învăluiți pentru alte sate și pentru alți oameni”⁷, sau „dobitocul lor să nu trageți drept alți oameni sau drept alte sate”⁸. Asemenea dispoziții însă au aspectul unei favori deosebite, care se acordă de obicei pentru mînaștiri. Pentru că birarii nu țin seamă de cine plătește, încăr-cînd pe alți oameni și alte sate cu birul neplătit, există cazuri cînd mai multe sate sînt silite să contribuie la plata birului celor fugiți. În această privință un deosebit interes reprezintă un caz care a avut loc în 1653, în timpul lui Matei Basarab. Un oarecare

Doc. priv. ist. Rom., A. XVII, voi. IV, p. 167.

Ibidem, p. 478.

Ibidem, p. 167.

Ibidem, B. XVII, voi. III, p. 381.

Ibidem, A. XVII, voi. IV, p. 421.

Ibidem, A. XVII, voi. IV, p. 473.

Ibidem, A. XVII, voi. IV, p. 491.

Ibidem, p. 489.

Toader a fugit de bir, iar birarii i-au prins femeia, care nepuținând plăti nici ea, a fost purtată de birari din sat în sat legată. Până la urmă sa găsit unitl Stoica „deci el au luat în chezășie de la birari și au zis că le vor aduce birul. Apoi ei n-au vrut să-și poarte grija să-și ducă banii, ei au venit apoi birarii cu oamenii domnești la casa lui de l-au apucat pentru chezășia lor și au luat un bou și o vacă”¹.

În 1639 țăranul Sin din satul Bibești din Țara Românească se vinde vecin și fuge de plata birului. Satul plătește 2/3 din birul său — 2 000 aspri — și-i iartă datoria, însă Sin nu vrea să plătească birul rămas de plată — 1 000 aspri. Atunci domnul încuviințează satul să vîndă delnița lui Sin altcuiva pentru suma datorată la fisc de 1 000 aspri².

Obștea sătească avea și responsabilitatea colectivă pentru delictele penale descoperite în hotarele ei. În **Responsabilitatea** izvoarele vremii de limbă slavă această **juridică** instituție juridică, caracteristică pentru obștea sătească, e cunoscută cu denumirea de „gonenie sleda”, c/re^a) adică urmărirea răufăcătorilor. Responsabilitatea juridică a obștii consta în descoperirea, urmărirea și prinderea răufăcătorilor, care săvârșeau delict pe teritoriul obștii. Răufăcătorii trebuiau urmăriți din casă în casă, de la delnița la delniță și, fiind prinși, să fie legați și duși la domnie. Dacă obștea nu reușea să descopere pe răufăcător, sau nu vroia să-l predea în mâinile forței publice — atunci ea rămânea responsabilă pentru delictul săvârșit și era obligată sa plătească amendă, denumită dușegubină. Obștea plătea amendă nu pentru că pe teritoriul ei se săvârșeau delict anonime ci pentru faptul că nu descoperea pe vinovați. La 1613, Ionașco vistiernicul se plînge ia domnie că i-au pierit niște vite, iar sătenii din Obîrșia unde s-a întîmplat aceasta „nu vor să-i plătească, nici nu vreau să afle cine iaste vinovatul”³.

În Moldova această instituție se oglindește cu multă claritate în documentele prin care se acordă imunitate moșiilor mănăstirești. În acest document este precizat că satele mănăsti-

G h. Ghi b ă n e s c u, *Surete și izvoade*, VI, p. 224.

A. Ș t e f u l e s c u, *Gorj*, p. 489.

Gh. Ghi b ă n e s c u, *Surete și izvoade*, XV, p. 21).

în baza privilegiului imunității"... nici urma de răufăcători va plăti acel sat în hotarul său" ¹. Într-un document *de pe vremea lui Ștefan cel Mare*, din anul 1458, acordat mănăstirii Moldovița este precizat că locuitorii acestui sat „...nu vor urmări pe răufăcătorii în acel hotar și nici nu-i vor primi” ². La 1466 satele episcopiei din Roman sînt scutite de această îndatorire, cu următoarea precizare : în sat nu vor călca dregătorii domnești însărcinați cu prinderea răufăcătorilor (slidogonți) „...nici pentru furt, nici pentru moarte de om, nici pentru rapt” ³. În Țara Românească obștea sătească a avut aceeași îndatorire, formulată în termeni întrucîtva deosebiți. Satele mănăstirii Tismana, în baza privilegiului imunității, nu aveau obligația „de a duce caip legat” ⁴ sau nu trebuiau să dea „nici gloabă nici dușegubină” ⁵.

Dacă obștea sătească nu îndeplinea această sarcină, ea plătea dușegubină, care se dădea de obicei în vite, numărul lor fiind foarte variabil (50, 90 și mai mult chiar). Dacă satul nu putea da numărul stabilit de vite pentru amendă, sătenii își pierdeau ocina. La 1 aprilie 1535 pe ocina din Poieni s-a înîntîmplat o moarte de om. În acest sat „domnia mea *nu am aflat vite*, ca să-mi împlinească acea dușegubină, ci le-am luat domnia mea ocina în socoteala dușegubinei” ⁶. Atunci cînd obștea cade în dependență de un stăpîn feudal, responsabilitatea juridică cade și asupra stăpînului satului.

Dacă amenda se plătea pentru faptul că nu se putea descoperi autorul delictului, aceeași pedeapsă era prevăzută și pentru cei care nu puteau să aducă în fața instanțelor judecătorești pe cel descoperit. Izvoarele Țării Românești menționează deseori faptul că un sat „a scăpat un om legat”, pentru care greșeală trebuie să plătească gloabă. La 1570 se iscă un proces între două sate din Țara Românească, care se acuzau reciproc de faptul că au scăpat „un om legat” — un răufăcător. Harișanii se plîngea la domnie că satul Căpățineni îl

¹ M. Costăchescu, *Documente moldovenești*, p. 505.

² I. Bogdan, *Documentele lui Ștefan cel Mare*, I, p. 14

³ *Ibidem*, p. 95.

⁴ Al. Ștefulescu, *Mănăstirea Tismana*, p. 217.

⁵ Al. Ștefulescu, *Documente slavo-române*, p. 88
Doc. priv. ist. RomB. XVI, voiII, p. 175.

acuză de evadarea răufăcătorului și aruncă vina asupra lui, de unde rezultă și obligata de a plăti amendă. În urma judecății, se constată că Harisanii erau învinuiți pe nedrept; aceasta face ca domnul să hotărască ca Harisanii „să fie în pace și slobozi și pentru o dușegubină ce s-a luat satului Căpăținenilor, pentru un om legat ce s-a scăpat de la dînșii”¹.

Obligația sătenilor din obște de a identifica pe răufăcători se referă la cele mai variate infracțiuni: moarte de om, furt, punere de foc. Toți acei răufăcători, ucigași, tâlhari, incendiatori, care au săvârșit infracțiunea pe pământul unui sat, trebuiau să fie descoperiți, prinși și duși în fata instanțelor judecătorești — dregători însărcinați cu judecată sau domnul țării. Un document muntean din 1531 precizează această obligație în felul următor: „un om legat să-l ducă cu carul”².

Un document moldovenesc de la începutul secolului XVII dezvăluie cu multă claritate și cu multe detalii care era procedura în legătură cu identificarea infractorului ucigaș.

La 10 octombrie 1610, domnul dă de știre pârcașilor de Neamț „că s-a aflat o moarte de om în hotarul sf. mănăstiri Neamț, în seliștea Băhneni”. Conform cu legea țării, dregătorul respectiv, mare vornic de ȧara de sus — boierul Oraș „a pus călugărilor zi în trei săptămîni, ca să afle care om a făcut cea moarte sau să plătească cea moarte. Iar călugării... n-au putut să găsească pe vinovat pînă în acele trei săptămîni”. Atunci li s-a dat a doua oară termen de trei săptămîni, însă călugării „tot n-au putut afla nicidecum pe vinovat”.

Pînă la urmă vinovatul a fost găsit în satul Preutești, fiind originar de acolo. Călugării mărturisesc față de domn „că au cheltuit pentru cea năpastă care a căzut asupra lor... zece taleri și li s-au luat doi boi pentru ciobote”. Domnul hotărăște ca toate aceste cheltuieli ale călugărilor să fie suportate de satul Preutești, deoarece criminalul era din acel sat³.

Din analiza acestui caz, obligația satului de a identifica pe infractor reiese cu toată certitudinea. Refuzul de a face cercetările de identificare sau cercetările făcute care n-au dus la descoperirea celui vinovat, impuneau satului plata amenzii.

¹ *Doc. priv. ist. Rom.*, B. XVI, voi. III, p. 344.

² *Ibidem*, voi. II, p. 101.

³ *Doc. priv. ist. Rom.*, A. XVII, voi. II, p. 326—227.

Prin exercitarea acestei funcții juridice, obștea sătească » i apără membrii săi de răufăcători, pe de altă parte, poartă răspunderea față de domnie.

Atribuțiile juridice ale obștii nu se rezumau numai la funcția semnalată mai sus. Obștea avea drept la judecată asupra mem-

Dreptul la judecată al obștii sătești brilor săi, bătrînii satului avînd calitatea de judecători. Izvoarele vremii relevă în special diferite pîri pentru pămînt care au constituit obiectul judecării obștii, făcută de către „oameni buni și bătrîni”. Astfel, în Țara Romînească, la 3 iulie 1550, a avut loc o pîră pentru ocina din Băiași, cu care ocazie au fost adunați „oameni buni și bătrîni din jurul locului. Și de fel nu s-au putut întocmi și liniști”¹. În 1562 Nan cumpără ogoarele nepotului său, care fuseseră vîndute unui țaran venit din alt sat „aruncîndu-i” banii plătiți. Recunoașterea dreptului de pre-emțiune al lui Nan s-a făcut de către obște : „S-au pîrît înaintea megieșilor. Așa megieșii i-au judecat, ca să fie volnic Nan să țină (pămîntul) și să cumpere”².

Documentele din secolul XVII cuprind multe mențiuni precise în ceea ce privește dreptul la judecată al obștii. De pildă, la 1 mai 1602, dreptul la judecată al satului Călinești în județul Prahova a fost recunoscut în următorii termeni: „care om va fi vinovat, fără teamă să aibă judecată la bătrînii satului, pe care îi vor alege sătenii. Și care om va fi vinovat de moarte, să-l lege bătrînii aleși ai satului și să-l trimeată la curte, la judecată și la spînzurătoare”³. De aci rezultă și delimitarea competenței judecării făcute de obște ; delictelor penale pentru care legea prevedea pedeapsa cu moartea erau rezervate judecării domnești. Dreptul la judecată al obștii decurge foarte ȋlar și dintr-un alt document al Țării Romînești din 1614, în legătură cu satul Vai-de-Ei : „Să nu intre sîugile domnești Ș banii de județ să judece, ci să-i judece bătrînii satului”⁴. J-Ș 27 ianuarie 1614, în satul Negoești, care se afla în stăpînirea jupanului Mihai, judecata o făceau bătrînii satului:

“-----

¹ *Doc. priv. ist. Rom.*, B. XVI, voi. II, p. 405.
Ibidem, B. XVI, voi. III, p. 164. *Ibidem*, B. XVII, voi. I, p. 43. *Ibidem*, B. XVII, voi. II, p. 264.

„Iar pentru rîndul judecății, dacă nu vor putea să-și așeze bătrînii lor din sat, care să le facă judecata lor cu dreptate, alți boieri sau prădăciune să nu intre în satul lor... ci să vie ei aici la scaunul domniei mele, unde se judecă toată țara”¹,

Un alt document din același an și tot din Țara Românească, privind organizarea Satului Nou, ce se afla pe ocina satului Brînceni, aduce și alte amănunte în legătură cu judecata bătrînilor: „Dacă s-ar ridica între ei... vreo pîră grea și de cutropire și nu vor putea să se împace ei între ei, doi, trei oameni buni și bătrîni din sat să vină atunci la domnia mea, să-i judece pe ei în divanul domniei mele”². Dar bătrînii satului apăreau în fața domniei ca reprezentanții obștii în problemele de judecată ce urmau să fie dezbătute „în divanul domnesc”, „la scaunul domniei mele, unde se judecă toată țara”.

Dreptul de judecată al obștii, responsabilitatea colectivă pentru toți membrii săi fac parte dintr-o străveche funcție a obștii — cea de autoapărare. În strînsă legătură cu această funcție apare și dreptul obștii de a izgoni din obște pe acei membri care tulbură ordinea în obște și nu respectă rînduialile ei. La 1594 satul Bujorani din Țara Românească s-a pîrît cu țăranul Sarchiz, stabilit în același sat cu 40 de ani înainte, încă pe vremea lui Pătrașcu cel Bun, pentru că era „un om rău”. Țăranii din Bujoreani vroiau „să-i întoarcă asp/ii”, cu care cumpărase acesta delnița și să-l izgonească din sat. Sarchiz a trebuit să pună jurători care să garanteze pentru el „că este om bun și n-a avut nici o vină”. Numai în asemenea condiții a putut să-și păstreze delnița³. Într-un alt document muntean din 1 mai 1602, prin care Șimion Moghilă menționează faptul că satul Călinești poate să controleze pe cei nou veniți ce se vor așeza în sat: „dacă va fi om bun și-l vor plăcea pe el satul și bătrînii satului... el să aibă pace și liniște. Iar pe acel ora care va fi răufăcător și stricător în sat și nu-l va plăcea satul și bătrînii, să-l izgonească pe el din sat și să-i întoarcă”⁴ de unde au venit.

¹ *Doc. priv. ist. Rom.*, B. XVII, voi. II, p. 243—244.

² *Ibidem*, B. XVII, voi. II, p. 250.

³ *Ibidem*, B. XVI, voi. VI, p. 116.

⁴ *Ibidem*, B. XVII, voi. I, p. 43.

Din cele semnalate -mai sus în viața obștii sătești în țările iromîne, se poate conchide că obștea constituie și o comunitate juridică. Această funcție a obștii e caracteristică pentru structura ei și a existat în obștea slavă — la ruși și poloni. Legiuirile cele mai vechi ale acestor popoare ca „Ruskaia Pravda” (sec. XI) și „Pravila Polonă” (sec. XIII) cuprind un material bogat pentru reconstituirea acestei instituții medievale. B. D. Grekov, care a consacrat studii speciale legiuirilor popoarelor slave, a relevat îndeosebi informația referitoare la organizarea obștii sătești. Printre altele, el a accentuat asupra faptului că responsabilitatea colectivă a obștii pentru delictele înfăptuite pe teritoriul ei constituie un indiciu sigur în ceea ce privește definirea caracterului obștii, și anume că e vorba de o obște teritorială, obște de vecini, La baza căreia nu mai este legătura de sînge. Referindu-se la procedura de urmărire „a răufăcătorilor”, B. D. Grekov stăruie asupra faptului că această procedură „ar fi fost cu totul inutilă, dacă ar fi fost vorba de familia mare, în care toate rudele se cunoșteau între ele, putînd astfel să denunțe pe cel care săvîrșea un furt, sau să plătească pentru el, fără nici o «urmărire a răufăcătorilor»” >.

<p>Etapele obștii sătești în evoluția ei</p>	<p>Toate aceste funcții ale obștii, ca : dreptul la judecată, responsabilitatea colectivă pentru plata birului, controlul asupra repartiției pămîntului fac parte din autoadministrarea obștii, care în perioada anterioară stăpînirii feudale a stat la baza satului românesc.</p>
--	---

Că autoconducerea era o realitate vie în trecutul satului românesc, rezultă din pomenirea cnejilor în Moldova și a juzilor¹ⁿ Țara Romînească.

În Moldova, în tot cursul secolului XV sînt sate în care există cneji, care sînt menționați în actele de stăpînire a pămîntului. Cnejii sînt menționați fie la prezent, „unde este cneazul” cutare, fie la trecut, „unde a fost cneazul” cutare.

Cnejii erau căpeteniile, reprezentanții obștilor în perioada anterioară cîmpirii lor de către feudali. Unii dintre ei s-au i^ntîi pe mai departe î* acest rol, după ce satul respectiv

. D. Grekov, *Țăranii în Rusia*, Ed. Acad. R.P.R., 1952, p. 73.

J

SiSm

m m m
m

La 1605 este vorba de Stan Judele care vinde pământ și vie'. La 1617 în regiunea Gorj, în apropierea satului Vladimiri, este pomenit Patru Judele, care are via în deal la Chicioră².

Dacă în Moldova, prin menționarea repetată și precisă a căpeteniilor obștii, se poate defini rolul jucat de ei în cursul secolului XV, în Țara Românească izvoarele nu permit decât unele supoziții relativ la atribuțiile lor, care trebuie să fie asemănătoare cu cele din Moldova.

În secolul XV, când cnejii se mai găsesc în fruntea obștilor, ele erau încă puternice și stăpîne pe folosința pământului, datorînd feudalului numai dijma și anumite munci la curte. Dreptul de strămutare al membrilor obștii n-a fost îngrădit prin nimic. Pe măsură ce principiul proprietății private pătrunde mai adînc în structura obștii, începe și destrămarea ei, care se manifestă prin aceea că vînzarea pământului obștesc necesită delimitarea delnițelor din ce în ce mai riguros. Pămîntul obștii ajunge să fie vîndut în ogoare, funii și stînji. Prin aceasta, proprietatea colectivă a obștii e atinsă tot mai mult.

În cursul secolului XVI, în viața obștii se produc schimbări însemnate, deoarece țăranii încep să-și înstrăineze părțile de care dispun. Înstrăinarea ocinelor înseamnă de fapt cotropirea lor.

Vînzările masive care s-au făcut în a doua jumătate a secolului XVI și care au căpătat o deosebită amploare în timpul domniei lui Mihai Viteazul au fost determinate de cauze foarte variate: cotropire cu sila, închinare, imposibilitatea de a plăti birul, (foamete, împrumutul banilor, distrugerile pricinuite de oști străine. La 1577, Badea logofăt cumpără ocină la Lindecești pentru că a plătit „birurile lui Standul în doi ani, de a dat în manile birarilor Rratei 200 aspri”³.

La 1573 moșnenii din Bălești „au închinat” părțile lor de ocină jupanului Drăghici ban, „ei de a lor bună voie; unii pe timp de foamete rea, iar alții și-au vîndut copiii la turci, iar aty'r au murit de foame pe drumuri”⁴.

² *Doc. priv. ist. Rom.*, B. XVII, voi. II, p. 160—161. ³ Al.

Ștefulescu, *Documente slavo-romîne*, p. 361

Doc. priv. ist. Rom., B. XVI, voi. IV, p. 265—266.

Ibidem, p. 98—99.

La începutul secolului XVII obștea este cotropită de nenumărate ori prin forță. Documentele abundă în mențiuni ca : „ne-a făcut silnicie”, „ne-a vecinit cu sila” etc. Pentru ca această acaparare de pământ a obștii să capete un caracter legal, țăranii trebuiau să primească oarecare sumă de bani, cât de mică. În procesele care se iscă pentru răscumpărarea țăranilor este des pomenit că „li s-au aruncat banii cu sila”. În această privință un deosebit interes reprezintă documentul din 15 aprilie 1618 în care este vorba de ocinele țăranilor din Telești, care au fost cotropite de Stan logofăt din Poeniță. Stan a înscenat acțiunea de vânzare în felul următor: „și așa a zis că le-a cumpărat, pentru că le-a dat niște bani pe fîn ca să cosească. Iar pe urmă, acești oameni... ei s-au plătit de Stan logofăt cu 5 care de fîn și cu 19 clăi de meu și 800 de bani. Dar după aceea, Stan logofăt, el a cotropit ocinele acestor oameni”. Moșnenii ridică pîră în fața domnului, aduc martori „12 megieși, ca să jure că n-au vîndut părțile lor de ocină, ci au fost cotropite de Stan logofăt”. Stan rămîne „de lege”, deoarece „le-a cotropit cu sila”¹.

Contractarea unui împrumut putea să ducă de asemenea la cotropirea obștii. La 5 martie 1668, 23 de megieși din Crasna „din sărăcie și de multă lipsă” se vînd lui Ivan căpitanul din Glagova pentru 200 galbeni și pentru dobînda lor, cu care se împrumutaseră „să-i fie rumîni noi și feciorii noștri și moșiile noastre”².

După cum se poate vedea din documente, metodele folosite de feudali pentru cotropirea obștii erau variate. Domeniul feudal se rotunjea pe seama pămîntului obștii. Cu toate acestea, stăpînul feudal, aservind obștea, n-o distrugea, dar căuta s-o folosească pentru a obține venituri cât de mari. Chiar în situație de aservire, obștea și-a menținut în decursul secolelor organizarea ei internă, unitatea ei economică și administrativă suferind îngrădiri importante.

Am căutat să reconstituim viața unei obști libere, organizarea ei internă și să definim caracterul ei. Rămîne să mai urmărim procesul de aservire a ei, care totodată a însemnat și transformarea țăranului liber în țăran dependent.

¹ *Doc. priv. ist. Rom.*, B. XVII, voi. III, p. 208—209. ' Gh. Ghibănescu, *Surete și Izvoade*, VI, p. 107.

Capitolul III CLASELE ȘI
CATEGORIILE SOCIALE

\hat{a}

ȚĂRANII DEPENDENȚI

În țările române distingem în secolele XIV—XVII două clase de bază : pe de o parte, o clasă formată din oameni care lucrau pământul cu brațele și cu mijloacele lor, prestînd obligații în natură și în muncă, iar pe de altă parte, o clasă stăpîină de pămînturi. Prima este deseori atestată în izvoarele muntene și moldovenești cu denumirea de săraci; cea de-a doua poartă diverse denumiri, ca : boieri, cneji și slugi, arătînd o oarecare variație în componența ei.

După cum s-a văzut în capitolul precedent, din cele mai vechi timpuri, țăranii au fost constituiți în obștea satească. La început principiul proprietății individuale se îmbina cu principiul proprietății colective, cu timpul însă proprietatea individuală cîștigă din ce în ce mai mult teren, determinînd o puternică diferențiere în sinul obștii '.

În secolele XIV—XVII, obștea satească a străbătut în evoluția sa diferite etape și a suferit importante transformări. În primul rînd, datorită procesului de feudalizare, obștea satească, din liberă, în mare măsură, devine aservită. În al doilea rînd, chiar înlăuntrul obștii se produc schimbări însemnate, care determină stratificarea membrilor ei, ceea ce subminează vitalitatea și rezistența ei, ducînd spre destrămare. Ca să putem urmări procesul de aservire a țăranimii trebuie să reconstituim

Vezi cap. *Obștea satească*.

procesul de înrobire a obștii satești. Istoria aservirii țărănimii române este în același timp istoria decăderii și destrămării obștii. Acest proces constă în afirmarea treptată a proprietății individuale și în destrămarea bunurilor comune, ceea ce a dus la aservirea și ruina țărânului și la formarea domeniului feudal, proces care stă la baza societății feudale.

Această stare de lucruri nu este specifică numai țărilor române. B. D. Grekov, ocupându-se de obștea satească în Rusia Chieveană, semnalează același fenomen : „In legătură cu procesul de feudalizare, și obștea satească a suferit schimbări vădite. Creșterea inegalității în ceea ce privește averea determina destrămarea ei în interior, făcând pe membrii sărăciți ai obștii să caute adăpost la stăpînii de pămînt bogați, iar pe de altă parte, creșterea marelui domeniu feudal amenința independența unor obști întregi”¹.

Obștea satească fiind anterioară stăpînirii feudale, era constituită pe baza principiilor de autoconducere. Ea veghea și reglementa toate chestiunile în legătură cu stăpînirea și exploatarea pămîntului în comun, drepturile membrilor obștii asupra pămîntului fiind ereditare și egale. Avea dreptul de judecată asupra membrilor ei prin oameni buni și bătrîni. Era supusă unei răspunderi colective pentru crimele săvîrșite pe teritoriul obștii. Veghea asupra ordinii din interiorul obștii avînd dreptul să izgonească din sînul său pe acei care nu respectau tradiția consfințită de veacuri. Prin cneazul sau vatamanul care se afla în fruntea obștii — împreună cu bătrînii satului, realizau această autoconducere în toate sectoarele vieții.

Practicarea sistemului de danie de sate, acordate boierilor și slujitorilor militari, a avut ca urmare cîmpingarea cu forța a obștii. Feudalii, prin așezarea lor peste obște, au uzurpat dreptul de stăpînire al ei, suprapunindu-și ordinea și dreptul lor. După întemeierea statului feudal, acest proces de cîmpingare a pămîntului obștii a luat o amploare mare, domnii romîni distribuind mai multe sate boierilor și slujitorilor lor. Izvoarele vremii nu ne-au păstrat însă decît mențiuni asupra unor aspecte ale acestui proces, oglindit mai bine în Moldova și mai puțin în Țara Românească, în Moldova secolului XV existența satelor cu cneji,

¹ B. D. Grekov, *Țăranii în Rusia*, edita rusă, 1946, p. 363.

•uzi și vatamani ne arată cum peste obștea sătească liberă, indusă de cneaz, s-a suprapus noua ordine feudală, întruchiată în noul stăpîn al satului. Intrucît în unele sate cnejii s-au menținut și după ce satul a intrat în stăpînirea feudalului, rezultă că organizarea obștii a continuat să existe și după ce ea a devenit dependentă de feudal.

În ceea ce privește Țara Românească, izvoarele ei reflectă o fază mai înaintată a instituției cnejilor — cînd ei s-au transformat în stăpîni de moșie. Mircea cel Bătrîn, confirmînd satele mării Tismana în <1407>, după moartea lui Nicodim, caută să arate sătenilor că situația lor rămîne aceeași și "... că niciunui cneaz sau boier al domniei mele să nu fiți de ocină sau ohabă și ca apoi iarăși *de azi pe mîine să vă iau și să vă dau altuia...* Și să fiți în supunere despre toate slujbele și dădiile"¹. Această expresie „să vă iau și să vă dau” arată situația țăranilor care cu forța sînt atribuiți vreunui feudal ca să-i fie „în supunere”. Izvoarele secolului XV reflectă în special această formă de cîmpire a pămîntului obștii, cînd domnia pe calea daniilor îi silește pe țărani să fie „în supunere” (nocroyuiaHHe) adică în dependență de feudali. În secolul XVI însă se poate vedea cum feudali cu mijloace proprii, fără intervenția domniei, atacă și cîmpesc pămîntul obștii. De pildă la 1570 satul de țărani liberi-megieși Zănoaga se plînge la domnie că o parte a satului lor, denumită „partea Mîndreștilor”, „a fost cîmpită de Cîrstian vornic... cu sila”². Dacă în secolul XVI cazurile de cîmpire a obștii cu sila nu sînt prea numeroase, în secolul XVI izvoarele abundă în știri în această privință. Tot atunci apare această mențiune că țăranii cîmpiti „nici n-au luat bani”, adică nu s-au vîndut pe bani, ci au fost apucați cu sila. deseori, chiar vînzările se fac cu forța. De pildă, la 19 iunie 1520 Simion Movilă întărește satul Mozăceni-Vlașca, locuitorilor acestui sat pentru că în zilele lui Ștefan Vodă au fost năpăstuiți „cum că i-ar fi vîndut lui cîteva cne fără voia lor” și i-au făcut vecini³. În ceea ce privește „învîrerea țăranilor pe cale extraeconomică, consecințe deosebite grave a avut „legătura lui Mihai”. Țăranii liberi din punct

t ^{a n} a i t e s c u, *Documentele Țării Românești*, I, p. 73. ^{priv_ist RoWi B XVIj vol III p 387}
G h i b ă n e s c u, *Surete și Izvoade*, XXI, p. 220.

¹ vata f

c. 8547

feudală

de vedere juridic, așezați pe pământul feudalului pe baza unui învoielii, fiind apucați de legătura lui Mihai, pierd dreptul de strămutare, se transformă în „rumîni”, sînt dăruïți boierilor fără bani. Aservirea obștii pe calea extraeconomică în decursul celor trei secole a avut aspecte diferite: dănie domnească cotropirea cu sila prin mijloace proprii ale feudalului, fără să fi ajuns la o măsură legislativă a domniei privind* dintr-o dată aservirea maselor țărănești. Tot în această perioadă a avut loc și aservirea determinată de cauze economice. Țăranii se vînd ca vecini și rumîni din cauza birurilor, foametei, invaziilor, care distrug forța economică a țăranului.

În secolul XV și în prima jumătate a secolului XVI, vînzările de delnițe țărănești sînt relativ puține, iar mențiunile cu privire la vînzarea de cneji și megieși ca vecini sînt foarte rare. Aceasta nu înseamnă însă că în acea vreme țăranii erau aserviți numai cu sila ; ei erau constrînși de diferite nevoi, de natură economică, care îi sileau să devină vecinii feudalilor. Numai că forma sub care se făcea aservirea era denumită închinare și la prima vedere făcea impresia unei acțiuni benevole. În secolul XV este cunoscut cazul de închinare al lui Tîmpa de pe vremea lui Miroea cel Bătrîn (documentul fiind datat între anii 1402—1408) care trece sub stăpînire m-rii Nucet gîrla Săpatul, el însuși devenind omul mănăstirii (iwgHacTiipcKHH nocjiymHHKJ — supusul ei¹. Închinarea atrage după sine plata dijmei — averea închinată de fapt rămînînd în folosința celui care îl muncește și care îi avusese și înainte. Prin închinare, feudalul capătă dreptul de stăpînire asupra bunului închinat și asupra persoanei. Pământul lui devine încărcat cu dijmă, iar persoana cu muncă.

În secolul XV, cînd procesiul de aservire a țăranilor era încă în faza de început, cînd nu era precizat încă conținutul categoriei vecinilor — actul acesta de închinare reprezintă de fapt calea spre starea de vecin, care în secolul XVI va lua forme mai precise. În 18 iunie 1517 — Basarab Voievod confirmă lui jupan Calotă, mare vornic, în satul Lupșanul „partea lui Moș» toată, oricît se va alege, pentru că a venit Moș înaintea domniei mele, de și-a închinat partea lui toată, iar el a rămas sa

P. P. Panaitescu, *Documentele Țării Romînești, I*, p. SI.

f> vecin de a lui bună voie; deci acesta s-a dat lui jupan Ca-lofă vornicul..."¹. Deci la începutul secolului XVI, cine își închină delnița devine vecinul boierului. Nu cunoaștem motivul care l-a făcut să facă această închinare și dacă a primit ceva bani. La sfîrșitul secolului XVI avem un caz similar, dar cu precizările care lipsesc în cazul precedent. La 2 iulie 1595 Mihai Voievod întărește marelui spătar Calotă părțile unor megieși „care au fost sârmani și n-au putut plăti dăjdiile... și s-au închinat a-i fi vecini”. Pentru delnițele lor megieșii iau 20 de aspri de stîngen — în total 15 600 de aspri². Dacă în cazurile lui Tîmpa și al lui Moș nu cunoaștem motivele care i-au făcut să se închine unui stăpîn — ultimul oaz arată precis că mizeria este aceea care i-a făcut de fapt să-și vîndă părțile de obște și să accepte starea de vecini. Incepînd cu secolul XVII, vînză-rile de megieși și cneji ca vecini iau amploare mare, documentele precizînd și cauzele : „foametea”, „plata birului”, „greutăți”, „sărăcia”. De pildă, în 26 martie 1614 Radu Voievod confirmă lui Badea paharnic satul Băjești cu vecinii, care au fost cneji însă sub Radu Șerban s-au vîndut, „dacă au văzut atît de mari greutăți și nevoi și multă sărăcie”³.

Erau și alte împrejurări de natură economică care deschideau calea spre serbie: imposibilitatea de a-și acoperi datoriile. La 18 mai 1672 Stan cu femeia și copiii „și cu carii va dăruia dumnezeu de acum înainte” este silit să devină vecin deoarece „am fostu păstor la bucatele dumisale jupînului Ursului... și la datul sâmii mi-au lipsit 7 vaci, 10 oi și 9 lei fără un ort”. Neavînd cu ce plăti „m-am dat eu cu fâmeia me vecini și cu feciorii mei să muncescu la casa dumisali în veci”⁴. Tot în secolul XVII, la 1660, egumenul m-rii Golăi din ținutul Orheiului se plînge față de Ștefan Voievod că el a răscumpărat din robie de la tătari pe tatăl lui Constantin din Tărbujăni plătiînd 100 taleri și acesta nu i-a restituit suma plătită. Domnul și cu tot sfatul domnesc condamnă pe Constantin să fie vecin ai mănăstirii Golăi⁵. Neplata datoriei duce spre starea de vecin,

¹ *Doc. priv. ist. Rom.*, B. XVI, voi. I, p. 121. ^a Gh.

Ghibănescu, *Surete și Izvoade*, VI, p. 172—173. ^r *Doc.*

priv. ist. Rom., B. XVII, voi. II, 1611—1615, p. 261. ⁶ 3 h.

Ghibănescu, *op. cit.*, V, p. 60.

A. Sava, *Documente privitoare la tirgul și ținutul Orheiului*, p. 111.

în documentele respective menționându-se că debitorul insolubil „să-i fiu rumîn cu feciorii mei și cu toată moșia mea”¹.

Astfel în secolele XIV—XVII, fie în urma constrîngerii economice, fie în urma celei extraeconomice, în viața țaranului român se produc modificări importante care-l duc spre legarea de glie. În secolul XV țărani sînt atribuiți feudalilor împreună cu delnițele lor, asupra cărora au drepturi ereditare, păstrînd neștirbită libertatea de strămutare. În secolul XVI apare tendința de a restrînge drepturile țaranului asupra pămîntului și a dreptului de strămutare. Secolul XVII marchează o nouă perioadă în istoria țărănimii, reprezentînd o etapă importantă în procesul de aservire prin desființarea dreptului de strămutare și prin creșterea neconținută a numărului de țărani aserviți.

În secolul XVII noțiunile de *vecinie* sau *vecinătate* capătă un conținut precis. Cronicarii secolului XVII, vorbind de cazaci, definesc în felul următor vecinătatea : „Cazacii... trăiau supt. ascultarea crailor leșești slobodzi de vecinătate, în chipul oștenilor cu hrana slobodă pe Nipru, ori cu vînătorii la cîmpii ori, cu pescăria”². Din această relatare rezultă că vecin este omul cu stăpîn, cel slobod — fără stăpîn. Și, după cum s-a putut vedea, erau multe căi diferite care duceau spre vecinătate — spre dependență de stăpîn. La origine vecinul era membru al obștii, cu timpul însă, după cînd obștea a fost înrobită, termenii vecin — vecinie arată stare de dependență³.

/ În cursul secolului XV țaranul își păstra

Situația țaranilor (în cea mai mare parte drepturile și libertățile sale. Deși procesul de aservire pătrunsese în mare măsură la sate, mai ales în a doua jumătate a secolului, totuși mulți țărani își mai păstrau libertatea. Chiar țărani căzuți în dependență față de stăpînii de moșie își mențineau anumite drepturi străvechi, ca : *dreptul ereditar asupra delniței și dreptul de strămutare*. Dreptul ereditar al țaranului asupra delniței rezultă între altele și din faptul că se mai făceau testări de averi mănăstirilor. De pildă,

¹ *Doc. priv. ist. Rom.*, B. XVII, voi. I, p. 453 și 474.

² Miron Costin, *Letopisețul Țării Moldovei*, ediția P. P. Panaitescu, p. 114.

* Vezi cap. *Obștea satească*.

În Mircea cel Bătrîn acordă dreptul mării Cozia să primească danii nu numai de la boieri și cneji, dar și de la țărani, denumiți săraci¹. Averea săracilor cuprinde : ogoare, vii, mori, case, vite și mi ele donatorului n-aveau dreptul să conteste cele donate : "Și nimeni să nu cuteze să ceară socoteala dintre rudele acelui om care a dăruit mănăstirilor domniei mele, nici fiul său, nici fratele său, nici nepotul lui"². În tot cursul secolului XV obștea este puternică încă, își menține bunurile care îi aparțin; izvoarele nu menționează cazuri de vânzare ale ogoarelor, fînețelor sau pădurilor răzlețe, așa cum se va întîmpla în secolul următor.

În ceea ce privește dreptul de strămutare, țăranii aveau dreptul să-și părăsească stăpînul și să se așeze în alte sate aparținînd altor stăpîni. Mircea cel Bătrîn acordă dreptul mării Cozia să primească oamenii din satele boierești: „Ca oricarele va pofti și va iubi din oamenii carii locuiesc prin satele boierești mari și mici, ca să meargă în satele mănăstirii, să fie liber de toate dăjdiile și să nu îndrăznească nimenea a-i opri sau a-i sminti”³. Acei dintre țărani care vroiau să plece nu puteau fi reținuți de către stăpînii lor. Spre sfîrșitul secolului XV acest drept al țăranilor era în vigoare încă. De pildă, la 1493 boierii Pîrvul mare dvornic și Danciul mare comis au avut dreptul să adune țărani în satul lor Potel : „ori cîți rumîni va vrea să adune pe a lor moșie”⁴. La 1495 mănăstirea Snagov a avut dreptul „să-și adune vecini pe ocina lor, Popeți”⁵. La 1498 marea Tismana putea să-și așeze țărani în satele sale: „oricîți vecini vor merge în satele sfînteii mănăstiri, iar cneji (în calitate de stăpîni de moșie) — să nu cuteze să-i oprească, ci să le ia numai găleata, pentru că cine îi va opri, rău va păți”⁶.

În secolul XV îndatoririle țăranilor erau foarte variate: 1. trebuiau să dea *dijmă* din produsele animale, denumită de obicei *Țara Romînească vama oilor și porcilor*, *dijmă din cereale găletărit*, *dijmă din vin*, *dijmă din miere*, *albinărit*; 2. plata birului; 3. îndatoriri de caracter militar — de a lua parte la ptele domnului „de a face oastea cea mare”, să lucreze la

îi c vjclcl tea năuc , ca ium

P- P. Panaitescu, *Documentele Țării Romînești*, I, p. 97.

Ibidem, p. 114.

Ibidem, p. 113.

Ooe. prtii. isf. «om., B. XIII. XIV, fV, p. 219.

Ibidem, p. 232.

Ibidem, p. 252.

ridicarea și întărirea cetăților, de a face posada — paza cetăților și a hotarelor; 4. diferite servituti ca : transporturi — să ducă butoaie cu vin, care cu fîn, să lucreze la mori, să facă poduri și poteci, să taie lemne și altele. Toate aceste servituti, în izvoarele secolului XV sînt denumite munci (paSoraJ, slujbe și angarii.

Din enumerarea îndatoririlor țăranilor de mai sus, rezultă că ele constau în plata dijmei și a birului și dintr-o serie de munci obligatorii care în cea mai mare măsură nu au un caracter agricol. În afară de servitutile pomenite, mai existau și altele de caracter agricol și care constituie primele semne ale clădi, în sensul de munci agricole obligatorii pentru stăpîn. În primul rînd țăranii erau obligați să cosească fînul, necesar ca furaje de iarnă pentru turmele stăpînului. Încă din vremea lui Mircea cel Bătrîn cositul fînului (cfeHHoKocra) apare ca o obligație în hrisoavele de atunci ale feudalilor¹. Existența unor dregători speciali denumiți fînari (c-fenape)² arată că acest sector în economia țării a jucat un rol important. S-ar putea crede că, pe lîngă obligația de a cosi fînul, a existat și dijma din fîn, deoarece unele hrisoave menționează ambele îndatoriri : dijma din fîn și cositul fînului³. Pomenirea în același hrisov a celor două îndatoriri permite a trage linia de demarcație între dijma dată de țăran din delnița lui și îndatorirea de a presta munca la fînețele stăpînului, de muncă obligatorie care are caracter agricol. Obligația cositului fînului a existat în tot cursul secolului XV, fiind nelipsită mai în toate documentele de imunitate⁴.

Mai există și un alt indiciu care ne face să căutăm originile clăcii agricole în secolul XV. Acesta este în legătură cu defrișarea pădurilor. Între îndatoririle țăranilor din acea vreme era și aceea de a tăia copacii (#pbB). Această îndatorire apare de asemenea încă din vremea lui Mircea cel Bătrîn⁵ și se menține în tot cursul secolului XV⁶. Era o prestație care

P. P. Panaițescu, *Documentele Țării Românești*, I, p. 102, 151, 161, 179.

Ibidem, p. 140, 169.⁵

Ibidem, p. 199.

¹ *Doc. priv. ist. Rom.*, B. XIII, XIV, XV, p. 192, 200, 213. ² P. P. Panaițescu, *Documentele Țării Românești*, I p. 102'. ³ *Doc. priv. ist. Rom.*, B. XIII, XIV, XV, p. 192.

buia să asigure stăpînului lemne de foc, dar în același timp rvea și pentru defrișarea terenului. La 26 iulie 1526 Radu Voievod¹ întărește lui Vlaicu clucer și fraților săi cîteva ocine 'n satele Stăn'ești, Berivoești și Drăgănești. Se menționează locul în satul Stăn'ești „pe unde vecinii lui jupan Vlaicul vor fi curățat cu secura în pădure”¹. Așadar această prestație de a tăia copacii din pădure, care ducea spre defrișarea pădurii, deși nu este pe deplin lămurită în izvoarele vremii, totuși are un caracter precis de muncă obligatorie pentru stăpîn ; nu putem *rrede* că ea nu era legată de întregul complex al gospodăriei feudale, în care terenul defrișat putea să aibă o întrebuințare variată : fîneață, ogor, livadă, prisacă. Chiar dacă n-avem dovezi directe de existența rezervei feudale în secolul XV, totuși se știe că pentru cultivarea viilor, a pomilor, pentru amenajarea prisăcilor se făceau defrișări de păduri. Aceste munci grele erau făcute cu brațele țăranilor dependenți despre care vorbește cu atîta claritate documentul citat mai sus. Rezerva feudală va crește în special atunci cînd va crește cultura grîului pentru vînzare, dar și în condițiile unei economii, în care schimbul joacă un rol redus, rezerva feudală apare mai întîi sub formă de fînețe, vii, livezi, grădini de zarzavat și prisăci, care se află direct în exploatarea stăpînului de moșie. Pentru exploatarea acestor ramuri în economia feudală sînt folosite brațele de muncă ale țăranilor dependenți, deci avem de-a face cu munci de caracter agricol, de rentă agricolă în muncă.

Înainte de a apărea rezerva feudală, compusă din ogoare semănate cu cereale, ea a existat sub o altă formă, fiind legată de alte ramuri ale producției agricole : creșterea vitelor, albină-rit, viticultură. În Țara Romînească în secolul XV viile mănăstirești sînt lucrate de țăranii dependenți ; în Moldova, stupăriile călugărilor sînt îngrijite de oamenii mănăstirii.

În secolul XV țăranul dependent nu putea fi izgonit de către stăpînul de moșie de pe delnița lui strămoșească, el însă avea dreptul s-o părăsească și să se așeze în altă parte — la alt stăpîn. Îndatoririle sale cuprindeau și anumite munci care aveau caracterul clăcii agricole din care se va dezvolta ulterior munca cîmpului pe pămîntul stăpînului. —

Doc. priv. ist. Rom., B. XVI, voi. II, p. 27 (doc. nr. 23).

Situația țăranilor
în secolul XVI

Înainte de a trece la constatarea unor schimbări importante în viața țăranilor în secolul XVI, este necesar să amintim câteva noțiunile noi care apar în economia țărilor române, în cursul secolului XVI¹. În această vreme, apare și se dezvoltă economia bazată pe marfă-bani. Aceasta reprezintă o nouă fază în dezvoltarea societății feudale din țările române. În țările din apusul Europei, acest fenomen apare mai devreme, în secolele XIV—XV² și ia proporții mai mari, deoarece și reia-țiile feudale de acolo sunt mai vechi decât la noi.

Până pe la mijlocul secolului XV banii au circulație foarte restrânsă în țările române. Unul dintre indicii este acela că în prima jumătate a secolului XV aproape nu se fac tranzacții în bani. Schimbul se face mai ales în natură. În Țara Românească primul schimb în bani este atestat documentar în 1451³, iar în Moldova în 1439⁴. Începând cu secolul XVI tranzacțiile în bani sunt numeroase și cresc mult ca volum. Un indice important în ceea ce privește circulația sporită de bani este faptul că în mâinile clasei stăpânitoare se acumulează importante sume de bani. Exemplul cel mai grăitor rîi-l dă Mihai Viteazul care ca boier, înainte de domnie, a cumpărat numeroase sate pe bani gata în suma de peste un milion de aspri⁵.

În Țara Românească găsim numeroase cazuri cînd domniile țării se împrumută la feudali, în special la mănăstiri. Paralel cu dezvoltarea domeniului feudal, mănăstirile acumulează irn-, portante sume de bani, pe care le folosesc fie pentru cumpărarea satelor noi, fie pentru operații de speculă : împrumutul de bani și zălogirea moșiilor pe bani. De pildă mitropolitul Anania cumpără la 1573 sate și țigani în valoare de 45 mii de aspri⁶, iar după aceea Trdă cu împrumut boierului Voico 30 de mii de

¹ N. Iorga, *Bvolution de la question rurale en Roumanie*, p. 7-13; A. D. Xenopol, în „Arhiva”, XVIII, 1907, p. 233—235 (Recenzie la cartea lui N. Iorga).

² F. A. P o l e a n s k i, *Despre producția de mărfuri în condiții* feudale*, în „Voprosi Istorii”, 1953, p. 40—60.

* P. P. P a n a i t e s c u, *Documentele Țării Românești*, I, p. 227.

⁴ M. Costăchescu, *op. cit.*, II, p. 35.

* *Doc. priv. ist. Rom.*, B. XVI, voi. VI. p. 336—341.

* *Ibidem*, voi. IV, p. 12,1.

brațele de muncă, să-l lege pe țaran de glie, răpindu-i dreptul de strămutare.

Creșterea rezervei feudale, adică a acelei părți din moșia rezervată culturilor stăpînului, în vederea producției de grâu, care devine marfă de schimb, atît pentru piața internă, cît și pentru piața externă, a creat condiții de viață mult mai grele pentru țărani. Dacă în secolul XV exploatarea domeniului feudal *ae* făcea în mare parte prin ridicarea dijmelor care asigurau feudalului cele necesare pentru existență, de acum încolo el nu se mulțumește cu situația de consumator al bunurilor produse de țărani, ci caută să exploateze pe țărani săi în așa fel încît venitul lui în bani să sporească necontenit. Pe de o parte, îl interesează ca rezerva feudală să crească, deoarece cerealele produse acolo constituie marfă aducătoare de bani, pe de altă parte, țărani ei înșiși sporesc suprafața cultivată prin defrișări noi, ceea ce aduce stăpînului cantitatea mai mare a cerealelor rezultate din plata dijmei.

O dată cu creșterea rezervei feudale, lucrată cu țărani dependenți, brațele de muncă devin din ce în ce mai căutate. Pe de o parte, se tinde la mărirea numărului țărănilor dependenți, depozitînd astfel pe moșneni și razeși și transformîndu-i în țărani cu stăpîn ; pe de altă parte, goana după acapararea brațelor de muncă face ca feudalii să caute să restrîngă dreptul de strămutare a țărănilor dependenți, să-i lege de glie și astfel să-și asigure forța de muncă necesară pentru exploatarea domeniului.

Aservirea țaranului a avut loc și în secolul XV — însă țaranul își păstra neștirbit dreptul de strămutare, adică din punct de vedere juridic el rămînea om liber.

Încă de la sfîrșitul secolului XV sînt folosite unele măsuri care restrîng dreptul de strămutare a țaranului. Astfel la strămutare țărani dependenți erau supuși la dare în natură, în grîne, denumită găleată. Deși strămutarea se făcea fără învoirea stăpînului, toțiși ea era condiționată de plata acestei taxe. De pildă la 9 ianuarie 1498 domnul dispune cu privire la strămutarea țărănilor în felul următor : „oricîți vecini vor merge în satele mănăstirești, cnejii să nu-i oprească, *n* să ¹⁰ ia numai găleată" ¹. Într-un document de pe vremea lui Matei Basarabeste

¹ *Doc. priv. ist. Rom.*, B. XIII, XIV, XV, p. 252.

entionat același lucru, arătându-se că vecinii din sat „au lăsat cîmba la stăpîn ca să șadă unde va fi voia lor... și au șezut JJe atunci unde au putut... nici nu este un boier volnic să-i vecinească de pe ace vreme”¹. Din conținutul acestor documente rezultă că vecinii în această vreme aveau dreptul de strămutare, dar acest drept era îngrădit prin achitarea taxei în grîne. Astfel de măsuri erau folosite și în statele feudale vecine. De pilda în Rusia, Sudebnicul lui Ivan III din 1497 prevedea că la strămutare, care era fixată la o singură dată pe an, țărani „plătească o taxă în bani, denumită „pojiloe”, pentru folosința ogrăzii”². În Polonia, în tot cursul secolului XV se practica acest sistem al răscumpărării dreptului de strămutare. La plecare țărani era dator să-i dea stăpînului o sumă de bani, o măsură de grîu, patru găini, patru cașuri, două măsuri de ovăz, un car de fîn și un car de lemne. Spre sfîrșitul secolului XV condițiile de plecare devin și mai grele, deoarece țărani mai era dator să aducă un alt gospodari în locul lui care trebuia să aibă starea materială corespunzătoare³.

În Moldova găsim de asemenea unele indicii din care se poate desprinde tendința de a îngrădi dreptul de strămutare. În 1569 între Moldova și Polonia s-a încheiat un tratat, care prevede că : „Fugarii din amîndouă părțile să nu fie primiți, cî să fie duși înapoi de la cine au fugit. Iar dacă cineva ar găsi pe omul lui la cineva, care era adăpostit acolo, să fie înapoiat, în amîndouă părțile”⁴. Este evident că această măsură se referea în primul rînd la țărani fugari.

Dreptul de strămutare, așa cum era el condiționat de plata dării în grîne, constituia totuși un mijloc de eliberare. În a doua jumătate a secolului XVI, țărani dependenți încep să folosească și un alt mijloc — răscumpărarea. Această tranzacție ce se încheie între stăpînul pămîntului și țărani dependent, se face de obicei pe bani, dar cîteodată și pe vite. O dată cu libertatea, țărani își răscumpără și ocina, delnița din obște, menționînd deseori că această delniță a fost a lui din „moși strămoși — ...

C. Giurescu, *Studii de istorie socială*, p. 96—97. S. I.

Stamm, *Sudebnicul din 1497*, p. 31.-*Istoria R.S.S.*

Ucrainene, I, p. 137.⁴ Hurmuzaki, II, p. 263-265.

de la așezarea statului" ' și câteodată chiar „de la facerea lumii”¹.

Acțiunea de răscumpărare purta denumiri variate de : cnezire, judecire sau megieșire, deoarece țaranii liberi cu pământ erau denumiți cneji, judeci sau megieși. În documentele referitoare la răscumpărare, se arată de obicei că țaranii în cauză au fost înainte „cneji pe ocinele lor”, apoi împrejurările în care ei au devenit vecini, iar la urmă condițiile de eliberare de vecina-. Astfel, la 2 decembrie 1568 se răscumpără vecinii Neniu] și Mușat din satul Blestematele al postelnicului Frățilă, pentru că fiecare dintre vecini a dat „cîte 300 de aspri, *de s-au cnezit*”². La 21 mai 1617 pentru rumîinii de moșie din Tămburești se face „o carie ca ei să fie „*judeci*” și slobozi de rumînie”⁴. Într-un document al lui Radu Șerban din 19 aprilie 1603 acțiunea de eliberare a țăranilor este de asemenea desemnată cu termenul de mai sus : „Cînd a fost Alinai Vodă domn în Ardeal și cînd s-a fost ridicat toate satele din țară, să se judenească”⁵. La 1613 se răscumpără satul Barca plătind domnului 150 000 de aspri „ca să fie ei iarăși *megikiși slobozi*, cum au fost și de mai înainte vreme”⁶. La 9 aprilie 1614 se răscumpără satul Hornurile din Vlașca, menționîndu-se că „ei au fost toți *oameni megiași cu ocine*, încă de mai înainte vreme din moși din strămoși”⁷. Domnul Radu Șerban i-a „iertat” de vecinie și i-a „slobozit”.

În această tranzacție de răscumpărare, greutatea consta în faptul că era nevoie de învoirea stăpînului de pământ, care cu greu renunța la brațele de muncă de pe moșia lui. De aceea actul de răscumpărare pentru care se plăteau sume mari de bani, era considerat ca o mare favoare, folosindu-se termenii de „miluire” și de „iertare”. De pildă, în documentul din 1 august 1608 cînd se răscumpără satul Zăvalul pentru suma de 26 000 de aspri, stăpînii lor arată că „i-au ertat de s-au răscumpărat”⁸.

¹ Gh. Ghibănescu, *Surete și Izvoade*, XXII, p. 157.

² *Doc. priv. ist. Rom.*, B. XVII, p. 332—333.

³ *Ibidem*, XVI, III, p. 299.

I. B i a n u , *Documente românești*, I, p. 35

Doc. priv. ist. Rom., B. XVII, vbl. I, p. 78.

Ibidem, XVII, II, p. 229. *Ibidem*, p. 265.

Ibidem, voi. I, p. 331.

Răscumpărarea se putea face în diferite condiții: cu pământ sau fără pământ, ceea ce în limbajul vremii se numea „numai capetele”. Când răscumpărarea se făcea cu pământ, se menționa că țăranii răscumparați „să fie iar cneji pe dedinele lor” sau oameni megiași pe ocinele lor”.

” Răscumpărarea fără pământ silea pe țăran să-și părăsească delnița strămoșească și să plece din sat. În această privință găsim precizări prețioase în documentul din 18 mai 1619 referitor la „iertarea” de vecinie fără pământ a vecinului de moșie Băncelă : „L-am iertat și noi (stăpînii lui) de acum înainte să lăc în pace de cătră noi, mai mult rumăn să nu fie, ci să fie în pace și slobod, să se ducă unde va vrea”¹. La 20 aprilie 1620 Gavriil Movilă aprobă răscumpărarea din vecinie a lui Niștor de la Neacșa vorniceasa pe un cal prețuit la 2 400 de aspri și suma de 6 600 de aspri gata, menționîndu-se că el a fost vecin de moștenire și-și răscumpără cu fiii săi „numai capul fără ocină”. frjiaBe' mv 6e3 OTqHHt.)². În documentele referitoare la stăpînirile mănăstirii Polovragi, la mijlocul secolului, XVII, răscumpărarea fără pământ este relevată de mai multe ori : „Răscumpărare de rumănie numai capetele fără moșie”³.

Dreptul de strămutare și eliberarea de vecinie arată că în cursul secolului XVI, în principiu țăranii își mai mențin libertatea personală. Numeroase cazuri de cnezire de la începutul secolului XVII, precum și răscoala țăranilor din timpul lui Mihai Viteazul, cînd s-au ridicat „toate satele din țară ca să se judecească” relevă o mare frămîntare în sînul țăranimii, nemulțumită de măsurile noi, luate de domn. Noile măsuri știrbeau străvechile drepturi ale țăranimii, și în primul rînd — dreptul de strămutare. În această privință este concludent un document din 3 mai 1628 referitor la vecinii din satul Prislop, al mănăstirii Cotmeana, care „s-au cnezit de la sf. mănăstirea Cotmeana, în zilele răposatului Mihnea Voievod, pe cînd erau vecinii bozi slo-”⁴. Astfel, deși începînd cu sfîrșitul secolului XV s-a introdus

* *Doc. priv. ist. Rom.*, voi. III, p. 369.

Gr. Nandriș, *Documentele slavo-romîne de la muntele Atos*,

J. Al. Ștefulescu, *Palavragii*, p. 113, 116, 123.

Cn~^{thiva} Institutului de Istorie. Copie din Arh. St., Buc. *Mănăstirea*
u*ia< L/I, Comunicat de A C a z a c u.

P- 117.

„găleată de ieșire”, care urmărea să împiedice strămutarea țăranilor, totuși în principiu ei erau liberi, menținându-și dreptul de strămutare pînă la domnia lui Minai Viteazul.

Faptul că mai ales în a doua jumătate a secolului XV obștea, care în secolul XV era încă destul de puternică, începe să se destrame, este atestat și de sporirea categoriei de săraci în sînul ei, ale căror drepturi asupra pămîntului sînt din ce în ce mai știrbite; ba mai mult, chiar ies din obște pierzînd orice drepturi asupra pămîntului strămoșesc. Ieșind din obște, din punct de vedere juridic, ei sînt oameni liberi, însă lipsiți de pămînt. Unii dintre săraci își caută mijloacele de existență prin practicarea negoțului și a meșteșugurilor : marea majoritate se așază însă din nou pe pămîntul feudalului — pe bază de învoială¹.

Practicarea meșteșugurilor și a negoțului, de care era legat și stabilirea lui la orașe, atrage schimbări importante în viața țăranului. Cei care se ocupă cu negoțul vînd produse foarte variate, în special vite : oi, porci, cai. Unii dintre ei, în urma acestei ocupații vor trece în rîndurile neguțătorilor. Însă caracterul comerțului practicat de către săraci este definit în izvoarele vremii în felul următor : „vinde fiecare ce poate” sau „vinde una-alta ca orice” sărac. În secolul XVI cei stabiliți la orașe deveneau oameni liberi. În secolul XVII însă acest lucru nu mai este îngăduit și țăranii care „s-au ridicat cu meșteșuguri” erau obligați „să meargă iar la vecinătate în sat” de unde au venit, „să fie vecini cum au fost și mai denainte vreame”².

Alături de această categorie de țărani — purtînd denumirea de săraci, care și-au pierdut drepturile asupra pămîntului strămoșesc, există și vechea categorie a țăranilor din obște, păstrînd dreptul ereditar asupra delniței chiar atunci cînd ea este cotropită. Aceștia sînt datori cu dijmă și muncă. Ei sînt urmașii vechilor obștii — băștinașii, care au locuit în satele lor din moși strămoși. Deci sub acest raport al drepturilor asupra deîniței strămoșești și h'bertății de strămutare în secolul XVI se conturează două categorii de țărani: 1. țărani băștinași din obște,

¹ Cf. V. Costăchei, *Dezagregarea obștii satești în țările rotine în evul mediu. Săracii. în studii și referate privind istoria României*, Ed. Acad. R.P.R., partea I, 1954, p. 753.

² Gh. Ghi bănesc u, *Șurete și Izvoade*, X, p. 45.

oăstrînd dreptul ereditar asupra delniței și cu dreptul de strămutare ; 2. țărani săraci, ruți de obște, care și-au pierdut delnița strămoșească fiind siliți să se așeze pe pămîntul unui feudal pe baza unei învoiei.

În secolul XVI, o dată cu apariția relațiilor marfă-bani, după ce grînele devin marfă, feudații caută să-i asimileze și pe țărani cu învoială, cu cei băștinași, să le răpească dreptul de strămutare și să-i lege de glie.

Diferențierea socială în sînul obștii nu se învederează numai în faptul că din sînul ei se rup acei săraci care acum sînt siliți să părăsească pămîntul strămoșesc. Alături de urmașii moșilor în obște apar și acei moșneni îmbogățiți, care nu numai că-și răscumpără delnița, dar țin în supunere și pe membrii săraci ai obștii. Semnele evidente de destrămarea obștii le constituie vînzările individuale ale moșnenilor ca vecini, ceea ce atrage după sine împărțirea pămîntului obștii pentru delimitarea doiniței vîndute. În secolul XVI procesul fărîmării pămîntului obștii merge atît de departe, încît pămîntul ei este vîndut cu ogoare, funii, stînji. Aceste vînzări loveau în principiul stăpînirii în devălmășie și fărîmău ipămîntul obștii. Destrămarea obștii reiese și din înlocuirea treptată a dreptului nescris — strămoșesc — practicat în cadrul obștii de către bătrînii ei, cu judecata feudalului pe baza privilegiului de imunitate, devenind el judecător al satului. În a doua jumătate a secolului XVI, în urma consolidării autorității centrale, are loc desființarea treptată a privilegiului imunităților. În aceeași vreme dreptul local nescris cedează locul dreptului oficial — al domniei, care este un drept scris².

^u În secolul XVI încep cumpărări de vecini, fără pămînt, fără delnițe. Astfel, de țărani, ruți de obște, erau așezați de către stăpînii lor în alte sate, deseori în sate noi. De pildă, la 7[^] aprilie 1572 Radu clucer cumpără vecini fără ocină și-i așează într-un sat nou, înființat de el. „Satul Urîții era seliște. Iar de atunci Radul a făcut sat mare cu vecini”³. Trebuie să relevăm

¹ Prin delnița se înțelege nu numai ogorul, dar și părțile respective
n fînet, păduri și ape.

... Al. Grecu, *începuturile dreptului scris în limba romînă*, în „Stu-
• IV, 1954, p. 227.

³ *Dac. priv. ist. Rom.*, B. XVI, IV, p. 64 și 89—90.

Jvl'ai rămîne să_ana ' J]vezi> branist *iaP"or lor_n

m
m

|

'a

feudalil or.

jusqũ la

de alta parte, însuși domnul avea tot interesul să fixeze pe ntribuabil pe locul unde se află și, în felul acesta, să-și asigure regularitatea veniturilor.

Această măsură legislativă care a răpit dreptul de strămutare a țăranilor și i-a legat de glie este cunoscută cu numele de Legătura lui Mihai" (CBH3aHHe). Termenul 9lavnn înseamnă a fi în lanțuri, înlănțuire¹. Textul decretului lui Mihai nu s-a păstrat. Conținutul lui îl reconstituim după izvoarele interne care cuprind mențiuni cu privire la el și din unele documente externe. Istoricii întâmpină dificultăți atât la reconstituirea conținutului decretului, cât și la precizarea condițiilor în care el a fost dat².

Unul dintre documentele de bază, din care aflăm despre această nouă dispoziție privind dreptul de strămutare a țăranului este tratatul încheiat de Mihai Viteazul cu Sigismund Băthory. Introducerea acestei clauze a fost cerută de clerici și boieri, pe care Mihai Viteazul îi trimisese în Transilvania ca să obțină sprijinul lui Sigismund Băthory, țara fiind amenințată de turci.

Problema stabilirii datei introducerii acestei măsuri a fost mult dezbătută de istoricii români, unii susținând că aceasta a avut loc înainte de expediția vizirului Sinan Pașa, iar alții arătând că acest lucru n-a fost posibil decât în urma expediției. Sînt mai multe temeuri să credem că această măsură a fost introdusă după expediția lui Sinan Pașa³.

Considerăm că termenul de CBH3aHi'e folosit în cancelaria Țării Românești, provine de la un vechi termen juridic, care era întrebuințat pentru a desemna obligația țăranilor din obște de a-i prinde pe răufăcători, „de a-i lega” (CB«3aTii) și de a-i predă în mîinile autorităților. Acest termen apare în secolul XVI de mai multe ori. De pildă, la 1526 în hrisoavele mănăstirii Tismana se spune că țăranii din satele cu privilegiul imunității printre alte scutiri „nici cap legat să nu ducă”(HH rjiaBa ceeaaua «a He BOAHT) precum și în alte hrisoave ale mănăstirii ca : pa^î ejiHH .^{0BeKb} 4TO ec 6HJI yTemib cee3au OT ce,io H 6e3 HH eaHO cywaeHHe; c^{*Z1}: Al.

Ștefulescu, *Tismana*, p. 87, 217,257. Termenul slavon same în traducerea românească înseamnă legătura, lanț, de unde pot criva expresii ca : „a fi în lanțuri” sau „înlănțuirea”, j „ Cf. S. G. Longinescu, *Așezămîntul și legătura lui Mihai Vodă*; P IRO " " *"
P^{ro}P^{rie}ate asolului în Principatele romine pînă la 1864.

A. Papiu Ilarian, *Tezaur de monumente istorice*, I, p. 36—37.

O altă problemă greu de lămurit este aceea a cauzelor care au determinat decretarea acestei măsuri. S-a încercat explicarea ei prin criza financiară, prin cheltuielile cerute de războiul cu turcii, prin risipirea țăranilor și pustiirea satelor în urma expediției turcești. O explicație bazată pe înțelegerea necesității clasei stăpînitoare a dat-o N. Iorga, arătînd că „n-a existat un alt mijloc pentru a asigura agriculturii mîna de lucru necesari”. Desigur că asemenea împrejurări ca : criza financiară, cheltuielile de război, exploatarea turcească, risipirea populației sătești au contribuit la grăbirea decretării unor măsuri legislative, care trebuiau să reglementeze relațiile dintre țărani și boieri.

Cauzele trebuie căutate în complexul condițiilor social-economice din acel timp : dezvoltarea agriculturii, creșterea productivității muncii, dezvoltarea relațiilor marfă-bani, precum și stabilirea unor legături mai strînse între domeniul feudal și piață. O dată cu dezvoltarea agriculturii, în cadrul domeniului feudal a crescut rezerva feudală, ridicînd cu toată acuitatea problema brațelor de muncă. În condițiile vremii această problemă n-a putut să aibă o altă rezolvare decît aceea a legării țăranului de glie.

„LEGĂTURA LUI MIHAI” ȘI CONSECINȚELE EI

Putem presupune că în tratatul încheiat între Mihai și Sigismund Băthory la 20 mai 1595 legătura lui Mihai este redată într-o formă prescurtată. Dacă extragem din acest tratat părțile privitoare la boieri și țărani, putem distinge două părți. Prima se referă la privilegiile feudalilor, precizîndu-se că boierii „nu vor plăti birul și nu vor fi datori voievodului sau altcuiva cu prestarea muncilor datorite de țărani”. Prin aceasta se precizau îndatoririle feudalilor în calitate de stăpîni de pămînt, acordîndu-li-se scutire de dare în bani și prestații de muncă. Partea a doua se referă la situația țăranilor, precizîndu-se că „Colonii și iobagii care ar fugi de pe moșiile și de sub stăpînirea celor în drept (adică a stăpînitorilor de pămînt) și s-ar adă-

¹ N. Iorga, *Evolution de la question rurale en Roumanie...*, P-

osti pe moșii străine, să fie aduși înapoi" ¹. Înțelegerea acestui text este îngreuiată prin folosirea celor doi termeni referitori • țărani — coloni și iobagi — care presupun două categorii diferite. Credem că prin coloni trebuie să înțelegem pe acei țărani care au rămas fără delniță — fie că și-au vândut-o, fie că s-au răscumpărat de vecinie „numai cu capetele”, și care puteau să se așeze în satele feudalilor pe bază de învoială. Prin iobagi trebuie să înțelegem pe vecini, urmașii obștii strămoșești, care, deși sînt țărani dependenți, au rămas pe ocinile lor.

Scopul urmărit de această măsură legislativă era să desființeze dreptul de strămutare al țăranilor, să desființeze termenul de urmărire a țăranilor, făcîndu-i astfel legați definitiv de glie ².

Categoriile de țărani aserviți definitiv de legătura lui Mihai sînt variate : 1. *Cei din naștere*, urmașii obștii strămoșești, caracterizați în documente ca „Rumîinii de moșie de strămoșie”. Definiția acestei categorii de țărani rezultă dintr-un document al lui Matei Basarab din 15 octombrie 1641, în care, referindu-se la satul Dragoslavele din Muscel, se arată „că nu au fost rumîinii acestor boieri de moștenire din Dragoslavele nici moșii lor nici părinții lor” ³. Această categorie de țărani băștinași au moștenit stare de dependență de la strămoșii lor. 2. *Rumîinii „de la legătură”* reprezintă o categorie de țărani fără delniță strămoșească, pe care dispoziția lui Mihai i-a găsit așezați pe pămîntul feudalului pe baza unor învoieli. Aceștia, prin noua măsură legislativă devin legați de pămînt, pierd dreptul de strămutare, pierd libertatea lor din punct de vedere juridic pe care o avuseseră înainte. În această privință este caracteristic cazul lui Vlăcan cu frații lui Dragomir și Gheorghe — feciorii Gonciului din satul m-rii din Flămînzești-Argeș. Gonciul a fost orașean din Argeș „iar cînd a fost den legătura lui Mihail Voievod l-au fost apucat în satul m-rii Flămînzești, și tot au ’ost rumîni cu bună pace”. Feciorii lui Gonciul caută să scape de ■ ”uniînie arătînd că ei sînt orașeni de Argeș și n-au fost apucați

¹ Hurmuzaki, III—1, n. 475.

² P. Panaitescu, *Dreptul de strămutare a țăranilor în țările 17. ^{te} în secolele XV—XVII*. În *Studii și materiale de istorie medie*, voi. I, Acad. R.P.R., București, 1956, p. 93—102.

³ C. Giurescu, *Studii de istorie socială*, p. 92.

de legătura lui Mifoai în satele m-rii Flămânzești. La judecată însă este dovedit că „i-a apucat legătura lui Mihai voievod în sat în Flămânzești... Deci să fie rumîni cu pace în veac”

La 30 iulie 1656, Constantin Voievod întărește lui Diic, ul mare clucer jumătate din satul Arcești cu vecini, cumpărați de la Vasile și jupînița lui Dumitra. Vecinii pretind că nu sînt „nici de moștenire, nici din legătura lui Mihai Vodă”, ci sînt veniți în satul Arcești după aceea. În acest sens au și jurat. Diicul n-a vrut „să umble vecinii în voia lor să fie liberi și cneji fără moșie” și a pus 24 de boieri care au jurat că vecinii din Arcești au fost apucați de legătura lui Mihai vodă².

Acești oameni cu învoială, apucați de legiuirea lui Mihai devin rumîni, legați de glie și sînt dăruiti feudalilor fără să primească bani — ca în cazurile cînd cineva se vinde rumîn.

Această categorie este tocmai a acelor care *se vînd ca rumîni*, fiind presați de greutatea birurilor sau diferitelor calamități : foamete, distrugerea gospodăriilor în urma războaielor etc. La 16 mai 1632 Leon Voievod confirmă lui Stoica postelnicul trei frați „pentru că s-au vîndut ei vecini cu fiii lor lui Stoica postelnicul cu 3 600 aspri gata, de bunăvoia lor fără nici o silă numai capetele iar fără moșie și 'cu zapis”³.

Aceste categorii de vecini sînt menționate în izvoarele din secolul XVII. Astfel, de pildă, la 5 iunie 1633 Matei Basarab judecă pîra între boierii din Văleni și doi vecini din acest sat, care spun „cum că n-au fost vecini de moștenire lui Ștefan logofătul din Văleni, nici s-au vîndut rumîni nici că au luat bani, nici i-au apucat legătura lui Mihai Voievod în Văleni”⁴.

Așadar consecința cea mai însemnată a legăturii lui Mihai constă în aceea că toți țărani dependenti de pe moșiile domnești, boierești și mănăstirești — fie băștinași, fie cei așezați cu învoială au fost legați de glie, dreptul de strămutare fiind desființat. Totodată trebuie semnalat faptul că — urmare & desființării dreptului de strămutare — țărani fugari erau urmăriți de către feudali ca să fie aduși înapoi. Termenul de urmărire nu este fixat, ceea ce permite feudalilor oricînd, chiar după tre-

¹ C. Giurescu, *Studii de istorie socială*, p. 90—91. ² Gh. Ghibănescu, *Surete și Izvoade*, VI, p. 215—219. ³ A. Ștefulescu, *Documente slavo-române*, p. 450 ⁴ C. Giurescu, *op. cit.*, p. 86.

•erea a câtorva zeci de ani, să reclame pe țărani fugiți de pe Roșiile lor și să-i aducă înapoi.

Că legătura lui Mihai a avut ca urmare legarea țăranilor de fi ie este dovedit prin acele numeroase procese între stăpîni și țărani, aceștia din urmă căutînd să demonstreze că au plecat din satele unde se aflau înainte de legătura lui Mihai. Aceste procese din secolul XVII învederează o luptă înverșunată între feudali, acaparatori ai ultimului drept de libertate al țăranului, și a acelor care caută să scape de serbie luptînd cu desperare. La 5 decembrie 1636 are loc un proces în fața lui Matei Basarab între m-rea sf. Troiță din București și vecinii din Critenești — Neacșul cu feciorii săi. Înainte de a ajunge la această judecată Neacșul a încercat în diferite chipuri să scape de rumînie: 1. a căutat să demonstreze că nu „i-au apucat legătura lui Mihai Vodă în satul m-rii la Critenești”; 2. nereușind la prima încercare, se înțelege cu starețul m-rii ca „să-i sloboază să se răscumpere de rumînie și au prețuit numai capetele lor fără moșie”. Ca să legalizeze această răscumpărare starețul și Neacșul vin în fața lui Matei Basarab — țăranii stîrnind furia domnului: „Intr-aceea domnia mea dacă ara văzut însumi așa, cum au umblat rumîinii cu vicleșug și cu înșelăciune, însumi am bătut pe Neacșul cu 100 toiege și l-am scos din divan cu rea rușine, și am luat domnia mea toți banii pe seama domnească la cămară... Apoi au rămas Neacșul și a treia oară de lege și de judecată dinaintea domniei mele din divan... Pentru aceasta arr[^] dat domnia mea sf. mănăstiri sf. Troița ca să-i fie acești mai sus scriși rumîni de baștină și ohabnic în veci”. După cum se vede nimic n-a putut să-i scape pe acești țărani de stăpînirea feudală — acolo unde i-a apucat legătura lui Mihai.

La 6 mai 1654 în fața lui Constantin Șerban are loc procesul țăranilor din satul Ioneștii din Vlașca. Vecinii din Ionești nu erau țărani de baștină, ci au venit din altă parte și s-au închinat ca vecini lui Leca spătarul. Legătura lui Mihai îi apucă »n acest sat. În timpul domniei lui Alexandru Iliăș vecinii încearcă să-i scape de rumînie „unii din ei zicînd cum că nu i-au ^aPucat legătura lui Mihai Voievod în Ionești, iar alții pîra cum ^{ca} nu [^]s-au fost vîndut rumîni lui Leca spătarul”. Vecinii pierd ^această judecată și sînt supuși următoarei pedepse: „Și au

ieșit rumîinii cu rea rușine din divan, și i-au dezbrăcat de i-au purtat pe ulițe goi numai cu pielea, pentru că au vrut să fugă să spargă satul și birul și au umblat cu viclenie să scape de rumîinie¹.

Mai în toate procesele se stăruie asupra următorului fapt : cînd au părăsit țărani în cauză satul în care îi reclamă stăpîinii, înainte de domnia lui Mihai sau după. În această privință este deosebit de prețios documentul din 2 iulie 1630 cînd patru boieri jurători ai lui Leon Vodă trebuiau să afle și să lămurească domnul : „fost-au eșit acei rumîni de mănăstire mai înainte vreme, în zilele celor domni bătrîni, cînd au fost rumîinii slobozi a se judeci, au fost-au eșit de la Mihai Vodă încoace?”². Acești boieri cercetînd cazul vecinilor în cauză au arătat domniei că unul dintre vecini „Vlad a plecat mai de mult de la mănăstire și a dat găleată de judecie, cum a fost obiceiul țării și au fost slobod despre mănăstire”. Constatîndu-se că el a plecat înainte de legătura lui Mihai, Vlad a fost lăsat liber să plece oriundă vrea el. Iar ceilalți doi vecini — Toma și Dumitru — plecați după legătura lui Mihai n-au avut dreptul să părăsească stăpînul și au rămas vecini ai mănăstirii.

Aceste elemente ale legăturii lui Mihai Viteazul, pe care le reconstituim pe bază de documente, deoarece nu s-a păstrat însuși textul legii, sînt confirmate prin documentul lui Radu Voievod din 24 aprilie 1613. În discuție este situația a doi vecini — Oprea și Ion — din satul Babeni fost mai înainte în stăpînirea lui Cîrstian din Ohaba, de unde ei au fugit și au dat și găleată de ieșire. Pe vremea lui Alexandru Voievod ei se întorc în țară și se închină ca rumîni boierilor Pîrvu și Radu. Mai tîrziu însă Ghinea — ginerele lui Cîrstian — începe pîra cu actualii stăpîni ai lui Oprea și Ion. Domnul hotărăște că : „acești vecini mai sus spuși i-a apucat așezămîntul lui Mihai Voievod la acești boieri mai sus spuși. Deci Mihail Voievod, domnia lui așa a făcut așezămînt atunci : care pe unde va fi, acela să fie vecin în veci”³.

¹ C. Giurescu, *op. cit.* 108—109

² Institutul de istorie al Academiei R.P.R., Secția de istorie medie. Copie din Arh. St. Buc. *M-rea Cozia*, LI/3.

³ *Doc. priv. ist. Rom.*, B. XVII, voi. II, p. 177.

Această măsură a fixat pe toți țărani acolo unde ei s-au aflat când a fost luată această dispoziție. Liberi înainte de a-și arăsa stăpîinii, în condițiile arătate mai sus, acum ei pierd acest drept și dacă fug din sat și sînt descoperiți pot fi readuși înapoi oricînd. Dreptul stăpînilor de a urmări pe vechii strămutați este statornicit de către legătura lui Mihai.

În perioada care a urmat după domnia lui Mihai Viteazul, din cauza nemulțumirilor și frămîntărilor din sînul țărănimii, provocate de desființarea dreptului de strămutare, urmașii lui Mihai au fost siliți să facă țăranilor unele concesiuni. Simion Viovilă și Radu Șerban au luat o serie de măsuri, care ne fac să credem că legătura lui Mihai n-a fost aplicată cu toată strictețea, sau poate chiar a fost suspendată în mod provizoriu, în primele două decenii ale secolului XVII satele de țărani liberi — cneji, se răscumpără într-un număr impresionant de mare. Din unele documente din această vreme aflăm că numărul mare al satelor răscumpărate nu este întîmplător, ci el oglindește o anumită politică promovată de domni — urmașii lui Mihai Viteazul. Astfel, în documentul din 9 aprilie 1614 aflăm că „Simion Voievod a chemat toate satele din țară, care au fost cumpărate de răposatul Mihai Voievod, să vie la domnia lui ca să se răscumpere din vfechinie”¹. La 12 februarie 1615 Radu Mihnea arată cu ocazia răscumpărării moșnenilor din satul Caraula că „i-a,m slobozit ca și pe alte sate cîte au fost cumpărate de răposatul Mihai Voievod, de s-au răscumpărat ei de la domnia mea de vecinie”².

Numărul satelor, care luptă pentru eliberare, folosind mijlocul răscumpărării, este foarte ridicat. Numai în perioada dintre anii 1611 — 1615 peste 22 de sate de moșneni au cerut răscumpărarea lor, plătind sume însemnate în bani³, și cîteodată chiar 'n vite⁴. Țăranii nu reușeau în toate cazurile să obțină răscumpărarea. Tabloul ce se dezvăluie din analiza „cărților de jude-^{Cle}” arată cît de variate erau metodele folosite pentru cîmpirea satelor. Unele erau cîmpite fără să respecte formele

Doc. priv. ist. Rom., B. II, p. 266.

Ibidem, p. 368.

^{9Q»} *Ibidem*, p. 40, 41, 126, 158, 167, 171, 212, 221, 238, 240, 269, 281, ³⁰¹ <

Ibidem, p. 268.

obișnuite — „i-a făcut vecini fără nici un aspru”, altele cumpărate cu silnicie „aruncându-le” sume mici de bani. Unele dintre satele cotate au fost donate boierilor pentru „dreaptă și credincioasă slujbă”, câteodată menționându-se că această slujbă s-a făcut „cu multă vărsare de sînge”. Răscumpărarea acestor sate a fost foarte anevoioasă, deoarece feudalii na vroiau să renunțe la stăpînirea satelor; de regulă țărani pierdeau în acțiunea lor de răscumpărare¹.

Detaliile legate de acțiunea de răscumpărare sînt redată foarte bine în hrisovul lui Radu Mihnea din 24 octombrie 1614. De data aceasta este vorba de răscumpărarea satului Șopîrliga Țiganului din județul Saac, în care există 17 moșneni „cu toată ceata lor și cu toți frații și cu fiii lor, deoarece este vechea și dreapta lor ocină și de moșie, din zilele altor domni bătrîni de demult, de la facerea lumii. Și au tot fost oameni megieși cu ocine, dinainte vreme”. Satul acesta a fost cotate de către Mihai Viteazul, care a pus pe „umerii lor... multe năpăști de biruri... de le-au luat toată ocină și i-a veeinit fără voia lor și le-a aruncat numai 12 000 de aspri cu silnicie... de atunci... au tot fost acest sat... vecini la toți domnii”. La cererea de răscumpărare a moșnenilor domnul arată că „...m-am milostivit domnia mea de i-am slobozit și s-au răscumpărat cte vecinie toți dinspre domnia mea, pentru 12 000 de aspri turcești, ca să fie iarăși cneji pe moșia lor, cum au fost și mai înainte vreme. Și s-au răscumpărat ei de vecinie dinaintea întregului divan al domniei mele”². Li s-a făcut și o carte de răscumpărare, scrisă cu mare blestem.

Credem că aceste răscumpărări masive în timpul urmașilor lui Mihai Viteazul constituie un aspect al concesiunilor făcute de domnie, care era silită să ia în considerare spiritele agitate ale țărănimii.

Așa se petreceau lucrurile cînd se răscumpărau satele domnești. Cînd se răscumpărau satele unor feudali trebuia confirmarea din partea domniei, de unde rezulta și darea unui hrisov în mîna celor răscumpărați. Răscumpărările se fac de regulă pe bani, dar sînt și cazuri cînd țărani n-au bani, nici vite, și-ș¹ răscumpără libertatea cu o parte din pămîntul lor. Acesta este

¹ *Doc. priv. ist. Rom.*, B, II, doc, nr. 126, 158, 167, 288, 312, 353.

² *Ibidem*, p. 332—333. \

zli] vecinilor din Baia care inițial au aparținut lui Cazan, apoi au fost vmduți lui Danciu, apoi au fost cumpărați de Matei Vodă. Ei se răscumpără la 1 iunie 1659 de la nepoții lui Cazan »n următoarele condiții : „nepoții lui Cazan să ție ei o funie fără rumîni și noi să fim pe altă funie judeci”¹.

În timpul domniei lui Radu Mihnea, legarea de glie ia forme mai aspre. Obligațiile țăranilor devin mai grele și muncile obligatorii devin mai împovărătoare. Îndatoririle țăranilor nu sînt precizate, specificîndu-se oa ei să .asculte de boier și să-i lucreze ce-i va trebui lui². Pe de altă parte, obștea se destramă din ce în ce mai mult — numeroase vînzări de ogoare, de pădure, de vii duc spre desfacerea obștii. Dacă pămîntul obștii este vîndut fără să se țină seama de tradițiile acestei străvechi instituții care păstra cu sfințenie bunurile colective, înșiși membrii obștilor sînt vînduți fără pămînt, „numai cu capete”, astfel că țăranii sînt despărțiți forțat de satele lor și duși în altă parte. Nici familia țăranului nu mai este respectată — copiii fiind răzlețiți de părinți și vînduți prin alte sate.

Legarea de glie se învederează și în faptul că țăranii fugari sînt readuși înapoi cu orice preț. Documentele vorbesc din ce în ce mai mult de „țăranii risipiți”.

La 8 mai 1619 Gavriilă Moghilă dă dreptul m-rii din Argeș „să strîngă toți rumîmii sfintei m-ri pre unde vor fi risipiți, oari la orași, oari în sat domnescu, cari boierescu, au călugărescu, fia unde ar fi, pre toți să-i ia cu toate bucatele lor și cu fămeile lor, să-i ducă la moșia lor, unde le va fi satul”³. Țăranii sînt urmăriți și atunci cînd trec peste hotare. În 9 aprilie 1642 Matei Basarab dă carte boierului Erimia Ciocîrlie din Moldova ca să fie volnic să-și caute și „să-și ia ai lui rumîni care au fugit în Țara Moldovei din satele lui, aicea în pămîntul domniei mele... unde-i va găsi” în sate domnești, boierești, călugărești, în slobozii sau în tîrguri, să-i ia și să-i ducă în Moldova pe la satele lor⁴.

Astfel vedem că și în Moldova secolului XVII se creează o situație asemănătoare cu cea din Țara Romînească. Exista

¹ G h. G h i b ă n e s c u, *Surete și Izvoade*, VI, p. 79.
Doc. priv. ist. Rom., B. XVII, voi. I, p. 18, 19. *Ibidem*,
 voi. 1616—1620, p. 361. G h. G h i b ă n e s c u, *op. cit.*,
 XXI, p. 51.

aceeași tendință a feudalilor de a lega pe țărani de glie, de a desființa dreptul de strămutare. Termenul de urmărire, desființat cu totul în Țara Românească, în Moldova se menține în tot decursul secolului XVII, la început 6 ani, apoi ajunge până la 11 ani în 1670¹. Menținerea termenului de urmărire are foarte mare importanță deoarece — după trecerea anilor de urmărire stabiliți de cîrmuire — fugarii scăpau de stăpîinii lor care pierdeau dreptul de a-i urmări. Menținerea termenului de urmărire împiedica legarea definitivă de glie, mai păstra oarecare posibilitate de strămutare, care în Moldova nu este îngădită în mod absolut. O situație asemănătoare a existat în Rusia pînă la așezămîntul lui Alexei Mihailovici din 1649. Pînă la această leguire termenul de urmărire varia între 5 și 15 ani. În 1649 termenul de urmărire este desființat, fapt care înseamnă desființarea absolută a dreptului de strămutare și legarea țăranului de glie.

În Moldova n-a existat o măsură legislativă asemănătoare aceleia din Țara Românească ca legătura lui Mihai. Legarea de glie în Moldova s-a făcut prin măsuri treptate. Izvoarele care conțin știri în această privință nu sînt prea numeroase. Tratatul de vasalitate cu Sigismund Băthory din 3 iulie 1595 conține un articol referitor la țărani și care învederează frica față de primejdia răscoalelor : „Cine împotriva legii și dreptății, ar năvăli cu forța în casele și curțile boierilor, va fi pedepsit cu moartea”². Articolul relevă ascutirea luptei între feudali și țărani; cauza care agită „spiritele deși nu este menționată, nu poate fi alta decît aceea de îngădire a străvechiului drept de strămutare.

Dintre măsurile luate în Moldova cu scopul desființării dreptului de strămutare, acelea ale lui Miron Barnovski în 1628 constituie un moment deosebit de important și pot fi asemuite cu legătura lui Mihai în Țara Românească³. Față de plîngerile venite din partea stăpînilor de pămînt că „li s-au pustiit satele și>

¹ Vezi : 1622/ (10 ani) Melhisedec, *Cronica Romanului*, I, p. 243; 1628 (7 ani) Hasdeu, în „Arhiva istorică”, I—1, p. 175; 1670 (11 ani) V. A. Urechea, *Introducere la Miron Costin, Opere complete*, I, p. 123.

² Hurmuzaki, III., p. 477—481.

³ G. h. G h i b ă n e s c u, *Surete și Izvoade*, XVI, p. 66 ; *Arhiva istorică*, I, p. 175—176; vezi N. Iorga, *Istoria poporului românesc*, III, București, 1927, p. 114 și idem, *Istoria Românilor*, București, 1938, VI, p. 22.

^{aU} rășchirat vecinii", Miron Bamovski ia hotărârea ca țăranii dependenți — vecinii care au fugit înainte de expediția sultanului Osman în Moldova din 1621 — să nu mai poată fi aduși ♦napoi la^a stăpînii lor, de la care au fugit: „...pre cei ce vor fi vecini după împăratul încoace ca să fie tari și puternici călugării și feceorii de boiar a-și lua vecinii... fie în ce sat vor fi ori boierescu, ori domnescu, ori în orașu, ori în slobozia boierească ori într-alte sate călugărești fugiți să aibă a-i lua și a-i duce cu toate bucatele lor înapoi la locurile lor" ¹. Această măsură privește pe cei ce ar fugi după 1621 și care fiind descoperiți pot fi aduși oricînd la stăpînii lor. Acei vecini însă, care au fugit înainte de 1621 nu intră în prevederile acestei dispoziții, precizîndu-se că ei pot să se așeze unde vor iar dacă „...nu vor vrea să meargă la stăpînul său să fie slobozi să meargă unde le va fi scris". Se prevăd măsuri și pentru acei țăranii dependenți, care ar fugi de la stăpînii lor în viitor : „...carii vecini vor fugi de acum înainte printr-alte țări și vor veni iarăși în țară, nime să nu aibă a primi vecinii altora, ci să fie volnici a cui vor fi ori în ce sat se vor găsi a-i lua" ².

După cum s-a mai arătat, măsura lui Miron Barnovski este similară celeia luate de Mihai Viteazul în Țara Romînească. Această dispoziție nu trebuie cercetată izolat; ea trebuie judecată împreună cu alte dispoziții, care fixau termenul de urmărire, pentru că întregul sistem de dispoziții urmărea același scop r desființarea dreptului de strămutare.

Izvoarele narative vorbesc de starea jalnică a țăranilor ca urmare a exploatării crunte a boierilor. De pildă, boierii lui C. Moghilă sînt prezentați de către cronicar ca acei care „mîn-^{ca}" pe săraci fără milă³. Dimitrie Cantemir spune : „Am Putea numi pe țăranii moldoveni cei mai nenorociți din cîți sînt P^c lume, dacă bogăția pămîntului și semănăturile nu i-ar scoate TM mizerie" ⁴. Matei al Mirelor, în cronica lui versificată, arată ^{ca} boierii „mîncau pe săraci ca niște lupi flămînzi, care trag

¹Gh. Ghibănescu, *Surete și Izvoade*, XVI, p. 66.

²*ibidem*.

³*Istoria domnilor Țării Romînești*, ediția N. Iorga, p. 101. D.

Cantemir *Descrierea Moldovei*, GP ascup. 148-149

pe urma lor sute de șerbi și care despoaie pe cei săraci și or, fani, ca niște tîlhari" ¹.

Izvorul cel mai de seamă cu privire la soarta grea a țăranilor este Pravila lui Vasile Lupu, care conține un articol referitor la țăranii fugari : „Cînd va fugi țăranul de la locul și de la stăpînul său, nimeni nicaieri să nu-l primească, iară de-1 va și primi de odată, de sîrg să-l întoarcă înapoi la satul lui, de unde iaste" ². În afară de acest articol din pravila lui Vasile Lupu există o serie de porunci domnești referitoare la țăranii fugari. Astfel la 3 iunie 1608, Constantin Moghilă dă carte călugărilor m-rii sf. Nicolae din Iași ca „să-și strîngă vecinii din satele lor, din Giurov și din Nicorești, care vor fi fugit, ori unde îi vor afla în țara domniei mele, prin satele boierești și în slobozii sau în satele călugărești sau ori unde îi vor afla, să fie puternici cu această carte a domniei mele să-i prindă și să-i ia, cu tot avutul lor și să-i aducă la satele lor < } iurov și Nicorești" ³. Un document aproape identic din 15 iunie 1608 este dat m-rii Pobrata în care se subliniază că țăranii m-rii să fie aduși înapoi, fără să se țină seama de faptul în ce sat se află : „la oricare boier va fi, să-i tragă și să-i aducă înapoi" ⁴.

Și în Moldova, legarea de glie este determinată de cauze economice. Boierimea caută să valorifice pămîntul, să obțină ■cît mai multe cereale pentru piață. Prin faptul că boierul devine neguțător de cereale, el își va spori neconținut rezerva feudală. Or, rezerva feudală nu putea fi lucrată decît cu brațele șerbilor. Strămutările țăranilor de pe o moșie pe alta aduceau adeseori mari pagube feudalilor. De aici, tendința de a-i lega pe țărani de glie și de a-și asigura zile de muncă agricole din ce în ce -mai numeroase. De pildă la 5 august 1660 m-reă Bîrnova capătă dreptul „să scoată satul Ciorbeștii... să lucreze cîte două zile pe lună la orice lucru va fi voia călugărilor". Aceste 24 de

* Matei al Mirelior, *Istoria Ungrovlahiei* la A. Papiu Ilarian, *Tezaur de monumente istorice*, I, p. 338.

² S. G. Longinescu, *Legi vechi românești*, București, 1915.

■p. 5-6.

³ *Doc. priv. ist. Rom.* A. XVII. voi II, p. 154-155.

⁴ *Ibidem*, p. 158-159.

zile de lucru pe an sînt în afară de dijmă și se referă la muncile agricole¹.

Tendința aceasta a feudalilor de a acapara munca vecinilor se manifesta și în aceea că și în Moldova nu se mai dă voie vecinilor din satele feudalilor să se așeze în slobozii. Scutiri nu¹ se acordă decît pentru străini și „oameni nescrîși”. De pildă la 19 mai 1606, Eremia Moghilă acordă seliștei Dobrăcina a mării Pobrata „slobozenia” pe 3 ani pentru „oricîți oameni îșf vor chema din alte țări, fie rus, sau moscovit, sau muntean sau vlah sau orice limbă va fi, sau și din țara noastră, *oameni nescrîși*”². În Țara Romînească la 2 septembrie 1626 m-reă Tismana capătă dreptul „ca să-și facă sat de milă și slobozie, *să-și strîngă oameni străini fără dajde*”³. Aceste precizări care arată că țărani erau opriți să plece în satele nou întemeiate dacă ei erau înscrîși în catastiful visteriei ca birnici dovedește pe de o parte tendința domniei de a menține stabilitatea contri-buabilității țărănești, iar pe de alta, de a apăra interesele feudalilor ferindu-le satele de pustiire.

Din cele expuse mai sus rezultă că și în Moldova desființarea dreptului de strămutare apare la începutul secolului XVII. Aici n-a existat o legiuire specială ca în Țara Romînească. Totuși prin[^] faptul că termenul de urmărire n-a fost desființat cu totul, ca în Țara Romînească, ci s-a mers pe calea unei îngrădiri treptate a dreptului de strămutare — mărind numărul anilor de urmărire, care ajunge la 11 — la sfîrșitul secolului XVII, n-a luat forme atît de definitive ca în Țara Romînească.

În Răsăritul Europei legarea țaranului de glie a avut loc spre sfîrșitul secolului XV. În Boemia, Ungaria, Polonia și Rusia au fost introduse măsuri legislative, care au dus la desființarea dreptului de strămutare a țaranului. Acțiunile întreprinse pentru suprimarea acestui drept străvechi al țaranului s-au izbit de rezistența lui dîrză, care uneori a dus la răscoale de mari proporții.

Cu toată lupta îndîrjită a țăranilor, sporirea continuă a privilegiilor feudale n-a putut fi stăvilită. Astfel, la 1487 dreptul^{de} strămutare a fost suprimat în Boemia, în 1496 în Polonia,.

R. Rosetti, *Pămîntul, sătenii și stăpinii în Moldova*, p. 261.
Doc. priv. ist. Rom., A. XVII, voi. II, p. 43—44. *Arhivele olteniei* (1922), I, nr. 2—3, p. 237—238.

cînd în statutul de la Piotrkow s-au introdus o serie de dispoziții noi, care întregiau măsurile luate în cursul secolului XV prin care se urmărea îngrădirea dreptului de strămutare. În Ungaria și Transilvania acest drept a fost desființat în 1514, ^ urma răscoalei conduse de Doja, unele măsuri însă fiind introduse în perioada anterioară ; de pildă hotărîrea regelui din 1492, care obliga pe țărani să ceară la strămutare învoirea stăpînului. În Rusia îngrădirea dreptului de strămutare s-a stabilit în 1497 prin Sudebnicul lui Ivan III. Acestei legiuiri i-a premerse însă o serie de dispoziții, care nu aveau un caracter general dar toate aveau ca scop îngrădirea dreptului de -strămutare. Această îngrădire devine tot mai riguroasă, pînă cînd — în 1649 — legarea de glie este definitivă, desființîndu-se cu totul termenul de urmărire. Deși în Boemia, Ungaria și Polonia lucrurile s-au făcut mai devreme decît în Rusia, totuși fenomenul este general în răsăritul Europei. Pe cînd în apusul Europei, prin ridicarea producției manufacturiere, a comerțului și a orașelor, se ajunge la forme capitaliste timpurii, care împing spre eliberarea țăranilor șerbi, la răsărit de linia Elbei, în starea țăranilor, se produc schimbări importante, care vor duce la legarea definitivă de glie ¹. Acest fenomen este caracteristic jumătății răsăritene a Europei și se datorește faptului că grîul reprezintă o marfă principală în aceste țări agricole. În noile condiții, feodalii caută să sporească rezerva feudală. Dar pentru a o exploata cît mai mult, ei caută să-și asigure brațele de muncă suprimînd dreptul de strămutare. Claca agricolă din ce în ce mai împovărătoare este aceea care satisface interesele feodalilor în calitate de producători de cereale. Astfel sporirea numărului zilelor de munci agricole, creșterea rezervei feudale, legarea țăranului de glie și desființarea dreptului de strămutare sînt fenomene specifice pentru Europa de răsărit începînd cu secolul XV. Aceste fenomene au fost strîns legate de adîncirea procesului de aservire a țăranului, ceea ce a făcut ca serbia să capete forme de exploatare tot mai crunte. Sub acest raport și țările române se încadrează în acel curent general care a cuprins țările din răsăritul Europei

¹ B. D. Grek ; o v, *Reorganizarea agriculturii și destinele țăranimii XVI*, în „Buletinul Academiei de Științe a U.R.-S.S., în Europa în secolul XVI”, vol. I, 1948, p. 52—61.

ROBII

In epoca feudală, în țările române a existat categoria socială a robilor, așezați în obiceji în Ordinea ro e satele domnești, boierești și mănăstirești. De obicei robii erau țigani și tătari, aceștia din urmă îndeosebi în Moldova. Sînt menționați și bulgarii în situația de robi¹.

In cele mai vechi izvoare românești scrise în limba slavonă, **robii** sînt desemnați cu termenul slavon *celead'* (qejrknb) tradus 'n românește cu cel de *sălaş*. In ceea ce privește conținutul acestui termen nu există o unitate de vederi, unii istorici atribuindu-i sensul de familie, alții de casă sau curte și chiar de comunitate.

In tot cursul secolului XV, robii care reprezintă dania domnească, în special în actele mănăstirești, sînt trecuți numai cu numărul sălaşelor. Numai în actele boierești îndeosebi cele de cumpărătură, robii sînt trecuți cu numele lor, cu mențiunea membrilor din familie, manifestîndu-se tendința de a preciza cît mai detaliat situația și numărul robilor cumpărați.

In cursul secolului XVI această tendință devine din ce în ce mai pronunțată, robii fiind trecuți cu numele lor și cu toate detaliile referitoare la familia lor: nevasta, copiii, frații etc. Se menționează dacă vreunul dintre robi e holtei, dacă mai are copii în afară de căsătoria lui actuală, dacă mai are alți membri în familie, decît nevasta și copiii.

In secolul XVII aceste precizări vor fi atît de amănunțite, încît se va menționa robul cu nevasta și cu feciorii ce-i vor avea și care vor fi însurați și neînsurați.

Deci prima constatare pe care o putem face cu privire la termenul *celead'* este aceea că familia robului, cu toți membri săi, e atestată în documente.

In afară de aceasta, termenul *celead'* este folosit pentru a desemna și o anumită stare socială, anume cea de rob. Și s^{ar} putea spune că desemnează *familia robului*.

¹ M. Costăchescu, *Documente de la Ștefan cel Mare*, Iași, p. 11.

Intrucît termenul *celead'* este frecvent nu numai în izvoarele românești scrise în limba slavonă, dar și în alte izvoare de limbă slavă, în special cele rusești, studierea conținutului său se impune de la sine.

Istoricii sovietici constată că termenul *celead'* este foarte vechi, anterior secolului X. Iar izvorul cel mai de seamă în care acest termen este folosit în mod frecvent — este „*Russka'a Pravda*”, izvorul ce reflectă principiile care stăteau la baza societății rusești din secolele XI—XIII. B. D. Grekov, care se ocupă de instituția robiei în cartea sa „*Rusia Chieveană*”, arată că la început termenul *celead'* se referea la familia din care făceau parte și robii casnici, care executau diferite munci pentru stăpînii săi, fie la cîmp, fie la curțile lor. Și intrucît acest termen este anterior perioadei cînd era elaborat codul „*Russkaia Pravda*”, anterior societății bazate pe relații feudale, se crede că el a luat naștere într-o societate în care a existat sclavia patriarhală¹. În afară de aceasta trebuie semnalat faptul că în unele izvoare rusești termenul *celead'* se referă la prizonierii de război. B. D. Grekov subliniază că este un lucru îndeobște cunoscut că la toate popoarele, prizonierii erau transformați în roți și folosiți ca forță de lucru. O dată cu dezvoltarea relațiilor feudale în Rusia Chieveană, sclavia patriarhală a vechilor sclavi a mai continuat să existe. În situația robilor însă apar schimbări importante, care îi apropie din ce în ce mai mult de situația șerbilor, iar sclavia patriarhală este pe cale de dispariție².

B. D. Grekov insistă de asemenea asupra deosebirii fundamentale dintre situația unui sclav antic și cea a robului medieval. La romani — sclavul este baza producției; la slavi și germani sclavii n-au jucat niciodată un asemenea rol și nici n-au putut să joace, deoarece ei au trăit în alte condițiuni istorice. În producția lor locul de frunte aparținea muncii libere a țărânului din obște, iar mai târziu țărânului deja aservit și legat de pămînt³.

Aceste constatări ale științei istorice sovietice referitoare la instituția robiei în mare măsură sînt valabile și pentru realitățile medievale românești, deoarece unele dintre ele sînt carac-

¹ B. D. Grekov, *Rusia Chieveană*, ediția rusă, 1949, p. 162.

² *Ibidem*, p. 184.

³ *Ibidem*, p. 174.

◆eristice pentru orice țară feudală, iar altele prin aceea că există "instituții oglindite în „Russfafia Priavda" și comune țărilor române.

De aceea credem ca originea instituției robiei medievale trebuie pusă în legătură cu sclavia patriarhală, care în momentul constituirii statului feudal se găsea în stare de dezagregare, relațiile feudale fiind anterioare apariției statului.

În afară de aceasta se pot semnală anumite schimbări, care survin în situația robilor în decursul secolelor de care ne ocupăm. Pentru aceasta pledează și faptul că pe lângă vechiul termen de celead' aparș-unul nou cel de *holop*.

Termenul holop jâpare în Moldova la mijlocul secolului XV, când de fapt izvoarele folosesc în mod -curent pe cel de oofead'. Menționarea robilor se -face de obicei cu termenul cel vechi, însă apare noțiunea de *drept al holopilor* \ în opoziție cu acel al vlahilor. Începând cu anul 1524 termenul de holopi țigani (Mira™ xojiorra) devine curent în actele moldovenești, menționându-se adeseori că țiganii aparțin stăpînilor în calitate de robi „cu tot venitul" ². În Țara Românească predomină în tot cursul secolului XVI formula „sate și Ațigani"³, în care stăpînierea asupra țiganilor este strîns legată și de cea a satelor. Termenul celead' este de asemenea folosit destul de des, însă acuma este limitat numai la desemnarea familiei robului.

Termenul holop are o întrebuințare foarte largă în izvoarele medievale rusești. Istoricii sovietici care au acordat deosebită atenție studiului acestui termen și precizării conținutului său au ajuns la concluzia că termenul *holop* nu se identifică în întregime cu cel de *celead'* \

Apariția termenului holop în izvoarele medievale românești, mult posterior celui de celead', ne împinge spre căutarea acelor schimbări în starea robului, care au necesitat introducerea unui termen nou, pe lângă cel arhaic de celead'.

Una dintre sursele de proveniență a robilor, chiar în cursul secolului XVI era și aceea de capturare de prizonieri în timpul

^g M. C o s t ă c h e s c u *Documentele moldovenești*, p. 236; I. o g a a n, *Documentele lui Ștefan cel Mare*, I, p. 140. ', *Doc. priv. ist. Rom.*, A. XVII, p. 222. ⁴ *Ibidetn*, B. XVI, voi. I, p. 85, 173. B. D. G r e k o v, *op. cit.*, p. 154.

războaielor cu popoarele vecine ; ungurii, tătarii, polonii, precum și cu ocazia războaielor între moldoveni și munteni. Pentru Moldova secolului XVI se poate da ca pildă cazul lui Petre Pîrcălab, care a adus un țigan... „din țara Ardealului cu ceata lui cînd a mers Petru Voievod la unguri cu ostile" ¹, sau în cazul lui Drăgan, marele logofăt, care a adus țigani din Polonia². Moldovenii își aduceau robi din Țara Romînească. Pe vremea lui Ștefan cel Mare asemenea cazuri sînt numeroase; cronicile vremii relatează chiar un transport masiv de robi din Țara Romînească ³. Această stare de lucruri continuă și în secolul XVI. De pildă, la 1583, mănăstirea Galata capătă două sălașe de țigani aduși din Țara Romînească ⁴.

Trebuie semnalat faptul că înșiși romîni puteau să devină robi în țări străine, fiind capturați în războaiele cu turcii sau tătarii. Asemenea cazuri sînt numeroase, menționîndu-se de obicei că cei înrobiți sînt întemnițați, iar pentru răscumpărarea lor s-au făcut eforturi. Se fac împrumuturi sau vînzări de sate, ca să obțină sumele necesare pentru răscumpărare. De pildă la 1572 jupîraița iMargia din Țiana Romînească „...a venit înaintea răposatului Radu Voievod, de a căzut în genunchi la pămînt ca să-i dea 30 000 aspri turcești ca să răscumpere pe fiii săi din robie"⁵. Domnul îi cumpără satul Urîții, dîndu-i suma necesară pentru răscumpărare. În unele cazuri însă situația celor înrobiți nu mai avea nici o scăpare. Este cazul boierului Stroe, care în 1615 a căzut în robie la tătari, unde a stat timp de 6 ani reușind plîna la urmă să trimită un răvaș prin care se comunica că el face „mare muncă la catarga împărătească și nu mai avea nădejde să se mai întoarcă acasă" ⁶.

E necesar să subliniem că pentru această categorie de oameni înrobiți nu se întrebuița nici unul din cei doi teraneni *celead'* și holop. Ei erau numiți cu termenul slavon de pas (rob). Istoricul sovietic N. Derjavin arată că în limba popu-

Doc. priv. ist. Rom., A. XVI, II, p. 158.

Gh. Qhibănescu, *Surete și Izvoade*, XIX, p. J98.

O. Gorka, *Cronica epocii lui Ștefan cel Mare*, 1937, I, p. 146.

Doc. priv. ist. Rom., XVI, A. III, p. 232.

Ibidem. B. voi. IV, p. 89.

G h. G h i b ă n e s c u, *op. cit.* nr. 185.

ră bulgară termenul паб înseamnă „prizonier” sau „priliiier de război”^s.

Faptul că cineva s-a născut din părinți robi atrăgea după sine starea de robie. Această stare o moșteneau nu numai copiii, dar și nepoții, toți urmașii și chiar tot neamul aceluia care inițial a fost înregistrat ca rob al unui stăpîn.

Căsătoria cu un rob ducea de asemenea la robirea persoanei libere pînă atunci. Izvoarele vremii au păstrat numeroase date referitoare la procese prin care feudalii căutau să susțină drepturile lor asupra copiilor născuți de la părinții robi și chiar asupra nepoților și strănepoților. Un asemenea proces a avut m-reă Tazlău cu Safta lui Grigoraș Tîrtoacă, încercînd să demonstreze că Safta cu copiii ei erau robi ai mănăstirii. Călugării își susțineau drepturile pe motivul că mama Saftei fiind femeie liberă — „moldoveancă” s-a măritat cu un țigan — Ion Burghiul, rob al mănăstirii. Copiii ei din această căsătorie au și devenit robi ai mănăstirii. După aceea mama Saftei s-a măritat a doua oară, Safta fiind născută din aceasta a doua căsătorie. Ca să cîştige cauza, Safta aduce dovadă că tatăl ei, ca și soțul ei, au fost oameni liberi și deci pretențiile călugărilor nu sînt întemeiate. Procesul acesta care s-a judecat la începutul secolului XVIII relatează faptul că o femeie liberă măritată cu un rob își pierde libertatea și trecea în categoria robilor alături de soțul său².

Soarta bărbatului căsătorit cu o femeie roabă era aceeași. La 2 iulie 1723 Mihai Racoviță Voievod judecă pricina lui Meleghie cu Constantin. Strămoșul boierului Meleghie a avut o țigancă Dochița iar aceasta o fată, Nazaria, pe care a luat-o în căsătorie Constantin, el fiind „moldovean” și a făcut cu ea șase copii. Meleghie susține că are dreptul „să ia parte din feciorii Schiței”. Constantin arată însă că n-a știut că mama soției^{sate} „a fost țigancă și toți țin casă și dau bir”. Domnul ca să P^u facă mari tulburări „să-și lase oamenii femeile” și să se ducă altă parte a socotit cu tot sfatul de boieri să o răscumpere onstantin pe soția sa din robie, „să dea cei doi feciori cîte cinci^{ei} Și cei patru gineri cîte trei lei și Constantin tatăl lor opt lei”,

^s N. S. Derjavin, *Istoria Bulgariei*, II, p. 20.

² Codrescu, *Uricariul*, XIX. p. 15.

în total treizeci de lei. „Și ei să fie oameni slobozi și să piardă orice drept asupra lor”¹

Întregul în Tarafă

Este interesant de semnalat faptul că într-o țară vecină Moldova- Marele Cnezat al Lituaniei - condiții care se refereau spre robie erau foarte asemănătoare cu cele din țările

Statutul lituanian din 1529, elaborat pe vremea lui Sigismund I, prevede următoarele condiții care duc la starea de robie: 1) cel care se naște din părinți robi; 2) cel care a fost lăsat moarte, persoanei care e în pagubă; 4) Căsătoria cu o persoană care este în stare de robie.

Statutul din Marele Cnezat al Lituaniei, trei au fost în vigoare și în țara

romme. Diferă punctul al 3-lea care se referă la înrobirea un criminal de către persoana păgubă. Izvoarele românești nu releva asemenea cazuri când românii pentru delict penale condamnați la moarte, erau extrădați păgubașului ca să-i devină robi. Totuși au existat cazuri întrucâtva asemănătoare. De pildă robii învinuiți în delict penale și condamnați la moarte puteau fi răscumparați și după plata dușegubinei, prin care se dădea satisfacție at-înt domnului cât și păgubașului, deveneau robii persoanei care i-a răscumplat. La 1662 Ștefan Tomsa Voievod judeca pira lui popa Grozav din Peletinici cu țiganul *Borna*. Popa Grozav i-a dat țiganului „nește bani buni” iar țiganii: i-a restituit niște „bani răi făcuți de dînsul”. Tot acest popa i-a dat țiganului să-i scoată argințul dintr-un guler de fir din ceK batne și alte mărunțișuri”, iar țiganul Bogza i-a dat popii arama în loc de argint. Atunci când țiganului pentru falsuri făcute trebuia să-i aplice pedeapsa capitală, s-a găsit un oarecare Lupt Prajescul care i-a plătit capul de la moarte ca să-i fie drept țigan de moșie”³

Și totuși și pîrgarii din Trofuz judecă pe Vasile țiganul,

• p^h (7 h * băncu. Surete și Izvoade, XI, p. 131 — 132. ■ . . .
L i b a v s c h i, Ocerk istorii litovsko-russkago gosudarstva (Studii asupra istoriei statului ruso-lituanian), Moscova 1910 p. 90 un. u n i b a n e s c u, op. cit. voi. XX

re a fost prins că a furat doi cai și a fost adus legat la ei ca
căz\ piardă". Bejan paharnicul i-a plătit capul dînd 25 ughi și
"întors cheltuiala și păgubașului".

³ g necesar de subliniat faptul că stăpînul răspundea pentru
delictelor săvîrșite de către robii săi, de unde rezulta că el era
acela care trebuia să despăgubească pe cel în pierdere, din cauza
delictului.

În ceea ce privește uciderea de om, concepția juridică
a societății feudale în țările romîne se poate defini printr-o for-
mulă laconică, cuprinsă într-un act din 1539 în Țara Romîneas-
că: „moarte pentru moarte”². În documentele referitoare la
stăpînirea robilor, cînd se precizează cu multă minuțiozitate dacă
robii provin din cumpărătură, danie, moștenire, zestre, schimb,
adeseori apare și mențiunea că robul în cauză a fost dobîndit
pentru că s-a plătit pentru el o dușegubină ³. La 1650, țiganul
Pascu a ucis un vecin — țăran — al lui Udrea Doicescu. Acest
țigan „a căzut la pierzanie să-l spînzure sau să-l ducă la ocnă”.
Egumenul mănăstirii Vai-de-Ei, Partenie, a răscumpărat capul
lui Pascu de la pierzare cu 20 ughi cu zapis ca să fie rob al mă-
năstirii.

Goana după brațe de muncă era atît de mare în această pe-
rioadă încît feudalii, atît boierii cît și mănăstirile, plătesc sume
importante pentru delictelor criminalilor ca să sporească numărul
robilor aflați de pe domeniile lor.

Dreptul de stăpînire asupra robilor a fost rezervat exclusiv
domnului țării, ca și dreptul de stăpînire
asupra robilor asupra pămîntului. După cum în concepția
feudală a vremii pămîntul în întregime era
al domnului, tot așa și dreptul de a stăpîni robii a fost rezervat
domniei. Ca ?' în cazul concedării dreptului de stăpînire asupra
satelor, feu-«alilor laici și bisericești, tot așa el acordă dreptul
de a avea ^{ro}bi și de a-i întrebuința la exploatarea domeniilor
lor

In conformitate cu acest principiu, robii aparțineau domnu-
¹¹¹ țării sau, după expresia vremii, constituiau „țigănia domneas-

¹ Gh. Qhibănescu, *op. cit.*, voi. XXIV, p. 133. ³ *Doc. priv. ist. Rom.*
B. XVI, voi. II, p. 258. p., Gr. Nandriș, *Documente slavo-romîne*
de la Muntele Atos,

că". Domnul face danii din „țigănia domniei mele” mănăstirilor și boierilor și astfel apare „țigănia călugărească” și „cea boierească”. Robii domnești sînt trecuți într-un catastih special. Și după cum un sat fără stăpîn revine domniei, tot așa și robii fără stăpîn au fost socotiți ca cei domnești. Globnicii domnești umblînd prin țară și dînd de robii fără stăpîn îi trec în catastih. lui pomenit mai sus. De pildă, în 1562, dregătorii domnești au trecut pe țiganii mănăstirii Tismana în categoria celor domnești. După cercetarea cazului, domnul îi confirmă mănăstirii "... pentru că sînt bătrîni și drepti țigani ai sf. m-r/ii Tismana și de moștenire, însă i-au fost scris globnicii domniei mele ca sa fie țigani domnești"¹.

Stăpînirea robilor dăruiti trebuia să fie confirmată de către domni ulterior. Se poate cita cazul mănăstirii Valea din Țara Romînească, care a avut țigani donați de domnul țării. În 1569 țiganii ei sînt confirmați de către Alexandru Voievod „... pentru că au fost acei mai sus ziși Ațigani domnești, iar răposatul Radul Voievod i-a dat și i-a dăruit la sf. mănăstire de la Valea. De asemenea și răposatul Petrașco Voievod și Petru Voievod au dat și au dăruit pe mai sus zișii Ațigani. Și am văzut și am citit domnia mea și cărțile domniilor lor, făcute pentru acei Ațigani”².

Chiar atunci cînd robii erau cumpărați din altă țară, feudalul respectiv căuta să-și procure actul de confirmare din partea domniei. De pildă în 1524 Toader logofăt din Moldova cere confirmarea pentru „... ai săi drepti și adevărați robi țigani, ce el i-a cumpărat pe ai săi drepti bani din Țara Ungurească”³.

În cazurile în care actele se pierdeau sau se distrugeau stăpînii robilor căutau să le reînnoiască. Astfel în 1601, Erenii a Movilă reînnoiește lui Avraam pîrcălabul mai multe sălașe de țigani, întrucît „... ispisioacele și privilegiile ce le-au avut bunii lor de la domnii din Țara Romînească”... au fost pierdute în timpul unei incursiuni de tătari⁴.

Ca și pentru stăpînirea pămîntului, feudalii căutau să aibă actul la mîna, pentru că lipsa unui document făcea ca dreptul

¹ Al. Ștefulescu, *Mănăstirea Tismana*, p. 252.

² *Doc. priv. ist. Rom. B. XVI, III*, p. 309.

³ M. Costăcihescu, *Documente moldovenesti de la Ștefanii Voivod*, p. 441.

⁴ Gh. Ghițan, *Surete și Izvoade*, XXI, p. 138.

lor de stăpânire asupra robilor să devină atacabil. Orice schimbare în legătură cu stăpânirea robilor trebuia să fie confirmată la către domnie: moștenire, schimb, cumpărătură, împărțire, Janie. Trebuie semnalat faptul că deseori aceste schimbări în situația robilor, adică trecerea lor la noul stăpîn, erau făcute din „știrea tuturor megiașilor” sau „a megiașilor de jos și de șjis” cu alte cuvinte, se exercita dreptul de protimisis. În documentele vremii stăpânirea robilor este menționată printr-o formulă stereotipă, cea folosită și pentru stăpânirea părinților : „dedină și ohabă” și „moștenire și ohabă”.

La dăruirea robilor de către domnul țării se întrebuintează de asemenea formula referitoare la dăruirea pământului arătându-se că robii sînt „de danie și miluire”.

Actul de necredință comis de un feudal atrăgea după sine nu numai pierderea satelor, dar și a robilor. Astfel, la 1523 Ivanco logofăt din Moldova pierde țigani săi „în violență”¹.

Deci robii se aflau în stăpînirea domnului, a mănăstirilor și a boierilor.

Robii domnești erau cei mai numeroși și aduceau domniei importante venituri.

Mănăstirile, de asemenea, dispuneau de numeroși robi, care în cea mai mare parte reprezentau dania domnească. Aceste danii erau făcute în schimbul rugăciunilor călugărilor. Mănăstirile Cozia și Tismana au fost înzestrate cu robi încă de pe vremea lui Mircea cel Bătrîn. Alături de primele danii de sate sînt trecuți și robii mănăstirești.

În Moldova e aceeași situație. Mănăstirile mai vechi ca Bistrița, Neamțul și Moldovița au avut robi de pe vremea lui Alexandru cel Bun — țigani, tătari.

Domeniile boierești aveau de asemenea robi : moșteniți, dăruți, cumpărați. Numărul lor varia de la caz la caz, boierii mai bogați avînd și robi mai numeroși. În Țara Românească, de pildă, jupan Radu și fratele său Petru, care stăpîneau 31 de sate și părți de sate și 9 munți au avut și 46 sălașe de țigani (cea. 230 oameni)². La 1526 Neagoe vistierul avînd 34 sate și părți de sate a stăpînit 93 sălașe de țigani și 46 țigani răzleți

M. Costăchescu, *Documente moldovenești de la Ștefăniță Voievod*, p. 443.

¹ *Doc. priv. ist. Rom.*, B. XVI, I, p. 12—13.

(cea. 511 oameni) ¹. În Moldova, la 1582 cneghina Motocoea la Irei sate a avut 17 sălașe de țigani²; La 1588 Andrei hatman H pîrcălab de Suceava capătă în danie un sat cu 20 sălașe de țigani (cea. 100 oameni) ³. Tot în Moldova la începutul secolului XVII Nicoară vistiernicul a stăpînit 62 sălașe de țigani, (ecla 310 oameni) ⁴

Prin urmare atît feodalii bisericești, cît și cei laici au folosit munca robilor în exploatarea domeniilor lor. Rămîne de văiut însă ce loc au ocupat robii în economia feudală a țărilor romîne.

Ocupațiile robilor	În cadrul economiei feudale fie a celei boierești, fie a celei mănăstirești — putem distinge două categorii de robi: agricoli și de la curte. Robii agricoli erau așezați în satele feodalilor imbinînd munca cîmpului cu creșterea vitelor.
-----------------------	--

În Moldova, în prima jumătate a secolului XV, au existat seliști și sate tătărăști. La 1435 Mănăstirea Neamțului capătă un sat tătărăsc, Temișești, cu zece gospodării⁵. La 1437 printre cele 52 de sate ale lui Mihail de la Dorohoiu a existat un sat la obîrșia Rezinei „unde șede Țigan”⁶ (*rae iraraH CH^HT*) Termenul acesta „de a șede” într-un sat este întrebuințat pentru a desemna pe cineva care n-are pămîntu! său și muncește pămînt străin. Cu acest sens a fost folosit în izvoarele medievale slave, în special în cele rusești ⁷. Că țiganii se ocupau cu munca cîmpului rezultă și din unele documente moldovenești și muncene, în care apar denumiri atestînd natura muncii țiganilor. Într-un document al mănăstirii Moldovița din 1534 se face delimitarea braniștii în jurul acelei mănăstiri, unul dintre punctele de delimitare fiind *Sălaș Hleabu* (cbjiaui xjrfey) ⁸, adică

¹ *Doc. priv. ist. Rom.*, B. XVI, II, p. 16.

² *Ibidem*, A. III, p. 192.

³ *Ibidem*, 394—395

⁴ Gh. Ghi b a n eseu, *op. cit.*, XX p. 337—239.

⁵ M. Costăchescu, *Documentele moldovenești*, I, p. 495.

⁶ *Ibidem*, p. 541.

⁷ B. D. Grekov, *Țăranii în Rusia*, ed. rusă, p. 15.

* T. Băl an, *Documente*, II, p. 16.

balașul grînelor¹. Intr-un alt document — muntenesc — din 19 •„lie” 1558 este menționat că satul Obedin cuprinde în hotarul său și „cîrri'pul țiganului tot”². Această denumire — Cîmpul țiganului — permite presupunerea că este vorba despre un oo-or pus în valoare de către vreun țigan, defrișat și cultivat de ef Faptul că țiganii se ocupau și cu munca cîmpului se poate deduce din unele denumiri ale țiganilor: *Jitian* (de la ЖИТО — cereale)³ este pomenit la 1501, iar *Secară Ațiganul*⁴ la 1609 (ambii în documentele Țării Românești) și că plăteau dare din grîne, denumită „coloade”⁵.

În Țara Românească, la 1480, Basarab cel Tânăr întărește lui Ticuci cu frații săi mai multe sate printre care și satul „Golești toți cu țiganii”⁶. Țiganii de curte ai lui Ticuci fiind trecuți nominal la sfîrșitul documentului, este clar că pomenirea robilor în satul Golești se referă la acei care erau așezați acolo în sat⁷ ca robi agricoli.

În secolul XVI, în Țara Românească sînt cazuri cînd se arată că țiganii au fost cumpărați de la cutare boier și din cutare sat. De pildă la 1572 sălașul țiganului Neagoe a fost cumpărat din țigănia Dumitrei din Vîlcănești, iar țiganul Chirtop din țigănia Ancăi din Crasna⁸. Țiganii de curte sînt de obicei legați de persoana stăpînului, fără pomenirea locului unde ei vor locui. Menționarea satului de unde provin țiganii arată că ei au trăit și au muncit acolo.

Izvoarele secolului XVII cuprind mențiuni de caracter general în ceea ce privește robii agricoli. La 1650 mănăstirea Polovragii capătă ca danie un sat cu următoarea mențiune : „oare cine^ va ara cu plugul pe acest pămînt din Milești sau din Mălăești de jos ori boieri, ori rumîni ori țigani oricine va aracu plugul să aibă a da m-rii din 20 de clăi o claie...”⁹.

¹ In Dicționarul limbii slavone al lui Mardarie Cozianul din 1649, ^at de Gr. Crețu în 1900xjrfei.6 este tradus ca pîine, p. 273.

² *Doc. priv. ist. Rom.* B. XVI, voi. III, p. 87.

³ *Ibidem*, XVI, voi. I, p. 8.

⁴ *Ibidem*, XVII, voi. I, p. 364.

⁵ Bogdan, *op. cit.* I, p. 140.

⁶ P. P. Panaitescu, *Documentele Țării Românești*, I, p. 312.

⁷ *Ibidem*, p. 313. ⁸ *Doc. priv. ist. Rom.* XVI, voi. IV, p. 84.

⁹ Al. Ștefulescu, *Polovragii*, p. 71.

Însă din faptul că ȧiganii erau așezați prin sate și c rs pămîntul nu decurgea nici un drept asupra stăpînirii acești-pămînt. Ei puteau fi mutați oricînd în altă parte, sau vîndu-altui stăpîn.

Dar în a doua jumătate a secolului XVI existau țigani can posedau pămînt. Despre aceasta vorbesc actele de vînzare ș cumpărare întocmite pe numele țiganilor. În Ȧara Romîneasă la 1563 Standul, slujitorul domnului Petru Voievod, a .v.^- parat de la un țigan două fălci de pămînt, pentru 100 aspri de argint și o bucată de pămînt denumită Piscul, pentru 80 aspri¹. La 1572 feciorii țiganului Orzea, Oprea și Stan, au vîndut un loc de casă în orașul București pentru 150 aspri. Actul mențion-ează că „...au vîndut acești țigani, Oprea și Stan, de a lor bună voe la Cuciuc Grecul, arcariul și au cumpărat cu știrea tuturor orășenilor, ca să-i fie lui ohabnic”².

Tot în anul 1572, în Moldova, Ioan Voievod a dat „acestui Ȧigan, anume Nicola, a treia parte din a cincea parte din satul Bolotești și vad de moară la Putna, ce și-a cumpărat el, pentru 120 zloți tătărăști, încă în zilele lui Alexandru Voievod, de la Toma și de Ja sora lui Toma, Stana și de la nepotul lor, Dumitru, cînd Toma și-a plătit capul. Și să-i fie lui și cu tot venitul”³.

Faptul că în a doua jumătate a secolului XVI apar țigani care posedă pămînt, fie sub formă de delniță, fie sub forma unui loc de casă în oraș, ne arată că în situația țiganilor s-au produs unele schimbări; că de la sfîrșitul secolului XIV, cînd țiganii sînt pomeniți în actele de stăpînire ale mănăstirilor numai cu numărul, și pînă la sfîrșitul secolului XVI, cînd au apărut și țiganii cu actul în mînă asupra unui lot de pămînt, s-a parcur un drum important.

Dacă robii agricoli n-aveau nici un drept asupra pămîntul^ pe care-l lucrau ei, aveau totuși gospodăriile lor, vite și inven-tar agricol. Acest inventar viu și mort al robului este atestai de obicei în izvoare cu termenul de „avere”⁴.

Faptul că robii dispuneau de gospodăriile lor, care le adu-ceau anumite venituri rezultă și din aceea că plăteau da^{te}

¹ *Doc. priv. ist. Rom.*, B. XVI, voi. III, p. 182.

² *Ibidem*, voi. IV, p. 72.

³ *Ibidem*, A. XVI, voi. III, p. 8.

⁴ *M. Cos t ă chescu, op. cit.*, II, p. 129.

domnului. Astfel, la 1424 ȧiganii mănăstirii Cozia erau obligați să dea dare și să slujească mănăstirii¹. La 1434 ȧiganii mănăstirii Moldavița, dăruiti de către Ștefan Voievod cu „uric cu +ot venitul”, trebuiau să dea și dare călugărilor², care înainte revenea domniei. Această dare se plătea de către robi și în cursul secolului XVI. Mihai Viteazul, cumpărind niște sate în județul Rornanați, arată că a putut face acest lucru deoarece a agonisit banii necesari „... din trudă, din slujbă, ce am slujit domnia mea și din bucățile domniei mele, din dajdea satelor și ȧiganilor”³. Obligația ȧiganilor de a plăti dare se menține și în secolul XVII. La 1627, Miron iBarnovs'ki, întărind Episcopiei Hușuului ȧiganii, menționează că „... de acum înainte să n-aibă nicf o treabă slugile hătmănești, nici juzii domnești; să nu ia nici gloabe, nici ciubote, nici alte venituri hătmănești. Să aibă călugării a lucra cu ai lor drepti ȧigani”⁴.

Darea de la ȧigani era încasată de „juzii de ȧigani”. Într-un document din 1717 este definită precis funcția de jude sub raportul arătat mai sus : „judele pentru a strînge dajde pe ȧigani ce-s la ceata lui”⁵. Juzilor li se mai atribuia denumirea de cneji și vatamani. În Moldova cnejii de ȧigani apar pentru prima dată în 1414, iar în ȧara Romînească la 1458. Termenul de vataman este folosit în Moldova în satele de tătari. De pildă, la 1443 este pomenit vatamanul Tulea într-un sat ce aparținea mănăstirii Poiana. S-ar părea că aceste căpetenii de robi aveau și alte atribuții decît cele fiscale, și anume de ordin administrativ și judiciar.

În afară de dare, robii erau obligați să muncească pentru stăpînul lor, sau folosind expresia vremii „să slujească”. În izvoarele noastre nu s-au păstrat mențiuni în ceea ce privește obligațiile de muncă ale robilor. Această lacună ne face să recurgem la izvoarele popoarelor vecine, dat fiind că între instituțiile feudale romînești și cele vecine au existat importante s e ă ă i

P. P. Panaitescu, *Documentele ȧării Romînești*, I, p. 140. M. Costăchescu, *op. cit.*, I, p. 393. , *Arhivele Olteniei*, an. X, 1931, p. 131. Melhisedec, *Chronica Hușului*, I, p. 108—110 Melhisedec, *op. cit.*, III, p. 80.

De pildă în Serbia robii cu lotul primit de la stăpîn erau obligați să muncească două zile pe săptămînă, două zile toamna la arat, o zi la fîn, o zi la vie¹. Toată recolta de la suprafața arata trebuia să fie lucrată și adusă în curtea feudalului.

În Marele Cnezat al Lituaniei obligația de muncă a robilor era mai mare decît în Serbia : ei trebuiau să lucreze trei zile pe săptămînă la stăpîn, fără nici un fel de precizare „la ce se va porunci”².

Probabil că și obligațiile robilor din țările romîne erau asemănătoare cu cele menționate mai sus.

Că obligațiile robilor au fost reglementate printr-un vechi obicei rezultă din aceea că a existat un drept al holopilor și al tătarilor, de care vorbesc izvoarele moldovenești. În Țara Romînească izvoarele pomenesc de legea cea veche. La mijlocul secolului XVI domnul țării poruncește egumenului mănăstirii Nucet să țină „țigani, cum este așezămîntul cel vechi”³.

Această lege referitoare la robi apare în opoziție cu cea a vlahilor. Și una și alta au rămas nescrise, fapt care ne împiedică s-o cunoaștem în întregime ; abia o putem reconstitui într-o oarecare măsură datorită relatărilor culese din diferite izvoare ale vremii.

Studiind această problemă, istoricii n-au ținut seamă întotdeauna de faptul că rolul robilor în economia feudală a țărilor romîne n-a fost același, în decursul celor patru secole; schimbările survenite în viața economică a țărilor romîne în perioada pe care o studiem a avut repercusiuni importante în ceea ce privește situația robilor. În secolele XIV—XV și pînă la jumătatea celui de al XVI-lea — robii au fost folosiți în special în sectoarele de bază ale producției țărilor romîne: creșterea vițelor și agricultura. În documentele de confirmare ale robilor ei sînt trecuți cu „vitele lor” și cu „averea lor” aceasta din urma constînd în primul rînd din vite. La 7 mai 1443, Ștefan Voievod întărește mănăstirii din Poiana 9 sălașe de tătari „...cu toată

¹ St. Novaković, *Zakonski spomenici srpskih država*, (Monumente ale dreptului medieval sîrb), p. 431.

² V. I. Piceta, *Instituția holopilor în Marele Cnezat al Lituaniei* în „Istoričeskie Zapiski”, voi. 20, p. 61.

³ *Doc. priv. ist. Rom. B. veac. XVI*, III, p. 106.

erea lor și cu vitele lor" ¹. Au existat țigani care aveau denumiri ca : Berbecea, Baci, Cioban care arată felul ocupațiilor lor.

Dacă în secolele XIV—XV—XVI principala ocupație a robilor în economia feudală era legată de creșterea vitelor și agricultură, nu înseamnă că ei nu se ocupau și cu diferite meșteșuguri. În calitate de meșteșugari însă, robii se afirmă la curțile feudalilor în special în secolul XVI.

Izvoarele vorbesc de prezența robilor la curțile boierești încă din secolul XV. De pildă, la 7 iulie 1430, încă pe vremea Im Alexandru cel Bun boierului Jumătate se confirmă „... curțile și cu morile și cu tătarii ce sînt în acele curți” ². Însă în tot secolul XV robii apar de obicei în documente ca o masă nediferențiată, fără precizarea ocupațiilor lor și deseori chiar fără pomenirea numelui lor.

Începînd cu secolul XVI robii apar în izvoare cu precizarea meșteșugului cu care se ocupă. De pildă : Radu zătar, Luca lăcătar, Magdalena cojocăriță, Opriș „alătăriu”. Există și o serie întreagă de robi, ale căror porecle indică ocupațiile lor : Vasile Cărbune, Luca Căldare, Alexa Ocniianul.

Faptul că izvoarele din secolul XVI conțin numeroase indicii în ceea ce privește ocupațiile robilor, este un indiciu că robii au început să joace un rol din ce în ce mai însemnat ca meșteșugari la curțile feudalilor.

Explicația schimbărilor ce se produc în situația robilor trebuie căutată în legătură cu creșterea marelui domeniu. La începutul secolului XV mănăstirile și boierii aveau sate puține, ceea ce făcea ca veniturile lor de la aceste sate să fie foarte reduse. Aceasta a dus la întrebuintarea robilor în special ca brațe de muncă în cadrul sectoarelor producătoare de hrană : vite, grîne, pește etc. Pe măsură ce domeniile feudalilor se rotunjeau, creșteau și veniturile rezultate din plata dijmelor și o dată cu aceasta scădea și valoarea robilor ca brațe de muncă, folosite în domeniul agricol. Dar a început să crească valoarea lor în calitate de

¹M. Costăchescu, *Documente moldovenești înainte de Ștefan: cel Mare*, II, p. 130; vezi de asemenea p. 126, 236, 445. ²M. Costăchescu, *op. cit.*, I, p. 299.

meșteșugari: nevoile curților feudale nu puteau fi satisfăcute decât prin industria casnică și în special prin meșteșugurile robilor.

Formarea marelui domeniu, care a avut ca rezultat aservirea pe scară din ce în ce mai întinsă a țaranului liber, a avut repercusiuni însemnate asupra situației robului. Dacă o parte din ei încep să joace un rol tot mai important în industriile casnice ale feudalilor ca : fierari, tâmplari, țesători, cojocari, cărbunari, lăutari etc, o parte din ei așezați în sate încep să capete unele drepturi asupra pământului, obținând uneori și acte de stăpânire.

O parte din robi încep să se apropie de condiția vecinului. Unii dintre ei au fost eliberați de către stăpînii lor bucurîndu-se de aceleași drepturi ca țăranii liberi.

Stăpînii robilor nu aveau dreptul numai asupra muncii lor, dar și asupra avutului lor. Dreptul stăpînului feudal asupra avutului robilor este menționat de obicei în documente printr-o formulă stereotipă : robii „cu tot avutul lor” (HMaHHe). Dreptul asupra muncii și avutului robilor nu însemna însă și asupra vieții lor. Pe vremea lui Radu Voievod la 1634, jupanița Marica Grecianu „... a fost omorît doi feciori de ȋigan care au murit de mîna ei. Atunci Radu voievod au adus pe Marica la Divan și a stat de peire pentru omorîrea acelor ȋigani și a plătit Marica...” dușegubina. Deci stăpînul feudal n-avea dreptul asupra vieții robului: făcîndu-se vinovat de ucidere, feudalul era obligat să plătească amendă.

Și pentru uciderea unui rob se aplica principiul justiției feudale care era în vigoare în țările romîne : „ca să fie moarte pentru moarte”, în unele cazuri pedeapsa capitală fiind înlocuită cu pl-ata dușegubinei. La 22 februarie 1539, în Țara Romînească s-a judecat un proces deosebit de interesant din acest punct de vedere. Un ȋăran cu ocină — Lepădat, ucise un ȋigan și după aceea fugi și se ascunse. Doi frați Coman și Bogdan au plătit dușegubina pentru Lepădat în mîna logofătului Giura ca să ia ocina lui Lepădat. Logofătul Giura reușește să-l prindă pe Lepădat și-l spînzură ca ucigaș al ȋiganului. Domnul țării judecă procesul după spînzurarea lui Lepădat și hotărăște că „dreptatea s-a făcut urmînd principiul „moarte pentru moarte”,

¹ St. Greceanu, *Genealogiile*, voi. I, p. 7.

• frații Coman și Bogdan, care au plătit dușegubina, rămân
¹ banii pierduți, ocina lui Lepădat fiind atribuită fratelui ucigașului - lui Stan¹.

Cînd însă era ucis robul unui stăpîn, cel vinovat era dator să-l despăgubească pe acesta, dînd un alt rob în locul celui ucis. Așa s-a mîmplat cazul mănăstirii Bistrița din 1487, cînd călugării mănăstirii au ucis un tătar, numit Cosma, al mănăstirii Neamțului. În schimbul tătarului ucis călugării au dat drept despăgubire un alt rob — „Neanciul, holteiul” *.

La 1 octombrie 1613 m-rea Secul se judecă cu m-rea putna pentru omorîrea unui țigan al mănăstirii Putna de către Eremia, țiganul mănăstirii Secul. Domnul hotărăște : „Deci noi am judecat fără să fie Eremia țigan al mănăstirii Secul în locul celui ucis” ³.

La 21 februarie 1659 se judecă mănăstirea Tazlău pentru țiganul ei, care a fost ucis de către un țigan, anume Gavrilă, fost hătmănesc, din Focșani. Domnul hotărăște ca ucigașul Gavrilă „să fie în Jocul celui ucis”⁴.

După cum rezultă din hotărîrile domnești, robii care comiteau crime nu erau obligați să plătească amendă. Trebuia însă să fie despăgubit stăpînul robului ucis ; practic problema se rezolvă prin aceea că ucigașul trecea „în locul celui ucis”.

Prin faptul că robul nu plătea gloabă, rezultă că el nu era considerat ca subiect care a înfăptuit o crimă ; pentru infracțiunea săvîrșită de rob răspunde stăpînul său. Pe de altă parte, viața robului nu era apărută decît prin despăgubirea stăpînului său și aceasta reiese din faptul că se dădea rob pentru rob.

De asemenea robii nu puteau fi martori și jurători. În această calitate apar numai oameni liberi, cu pămînt, boieri și Megieși, unii stăpîni peste sate iar alții peste delnițele lor strămoșești.

Faptul că robii nu plăteau personal nici un fel de gloabă, ⁵ nu puteau fi nici martori sau jurători, că viața lor nu era

¹ *Doc. priv. ist. Rom.*, B. XVI, II, p. 258.

I. B o g d a n, *Documentele lui Ștefan cel Mare*, I, p. 311.

Doc. priv. ist. Rom., A. XVIII, nr. 227.

Arh. St. Buc, M-rea Sf. Sava, Iași, XVIII/5.

apărată decât prin despăgubirea ce se cuvenea stăpînului lor ne arată că ei erau considerați ca obiecte.

Robii aveau dreptul asupra familiei, care pare a fi fost chiar protejată de stăpînii lor. La 1 august 1705, Sanda Cujb-j dăruiește nepotului său Ștefan Luca un sălaș de țigani, anume Savin cu feciorii lui „...iar pentru țigancă lui Savin nefiind a noastră i-am dat altă țigancă ca să fie în locul țigăncii, să fie sălașul întreg”. Stăpînii robilor aveau tot interesul ca „salari să fie întreg” ca să fie asigurată creșterea familiei, deci a numărului de robi.

Căsătoriile se făceau cu voia stăpînului, producîndu-se mari perturbări cînd unul dintre soți făcea parte din țigănia unui alt feudal. La 8 septembrie 1605 paharnicul Stamatie a făcut zapisul lui Nicodim, egumenul de la Tismana „...cum m-am tocmnit cu Sfinția lui de mi-a dat o țigancă, anume Voică, după un țigan al meu, iar... iau să dau o țigancă a mea, după un țigan al mănăstirei, iar să-i dau pe Uinca după țigan al părintelui. Aceasta amu scris ca să se creadă”². După consimțămîntul acordat de stăpîn, trebuia și confirmarea din partea domniei în ceea ce privește trecerea țiganului din stăpînirea unui feudal la altul. În 18 mai 1618 Radu Vodă întărește lui Dumitru Ștefan — Bahluianu, un țigan fost domnesc și care ține o țigancă a lui Dumitru Ștefan ; în schimbul nevestei lui Bahluianu — stăpînul său Dumitru Ștefan dă o altă țigancă — Ana „care este după Toader țiganul de la vistierul domniei mele”³. În act se mai precizează că slugile hătmanești, vâtafii de țigani și judecii să cunoască schimbarea ce a survenit în situația țiganilor pomeniți mai sus „și să nu-i învăluiască”.

Țiganii erau vînduți, donați, moșteniți, schimbați, dați pentru plata unei datorii, dați de zestre și puteau fi obiectul celor mai variate tranzacții încheiate de stăpînii lor.

Robii puteau fi eliberați de către stăpînii lor, însă izvoarele vremii au păstrat puține relatări de felul acesta. Cel mai vechi document în care se vorbește de eliberarea robilor este cel din 30 septembrie 1445 din Moldova. Ștefan Voievod dă-

¹ Gh. Ghibănescu, *Surete și Izvoade*, VII, p. 219.

² *Doc. priv. ist. Rom.*, B. XVI, voi. I, p. 197.

³ Gh. Ghibănescu, *op. cit.* XX, p. 231.

mitropolitului Chir Calistu de la Roman un tătar — pașca — cu sălaşurile sale și cu toată averea lui.

Mitropolitul Calist putea să dispună de acest rob, după bunul său plac: „Ori că-l va lăsa bisericii, ori că îl va da cuiva ori îl va slobozi, el este volnic. Iar întru aceasta noi nu avem vreun amestec. Iarăși dacă-l va ierta, el unde va trăi în Țara noastră, acolo să trăiască slobod după dreptul romînesc, nimeni să îndrăznească să-i amintească și să nu poată să-l ia”¹.

Dacă documentul de mai sus arată că robii puteau fi eliberați, e cunoscut cazul tătarului domnesc Oană eliberat de Ștefan cel Mare. Oană fugise în Polonia cu familia sa, iar în 1470 domnul Moldovei îi dă dreptul „să se întoarcă îndărăt, împreună cu copiii lui, la noi, și la țara noastră, iar de robie să fie pentru vecii vecilor iertat, el și copiii lui; și să nu-l aducem din nou în robie, nici pe el nici pe copiii lui, ci să seaze în țara noastră... slobod și în bună voie și fără nici o simbrerie, cum șed și trăiesc în țara noastră toți moldovenii, după dreptul lor moldovenesc.”²

În ceea ce privește dreptul de stăpînire asupra unui rob, se ținea seamă de cine a fost el crescut, sau mai bine zis cu cheltuiala cui.

De pildă, în 1532, Vlad Voievod întărește lui Vlaicu clucer un fiu de țigan, Budur, care aparținînd mării de la Corbi-de-Piătră, a fost lepădat de către călugări ca să-l mănînce porcii. Jupînul Vlaicu clucer a luat pe copil împreună cu mama lui și l-a crescut timp de opt ani. După aceea călugării vin cu reclamația asupra copilului, însă domnul țării îl dă clucerului Vlaicu care l-a crescut³.

În 1693 Constantin Duca vodă dăruiește Saftei Racoviță un țigan Gligore, din țiganii domnești pentru că ea „l-a crescut de mic și l-au scos peste atîta foamete și l-au însurat”⁴. Rxdloatații, și asupriții, tratați ca niște vite — robii cău-p^să-și ușureze viața prin fugă. Mai întîi prin această me de luptă ei puteau să-și schimbe stăpînul deoarece fe-

¹ ^- Costă eh eseu, *Documentele moldovenești înainte de Ștefan Mare*, II, p. 236.

¹ Bogdan, *Documentele lui Ștefan cel Mare*, I, p. 141.

■ *Doc. priv. ist. Rom.*, B. XVI, II, ip. 107.

Gh. Ghibănescu, *op. cit.* VIII. p. 325.

dalii primeau bucuroși pe robii fugiți, ba chiar câteodată îi acaparau cu forța.

La 19 septembrie 1570, s-a judecat cazul țiganului Orzea care a aparținut mănăstirii Nucet ca țigan de baștină. Însă „L-au fost împresurat Gheorghe și cu nepoții lui, feciorii Neculii”. La judecată țiganul Orzea a fost atribuit mănăstirii, constatându-se că el este „de moștenire și ohabnic”.

Cancelaria domnească emana chiar acte speciale de împuternicire pe baza cărora feodalii au avut dreptul să-și urmărească robii fugiți.

La 3 aprilie 1578, călugării din mănăstirea Moldovița au fost „...tari și puternici cu această carte a noastră să-și caute și să-și fie dreptii lor robi țigani”². Mănăstirea Putna de asemenea pe vremea lui Bogdan Voievod a obținut o carte în baza căreia egumenul mănăstirii avea „voie și tărie cu această carte a noastră să caute țigani, ori-unde-î~va afla în țara noastră, fie oriunde și să-i aducă la mănăstire”³.

În 1579 și mănăstirea Tismana din Țara Rornînească a obținut dreptul „...să-și caute și să-și răscumpere mai sus zișii țigani ai sf. mănăstiri oriunde se vor găsi și în a oricui țigănie, fie în țigănia marelui vornic sau în țigănia din boierii mai sus ziși, fie oriunde...”⁴.

Câteodată împuternicitul unui feudal era el însuși țigan, om de încredere al stăpînului. La 25 iunie 1570 postelnicul Șerban din Țara Romînească a trimis pe țiganul Radu globnic să caute niște țigănci, El avea în mînă un act în care era menționat că țiganul Radu globnic este „...volnic cu această carte a domniei mele să ia trei Ațigănci : Rusa și fiica Badiiei și Stana, fiica lui Radu globnic, ori pe unde le va afla în țara domniei mele, ori în Ațigănia domniei mele, ori în Ațigănia boierilor și ori în Ațigănia călugărilor și fie în ce Ațigănie ar fi”⁵.

Robir fugeau și peste hotare în țările vecine: Ungaria, Polonia, la cazaci, în Turcia, în Serbia, din Moldova în Țara Romînească și invers.

¹ *Doc. priv. ist. Rom.* B. XVI, p. 376.

² *Ibidem*, A. XVI voi. III, p. 94.

³ *Ibidem* II, nr. 176.

⁴ Al. Ștefulescu, *Tismana*, p. 266.

⁵ *Doc. priv. ist. Rom.*, B. XV, III, p. 365.

Iată cum se plînge Toma, logofătul lui Ștefan Voievod, către biraul Bistriței : „...întîmplat-u-s-a ca . țig"anii noștri să fuffă ⁱⁿ T^{ara} Ardealului... ori i-am cumpărat pe toți cu banii mei drepti... Deci aud că acum au căzut în mîinile domniei tale— pentru aceea te rog pe d-ta... să nu fii în paguba mea, ci să te povățuiești dumnezeu pe d-ta, ca să mi-i înapoiezi" ¹ .

La 1570 Bogdan Voievod dăruiește lui Drăgan logofătul 13 sălașe de țigani care au fugit din Moldova în Polonia, de unde nu i-a putut scoate decît prin osteneala lui Drăgan, trimis în solie la Craiul Poloniei, care a dat porunca să se înapoieze țigani².

Conducerea statului feudal acorda un sprijin puternic pentru căutarea și înapoierea robilor fugiți. Robul găsit trebuia să fie luat „de grumaz" și adus înapoi la stăpînu] său, pentru că era „rob de moșie".

Cîteodată domnul organiza o adevărată expediție pentru prinderea celor fugiți peste hotarele țării. Pe vremea lui Matei Basarab, la 1651, a fost trimis în Turcia un căpitan de roșiori — Mogoș — ca să caute țigani boierești, care „au fugit de la stăpîinii lor în Țara Turcească". Mogoș căpitanul este trimis „împreună cu un turc la Pașa ca să scoată de acolo vecini și Ațigani boierești și să-i aducă aici în țară la stăpîinii lor". Pentru truda lui Mogoș și pentru treapădul lui, domnul țării îi dăruiește cîțiva țigani. De asemenea Mogoș căpitanul trebuia să fie recompensat pentru oboseala lui de către boierii interesați în acțiunea lui de prindere a celor fugiți. „Iar acei boieri cîți au avut țigani peste Dunăre la turci pe care i-a scos Mogoș căpitanul de la ei, ei să aibă a întoarce cheltuielile "nul la altul pentru acei țigani"^s.

Robii fugeau, erau prinși, apoi fugeau din nou încercînd ^sa scape de exploatarea stăpînului sau de a găsi condiții de viață mai ușoare. Stăpîinii feudali luptau din răsuputeri ca să ^{nu}-i scape din mîină, îi urmăreau, îi amenințau și totuși nu ^{er}au în stare să curme fuga robilor.

Unii dintre ei deveneau liberi, agoniseau averi în special ⁱⁿ vite, au început să aibă și pămînt al lor. Bună-starea lor le

-----.

¹ St. Nicolaescu, *Documente slavo-romîne*, p. 187. Gh.

- Ghibănescu, *op. cit.*, IX, p. 37—40. *Ibidem*, V, p. 151.

dădea posibilitatea să facă daniile mănăstirilor. În Moldova în 1588, țiganul Slav face danie mănăstirii Galata un covor¹ fiind trecut ca donator alături de boieri¹. încep să strângă¹ bsni pe care îi dau cu împrumut.

Dacă în secolele XIV—XV robii sînt folosiți în special în sectorul agricol al domeniului feudal, în secolele XVI—XVII, ei se afirmă îndeosebi ca meșteșugari la curțile boierești. Starea lor de robi începe să piardă din caracterele sale inițiale, apropiindu-l de condiția șerbului : au gospodăria și averea lor, devin oameni de încredere la curtea feudalului, pot să se răscumpere de la stăpîn, moartea unui rob se pedepsește cu moartea ucigașului sau plata dușegubinei.

ORĂȘENII

În epoca feudală, orășenii erau în general oameni liberi și socotiți ca o categorie socială deosebită. Orășenii, adică meșteșugarii și neguțătorii din orașele Țării Românești și Moldovei, precum și cei ce aveau case în târguri, ogoare în ocolul din jurul orașelor, erau oameni liberi, nu erau dependenți de vreun stăpîn. Dimitrie Cantemir spune că : „Orășenii nu sînt supuși nimănui, decît domnului, numai acestuia singur îi plătesc dare”².

Libertatea orășenilor din țările noastre nu era totuși identică cu libertatea orășenilor din comunele libere din alte țări cu viață orășenească mai dezvoltată. De pildă chiar și în Transilvania orășenii nu erau numai liberi, ci și cu drepturi de autonomie pe teritoriul orașului; în schimbul unei dări globale anuale către suveran, se administrau singuri, pe cînd orășenii din Moldova și Țara Românească aveau o serie de obligații fiscale individuale către domn; acesta își are dregătorii lui în oraș.

În capitolul de față ne limităm la cercetarea stării sociale a orășenilor. Din punct de vedere social, orășenii erau oameni liberi, formau o comunitate privilegiată de oameni liberi. *Dar* această calitate de orășeni liberi și privilegiați nu cuprindea pe toți locuitorii de pe teritoriul orașului. În oraș trăiau oameni

¹ *Doc. priv. ist. Rom.A*, XVI. III, p. 402.

² D. Cantemir, *Descriptio Moldaviae*, p. 120.

re ieșeau din comunitate, fie că ajungeau să-și strângă bunuri
 •ndivMuale, care-i făceau independenți de comunitate, fie că nu
 erau liberi, ca oamenii săraci și șerbii din oraș. Primii sînt cu
 noscuți în istoria vieții orășenești sub numele de *patriciat orășe*
nesc.

j. -
 în general, patriciatul orășenesc, adică acei orășeni care
 formau prin bogăția lor, prin averea lor funciară individuală
 din oraș și prin drepturile de care se bucurau, un fel de nobilime
 a orașelor, nu apare decît într-o măsură foarte redusă în orașele
 din Moldova și Țara Romînească. Acești neguțători bogați cum-
 părau moșii, în afară de oraș, sau case și locuri în tîrg. Acel
 fhedorca din anii 1440—1470, care zidea pe socoteala lui o ce-
 tate, ale cărui afaceri se întindeau pînă la Genova, la Caffa și
 la Cipru, era un patrician tipic de oraș. E probabil ca la Ceta-
 tea Albă să se fi ridicat un patriciat orășenesc, din cauza marilor
 afaceri ale comerțului pe Marea Neagră care înfloreau în
 acest tîrg.

Astfel se explică știrea din cronica germană a lui Ștefan cel
 Mare care spune, cu prilejul cuceririi cetății de către turci: „au
 dus populația mai bună la Constantinopol”¹. Populația mai bună
 (das best Volck), din oraș nu poate fi decît patriciatul orășe-
 nesc. Cînd unii orășeni ajung boieri în sfatul domnesc, nu-i pu-
 tem socoti decît patricieni ai orașului, oameni care se bucurau
 de o stare deosebită. Cazul este firește foarte rar, dar există
 totuși. La 26 mai 1613 sînt menționați Vintilă logofătul și Du-
 mitru postelnicul, fiii lui Radu județul de la Orașul de Floci².
 Pentru ca amîndoi fiii județului din orașul de la gura Ialomiței
 să ajungă boieri, desigur că tatăl lor era un orășean foarte
 bogat și cu vază ; totuși nu un străin venit cu marfă de aiurea,
 ci un autohton. Aceste cazuri erau rare și sînt foarte caracte-
 ristice cuvintele lui Dimitrie Cantemir : „Rar se găsește în Mol-
 dova un tîrgoveț bogat”³. Totuși, același autor ne dă o altă
 interesantă informație oarecum în contradicție cu cea dintîi :
 La sosirea unui domn nou numit de turci, se adună la curte spre
^a auzi citirea firmanului de învestitură, boierii, comandanții

¹ *Cronica lui Ștefan cel Mare*, ediția I, Chițimia, p. 48 (traducerea ^{ne}
 aparține — P.P.P.).

² *Doc. priv. ist. Rom.*, B. XVII. voi. II, p. 196. D.
 Cantemir, *Descriptio Moldaviae*, p. 120.

oștirii și „cei mai bogați dintre neguțătorii din Iași”¹. Participarea neguțătorilor, a unora dintre dînșii, la investirea domnului țării, pare a fi o dovadă că ei luau parte odinioară la alegerea domnului, înainte de epoca numirii directe a domnilor de către turci. Am avea aici o indicație despre un drept special al patriciatului orășenesc în Moldova.

În ceea ce privește situația orășenilor obișnuiți, aceștia se bucurau de dreptul de a folosi, pe lângă casa și prăvălia lor individuală, și moșia târgului, stăpînită în devălmășie, pentru arat și pentru pășune. Acești orășeni erau împărțiți în comunități de cartiere. În istoria orașelor din Europa au jucat un rol de seamă comunitățile pe cartiere, așa-numitele *contrade*. În Țara Românească, la Tîrgoviște alegerea celor 12 pîrgari, membrii consiliului comunal, se făcea cîte doi pe șase cartiere ale orașului². La 18 noiembrie 1590 orășenii din București, „din enoria popei Comi.no”, plătesc o dușegubină pentru un om ucis în cartierul lor³. Prin urmare, enoria unei biserici forma o comunitate separată cu responsabilitate juridică colectivă, întocmai ca un sat. -Socotim că și responsabilitatea colectivă față de anumite dări era împărțită tot pe comunități de cartiere. În 1661 fugiseră o parte din locuitorii din Tîrgul Neamț și darea lor rămasese s-o plătească cei rămași: „cisle n-o putem lepăda”⁴, scriau autoritățile orașului, cisle fiind darea globală plătită de o comunitate (obște).

Această comunitate nu era principial închisă ; în oraș, cu drepturi de orășeni se putea așeza și un străin în anumite condiții. Permeabilitatea obștii orășenești a avut un rezultat interesant, anume întărirea elementului românesc la orașe. Cele mai vechi orașe din Moldova și Țara Românească erau formate din comunități de sași din Transilvania așezați dincoace de munți, în Moldova și de armeni. Astfel Petru Aron dînd pe niște tătari în stăpînirea mănăstirii Moldovița spune : „Sașii din Baia să nu aibă nici o treabă cu ei”⁵. În aceeași epocă

¹ D. Canerair, *Descriptio Moldaviae* p., 63.

² Vezi cap. *Orașele*.

³ *Doc. priv. ist. Rom.*, B. XVI, voi. V, p. 476. ⁴ N. Iorga, *Studii și documente*, VII, p. 344. ⁵ M. Costăchescu, *Doc. mold. înainte de Ștefan cel Mare*, p. 508—509.

Alexandrei Voievod vorbește despre tocmeala făcută cu „sașii din Baia”¹. La 1592 șoltuzul din Baia era sasul Peter Bender «i corespondența orașului era în nemțește², la 1527 șoltuzul Sticevii era Ianoș Tisehler³. O mare parte din populația orașelor -moldovenești Cotnari, Iași, Tîrgul Șiret, Tîrgul Neamț era alcătuită din sași, iar armenii aveau comunități separate la Suceava, unde era și episcopia armenescă din anul 1401, la Tîrgul Șiret, Botoșani, Iași. În Țara Românească, Cîmpulungul avea o populație săsească destul de numeroasă, de asemenea Rîmnicul Vîlcii⁴; la Tîrgoviște și Curtea de Argeș au existat biserici și cîte o episcopie catolică pentru sași. La aceștia se adaugă populația seculască din Bacău (cu o episcopie catolică), Adjud, Cotnari și Roman, precum și a genovezilor de la porturile de la mare. La Chilia era un șef ales al comunității italienești, care purta titlul de „consul Francorum”⁵. Pătrunderea raguzanilor în secolele XVI—XVII se observă în mai multe orașe muntene, în special în Tîrgoviște⁶. Grecii vin ca neguțători și se așază în orașe o dată cu pătrunderea stăpînirii și exploatarei economice a Imperiului Otoman, ai cărui supuși erau. Alături de greci intră în orașe și un număr de romîni macedoneni (la 14 mai 1644 un proces în fața lui Matei Basarab între Dima negustor din Tîrgoviște și „laniu coțo vlah”, pentru un loc de casă la Tîrgoviște)⁷. Cu toată această pătrundere de oameni de diferite limbi în orașele din țările romîne, chiar de la fundarea lor, putem observa o lentă romînizare a orășenilor. În secolul XVII corespondența orașelor moldovenești nu mai este în nemțește, ci în romînește, șoltuzii nu mai sînt Tischler și Bender, ci Mihalache Vrabie, Cîrstea Dănică, Belcea și Precup etc. Explicația acestui fenomen nu poate fi alta decît infiltrarea elementelor de la sate în orașe: slugi boierești, moșneni și, desigur, în mare

¹ M. Costăchescu, *Doc. mold. înainte de Ștefan cel Mare*, II, P. 445-446.

² Hurmuzaki, XV., p. 715.

³ *Ibidem*, p. 292.

⁴ Pentru sașii de la Rîmnic, cf. P. P. Panaitescu, *Documentele Țării «omnești*, p. 145.

⁵ I. P. t a s n i k, *Kultura włoska wiekow srednych w Polsce*, (*Cultura «aliană medievală în Polonia*), Varșovia, 1922.

⁶ Al. Grecu, *Relațiile Țării Românești și Moldovei cu Răuza*, ⁱⁿ -Studii" II, (1849), nr. 4, p. 120.

Arh. St. Buc. *Mitropolia Țării Rom.*, CCCLII/10.

parte vecini fugiți de serbie. Infiltrarea elementelor rurale între orășeni, împospătarea orașelor cu aceste elemente sînt o dovadă de viață economică activă a centrelor orășenești în legătură cu mediul rural. Firește, sătenii veniți la orașe erau doritori de libertate. Dar cum am spus, nu toți locuitorii orașelor erau liberi cu drepturi orășenești depline.

Cu toate că în viața orășenească din țările romîne strălucirea socială nu era atît de accentuată ca în țările Europei, totuși, se pot distinge și aici o serie de diviziuni sociale. Am văzut existența unui patriciat, alături de obștea liberă a orășenilor. Se poate vorbi și de orășeni fără drepturi depline, din rîndurile sărăcimii orășenești. Într-o hotarnică din interiorul orașului Rîmnicul Vîlcii (5 iulie 1598) se vorbește de moară, pînă la ierbărie, pe ulița cu țigani *ptnă ta mișei...*¹. Ce erau *mișei*? Mișel însemna în limba veche om sărac, în mizerie. Acești oameni săraci locuiau la Rîmnicul Vîlcii în secolul XVI într-un cartier mărginaș, deosebiți de ceilalți orășeni cu prăvălii și nu ne îndoim că nu aveau aceleași drepturi.

În Moldova, această sărăcime orășenească se constată încă din veacul XV. În privilegiul orașului Bîrlad, Ștefan cel Mare spune: „toți tîrgoveții (meșceane) noștri din tîrgul Bîrlad și iarăși *toți oamenii săraci* din toate satele care ascultă de acest tîrg”². Oamenii săraci sînt deosebiți de tîrgoveți, ei sînt locuitori ai satelor de pe ocolul tîrgului, care nu au drepturi egale cu ale orășenilor. Dar oamenii săraci din orașe nu erau numai cei din satele din ocol, ci și dintre orășeni. Într-un privilegiu acordat episcopiei Romanului, Ștefan cel Mare spune: „toți săracii sa asculte de mitropolia noastră și să nu aibă alt judecător decît pe mitropolit, sau pe protopopul lui, sau în tîrg (adică în Roman), sau în *sate*”³. Este limpede aici că locuitorii săraci, cei ce nu aveau drepturi, cădeau sub jurisdicția episcopului de Roman, pe cînd cei cu drepturi, orășenii propriu-ziși, se aflau sub jurisdicția organelor orășenești, a șoltuzului și pîrgarilor. Este probabil că acești oameni fără avere din oraș erau dependenți de episcopia Romanului. Faptul rezultă din actele de mai tîrziu. La 1 septembrie 1612, Ștefan Tomșa Voievod scrie șoltuzului și¹

¹ *Doc. priv. ist. Rom.*, B. XVI, voi. VI, p. 330.

² I. B o g d a n, *Documentele lui Ștefan cel Mare*, II, p. 63

* *Ibidem*, I, p. 11.

nîrcălabului din Roman : „Astă iarnă voi ați adus un catastih și ne-ați arătat și ne-ați spus că tîrgoveți nu sînt mai deloc, iar *voslușnici* sînt foarte mulți”. Domnul hotărîse ca „puținei” din-tr-înșii să rămîină episcopiei de acolo „iar pe ceilalți să-i trageți cu tîrgoveții”. Episcopul de Roman dovedește însă cu acte că „acest loc pînă la ulița Borșului” este al episcopiei... „ei nu sînt din tîrg... și sînt ca și un sat al sfintei episcopii”, „și nu au fost niciodată amestecați cu tîrgul, ci au fost tot deosebit”¹. Rezultă de aici că pe lîngă tîrgoveți, oameni liberi, cu drepturi, locuiau în oraș și poslușnici, oameni dependenți (nea-griculțor). căci poslușnicii sînt oamenii neliberi care împlinesc alte îndatoriri decît munca agricolă. Pentru acești poslușnici se certau conducătorii tîrgului cu episcopia. Poslușnicii din tîrg puteau deci fi supuși și tîrgoveților, precum puteau fi supuși unei alte autorități. Ei erau, spune episcopul, ca un sat al episcopiei, adică o enclavă a orașului, care din punct de vedere juridic era ca un sat de supuși ai episcopiei, stăpîna lor.

În Țara Romînească încă de la începutul secolului XV, într-un privilegiu al lui Mihai Voievod, coregent al tatălui său, Mircea cel Bătrîn (1408—1418*), se vede că în orașul Tîrgoviște sînt zece case de oameni care sînt „de ocină și de ohabă” mănăstirii Cozia. Ei nu au nici un amestec cu orașul, sînt scutiți de toate dările și prestațiile în favoarea mănăstirii, adică le plătesc și le lucrează pentru mănăstire ca niște șerbi. Numele lor este trecut în act, unii par a fi străini : Metaxar, Paramali, Lugași, așezați din alte părți în tîrg, alții sînt evident localnici : Gheorghe, Oancea, Sîmbotin². Într-o confirmare dată mănăstirii de Dan II, la 1424, se precizează că cele zece case ale mănăstirii de la Tîrgoviște, „să fie în supunere și pentru toată nevoia la orice vreme”... „să slujească numai celor două Mănăstiri” (Cozia și Codmeana). În acest act numele celor zece Șerbi orășenești sînt altele, tot nume romînești, amestecate cu nume străine: Gherghe Obraz, Gherghe Afumatul și Ianache,³ și Gavalin etc. Oamenii băștinași din oraș puteau fi deci Șerbi, ei erau cu totul asimilați șerbilor din sate, adică obligați

* Acad. R.P.R., Doc. LXI/150.

P- P. Panaitescu, *Documentele Țării Romînești*, p. 103

Ibidem, p. 134.

la toate muncile către
la toate dăjdiile din
lor.

Cît privește loc
moșia orașului, în car
prinse de obicei mai
ara văzut într-un act mo
citat mai sus că e
socotiți la fel cu c
„oameni săraci”. O p
acești săteni din sate
erau liberi, adică răzeș
din Ruși, de la ocolul
alții erau evident șerbii
precum erau șf post
Roman. La 1672 țărani
(din ocolul Tîrgului
plîng că „am plătit mult
tîrgo-veți, de ne lua v
bătea”².

Din toate acestea
populația orașelor nu e
din punct de vedere soci
de patricieni existau ora
poslușnici și sărăcime
răzeși și șerbii de
orașului. Desigur că ace
au dus o viață idilică, f
au continuat și aici ca

STAPTNI DE PA

Cercetînd document
și confirmare din Țara R
constatăm că beneficia
denumiți „boieri”, „slu
lîngă aceștia mai apar
care n-au astfel de titlu
în 1425, satul Voinegeș
„boierului domniei me
La 10 septembrie 1428,
și Călugărul sînt, întăr
domniei mele Peteu
Drăgoi și Manea și Ne
la 5 august 1451 sa
Ohaba, Pestișani și Gă
întărite „lui Barbul
nepoții”³.

Din documentele
părea că stăpînii de sat
cuprinși în trei categ
slugi și persoane fără
unele documente însă
stăpîniilor de sate este
pe la 1407, porunc
mănăstirii Tismana
moartea lui Nicodim, s
noul stareț Agathon,

¹ N. Ior s a, *Studii ș*
V, p. 2321
² *Ibidem*, VI, p. 89.
³ P. P. Panăitesc
Documentele Țării Rom
P- ””””

⁴ *Ibidem*, p. 151.

⁵ *Ibidem*, p. 222.

Mircea cel Bătrîn scrie : „prin aceasta v-am dat de știre, că nici unui cneaz sau boier al domniei mele să nu fiți de ocină și ohabă și că apoi iarăși de azi pe mâine să vă iau și să vă dau altuia...” ci v-am dat... să fiți sub stăpînirea Mănăstirii Tismana⁷¹. Mai târziu, autorizînd donațiile către Mănăstirea Cozia, același domn scrie : „cine se va da cu sufletul său și cu averea lui în mănăstire la Cozia, fie boier, fie sluga domniei mele, fie cneaz, fie alt om, numit sărac, să nu cuteze din neamul lui... să-i ceară socoteală⁷². În sfîrșit, repetînd această dispoziție, fiul lui Mircea, Mibail, scrie : „cine dorește cu voia lui, sau sluga domniei mele S2U boier, sau cneaz să-și dea sufletul său în mănăstirile domniei mele... sau dorește să dăruiască un sat sau moșie sau vită și încă dintre ceilalți oameni de mîna de jos numiți săraci, cina vrea să-și dea sufletul sau vie sau ogor sau moară sau casă sau vită sau orice... toate să fie ale lui Dumnezeu și ale mănăstirii⁷³”.

În toate aceste pasaje se enumără categoriile, definite după raporturile lor cu stăpînirea pămîntului. În primul pasaj domnul arată că a dat satele (mănăstirii Tismana și nu are de gînd să le dea la boieri și la cneji, lăsînd să se vadă că boierii și cnejii sînt singurele categorii care ar putea avea sate. În pasajele următoare se confirmă acest lucru, reieșind că boierii, slugile și cnejii pot să dăruiască mănăstirilor sate și moșii. Categoria săracilor poate să doneze numai vii, ogoare, mori și case; aceasta, pentru că săracii au bunuri de acest fel care cer să fie cultivate cu brațe și mijloace proprii.

Dacă luăm în considerare primul document, clasa stăpînitorilor din Țara Romînească, exceptînd mănăstirile, se compune numai din boieri și cneji. Numai aceste două categorii au sate și moșii. Chiar dacă în celelalte două documente este trecut în această categorie termenul slugă, socotim că el este o adăugire lămuritoare, care nu se referă la situația de stăpîni, ci — cum se va vedea în capitolul referitor la beneficii — la aceea de vasal, olugile nu formează o clasă socială, în categoria lor pot să intre J^ot felul de oameni; astfel, în izvoare întîlnim boieri cu titluri⁷⁴ același timp și slugi, de pildă, la 1452 satul Costești este

72 J. P. Panaitescu, *Documentele Țării Romînești*, voi. I, p.

| *Ibidem*, p. 97.

73 *Ibidem*, p. 114; expresia „mîna de jos” este rectificată într-o nouă⁷⁴ a documentelor apărută în Editura Academiei R.P.R.

dăruit „slugilor și boierilor domniei mele Badea și Vlaicul și Bratu”¹; la 1453, Zătrenii „boierilor și slugilor domniei mei? Stan și lui Vladimir”².

În documentele în care nu se evocă raporturile de vasalitate și se enumera categoriile sociale, slugile nu sînt pomenite ca atare. Astfel într-un hrisov din 1470, interzicînd tulburarea stăpînirii unor munți ai mănăstirii Tismana, Radu cel Frumos ■se adresează categoriilor sociale, care ar putea să comită o astfel de infracțiune, care sînt: „boierii, cnejii și săracii”³.

În anul 1481, Ștefan cel Mare, adresîndu-se diverselor categorii sociale din trei județe ale Țării Romînești și invitîndu-le să se închine pretendentului Mircea, acestea îi răspund : „Toți boierii... toți cnejii și toți vlahii”⁴. Din acest izvor al secolului XV rezultă că și populația celor trei județe consideră că în Țara Romînească de pe atunci nu erau decît trei categorii sociale: boierii, cnejii și săracii sau vlahii. Deținătorii de sate sînt boierii și cnejii, care pot deveni și slugile domnului. Astfel, chiar dacă în hrisoavele de danie nu se dă tuturor beneficiarilor o denumire prin care să se poată constata clasa socială din care face parte, se înțelege că oamenii fără titluri sînt cneji.

Dacă cercetăm cu atenție documentele de danie din secolul XV, observăm ca toți beneficiarii lor capătă aceleași drepturi. Astfel la 1425 boierul Șerban capătă Voinegeștii în ocină și ohabă „...începMid deja vama oilor, a porcilor, albinărit, cîblărit, gloabe, transport cu căiul și cu căruța... și să nu-i bîntuiască nici judecător nici globnic nici birceiu”⁵. Exact aceeași formulă se întrebuințează îrr dania făcută slugilor Dragomir, Albu, Vlad și alții⁶; în hrisovul din 1451 al cărui beneficiar e un oarecare Barbul⁷, sau în daniile făcute mănăstirilor⁸. De aceea întîlnim simpli cneji înfrățiți cu boieri, de pildă la 1502 „vlastelinul, jupîn Radul și fratele său jupîn Petru se înfrățesc pe partea cneazului

¹ P. P. Panaitescu, *Documentele Țării Romînești*, voi I, p. 229.

² *Ibidem*, p. 232).

³ *Ibidem*, p. 273.

⁴ I. Bogdan, *Relațiile Țării Romînești cu Brașovul*, p. 282.

⁵ P. P. Panaitescu, *Documentele Țării Romînești*, voi I, P-

⁶ *Ibidem*, p. 159

⁷ *Ibidem*, p. 221.

⁸ *Ibidem*, p. 91.

eagu Berindeiu, jumătate din Ungurel" ¹ și este evident că ei «sînt înfrățiți în aceleași drepturi, deci au aceleași drepturi cneziale. La 1505 mănăstirea Tismana e în indiviziune în satul Topeș" cu un oarecare Radul. Partea mănăstirii a fost donată j. Lațco, tatăl lui Radul" ². Este evident că Lațco este un cneaz și că el n-a putut transmite, atît fiului său, cît și mănăstirii decît drepturile pe care le avea, deci drepturi cneziale. La 1510 vlăstelinul jupîn Neagoe cumpără în Frîncești părțile lui Neagoe, a lui Vladul și a surorii lor, rămînînd în indiviziune ³ ; ca cumpărător el nu poate dobîndi mai multe drepturi decît au avut vînzătorii și cum aceștia erau cneji, el a dobîndit drepturi cneziale. Astfel de exemple s-ar putea înmulți și toate ar duce la concluzia că drepturile conferite celor trei categorii de stăpîni de sate, mănăstiri, boieri și cneji, sînt identice.

În general stăpînii de sate sînt denumiți cneji atît în raport

Cneji cu satul, cît și în raport cu vecinii. Astfel, într-un hrisov din 1617 se scrie despre un oarecare Buiac, care a fost „mai înainte vreme rumîn lui Buiac care a fost cneazul satului" ⁴; într-un alt hrisov contemporan se pomenesc „doi vecini, care au fost zălogiți de Mogoș, cneazul lor" ⁵; la 1615 Stan din Tămburești se învoiește cu „cneazul său Vintilă" ⁶.

Se știe că echivalentul cuvîntului cneaz este acela de judec ; într-un document pe care l-am mai citat, Ștefan cel Mare se adresează boierilor... judecilor... brăileni, rîmniceni și buzoieni și îi răspund boierii și cnejii, ceea ce înseamnă că cneaz este echivalent cu judec. Deși acest termen pare mai răspîndit în Transilvania și Moldova, el se întîlnește și în Țara Românească și se întrebuițează exact ca și echivalentul său cneaz. Astfel, de pildă, într-un document din 1639 se arată că trei Părți din moșia Crasna sînt „judecești", în indiviziune cu un boier Filișanul ⁷, după cum sînt și acte în care se arată că

Doc. priv. ist. Rom., B. XVI, voi. I, p. 11.

Ibidem, p. 27.

Ibidem, p. 59.

Ibidem, XVII, voi. III, p. 126.

ibidem, XVI, voi. VI, p. 346—347

Ibidem, XVII, voi. II, p. 438

Citat după C. G i u r e s c u, *Boierii*, p. 92.

anumiți vecini au fost închinași de judecii lor'. Sau în sît într-un act din 1612/13 se pomenește un jupîn Pană visternicul' judele acestor rumîni².

Devenind stăpîn al unui sat, mănăstirea se substituie drepturilor cneziale, atunci însă cînd se arată că în situația de stăpîn al unui sat, un boier este cneaz al satului, că stăpînii satelor și ai vecinilor sînt cneji sau judeci ai satelor sau vecinilor, se înțelege că clasa stăpînitoare nu are un drept de proprietate asupra satului, în sensul modern al cuvîntului, ci un drept specific care-l faoe pe stăpînitor să fie denumit cneaz.

Nu trebuie să scăpăm din vedere faptul că domnul se consideră suzeran, stăpîn suprem al pămîntului țării și primește de la supușii săi o rentă, care în cea mai mare măsură constă din prestații în natură și în muncă. Chiar în cazurile daniilor, domnul își menține dreptul asupra rentei ; dacă nu au scutire specială, locuitorii trebuie să plătească renta.

Veniturile cnejilor și ale domnilor sînt de aceeași natură, adică rente provenite din exploatarea pămîntului. Faptul că ele se plătesc pentru același pămînt și de aceleași persoane arată existența unui condominium, în care drepturile beneficiarului sînt subordonate drepturilor domnului, de la care au emanat inițial sau care' a confirmat drepturile preexistente. Aceste drepturi se numesc drepturi cneziale.

Din cercetarea documentelor domnilor Moldovei, se constată acest lucru ; moșiile se dau pentru dreaptă și credincioasă slujbă la două categorii de persoane, boieri și slugi; de pildă, la 1411 Alexandru cel Bun dăruiește satul Plotunești lui „această adevărată slugă și boier al nostru Plotun”³, „ar la 1423 trei sate la Putna lui „această adevărată slugă a noastră Batin”⁴.

Formulele întrebuițate atunci cînd se donează sate fie slugilor, fie boierilor, fie mănăstirilor, sînt absolut identice; de pildă :n cazul boierului Plotun se scrie „i-am dat un sat... Aceasta să-i fie uric cu tot venitul în vecii vecilor, acestuia^ Și copiilor... și nepoților și strănepoților și răstrănepoților”^{1ar}

Al. Ștefulescu, *Crasna*, p. 73, 75. *Doc. priv. ist. Rom.*, B. XVII, voi. II, p. 92. M. Costăchescu, *op. cit.*, voi, I, p. 84. *Ibidetn*, p. 153.

azul slugii Batin „...trei sate la Putna... să-i fie uric cu tot c<enitul și copiilor și nepoților... etc. în veci". Și, în sfârșit, în azul unei mănăstiri: „Acestea (sate) să-i fie mai înainte zisei mănăstiri uric cu tot venitul în vecii vecilor"¹.

Reiese că atât în Moldova, cât și în Țara Românească drepturile boierilor, slugilor și mănăstirilor asupra pământului sînt identice. Întîlnim boieri achiziționînd moșii de la oameni fără titluri, îi aflăm de multe ori în indiviziune cu mănăstirile, ceea ce dovedește în mod indiscutabil că drepturile tuturor categoriilor de stăpîni sînt principial aceleași. Astfel, de pildă, la 1552, Ion și Todin și Grozea și alții vînd o seliște lui Mihailă șetrar², evident cumpărătorul nu poate achiziționa mai multe drepturi decît au vînzătorii. La 1580 un oarecare Sima dă lui Gheorghe, fost mare logofăt, satul Băilești și primește în schimb V2 din Zvăstilești în indiviziune cu alții³. Gheorghe fost logofăt se află în indiviziune cu nevoieri în Zvăstilești, deci se bucură de aceleași drepturi cu ei și schimbă drepturile sale cu Sima, care nu este boier pentru că are aceleași drepturi asupra satelor.

Și în Moldova beneficiarii, fie boieri, slugi sau mănăstiri, capătă drepturi cneziale sau judecești asupra satelor. Astfel constatăm că în unele documente se dăruiesc sate unde au fost cneji sau unde sînt cneji; de pildă, la 1414 Toader Pitic capătă un sat unde au fost cneji Ilie și Țigăneștii, „și altul unde sînt Tamaș și Ivan cneji"⁴. La 1428 Si'nat capătă un sat „unde este cnez Ciorsac"⁵; în același an Lazăr și alții un sat „unde a fost cneaz Stan"⁶ etc. Cîteodată în loc de cneji, în documente se scrie echivalentul jude ; de pildă, la 1425 Ștefan Zugravul capătă un sat „unde este jude Pașco"⁷; la 1458 un altul capătă un sat „unde a fost jude Draganici și a fost jude Dămbă"⁸ etc.

Îi dicînd numele cnejilor sau judecilor, care sînt și au fost, Qornul, arată că prin dăruirea satului se dă în realitate judecia sau cnezatul satului.

M. Costăcheseu, *op. cit.*, voi. I, p. 191.

Doc. priv. ist. Rom., A. XVI, voi. II, pag. 13.

Ibidem, voi. III, p. 146.

M. Costăchescu, *op. cit.*, I, p. 103.

Ibidem, p. 215.

Ibidem, p. 233.

Ibidem, p. 168.

*■ Bogdan, *Documentele lui Ștefan cel Mare*, voi. I, p. 19.

Cînd se menționează în hrisoave că se dau sate, în real], tate se dau judeciile sau cnezatele satelor, ceea ce înseamnă stăpînirea feudală. La 1431 un popă Iuga capătă cu titlu de danie „două sate, anume Miclea de la Bahnă și Bălan din Strîmba sâ-i fie drept uric”¹. La 1436, confirmîndu-i-se aceleași sate, se în- trebuințează o altă expresie : „Unde este Miclea de la Bahnă și mai sus la gira Strîmbei, unde este Bălan și unde este Barbă Stan și Stanciul, la obrîșia Strînbii, amîndouă judeciile” \ *i*_q 1439, la confirmarea aceluiași sate, apare o a treia versiune „și la Strîmba, unde a fost Barbă Stan amîndouă părțile”³. Fără îndoială, popa Iuga a căpătat de la început aceleași drepturi; la început obiectul lor e definit prin sat, la 1436 pria judecie, la 1439 prin parte. Pentru domnii și diacii de atunci a da cuiva un sat era echivalent cu a-i da judecia satului sau oficiul cnezial.

La 1434 același popă Iuga primește : „Temeșeștii, amîndouă părțile judecii”⁴. la 1436 i se confirmă : „două sate anume unde a fost Drăguș Teameș la gura Studeniței”⁵. Uneori, în privilegiu se scrie clar și de la început că se dau judecii; de exemplu, la 1436 lui Petru Ungureanu i se dă „Bălăceștii amîndouă judeciile”⁶; la 1439 acelui popă Iuga i se dau „Jigărenii.. amîndouă judeciile”⁷. La 1434 lui Juriu Atoc i se dă un sat la obrîșia Săratei „să le fie judecia uric”⁸.

Din aceste date e clar că, atît în Moldova, cît și în Țara Romînească, beneficiarii donațiilor domnești capătă aceleași drepturi, drepturile cneziale asupra satelor.

Astfel, boieri, slugi sau mănăstiri, devenind stăpîni de sate, se substituie în drepturi unor cneji, care au fost căpetenii de obști satești. Apariția noilor stăpîni care se suprapun obștii satești înseamnă totodată și trecerea drepturilor de care s-au bu-

M. Costăchescu, *op. cit.*, voi. I, p. 315.

¹ *Ibidem*, p. 498.

• *Ibidem*, voi. II, p. 41.

• *Ibidem*, voi. I, p. 386.

³ *Ibidem*, p. 498 ; voi. II, p. 362.

• *Ibidem*, p. 467.

• M. Costăchescu, *op. cit.*, voi. II, p. 41.

⁸ *Ibidem*, voi. I, p. 398.

urat cnejii în calitate de căpetenii ai obștilor, în favoarea acestora. Fără îndoială însă că nu toți cnejii — în calitate de ocîrnuitori de sate — au fost înlocuiți, după ce satele au început să fie atribuite feudalilor. Sistemul daniilor de pămînt, atît de larg practicat în Moldova și Țara Romînească, a avut urmări importante în ceea ce privește formarea boierimii de curte. Dar alături de această boierime formată din slujitorii militar" ai domnului, a existat și o altfel de boierime, ieșită din staul obștii satești. Unii cneji, după constituirea statului român, după ce în deplineau actul de închinare și depuneau jurămîntul de credință, își mențineau situația dinainte și-și deschideau astfel calea spre boierie. Așa din rîndurile cnejilor, care au fost ocîrnuitori de sate, au apărut boierii de origine gentilică. Existența unor asemenea boieri, proveniți din rîndurile cnejilor, mai este oglindită în izvoarele secolului XV, ca reminiscențele unui proces mult mai vechi. Acest proces s-a desfășurat în cadrul obștii satești, fiind determinat de diferențierea socială ce s-a produs în sînul ei. În cursul acestui secol se mai păstrează deosebirea între boierii de la curte (denumiți boieri și jupani în Țara Romînească, iar în Moldova — boieri și pani), în timp ce boierii proveniți din vîrfurile obștii satești, boierii de origine gentilică, sînt denumiți cneji. În ceea ce privește stăpînirea pămîntului, drepturile lor sînt aceleași și în secolul XVI, astfel că de acum nu se mai face distincție între ei. Totuși clasa stăpînitoare nu se mai omogeniza nici în secolele ce vor urma, boierii diferențiindu-se în mari și mici, în boieri cu dregătorii și „boieri de țară”.

Nemeșii

În Țara Romînească stăpînii de sate
titluri de boieri sînt denumiți în
general cneji sau judeci, iar în Mol
dova nemeși.

Astfel în documente la 1528 întîlnim pe un „Neaniul ne-giș”
la 1587 „Vartic neamiș”¹², la 1589 pe „Druțea Neamiș, nemiș”¹³, și
un neamiș anume Mihail”¹⁴ etc. La 1587 Vartic

¹²Gh. Ghibănescu, *Surete și Izvoade*, voi. XVIII, p. 136—137

Th. Codrescu, *Uricariu*, XIV, p. 156, 157 *Ibidem*, p. 159, 160.

Doc. priv. ist. Rom., A. XVI, voi. IV, p. 273.

Ibidem. voi. III, p. 329.

>

Neamiș vinde siliștea Andreicăuți¹. La 1589 Druțea Neamiș vinde ocina Bîrnovul², la 1606 Anghelina fiica lui Ioan Nemeș vinde o bucată de pământ³. Toți acești nemeși au pământ, de vreme ce-l vînd.

Ocupîndu-se într-un pasaj de legenda lui Laslău Craiul care a colonizat Maramureșul cu romîni, Simion Dascălul scrie: „Acolo i-au dus de le-au împărțit hotare și ocine, locuri de sate și tîrguri și i-au nemișit pe toți”⁴. După părerea cronicarului prin donații de hotare, de ocine, de locuri de sate etc. se ajungea la stare de nemeșie. Deci beneficiarii donațiilor în Moldova poartă denumirea de nemeș.

După cum reiese și din „catastihul de cisle de țărani de Iașoate ținuturile și curtiani și vătăgi și nemeși și popi” al lui Petru Șchiopul, nemeșii, pe lîngă că sînt o categorie socială distinctă sînt și o categorie fiscală deosebită. Ei plătesc un bir special, „birul nemeșesc”, pe care-l întîlnim pomenit în unele documente⁵.

În cronică sa, Neculai Costin scrie: „Ridicat-au Ștefan Vodă atunci pre mulți din prostime la statul de nemeș pentru -(; războaiele ce au avut și vitejie la acele războaie”⁶. De aici rezultă clar că nemeșimea însemna ridicarea într-o categorie socială mai înaltă; „statul nemeș” este deasupra prostimii. Vorbînd despre (nobilimea polonă (șleahță), Grigore Ureche scrie: „și nemeșii cărei le zicu șleahță”⁷, ceea ce arată că „statul de nemeș” este echivalentul șleahței polone, după cum este echivalentul nemeșilor din Transilvania și este deci clasa micii nobilimi din Moldova. --

În actele de vasalitate ale domnilor moldoveni, făcîndu-se enumerarea categoriilor sociale din Moldova, se vorbește deseori de boierime cu sens de nobilime (în textul slavon наHCTBo) Astfel, în actele de vasalitate ale lui Petru Aron și ale boie-

¹ *Doc. priv. ist. Rom.*, A. XVI, val. III, p. 339.

² Th. Codrescu, *Uricariul*, XIV, p. 159, 160.

³ G. h. Ghibănescu, *op. cit.*, V, p. 238.

⁴ Gr. Ureche, *Letopiseșul Țării Moldovei*, ed. P. P. Panaitescu, p. 63.

N. Iorga, *Studii și documente*, voi. VI, p. 78.

⁷ M. Kogălniceanu, *Cronici*, II, p. 163, 164.

⁸ Gr. Ureche, *Letopiseșul*, p. 112.

2]e lui Petru Rareș din 1535² și ale boierilor Moldovei din 1569³ se pomenesc nobilii din Moldova. Nobilimea moldoveană e pomenită și în *Cronica Breviter scripta*⁴.

Nemeșii din Moldova sînt o categorie corespunzătoare cu cea a cnejilor din Țara Românească, avînd aceeași situație. După cum în Moldova există un bir nemeșesc, în Țara Românească există un bir cnezesc⁵. În actul de închinare din 1543 al lui Radu Voievod către regele Ungariei Ferdinand, se vorbește de clasa nobiliară din Țara Românească⁶. Într-un document ardelean din 1366 aflăm că și cnejii de aici erau considerați nobili⁷.

Dreptul de stăpînire a cnezatului sau judeciei nu comportă însă numai drepturi, ci și obligații. E normal ca atunci cînd cineva are ca beneficiu veniturile unei funcții, să îndeplinească cel puțin în parte obligațiile ei. Beneficiarul dreptului cnezial trebuia să se închine domnului țării pentru a beneficia de protecția acestuia ca să i se poată menține drepturile conferite de alții. Cu această ocazie el își ia obligațiile unei slugi sau vasal obișnuit ca să fie miluit cu stăpînirea propriilor sale moșii.

Într-un document din 1482 Vlad Călugărul, dispunînd asupra unei părți din satul Micești, constată că aceasta „a fost dobîndit-o jupan Stoica vornic de la Basarab cel Tînăr cu slujba de la domnia sa și iarăși apoi cu slujba de la domnia mea”⁸. La 1615 Radu Mihnea descrie astfel soarta satului Vlădaia : „Cînd a fost în zilele Radului Voievod Șerban, domnia sa le-au dat și au miluit pe boierul domniei mele Cîrstea sulgerul cu tot satul Vlădaia și cu toate hotarele, care mai sus

¹ M. Costăchescu, *op. cit.*, II, p. 733, 737. ^a

Hurmuzaki, II, p. 92, 93. ³ *Ibidem*, p. 594.

* *Cronica Breviter Scripta*, ediția I. Chitimia, p. 42—45, 47, 53.

^r ■ Bogdan, *Despre cnejii romîni*. Anal. Acad. Rom.. Mem. Sec. Jstone, seria II, t. XXVI p. 38.

Hurmuzaki, III, p. 240. ⁷

Ibidem, I, p. 61.

Doc. priv. ist. Rom., B. XIII, XIV și XV, voi. I, p. 174.

s-au zis, pentru dreaptă și credincioasă slujbă, care au slujit domniei mele, ca să-i fie lui de baștină. După aceasta, cînd au fost acum în zilele domniei mele, cum am ajuns domnia mea cu îngrijirea lui Dumnezeu și cu a lui dare, domn și stăpînitor al Țării Românești și cu schiptrul de la cîinstul împărat și domnia mea încă am dăruit și am miluit pe boierul domniei mele Cîrstea sulgerul cu tot satul Vlădaia pentru dreapta și credincioasa slujbă, care au slujit domniei mele, precum este miluit de la Radu voievod Șerban" ¹. La 1542 Radu Paisie îi dă lui jupîn Petru pîrcălab „Bîrca și alte sate... și țigani și averi ocine drepte în cumpărături și le-au dobîndit de la alți • domni cu dreaptă și credincioasă slujbă asemenea și de la domnia mea" ².

După cum se vede din aceste mențiuni, Stoian vornicul și Cîrstea sulgerul trebuie să slujească dreaptă și credincioasă, slujbă ca să capete din mila domnului întărirea bunurilor, pe care le aveau mai de mult. Acest fenomen se observă și în Moldova. De pildă, la 1448 Petru Voievod dispune în favoarea lui Ioan Porcul: „De aceea noi văzîndu-l cu dreaptă și credincioasă slujbă către noi, l-am miluit cu osebita noastră milă și i-am dat și i-am întărit ocina lui ;m țara noastră, în Moldova" ³. La 1452 Alexandru Voievod dispune în favoarea lui Oană Cîndescul: „de aceea noi, văzîndu-l cu dreaptă și credincioasă slujbă către noi l-am miluit cu osebita noastră milă și i-am dat și i-am întărit ocinele lui" ⁴.

Din toate aceste documente reiese că chiar după dobîr-direa sau întărirea unor sate pentru dreaptă și credincioasă slujbă, beneficiarii trebuiau să continue să slujească, să capete mila pentru ca să li se confirme, propriile lor sate, sau cum se exprimă destul de lapidar Radu Șerban Voievod despre Buzzești „au slujit domniei lui (lui Alexandru Voievod) pentru drepte sate și țigani și pentru drepte bucatele lor" ⁵, să slujească pentru propriile lor sate. Dacă nu slujesc cu dreaptă și credin-

¹ *Doc. priv. moșia Vlădaia*, în „Arhivele Olteniei”, an. XVII, 1938» p. 82.

² *Doc. priv. ist. Rom.*, B. XVI, voi. II, p. 285.

³ M. Costăchescu, *op. cit.*, voi. II, p. 342.

⁴ *Ibidem*, p. 246.

⁵ Al. Ștefulescu, *Istoria Țirgu-Jiului*, p. 64.

cioasă slujbă, ei se fac vinovați de viclenie, care se pedepsește cu tăierea capului și confiscarea averilor. În cronicile și hrisoavele timpului întâlnim deseori pomenirea acestei infracțiuni. Viclenia este inversul dreptei și credincioasei slujbe. Formularea dată în documente este destul de sugestivă. Astfel într-un document din 1539 se spune că ocina Purcăreni „au pierdut-o fiii lui Pîrlea de la domnia mea cu rea hîclenie, iar boierii domniei mele sus-numiți au dobîndit-o de la domnia mea cu dreaptă și credincioasă slujbă”¹; la 1531 State pierde jumătate din Băbeni „cu rea hîclenie” către Vlad Călugărul, iar Barbul ban o cîștigă „cu dreaptă și credincioasă slujbă”²; la 1542 „Oprea vornic pierde ocina dra Pietrari cu rea hîclenie, iar Dragul clucer o cîștigă cu dreaptă și credincioasă slujbă”³. Reiese clar că cei ce servesc cu dreaptă și credincioasă slujbă își mențin stăpînirile sau primesc stăpîniri, iar cei ce nu fac acest lucru le pierd; aceasta înseamnă că stăpînirea nobiliară este grevată de o obligație personală de credință și slujbă.

Spre deosebire de situația din Moldova, unde nemeșii sînt datori să meargă la oaste și în afara hotarelor, chiar dacă domnul nu încalcă, șleahicii din Polonia n-au aceste obligații. Comparînd situația șleahicilor cu aceea a nemeșilor moldoveni, Grigore Ureche ne spune despre primii: „nici în oaste nu-i dator să meargă... ci cînd tribuiește- oaste ei slobod la seim bir... numai atunci cînd vor vedea că tribuiește și însuși craiul va merge, însă numai pînă la margini să-și apere țara ior, în afară nu-s datori”⁴.

Cu alte cuvinte, nemeșii moldoveni au obligația de a presta serviciul militar, sînt un element al oastei. De altfel acest lucru se vede și din Cronica Moldo-Polonă scrisă la 1566, în care se arată că „din toate aceste ținuturi (ale Moldovei) se adună oameni pentru luptă și pază 8 000, iar cînd sînt numai ”emeșii 3 000”⁵. După cum se vede, în timpuri de restriște

Doc. priv. ist. Rom., B. XVI, voi. II, p. 259.

Ibidem, p. 91.

Ibidem, p. 282.

Gr. Ureche, *Letopisețul*, p. 113.

M. K o g ă l n i c e a n u, *Cronici*, III, p. 485.

această categorie dădea un efectiv de 3 000 de luptători, care corespunde cifrei din catastihul lui Petru Șchiopul.

Intr-un pasaj din textul pe care-l ducea solia lui Cîrjă fa Polonia, în 1523, și în care erau descrise măsurile luate de domn, în cazul unor complicații externe, se spune : „și domnitorul cînd a aflat, în același ceas au trimis cărți la toți „panii și ziemiianini” și i-a chemat iarăși Ja oaste”¹. Prin urmare oastea moldoveana este alcătuită din două categorii, mai întîi „panii” care știm că sînt boierii, apoi o altă categorie, care e numită cu termenul de „zemlianin”. Istoricul polon, Macieiovskii, ne spune că aproximativ în epoca soliei lui Cîrjă acest termen era echivalentul cuvîntului „szlachcic”², ceea ce ar fi echivalent cu șleahitic sau nemeș. Dar acest termen se întîlnește și în actele de închinare ale domnilor Moldovei către coroana polonă ; astfel în actul lui Alexandru cel Bun din 1404 se menționează și „panii valahi” (3eMjiHHbi MOJiflaBCKHe) l In actul de închinare al boierilor lui Petru Mușat din 1387 acest termen e înlocuit cu termenul latin „terringenae terre Valachie”⁴ care după relația lui Przyluski ar fi : „terrigena bona hereditaria in Moldavia habentes”⁵. Deci zamlianii sînt acei care au bunuri ereditare, adică nemeșii; lor li se poruncește să se strîngă la oaste fiind un element component al ei.

În letopisețul lui Ureche oastea se confundă cu țara. Peste tot unde ar trebui să se repete cuvintele lui Cîrjă „au trimis cărți la boieri și nemeși și i-a chemat la oaste”, letopisețul spune: „au da<t veste și țării, de sîrgu să se strin'gă”⁶; „Ștefan Vodă strîns-au țara și cu mare urgie au intrat în țara muntenească asupra Radului Vodă... și au prădat țara pînă la Tîrgșor”⁷. Același termen e întrebuințat și de Petru Rareș

¹ M. Costăchescu, *Documentele lui Ștefăniță Vodă*, p. 54?.

² Macieiovskii, *Slavische Rechtsgeschichte* (Istoria dreptului slav), voi. III, p. 66.

³ M. Costăchescu, *Documentele moldovenești înainte de Ștef*^{arl}
cel Mare I, p. 625.

⁴ *Ibidem*, p. 601.

⁵ B. P. Hașdeu, „*Arhiva istorică*”, I₂, p. 23.

⁷ Gr. Ureche, *Letopisețul*, p. 134.

¹ *Ibidem*, p. 136—137

într-o scrisoare către Radu Paisie : „Voi porni țara domniei
^le împotriva domniei tale și tare voi bate cu domnia ta" ¹.

Țara este distinctă de boieri. Ureche scrie că atunci când boierii se ridică împotriva lui Ștefăniță „i-au venit țara întru ajutoriu" ². Pe Despot „nu l-au putut suferi boierii și țara" ³. „Țara" poate să joace un rol politic ; astfel ea nu-l vrea pe Alexandru Lăpușneanu când vine în cea de a doua domnie ⁴. Supărată pe răutățile lui Aron Tiranul „nemaiputînd suferi, țara s-au ridicat Orheenii și Sorocenii cu un domnișor ce-i zicea Ionașco" ⁵. Când vine Despot „împlînd pre toți de nade ide i s-au închinat țara de sus toată" ⁶.

Dar dacă țara diferă de boieri și joacă și un rol politic în afară de funcția sa militară, ea se distinge și de țărani. Adu-nată în oaste, ea are o situație specială. De pildă Ureche ne spune că „oastea lui Ioan Vodă era de 30 000 fără prostime și adunătură" ⁷. Prostimea și adunătura sînt deosebite de oaste. „Multă oaste lezească au pierit unii de oșteni alții de țărani" ⁸, scrie tot el. Este evident că în descrierea lui Ureche sub termenul „țară" se ascunde mica nobilime moldovenească, ne-meșii.

Aceeași situație este și în Țara Romînească. Cu ocazia suirii pe tron a lui Vladislav „i-au eșat boierii înainte, boierii și altă țară după obicei și i s-au închinat" ⁹, sau în timpul său Vlad Țepeș spunea : „mi s-a închinat toată Tara Romînească cu toți boierii" ¹⁰. Nu încapă nici o îndoială că, după boieri și într-o oarecare măsură împreună cu aceștia în ordinea socială venea țara, ceea ce înseamnă că atît în Țara Romînească, cît și în Moldova noțiunea de țară avea același con-ținut.

² Stoica Nicolaescu, *Documente slavo-romîne*, p. 161.

Gr. Ureche, *Letopisețul*, p. 136.

³ *Ibidem*, p. 175.

Ibidem, p. 177.

Ibidem, p. 203.

Ibidem, p. 163.

Ibidem, p. 190.

Ibidem, p. 104. „Cronica lui

Radu Popescu, p. 82.

Gr. Tocilescu, *534 Documente slavo-romîne*, p. 98.

În cronicile muntene nu găsim pasaje privitoare la obligativitatea participării la oaste, în schimb, spre deosebire de Moldova, găsim acte individuale de scutire date la boieri, dar și la stăpîni de sate fără titluri, cum ar fi Mihai din Tîrgșor, care multă vreme după această scutire este înscris la roșii aleși. Apoi în Țara Românească exista încă din sec. XVI un dregător special, care cheamă lumea la oaste¹.

Dar cele mai caracteristice documente privitoare la obligația de-a participa la oaste a cnejilor și boierilor sînt din părțile Făgărașului. În toate documentele de hărăzire și de confirmare a boernatelor, adică a cnezatelor (după ce aceste părți au fost luate de regii unguri, cnezatul sau judecia este numită peste tot boernat) se arată că beneficiarii sînt obligați a sluji „slujbă boierească cu cai buni cu arme înarmate”² sau „cu cai și lănci”³. Noii stăpînitori ai Făgărașului au înscris expres obligația care de fapt era o clauză tacită a tuturor documentelor de danie și confirmare din Țara Românească din care făcea parte Făgărașul.

Devenind supus prin închinare și prin faptul că este cneaz, stăpînul de sat este obligat să îndeplinească slujba militară. Dreptul lui de stăpînire este condiționat de dreapta și credincioasa slujbă militară.

Deci în Țara Românească, cît și în Moldova, se formează o clasă a micii nobilimi obligată să presteze slujba militară, asemănătoare cu clasa corespunzătoare din Apus. În Moldova această categorie este atestată documentar cu numele de nemeși, iar în Țara Românească cu numele de cneji.

Din cercetarea izvoarelor Țării Românești reiese că între martorii puși de domn figurează fa început personaje rare poartă denumirea de jupîni. S' care nu au nici o dregătorie, apoi urmează dregătorii. Astfel, de pildă, în hrisovul lui Mircea cel Bătrîn din 1392, după clerici și ban se enumera : jupîn Vladislav, jupîn Manea,

¹ * *Doc. priv. ist. Rom.*, B. XVI, voi. I, p. 176. ~* *Anuarul Institutului de istorie* Cluj, VII, p. 699. ² Vezi și N. Densușianu, *Monumente pentru istoria Făgărașului*, p. 50.

... jupîn Barșu etc, iar după aceștia dregătorii : proto-[^]stierl' Popșor, vistierul Șerban, stolnicul Brateși etc.¹ Cercetînd hrisoavele, în ordinea datei emisiunii lor, vedem că această categorisire a boierilor martori durează cam pînă la Neagoe Basarab. După el, martorii hrisoavelor sînt de obicei dregătorii, dar între aceștia se face o diferență : banul, vornicul și logofătul au totdeauna titlul de jupîni, cîteodată acest titlu se atribuie unor dregători de mai mică importanță cum ar fi comisul sau altcineva². Deci în Țara Romînească erau boieri fără, dregătorii purtînd titlul de jupîni, care se bucurau de o mai mare considerație din partea domnului decît dregătorii deoarece în documente sînt menționați ca martori înaintea dregătorilor, atribuindu-li-se și titlul de jupîni³.

Această diferență între boieri se observă uneori și în hotărîrile judecătorești, adăugîndu-se o nouă denumire. Astfel, într-un hrisov de la 1505, Radu cel Mare scrie: „părintele domniei mele Vlad Voievod el i-a judecat cu vlastelii și dregătorii"... La 1511 Vlad cel Tânăr arată: „am judecat cu cinstiții și drept credincioșii și aleșii vlastelinii și dregătorii domniei mele"⁴. Cîteodată, cum e cazul hrisovului lui Mircea Voievod, fiul lui Mihnea cel Rău din 1509, domnul menționează că „am judecat cu vlastelii și dregătorii domniei mele" *.

Atît documentele de la începutul secolului XVI, cît și de mai înainte, menționează că boierii de vază, fără dregătorii purtau denumirea de vlastelini, iar cei de mai mică importanță, cu dregătorii purtau denumirea de „npaBHTejib" dregători. De altfel aceste denumiri se repetă în unele documente de danie. La 1502 „prea cinstitul vlastelin al domniei mele jupîn Radul Și fratelui său jupîn Petru" li se confirmă circa 30 de sate și munți⁶. La 1505 „prea cinstitului vlastelin al domniței mele jupî-nului Badea din Șuiei cu fiii săi" i se confirmă oca. 14 sate și ți⁷. La 1505 „prea cinstiților vlasteli și dregători ai dom-

P. P. Panaitescu, *Documentele Țării Rotninești*, p. 56.

Doc. priv. ist. Rom., B. XVI, voi. I, p. 28.

Vezi cap. *Sfatul domnesc*.

Doc. priv. ist. Rom., B. XVI, voi. I, p. 67

Ibidem, p. 3.3 și 54.

Ibidem, p. 11.

Ibidem, p. 33.

niei mele Radu comis și Patru spătari" li se confirmă o p de sat'. Radul și Badea din Șuiei sînt numai vlasteli. n. cînd Radul comis și Petru spătar sînt și vlasteli și dregători evident pentru că au dregătoriile de comis și de spătar.

Dacă e ușor de văzut diferența dintre vlastelini și dregători, e mai greu de caracterizat pe vlastelini. Un prim punct de plecare este starea lor materială. Am văzut mai sus că vlastelinii Radu și Petru au circa 30 de sate, Badea din Șujă are 15 saie. Un alt personaj, căruia i se dă denumirea de vlastelin este Barbu Craiovescu și frații lui; după o socoteală făcută mai târziu se poate vedea că el și cu frații lui au avut peste 50 de sate².

În *Letopisețul Cantacuzinesc* citim despre alt reprezentant al acestei familii Pîrvul Banul, că la urcarea pe tron a lui Vladislav, el a venit de la Craiova „cu mulți voinici aleși și s-au închinat lui Vladislav Vodă" dar fiindcă domnul nu l-a numit ban el „a fugit înapoi la voinicii lui"³. Tot aici citim că în lupta de la Finta pe timpul lui Matei Basarab : „dă război... mai ales boierii cei mari și al doilea cu cuconii lor și cu slugile lor" ⁴.

Acestea sînt dovezi că boierii mari, vlastelinii aveau slugile lor, voinicii lor, contingentele lor de oaste cu care luptau, fie alături de domn, cînd îi erau credincioși, fie împotriva domnului, cînd se revoltau. Posibilitatea de a avea aceste contingente se explică și prin faptul că stăpînind mai multe sate, fiecare stăpîn trebuia să aibă un contingent de oșteni călări, corespunzător numărului de sate. Acești oșteni — „voinici" formau cetele boierilor, erau slugile lor. Ei aveau aceleași raporturi cu stăpînii lor boieri ca și aceștia cu domnul. Documentele vremii ne dovedesc acest lucru. Ca și domnul, mulți dintre boieri ca de pildă, Barbul ban Craiovescu și alți vlasteli, dăruiesc sate pentru slujba credincioasă ce le-au slujit diverși oameni. Astfel la 1517, Neagoe Basarab îi confirmă lui Stan și Petru Văcăresou moșia Hlevna „ce le-a fost dăruită de Barbul ban Craiovescu pentru credincioase și drepte slujbe și cu văr-

¹ *Doc. priv. ist. Rom.*, B. XVI, voi. I, p. 30.

² *Ibidem*, p. 55, 89.

³ *Letopisețul Cantacuzinesc*, p. 103.

⁴ *Ibidem*, p. 150.

re de sînge". La 1482 Vlad Călugărul hărăzește lui Roman Șî frați!¹ sâi Dan, Radul, Micul, Mușat și Stoica patru oărti din Micești ce li se dăruiește de Stoica vornic „căci i-au fost slugi”². La 1555 Pătrașcu cel Bun confirmă dania făcută j_e Neagoie vistier, moșia Pîrvulești, slugilor sale Dană și Cucor „pentru slujba lor dreaptă în țări străine”³. Ca și slugile domnești și slugile boierești prestează dreaptă și credincioasă slujbă și primesc în schimb „milă și hrană”.

Această clientelă militară și, evident, politică a vlastelinilor joacă un rol și în administrația țării. Cînd patronul ocupă o dregătorie, clientela lui, slugile boierești, îl ajută la îndeplinirea mandatului primit de la domn. Trebuie să observăm că de obicei dregătoriile importante, cum sînt acele de mare vornic și ban, sînt încredințate jupînilor, vlastelinilor. Astfel vedem cam în toate hrisoavele, începînd de la Mircea cel Bătrîn, că acești doi dregători sînt trecuți între vlasteli, adică în capul listei de martori ai hrisoavelor. De pildă, în hrisovul lui Mircea din 1392, după martorii clerici vin vlastelinii dregători Stănilă ban și jupîn Vladislav vornic⁴, și în hrisovul din 16 septembrie 1430 lista de martori începe cu jupînul Albul vornic⁵. Am mai semnalat faptul că în hrisoavele din sec. XVI numai banul, vornicul și cu logofătul se bucură de titulatura de jupîn, vădindu-se că aceste dregătorii sînt din cele mai importante și că se încredințează vlastelilor.

^ Avînd, de pildă, slujba de vornic, boierul respectiv nu se află în capul unei slujbe organizate, el lucrează prin slugile iui- La 1482, concedînd venitul din infrațiuni, adică gloabele Șî dușegubinele ce s-ar comite pe teritoriul mănăstirii Snagov, acesteia din urmă, Basarab cel Tânăr dispune, că atunci cînd se comite o infrațiune să se trimită „o slugă domnească și alta vornicească” să ia gloaba⁶. La 1501 Radul cel Mare dispune că „nici slugile vornicului” să nu intre pe moșiile unei

¹ *Doc. priv. ist. Rom.*, B. XVI, voi. I, p. 119.

P. P. Panaitescu, *Doc. Țării Romînești*, I, p. 328.

Doc. priv. ist. Rom., B. XVI, voi. III, p. 32.

j P. P. Panaitescu, *Documentele Țării Romînești*, I, p. 56 (din

⁴ cumentul nr. 9 se vede că Vladislav este vornic). ⁸

⁶ *ibidem*, p. 160. *Ibidem*, p. 323.

mănăstiri¹. Din aceste texte reiese clar că, pe lângă gji domnești existau slugile vornicești, slugi directe ale vornicului care iau gloabe și deci lucrează pentru el.

De altfel, într-un hrisov al lui Brîncoveanu vedem că vornicilor mari li se dă licență să-și numească pe prepușii lor ;n administrația justiției penale².

Stările din Moldova nu diferă în această privință de stările din Țara Românească. Și în Moldova vedem că în capul listei de martori sînt boierii fără dregătorii; de pildă, în documentul lui Alexandru cel Bun, din 18 aprilie 1409, lista martorilor începe cu, panii Stanislav Rotompan, după care figurează mai mulți pani fără dregătorii și doi vornici și se sfîrșește cu stolnicul, ceașnicul și postelnicul³; această ordine se păstrează stereotip în toate documentele lui Alexandru cel Bun și ale urmașilor lui pînă la Ștefan cel Mare. De la acesta boierii fără dregătorii încep să se reducă ca număr, în sfat, rămînînd vornicul, pîrcălabii și apoi ceilalți dregători⁴.

Evident că atît în Moldova, cît și în Țara Românească, această ordine în listele de martori arată prețuirea deosebită pe care o manifestă domnul față de rolul militar și politic al boierilor.

Domnul este interesat să-și asocieze mai ales pe acei boieri care dispuneau de nenumărate sate cu supuși. Dacă luăm cîteva persoane (reprezentative, care figurează în documentele lui Alexandru cel Bun, ne dăm seama de acest lucru. De pildă, Mihail de la Dorohoi, începînd din 1414 este primul în lista martorilor tuturor documentelor; din hrisovul din 20 decembrie 1437 se vede că el avea circa 52 de sate⁵; Cupcici, care

¹ *Doc. priv. ist. Rom.*, B. XVI, voi. I, p. 5—6.

² N. Iorga, *Anciens documents de droit roumain* (Documente vechi de drept românesc), II, p. 527.

³ M. Costăchescu, *Documente moldovenești înainte de Ștefan cel Mare*, voi. I, p. 70.

⁴ Vezi cap. *Sfatul domnesc*.

⁵ M. Costăchescu, *Documente moldovenești înainte de Ștefan cel Mare*, voi. I, p. 540.

„pă uneori dregătoria de vornic, are 24 de sate”; Ivan de Tulova (Oană vornicul) are 38 de sate etc. *.

Evident, și marii feudatari moldoveni, ca și vlastelinii din Țara Românească, trebuie să presteze serviciul militar cu un număr de călăreți, proporțional cu numărul de sate pe care îl au. Avînd un contingent mai important de slugi, ei reprezintă o forță militară și politică. În izvoarele din sec. XVI găsim nenumărate confirmări documentare asupra celor arătate mai sus. Astfel, într-o descriere franceză de pe acele timpuri, se arată că acei dintre moldoveni care prestează serviciul militar au un număr de cel puțin 20 de călăreți poartă denumirea de boieri³. În colecțiile de documente ardelenе găsim reclamații de la doi boieri moldoveni Gava (poate Sava-) și Draxin. Primul începuse să servească în Ardeal cu un număr de zece călăreți și rămăsese numai, cu doi, cel de-al doilea servea împreună cu patru călăreți⁴. Boierul Gava se plînge că i s-a redus solda, fiind plătit numai pentru serviciul, cu doi călăreți, pe cînd alți boieri *reliqui vero nobiles boyar'u*, veniți mai de curînd, primesc soldă și servesc cu mai mulți călăreți⁵.

Ca și în Țara Românească, atunci cînd au dregătorii, boierii moldoveni își întrebuințează slugile ca prepuși ai lor. În actele de imunități, acordate mănăstirilor se vede că boierii ou dregătoria de vornici sau pîrcălabii de munți pe alocurea judecătorești, au globnicii sau urednicii lor, adică prepușii lor pentru constatarea infracțiunilor și încasarea amenzilor⁶. Peste două sute de ani, vedem un mare vornic dînd poruncă supușilor săi, dregători de la Bîrlad, în care relevă abuzurile „feciorilor lor”, adică a unor persoane care n-au nici un titlu în ierarhia dregătorilor, deci n-au nici o dregătorie și cu toate acestea instru-

M. Costăchescu, *Documente moldovenești înainte de Ștefanul Mare*, voi. I, p. 317.

P r g y
umee sieur de Geniile (Istoria generală a tulburărilor din Ungaria și
P 2fifi| nia a lui Martin Fumee de Geniile, în *închinare lui N. /orga*),

v p- ■ y^{ez} A- Veress, *Documente privitoare la istoria Ardealului, Moldo-
Și Țării Românești*, voi. I, p. 277 și 327. ⁶ *Ibidem*, p. 278. I- Bogdan,
Documentele lui Ștefan cel Mare, I, p. 96, 30—282..

^a *Ibidem*, p. 269 ; vezi și cap. *Marele domeniu boieresc*.

*Histoire generale de troubles de Hongrie et Transsylvanie de Martir**
sieu d G i i l (l t i lă t l b ā i l d i U

mentează, constată infracțiuni și iau gloabe¹. La 1649, Vasile Lupu și la 1667 Alexandru Iliaș, adresându-se slugilor boierești care umblă cu slugile domnești să ia gloabe și dușeg^u, bine, le poruncesc să lase în pace satele Episcopiei Hușului². Putem conchide, că globnicii judecătorilor din documentul diti sec. XV sînt feciorii și slugile boierești din sec. XVII; și ca în Moldova ca și în Țara Românească luînd o dregătorie, boierul își îndeplinește îndatoririle cu ajutorul slugilor sale. „Și în Moldova boierii dau moșii pentru slujbă dreaptă și credincioasă slugilor lor. Astfel, îl vedem la 1501 pe Dumșa, postelnicul, nepotul lui Ștefan cel Mare, lăsînd slugii sale Pasină satul Petricanii pe Bașcu³ sau la 1629 pe Nicoară hatman miluind cu ocine pe" nepoții lui pentru că l-au slujit de la naștere pînă la moartea lui⁴.

Asemănarea între situația marilor feudatari din Țara Românească cu cea din Moldova este vădită. Și unii și alții au sate multe, și unii și alții au slugi care îi ajută la îndeplinirea îndatoririlor atunci cînd patronii lui au dregătorii sau formează contingentele lor militare. După cum am văzut în hrisoavele Țării Românești, ei se disting prin aceea că sînt menționați în fruntea listei de martori purtînd titulatura de jupîni sau vlastelini. În documentele moldovene titulatura de jupîn se acordă numai membrilor familiei domnești; astfel, fratele lui Alexandru cel Bun este intitulat „jupîn” Bogdan⁵.

În actele slave boierii poartă titulatura de „pan” iar în cele latine echivalentul „dominus”⁶. Această titulatură care se dă însuși domnului arată că unii boieri moldoveni erau considerați și ei ca seniorii din apusul Europei, adică persoane care au slugi — clienți.

În Moldova însă nu apare termenul de vlastelin, prin care să se denumească marii feudatari. În documentele moldovene boierii se împart în boieri mari și mici. Clauza în care se maⁿ

¹ Ep. Melhisedec, *Cronica Hușului*, p. 67.

² *Ibidem*, p. 119 și 130.

³ I. Bogdan, *Documente lui Ștefan cel Mare*, voi. II, p. 181-

⁴ I. Antonovici, *Documente bîrlădene*, voi. III, p. 99 și 101-

⁵ M. Costăchescu, *Documentele moldovenesti înainte de Ștefan cel Mare*, voi. I, p. 32. „j

⁶ Vezi, de exemplu M. Costăchescu, *op. cit.* I, actele din 1⁴² p. 141 și actul latin de la p. 145.

î" <i mici

Trebuie să jjeaza această categorisire este stereotipă, după enumerarea menționăm însă că și în Membrilor sfatului se adaugă „și credința boierilor noștri mari Țara Românească, ter-"

menul „vlasteli" are o viață destul de scurtă. El apare sporadic în' diplomatică la începutul sec. XVI și dispare tot în cursul acestui secol. înainte de apariția, ca și după dispariția termenului de „vlasteli" în Țara Românească boierii sînt împărțiți în mari și mici. Într-un hrisov din 1415 Vlad cu nepoții și Stănilă cu nepoții sînt calificați „Bojif)praimi" adică boieri jnici². În Letopisețul Cantacuzinesc, cu privire la ridicarea lui Radu de la Afumați se spune : „s-au adunat boierii toți și mari și mici și toată curtea"³. De altfel, în hrisoave, diferența între boierii mari și mici se marchează prin diverse titulaturi. Astfel, de pildă, boierul Mihail, căruia i se confirmă la 1451 șase sate este Miitulat „cinstit foaier iă\ domniei mele jupîn Mihail" \ Aceeași titulatură i se dă la 1450 boierului Ticuci, căruia i se confirmă circa 28 de sate împreună cu trei frați ai lui⁵; Dumitru, Badea și Bîrseanu, cărora de asemenea li se confirmă două sate și jumătate, iar Toader și Radu, care au numai o jumătate de sat sînt intitulați „boieri ai domniei mele", acesta din urmă nu e numit nici cinstit, nici jupîn.

După cum se știe, Țara Făgărașului a făcut parte integrantă din Țara Românească pînă la sfîrșitul sec. XV. Ea își menține însă organizarea militară și după ce trece sub stăpînirea regilor unguri. În statutele din 1508 și 1569 se vede că elementul militar al țării este format numai din boieri. În caz de război, Țara Făgărașului trebuie să dea două sute de bo-! eri⁶. în documentele de confirmare ale boierilor din Făgăraș, «mise în Ardeal, după trecerea acestei țări în stăpînirea Ungariei feudale, obligația militară a boierilor este specificată îndeosebi⁷, fiind socotită ca obligație principală. Dar după

* M. Costăheșeu, *op. cit.*, p. 103 și 178.

³ P. P. Panaitescu, *Documentele Țării Românești*, I, p. 110.

Letopisețul Cantacuzinesc, p. 101.

P. P. Panaitescu, *Documentele Țării Românești*, I n. 219 \ *Ibidem*, I, p. 312. d ' Vezi Șt. Meteș, *Viața agrară și economică a romînilor din Ar-*

P 3fi y^{ezi} N- Densușianu, *Monumente pentru istoria Făgărașului*,

cum și cnejii din Țara Românească precum și nemeșii din Moldova au aceeași situație ca și boierii din Făgăraș, reiese clar că toți aceștia intrau în categoria micii boierimi, adică a țării, pe care o vedem de multe ori opusă boierilor și în special boierilor mari de la curte.

Prin urmare, atât în Moldova cât și în Țara Românească, boierii se împart în două categorii, după mărimea domeniului pe care îl stăpînesc, adică după aportul lor militar. În secolul XV cuvîntul „boier” nu are sens de dregător. În Moldova, atât ca martori cât și ca beneficiari ai satelor, vedem mulți boieri fără dregătorie. În circa 22 de documente din Țara Românească, sec. XV, nici unul din boierii menționați nu are vreo dregătorie¹. Dimpotrivă, cînd unul din ei are o dregătorie, cum este Milco stolnicul, în document se menționează ambele calități, „boierului și dregătorului domniei mele”², considerîndu-se, ca și în cazul „vlastelilor”, că sînt calități deosebite, ce se pot cumula. Sau se stipulează numai calitatea de dregători „dregătorului domniei mele jupîn Mihai spătar” sau „prea cinstitului dregător al domniei mele... jupîn Lațcu”³. Reiese clar din situația dregătorului, că dregătoria este o noțiune diferită de noțiunea de boierie, dar uneori aceste două calități se pot cumula de aceeași persoană cum e cazul lui Milco stolnicul.

Aceasta lasă să se vadă că noțiunile de boier și dregător sînt absolut distincte, boierul este un stăpîn de moșie, sau de mai multe moșii, obligat să presteze slujba militară, pentru satele pe care le stăpînește, iar dregătorul este un slujitor domnesc, șef sau uneori subaltern într-o slujbă. În documentele mai vechi, cu excepția vornicului și banului, mulți dintre dregători sînt persoane fără mare însemnătate și de aceea sînt citați după boierii fără dregătorii. Din cronici sau din unele documente rezultă că ei puteau fi chiar străini de țară și uneori chiar vecini sau foști neguțători.

Sînt cunoscute conflictele între „țară” și domni, din cauza dregătorilor greci. Astfel, de pildă, pe vremea lui Radu Leon

¹ P. P. Panaitescu, *Documentele Țării Românești*, I, nr. 50, E2, 67, 70, 71, 92, etc. ² *Ibidem*, p. 344. ³ *Ibidem* p. 378.

în Țara Românească¹ și pe vremea lui Alexandru Iliăș în Moldova², se produc răscoale în special împotriva dregătorilor m-e-ci. Evident grecii nu erau boieri de țară cu moșii, ei imigrau aici cu scopul de a se îmbogăți. Pe vremea lui Matei Basarab, vtoricomisul Stan fusese vecin pe moșia domnului și pentru dreaptă și credincioasă slujbă a fost eliberat de vecinie, fiind comis în funcție³. Rezultă deci că dregătoriile puteau fi ocupate de oricine, ca și în alte țări, unde la un moment dat aceste slujbe sînt deținute chiar de robi.

Cu timpul însă, situația se schimbă, boierii stăruie să intre în diegătoriile țării pentru a participa la conducere, cît și pentru a beneficia de veniturile aferente fiecărei dregătorii. De la o vreme nu mai întîlnim precizări în care să se facă diferențieri între boierie și dregătorie; dimpotrivă, dregătoria începe să fie considerată ca boierie. Astfel, de pildă, Mihail Călugărul crede că Alexandru cel Bun „tocmit-au și boieri mari în sfat... logofătul mare, vornicul mare...”⁴. În cronica lui Miron Costin se povestește cazul unei slugi a lui Radu Mihnea, care cere să fie „boierit”; ca rezultat el este făcut vataf de aprozi⁵. Niculaie Costin scrie despre Potcoavă „...apoi au făcut boieri : pe Topa l-au făcut vel Postelnic, pe Capițkii pîrcălab de Hotin”⁶. Toți acești cronicari scriu într-o perioadă cînd boieria are sensul de dregătorie; numai în cîteva locuri, Ureche, și după dînsul Nicolaie Costin, mai pomenesc de boierii de țară, oamenii de țară, care sînt boieri dar nu au dregătorii⁷. Aceeași schimbare a sensului noțiunii de boier se observă și în Țara Românească. Astfel, în letopisețul Cantacuzinesc se spune despre Constantin Cantacuzino „că el au mers la Mihnea Vodă dîndu-i și boierie să fie logofăt mare”⁸. Radu Popescu ne povestește de un complot al unor boieri împotriva Cantacuzineș-W „să depărteze pe toți boierii de pe lîngă curte și să le ia

Letopisețul Cantacuzinesc, p. 136 și 183. Miron Costin, *op. cit.* p. 80—81.³ „Arhivele Olteniei” (1934) p. 352. Gr. Ureche, *Letopisețul Țării Moldovei*, ediția P. P. Panaitescu

P-70.

M. Costin, *op. cit.* p. 70.

M. Kogălniceanu, *Letopisețele Moldovei*, p. 549.

Ibidem, p. 467 și 469.

Letopisețul Cantacuzinesc, p. 169.

boieriile, să le dea la ai tor" •'. Și aici prin boierie se înțeleg dregătoria. Cu toate aceste schimbări de sens a noțiunii de boierie, termenul rămâne întrebuințat și pentru stăpînii de moși; adică parțial în vechea lui accepțiune, excluzîndu-se cu timpul calitatea și nuanța iui militară.

Clasa stăpînitoare din Moldova și Țara Românească sa împarte în două categorii : o categorie distinctă este formată de marii feudatari, vîsteliile din Țara Românească denumiți în unele acte latine *barones* sau *proceres*², care au în serviciul lor clienți militari, cetele lor militare proprii; în actele interne ei se pot identifica cu boierii mari; a doua categorie este alcătuită din mica boierime care deseori se ascunde sub numele de „țară”, purtînd denumirea de cnejii sau nemeși. Mica boierime constituia o pătură importantă a clasei stăpînitoare, fiind sprijinul de seamă al puterii centrale. Mica boierime a suferit și unele fluctuații în decursul secolelor. De pildă, la început cnejii erau stăpîni de pămînt în genere, dar cu vremea denumirea se aplică în Țara Românească numai „moșnenilor”, țărănilor constituiți în obște.

La început termenul de boier este dat numai acestor două categorii, care au un caracter militar; cu timpul însă în acest termen se cuprind și dregătorii domnești, ceea ce înseamnă că treptat dregătoriile au fost ocupate de boieri. Vornicii și banul s-au recrutat totdeauna dintre boierii mari.

r-, Societatea feudală din țările romîne Vitejii \avînd la bază o organizare tipic feudală, este firesc ca în întreaga ei structură să existe acele elemente care alcătuiesc această instituție în sensul ei apusean. Acest lucru rezultă din cercetarea izvoarelor interne și externe.

Cronica lui Dlugosz ne relatează că la turnirul de la Buda din 1412 au participat de pildă și cavalerii valahi³, iar în Cronica Breviter Scripta vedem că la 1479 Ștefan cel Mare j asistat la o ceremonie religioasă împreună cu arhiepiscopul și cavalerii săi" (rytern) și că cumnatul domnului Șandru, H¹-01"

¹ Cronica lui Radu Popescu, p. 163.

² Vezi Hurmuzaki, I₂ p. 32 A, Veress, *Fontes Rerum Transănicorum*, I—IV, p. 12.

P. P. Panaitescu, *Mircea cel Bătrîn*, p. 134

la 1481 era „un cavaler destoinic” (eyn retlicher rytter) ¹. La 1436 Ilie Voievod jură credință cu cavalerii (puTepMH) și boierii săi, apoi boierii și cavalerii depun un jurământ separat². Aceste izvoare atestă existența în țările noastre a cavalerilor, mai ales că ei au participat la jocuri de cavaleri ca cel de la Buda. Rămîne să găsim, dacă este posibil și izvoare interne pentru a confirma existența lor. Aici însă întîmpinăm dificultăți prin faptul că nu cunoaștem termenul întrebuintat la noi în evul mediu pentru a denumi pe cavaleri. În izvoarele documentare moldovene aflăm însă un termen a cărui definiția n-a fost încă precizată; este vorba de termenul de viteaz. Astfel, într-un hrisov din 1399 între martorii menționați figurează : „Costea viteaz, Grozea, Drăgoi viteaz”³. Într-un alt hrisov din 11 februarie 1400, figurează Dragoș viteazul⁴; la 4 august 1400, Dragoș Viteazul și Ioaniș Viteazul⁵. În sfîrșit, la 1395 jură credință regelui Poloniei împreună cu Ștefan Vodă, Dragoș Viteazul, Grozea Viteazul, Ioaniș Viteazul, Costea Viteazul...⁶.

Faptul că termenul de viteaz este atribuit atîtor persoane înseamnă că nu este o poreclă ; pe de altă parte, avînd în vedere că persoanele cu acest titlu fac parte din sfatul domnesc, putem crede că el denumește o anumită demnitate.

În cronică lui Ureche se spune că în lupta de la Soci, Ștefan cel Mare „pre mulți viteji i-au prins vii și pre toți i-au tăiat, numai ce au lăsat vii doi boieri de cei mari” ⁷, iar la Valea Albă „mulți din boierii cei mari au picat și vitejii cei buni au pierit... să fie scîrbă mare în toată țara” ⁸. Din aceste relatări se vede limpede că vitejii au o situație mai apropiată de aceea a marilor boieri ; ei sînt prețuiți și aceasta reiese din faptul că prinderea unor viteji inamici este considerată ca un

P- *Cronica lui Ștefan cel Mare*, ediția I, Chițimia, p. 42/63 și 47/67.

M. C o s t ă c h e s c u, *op. cit.*, voi. II, p. 697 și p. 701.

Ibidem, voi. I, p. 21.

Ibidem, p. 32.

Ibidem, p. 40, 37.

Ibidem, voi. II, p. 611.

Gr. Ureche, *Letopisețul Jării Moldovei*, ediția P. P.

Panaiteșcu,

³.

¹ *Ibidem*, p. 95.

succes, iar pierderea unor viteji moldoveni produce „mare scîrbă în țară”.

Pe de altă parte, din același Letopiseț se vede că această demnitate are un caracter militar. Ștefan cel Mare îl vede în vis pe sf. Dumitru și altă dată pe sf. Procopie „călare și înarmat ca un viteaz”¹. Vitejii au o caracteristică specială a armamentului, au ceva distinctiv, dar avînd un armament, evidei't că fac parte dintre militari, mai ales că, după cum reiese din pasaje citate mai sus, ei cad în războaie.

Relatînd două oșpețe pe care Ștefan cel Mare le-a dat oștenilor săi în 1481 și 1497, Letopisețul de la Bistrița ne spune că, pe lîngă darurile ce le-a dat atunci domnul Moldovei, „mulți viteji făcu atunci”². Prin urmare vitejii sînt făcuți de domn în cursul unei solemnități, cînd se distribuie daruri, ceea ce înseamnă că acordarea acestui titlu constituie o răsplată echivalentă unui dar.

O situație asemănătoare ne este relatată de un scriitor polon contemporan cu Przylusky, care ne spune că cu ocazia prestării omagiului de către domnul Moldovei regelui Poloniei, după solemnitate, acesta a dat însemnele de cavaler boierilor moldoveni veniți cu domnul lor *omnes Palatine armigeros... mititiae symbolis isingirtuit*³. Aceasta ne sugerează că așezarea vitejilor de la curtea Moldovei este exact același lucru ca și armarea cavalerilor la curtea polonă.

Această sugestie apare ca o certitudine cînd vedem că în actul de omagiu din 1436 cei cîțiva viteji din actul omagial din 1395 sînt denumiți cu toții (pHTepMH) adică toți cavalerii moldoveni, ceea ce ar însemna că cuvîntul *ritter*, cavaler, este echivalentul cuvîntului viteaz.

Pe lîngă aceasta, dacă comparăm pasajul din Cronica Breviter Scripta, privind anul 1473 cu pasajul corespunzător din Letopisețul de la Bistrița, vedem că în textul german cuvîntul viteaz este tradus prin cuvîntul *rytter*. Astfel, în Cronica Breviter Scripta se scrie : „și lăudă pre dumnezeu cu vlădicii.

¹Gr. Ureche, *Letopisețul Țării Moldovei*, ediția P. P. Panaitescu, p. 97 și 104.

²I. Bogdan, *Cronice atingătoare la istoria romnilor*, p. 43 și 47.

³B. P. Hasdeu, *Arhiva istorică*, I, partea a II-a, p. 24. „Leges seu stătuta ac Privilegii Regni Poloniae”.

arhidiaconii și cavalerii (ryttern) săi" iar în Letopisețul de la gistrița : „făcu mare ospăț mitropoliților și vitejilor săi" ¹.

Există date din care reiese că și în Țara Românească erau viteji. În documentele Brașovului se constată că de două ori „n viteaz Ionăș a fost trimis de Vlad Dracul la Brașoveni" ². Ureche ne vorbește de niște viteji din Țara Românească uciși de Ștefan cel Mare ³. În documentul latinesc din 1460 apare un „Constantin Schtrban milite" adică Constantin Șerban cavalier ⁴. În cronica lui Radu Popescu se vorbește de viteazul Iacșici care îl omoară pe Radu Mihnea ⁵. În sfârșit, într-un document al lui Petru Șchiopul din 1582—1583 se vorbește de boierii și „oștenii bătrâni de la curtea domniei mele" ⁶ (oștenii bătrâni — vitejii).

În general, în secolele XIV—XVII, atât în Moldova, cât și în Țara Românească, au existat o serie de instituții feudale printre care și instituția cavalerilor, una dintre cele mai caracteristice pentru societatea feudală. Organizarea militară a țărilor române fiind asemănătoare cu a celorlalte țări ale Europei feudale, existența instituției cavalerilor conturează o dată mai mult structura feudală a societății românești din secolele XIV—XVII.

LUPTA DE CLASA

Lupta de clasă, după învățătura marxistă, este motorul istoriei, este factorul care duce la transformări sociale și la trecerea de la o orînduire la alta. În afară de orînduirea socialistă și de comuna primitivă care nu cunosc împărțirea societății pe clase, toate orînduirile sociale reprezintă societăți despărțite în clase antagoniste. În aceste societăți lupta de clasă joacă un rol istoric preponderent; ea determină nu nu-

I- Bogdan, *op. cit.*, p. 42].

Gr. Tocilescu, 534, *documente stavo-romîne*, p. 42 și 49.

Gr. Ureche, *Letopisețul Țării Moldovei*, ed. cit., p. 88.

J- Bogdan, *Relațiile Țării Românești cu Brașovul*, p. 325.

R- Popescu, *Istoria Țării Românești*, p. 71.

⁶*oc. priv. ist. rom.*, A, XVI, voi. III, p. 193

mai trecerea la orînduirea următoare, dar în același timp, pînă măsurile de apărare, pe care le impune clasei stăpînitoare, determină organizarea acesteia. În linii generale, lupta de clasă înseamnă lupta dintre exploatați, care se identifică cu producătorii de bunuri și exploatați, cei ce folosesc munca exploataților în interesul lor. Astfel, în orînduirea sclavagistă, producătorii de bunuri sînt sclavii, iar cei ce se folosesc de aceste bunuri sînt stăpînii de sclavi; în orînduirea feudală, producătorii sînt oamenii dependenți — șerbi, iar cei ce se folosesc de munca lor sînt feudali—moșieri. În orînduirea capitalistă cei exploatați, producătorii de bunuri, sînt muncitorii salariați, iar exploatații sînt capitaliștii care-și însușesc plusvaloarea rezultată din munca acestora.

Lupta dintre exploatați și exploatați formează lupta de clasă în vremea orînduirilor sociale despărțite pe clase. Lupta de clasă fiind motorul transformărilor istorice, ea trebuie studiată în legătură cu întreaga structură a societății, deoarece această structură este determinată de lupta de clasă. În consecință, în prezenta lucrare, care se ocupă cu organizarea și evoluția societății feudale în țările romîne, am fost puși în situația de a face apel la explicarea fenomenelor istorice. Astfel, vorbind de justiția feudală, am arătat cum organizarea ei face diferență între boieri și țărani, între nobili și nenobili, atît în privința valorii jurămîntului lor, cît și în privința aplicării pedepselor. De asemenea, în capitolul închinat domeniului feudal, am arătat lupta țăranilor pentru a scăpa de legarea de glie și eforturile stăpînitorilor de a-i aservi. Aproape în fiecare capitol lupta de clasă apare ca un element hotărîtor. Aceasta face însă ca un capitol special despre lupta de clasă să fie în chip necesar destul de scurt, nu din pricina importanței reduse, ce s-ar acorda luptei de clasă pentru studiul societății feudale, ci pentru a nu repeta unele lucruri spuse și în alte capitole.

În capitolul destinat luptei de clasă din prezenta lucrare ne vom mărgini la studierea luptei țăranilor și a orășenilor împotriva clasei feudalilor, clasă stăpînitoare în orînduirea feudală, anume în formele caracteristice ale luptei: nesupunerea, fuga, rezistența pe cale juridică și forma cea mai acută — răscoala. Prin urmare este vorba aci de formele pe care le ia lupta de clasă și nu de consecințele și de organizarea societății

*n legătură cu aceste lupte, probleme studiate în alte capitole.

¹ Chiar în studierea răscoalelor țărănești, n-am socotit necesar să facem o istorie a acestor răscoale în întreaga perioadă pe care o cuprinde studiul de față, deoarece lucrarea noastră nu este o istorie pragmatică, ci o expunere asupra structurii societății. O istorie a răscoalelor țărănești în secolele XIV—XVII, în țările române, ar cere un volum aparte. Ne vom mărgini la studierea răscoalelor țărănești ca fenomen social, dând exemplele mai caracteristice.

Și în țările noastre societatea se împărțea în epoca feudală în exploatați și exploatați.

Țărănimia, și anume țărănimia dependentă, era clasa exploatată, deși moșnenii și orașenii erau și ei supuși abuzurilor, deposedărilor și drepturilor privilegiate ale boierilor stăpâni de moșii. Nu numai în istoria noastră, ci în toată lumea feudală, această structură socială, întemeiată pe producția țărănească neliberă (serbie) a dus la lupte de clasă înverșunate. Epoca feudală este epoca marilor răscoale țărănești în toată Europa, în Anglia, în Franța, în Germania, ca și în Ungaria și în Rusia. Masele de țărani înarmate primitiv se împotriveau în disperarea lor nobililor îmbrăcați în zale și slujitorilor lor, dând lupte grele care țineau ani întregi și cuprindeau țări întinse. Totuși părerea emisă de curînd că răscoalele țărănești au fost acelea care au răsturnat regimul nobililor feudali și au dus la trecerea la o nouă orînduire (cea capitalistă), nu se întemeiază pe adevărul istoric. Clasa orășenească a fost aceea care a răsturnat feudalismul și i-a luat locul; răscoalele țărănești au fost desigur un fenomen social de luptă de clasă, care își are toată însemnătatea pentru înțelegerea perioadei feudale, fără să fi însă factorul hotărîtor care a dus la prăbușirea și schimbarea acestei orînduiri. Clasa țărănească n-a fost în istorie o clasă nouă, creatoare de noi forme sociale, nu ei i se datoresc progresele sociale. În zilele noastre numai alături de clasa Muncitoare ea poate avea un rol istoric de prim plan¹.

Lupta de clasă a țărănimii din țările române împotriva asupririi feudale a boierilor și mănăstirilor ia forme diferite.

¹ teoria lui F. Porșnev și combaterea ei de către istoricii sovietici. În „Izvestia Akad. Nauk. SSSR”. S. Istorie, voi. V, nr. 6, 1949¹ voi. • nr. 3-5, 1950; voi. VIII, nr. 2—3 1951.

Aceste forme sînt rezistența și refuzul de a presta muncile feudale și de a da dijmele din produse, fuga de pe moșii și chiar din țară, încercarea de rezistență în cadrul legilor statului feudal, adică judecata și răscumpărarea libertății pe bani și, în sfîrșit, forma cea aspră și mai completă a luptei de clasă • răscoala. Toate aceste forme de luptă se întîlnesc în tot decursul istoriei pe măsura ce asuprirea crește și obligațiile țăranilor dependenți se înmulțesc.

Refuzul țăranilor de a presta muncile ce li se cereau do către stăpînii feudali ai moșiilor se vede încă din veacul-XV. Cunoaștem acest fel de luptă de clasă, nu din izvoare cu povestire directă, ci numai din amenințările pe care sînt obligați domnii să le includă în privilegiile de proprietate feudală, amenințînd pe țăranii dependenți care nu s-ar supune poruncilor boierilor și mănăstirilor. În acest caz ar interveni pe moșii puterea domnească cu organele sale armate, pentru a impune supunerea țăranilor. Astfel, încă din vremea lui Ștefan cel Mare, într-un act din 17 aprilie 1475 domnul dă două sate mănăstirii Horodnic ca să lucreze la această mănăstire: „dacă se va pierde ceva din lucrurile acelei mănăstiri sau dacă (sătenii) nu vor munci ce va fi de trebuință, să ni se dea nouă de știre, să pedepsim pe acei oameni" ¹. Partea privitoare la lucrurile ce s-ar pierde indică vitele și averile stăpînului, păzite de țărani, de care ei erau răspunzători, precum și dijmele din produse. Actul arată lămurit că se întîmpla ca țăranii să refuze să muncească și atunci intervenea domnul cu puterea sa în favoarea stăpînului. În Țara Romînească, într-o poruncă a lui Vladislav III pentru satele mănăstirii Bistrița, amenințarea domnului către țăranii dependenți oare ar refuza să muncească este și mai drastică și arată în chip vădit că pe vremea aceea se produsese numeroase cazuri de nesupunere : „X*ț aceea, voi vecinii toți, să ascultați de egumenul și de poslușnicii sfintei mănăstiri. Iar cine nu va asculta dintre voi, părintele egumen să aibă voie să-l certe și să-l pedepsească după fapta sa și să-l aducă legat la domnia mea" ².

I. Bogdan, *Documentele lui Ștefan cel Mare*, I, p. 200.
Doc. priv. ist. Rom. B. XVI, voi. I, p. 175.

în actele din secolul XV întâlnim dregători domnești destinați special pentru pedepsirea neascultării : osluharii în Moldova (de la slav. ocijyxb neascultare) și armașii, care intrau în toate satele și pedepseau neascultarea la porunci, fie porunci domnești, fie boierești. Numai existența acestor dregători e o dovadă că „neascultările” erau foarte numeroase și trebuiau combătute. În ce privește fuga țăranilor șerbi de pe moșii, în alte moșii sau și peste granițe, avem cazuri încă din veacul XV când se iau măsuri împotriva șerbilor fugari. În actul încheiat între Moldova și Polonia la Colomeia în 1485, regele poloniei își ia angajamentul, ca „dacă ar fugi vreun șerb [servus] al domnului la noi, în țara noastră și în granițele noastre, noi îl vom trimite la Ștefan Voievod”¹. În această epocă se constată și fuga tătarilor, care în Moldova erau în stare de robie. Ștefan cel Mare trimite o scrisoare tătarului rob domnesc Oană, care fugise cu familia lui în Polonia făgăduindu-i să-l ierte de robie, să trăiască liber după dreptul moldovenesc, dacă se va întoarce².

După ce obligațiile în bani ale țăranilor față de domnie, în special pentru plata haraciului, cresc, și de asemenea obligațiile către stăpînii moșiilor, fuga țăranilor din satele Țării Românești și Moldovei ia proporții mari, sate întregi se pustiesc și trec în special peste Dunăre la turci (unde sperau să intre în armată). Acest fenomen se accentuează la sfîrșitul secolului XVI și devine foarte răspîndit în mijlocul veacului următor. În special din domnia lui Matei Basarab și a primilor lui urmași avem numeroase acte domnești în care sate pustiite de rumîni sau de vecini, fugiți peste graniță sau chiar din țară, sînt declarate hiclei, trădători față de domnie (pentru neplata birului) și dăruite unor boieri, sau mănăstiri.

Tot în această epocă se înmulțesc procesele țăranilor vecini, care caută să scape de serbie, aducînd în fața divanului acte doveditoare despre vechea lor libertate și stăpînire a păraînturilor cotropite de boier. Dar prea puține au fost cazurile în care domnii au recunoscut dreptatea țăranilor, ci în genere actele mărturisesc despre pedepsirea și darea țăranilor, legați, „oierului împotriva căruia îndrăzniseră să reclame.

I. Bogdan, *Documentele lui Ștefan cel Mare*, II, p. 376.
Ibidem, I, p. J40.

încercările țăranilor de a se răscumpăra de vecinie pe bani, se loveau de sărăcia lor și chiar cînd reușeau să se răscumpere, se iveau alți boieri, rude cu vînzătorul, care, în virtutea dreptului de protimisis, „lepădau banii” și luau pe țăranii ca vecini ai lor. Chiar cînd vînzarea se făcuse cu știrea rudelor, tot se mai găseau peste cîtva timp diferite mijloace ca divanul domnesc să anuleze vînzarea și să readucă pe țăranii în stare de serbie.

Abuzurile nesfîrșite ale stăpînilor, acapararea pămînturilor moșnenilor, reducerea delnițelor țăranilor dependenți, creșterea muncilor ce li se impuneau, cererile de bani, aduseră mari răscoale țărănești în Moldova și Țara Romînească. Aceste răscoale, nestudiate îndeajuns pînă acum de istoriografie, brăzdează ca o dîră de sînge toată istoria noastră, din secolul XV pînă la 1907.

Răscoalele țărănești din Moldova veacului XV se caracterizează prin aceea că sînt continuarea sau mai bine zis în legătură cu răscoalele țăranilor ruși aflați sub stăpînirea nobilimii din Polonia. În genere aceste răscoale încep în Polonia și țărănimea înfrățită în suferință a celor două țări își dă mîna în aceeași mișcare.

La 1457 Petru Aron, domnul Moldovei, cere ajutor nobililor poloni de la graniță în legătură cu o mișcare de răscoală a țăranilor ruși din Pocuția condusă de un șef cu numele Lev „și cu ceata lui, care au venit pînă la cetatea regelui (Poloniei) Sniatin, și au făcut acolo jale și pagubă și apoi s-a întors în țara noastră, Moldova, cu acei răufăcători”. Domnul Moldovei, solidar cu nobilimea exploatatoare de peste graniță, a prins pe Lev și l-a dat nobililor poloni. Le cere și lor ajutor „să putem pedepsi pe răufăcători, din amîndouă părțile, iar cei dreپți să se poată odihni” (cei dreپți sînt aici firește boierii)¹. Același fenomen de răscoală țărănească ce se întinde peste amîndouă țările vecine, cuprinzînd și pe țăranii ruși și pe moldovenii se poate constata la 1490 sub conducerea lui Muha, pe care unii contemporani îl numesc „moldovean”, alții rus. El venise din Moldova și ridicase masele țărănești ru-

¹ M. Costăchescu, *Documentele moldovenești înainte de Ștefan cel Mare*, II, p. 808—811.

jești din Podolia și Galiția împotriva nobilimii. În jurul său se adună pînă la 10 000 de țărani ruși și moldoveni. Țăranii cuceresc cetatea Sniatin și pustiesc curțile nobililor: „Acei dintre pani (boieri) care nu au fost uciși și au rămas în viață, și-au pierdut toată bogăția și au rămas săraci”, scrie un contemporan. La Rohatin pe Nistru se dădu o adevărată bătălie între nobili și țărani, care fiind învinși se retraseră în Moldova. Ștefan cel Mare, care sprijinise răscoala țărănească, ca să slăbească pe poloni, ia acum măsuri împotriva țăranilor, le cererea boierilor săi, și arestează pe refugiați. Totuși, în anul următor răscoala țărănească reîncepe în frunte cu Andrei Borula care abia după doi ani de luptă este prins de nobilii poloni, lângă cetatea Halici. Și acesta venise din Moldova cu cete de moldoveni¹. Despre răscoalele țărănești din țările rornîne de la începutul veacului XVI avem foarte puține date istorice, trebuie mai mult să le presupunem din scurtele pasaje ale izvoarelor ce pomenesc în treacăt despre ele. În Moldova, la 1512, un cronicar spune : „În acest an sub binecinstitorul Ion Bogdan Voievod a fost boală și moarte multă și *întru toate* neorînduială în țara Moldovei*”². Neorînduiala generală din țara Moldovei pomenită de acest scriitor nu poate fi decît rezultatul unei răscoale țărănești.

În Țara Romînească, pe la 1523—1524, între luptele lui Radu de la Afumați, înșirate pe piatra lui de mormînt, este și „lupta de sub cetatea Poienarilor cu țăranii”³. Sîntem în vremea luptelor lui Radu de la Afumați împotriva turcilor, care voiau să impuie ca domn pe Vladislav III. De aceste lupte în care boierimea se împărțise în două tabere, s-au folosit pe semne țăranii șerbi ca să încerce să ușureze sau să scuture jugul serbiei.

O mare răscoală a țăranilor moldoveni, pe care o cunoaștem mai bine, din cauza bogăției izvoarelor istorice care vorbesc despre ea, este aceea din vremea lui Despot vodă, în anii 1563—1564.

¹ Pe larg despre aceste răscoale țărănești ruso-romîne, în voi. colectiv *istoria Moldovei*, I. Chișinău, 1951, p. 109—112, cu harta răscoalelor.

² A. I a ț i m i r s k i, *Iz slavianskih rukopisei*. (Din manuscrisele slave), Moscova, 1898, p. 84.

³ N. I o r g a, *Inscripții din bisericile Rominiei*, I, București, 1905,

Cauzele acestei răscoale țărănești trebuie căutate, pe de o parte, în împrejurările generale ale înrăutățirii stării țăranilor în a doua jumătate a veacului XVI-lea, o dată cu comerțul griului, care silea pe țărani să producă nu numai pentru îndestularea boierului și a slujitorilor săi, dar și pentru marfă de vânzare. Pe de altă parte, acapararea pământurilor obștilor țărănești de către boieri și mănăstiri adusesese la disperare pe moșneni și răzeși. În vremea lui Despot Vodă se accentuează tendința de a cere rentă în bani de la țărani, ceea ce a constituit în toate țările o cauză a mișcărilor țărănești în perioada feudală. Despot Vodă venise în scaun cu o armată de mercenari, pe care trebuia s-o plătească în bani și avea datorii în special către împăratul german, care-l ajutase să ia domnia. De aceea el pune un impozit extraordinar asupra țării întregi, un florin (galben) pe cap de locuitor. Această contribuție nu era plătită de boieri, dar apăsa deopotrivă pe țăranii mici proprietari în obști, cât și pe țăranii dependenți, „asupra plugarilor și a plebei”, scrie biograful contemporan al lui Despot Vodă¹. Răscoala izbucni în timp ce Despot își trecea în revistă oștirea la 1563 sub cetatea Ho-tinului. Atunci domnul „a fost pe neașteptate înconjurat de mulțimea țăranilor, încât a fost răpit din mijlocul a lor săi și cu mirare s-a văzut singur în mijlocul a multe mii de țărani. Aceștia cu strigăte puternice îi cereau să renunțe la darea de un galben”. Despot încearcă să arate țăranilor că darea este necesară pentru apărarea țării împotriva turcilor și țăranii se declară gata să facă jertfe pentru țară, dar cer să fie pedepsiți boierii exploatare, între care și un episcop care prigonise pe țărani. Este interesant faptul că țăranii s-au simțit în stare să se măsoare cu oastea domnească, să răpească pe domn din mijlocul oștenilor, sub o cetate puternică. Aceasta arată amolarea mișcării. Pe de altă parte, se vede bine că nu numai darea de un galben a fost cauza răscoalei, ci și nemulțumirea împotriva boierilor și clericilor asupritori ai țăranimii. Un alt contemporan spune că mulțimea țăranilor care înconjurase pe Despot Vodă, venită călare de la mari depărtați, trecea de 20 000 de oameni. După răscoala boierilor îm-

■ ¹ I. Sommer, în E. Legrand, *Deux vies de lacques Basilicos*, Paris, 1889, p. 39—41.

potriva lui Despot Vodă, care fu asediat în cetatea domnească a Sucevii, cetele țărănești continuau să străbată țara ata-cînd pe boieri și pe mercenarii străini „pe multe locuri le făcea năvală țărani cu împlăcie (unealtă cu care se bat grînele) și cu coase”. Este clar că acești țărani care luptau cu uneltele lor agricole nu erau „curteni, nici proprietari, care aveau de fapt arme, ci țărani șerbi. După căderea lui Despot și ridicarea în scaun de către boieri a lui Ștefan Tomșa, se iscă un război cu Țara Românească. Domnul muntean (Petru cel Tânăr), după spusa cronicarului Ureche, credea că va învinge cu ușurință pe moldoveni „pentru împerecherea (vrajba) ce era între călărași și pedestrași”². Călărașii erau boierii cu slugile lor, pe cînd pedestrașii erau țărani, adică în special curtenii (țărani proprietari în obști). Răscoala continua deci pe plan militar. După obosirea sau chiar înfrîngerea șerbilor se ridică curtenii, răzeșii de mai tîrziu. Așadar avem alături, ca în răscoalele țărănești din Germania și Ungaria din secolul XVI, atît pe țărani dependenți cît și pe micii stă-pîni de pămînt (moșneni sau răzeși). Cînd turcii aduseră în țară pe Alexandru Lăpușneanu, Tomșa cu boierii au încercat să se împotrivescă, dar țărani (curtenii) nu au vrut să stea alături de ei : „Oamenii din popor se răscoală și se despărțiră în dezordine de masa oștirii, plecînd la casele lor, mur-murînd că mai bine ar asculta un sultan și de orice domn le-ar trimite, decît să sufere atîta suferințe și pagube, care nu se făceau în folosul lor, ci în al boierilor, capii țării”, spune un raport al vremii. Iar alt raport adaugă „poporul sărac din Moldova nu voia atîtea oboseli de război, pentru a păstra drepturi pe care le cereau boierii”³.

Rezultatul răscoalei a fost fuga domnului ales *de* boieri, Ștefan Tomșa, dar răscoala țăranilor a fost înăbușită de turci, care veniseră în țară împreună cu tătarii. Această mare răscoală este remarcabilă și prin durata ei, doi ani, și prin mulțimile mari de țărani ce se ridică și în același timp prin colaborarea mai multor straturi sociale asuprite în răscoală.

² Gr. Ureche, *Letopisețul țării Moldovei*, ed. P. P. Panaitescu, Buc. 1955, p. 176.

* *Ibidem*.

Cf. Al. Grecu, *Răscoala țăranilor în Moldova în anii 1563—1564*¹ⁿ „Studii”, 1953, II, p. 201^215.

Agitația țăranilor moldoveni, lupta lor pentru dreptate a continuat în tot veacul XVI ; la 1581 avem o răscoală a Lăpușnenilor împotriva domnului de atunci, Iancu Sasul. Răscoala a izbucnit, când domnul a pus dare pe boi, unu la zece. Se dă o luptă cu țăranii la Bolota și aceștia sînt înfrinți de moastea domnească¹.

Mai puternică a fost răscoala țăranilor moldoveni în 1591 cu prilejul plecării din țară a lui Petru Șchiopul, domn- cu ta tul supus intereselor boierești. Despre această răscoală cu caracter general, asemănătoare celei din 1563, nu avem prea multe știri. O scrisoare a unui bistrițean din Ardeal care se afla în Moldova arată că „țara este turburată și s-ar împotrivi stăpînirii”². Altă scrisoare tot de atunci, trimisă din Moldova în Transilvania spune cu amănunte mai precise: „Din poporul cel nebun (răsculat) bună parte a fugit, acolo stau foarte rău lucrurile (adică în Moldova) țăranimea se ține tare, atacă pe dregători (boieri). Dacă nu fug, îi și omoară. Puțini cîți au rămas acasă, nu îndrăznesc să umble înaintea ochilor (lor), toți oamenii de frunte, începînd de la voievod, au fugit : vlădici, mitropoliți, hatmani”³.

Vreamea domniei lui Mihai Viteazul, cu greutățile războaielor cu turcii, a politicii domnului de încărcare a moșnenilor cu dări grele în bani, pentru a le lua apoi păraîntul, legătura lui Mihai — toate acestea duseră la răscoale țărănești atît în Țara Romînească, cît și în Transilvania și Moldova. În Țara Romînească la 1596, țăranii săraci din Dolj •dădură de știre domnului că nu pot împlini birurile. Mihai trimite atunci împotriva lor 300 de cazaci să ia darea cu sila. Țăranii trecură la Vidin și cerură ajutor de la turci, dar cazacii îi prinseră pe toți și-i aduseră legați la domnie⁴. Avem aici un caz foarte rar, de disperare a țăranimii, cînd se ajunge să se ceară ajutor chiar turcilor. După cucerirea Transilvaniei, de către Mihai Viteazul, s-a produs în Țara Romînească o mișcare generală a țăranimii supuse. Această răs-

¹¹ Gr. Ureche, *Letopisețul...*, ed. citată, p. 199.

² Hurmuzaki, XV, p. 708.

³ *Ibidem*, p. 709—710.

⁴ A. Veress, *Documente privitoare la istoria Țării Românești, Moștenirea și Transilvaniei*, V, p/ 17.

coală de mari proporții este amintită în vremurile ce urmează în documentele domnilor Țării Românești : „cînd s-au fost ridicat *toate satele din țară* să se judecească”. A se judeci înseamnă a se face om liber, jude, stăpîn pe pămînt. Deci toate satele boierești și mănăstirești din țară „s-au ridicat”, adică s-au răscolat pentru a scutura rumînia și a se libera. O mulțime de documente arată că țărani rumîni din Țara Românească trecură în mase, călări și cu căruțele, în Transilvania, să ceară dreptate la Alba Iulia lui Mihai Viteazul. O parte dintre țărani văzînd că domnul nu le face dreptate trec apoi după dînsul în Moldova și se înfățișează la judecată la Iași, cerînd îndîrjiți dreptate². „Atunci, în zilele răposatului Mihai Voievod, s-au ridicat toți țărani, s-au dus la pîră înaintea lui Mihai Vodă, la Belgrad, cînd a fost craiu”³. În același timp, în vremea cuceririi Moldovei de către Mihai Viteazul, se produce și în această țară o răscoală a țăranilor împotriva boierilor moldoveni. Țăranii folosiră-se de venirea domnului muntean în țară, de luptele lui cu polonii și cu turcii, cred prilejul nimerit să se răscoale și să atace curțile boierești. Numeroase documente arată că în această vreme țărani au atacat și au ucis pe boieri. Astfel, un act din 1609 al lui Constantin Movilă întărește lui Iurașco logofăt moșia sa, pentru care pierduse actul de privilegiu de la Ieremia Movilă, actul pierise „cînd au jefuit pe boieri în zilele lui Mihai Voievod”⁴. Desigur, și aici, ca și în celelalte acte care pomenesc de jefuirea boierilor la 1600, avem de-a face cu o răscoală țărănească. Jefuirea boierilor și în special distrugerea actelor lor, privilegiile domnești de stăpînire asupra pămîntului, se datorește celor ce erau interesați în ștergerea acestor instrumente de robire.

În veacul XVII au existat mai puține răscoale țărănești cu caracter mai larg; țărani șerbi, deși mai asupriți, recurg la răscumpărare, sau dacă n-o pot obține, la fugă. Aceasta se datorește faptului că domnul are acum o oaste permanentă de mercenari, cu care reușește să apere interesele boierimii

¹ Revista istorică I, 1915, p. 222.

² Șt. Nicolaescu, *Documente de la Mihai Viteazul*, p. 26—27.

³ *Doc. priv. ist. Rom.* B, XVII, voi. I, p. 309.

⁴ *Ibidem*, p. 263.

și să impună cu forța supunerea țăranilor. O parte dintre țăranii moldoveni fugari îngroșară numărul cazacilor Zaporojeni de la Nipru, care duceau o viață liberă. Totuși în prima jumătate a secolului XVII, se constată o mișcare țărănească în Moldova la 1633. La această dată boierii se ridicară împotriva domnului Alexandru Iliăș. Răscoala boierească se transformă în mișcare țărănească și boierii nu mai putură ține în frâu puterile pe care ei le dezlănțuiseră crezând că le vor putea folosi în interesul lor. „Boierii, spune cronica, au dat de știre țării care fierbînd în greutăți și în netocmele pre lesne s-au pornit și nu numai curtea ci și țărănimea (adică țăranii curteni, liberi și vecinii împreună, ca la 1563)". Pe lângă domnie au mers boierii, oprind și domolind țărănimea". O parte din boieri, în special grecii au fost măcelăriți. „Nespūsă vrăjmășie a prostimei", exclamă cronicarul boier Miron Costin¹. În a doua jumătate a veacului, răscoalele țărănești se înmulțesc în ambele țări și se unește cu mișcarea mercenarilor din (1655), cu răscoala micilor boieri, a lui Hîincti, la 1671 în Moldova².

Alături de multele și dese răscoale țărănești, care încă nu sînt studiate în deajuns, mișcările orașenilor nu se ridică la amploarea celor din țările cu orașe mari; ele nu ajung nici măcar la nivelul răscoalelor din Transilvania.

Din această cauză nici lupta de clasă din orașe nu a luat o amploare în țările romîne. Ea se limitează în mare măsură la o serie de procese ale orașelor împotriva episcopilor. O mișcare mai însemnată a avut loc la Roman împotriva episcopiei de acolo, care cotopea privilegiile de autonomie ale orașului. Pe la 1612—1615 domnul Moldovei Ștefan Tomșa este silit să ia măsuri împotriva orașenilor din Roman care manifestaseră zgomotos împotriva episcopului. Tîrgoveții s-au urcat în clopotniță spunînd că „aceasta nu este episcopie ci chervășarie (adică o casă de comerț), cu mari strigăte". Domnul amenință pe tîrgoveți că vor fi aspru pedepsiți de dînsul pen-

¹ Miron Costin, *Letopiseșul Țării Moldovei dela Aron Vodă*, ed. cit. Buc., 1944, p. 81.

² Vezi pentru Istoria răscoalelor țărănești P. P. Panaitescu, *Răscoalele țărănești în Țara Românească și Moldova* în manuscris la Inst. de Ist. al Acad. R.P.R.

tru această faptă¹. Tîrgoveții s-au ridicat contra pretenției ca ei să fie trecuți între poslușnicii episcopiei care erau oameni dependenți, în special dintre meseriași. Această mișcare arată că și în orașe ca și în sate existau mișcări sociale și lupte de clasă și urmăreau același scop : scăparea de exploatare.

Așadar, lupta de clasă, în epoca orînduirii feudale apare și în țările romîne sub toate formele ei caracteristice din toată perioada medievală, în Europa ; lupta țăranimii exploatare împotriva stăpînilor de domenii (fuga, rezistența, răscoala), lupta țăranilor liberi (moșneni și razeși) împotriva încercărilor de cotropire împotriva boierilor lacomi de pămînt și de supuși, lupta orășenilor pentru autonomie și libertate, împotriva acelor-lorași asupritori.

¹ Episcopul Melhisedec, *Cronica Romanului și a Episcopiei de Roman*, București, 1874, I, p. 243—244.

Capitolul IV

DOMENIUL FEUDAL

În societatea feudală baza relațiilor feudale de producție o constituie proprietatea feudalului asupra pământului. Feudalul, acapărînd pământul țăranului, pământul obștii satești, ajunge să stăpînească numeroase sate, care formează o unitate economică — domeniul său feudal. Alături de această mare proprietate feudală, exista și mica gospodărie țărănească. Țăranul avea unele mijloace de producție pe care le folosea în mica lui gospodărie proprie, însă îi lipsea mijlocul cel mai important — *pămîntul*. Lipsa de pămînt, acaparat de feudal, îl silește pe țăran să muncească pe pămîntul acestuia, dînd plusprodusul stăpînului de pămînt. Unul dintre factorii de bază ai societății feudale îl constituie tocmai această legătură dintre mica gospodărie țărănească și marele domeniu feudal. Marea proprietate feudală nu poate să existe fără mica gospodărie țărănească. Această stare de lucruri dă naștere la contradicții adînci între marele domeniu feudal și mica gospodărie țărănească. Contradicțiile se manifestă în relațiile de stăpînire și subordonare. Ele devin inevitabile deoarece, altfel, stăpînii de pămînt n-ar fi putut obține plusprodusul sub forma rentei feudale de la micii producători. Aceste relații de stăpînire și subordonare au la bază constrîngerea și duc la starea de dependență a țăranului. Prin exercitarea constrîngerii extraeconomice, feudalul își însușește plusprodusul. Astfel, acapararea pământului țărănesc de către feudali este aceea care determină apariția celor două clase antagonice : clasa stăpînilor de pămînt și clasa țăranilor dependenți. Clasa stăpînilor de pămînt este»

alcătuită din domn și familia domnească, din boieri și mănăstiri. Procesul de formare a stăpînitorilor de pămînt este un proces complicat și de lungă durată. El are la bază procesul diferențierii sociale care începe în sînul obștii gentilice și creează premisele pentru apariția relațiilor feudale.

Boierimea gentilică a început să facă acte de închinare față de domnie, asigurîndu-și astfel o situație privilegiată și în cadrul noii orînduirii¹.

Alături de această străveche proprietate individuală, ieșită din sînul obștii sătenești, apare o nouă formă de proprietate feudală, care are la bază donația domnească. Ca să-și consolideze puterea — domnia avea nevoie de slujitori militari și dregători care ar fi putut s-o ajute și s-o urmeze, atît în războaie, cît și în conducerea statului. Acești slujitori puteau fi folosiți cînd cu spada lor, cînd cu sfatul. Pentru răsplata slujbei prestate de acești boieri — slujitori — se dau sate locuite, ceea ce reprezintă proprietatea convențională denumită în izvoarele moldovenești *vislujenia*². În condițiile vremii, pămîntul fiind principala bogăție, slujba acestor slujitori ai domnului nu putea fi răsplătită altfel decît prin acordarea de pămînt.

Daniile de pămînt acordate de domnul țării sînt înscrise în documente speciale. Actele de confirmare pentru stăpînirea daniilor, cît și pentru stăpînirile de origine gentilică, de asemenea sînt acordate de către domnul țării. El este acela care dispune de pămîntul țării.

Cercetarea problemei formării marelui domeniu este îngreuiată de faptul că începuturile acestui proces sînt insuficient oglindite în izvoarele vremii. Izvoarele referitoare la perioada de formare a marelui domeniu, izvoarele secolelor anterioare XIV—XV lipsesc aproape cu desăvîrșire ; fac totuși posibilă cercetarea diferitelor etape în dezvoltarea domeniului feudal. Izvoarele referitoare la Moldova conțin mai multe elemente pentru reconstituirea acestui proces, pe cînd izvoarele Țării Romînești oglindesc o etapă mai tîrzie, cînd domeniul feudal era deja constituit.

¹ Vezi cap. *Stăpînii de pămînt*.
² Vezi cap. *Beneficiul*.

Dacă reconstituirea procesului de formare a marelui domeniu boieresc întâmpină serioase dificultăți, cercetarea domeniului domnesc este și mai anevoioasă. Dificultatea constă nu numai în faptul că izvoarele sînt foarte reduse, dar în special în acea confuzie specifică începuturilor vieții de stat, cînd nu s-a tras linia de demarcație între proprietatea statului și proprietatea privată a domnului. Abia spre sfîrșitul secolului XVI se pare că domnii încep să facă delimitare între bunurile lor private și cele ale statului. Totuși și izvoarele mai vechi — la sfîrșitul secolului XV, de pildă, conțin unele mențiuni din care se poate deduce că această delimitare nu s-a produs dintr-o dată și că ea este rezultatul unui proces mai îndelungat. O delimitare precisă între bunurile statului și bunurile private ale domniei se lovea de concepția medievală referitoare la drepturile domnului asupra teritoriului țării și a veniturilor țării. La început, după formarea statului feudal, veniturile statului se confundau cu veniturile personale ale domniei, precum și teritoriul statului cu domeniul privat al ocîrmuitorului statului. Aceasta se exprimă prin faptul că în concepția medievală pămîntul întreg al țării aparține (ca un drept superior) domniei. Domnul este suzeranul suprem al pămîntului țării, denumit de izvoarele vremii ca „ocina” sau moșia sa. Dreptul acesta suprem de stăpînire al domnului asupra pămîntului țării constituie *dominium eminens*.

În perioada de început a țărilor romîne domnii exercitau un drept de *dominium* *Dominium eminens eminens* asupra întregului pămînt al țării deci o stăpînire feudală suprapusă tuturor celorlalte stăpîniri particulare. În calitatea aceasta de stăpîn suprem asupra întregului pămînt al țării, domnul acorda danii de pămînt și sate unor boieri și slujitori ; tot el dispune ca din cancelaria lui să se emită acte de confirmare pentru acele stăpîniri care se aflau deja în stăpînirea unor particulari, indiferent de faptul dacă aceste stăpîniri au fost la origine moșii gentilice, donative sau cumpărate. Nu se ținea seamă de modul de achiziționare a pămîntului. La orice mutațiune de stăpînire domnul intervenea, exercitînd dreptul de *dominium eminens*, spre a confirma dreptul de stăpînire în mîinile aceluia care se înfățișa cu achizițiile

funciare noi. Astfel se cere confirmarea domnului pentru satele vândute, pentru moșiile împărțite între rude, pentru cele moștenite, confirmarea pentru schimb de stăpîniri și alte cazuri.

Intervenția domnului, în calitate de stăpîn suprem al țării, în orice mutațiune de stăpînire asupra pămîntului este legată de un obicei medieval, de largă răspîndire — darea calului. La orice mutațiune de stăpînire feudală, noul stăpîn este obligat să dea domniei unul sau mai mulți cai. Darea calului simbolizează răscumpărarea pămîntului de la stăpînul suprem al țării — domnul.

Darea calului era practică în cazuri foarte variate : și la trecerea pămîntului strămoșesc în mîinile moștenitorilor, și la dania inițială, și la vînzări, și la împărțiri.

În 1415 Mircea Voievod în Țara Romînească dăruiește boier-nașilor Vlad cu nepoții săi satele Biela și Prislop, iar oi dau domnului un cal și o cupă. La 30 iunie 1477 Basarab cel Bătrîn întărește lui Badea și lui Ivan cîteva sate „...ca să le fie de ocină și de ohabă... și mi-au dat un cal, pentru că le-au fost vechi moșii”¹.

Acest obicei a existat și în Moldova, avînd aceeași semnificație”. La 1579 Petru Voievod dăruiește lui Hilip, Mihailă, Toader, Crăciun și Ilie satul Mănăilești în ținutul Bacăului pentru 4 cai ce-au dat domniei². Același lucru este practicat și în cazurile de confirmare a stăpînirilor. La 1602 Ieremia Movilă întărește stăpînirea lui Dancu asupra unui loc cu mori și fînaț pentru care a dat domnului un cal³.

Astfel, obiceiul de darea calului simbolizează dreptul superior al domnului asupra întregului pămînt al țării⁴. Cîteodată domnul țării renunță la darea calului, în documente specificîndu-se că „domnia mea am iertat calul”⁵.

O altă manifestare a dreptului suprem al domniei asupra pămîntului constituie reluarea moșiilor de către domn, în cazul stingerii descendenților de linie masculină a stăpînitorilor moșiei.

¹P. P. Panaitescu, *Documentele Țării Romînești*, I, p. 110.

²*Ibidem*, p. 298.

³Gh. Ghibănescu, *Surete și Izvoade*, XIX, p. 122.

* A. Sava, *Documente privitoare la ținutul Orneiului*, p. 30. ⁵

D. C. Arion, *încercare asupra domeniului eminent*, p. 23. '■'■

În Țara Românească această instituție poartă denumirea de „prădalica”¹. Stăpînii de pămînt avînd obligația să presteze serviciul militar, atunci cînd printre moștenitori nu rămîneau ciecîți femei, domnul dispunea de moșia rămasă fără bărbați. Dreptul domnului de a retrage moșia era general și se aplica la toate moșiile țării, nu numai la cele donative, care se aflau în mîinile boierilor și slujitorilor, dar și la cele care aparțineau obștilor sătești. După cum domnul acorda scutirea de darea calului, el putea să acorde și scutirea de predare a moșiei, ceea ce în documentele vremii era definit prin formula „prădalica „ă nu fie”.

Exercitarea în fapt a dominiului eminent n-a fost aceeași în cursul vremurilor. Evoluția lui oglindește raportul de forțe între domni și boierime — dreptul de retragere a moșiilor apărînd la mijlocul secolului XV — ca un indiciu de întărire a puterii domnești.

Dominiul eminent se extindea și asupra dreptului de întemeiere a satelor noi. Domnul avea o putere exclusivă asupra întemeierii așezărilor noi. Nimeni nu avea voie să facă vreo nouă așezare fără să aibă o aprobare prealabilă din partea domniei. Pămîntul pustiu, nelocuit aparține domnului, de aceea în astfel de cazuri stăpînii moșiilor — boierii și mănăstirile — erau obligați să ceară aprobarea stăpînului suprem al pămîntului țării. Acest drept al domniei se exercită în decursul secolelor XIV—XVII.

În Moldova, la 1435 Ștefan Voievod aprobă înființarea a trei sate lui Petru Hudici — menționînd în documentul respectiv că aceste sate vor (fi așezate într-un loc pustiu, iar hotarul acestui pustiu este delimitat în felul următor : „cîit vor putea să cuprindă 3 sate pînă la îndeșulare”². Spre sfîrșitul secolului XVI, la 1574, în Moldova logofătul Ion Golia capătă două locuri în pustiu, ca să-și așeze acolo două sate ; se menționează că el „—le-a cumpărat de la domnia mea și ne-a dat cai buni și 400 zloți tătărești...”³.

¹ Vezi, *Prădalica*.

² M. Costăchescu. *Documente moldovenești înainte de Ștefan cel Mare*, I, p. 403.

³ A. Șava, *op. cit.*, p. 18.

În ceea ce privește așezarea satelor noi domnul țării exercita același drept și în Țara Românească. La 1531 mănăstirea Tismana obține dreptul „să facă sat la vadul Bistrețului”¹.

Acei care nu respectau acest drept suprem de stăpânire al domniei erau pedepsiți. Astfel, în 1569 în Moldova niște oameni au întemeiat un sat fără să aibă aprobarea cuvenită a domnului. Ca pedeapsă satul acesta a fost dat în stăpânirea unor boieri. Domnul motivează acțiunea lui în felul următor : „Acest sat a fost din zilele de demult ocina și dedina noastră dreaptă domnească și au întemeiat acolo acest sat niște oameni fără știrea noastră domnească. Pentru aceasta l-am luat de la ei...”²

În baza acestui drept, domnul putea să risipească unele sate, dînd în schimb locuitorilor din aceste sate locuri în altă parte. Acesta este cazul satului Zăvadini din Moldova, care a fost risipit de către Alexandru Voievod ca să facă o scutărie (cetate) domnească. În afară de acest sat și toate celelalte au fost risipite cîte se aflau pe Răut. În schimb locuitorilor li s-a dat loc în altă parte ca să-și întemeieze sate³.

Tot domnului îi revine și dreptul de stăpânire asupra robilor, care satisfac în mare măsură nevoia brațelor de muncă de pe moșii. După cum pămîntul fără stăpîn revenea domniei, tot așa și robii fără stăpîn erau socotiți ca robi domnești. Globnicii domnului, umblînd prin țară și dînd de robi fără stăpîn, îi treceau în categoria celor domnești. În asemenea situație s-a pomenit mănăstirea Tismana în 1562, cînd globnicii s-au apucat să treacă în catastihul domnesc pe robii mănăstirești, denumiți în document „...bătrîni și drepti țigani de moștenire [ai mănăstirii] ca țigani domnești”. După ce s-a constatat greșeala globnicilor, robii din nou au fost trecuți în stăpînirea mănăstirii Tismana⁴.

Că domnul avea dreptul suprem de stăpînire asupra robilor rezultă și din faptul că la schimbarea de domni se acordau confirmări pentru stăpînire de robi, după cum se acordau confirmări pentru stăpîniri de sate.

¹ *Doc. prii), ist. Rom.*, B. XVI, voi. II, p. 101.

² *Ibidem*, A. XVI, voi. II, p. 210.

³ *Ibidem*, A. XVI, voi. III, p. 393.

A. Ștefulescu, *Tismana*, p. 252.

Pământul și robii produceau venit clasei stăpînitoare — feodalilor, iar domnul țării avea dreptul suprem de stăpînire asupra acestor bunuri care asigurau existența boierilor și slujitorilor săi. De aceea orice mutațiune de stăpînire asupra pământului sau a robilor necesita o confirmare din partea domniei.

În virtutea dreptului său de *dominium eminens*, domnul primea de la populația țării birul și tot felul de dăjdii, ceea ce reprezentau veniturile domniei. Aceste venituri constituiau una din formele de exploatare a statului feudal¹. Însăși acordarea privilegiului imunității are loc *m* virtutea dreptului suprem al domnului în calitate de stăpîn asupra întregului pământ al țării². Imunitatea este un atribut al proprietății feudale pe care domnul este silit s-o recunoască. Prin recunoașterea acestui privilegiu clasei stăpînitoare, domnul concesionează o parte din veniturile sale, care îi revin în virtutea dreptului de *dominium eminens*.

Astfel acest drept al domniei apare sub diferite aspecte : repartiția bunurilor funciare, reluarea moșiilor prădalice, întemeierea satelor noi, stăpînirea robilor, încasarea dăjdiilor, acordarea privilegiului imunității și altele.

Problema domeniului domnesc este foarte

Domeniul domnesc ^{Puⁱⁿ} studiată, fapt care se explică prin insuficiența izvoarelor. S-a putut vedea și din partea referitoare la *dominium eminens* că domnul socotea întregul pământ al țării ca „ocina” sa, situație pe care o oglindesc îndeajuns documentele interne. Același lucru se poate constata și pe baza altor izvoare. De pildă, la începutul secolului XVIII, Dimitrie Cantemir spune: „Toată Moldova de odinioară... a fost patrimoniul unui singur domn și le-topiseșele și actele vechilor domni arată destul și prea destul”³. Cam același lucru rezultă din răspunsurile date de către divanul Moldovei generalului Entzinberg în 1782, în care se spune: „Tot locul țării Moldovei, dintr-un început loc domnesc au fost, și la locurile unde s-au socotit, ca să fie târguri, le-au

Vezi cap. *Veniturile țării și ale domniei*

Vezi cap. *Imunitatea*.

D. C a n t e m i r, *Descrierea Moldovei*, trad. G. Pascu, p. 231

numit și le-au făcut târguri, cu locul împrejur îndestul, spre îndestularea orașenilor... mai pe urma stăpînitorii domni, au dat danie cui au vrut... după slujba și cinstea fieștecăruia"¹.

Domnul era nu numai suzeranul suprem al țării, el însuși era un feudal, domeniul său fiind alcătuit din numeroase sate. În primele secole este foarte greu să se facă o delimitare precisă între patrimoniul statului și domeniul privat al domnului.

Stăpînirea supremă a domnului era suprapusă tuturor celorlalte forme de stăpîniri a pămîntului : satele libere — constituite în obști ; satele cu populație aservită feudalilor formînd domeniul lor; orașele cărora le aparțineau moșii întinse: pămîntul nedestelinit și în cea mai mare parte nelocuit.

Satele libere plăteau birul și dijma, prestînd unele slujbe de folos obștesc. Se pare că venitul acestor sate era folosit pentru nevoile țării — întreținerea oastei, plata haraciului. Locuitorii târgurilor dădeau dijma și vamă — acest venit fiind considerat al domniei. Satele aservite dădeau dijma stăpînitorilor, iar domnului îi plăteau birul. Printre aceste sate erau unete care reprezentau stăpînirile strămoșești ale boierilor, altele proveneau din donații domnești, acordate slujitorilor pentru credincioasa slujbă. Dintrun document al lui Moise Movilă din 15 ianuarie 1638 reiese care era rostul satelor domnești : „Drept aceasta, domnia mea, ca pre niște moșii domnești, am luat toate moșiile lui și li-am dat și am miluit pe cine ne-a slujit nouă”². Pămîntul nedefrișat era rezervat în întregime domnului, ceea ce rezultă din faptul că „așezările noi se puteau întemeia numai cu aprobarea domnului.

Alexandru cel Bun dăruiește la 1400 lui Dan Vameșul un loc de șase sate menționînd că dania sa se face din „ocina și moșia noastră strămoșească” (от Hainnx npaBoio oTHHHV H **B**³

După ce am văzut variatele aspecte ale stăpînirilor precum și diferite venituri, e necesară lămurirea altor probleme, ca : drepturile domniei asupra stăpînirilor funciare și drepturile asupra veniturilor rezultate de la aceste stăpîniri; legate de acestea s-ar putea da răspuns și întrebărilor: 1) dacă s-a defalcat do-

¹ T. Codrescu, *Uricariul*, XI, p. 252.

² Gh. Ghibănescu, *Surete și Izvoade*, II, p. 321—322.

³ T. Codrescu, *Uricariul*, XI, p. 262.

meniul privat al domniei din teritoriul întreg al țării și 2) dacă s-a produs separația între bugetul țării și bugetul privat al domnului.

În ceea ce privește prima problemă, se pare că încă din secolul XV domnii aveau propriul lor domeniu. În documentele Țării Românești sînt numeroase mențiuni din care rezultă că domnii acordă mănăstirilor diferite produse naturale: grîu, brînză, vin, postav — specificînd că ele provin din „*casa domniei mele*”. Termenul de casă (dom) este folosit în izvoarele slavone cu sensul de moșie, de domeniu feudal, ca o unitate economică care cuprinde toate ramurile gospodăriei¹. Astfel, Mircea cel Bătrîn contribuie în fiecare an la întreținerea mănăstirii Tismana cu următoarele produse: „din casa domniei mele pe fiecare an 10 burdufe de brînză, 10 cașcavale, 10 pături, 10 postavuri de manta și 10 postavuri de încălțăminte”². La 1409 mănăstirea de la Strugalea, ctitoria unor boieri, capătă din „casa” domnului 15 găleți grîu și două butoaie de vin³. Din mențiunile referitoare la „casa” domniei se poate deduce că din secolul XV a existat domeniul domnesc. Rămîne de văzut din ce set compunea el și dacă așa-zisele „sate domnești” făceau parte din el.

Cercetarea izvoarelor arată că satele domnești făceau parte din patrimoniul țării, de care domnul dispunea în virtutea dreptului de dominium eminens. Domeniul privat al domnului însă este denumit ca orice domeniu feudal — „uric” în Moldova și „ohaba” în Țara Românească sau cu termenul de ocină în ambele țări.

În Moldova, existența domeniului privat al domnului în secolul XV este atestată de un material documentar destul de bogat, mai ales din timpul domniei lui Ștefan cel Mare. La 1479 domnul Moldovei donează Mitropoliei Suceava două sate, împreună cu „dresul (uricul) cel mare ce am avut domnia mea de la moșul nostru, de la bătrînul Alexandru Vodă pe acele două sate”⁴. La 1488 același domn donează mănăstirii Putna satul

¹ V. Costăchel, *Termenul „dom” în actele slavo-romine*, în „Studii”, 1953, I, p. 244—248.

² P. P. Panaitescu, *Documentele Țării Românești*, I, p. 77.

³ *Ibidem*, p. 106.

⁴ I. Bogdan, *Documentele lui Ștefan cel Mare*, I, p. 233

său de baștină (miTOMoe) Cosminul în ținutul Cernăuților precum și morile de baștină din Tîrgul Șiretului¹. Relativ la domeniul privat al lui Ștefan cel Mare găsim unele indicații și în documentele din secolul XVI. Astfel, din documentul din 19 martie 1570, aflăm că Ștefan cel Mare a pus amanet satul său Ne-goieștii la un oarecare. Cerna. În documentul de mai sus este menționat că satul Negoieștii la Troțuș și o jumătate din satul Cos-tești „a avut-o zălogitură moașa lor Cerna de la moșul domnului, Ștefan Voievod Bătrînul”². Aceste sate făceau parte din domeniul privat al lui Ștefan cel Mare, care avea pe Valea Troțușului o serie de sate — Borzești, o parte din Onești, Patrăș-cani, Rădeană, Costești și Negoiești³. Dar cel mai de seamă document este acela în care Ștefan cel Mare denumeste satele de curînd cumpărate ca „uric al domniei mele”. La 1491 Ștefan, cumpărînd 16 sate cu 1490 zloți de la diferiți boieri „a lipit toate acestea de mai sus numitele sate și siliști cătră tîrgul nostru Vasluiul și să fie domniei mele uric cu tot venitul și fiilor domniei mele și nepoților”⁴.

Prin faptul că satele cumpărate constituie *uric cu tot venitul* al domniei, la fel cu ceilalți feudali, rezultă că domnul a avut domeniul său privat, deosebit de teritoriul țării, asupra căruia domnul exercita dreptul de dominium eminens.

La sfîrșitul secolului XVI — la 6 septembrie 1598 — Mihai Viteazul trece într-un hrisov 23 sate ale sale din județul Romanați, care constituie pentru el și fiii săi „ohaba” : „să fie ale domniei mele și fiilor... toate satele... din județul Romanaților... pe care le-am cumpărat cînd am fost domnia mea boier... De aceea, să fie domniei mele și fiilor domniei mele și nepoților și strănepoților domniei mele mai sus zisele sate, pe care le-am cumpărat domnia mea, *de ohabă*, neclintit, în vecii vecilor”⁵.

Pentru desemnarea domeniului privat al domnului, izvoarele folosesc și termenul *ocină*. În Țara Romînească, de. pildă, la 1519 se vorbește de *ocina domnească*, unde au existat turme de oi. Un oarecare Petru, care s-a atins de această avere dom-

¹ I. Bogdan, *Documentele lui Ștefan cel Mare*, I, p. 333.

² R. Rose tti, *op. cit.*, p. 170.

³ *Ibidem*, p. 172.

⁴ I. Bogdan, *op. cit.*, I, p. 481.

⁵ *Doc. priv. ist. Rom.*, B. XVI, voi. VI, p. 336-341.

nească — „a tuns niște oi pe ocina domnească” fără știrea domnului — a pierdut dreptul asupra satelor stăpânite¹. În secolul XVII, în Moldova izvoarele învederează tendința domnilor de a arăta existența satelor care reprezintă „ocina noastră dreaptă domnească” (npaBaia oTHHHa Hauia pocrtoo;apcKa)². În afară de domnul țării, mai aveau domeniile lor private și membrii familiei domnești. La 1590 Mihnea Voievod cumpără două sate : Popeții — sat boieresc de moștenire — și satul Bănciulești — „dedina megieșilor” — fără capete; numai pământul ca să fie *ocina și ohaba* fiicelor sale Elena și Ecaterina³.

Mihai Viteazul de asemenea are grijă ca să constituie domeniul mamei sale. La 26 septembrie 1597 trece într-un hrisov special cinci sate „pentru că am dat și am dăruit domnia mea cu aceste sate mai sus scrise... prea iubită mamă a domniei mele, doamna Tudora, ca să ție și să le stăpânească domnia ei în viața ei... la moartea domniei sale, să fie satele mai sus zise ale (Florici), fiica domniei mele, să fie ei de ohabă aceste sate mai sus scrise”⁴.

Izvoarele vorbesc și de satele de moștenire ale domniei. La 14 mai 1580 Mihnea Turcitul întărește m-rii sf. Troița de lângă București satul Măneștii, care „a fost de moștenire al domniei mele, de la bunicul domniei mele, răposatul Mihnea Voievod”⁵. La 1638, în Moldova, Moise Movilă moștenește satele unchiului său Miron Barnovschi⁶. Existența unor sate care sînt moștenite de către domnie de asemenea presupune existența unui domeniu privat al domnului.

Din toate aceste mențiuni risipite în diferite documente se poate trage concluzia că, treptat, se făcea o distincție din ce în ce mai precisă, cu privire la bunurile funciare ale domniei — separate de bunurile țării. Domeniul privat al domnului era alcătuit în special din târgurile și satele care țineau de ele. Satele de felul acestora sînt denumite în izvoarele vremii „*sat drept*”

Doc. priv. ist. Rom., R. XVI, voi. I, p. 150.

A. S a v a, *Documente privitoare la târgul și ținutul Orheiului*, p. 102.

O copie după un document inedit în posesia Valeriei Costăchel.

Doc. priv. ist. Rom., B. XVI, voi. VI p. 290.

Ibidem, voi. IV, p. 473.

Cin. Ghibănescu, *op. cit.*, II, p. 321.

domnesc" (e^Ho cejio npaBa rocnojapcKo)'. De obicei izvoarele conțin precizări de felul acestora : „Satul a fost drept domnesc ascultător de ocolul lașilor" ; „satul Holovețul a fost drept domnesc ascultător de ocolul Badeuți". În Moldova, la 1551 punându-se în discuție originea unui sat, se specifică : „acel sat n-au fost pentru hiclenie, s-au fost dintr-a noastră dreapte sate de prinprejur ce ascultă din curțile noastre de la Hărmanești"². La 4 august 1583 Petru Voievod face dania m-rii Sava de lângă Ierusalim un loc la lași pentru ridicarea unei biserici arătînd că „acest loc nu este luat cu vreo silă sau prădăciune de la cineva, ci este drept domnesc și l-am cumpărat domnia mea acest loc pentru șapte mii de aspri"³. Noțiunea aceasta de *sat drept domnesc*, oare apare în secolul XVI, are ca bază curțile domnești cu satele respective, precum și târgurile cu ocoalele lor.

În secolul XVI se pare că se precizează din ce în ce mai mult deosebirea între *satele domnești* și *satele drepte domnești*. Izvoarele vorbesc de satele „domnești" de la întemeierea țării⁴, precum și de *sate drepte domnești* care au fost făcute și întemeiate de către domnie (e/mo cejio npaBa rocnojapcKo., CT>TBO-peH H ocbflJiaH 3a OTUH H po/iHre/iH r-Ba MU)⁵.

După cum s-a menționat mai sus, domnul distribuia satele domnești acelor care își făceau cu credință slujba față de țară. Istoria unui asemenea sat este oglindită într-un document moldovenesc din 1586. Este vorba de satul Mîndrești de pe vremea lui Ștefan cel Mare, care pînă la urmă a ajuns în stăpînirea m-rii Sucevița. Un oarecare Crîstea are pîră pentru acest sat, socotind că are drepturi asupra lui fără să reușească deoarece „și alți boieri au avut privilegiile asupra acelui sat" care „demult a ieșit din mîinile lor și a umblat din mîină în mîină... și toți acei au fost cui au dat domnii"⁶. Satele domnești capătă astfel forma unei remunerații pentru slujitorii domnului și de aceea trec deseori din mîină în mîină. În secolul XVI este vădită

¹ A. Sava, *Documente privitoare la tirgul și ținutul Orheiului*, p. 69

² *Doc. priu. ist. Rom.*, A. XVI, voi. II, p. 7.

³ *Ibidem*. voi. III, p. 235.

⁴ T. Bălan, *Documente bucovinene*, voi. I, p. 70, 180

⁵ A. Sava, *op. cit.*, p. 69.

⁶ T. Bălan, *Documente bucovinene*, p. 34.

tendința domnilor de a face deosebirea între *satele drepte domnești* și *satele domnești* în precizările menționate mai sus ca : satul n-a fost luat „cu vreo silă sau prădăciune” sau „pentru hicienie” — adică n-a rezultat din exercitarea dreptului de dominiu eminens al domnului, ci face parte din domeniul său privat, fie că a fost cumpărat pe bani, fie că face parte din satele ce țin de ocoalele târgurilor și că a fost de moștenire. Se înțelege că această problemă e încă neclară, o delimitare precisă nu se poate face, dar este evident că se merge spre separarea domeniului privat al domnului de cel al întregii țări.

Aceeași neclaritate o întâlnim și în ceea ce privește separația venitului domnului de vistieria țării. Ca și în cazul domeniului, la început, venitul personal al domnului se confunda cu vistieria țării. Cu timpul însă, începând din veacul XVI, din cauza necesității de a plăti haraciul Porții otomane și alte cheltuieli, a apărut tendința de separare a bugetului de venituri și cheltuieli al țării și de a crea un buget personal, atribuind curții anumite venituri. La 3 aprilie 1588 Petru Șchiopul scoate la vânzare satul Sevița în ținutul Covurluiului, deoarece „Ștefan cămărarul și mergînd cu o desetină la Soroca și au păgubit 6 000 de aspri și tîmplîndu-se di au mărșu la Țarigrad i s-au întîmplat acolo moarte și acei bani nu i-au mai plătit domniei mele, dici domnia me am scos această moșii la vânzare...”. Satul e cumpărat de m-reă Galata iar în document se precizează că „domnia mea pentru acei bani li-aim dat acest sat, căci banii nu i-am pus în vistiriia domniei mele, ci i-arn dat în trebili țării”¹. Din acest document aflăm că vistieria domnului era distinctă de acel buget din care se făceau cheltuielile pentru nevoile țării. Vistieria domnului apare în izvoare și cu denumirea de *cămară*. De pildă, la 5 decembrie 1636 Matei Basarab, în urma unui proces de răscumpărare din serbie a țăranului Neacșu cu feciorii săi, socotind că „au umblat rumîinii cu vicleșug și înșelăciune”, confiscă banii țăranilor plătiți m-rii Troița de lîngă București, exprimîndu-se în felul următor : „ara luat domnia mea toți banii pe seamă domnească la cămară”².

Așadar, deși s-ar părea că domeniul domnesc a existat și în secolul XV, el începe să se contureze abia spre sfîrșitul secolului

¹ *Doc. priv. ist. Rom.. A. XVI, voi. III, p. 383.*

² C. Giurescu, *Studii de istorie socială*, p. 89.

lului XVI. Domnul și membrii familiei domnești apar în calitate de mari feudali cu forme de exploatare caracteristice și pentru ceilalți stăpâni de pământ. Separația veniturilor domnului de cele ale țării de asemenea începe să se profileze spre sfârșitul secolului XVI și nu este îndeajuns precizată nici în cursul secolului XVII.

Abia despre Dimitrie Cantemir se poate spune că are un buget propriu, separat de cel al țării, după cum rezultă din *Descrierea Moldovei*: „Fiindcă însă cu vremea numărul boierilor se prea sporea, și donațiile lor păreau că vor absorbi tot venitul țării, domnij, din motive de utilitate obștească, despărțiră veniturile care mai înainte se strîngeau la un loc și pentru nevoile domnului și, pentru trebuințele statului”¹.

Stăpînirea pămîntului fiind baza orînduirii feudale, reconstituirea procesului „ - i u -
Domeniul boieresc
YIV VV de formare a marelui domeniu, a caracterului sau și a dezvoltării sale, reprezintă una dintre cele mai importante probleme pentru înțelegerea structurii societății feudale.
in sec. XIV—XV

Formarea marelui domeniu boieresc în țările române reprezintă una dintre problemele asupra căreia deși s-a scris mult, totuși mai sînt multe lucruri care n-au fost lămurite pînă la capăt. Unul dintre aspectele fundamentale în cercetarea acestor probleme e acela al originii stăpînirii boierești. Insuficiența izvoarelor constituie cel mai mare neajuns în această direcție. Nu dispunem încă de date arheologice concludente referitor la dezvoltarea forțelor de producție, la uneltele agricole și tehnica agricolă în perioada de trecere de la societatea gentilică la cea feudală. Nu dispunem decît de crîmpeie de informație cu privire la obștea satească în epoca ei de înflorire, izvoarele noastre oglinzind, în special, perioada de declin al acestei instituții, deși ea a manifestat multă vreme o deosebită viabilitate. Dar și în stadiul actual al cercetărilor este evident că stăpînirea boierească asupra pămîntului la noi apare în perioada prefeudală, deci anterior întemeierii statului feudal.

Ca punct de plecare pentru apariția stăpînirii feudale asupra pămîntului este proprietatea privată asupra pămîntului. Or,

¹ D. Cantemir. *Descrierea Moldovei*, trad. G. Pascu, p. 132.

proprietatea privată asupra pământului apare în sînul obștii sătęști, în perioada de trecere de la societatea gentilică la cea feudală. În obștea sătęască proprietatea privată există alături de cea colectivă¹. Dacă la început în sînul obștii sătęști a existat o egalitate de drepturi în ceea ce privește proprietatea pământului, cu timpul însă, prin adîncirea principiului de proprietate individuală, apare stratificarea socială. Acest proces de diferențiere socială este rezultatul acumulării pământului obștesc în mîinile unor membri ai obștii în dauna altora. Astfel unii dintre copărtași au fost deposezați de mijlocul cel mai de seamă de producție al vremii — pământul — și reduși la situația unor oameni dependenți. Aceștia din urmă vor forma categoria celor săraci, inițial atacați în dreptul lor de proprietate asupra pământului și apoi siliți să muncească pe pământul altora, plătin-du-le renta feudală ; alături de ei se consolidează categoria celor bogați, stăpîni de mai multe delnițe, și apoi de numeroase sate cărora li se va spune boieri.

Prima etapă în constituirea stăpînirii boierești o formează acapararea pământului obștii de către unii copărtași — ceea ce a dus la formarea boierimii gentilice ; această etapă se situează în perioada prefeudală. O nouă etapă începe după apariția statului feudal. Acum, stăpînirea feudală există în sînul societății prefeudale capătă un mare impuls de dezvoltare. Alături de această formă de stăpînire boierească, care s-a desprins de obște, va apărea și stăpînirea de „miluire”, de danie domnească — *beneficiul*. Această formă de stăpînire a pământului capătă o largă răspîndire în primele secole de existență a țărilor romîne, izvorînd din necesitatea domnului de a-și asigura forțele militare și organele de conducere în aparatul de stat feudal.

Izvoarele romînești încep să oglindească existența stăpînirilor boierești din secolul XIV. În Țara Romînească, de la începutul domniei lui Mircea cel Bătrîn, boierul său Costea stăpînea satele Viștea de Jos și Viștea de Sus, precum și jumătate de ocină — Arpașul de Jos². La 1388 boierii apar în calitate de stăpîni de sate pe care le donează bisericii. De pildă, boierul Nan Udobă³ care face danie mănăstirii Cozia satul său Călimă-

¹ Vezi cap. *Obștea sătęască*.

² *Doc. priv. ist Rom.*, B. XIII, XIV, p. 33.

³ *Ibidem*, p. 42.

J

nești. La 1389 în actul de danie al mănăstirii Cozia boierii Standul, Costea, Vilcul, Albul și Radomir sînt menționați ca stăpîni de ocină în hotarul satului Jiblea¹. În istoria stăpînirii pămîntului în Moldova se pot face aceleași constatări. În cursul anului 1399 apar două întăriri de sate ale unor boieri²; fiind vorba de întărire de sate, se poate presupune existența anterioară a acestor stăpîniri. La 1409 boierul Giurgiu Ungureanul siăpînea cinci sate „ocinele” sale, întărite la această dată de către Alexandru cel Bun³. Într-unul din aceste sate denumit Ungurenii se află „casa lui”. La 1411 izvoarele vorbesc de boierul Plotun, care a făcut slujbă și predecesorului domnului din acea vreme și care capătă actul de întărire pentru satul său Plotunești⁴. La 1414 un alt boier al lui Alexandru cel Bun — Crăciun Belcescul — stăpînește satul Belceștii „unde-i este casa în veac”⁵. Belcescul a slujit de asemenea domnilor anteriori. Documentele citate mai sus arată, pe de o parte, că boierii au stăpînit satele și în secolul XIV, iar pe de altă parte, fac posibilă presupunerea că acești boieri s-au ridicat din boierimea gentilică, locală, care a ieșit din sînul obștii. Despre acest fapt vorbesc și denumirile satelor, care sînt identice cu cele ale stăpînitorilor lor : Ungureanul — Ungurenii, Plotun — Plotunești, Belcescul — Belcești.

Insuficiența izvoarelor și numărul restrîns de documente referitoare la secolul XIV ne dau prea puține date pentru precizarea caracterului domeniului boieresc și formelor de exploatare. Un singur lucru poate fi precizat, și anume că domeniul era alcătuit atît din satele de moștenire, cît și din cele de danie.

Secolul XV constituie o etapă importantă în consolidarea și dezvoltarea domeniului feudal. În primul pătrar al secolului XV domeniul era compus din cîte 10—14 sate în Moldova. De pildă, vornicul Vena stăpînea 10 sate⁶, boierul Vlad Adiș 14 sate⁷, la 1429 fiii lui Ivan vornic stăpîneau 14 sate⁸.

¹ *Doc. priv. ist. Rom.*, B. XIII, XIV, XV, p. 44.

² *M. Costăchescu*, u, *Documentele moldovenești*, I, p. 20.

* *Ibidem*, p. 64.

³ *Ibidem*, p. 84.

⁴ *Ibidem*, p. 112.

⁵ *Costăchescu*, *op. cit.*, I, p. 135.

⁶ *Ibidem*, p. 254.

⁷ *Ibidem*, p. 270—271.

⁸ *Ibidem*, p. 270—271.

În Țara Românească, pînă la mijlocul secolului XV domeniul este alcătuit din cîteva sate. De pildă la 1430 boierul Stoica are cinci sate ¹, boierii Badea, Vlaicul și Radul — șase sate și jumătăți de sate ². În a doua jumătate a secolului XV numărul satelor în stăpînirea boierilor crește neconținut. La 1469 boierul Mihail din Ruși are 13 sate și seliști ³, la 1480 boierii Ticuri stăpînesc 25 de sate și părți de sate ⁴. Creșterea continuă a domeniului feudal în Țara Românească își găsește oglindirea în actele de stăpînire ale boierilor Radu și Petru, din 9 martie 1502. La această dată ei stăpînesc 30 sate și părți de sate, precum și 12 munți ⁵. Boierii Radu și Petru sînt frații boierului Ticuci, care la 1480 stăpînea 25 sate și părți de sate. La 1502 în domeniul fraților săi au intrat o serie de sate din stăpînirile anterioare: Polovragi, Ștefănești, Curtea lui Vîlcan, Budoii, Vîlsănești, Scurta, Cănești, Strîmbătați și Căteți — care reprezintă „vechi și drepte ocine, dedine”. Partea a doua a documentului arată creșterea domeniului pe alte căi decît moștenirea : danie domnească, cumpărătură, înfrățire, danie particulară. Deși documentul este emis la 1502 — formarea și creșterea acestui domeniu a avut loc în a doua jumătate a secolului XV, deci caracteristică pentru această perioadă. Din analiza elementelor componente ale acestui domeniu feudal se vedește o tendință foarte pronunțată a stăpînitorilor de pămînt de a folosi toate mijloacele, de a nu scăpa nici o ocazie pentru a adăuga vreo stăpînire nouă la cele existente. În Moldova creșterea marelui domeniu boieresc se face mult mai accelerat. Încă la 1437 există domenii cuprinzînd cîte 50 de sate. Acesta este cazul lui Mihail de la Dorohoi, care la această dată stăpînea 52 sate ⁶, fiind unul dintre cei mai vechi și mai mari boieri în prima jumătate a secolului XV. Încă din 1395, de pe vremea lui Ștefan Mușat era în divan și ocupa un loc de frunte în timpul domniei lui Alexandru cel Bun și apoi în perioada urmașilor săi, pînă la sfîrșitul

¹ *Doc. priv. ist. Rom.*, B., XIII, XIV, XV, p. 91.

² *Ibidem*, p. 124.

³ *Ibidem*, p. 143—144.

⁴ *Ibidem*, p. 165—166.

⁵ *Ibidem*, B. XVI, voi. I, p. 11 — 12.

⁶ M. C o s t ă c h e s c u, *op. cit.*, I, p. 542—543.

anului 1434. Satele sale numeroase erau răspândite în mai multe ținuturi: Dorohoi, Hotin, Soroca și Orhei. Un alt mare și bogat feudal este Mihul grămaticul, cunoscut și ca Mihail logofăt, fiu.1 lui popa Iuga, care stăpânește peste 50 de sate și seliști, la care se mai adaugă morile, prisăcile și țișanii'. Aceste sate nu formează un domeniu compact, ele nefiind așezate unele lângă altele, ci ele sînt răspândite în diferite regiuni : pe Șiret, la Tutova, pe Șomuz și unele așezate peste Prut.

Formarea marelui domeniu al logofătului Mihail se poate urmări mai bine pe baza izvoarelor, ceea ce reprezintă un caz destul de rar în istoria țărilor romîne. Formarea acestui domeniu este oglindită în izvoare începînd cu anul 1424², cînd tatăl său, popa Iuga, stăpînește satul Buciumeani; pornind de la un singur sat, popa Iuga în 1434 stăpînește cinci sate, denumite „vislujenia" lui³. Domeniul crește și se consolidează pe vremea lui Ștefan cel Mare avînd la bază daniile domnești; mai tîrziu a crescut în special pe seama cumpărăturilor. Izvoarele oglindesc modul în care s-a format baza economică a acestor boieri, ceea ce a determinat și rolul politic pe care l-au jucat ei. La începutul carierei sale, boierul Mihail era grămatic, scriitor de urice (la 1422), iar la 1443 are demnitatea de logofăt. Se bucură de multă trecere pe timpul lui Ștefan Voievod și a lui Petru Aron. Faço parte din divanul domnesc. întreține legăturile cu țările vecine — cu Polonia și Turcia. Ia parte activă la politica . lui Petre Aron față de Turcia. La venirea lui Ștefan cel Mare, fiind unul dintre boierii credincioși ai lui Petre Aron își găsește adăpost în Polonia. În urma acestei trădări satele sale sînt confiscate.

Aceste două domenii feudale deosebit de mari, semnalate mai sus, nu fac o excepție. Mai sînt și alți boieri care au domenii asemănătoare ca proporții. De pildă, la 1448 boierul Cernat Ploscarul stăpînește vreo 40 de sate, seliști, locuri pentru întemeierea satelor noi, mori și iezere. Acest domeniu se compune din daniile domnești și din bunuri cumpărate.

¹ M. Costăchescu, *op. cit.*, I, p. 497

² *Ibidem*, p. 163.

³ *Ibidem*, p. 383—384

—506.

S-ar părea că în Moldova la mijlocul și în a doua jumătate a secolului XV marele domeniu feudal întrece ca întindere și bogăție pe cel din Țara Românească din aceeași vreme.

Formarea marelui domeniu, atât în Moldova, cât și în Țara Românească, are la bază stăpînirea satelor provenite din moștenire, danie domnească și cumpărare. În Moldova, un loc important îl joacă și colonizarea, iar în Țara Românească — înfrățirea și așezarea pe moșie. Oricare ar fi fost modul de achiziție a pămîntului care rotunjea stăpînirile unui feudal — la bază stătea tot acapararea pămîntului obștii, legată de aservirea țăranilor. În cazul daniilor domnești țăranii erau atribuiți cu forța boierilor, poruncindu-li-se supunerea : „să fiți în supunere despre toate slujbele și dăjdiile... prin această poruncă v-am dat de "știre ca nici unui cneaz sau boier al domniei mele să nu fiți de ocină și ohabă și ca apoi iarăși de azi pe mîine să vă iau și să vă dau altuia" ¹. Chiar și în cazul achizițiilor prin cumpărarea satelor, țăranii constrînși de nevoile economice își vînd pămîntul lor strămoșesc. În Țara Românească încă de la mijlocul secolului XV apar vînzări de delnițe. Procesul de vînzare a pămîntului țăranesc se vede foarte clar din-tr-un document de la sfîrșitul secolului (datat între 1492—93) cînd din satul Groșeni se vînd opt delnițe². În secolul următor acest proces se va accentua și mai mult. Nici în cazuri de moștenire a satelor, cînd ele încăpeau pe mîna moștenitorilor, în situația țăranilor nu se producea nimic nou, deși, poate, țăranii sperau că vor reuși să scape de lanțurile serbiei. De pildă, boierul Vlaicu a cerut ajutorul domniei oa să țină în supunere pe țăranii din satul Boruși. Alexandru Aldea trimite următoarea poruncă sătenilor din Boruși: „să fiți ascultători... jupînului Voicu, pentrucă-i sînteți veche ocină dreaptă... să-l ascultați și să-l cinstiți" ³. Creșterea marelui domeniu boieresc din secolul XV era indisolubil legată de aservirea țăranilor, deși în această vreme țăranii mai păstrează dreptul asupra delniței strămoșești, precum și dreptul de strămutare.

¹ *Doc. priv. ist. Rom.*, B. XIII, XIV, XV, p. 52.

² *Ibidem*, p. 211.

³ *Ibidem*, p. 92—93.

Stăpînirea
în devălmășie

În ceea ce privește modul de stăpînire a pămîntului de către feudali, documentele atestă și stăpînirea în devălmășie, acesta aparținînd mai multor frați și chiar unui grup de rude. Aceștia stăpîneau hotarul satului fără să se stabilească partea fiecăruia. În Țara Romînească, proprietatea devălmașă este oglindită în izvoarele vremii încă de la sfîrșitul secolului XIV. Astfel, la 1389 Mircea cel Bătrîn donează mănăstirii Cozia o parte din satul Jiblea, care se afla în stăpînirea boierilor — Stanciu, Cos-tea, Vîlcu, Albu și Radomir ¹. Același domn, între anii 1400—1408 întărește fiilor lui Bătea și nepoților lui Coman satele lor ². La 1428 Dan II confirmă slujitorilor săi — Peteu, Bratu, Drăgoi, Manea și Neagoe satele Valea și Călugărul ³.

Tendința de a ieși din stăpînirea devălmașă se vedește de la începutul secolului XV. Astfel, la 1437 Vlad Dracu întărește boierilor Rutaș, Coica, Novac și Strațimir șase sate, menționîndu-se că fiii acestor boieri — Cornea, Dragomir și Stan — vor avea parte de stăpînire numai peste trei sate din cele șase ⁴.

În Moldova de asemenea a existat stăpînire boierească devălmașă. Primele mențiuni cu privire la stăpînirea devălmașă boierească se referă la începutul secolului XV. La 1400 Alexandru cel Bun dăruiește boierului Nicula și fraților săi Mihail și Toader satul lui Berea ⁵. La 1428 același domn întărește fiilor lui Stan Lucoveț, Iurie și Cozma și sora lor, Motruna și fiilor lui Șerbco, Simeon, Costea, Dieniș. și Șandru două sate — Lucoveț și Pancouți *. La 1495 Ștefan cel Mare întărește unui grup de rude „lui Pătiul și fratelui său Petru și surorii lor Drăgălinei, și verilor lor, Toader și Necoară, și unchiului lor, Negrilă Medeleanu" satul Dodești ⁷.

În Moldova ca și în Țara Romînească se vedește o puternică tendință spre stăpînirea individuală, părăsindu-se modul de

¹ P. P. Panaitescu, *Documentele Țării Romînești*, I, 5.

² *Ibidem*, p. 78.

³ *Ibidem*, p. 151.

⁴ *Ibidem*, p. 177.

⁵ M. Costăchescu, *Documentele moldovenești*, I, p. 40.

⁶ *Ibidem*, p. 203.

⁷ *Ibidem*, p. 193.

stăpînire devălmașă. Pentru aceasta, se recurge la împărțirea domeniului. Astfel, la 1430 are loc împărțirea domeniului boierului Jumătate între frații acestuia — Giurgiu, Șteful și Mîndrul¹. La 1495 domnul țării confirmă împărțea ce și-o fac între dînșii urmașii lui Cananău și Negrilă în satele lor, la care iau parte vreo zece persoane². La 22 ianuarie 1495 Ștefan cel Mare confirmă urmașilor lui Laslău globnicul împărțirea în trei părți a satelor moștenite³.

Cu toate că tendința de împărțire a pămîntului cîștigă un teren din ce în ce mai mare, stăpînirea devălmașă va continua să existe și în cursul secolelor XVI—XVII.

La 20 aprilie 1617 Radu Mihnea întărește în Moldova boierului Lupul Balș și fraților săi, cu numeroasele lor rude, toți nepoți și strănepoți ai lui Ioanăș Căpotici, ai lui Musteață, ai lui Bulhac și ai lui Moga sate și părți de sate „dreptele lor ocine și dedine pe care le-au avut din diresale lor mai sus scrise, din privilegiile pe care le-au avut de la Alexandru Voievod și de la Petru Voievod și de la Aron Voievod și de la Eremia Voievod”⁴. Că stăpînirea în devălmășie mai dănuia și în secolul XVII rezultă și din acele documente în care este vorba de vînzarea satelor de către cete de boieri, cu un număr mare de coproprietari⁵.

Se pare că în Țara Romînească tendința de desfacere din stăpînirea devălmașă era mai pronunțată decît în Moldova, statornicindu-se o formulă precisă de stăpînire individuală : „boierul” sau „sluga” „domniei mele” va stăpîni satele lui „cu fiii lui, cîți Dumnezeu i-a dăruit” sau „cu fiii săi, cîți îi va da Dumnezeu”⁶. La 3 decembrie 1616 este confirmată stăpînirea slugilor — Stoica vatahul, Ișvan și Preda și cu toți frații lor și cu fiii lor — seliștea Cotrăceanilor din județul Ilfov⁷. La 1619 frații Cîrstian logoțat și Dumitru logofăt din Căldărușani stăpînesc

¹ M. Costăchescu, *Documentele moldovenești*, p. 298—269.

² *Ibidem*, Documente moldovenești de la Ștefan cel Mare, p. 189

³ I. B o g d a n, *op. cit.*, II, p. 59.

⁴ *Doc. priv. ist. Rom.*, A. veac. XVII, voi. IV, p. 147.

⁵ *Ibidem*, p. 160, 247.

⁶ *Ibidem*, B. XVII, voi. III, p. 25, 27, 55, 142, 156⁷

Ibidem, p. 62.

ocina lor la Geamănă, ocină de moștenire a mamei lor jupînița Stana, pentru care „Stana și cu ceata ei” s-a judecat de mai multe ori¹. În secolul XVII stăpînirea devălmașă este atestată și de existența moșiilor stăpînite în comun de mai -mulți frați².

Originea stăpînirilor devălmașe ale cetelor boierești trebuie cercetată în strînsă legătură cu problema originii proprietății feudale. În procesul de formare a proprietății feudale, în perioada anterioară apariției statului, după cum s-a mai spus, proprietatea feudală s-a despărțit din obștea satească, ca rezultat al stratificării acesteia. E de presupus că atunci cînd din obște s-au desfăcut stăpîniri de caracter individual ale unor membri îmbogățiți ai ei, în structura economică și juridică a acestui nou tip de proprietate s-au mai păstrat puternice reminiscențe ale relațiilor gentilice. O asemenea stăpînire desprinsă de obște, constituia o devălmășie familială, care, deși forma o singură gospodărie, era însă în stăpînirea unui grup de rude. Astfel, de grupuri existau începînd din secolul XV sub diferite forme ca —■ înfrățirile, frățiile de sînge, de cruce și de moșie, menite să substituie legăturile de rudenie, acolo unde ele nu mai existau. Printr-o asemenea procedură se urmărea într-o formă deghizată menținerea stăpînirii cetelor boierești pe bază de spiță de neam.

După apariția statului, paralel cu acest mod de constituire a stăpînirii feudale, este practicat și acel al daniei domnești pentru prestarea slujbei față de domnie. De obicei daniile se acordă individual, dar cîteodată și unui grup de rude — în special la frații beneficiarului. Acest fel de stăpîniri, chiar dacă aveau la început un caracter de stăpînire individuală, cu timpul au devenit stăpîniri devălmașe, deoarece numărul urmașilor a crescut neconținut. Acest fenomen se oglindește deosebit de bine în izvoarele moldovenești, unde la sfîrșitul secolului XV și în cursul secolului XVI apar următoarele mențiuni: „urmașii lui Laslău globnicul”³, „strănepoții lui pan Negrea”⁴, „nepoții lui Negrilă,

¹ *Doc. priv. ist. Rom.*, A. veac. XVII, voi. III, p. 313

² *Ibidem*, p. 222, 248, 155, 257, 312.

³ I. Bogdan, *op. cit.*, II, p. 5°

⁴ *Ibidem*, p. 70.

foșt paharnic" ¹, „nepoții lui Crețul de la Ialan" ². Acești urmași ai unui strămoș comun stăpîneau același hotar în devălmășie, deseori menționîndu-se că stăpînirea lor a fost inițial „vislujenia" străbunului lor ³.

Dreptul de preemțiune

Ca o consecință a stăpînirii devălmășiei, în virtutea respectării principiului legăturii de sînge, ca un mijloc de apărare a moștenirii strămoșești s-a creat dreptul de preemțiune : seminția, ceata, familia se bucură de prioritate față de

orice străin în ceea ce privește dreptul de succesiune asupra pămîntului. Nimeni altul decît descendenții de sînge ai primului stăpîn de moșie nu putea să aibă prioritate asupra dreptului de a se folosi de bunurile funciare, ce i-au aparținut.

În țările romîne dreptul de protimis se exercita asupra stăpînirii feudale, atît asupra aceleia care s-a desprins de obștea satească cît și asupra aceleia care s-a constituit pe cale de danie domnească. Cele două forme de stăpînire s-au confundat încă din veacul XV. Cînd și beneficiile au devenit ereditare, stăpînirea asupra pămîntului capătă un caracter de stăpînire perpetuă, fapt atestat în actele de proprietate funciară cu formula : „să-i fie uric cu tot venitul lor, copiilor lor, nepoților și strănepoților și răstrănepoților lor și întregului neam al lor, cine se va alege mai de aproape". Astfel dreptul de preemțiune se exercită asupra întregii proprietăți.

Sîmtem de părere că instituția preemțiunii a luat ființă în perioada anterioară apariției statului feudal, ca o restrîngere a dreptului de înstrăinare, apărînd interesul colectiv al coproprietarilor. Pe măsură ce se întărea proprietatea de tip feudal, dreptul de preemțiune s-a extins și asupra ei. În izvoare acest drept este oglindit abia de la mijlocul secolului XVI, în perioada în care transmiterea pămîntului din mînă în mînă ia o amploare mai mare. În asemenea condiții dreptul de protimis constituie și un mijloc de apărare a stăpînirii pămîntului de către clasa stăpînitoare.

¹ I. B o g d a n , *op. cit.*, II, p. 57

² *Ibidem*, p. 121.

³ *Ibidem*.

În cursul secolului XVI dreptul de preemțiune era aplicat în cazuri legate de moștenirea pământului. La înstrăinarea pământului de moștenire trebuia respectată o anumită procedură care asigura legalitatea transmisiunii stăpînirii asupra pământului. Despre această procedură vorbește foarte limpede documentul din 22 septembrie 1580 referitor la cumpărările mitropolitului Anania, care printre altele „a cumpărat ocina din Sîrbi de la jupanița Marga, fiica lui Chirca vistier, toată partea ei, oricît se va alege, pentru 10 000 aspri de argint. Și a vîndut Marga de bunăvoia ei. Și cînd a cumpărat... Anania aceasta mai sus zisa ocină, a întrebat pe toate surorile jupa-niței Marga și pe toate rudele ei și pe toți megiașii și din sus și din jos, de a cumpărat cu voia și cu știrea tuturor megiașilor această ocină, partea Margăi toată”¹. Deci rezultă limpede că rudele se bucurau de dreptul de preemțiune, iar apoi megiașii, stăpîni pe delnițele lor „împrejurașii”, interesele cărora erau legate de acea obște în care avea loc introducerea unui străin.

Nerespectarea acestui drept făcea ca tranzacția efectuată să fie atacabilă. Astfel la 1577 frații Tudor logofăt și popa Pădure se judecă cu Patru din Bîldorogeu pentru ocina din Plîseni. Patru a cumpărat ocina din Plîseni fără să aibă asentimentul rudelor — Tudor și popa Pădure. Aceștia aduc șase megiași ca „să mărturisească cu ei că nu i-a întrebat Patru, cînd a vrut să cumpere această ocină”². Megiașii mărturisind în folosul rudelor și Patru rămîne „de lege”.

Izvoarele moldovenești ne permit să adîncim unele aspecte ale acestei orînduiri, care face parte din „legea țării”. La ■ 30 aprilie 1583 Ana, fiica lui Turcul spătar, nepoata lui Ștefan Mînjea, a vîndut ocină și dedină ei — jumătate din satul Voinești lui Nastea, fiica lui Bărbușcă. După un timp Mînjea a atacat această tranzacție „zicînd că le este dreaptă ocină și dedină”. Domnul și cu tot sfatul „i-am judecat cu judecată dreaptă și le-am dat zi și de două ori, după cum este legea țării, ca să-i înapoieze banii și să-și ție ocina”. Mînjea însă n-a plătit costul satului și tranzacția a rămas în vigoare³.

¹ *Doc. priv. ist. Rom.*, B. XVI, voi. IV p. 4f8.

* *Ibidem*, p. 269.

• *Ibidem*, A. XVI, voi. III, p. 215.

Documentele moldovenești conțin și unele mențiuni referitoare la faptul că la transmisiunea pământului se ținea seamă și de gradul de rudenie. Rudele mai apropiate aveau drepturi mai mari. La 10 mai 1583 se reziliază tranzacția făcută de Cîrstea Hîrjul pentru satul Popeștii pe Șiret, pentru că frații Gheorghe și Boldescu, de asemenea rudele lui îs ac, vistiernic, căruia aparținuse satul Popeștii, au dovedit că sînt mai în drept ca să-l cumpere. „Ei au fost veri mai deoaproape ai lui Isac și am dat ca să întoarcă aceste mai sus scrise slugi ale noastre, Gheorghie și fratele lui, Boldescul, acestui mai sus. scris, Cîrstea hîrjul, acești bani mai sus scriși, 1 025 de zloți, tătarești, în mîinile lui Cîrstea Hîrjul" ¹. Și de data aceasta în document se arată că hotărîrea domnului a fost luată respectînd „legea țării” ².

De asemenea trebuie relevat că aceste dispoziții erau aplicate atunci cînd era vorba de moșia neîmpărțită. Acesta este cazul lui Dumitru aprod, fiul lui Văscan Moghilă pîrcălab de Hotin, care a vîndut în pribegie satul Verbia călugărului Avramie de la mănăstirea Voronețului. „Care sat le-a fost moștenire neîmpărțită tuturor”, adică și lui Dumitru și acelor rude ale sale — Gheorghe episcop de Rădăuți și fraților săi. Vînzarea s-a făcut fără știrea rudelor, ceea ce a făcut ca domnul să aprobe restituirea banilor călugărului Avramie arătîndu-se „pentru aceea episcopul Gheorghii și cu ai săi frați au cerut giudeeată, drept ce au vîndut Dumitru acel sat fără știre lor, de vreme ce n-au fost moșia împărțită” ³.

În cursul secolului XVII aplicarea dreptului de protimis se face pe o scară mai întinsă, deoarece această perioadă se caracterizează prin formarea unor noi domenii feudale cu transmisiunea intensă a bunurilor funciare din mînă în mînă.

Judecățile pentru răscumpărarea părrîntului, vîndut fără respectarea dreptului de preemțiune, sînt foarte frecvente atît în Moldova, cit și în Țara Romînească. Sînt folosite diferite metode pentru ocolirea acestui vechi așezămînt, în special practicîndu-se vînzările făcute pe ascuns „fără știre” rudelor..

¹ *Doc. priv. ist. Rom.*, A, XVI, voi III, p. 217.

² *Ibidem.*

³ *Ib'dan, A*, p. 193, 228.

Astfel, la 1605 jupanul Mihail postelnic din Țara Românească, nepotul lui Mitrea vornicul, se judecă pentru satul Găvojdibrodul, pentru că acest sat a fost de moștenire" de la părinții lui, din moși strămoși și al unchiului său Mitrea vornicul. Urmașul lui Mitrea, nepotul său Drăgușin, a vândut satul fără știrea lui Mihail postelnicul, „fără de lege și fără dreaptă judecată, cu silă". Judecînd acest caz domnul hotărâște că Mihail postelnicul are dreptul să-și răscumpers ocina, argumentînd în felul următor: „ca să-i fie dedină iarăși la dedină, pentru că el este mai volnic să se rescumpere și să-și ție mai sus spusa ocină din satul mai sus spus, pentru că sînt toți de un sînge și de un neam unii cu alții" ¹.

Dacă în cazul de iată înstrăinarea s-a făcut pe ascuns, ocolindu-se astfel dreptul de protimis, metoda cea mai răspîdită pentru ocolirea acestui drept era mărturie falsă în ceea ce privește renunțarea rudelor la dreptul lor. La 1612 doamna Neaga dvorniceasa împreună cu strănepotul său Preda contestă vînzarea unei ocine din satul Tătarul, cumpărată de Mogoș, logofăt din Păulești — Țara Românească. La judecată Mogoș dovedește că el înainte de a face tranzacție a fost cu vînzătorii la Neaga și au întrebat-o : „vor să-l lase să cumpere, sau nu ? Iar întru aceea, jupîneasa Neaga dvorniceasa, ia așa au fost zis, de a ei bună voie, lui Mogoș logofăt să cumpere că ei nu trebuie să cumpere nici o moșie, pentru că ia nu are fecior sau fete să înzestreze". Contestarea dovedindu-se neîntemeiată, deoarece vînzarea s-a făcut cu asentimentul dvornicesei „cinstita doamna Neaga, ia a rămas de lege și de judecată" ². Un caz similar este acela al fraților Leca și Vasilie, judecat la 19 noiembrie 1612 în Țara Românească. Este vorba de o ocină în Bălțați cumpărată de Radu vâtaf, cu știrea fraților Leca și Vasilie. După opt- ani de la săvîrșirea tranzacției frații în cauză vor să „întoarcă banii" și mărturisesc strîmb, cu scopul de a lua înapoi dedinele, adică pentru a ie răscumpăra. Dovedindu-se că contestarea s-a făcut pe baza unei mărturii false, li se aplică următoarele sancțiuni : „domnia mea i-am scos pe Luca și Vasilie cu mare rușine din divanul

¹ *Doc. priv. ist. Rom.*, B. XVII, voi. I, p. 190—191.

² *Ibidem*, B, II, p. 122.

domniei rneie și i-am bătut foarte mult domnia mea ca pe niște mincinoși și oameni răi și pentru că altă dată să nu se mai ridice cu pîră. Și au rămas de lege și de judecată" ¹.

Lăcomia de pămînt făcea pe boieri să folosească și alte metode nelegale în scopul acaparării satelor. Frații Buzești, vestiți pentru bogățiile și puterea lor politică, au năpăstuit o văduvă și pe fata ei — jupanița Măria, soția lui Radul postelnic Bidiviul, care mai tîrziu s-a remăritat cu jupan Cîrstea mare spătar. Boierii Buzești, pentru a acapara averea jupăniței Măria, au invocat motivul că sînt rude cu soțul ei, Radul Bidiviul și fratele lui, Socol comis, amîndoi morți, această avere fiind în întregime moștenirea Drăgoeștilor. La judecată s-a constatat că Buzeștii „cînd au văzut că a rămas această jupăniță văduvă... și în nevoie și bolnavă și n-a avut cine să se îngrijească de ea, de nevoia și de neputința ei, ei s-au ridicat în silnicia și în puterea lor de s-au făcut rude cu acei boieri mai sus spuși, jupan Radul postelnic și jupan Socol comis. Deci au luat ei acele dedine, sate și țigani, mai sus spuse din mîna jupăniței Măria și a fiicei ei Neacșa de le-au stăpînit ei în silnicie... Neacșa și jupanița Măria ele au rămas fără nici o dedină". La judecată se constată „că nu au fost Buzeștii nimic nici o rudă cu acei boieri... nici li se cuvine să ție ei aceste dedine... și au rămas Buzeștii, cei trei frați, de lege și de judecată" ².

Astfel de cazuri s-au întîmplat și în Moldova. La 1608 Grozea din Lucovăț s-a judecat cu Andrei medelnier, căutînd să demonstreze că este rudă cu el și deci are dreptul să se introducă la stăpînirea satului Geameni. Intrucît n-a putut să demonstreze legătura de rudenie cu Andrei, pierde judecata ³.

Dreptul de preemțiune se putea exercita nu numai la vînzare, dar și în alte cazuri variate. De pildă, neplata dărilor, neplata vreunei dușegubine, datoria la vistieria domnească, ori în cazul unui zălog. Toate acestea sînt bine oglindite în izvoarele moldovenești. La 1606 Drăgan Cioplan, fost pîrcălab, a fost dator „o rămășiță care a rămas de la o slujbă ce a umblat el după bani de sulgiu din ținutul Tutovei, a rămas cu 70

¹ *Doc. priv. ist. Rom.*, B. II, p. 119.

² *Ibidem*, p. 127.

³ *Ibidem*, A. XVII, p. 184.

galbeni ungurești". Neavînd cu ce plăti suma datorată, fiii lui Drăgan Cioplan renunță la ocina din satul Bodești, care urma să acopere datoria. Atunci Pătrașco Bașotă, nepotul lui Cioplan, plătește datoria lui și capătă dreptul de stăpînire asupra ocinei¹.

La 1661 Constantin Bujoranu, feciorul Anghelinei, nepotul lui Cîrstea, vornic mare, a rămas dator cu 200 lei de la goștina de mascuri din ținutul Tecuciului. Neputînd să plătească datoria către vistierie, i se scoate în vînzare ocina lui satul Bujoreanii. Sînt întrebați toate rudele lui — frați, nepoți și abia după aceea ocina este cumpărată de Pătrașco, logofătul al treilea².

Sloboziiie

În strînsă legătură cu creșterea domeniului feudal e și activitatea de colonizare a stăpînilor de pămînt. Au existat sate întemeiate de domni, boieri și mănăstiri. După cum s-a mai arătat, satele nu puteau fi întemeiate fără aprobarea domnului țării, care în virtutea dreptului de dominium eminens era considerat ca stăpîn suprem al pămîntului țării. Orice apariție de așezări noi era sub controlul domniei și de aceea întemeierea și refacerea satelor pustiile se făcea numai cu asentimentul prealabil al ei. În cursul secolelor XIV—XVII domniile țărilor romîne controlau cu multă vigilență acest drept al lor, aplicînd sancțiuni, cînd acest drept era încălcat³. Un sat întemeiat pe loc pustiu sau refăcut, o seliște, unde se aduc săteni noi — poartă denumirea de slobozie, atunci cînd are de la domn privilegiu de scutire pentru adunare de oameni.

În cursul secolului XV, opera de colonizare a stăpînilor de pămînt este foarte clar oglindită în istoria Moldovei. Încă din vremea lui Alexandru cel Bun au existat asemenea slobozii. De pildă la 1415 într-un act de danie al mănăstirii Moldovița se vorbește de o slobozie în următorii termeni : „și unde Zîrnă și-a făcut seliște lîngă pădure”⁴. La 1435 Petre Hudici întemeiază trei sate — „cît vor putea să cuprindă trei sate pînă

¹ *Boc. priv. ist. Rom.*, A. XVII, p. 37.

² N. Iorga, *Studii și documente*, VI, p.

³ Vezi cap. *Dominium eminens*.

⁴ M. Costăchescu, *op. cit.*, I, p. 119

la îndestulare" ¹. La 1439 Ivan Stîngaciu capătă confirmarea pentru satul lui de pe Racova „unde-i iaste casa lui... care singur el din pustiu și din pădure s-au făcut lui și, seliștea pe deamîndoao părțile hotarului". Se mai adaugă o prețioasă precizare referitor la conținutul termenului seliște: „au muncit de au curățit din pădure și au făcut seliște, adică satul, și cu morile ce sîntu acolo" ².

În Țara Romînească nu avem relatări directe cu privire la întemeierea satelor noi, însă sînt numeroase mențiuni din care rezultă că mănăstirile, în special aveau deosebită grijă ca satele lor să crească și să nu rămîie fără săteni. Încă din timpul domniei lui Mircea cel Bătrîn mănăstirea Cozia a avut dreptul să așeze în satul Cărăreni țărani veniți din satele boierești ³.

În cursul secolului XVI activitatea de colonizare a stăpînilor de pămînt continuă. La 1531 mănăstirea Tismana ca păta dreptul să-și facă sat la vadul Bistrețului ⁴. La 1572 boierul Radu din Țara Romînească face un sat în următoarele condiții : „satul Uriții era seliște. Iar de atunci jupan Radul a făcut un sat mare cu vecini" ⁵. În Moldova, la 1574, logofătul Ion Golia capătă două locuri în pustiu ca să-și așeze acolo două sate ⁶. La 1583 boierul Șeptilici vinde satul Șeptiliceanii, care a fost „loc din pustie". Și acolo n-a fost „niciodată sat, ci el singur l-a întemeiat" ⁷.

Pentru secolul XVII avem mai puține știri în ceea ce privește întemeierea satelor noi. În schimb sînt mult mai numeroase știrile privitoare la aducerea coloniștilor în satele rămase fără populație sau cu populație puțină. În Moldova, la 1621, Danciul Diacul din Dăiceni se plînge la domnie că satele lui au fost prădate de poloni și cazaci, care au ridicat pe vecinii lui, au luat toată averea lor și „au ars cu foc satele". Față de această situație, domnul îi acordă dreptul să aducă alți țărani în locul celor ridicați, menționînd că ar putea să aducă și din

M. Costăchescu, *op. cit.*, I, p. 403

Ibidem, II, p. 50.

P. P. Panaitescu, *Documentele Țării Românești*, I, p. 113.

Doc. priv. ist. Rom., B. XVI, voi. II, p. 101.

Ibidem, voi. IV, p. 90.

A. Sava, *Documente privitoare la tîrgul și ținutul Orheiului*, p. 18.

Doc. priv. ist. Rom., A\ veac. XVI, voi. III, p. 412, 433.

vecinii lui care ar mai fi trăind ¹. La 1658 mănăstirea Golia a obținut dreptul să întemeieze slobozia la seliștea din Trebujeni, la Peșteră². În Țara Românească, la 1610 existau în satele Episcopiei Buzău țărani de peste Dunăre și Țara Ungurească³. La 1614 boierul Ianachi, mare postelnic, a avut dreptul să așeze pe seliștea lui Vaidea din județul Ialomița țărani veniți din țările vecine⁴.

Risipirea satelor se datora unor calamități ca : foamete, incursiuni turcești, tătărești etc. Refacerea acestor sate, care se aflau pe pământul unui stăpîn de pămînt, puneau în primul rînd problema aducerii unor noi locuitori în satele rămase fără populație. În cursul secolului XV, cînd nu existau restricții prea grele pentru strămutarea țăranilor, aceștia puteau să plece și din satele feudalilor, aflătoare pe teritoriul țării. Astfel, în Țara Românească stăpînii de pămînt puteau să așeze în satele lor oamenii „oricarele va pofti și va iubi... ca să meargă” în aceste sate, sau „oricîți rumîni va vrea să adune pe a lor moșie” sau „oricîți vecini vor merge în satele” lor⁵. Și în Moldova secolului XV se folosea acest sistem de a popula satele rămase pustii. Astfel, la 1453 mănăstirea lui Iașcu, de lângă Suceava, avînd dreptul să-și așeze sat în hotarele mănăstirii, a primit aprobarea să cheme oamenii „ori din țara străină, ori din Țara leșească, ori din țara noastră”⁶.

Putem presupune că acest sistem a fost folosit și în cursul secolului XVI. În secolul următor însă se produce o schimbare importantă în această privință : domnul nu mai îngăduie ca în satele feudalilor să fie strămutați țăranii dependenți din alte sate ce se aflau în dependență feudală. În urma acestei dispoziții în satele cu populație puțină nu se mai pot aduce decît țărani din țări străine, precizîndu-se „să nu fie om din țara domniei mele”⁷. Cîteodată se îngăduie ca să fie chemați

V. A. Ureche, *Notițe despre slobozii*, în *Analele Ac. Rom.*, p. 4.

A. Sava, *op. cit.* p. 107.

Doc. priv. ist. Rom., B veac, XVII, voi. I, p. 452.

Ibidem, voi. II, p. 264.

Ibidem, B. XIII, XIV, XV, p. 53, 219, 252.

M. Costăchescu, *op. cit.*, II, p. 462.

Doc. priv. ist. Rom., B, XVII III, p. 365

și oameni din țară, însă aceștia trebuie să fie „oameni liberi fără bir, fără dajdie”¹.

Această formulă referitoare la „oameni liberi fără bir, fără dajdie” care apare după legătura lui Mihai Viteazul este explicată într-un document din 1614 al mănăstirii Dealul pentru slobozia ei din ocina Brînceni, denumită Satul Nou. Slobozia era populată de sîrbi, însă se prevede eventualitatea stabilirii în sat și a altor elemente: „orice om va veni dintr-altă parte și nu va avea în urma lui bir sau nu va fi vecin al cuiva din țara domniei mele sau fie și din altă țară, venit aici în țara domniei mele și va sta în acest sat mai sus zis, el să aibă voie a trăi și a se așeza împreună cu mai sus numiți oameni sîrbi”². Așadar „oameni liberi fără bir” sînt acei care nu au datorie rezultată din neplata birului către domnie, iar cei „fără dajdie” sînt țărani care nu sînt vecini ai vreunui feudal, nu sînt țărani dependenți.

Satul Vaidaia al boierului Ianachi, despre care a mai fost vorba mai sus, a fost la 1614 o seliște domnească, „a fost pustie, fără oameni, încă din zilele răposatului Mihail Voievod... 20 de ani... Care om vrea să vină și să trăiască în acea seliște... fie sîrb, fie ungur, fie moldoveni, fie grec, sau din țara noastră, cine va fi om fără dajdie și fără bir”³. Cînd, la 10 iulie 1614, Radul Voievod dăruiește mănăstirii Dealul așezarea Satul Nou, el precizează că „domnia mea am făcut sat”... iar călugării să aducă țărani care să fie „oameni fără dajdie și oameni de peste Dunăre și sîrbi”⁴. Mănăstirea Dealul a mai avut satul Popșa, care s-a pustiit și s-a risipit din cauza ungarilor. La 1615 domnul Țării Romînești îi dă voie să așeze în satul lor pe „oameni liberi, fără bir, fără dajdie și dacă va voi să asculte și să lucreze la sf. mănăstire, să fie volnici și neopriți să se așeze acolo”⁵.

În Moldova, în secolul XVII această dispoziție era mai riguroasă : în sat nu se vor putea aduce decît oameni străini. La 1656 Gheorghe Ștefan dă voie lui Nicolae Buhuși să aducă

¹ *Ibidem*, II p. 249. *Doc. priv. ist. Rom.*, B. XVII, II, p. II o. 249.
² *Ibidem*, voi. II, p. 264. . 360.
³ *Ibidem*, p. 294.
⁵ *Ibidem*, p. 360.

pe seliștea lui Trebujeni oameni „ce au ieșit cu nește cară din Țara Turcească și s-au așezat la o seliște... care este a boia-riului nostru... Așijderea și alți ce vor eși de-acum din Țara Turcească și din Țara Leșească și dintr-altă țară, fiecă Mmbă vor fi și de vor vini să se așează acolo la acea siliște" ¹. La 1699 Antioh Constantin Voievod dă voie mănăstirii Golae „a chema și a strînge oameni din Țara Căzăcească și din Țara Turcească și din pintralte țări și să-i așazi la acea siliște" ².

Această nouă dispoziție, oglindită de izvoarele referitoare la secolul XVII, găsește explicația în faptul că dreptul de strămutare al țăranilor a fost desființat. Astfel țăranii au fost legați de satele în care erau așezați, neputînd părăsi locurile lor ³.

De obicei, stabilirea țăranilor în sate noi sau în sate pustiite era posibilă în urma unor privilegii de scutire de dări și munci, denumite slobozenii, de unde au primit și satele denumirea de slobozii. Aceste scutiri aveau un caracter provizoriu și se acordau pentru un număr de ani, care varia între 1 și 10 ani.

În cursul secolului XV scutirile se acordau de obicei pentru 4—5 ani. În Moldova, la 1466 satul Negoiești al Episcopiei de Roman se bucura de o asemenea scutire pentru „oamenii ce se vor așeza în acel sat să aibă de la noi mare scutire și mare slobozenie pentru cinci ani" ⁴. La 1493 jupanul Pîrvul mare vornic a obținut privilegiul pentru satul său Potel „ca oricîți rumîni va vrea să adune pe a lor moșie... ei să fie slobozi și de toate slujbele și dăjdiile... drept patru ani" ⁵. La 1495 de același privilegiu se bucura mănăstirea Snagov, care putea să aducă pe ocina ei Popeți vecini, ei fiind „slobozi timp de patru ani de toate slujbele și dăjdiile mari și mici" ⁶.

În cursul secolului XVI numărul anilor de scutire variaza între doi și șapte ani. În Țara Romînească, la 1511 satul Rogozești al boierului Nichiifor avea scutire pentru șapte ani ⁷;

¹ A. S a v a, *op. cit.*, p. 101.

² *Ibidem*, p. 156.

³ Vezi cap. *Țăranii dependenți*.

⁴ I. B o g d a n, *op. cit.*, I, p. 97.

⁵ *Doc. priv. ist. Rom.*, B. XIII, XIV, XV, p. 219.

⁶ *Ibidem*, p. 232.

⁷ *Ibidem*, B. XVI, voi. I, p. 72.

mănăstirea Tismana avea acest privilegiu pentru satul ei Vadul Bistrețului, acordat în 1531 pentru doi ani și prelungit în 1533 pentru trei ani¹.

În cursul secolului XVII se vedește tendința de a reduce anii de scutire pentru satele unde se reface populația care a scăzut la număr. La începutul secolului numărul anilor de scutire este de obicei de trei ani, spre sfârșitul secolului — e de un an. În Moldova, mănăstirea Neamț la 1602 are scutire pentru trei ani pentru satul ei Horodiște²; la 1606 mănăstirea Pobrata are o scutire tot de trei ani pentru seliștea ei Dobrăcina³. În Țara Românească, la 1614 boierul Ianachi pentru seliștea lui Vaidaia a obținut scutire pentru trei ani⁴.

În unele cazuri speciale scutirea se acordă pentru un termen de 10 ani. Acesta este cazul satului Călinești în județul Prahova, un sat populat de țărani strămutați din Turcia și care era un sat liber fără stăpîn feudal⁵. Situație similară avea și seliștea Șendrenii a mănăstirii de la Cetățuia, în care țăranii veniți din țări străine „hie ce limbă ar hi” aveau scutire pentru zece ani⁶.

Cuantumul scutirilor acordate variaua de la caz la caz. De pildă, în secolul XV în Țara Românească scutirile se acordau pentru toate slujbele și dăjdiile, afară de plata birului și prestarea slujbei militare⁷. În Țara Românească acesta este volumul obișnuit al scutirilor, excepțiile fiind foarte rare. Când slobozia Călinești a fost scutită și de plata birului, domnul menționează mărinimia faptei arătînd că „i-am iertat domnia mea și de bir”⁸. În Moldova scutirile erau acordate pentru toate slujbele și dăjdiile : „să nu ne dea nici iliș, nici podvoadă, nici posadă, nici jold, nici la cetate să nu lucreze, nici la mori, nici buți să nu care, nici fîn să nu cosească, nici vreo altă dare sau

¹ Doc. priv. ist. Rom., B. XVI, v01, p. 101 și 129.

² *Ibidem*, A., XVII, voi1, p. 31.

³ *Ibidem*, voi. II, p. 44.

⁴ *Ibidem*, B., XVII, II, p. 264.

⁵ *Ibidem*, voi. I, p. 43.

⁶ V. A. Urechea, *op. cit.*, p. 164

⁷ Doc. priv. ist. Rom., B. XIII, XIV, XV, p. 219, 232.

⁸ *Ibidem*, XVII, voi. I, p. 43.

slujbă a noastră să nu aibă a îndeplini" ¹. În secolul XVII sînt enumerate toate îndatoririle față de domnie: „să fie în pace și slobozi de boi și de găleți și de fîn și de dijmă de albine și de gorștina de oi și de porci, de toate rîncăturile care se cuvin domnești, zeciuală din casă și din averile lor și pentru cai de olac să nu li se ia, nici vinărici" ².

Acordarea acestui privilegiu pentru slobozii avea de SCOR să atragă, în satele nou întemeiate sau cu populație risipită, pe țărani, la început, cînd țăranii mai aveau dreptul de strămutare, pe vecinii din alte sate, iar mai tîrziu pe țăranii din țări străine. Acordînd aceste scutiri, domnii arată adeseori motivul determinant : că aceștia „sînt oameni pribegi din altă țară", că „ei au lăsat ocinele și dedinele lor și casele și moștenirile din patria lor, iar domnia mea ne-am milostivit pentru această strămutare a lor" ³.

Răirpne de văzut care erau avantajele ce se ofereau celor nou ■ veniți ca ei să fie ispitiți să părăsească gospodăriile lor. În această privință izvoarele nu permit o cunoaștere mai aprofundată a problemei. Am văzut că erau cazuri cînd sloboziile, în virtutea privilegiului acordat, erau scutite de orice îndatoriri față de domnie. În Țara Romînească de obicei nu se acordau scutiri pentru plata birului și slujba militară. În orice caz este clar că scutirile pentru slobozii aduceau anumite înlesniri în ceea ce privește obligațiile țăranilor față de domnie. Îndatoririle unui țăran dependent erau duble și față de domnie și față de stăpînul de moșie. Reducerea volumului acestor obligații dădea posibilitate țăranilor să-și înjghebeze gospodăria și să-și ridice casa și atenansele necesare. Dar în același timp, acordarea acestui privilegiu pentru sloboziile ce se aflau pe domeniul feudal al unui boier sau mănăstiri însemna o favoare pentru aceștia. Prin acordarea acestui privilegiu i se creau condiții mai favorabile pentru exploatarea domeniului său — prin întemeierea satelor noi și refacerea celor pustiite. Privilegiile acordate pentru slobozii reprezintă o formă a privilegiului imunității, acesta avînd un caracter provizoriu, pentru un număr limitat de ani. Țăranii așezați în slobozii erau ușu-

¹I. Bogdan, *op. cit.*, p. 97.

²*Doc. priv. ist. Rom.*, B.

Ib.:dem. XVII, voi. I, p. 43.

³ / 4 - 1

rați în ceea ce privește plata dărilor către stat, iar stăpînul de moșie își întărea astfel situația economică.

O stare similară de lucruri se constată și în Rusia secolului XV. Scutirile se acordau satelor rămase pustii, care și acolo se populau cu țărani proveniți din satele marelui cnezat al Moscovei, precum și cu țărani strămutați din alte cnezate rușești. Prima categorie de țărani se bucura de scutire pentru cinci ani, cea de-a doua pentru 10—15 ani. După cum se vede, țărani nou veniți erau avantajați ca să aibă posibilitatea să-și înjghebeze gospodăriile. Avantajul principal ce rezulta pentru acești țărani era scutirea de dare către stat. Cnejii ruși aveau interes să atragă pe țărani din alte cnezate, deoarece după expirarea termenului de scutire, aceștia se transformau în țărani birnici, ei fiind sursa principală de venit¹.

Problema sloboziilor relevă aspecte variate. Ea reflectă opera de colonizare a stăpînilor de pămînt, condițiile de întemeiere ale satelor noi, situația țăranilor sub raportul dreptului de strămutare, privilegiile clasei stăpînitoare, politica fiscală a domnilor romîni și multe alte aspecte.

In cursul secolului XVI domeniul boieresc crește neconținut. Creșterea lui este legată și de acele schimbări economice care se produc în viața țărilor romîne : dezvoltarea relațiilor marfă-bani, creșterea pieței interne și celei externe, și în special comerțul cu grîne.

Trăsătura nouă, de cea mai mare însemnătate în organizarea marelui domeniu, este importanța pe care o atribuie stăpînii de pămînt ogoarelor. Izvoarele din secolul XV nu semnalează în mod special curaturile și ogoarele. Pămîntul unui sat cu toate bunurile sale variate — ogoare, fînețe, pășuni, pădure, ape — era definit vag, printr-o formulă stereotipă — „cu tot hotarul”, cîteodată specificîndu-se și existența viilor. Actele de stăpînire din secolul XV nu învederează tendința stăpînilor de pămînt de a defini cu precizie bunurile componente ale satului. În secolul XVI înșirarea bunurilor unui sat devine

¹ *Pamiatniki russkogo prava* (Monumentele dreptului rus) Moskova, 1955, III, p. 126.

un lucru curent, insistându-se îndeosebi asupra ogoarelor. În secolul XV nu întâlnim decât vânzarea de delnițe fără să fie ■ menționat din ce se compune o delniță (*nex* sau ^ACTbj. În secolul următor, la vânzarea unei delnițe apar toate precizările referitoare la părțile componente ale ei. Ceea ce constituie elementul cu totul nou este vânzarea însăși a ogoarelor (HHBa) precum și semnarea lor în cadrul unui domeniu. De pildă, la 1521 Semion cu frații, boierii de țară, stăpinesc numeroase ogoare¹. La mijlocul secolului XVI vânzarea ogoarelor ia o amploare mare². Faptul că ogorul constituie partea cea mai prețioasă a domeniului rezultă și din aceea că sînt cazuri cînd, la împărțirea moștenirii, unii dintre moștenitori capătă partea lor numai în ogoare. La 1564, frații Vlaionul și Bodea, fiii lui Micșan din Negești, au primit moștenirea în baza unui testament, după care Bodea a fost înzestrat cu „șase ogoare la cîmpul de sus și alte șase ogoare la cîmpul de jos”. Neîfiind mulțumit cu cele primite el mai capătă de la fratele său șapte ogoare³. Stăpînii de sate își largesc cîmpul de arătură prin cumpărarea ogoarelor. La 1571 Cîrstea, sluga domnească, cumpără numeroase ogoare în satul Devesel, ogoarele fiind măsurate în pași⁴. La 1572 boierul Micul, vornic achiziționează numeroase ogoare în satul Scurtești, care sînt măsurate în stîn-jeni⁵. Prin aceste cumpărări masive de ogoare în mîinile stăpînului satului se concentrează o parte însemnată din pămîntul arabil al satului, care nu poate să aibă alt rost decît drept cîmp de cultură al stăpînului aflat în exploatare directă folosind munca șerbilor. Datele referitoare la domeniul boierului Dumitru clucer din satul Cepturile ilustrează acest proces de acaparare a pămîntului arabil. La 1579 Dumitru clucer a reușit să acapareze prin cumpărare numeroase ogoare și vie în satul Cepturile: 78 ogoare, două funii, două curaturi, 41 pogoane de vie și alte terenuri⁶. Aceste bunuri au fost achiziționate de la nouă persoane din satul Cepturile. Cumpărăturile făcute sînt

¹ Al. Ștefulescu, *op. cit.*, p. 79.

² *Doc. priv. ist. Rom.*, B. XVI, voi. III, nr. 210, 215, 143, 255.

³ *Ibidem*, p. 205.

⁴ *Ibidem*, voi. IV, p. 38.

⁵ *Ibidem*, p. 92.

⁶ *Ibidem*, p. 366—368.

descrise cu de-amănuntul, iar ogoarele peste tot sînt trecute pe planul întii. Astfel rezerva feudală crește, pe de o parte, prin cumpărare, iar pe de altă parte, prin defrișare.

În afară de acest aspect nou în structura domeniului feudal din secolul XVI, creșterea lui are Joc pe căi obișnuite : moștenire, danie, cumpărare și înfrățire. De-acum încolo achiziționarea de sate pe cale de cumpărare va juca un rol din ce în ce mai important în creșterea domeniului feudal. La 1526 jupanul Neagoie mare vistier cu soția sa Caplea stăpîneau un domeniu însemnat, compus din 36 sate, așezate în regiunile cele mai mănoase și bogate ale Țării Românești¹. Aceste sate au fost achiziționate prin moștenire, cumpărare și danie domnească, fiind dobîndite prin slujbă. În afară de țărani aserviți din satele stăpînite de jupanul Neagoie, au existat și 511 robi. La 1538 jupan Drăghici spătar și fratele său Udriște din Mărgineni au avut 30 de sate cu munții Buceaci și Floreiul, cu poieni, braniști, vii și mori². Un deosebit interes reprezintă domeniul boierului Detco mare armaș. La 1533 Detco stăpînea 24 sate și două bălți. Între 1533 și 1544 stăpînirile lui Detco au crescut cu 22 sate și siliște precum și cu șapte bălți³. Majoritatea satelor erau cele de moștenire, pe lângă care erau cumpărături, înfrățiri și dania domnească. De pildă satul Nedea Mare cu bălțile reprezintă o danie domnească, dobîndită prin dreaptă și credincioasă slujbă⁴. Satul Recica era cumpărat prin achitarea unei dușegubine și a dat naștere la o pîră, deoarece partea adversă susținea că satul a fost cotropit „cu silă” fără judecată și dreptate⁵.

În Moldova, ca și în Țara Românească, domeniul boieresc crește, cîmpul de arătură al stăpînului jucînd un rol din ce în ce mai important. În Moldova un loc important îl joacă colonizarea care contribuie în mod simțitor la creșterea domeniului boieresc. Slujba boierilor credincioși este răsplătită deseori prin dania unui loc din pustiu pentru întemeierea unor sate noi. La 1502 Ștefan cel Mare acordă lui Dobrotă și Lupul un loc cu

¹ *Doc. pro. ist. Rom.*, B. XVI, voi. I, p. 14—15. "

Ibidem, voi. II, p. 249—250.

• *Ibidem*, nr. 140, 180, 275, 288, 309, 318.

* *Ibidem* p. 286.

⁵ *Ibidem*, IV, p. 255.

dreptul ca „să-și facă un sat de 20 de case”¹. Astfel vechea formulă folosită la întemeierea satelor — „cît poate să trăiască un sat îndestul” — uzitată de obicei în tot cursul secolului XV, este înlocuită cu o formulă de mai mare precizie. Aceasta denotă că valoarea pămîntului a crescut și domnia caută să stabilească drepturile aceluia care va întemeia un sat nou. Unii dintre boieri căpătau dreptul să întemeieze dintr-o dată mai multe sate. Acesta este cazul boierului Ion Gol ăi mare logofăt care a dobîndit de la domnie trei locuri din pustie ca să^v întemeieze sate noi². În afară de colonizare domeniul boieresc crește ca și în Țara Românească prin cumpărări. De pildă, la 1592 boierul Andreico biv pîrcălab de Roman face cumpărări masive de pămînt de la răzășii din hotarul Vîrtopului întocmind 11 zapise și plătind prețuri variate pentru o delniță : între 16 pînă la 120 zloți³. E necesar de relevat că vastele domenii ale unor boieri din secolul XVII au început să se formeze în secolul anterior și chiar mai înainte. De pildă, domeniul lui Nistor Ureche, care în secolul XVII stăpînea cea 100 de sate, își are originile încă de pe vremea lui Ștefan cel Mare achiziționate de bunicul său Danciul Ureche. Apoi vînzarea separată a ogoarelor s-a practicat și în Moldova secolului XVI⁴. Partea cea mai caracteristică în organizarea domeniului feudal din secolul XVI este creșterea rezervei feudale. Rezerva crește, pe de o parte, prin cumpărarea ogoarelor, iar pe de altă parte, prin defrișarea pădurilor, făcută cu munca șerbilor. Ultimul aspect al creșterii rezervei feudale este relevat de un document muntean în mod deosebit de precis : la 1526, printre stăpîmirile clucerului Vlaicu este menționat satul Stănești cu locul de acolo „oe unde vecinii lui iupan Vlaicul vor fi curățat cu secura în pădure”⁵. În afară de aceasta, în structura domeniului boieresc trebuie semnalat faptul că dezvoltarea relațiilor marfă-bani a atras și economia boierească în circuitul său. Domeniul feudal începe să-și piardă caracterul de izolare, legătura între sat și oraș devine mai strînsă. Boierii își fac

¹ *Doc. priv. ist. Rom.*, A. XVI, voi. I, p. 5.

² *Ibidem*, III, p. 36 și 50.

³ Gh. Ghițănescu, *Ispisoace și zapise*, I—1, p. 208. ⁴

Doc. priv. ist. Rom., A. XVI, voi. IV, p. 286—288. ⁵

Ibidem, B. XVI, voi. II, p. 27.

case la orașe, cu pivnițe mari, necesare pentru depozitarea vinurilor și își ridică prăvălii. De pildă, jupanul Dragomir din Țara Românească la 1580 pe lângă sate și vii, mai avea case, pivnițe și mai multe prăvălii la București¹.

Secolul XVII marchează o nouă perioadă

Domeniul boieresc în istoria economiei feudale. Pe măsură ce în secolul XVII stăpînii de pămînt sînt atrași din ce în ce mai mult în relațiile marfă-bani, pe măsură ce se înlătură treptat caracterul de izolare a domeniului feudal — boierii vor căuta să-și mărească rentabilitatea domeniilor lor cît mai mult posibil. Ei vor căuta să-și sporească numărul satelor cît mai mult, supunîndu-le unei crunte exploatare. Domeniul feudal va aduce venituri importante atît prin ridicarea dijmelor, cît și prin exploatarea directă a rezervei feudale folosind munca șerbilor. Paralel cu aceasta, are loc ruina în masă a țărănimii libere, care-și avea delnița sa strămoșească. În același timp, începe o nouă etapă în procesul de aservire a țărănimii — aceea a legării de glie.

S-ar părea că în secolul XVII se vînd toate satele din țară, deoarece țaranii apăsați de biruri împovărătoare, loviți de tot felul de calamități, ca foamete, plata haraciului, invaziile turcești și tătărești, sînt siliți să-și vîndă pămîntul. Deseori boierii recurg la tot felul de mijloace ca să-și silească pe țărani să le vîndă delnița strămoșească. Izvoarele Țării Românești relatează un fapt de uluitoare silnicie petrecut la 1654. Pe vremea lui Matei Basarab moșnenii din satul Craiovița din județul Dolj au fost cotorpiți de boierul Diicu Buicescu, mare spătar. Acesta fiind „un boier mare și silnic” și care ținea de bir județul Jiul de Jos, i-a încărcat pe țaranii din Craiovița cu asemenea biruri, încît ei, nemaiputînd face față, au fugit din satul lor. După aceea spătarul a trimis pe dorobanți ca să caute pe țaranii fugiți. Pînă la urmă i-a adunat, i-a băgat la pușcăria din Craiova și i-a silit să se vînză rumîni².

Profitînd de greutățile economice ale țăranilor, folosind violența și puterea lor politică, feudalii din secolul XVII au

¹ *Doc. priv. ist. Rom.*, B. XVI, voi. IV, p. 448 și 458. " *Arh. Stat., Hurez*, pachet 15, doc. 2. Citat după I. C. Filitti, op. cit., p. 15.

reuşit să stăpânească domenii din zeci de sate. Însă stăpînirea unui întins domeniu cu şerbi numeroşi ridica în faţa feudalilor importanta problemă a braţelor de muncă. Ţăranii nu rămîneau pasivi faţă de aceste opresiuni. Una dintre formele cele mai răspîndite de luptă ale ţăranilor era fuga. Or, risipirea ţăranilor de pe domeniu însemna de fapt ruină pentru feudali. În ajutorul lor însă, vine statul feudal a cărui funcţiune principală este aceea de a ţine în Mu masele exploatare. Unul din» tre mijloacele folosite în acest scop sînt măsurile legislative. Acesta este sensul dispoziţiilor legislative ale lui Minai Viteazul şi celor corespunzătoare din Moldova, după cum s-a mai arătat mai sus ¹. În urma acestor măsuri legislative, ţăranii au fost legaţi de glie şi au pierdut dreptul lor străvechi de strămutare.

Aşadar, vînzările masive ale cnejilor în Ţara Romînească şi ale răzeşilor în Moldova au stat la baza creşterii excesive a domeniului boieresc din acea vreme. În Moldova Iordache Ruset are 167 sate şi părţi de sate², vistiernicul Gheorghe Ursache are 104 sate, selişti şi părţi de sate³, Nistor Ureche are 97 sate şi părţi de sate⁴, iar Miron Gostin 89 sate ⁵. Cu privire la domeniul lui Nistor Ureche se mai poate adăuga că ele au fost situate în 19 ținuturi şi că pe lîngă aceste sate mai cuprindea 17 mori, şase heleşteie şi 45 fălci de vie (dintre care 11 erau la Cotnari). La 1617, cînd i-a fost întocmit actul de stăpînire, se menţionează că cumpărăturile au fost făcute de el la 98 persoane⁶. În actul de cumpărare al stolnicului Toma din Moldova este menţionat că 36 ocine au fost cumpărate de la peste 100 de persoane⁷. Iordache Cantacuzino a cumpărat vreo 300 de stăpîniri răzăşeşti, cumpărăturile fiind trecute în 119 zapise şi documente⁸.

În Ţara Romînească boierii nu rămîn în urma acelor din Moldova în ceea ce priveşte acapararea pămîntului. Cele mai

¹ Vezi cap. *Ţăranii dependenţi*.

R. Roselli, *Pămîntul, sătenii şi stăpînii în Moldova*, p. 49—251.

Ibidem, p. 246—248.

Gh. Ghibănescu, *op. cit.*, II, p. 168—171.

R. Rosetti, *op. cit.*, p. 248—249.

Gh. Ghibănescu, *op. cit.*, II, p. 168—171.

Ibidem.

Gh. Ghibănescu, *op. cit.*, III, p. 169, III, p. 29.

importante domenii se aflau în mâinile familiei Cantacuzino și ale boierilor Buzești. Din actul de împărțire al Elenei Cantacuzino, întocmit la 1668 se poate cunoaște structura unui domeniu din secolul XVII. Domeniul se compune din satele de moștenire și cele de cumpărătură, răspândite în numeroase județe : Prahova, Ialomița, Vlașca, Teleorman, Dâmbovița, Buzău. La împărțire, fraților Cantacuzino le-au revenit 43 sate și părți de sate, pe lângă care sînt menționate „moșii” măsurate în stînjeni, ceea ce trebuia să fie rezerva feudală, numeroase vii, stîne, poiene cu fînețe, mori și bălți. Aceste sate și bunuri sînt stăpînite „cu toți rumîinii, cu viile boierești, cu morile boierești, cu daturile, cu gălețile, cu vinariciu ruimănescu și tot venitul”. Rumîinii sînt trecuți nominal acei care se află în aceste sate, precum și cei care au fugit. Acest domeniu era stăpînit în comun de către frații Cantacuzino, fiecare avînd conacul său separat, iar în ceea ce privește rezerva feudală — semănăturile și fînețele erau divizate: în funii între coproprietari. Elementul nou care apare în structura acestui domeniu este apariția unui teren special măsurat în stînjeni pe lângă satul respectiv iar în al doilea rînd deosebita atenție îndreptată asupra rumîinilor menționîndu-se și cei fugari.

Domeniul boierilor Buzești este mai greu de reconstituit din punct de vedere al structurii, deoarece hrisovul cel mare din 10 iunie 1656 deși cuprinde toate satele stăpînite, dă foarte puține detalii. La această dată domeniul Buzeștilor se afla în stăpînirea jupîniței Elena băneasa și a fiului ei Mateiaș postelnic, moștenirea lăsată de banul Radu Buzescu. Domeniul lor se compunea din cea. 136 de sate, seliști și părți de sate, răspîndite în mai multe județe : Mehedinți, Dolj, Gorj, Romanați, Vîlcea, Teleorman, Ilfov, Vlașca. Aceste sate au fost stăpînite pe bază de moștenire, danie, cumpărătură, înfrățire. De pildă, satele din Vîlcea sînt definite ca strămoșești, stăpînite din vremea vechilor domni de la întemeierea țării și dobîndite „cu dreaptă și credincioasă slujbă și cu vărsare de sînge”. Satele cumpărate sînt în special acelea care au fost ale „cnejilor cu ocine”. În asemenea cazuri toți rumîinii sînt trecuți nominal în document, pe cînd în alte cazuri, cînd este vorba de sate moștenite, este menționat satul cutare „cu vecini”. Din cercetarea hrisovului Buzeștilor se desprinde deosebita grijă a stă-

pînilor de a menționa existența țăranilor dependenți. Pe lângă acești țărani există și un număr mare de țigani și chiar o așezare de a lor denumită „Țigănia Dragoștilor”. La întocmirea acestui hrisov boierii Buzești s-au îngrijit îndeosebi ca toate satele lor să intre în acest document, invocînd hrisoavele vechi, în parte deteriorate, în parte dispărute. Erau preocupați să dovedească drepturile lor asupra satelor respective cu ță- * rării de acolo fără să se mai oprească asupra bunurilor componente ale satului. De aceea nu aflăm mai nimic în ceea ce • privește organizarea acestui domeniu. Numai în legătură cu stăpînirea satului Ciupercești este pomenit vadul la Dunăre, care presupune existența unor pescării și poate chiar a unor legături comerciale. Este clar că un domeniu de asemenea proporții necesită un complicat aparat administrativ cu numeroase slugi și vechili aflați în slujba stăpînului. Dacă hrisovul Bu-zeștilor oferă puține date pe baza cărora s-ar fi putut reconstitui organizarea unui domeniu din secolul XVII, el conține totuși suficiente elemente pentru a ne putea da seama de procesul de formare a acestui uriaș domeniu.

Deosebit de prețios este faptul relevat de acest document din care rezultă că acest domeniu nu s-a format numai în cursul secolului XVII. Procesul de formare a acestui domeniu a avut loc în decurs de mai bine de 200 de ani — de la mijlocul secolului XV pînă la mijlocul secolului XVII. Cînd, la 1656, boierii Buzești au cerut domniei întocmirea unui nou hrisov, care să cuprindă toate stăpînirile lor, ei s-au prezentat în fața domniei cu 55 hrisoave vechi, deteriorate de vreme și în parte pierdute. Cel mai vechi era din 1461 — din vremea lui Vlad Țepeș, iar ultimul din 1655. Majoritatea covîrșitoare a satelor a ajuns în stăpînirea boierilor Buzești pe cale de moștenire. Astfel, primele 59 sate au fost moștenite din moși strămoși, încă de la întemeierea țării.

Un alt lot important de sate reprezintă moștenirea Dragoștilor, cu privire la care se spune că este : „moștenire Buzeștilor de la moși strămoși de la jupănița Neaga fiica lui Durduc și de la fiul ei Manea Ghizdavăț din vremea lui Vlad Voievod din 1461”. Această moștenire este obiectul unor numeroase pîri, fiind disputată de către boierii Bîrzescu, care caută să demonstreze că și ei au avut legătură de rudenie cu

Ghizdavăț, boierul din secolul XV. Familia boierilor Ghizdavăț ' apare și la 1486, în persoana banului Dimitrie Ghizdavăț, care pare a fi unul dintre boierii de seamă ai lui Vlad Călugărul. Legăturile acestea de rudenie socotite și urmărite în decursul secolelor reprezintă unul dintre mijloacele de bază care au servit la creșterea domeniului boieresc.

După cum s-a menționat mai sus domeniul Buzeștilor a crescut și pe calea cumpărăturilor. Cumpărăturile masive de sate au fost făcute la sfârșitul secolului XVI și începutul secolului XVII. Este vorba de satele libere de cneji care se vînd datorită greutăților fiscale excesive. Unul dintre documentele mai vechi care oglindește modul în care s-au făcut aceste cumpărături este cel din 5 iulie 1595, cînd se vînd două sate : Curățestii lui Brațul și Curățestii lui Voicilă ². Aceste sate se vînd pentru că „toți sătenii au sărăcit și au căzut în mare greutate și mare nevoie pentru dăjdii și pentru biruri și pentru multe greutăți și toți sătenii și-au făcut ocinele lor vînzătoare” ³.

Este caracteristic modul folosit de către boierii Buzești pentru acapararea pămîntului țărănesc pe cale de cumpărare. Ca să se introducă într-un sat și să-și creeze condițiile prielnice de cumpărare și chiar de constrîngere, ei cumpără mai întîi cîteva delnițe dintr-un oarecare sat, ca apoi cu timpul, cumpărînd restul delnițelor, să-l înghită în întregime. Acesta este cazul satelor Gropșani și Corbeni, în care la 1596 boierii Buzești au cumpărat diferite părți de ocină de la mai mulți copărtași. După doi ani, la 1598, ei reușesc să acapareze și restul delnițelor din satele menționate mai sus⁴. O dată cu cumpărarea delnițelor rămase nevîndute din satele Gropșani și Corbeni — boierii Buzești mai cumpără 17 sate, achiziționînd în total 19 sate pentru care plătesc circa 250 000 de aspri⁵. În actele de cumpărare sătenii sînt trecuți nominal, indicîndu-se suma primită de către fiecare și toate greutățile fiscale — birul, dăjdiile și altele. Unele dintre satele cumpărate în această vreme vor figura și în hrisovul cel mare din 1656 —

¹ *Doc. priv. ist. Rom.*, B. XIII, XIV, XV, p. 184.

* *Ibidem*, voi. VI, p. 184.

³ *Ibidem*,

⁴ *Ibidem* B XVI, voi. VI, p. 303—307.

⁵ *Ibidem*

după cum este cazul satului Curățești Brațului, care este trecut în actul de stăpânire cu următoarea mențiune: „tot satul și cu tot hotarul și cu toți vecinii din câmp și din pădure și din balta Făureilor și de peste tot hotarul oricât se va alege din hotar pînă în hotar, pe vechile hotare și semne pentru că sătenii acestui sat de mai sus zis... dînșii au fost toți cneji cu ocinele lor încă de mai înainte vreme de prin zilele altor bă-v trîni domni; după aceea cînd a fost în zilele răposatului Mihai* Voievod la anuș 1595, iar acești mai sus ziși oameni... s-au vîndut a fi vecini dînșii și cu toți fiii lor și cu toate părțile lor de ocină" ¹. Din hrisov reiese că au fost folosite la formarea și creșterea acestui domeniu toate mijloacele posibile de achiziționare a pămîntului : moștenire, danie domnească, cum-părare și înfrățire.

În decursul celor trei secole XV—XVI—XVII caracterul domeniului feudal n-a rămas același. În secolul XV, dată fiind slaba dezvoltare a relațiilor marfă-bani, stăpînii de sate se mulțumeau în special cu perceperea dijmei de la locuitorii satelor stăpînite de ei. Atît dijma, cît și rezerva feudală în forma în care ea a existat în acea vreme erau folosite în primul rînd pentru satisfacerea nevoilor feudalului și a curții sale. În secolul XV avem de-a face cu un domeniu cu imunitate, ceea ce face ca un asemenea domeniu să reprezinte nu numai o unitate economică, dar și una administrativă.

În secolul XVI, datorită schimbărilor care se produc în viața economică, cînd și domeniul feudal este atras în relațiile marfă-bani, el produce nu numai pentru nevoile proprii, dar și pentru piață. Creșterea evidentă a rezervei feudale în secolul XVI este un indiciu de seamă în această privință.

Secolul XVII marchează o perioadă de dezvoltare economică mai intensă, ceea ce se manifestă și în dezvoltarea comerțului interior și exterior. Domeniul feudal este legat din ce în ce mai mult de piață, boierii devin negustori nu numai

¹ *Hrisovul Buzeștilor*, după copia slavona de la Arhiva Institutului de Istorie al Academiei R.P.R.

de vite, dar și de grâne. Produsele domeniului sînt obținute, pe de o parte, tot prin vechiul sistem al dijmei; numărul uriaș de sate aducea și o cantitate importantă de produse agricole ; pe de altă parte, exploatarea directă a domeniului prin munca șerbilor aducea și ea produse agricole care puteau fi transformate în marfă.

Aceste trei secole, și în general ultimele două, secolele XVI—XVII, au însemnat o schimbare importantă în situația țărănimii : țăranii în cea mai mare parte rămîn fără ocine și legați de glie.

Organizarea
marelui domeniu

Un domeniu feudal formează o unitate economică în care există diferite ramuri de producție. Pe baza izvoarelor din secolul XV este greu de reconstituit

structura unui domeniu boieresc din această vreme. Totuși, și pe baza știrilor din secolele următoare, ne putem forma o imagine destul de exactă asupra domeniului în secolul XV. Domeniul feudal era alcătuit din mai multe sate. Într-unui din ele era reședința stăpînului, denumită „casa” sau „curtea” lui. Ambii termeni sînt folosiți în Moldova în aceeași măsură, iar în Țara Românească nu se întîlnește decît termenul de „curte”. Aici curtea a existat de la sfîrșitul secolului XIV; încă la începutul domniei lui Mircea cel Bătrîn mănăstirea Cozia stăpînea curtea de la Hinătești dăruită de Tatul K Uneori, în hotarele unui domeniu existau și două „case”, atunci cînd era vorba de doi sau mai mulți frați. Așa este cazul boierului Toader Pitic, care la 1414 avea cu fratele său două „case” : „una în satul de la Cobîle și alta în satul de la Bîrlad”². În Moldova, curtea apare abia la 1430, în actul de împărțire a averii boierului Ion Jumătate între fiii acestuia : Giurgiu, Șteful și Mîndrul. Giurgiu are curțile de pe Jijia la Jumătățeanii, iar Mîndrul la Balinți pe Șiret³.

Se pare că, la început, ridicarea unei curți era făcută cu aprobarea domniei. De pildă, la 1445 Mihail logofătul capătă, aprobarea domniei ca în satul Ciumătești „să-și facă curte și

¹ *Doc. priv. ist. Rom.*, B. XIII, XIV, XV, voi. I, p. 42.

² M. Costăchescu, *op. cit.*, I, p. 104. ³ *Ibidem*, I, p. 299.

mori la Șiret" ¹. Satul unde este curtea feudalului ocupă locul central în hotarele unui domeniu. În actul de stăpînire a boierului Ivan Porcu, la 1448 curtea este trecută în capul sateilor : „i-am dat și i-a-m întărit ocina lui... satele anume unde este curtea lui, la Valea Neagră" ². Ocina lui se compunea din peste 20 de sate; în primul se afla curtea.

De obicei domeniul cuprindea următoarele bunuri și instalații: mori, prisăci, stîne, vii, livezi, torcătorii de lînă, piue de sumane, mori de sfărîmat pietre ³. Pe fiecare domeniu exista și o mănăstire, care servea ca loc de închinare și de îngropare a feudalului și a familiei sale. Izvoarele secolului XV sînt mai sărace în ceea ce privește datele din care s-ar putea reconstitui părțile componente ale unui domeniu, dar cele din secolul XVI sînt mult mai bogate. La 1598, în Moldova, Părăsea, soția lui Grigori Udre, nepoata lui Luca Arbore, portar de Suceava, stăpînea satul Solea — pămîntul ei strămoșesc, descris în felul următor : „satul Solea pe rîul Solea și cu morile și cu biserica de piatră și cu curțile de piatră și cu livezi și cu slatine și cu iezere cu pește" ⁴. Pentru Țara Romînească nu găsim prea multe precizări cu privire la curtea unui boier în secolul XVI. În schimb se poate urmări legătura ce se stabilește între domeniul feudal și oraș, fapt care deja a fost semnalat mai sus. Este cazul jupanului Dragomir care, în afară de domeniul său, a avut la București nouă prăvălii, o pivniță de piatră și case deasupra pivniței.

Pentru cunoașterea organizării unui domeni feudal — Rezerva feudală în secolul XVII, un deosebit interes îl prezintă actul de împărțire a familiei Cantacuzinilor din 1668. Moștenitorii Elenei Cantacuzino trebuiau să stăpînească moșia în comun în următoarele condiții: „moșia să le fie de obște, să-și facă fieștecarele case unde-i va plăcea... La cîmp, de vor vrea să-și are, sau să-și cosească să împartă cu funia" ⁵. Se vede că vechea tradiție din

¹ M. Costăchescu, op. cit. II, p. 213.

² *Ibidem*, op. cit., II, p. 343.

³ ■ Vezi cap. *Producția*.

⁴ T. Bălănuș, *Documente bucovinene*, I, p. 121.

⁵ N. Iorga, op. cit., p. 43.

secolul XV s-a păstrat pînă în secolul XVII, că în cazul cînd sînt mai mulți frați, fiecare să aibă curtea lui. În ceea ce privește bunurile moșiei, ele sînt exploatate în comun, cu unele stipulații în ceea ce privește rezerva feudală. Aceasta urma să fie împărțită în funii, cuprinzînd semănături și fînețe între toți cei patru coproprietari.

Datele referitoare la domeniul fraților Cantacuzino sînt deosebit de interesante în ceea ce privește organizarea rezervei feudale în cursul secolului XVII. În izvoarele acestui secol, rezerva feudală apare sub denumirea de „partea boierească”, încă de la începutul secolului — la 1615, în actul de stăpînire al popii Ghinea din Rîmnic, referitor la ocina lui din satul Bujorani, găsim mențiunea privind „partea boierească” : „să fie singur popa Ghine din ocina de la Bujorani din partea boierească a treia parte” ¹. În hrisovul Cantacuzinilor ea este denumită „cîmp” și „moșia” și este măsurată în stînjeni. De pildă, la capitolul referitor la „Satele și moșiile în județul Buzău” :

Satul întreg Căpreștii
satul întreg Dudeștii
jumăt. sat Rușatul
moșia la Căldărești 1000 stînjeni
la Largul 425 stînjeni
la Openiști 168 stînjeni
la Tutufi 115 stînjeni
la Ciorăști 200 stînjeni
la Stoienești 710 stînjeni².

După cum s-a menționat mai sus, „moșia” sau „cîmpul” nu era împărțită între frați, era stăpînită în comun, însă la cultivare se proceda la divizarea ei în funii. Ea constituie „partea boierească” și n-are nici un amestec cu arătura vecinului. Delimitarea arăturii boierului de cea a vecinului este bine oglindită într-un document din 1606. Eremia Moghilă oprește pe stăpîinul satului Rădeni precum și pe vecinii săi să are, deoarece la cumpărarea satului Rădeni n-au fost întrebate rudele vechiului stăpîn, în conformitate cu obiceiul țării. Domnul dă porunca ca noul stăpîn al satului — Boul vistier, „să nu are

¹ *Doc. priv. ist. Rom., B. XVII, II, p. 387.*

² N. Iorga, *Documentele Cantacuzinilor*, p. 57.

acea parte de ocină din Rădeni, pînă ce nu va sta de față înaintea domniei mele, nici vecinii lui să nu are... pentru că au cumpărat fără știrea acelor și nu a întrebat nici o rudă, ci au cumpărat fără știre. Iar cine va ara cu sila, el va fi dator cu 50 de boi" ¹.

Dacă în sec. XVII rezerva feudală este bine oglindită în izvoarele vremii, în secolele anterioare existența ei este rar atestată. Acest fapt a făcut ca unii istorici să considere că în secolul XV rezerva feudală nici n-a existat la cele mai multe moșii. Cercetarea mai aprofundată a izvoarelor duce totuși la constatarea că rezerva feudală a constituit și în secolul XV o parte integrantă a domeniului boieresc, numai că relatările izvoarelor nu sînt atît de directe ca cele din secolul XVII.

Chiar în cursul secolului XV opera de defrișare a pădurilor a fost una dintre preocupările cele mai însemnate. Munca de defrișare este atestată de obicei cu termenul de curătură (în slavonește Jia3 sau omiiiieHHe) care apare rar în izvoarele secolului XV. În schimb, izvoarele vorbesc destul de des de poieni, legate de numele unei persoane. De pildă : • poiana lui Cauteș, poiana lui Ștefan Roșul, poiana lui Lehaci. Într-un document moldovenesc din 1456 există o mențiune care explică legătura ce există între poiană și persoană : poiana lui Ștefan Roșu „ce a făcut Ștefan de a lui bună voie”². La 1503 se arată că în satul Costăchenii „unde a fost Andrieș” a existat și „poiana lui Andrieș”³. Documentele din secolul XVI conțin o serie de mențiuni care deslușesc rostul acestor poieni. La 1546 este vorba de „satul Miclești care este la obîrșia Podragăi, la poiană, unde a descălecat (oca^Hji) Miclea și poiană care ascultă de acest sat, anume Corostova”⁴. Și satul și poienile au existat pe vremea lui Ștefan cel Mare. În ambele cazuri rezultă că Andrieș și Miclea au stăpînit sate de care țineau și poienile lor. Un document moldovenesc din 1590 arată explicit că poienile erau folosite pentru arătură. Mănăstirea Tazlău stăpînește o poiană în satul Zănești, pe care călugării „au arat-o din vechi-

¹ *Doc. priv. ist. Rom., A. XVII, voi. II, p. 21.* '

M. Costăchesou, *op. cit.*, II, p. 570.

³ I. Bogdan, *op. cit.*, II, p. 240

⁴ *Doc. priv. ist. Rom., A. XVI, voi. I, p. 537*

me" ¹. Același înțeles rezultă și din documentul din 1441 al lui Cozma Pivniceariul care stăpânește satul Dilțegani pe Bogdana „și poiana de la Hovrăleata, unde au fost lui țarina și moara” ². În tot cursul secolului XV domeniul boieresc cuprinde numeroase poieni și numărul lor crește necontenit. Trebuie de asemenea relevat faptul că deseori poienile sînt menționate împreună cu morile, instalate alături sau chiar în poiană. De pildă, poiana Hovrăleata este pomenită împreună cu moara, poiana lui Ștefan RtiBul cu un loc de moară. În cursul secolului XVI poienile sînt pomenite de regulă cu morile lor. De pildă, la 1584 este vorba de „o poiană ce se numește Pojarna, pe Bîc și cu pîraiele ei de moară de prinprejur” ³. Un alt document moldovenesc din 1546 descrie cu de-amănuntul terenul bun de poiană și instalația de moară : „o poiană în fața Bereștilor, peste Tazlău, la gura Strîmbei și cu bălți și loc de moară, unde- vor putea să-și facă la Tazlău și alții poiană la obîrșia Strîmbei, anume Runcul cu toate poienile” ⁴.

În economia rurală din secolul XV poienile pe lingă care existau de obicei și instalații de mori au jucat un rol important. Aceasta ne face ca să credem că aceste poieni reprezentau de fapt rezerva feudală, care va crește necontenit. În secolul XVI existența rezervei feudale se conturează și cu mai multă precizie. Defrișarea pădurii se face folosind munca țăranilor aserviți. Rezerva feudală deci va crește, pe de o parte, prin desțelenirea pămîntului, iar pe de altă parte, prin cumpărarea ogoarelor țărănești, desțelenite de către țărani pentru nevoile lor și pe care ei nu vor fi în stare să le păstreze.

În ceea ce privește folosirea poienilor, trebuie să amintim că ele erau folosite atît pentru arătură, cît și pentru fînețe, vorbindu-se deseori despre „poiană de fîn”. Folosirea poienilor pentru fîn presupune exploatarea directă a stăpînului folosind munca țăranilor aserviți. De altfel aceasta rezultă și din faptul că în actele de imunitate din secolul XV este menționată regulat prestația cositului finului, în afară de dijma de fîn ⁵. Prestația

¹ *Doc. priv. ist. Rom.*, voi. III, p. 455.

² M. Costăchescu, *op. cit.*, II, p. 59i.

³ *Doc. priv. ist. Rom.*, A. XVI, voi. III, p. 239.

⁴ *Ibidem*, A. XVI, voi. I, p. 479.

⁵ *Ibidem*, B. XIII, XIV, XV, p. 112.

la cositul finului e o formă a rentei în muncă cum este și aceea de a ara și semăna.

În secolul XVII, după Cum s-a mai arătat, rezerva feudală a căpătat și denumirea specială de „partea boierească”. În cadrul unui mare domeniu, cum este acela al familiei boierilor Cantacuzino, ea mai este denumită „moșia” și „cîmpul” și este măsurată în stînji. Cum se cucerea acest teren pentru agricultură rezultă deosebit de limpede dintr-un hrisov muntenesc din 5 iunie 1617. Radu Mihnea întărește lui Nabădaico biv vornic satul Sucmezău și 599 de curături din pădure și aoașe „de curături de fin”. Acest teren a fost desțelenit de către Nabădaico în felul următor : „le-au curățat din codru întregii cu ai săi oameni și cu clăci, cu slugile și cu ai săi vecini și cu aii săi țigani și cu ai săi argați cum au putut”¹. Trebuie de menționat că toate aceste curături erau așezate în jurul satului Sucmezău, destinate pentru cîmpul *âe*, cultură al stăpînului.

Domeniul feudal pe lîngă cîmpul de cultură și fînețe mai cuprindea viile, livezile și grădinile de zarzavat. Viile există din cele mai vechi timpuri, atît în ceea ce privește cele de pe delnițele țăranilor cît și cele care reprezintă rezerva feudală și care apar în izvoare sub denumirea de „viile boierești”. Sînt destule cazuri cînd viile boierești se ridică la peste 40 pogoane de vie². Unde existau vii existau și crame, teascuri și pivnițe de piatră³. De altfel și casele boierilor de la orașe aveau pivnițe pentru păstrarea vinului.

Grădinile cu pomi fructiferi de asemenea nu lipsesc din cadrul domeniului feudal. În Moldova secolului XV izvoarele vorbesc de „poiană cu meri”, „poiana cu peri”. În Țara Romînească de la sfîrșitul secolului XIV erau cunoscute livezile de nuci ale boierului Dăbăcescti⁴. Existau livezi de lîngă casă și livezi din cîmp. Unele domenii aveau cantități atît de mari de fructe încît făceau negoț cu ele⁵.

¹ Gh. Ghibănescu, *Surete și Izvoade*, XXII, p. 136.

² *Ibidem*, II, p. 168—171. *Doc. priv. ist. Rom.*, B. XVI, voi. IV, p. 448.

³ *Ibidem*, A. XVI, voi. III, p. 239.

⁴ *Ibidem*, B. XIII, XIV, XV, p. 41.

* Vezi cap. *Producția și viața economică*.

Albinăritul de asemenea a jucat un rol important în economiia boierească, atât în Moldova, cât și Țara Românească. Se pare totuși că această ramură de producție a luat o dezvoltare mai mare în Moldova, unde numărul prisăcilor este deosebit de mare. Instalarea unei prisăci era de obicei legată de o poiană sau un hlabnic. De pildă în Moldova, la 1451, Patru Durnea a avut: „un loc de prisacă în pustie pe Șacovăț și loc de moară în matca Șacovățului, și hlabnicul care este în sus de Gruet, să-i fie pentru fînaț și să asculte acest hlabnic către această prisacă... Iar hotarul acestui loc de prisacă să-i fie după obiceiul prisăcilor, în toate părțile”¹. Și aici fără îndoială au fost folosite aceleași procedee la fixarea hotarelor ca în cazul domeniului mănăstiresc asupra cărora ne-am oprit ceva mai larg la capitoul respectiv².

Și morile au jucat un rol important în economia unui domeniu. Exploatarea morilor fiind legată de cultivarea cerealelor, importanța lor a crescut paralel cu dezvoltarea relațiilor marfă-bani și creșterea rezervei feudale și în genere cu dezvoltarea agriculturii. Exploatarea morilor s-a făcut pe căi diferite. În secolul XV exista așa-numitul monopol al morii³, adică îndatorirea țăranilor din satele boierești de a folosi pentru nevoile lor morile stăpînului. La 1448 în Moldova, Mihail logofăt exploata morile sale în felul următor: „i-am dat... de la noi, locul morilor noastre, din tîrgul nostru din Baia, unde au fost vechile mori domnești, să-și facă mori și orice va fi voia lui... Iar hotarul acestor mori și acestui loc să fie cît îi va fi destul de întins, în toate părțile și în sus și în jos și să fie venitul către aceste mori, din locul nostru, de la Baia, cît a fost venitul, către aceste mori, pe vremea înaintașilor noștri, tot așa și acuma. Toate acestea să asculte către aceste mori sus scrise. Și să fie volnic pan Mihail logofăt să pedepsească și să ia de la acela care este în hotarul lui și nu va umbla la aceste mori”⁴. După cum se vede, stăpînii de pămînt, fie că era domn, fie că era boier, dețineau monopolul morii și locuitorii din hotarul stăpînirilor lor

¹ M. Costăchescu, *op. cit.*, II, p. 403—404.

² Vezi Cap. *Marele domeniu mănăstiresc*.

³ V. Costăche I, *Le monopole du moulin en Moldavie aux XV-e et XVI-e siècle* (Monopolul morii în Moldova în sec. XV și XVI), (extras din „Revue historique du Sud-Est Européen”, XXII, p. 171—J83).

⁴ M. Costăchescu, *o/i. cit.*, II, p. 315.

erau obligați să folosească morile domeniului. Aceasta era una dintre sursele aducătoare de venit ale feudalului¹.

Dar mai exista și o altă formă de exploatare a morilor. Dacă în primul caz țărani din satele boierului aduceau pentru morărit grânele culese de pe delnițele lor, în cel de-al doilea caz feudalul folosea moara pentru produsele rezultate din cultivarea rezervei feudale. Numărul mare de mori instalate în mijlocul poienilor sau în imediata apropiere a lor duce la presupunerea că aceste mori erau destinate în special pentru nevoile stăpînului.

În secolul XVI, o dată cu dezvoltarea agriculturii, crește și numărul morilor de pe domeniile feudale. În Moldova moara devine o parte componentă a satului, în special a acelor care sînt așezate pe lîngă ape. De pildă : satul Hudințai pe Bașău „și cu mori”², satul Măteuții „cu mori pe Ciorna”³, satul Potropopenii, „ce este pe Șiret, în ținutul Sucevei și cu mori pe Șiret”⁴, satul Mihăilești „și cu mori la Bahlui”⁵. În actul de împărțire a jupînesii Solomia Veveriță prin care ea „a împărțit a sale drepte ocini și moșai feciorilor săi” sînt trecute cinci sate, printre care la patru dintre ele există mori⁶. La 2 mai 1585 în actul de împărțire a moștenitorilor lui Luca Arbore sînt înscrise 19 sate din care 14 au avut mori⁷. La cei șase moștenitori a revenit cîte trei sate, două cu mori și unul fără mori. Grija care se vădește din actul de împărțeală a satelor cu mori releva importanța lor în economia unui domeniu din această vreme.

În secolul XVI, în Țara Romînească morile reprezintă de asemenea o parte a domeniului căreia i se acordă o mare importanță. Documentele de stăpînire menționează morile în felul următor : „satul... cu tot hotarul și cu rumîinii și cu morile și din cîmp și de pretutindeni oricît se va alege”⁸.

În cursul secolului XVII agricultura și vînzarea grînelor luînd proporții mai mari, morăritul va juca și el un rol din ce

¹ V. Costachel, *Le monopole du moulin en Moldavie aux XVe et XVe 1-a siècles*.

Doc. priv. ist. Rom., A. XVI, III, p. 189.

Ibidem.

Ibidem, p. 200. *Ibidem*, p. 203.

Ibidem, p. 253—254. *Ibidem*, p.

281. *Ibidem*, B. XVI, IV, p.

458.

în ce mai important. Acum în unele sate vor fi instalate mai multe mori. De pildă, boierii Cantacuzino din Țara Românească în cele două sate din județul Ialomița, aveau opt mori *; în satele lor de pe Valea Buzăului aveau 12 mori².

Instalarea unei mori și exploatarea ei reprezenta un privilegiu al stăpînului de pămînt, fapt care a dus la concluzia că în epoca feudală se poate vorbi de un monopol al morilor. În secolul XVII izvoarele pomenesc de „mori boierești”, ceea ce ne face să presupunem că au existat și mori țărănești. Formele de exploatare ale morilor nu sînt însă îndeajuns oglindite în izvoarele vremii.

În cadrul exploatării unui domeniu feudal, pescuitul era practicat și el pe o scară destul de întinsă. Rîurile, bălțile, iezele, heleșteiele și gîrlele sînt nelipsite și ele din documentele referitoare la stăpînirea domeniilor boierești.

întinsele păduri care ocupau un spațiu considerabil din suprafețele țărilor romîne ofereau condiții deosebit de prielnice pentru practicarea vînaătorii. Existau păduri rezervate feudalilor pentru vînătoare, care se numeau braniști.

În afară de aceste diferite ramuri de exploatare legate de folosirea pămîntului în cadrul unui domeniu feudal a existat și producția meșteșugărească. Pe lîngă reședința unui feudal erau instalate ateliere domeniiale, în care lucrau robii și țăranii aserviți. Aceste ateliere lucrau în special pentru îndeplinirea nevoilor curții feudale. Ca materie primă erau folosite de obicei produsele domeniului însuși, care erau prelucrate aci pe loc. Existau meșteșugarii domeniiali care lucrau la prelucrarea metalelor și făceau arme, unelte, potcoave, ustensile casnice. Astfel erau meșteri cojocari, croitori, butnari, curelari, olari, măcelari³. În cadrul domeniului lucrau torcătorii de lînă, piua de bătut sumane, șteze, melnițe și dîrste — acestea din urmă produceau firele textile. Mai erau și sladnițe unde se făcea bere. Importanța producției meșteșugărești în cadrul domeniului feudal este mai mare în secolul XV, în secolele următoare ea va lua o dez-

N. I o r g a, *Documentele Cantacuzinilor*, p. 54.

Ibidem p. 58.

Vezi cap. *Producția și viața economică*.

voltare mai mare la orașe. Alături de această industrie domeniială, a existat și cea țărănească, mult mai veche decât cea domeniială.

Pentru a încheia descrierea domeniului boieresc ne mai rămâne să precizăm raporturile ce existau între stăpînul de pămînt și populația așezată în hotarele domeniului său. S-a văzut din expunerea de mai sus că marele domeniu s-a format înghițind treptat pămîntul obștii satești. Indiferent de calea pe care erau acaparate satele țăranilor liberi — fie pe cea economică fie pe cea extraeconomică — rezultatul era același — aservirea față de stăpînul pămîntului, transformarea țăranului liber în aservit.

Membrii obștii satești, în noua lor situație de țărani dependenți, aveau anumite îndatoriri față de stăpînii lor. În ceea ce privește renta în muncă, se pare că ea a apărut o dată cu formarea stăpînirii feudale, care a atras după sine aservirea membrilor obștii. Pentru stăpînul de pămînt țăranii așezați în hotarele domeniului său reprezintă brațele de muncă fără de care el nu are cum să pună în valoare satele și pămîntul pe care-l stăpînește¹. În afară de țăranii dependenți ei folosește și pe robi — țigani și tătari — atît la muncile cîmpului cît și în producția meșteșugărească. În cadrul unui domeniu boieresc numărul țăranilor dependenți este de obicei mult mai mare decât numărul robilor. Sub acest raport, în secolul XVI situația se prezintă astfel : Neagfoe vistierul stăpînea în Țara Românească 36 sate, populația acestor sate ridicîndu-se la cea 3 600 suflete (socotind un sat de 20 de case cu 5 membri de familie) și 511 robi². În secolul XVII domeniul boierilor Buzești compus din cea 36 sate avea populație de cea 20 500 suflete (socotind un sat de 30 de case) și peste 700 de robi. Deci în primul caz populația domeniului se ridica la circa 4 000 de suflete, în cel de-al doilea la circa 20 000 de suflete.

¹ Vezi cap. *Țăranii dependenți*.

² Vezi cap. *Robii*.

Țăranii dependenți în afară de clacă, datorau și dijmă din produse naturale, iar mai târziu și în bani. Nu ne vom opri asupra acestei probleme, deoarece ea va fi tratată pe larg la capitolul respectiv¹.

Se mai pune problema veniturilor pe care le avea un asemenea

Veniturile domeniu în secolul XVII, care era constituit din 136 sate cu peste 20 000 de producători nemijlociți. La această întrebare e greu de răspuns, deoarece documentele de stăpînire nu conțin de obicei informația necesară. Totuși unele indicații se găsesc într-un document de la începutul secolului XVII, în care se vorbește despre un proces ce s-a iscat pentru moștenirea Drăgoieștilor. La 1612—1613 frații Buzești au fost dați în judecată pentru că au acaparat cu înșelăciune satele jupîniței Măria, moștenitoarea satelor care au aparținut boierilor Drăgoiești. Intrucît procesul a fost redeschis de mai multe ori, frații Buzești neputînd dovedi drepturile lor asupra satelor acaparate, ei au luat obligația să-i plătească jupîniței Măria pentru cele cinci sate acaparate următoarele: „să-i dea pe an 30 000 de aspri și cîte 100 de oi, tot venitul acelor ocine”².

Folosind cifrele din acest document am putea deduce că venitul unui sat se ridica anual în bani la 6 000 de aspri și 20 de oi. Deci cu toate rezervele acestui calcul aproximativ s-ar putea presupune că cele 136 sate ale Buzeștilor aduceau anual în bani peste 800 000 de aspri și circa 3 000 de oi. Ca să ne putem da seama ce valoare reprezenta această sumă în epoca la care ne referim (începutul secolului XVII) socotim că nu este lipsit de interes să arătăm că valoarea unui sat varia între 20 000 și 50 000 de aspri³.

Este lesne de înțeles că un asemenea domeniu nu era atît de ușor de administrat. Ridicarea dijmelor, mînarea oamenilor la clacă necesitau un aparat special de administrare a feudal-

¹ Vezi cap. *Veniturile țării și ale domniei*.

² *Doc. priv. ist. Rom.*, B. XVII, II, p. 128.

³ *Ibidem* I, nr. 84, 334, 340, 396; II, nr. 132, 238, 281, 298, 301, 366, 380 etc.

lui, necesitau aplicarea unor măsuri de represalii în caz de nesupunere a țăranilor. Spre a putea efectua această putere asupra unui număr așa de mare de țărani și robi, marii feudali se bucurau de obicei de privilegiul imunității, ceea ce le dădea dreptul la judecată, la ridicarea dăjdiilor, precum și la exercitarea funcției administrative și polițienești în hotarele domeniului său. Privilegiul imunității era determinat de necesitățile vieții economice, deoarece însușirea plusprodusului n-ar fi fost posibilă fără această constrângere exercitată de către stăpînul pămîntului¹.

În decursul celor trei secole — XV, XVI, XVII — caracterul marelui domeniu capătă aspecte variate. Datorită dezvoltării relațiilor marfă-bani dispare treptat izolarea lui specifică pentru economie naturală. Marele domeniu fiind atras și el în relațiile marfă-bani, începe să producă pentru piață, ceea ce necesită intensificarea exploatării producătorului nemijlocit. Acesta răspunde prin luptă manifestată prin forme variate — de la fugă pînă la răscoală, ceea ce face ca statul feudal să vină în sprijinul intereselor feudalilor în așa fel încît să răpească țăranilor dreptul de strămutare și să-i lege de glie. Ceea ce a și fost înfăptuit în secolul XVII. Astfel perioada de care ne ocupăm cuprinde în aceeași vreme și procesul de aservire a țăranimii romîne.

BENEFICIUL

Alături de stăpînirea feudală de origine gentilică, care s-a desprins din obștea sătească se poate vorbi și de stăpînire convențională care are ca origine prestarea serviciului față de domnie.

După întemeierea statului feudal domnii romîni au avut nevoie de slujitori pentru oastea lor și pentru aparatul lor de stat. Apărarea statului constituia una dintre problemele cele mai de seamă, Țara Romînească fiind amenințată de Ungaria și Turcia, iar Moldova, în afară de acestea, de Polonia și de tătari.

În asemenea condiții organizarea vieții militare necesita deosebită atenție și grijă permanentă din partea conducerii statului

¹ Vezi subcap. *Imunitatea*.

Legăturile de vasalitate: slujba și sluga

In momentele de mai mare încordare, ca să evite pericolul luptelor cu forțe neegale, domnii români recurgeau la acceptarea relațiilor de vasalitate față de vecinii mai puternici. Astfel, domnii Moldovei de la începutul sec. XV făceau acte de închinare față de Polonia în următorii termeni : „...am făgăduit... să slujim slujba credincioasă... să-l ajutăm contra oricărui dușman neexceptînd pe nimeni”¹. În 1402, Alexandru Voievod, în actul său de închinare față de regele Vladislav, făgăduiește următoarele: „să slujim și să dăm ajutor și să sfătuim cu bun sfat pe iubitul nostru domnitor... cît va trăi, contra oricărui dușman al său”².

Același conținut se desprinde și din actele de închinare ale lui Ștefan cel Mare, prin care se stabilesc legăturile de vasalitate față de regii Poloniei ; domnul Moldovei, în calitate de vasal al Poloniei denumeste acțiunea lui cu caracter militar, îndreptată împotriva „păgînătății” cu termenul de „slujbă” și „credincioasă slujbă”³.

Un conținut identic cuprinde și tratatul lui Neagoe Basarab cu Ludovic al Ungariei : „Prin această carte, de jurămînt pe credință, cum ca să fim înălțimii sale Laios Craiului credincioși și drepti și cu dreaptă slujbă”⁴.

Din aceste acte de închinare a domnilor români față de suveranii vecini, prin care se stabilesc legături de vasalitate, toată greutatea se pune pe termenul *slujbă*. În aceste acte externe, prin *slujbă* se înțelege obligația de a lupta cu arma în mînă împotriva dușmanilor, iar acela care își ia asupra sa această obligație poartă denumirea de „slugă”, adică de slujitor sau vasal. Slujba feudală constituie un factor important nu numai în relațiile externe ale țărilor romîne, ci și în relațiile feudale interne.

Termenul de *slujbă* este foarte frecvent și în izvoarele românești interne. El definește de obicei raporturile dintre boieri și domnie ; același termen de slujbă este folosit și atunci cînd se precizează relațiile dintre țărani și stăpînul moșiei.

¹ M. Costăchescu, *Documente moldovenești*, II, p. 608 ¹
ibidem, p. 622.

³ I. Bogdan, *op. cit.*, II, nr. 129, 135, 167.

⁴ Gr. Tocilescu, *op. cit.*, p. 263.

În Țara Românească, încă din anul 1400 este menționată credincioasa slujbă a unor boieri¹. Și spre sfârșitul sec. XV — la 1482, la 1484 — domnii Țării Românești își răsplătesc slujitorii pentru „dreaptă slujbă”. La 29 sept. 1607, Radu Voievod răsplătește pe Cîrștov suljerul pentru „dreaptă și credincioasă slujbă pe care a slujit-o multă vreme și în războaie, în țări străine cu multă vărsare de sînge”². La 20 sept. 1609 Radul Voievod definește și mai pe larg credința boierului „jupan Tudor vâtaf”, arătînd că el a făcut: „multă, bună și dreaptă slujbă ce a slujit-o domniei mele și țării domniei mele cu sînge vărsat prin țări străine, la toată treaba și greutatea domniei mele în vreme de nevoie”³.

Dacă în Țara Românească, precizările cu privire la slujba unor boieri sînt relativ puține, în Moldova s-ar putea spune că actele interne referitoare la proprietatea feudală din care ar lipsi termenul de slujbă sau slugă constituie o. excepție. Luînd seria documentelor celor mai vechi din 1392—1438 se constată că din 86 de documente în 81 este vorba de slujbă. În documentele moldovenești două noțiuni sînt legate indisolubil : *credință* și *slujbă*, obligațiile esențiale ale unui vasal.

Definirea raporturilor între suzeran și vasal prin termenul de slujbă nu este specific țărilor romîne în evul mediu. În tot sud-estul Europei termenul de slujbă și slugă a avut o largă răspîndire. Astfel în Rusia sec. XVI cu termenul de slujbă erau desemnate cele mai importante servicii făcute cneazului, precum și servitutile sătenilor în cadrul domeniului boieresc și mănăstiresc⁴. În marele cnezat al Litvaniei termenul de slugă se atribuia persoanelor care făceau parte din cele mai variate pături sociale : cneji, nobili, țărani⁵. În documentele litvane conținutul slujbei este precizat cu multă claritate : vor face slujbă „cu cal nouă și urmașilor noștri”, sau „are să ne slujească după nevoile noastre cu lancea și doi arcași”, sau „are să ne slujească cu lancea și unde va fi nevoie”, sau „ne va face slujbă nouă și

¹ *Doc. priv. ist. Rom.*, B. XIII, XIV și XV, p. 48.

² *Ibidem*, B. XVII, voi. I, p. 281.

³ *Ibidem*, B. XVII, voi. I, p. 410.

⁴ M. N. Tihomirov, *Monstir-yotcinnik v XVI veke* (Domeniul mănăstiresc în sec. XVI) în „Istoriceskie Zapiski”, 1940, p. 156.

⁵ I. I. L a p o, *Velikoie kniajestvo Litovskoe* (Marele cnezat al Litvaniei), Iuriev, 1911, p. 180.

urmașilor noștri, la fel cum și ceilalți boieri ai noștri... ne slujesc"¹. Dacă asemenea precizări referitoare la slujbă se pot desprinde din numeroase documente litvane, conținutul slujbei este definit și în actele de privilegii acordate de către regii Poloniei, nobililor din țară. De pildă, actul cu confirmarea privilegiilor dat de regele Sigismund în 1529 arată că privilegiile sînt obținute de nobili pentru „...credincioasele și recunoscutele lor slujbe, pe care ei cu multă bunăvoință și fidelitate ne-au slujit și destul sînge au vărsat pentru noi și țara noastră luptînd cu păgînii și alți dușmani ai noștri”².

În Serbia de asemenea raporturile de vasalitate între rege și boierii săi au fost definite cu termenul de slujbă. Se vorbește de „credincioasă și dreaptă slujbă”, de „slujitori credincioși și dragi”. Într-un document din 1395 țarul Ștefan Dabișa menționează meritele jupanului Vukmir, slujba lui credincioasă, precum și faptul că „el a slujit totdeauna cu credință și din inimă și cit se poate de bine în luptele împotriva turcilor, fără să cruțe viața pentru noi”³.

Folosirea termenului de slujbă și slugă în lumea slavă din sud-estul Europei nu reprezintă ceva specific pentru societatea feudală de acolo. În apusul Europei, unde relațiile, feudale s-au încheiat mai devreme, raporturile între suveran și vasal au fost de asemenea definite prin termenul de a servi, iar vasalul a fost denumit slugă sau slujitor. De asemenea termenul de credincios-fidel este socotit de către medievști ca sinonim cu vasal. Astfel, am putea spune că în țările din sud-estul Europei, pentru desemnarea raporturilor de vasalitate n-au fost creați termeni originali, ci s-au folosit termenii uzitați în societatea feudală din apusul Europei. Termenul de slujbă definea legăturile de dependență, fie că era vorba de doi suverani — unul suzeran și altul vasalul său, fie că era vorba de domnul țării și boier, fie că era vorba de boier și țăranul său dependent. Legătura de dependență, care incumba anumite obligații, era

¹ *Acti... iujnoi i Zapodnoi Rossii* [Documentele Rusiei de sud și vest] I, pp. 9. 13. 25.

M. C. Liubavski, *Ocerki po istorii Litovsko-Russkogo Gosudarstva*, p. 353.

³ S. Novakovic, *Zakonski spomenici srpskich driava srednjego veka*, p. 318—319.

denumită slujbă. La baza acestor legături de dependență se afla pământul — fie că era vorba de pământul unei țări vasale, fie că era vorba de domeniul feudal al unui boier, fie că era vorba de delnița unui țăran dependent de boier. Folosirea pământului sub o formă oarecare crea legătura de dependență, care era grevată de îndatoriri, și în primul rînd de cele militare. Fiecare era chemat să-și apere „ocina” cu arma în mînă.

Prestarea slujbei față de domnie era răsplătirea vasalului plătită de obicei cu acordarea pământului în stăpînire, ceea ce în lumea feudală din occident purta denumirea de *beneficiu*.¹ Și în țările române boierii și slujitorii au căpătat de la domni sate și pământ — ca răsplată pentru slujba lor credincioasă. În Moldova această stăpînire convențională, acordată pentru prestarea slujbei a căpătat denumirea de *vislujenia*, adică un bun obținut prin slujbă, iar în Țara Românească se folosea expresia „stignul ses slujbu” — adică a „dobîndit prin slujbă”. Denumirea din Moldova se apropie foarte mult de cea folosită în Litvania unde beneficiul purta denumirea de *vîsluga*, tot un derivat de la slujbă. În Rusia, denumirea mai arhaică a beneficiului — *slujnea*, de asemenea era derivată de la cuvîntul slujbă. Însăși denumirea arată că pământul donat este acordat pentru prestarea unei slujbe făcute cu credință și dreptate. În afară de denumirea de slujbă, beneficiul a purtat denumirea analogă cu termenul de origine latină — „danie și miluire” (*^aHiH H MHjioBaHîfl*)'.² În documente adeseori se precizează ca un boier a fost „miluit cu un sat”³. Se caută a sublinia deosebirea dintre satul moștenit și satul primit în danie. La 13 mai 1573 în Țara Românească, Alexandru Voievod în documentul de confirmare a satului Se-liștioara arată că acest sat a fost cumpărat de la Vîrhare din Rusinești, însă aceasta n-a fost satul lui „de moștenire, ci de miluire” și ca atare n-a avut dreptul să-l vîndă³.

Urmărirea procesului de formare a beneficiului nu se face cu ușurință. În Țara Românească, unde documentele reflectă o perioadă mai tîrzie, după ce relațiile feudale s-au dezvoltat în

¹ A. S a v a, *Documente privitoare la tîrgul și ținutul Orheiului*, p. 69.

² *Doc. priv. ist. Rom.*, B. XVI, voi. IV, p. 116.

³ *Ibidem*, p. 104.

măsură mai mare, acest proces este aproape imposibil de urmărit. În Moldova însă, unde izvoarele oglindesc evoluția relațiilor feudale chiar în faza lor inițială, reconstituirea lui nu este imposibilă.

Așezarea slujitorilor de oaste și din sfatul domnesc pe pământul donat avea de scop ca să li se asigure existența prin propria lor gospodărie, care în izvoarele moldovenești poartă denumirea de *casă*. Noțiunea aceasta de *casă* (*ĀOM*) se extinde asupra gospodăriei întregi, asupra unității economice luată în totalitatea ei*. Atribuirea acestui sens termenului „dom” corespunde cu acele relatate și de Ion Neculce, care arată că pe la 1683 boierii din Moldova au avut „case” (moșii) în Țara Ungurească² ca să creeze veniturile necesare slujitorului împreună cu familia sa.

În Moldova, atunci când în documente se specifica o danie inițială a domnului, acordată vreunui slujitor pentru credincioasa lui slujbă, adică atunci când se arăta așezarea lui într-un sat din cele donate, era întrebuințată următoarea formulă : „unde-i este casa” (*r^e ,HOM ero sau rae mv ecT ,HOM*). Asemenea mențiune apare pentru prima dată la 1409. Datorită faptului că în timpul domniei lui Alexandru cel Bun, sistemul beneficiilor în Moldova era în curs de dezvoltare și abia atunci i se defineau caracterele proprii, în perioada cuprinsă între anii 1409—1429 indicația casei slujitorilor este făcută totdeauna întrebuințând verbul la prezent: *unde-i este casa*. Beneficiile n-au avut încă timp să treacă la a doua generație, sau să intre în mâinile noilor stăpîni. Abia la 1429 întâlnim primul caz de felul acesta, când boierul Bena și trei frați ai săi moștenesc satul „unde a fost casa tatălui său Petru”³. În perioada care urmează după domnia lui Alexandru cel Bun, verbul folosit în formulă va fi întrebuințat mai mult la timpul trecut, indicînd fie casa părintească, fie casa foștilor slujitori, care a intrat acum în mâinile altora.

¹ V. Costăchel, *Termenul „dom” în actele slavo-romîne* în „Studii”, 1953, I, p. 244—248.

² M. Kogălniceanu, *Cronicele României*, 1872, p. 218.

³ M. Costăchescu, *Documente moldovenești*, I, p. 111.

În istoriografia românească a existat convingerea că această formulă este un indiciu în ceea ce privește întemeietorul satului'. „Cea dinții casă, a descălecătorului, moș și jude în același timp, de unde casă și judecie pot să însemneze același lucru". Numele acestor întemeietori rămâne în numele satului de mai târziu.

Cercetarea documentelor din perioada 1409—1437, în care se află mențiunea „unde-i este casa", mai toate referitoare la domnia lui Alexandru cel Bun, ne arată însă că în majoritatea cazurilor (82%) denumirea satelor nu au nici o legătură cu numele stăpînitorilor, care-și au locuința în vreunul din satele ce se aflau în stăpînirea lor². În unele cazuri chiar nu este pomenită persoana care transmite numele său satului întemeiat, ci, dimpotrivă, acesta din urmă contribuie la modificarea numelui său. Astfel Ivan Gupcici, unul dintre marii boieri moldoveni din prima jumătate a sec. XV, stăpînește satul Cupca, unde îi este casa. Numele lui de Cupcici îi vine de la satul Cupca³.

Acești stăpîni de sate care își aveau casele lor pe pămîntul donat sînt denumiți în documente boieri și slujitori, unii dintre ei deținînd și unele dregătorii.

În această primă fază de formare a beneficiului izvoarele nu semnalează decît dania de sate acordată pentru credincioasa slujbă cu specificarea că beneficiarii au acolo casele lor. În lunga lui domnie, Alexandru cel Bun s-a folosit de numeroși slujitori, a căror stăpînire, spre sfîrșitul domniei sale, aceștia au început s-o treacă în mîinile copiilor lor. Astfel, la 1429 apare pentru prima dată termenul de *vîslujenia*, pentru desemnarea unei stăpîniri funciare dobîndite prin slujbă. El apare tocmai atunci, cînd generația lui Alexandru cel Bun cedează locul unei generații tinere; stăpînirile trec de la părinți la fii, care la rîndul lor vor fi slujitori fideli preluînd toate obligațiile părinților lor, sau în lipsă de moștenitori vor trece în mîini străine. Pe

¹ A. D. Xenopol, *Istoria romnilor*, ediție îngrijită de Vlădescu, III, p. 150; N. Iorga, *Ostașii de la Prut*, p. 3, Extras din Analele A. R., Seria II, tom. XXXVI, M. S. I., nr. 5.

² V. Costachel, *La formation du benefice en Moldavie* (Formarea beneficiului în Moldova), p. 120. *

³ M. Costăchescu, *op. cit.*, I, p. 264.

de altă parte, după moartea lui Alexandru cel Bun, urmașii săi, succedându-se la intervale scurte, vor trebui să confirme daniile făcute de predecesorul lor. Astfel, beneficiul — cu termenul de vîslujenia — va apărea des în timpul urmașilor lui Alexandru cel Bun, ca după aceea, în a doua jumătate a sec. XV, cînd beneficiile vor deveni ereditare, însușindu-se denumirea generică de *ocină*, să dispară treptat din uz. În sec. XVI, la întărirea stăpînirilor de sate, se vorbește mai mult de vîslujenia bunicilor și părinților ; cu toate acestea și la sfîrșitul sec. XVI și la începutul celui de al XVII-lea, cînd beneficiile deveniseră de mult ereditare, sistemul de a dona pămîntul pentru răsplătirea serviciilor nu este părăsit. De pildă, la 27 noiembrie 1607, Constantin Moghilă a miluit pe pan Isac Balica, mare vistier cu satul Iubăneștii „pentru credincioasa lui slujbă pe care a slujit mai întîi părintelui domniei mele... Eremia Voievod și țării noastre și apoi și domniei mele, cînd a mers domnia mea la scaunul domniei mele la Lași din cetatea Hotinului”¹.

Deși din cauza sărăciei izvoarelor nu putem reconstitui acest proces în Țara Romînească, totuși și aici existența unei stăpîniri feudale convenționale nu poate fi negată. Caracterul convențional al daniilor din Țara Romînească rezultă din faptul că aceste stăpîniri de sate sînt acordate în schimbul serviciului prestat. În documentul lui Vlad Călugărul din 13 iulie 1482, se arată că vornicul Stoica a dobîndit satul Micești de la Basarab cel Tînar cu slujbă (cThrHyji etc cjiy>K6y) „...și iarăși apoi și la domnia mea”². De aici rezultă că satul Micești a fost acordat lui Stoica pentru slujbă de la Basarab cel Tînar, iar Vlad Călugărul — pe baza faptului că Stoica a continuat prestarea slujbei — îi confirmă stăpînirea. Dintr-un alt document din vremea lui Vlad Călugărul din 1492 aflăm că Dan Oteșanul a dobîndit prin slujbă de la Vladislav Voievod o parte din satul Bălești³. În sec. XVI sînt numeroase relatări de acordare a satelor pentru „dreaptă și credincioasă slujbă”⁴. Și în

¹ *Doc. priv. ist. Rom.*, A. XVI, II, p. 133.

² P. P. Panaitescu, *Documentele Țării Romînești*, I, p. 328.

³ *Doc. priv. ist. Rom.*, B. XIII, XIV, XV, p. 209.

⁴ *Ibidem*, voi. II, doc. 105, 161, 181, 244, 251, 299.

sec. XVII continuă acordarea beneficiilor; de pildă la 1609 — Radu Voievod dăruiește satul Draghicieni lui jupan Tudor vătaf „pentru multă, bună și dreaptă slujbă, ce a slujit-o domniei mele și țării domniei mele, cu sînge vărsat prin țări străine...”¹. Toate aceste danii nu sînt favoruri gratuite ci răsplătirea prin pămînt a slujitorilor țării. La bază se află desigur o convenție, un contract, pentru menținerea stăpînirii — pentru care trebuie prestat serviciul, care, în primul rînd este cel cu arma în mînă. În prima jumătate a sec. XV, beneficiul în Țara Romînească are mai mult un caracter temporar. Acordarea stăpînirilor este dată cu termen ; cît va dura viața donatorului sau cît va dura viața lui și a fiilor săi. Astfel, Vlad Dracul întărește boierului Bodin satul Vlădești cu mențiunea : „cît va trăi domnia mea și cît vor trăi fiii domniei mele, Mircea și Vlad”². Sau documentul lui Radu cel Frumos din 12 august 1464, cînd celor șapte frați-slujitori: „Tudor, Nicula... se întăresc părți de sate”³. Cu timpul însă beneficiul acordat cu termen se transformă într-o stăpînire ereditară, fiind denumită ocină. Acest proces de transformare a unei stăpîniri temporare într-una ereditară se oglindește foarte clar într-un document al lui Vlad Călugărul din 1489 prin care se întărește moșia Plăcicioiu lui Balea, Ion și unui alt Ion. În document se arată că la origine moșia reprezintă un beneficiu care a devenit o stăpînire ereditară : Ple-cicioiu „...este a lor veche și dreaptă moșie din moși strămoși, dobîndită de alți domni vechi de mai de mult... De aceea am dat și domnia mea ca să le fie de ocină și de ohabă și fiilor și nepoților și strănepoților”⁴. În documentele din a doua jumătate a sec. XV mențiunile cu precizarea termenului de stăpînire vor dispărea, specificîndu-se că pămîntul va trece la fii, nepoți și strănepoți.

De aci înainte, cînd se vor acorda danii noi, ele vor avea de la început caracter ereditar.

¹ *Doc. priv. ist. Rom.*, B. XVII, voi. I, p. 410.

² P. P. Panaitescu, *Documentele Țării Românești*, I, n. 185.

³ *Ibidem*, p. 553.

⁴ *Ibidem*, I, p. 377.

Chiar după ce beneficiul devine ereditar, el este retractabil în anumite împrejurări: 1) în caz de refuz de a presta slujba, în special în cea ce privește participarea la acțiunile militare ale domniei; 2) punerea la cale a răsturnării domnului; 3) în caz de vânzare a stăpînirii beneficiarului — domnul păstrînd dreptul de preemțiune; 4) în cazurile de desherență masculină¹.

În documentele moldovenești este chiar prevăzută o clauză cu blestem referitor la anularea daniilor. În perioada dintre anii 1400—1414 domnul introduce această clauză în documentele de stăpînire, arătînd că daniile nu pot fi retrase „fără vina” beneficiarului². „Vina” înseamnă încălcarea jurămîntului de credință, ceea ce în actele sîrbești e numit necredință (HeBf)pa³. În țările romîne, încălcarea jurămîntului de credință poartă denumirea de hetlenstvo, în forma romînească hiclenie sau viclenie⁴. Acest termen provine din ungurescul—hitlen⁵. În unele documente alături de acest termen apare și termenul slavon similar — *hitrost*. Astfel, în tratatul lui Ștefan cel Mare din 1499 se arată că domnul Moldovei va respecta condițiile de vasal „fără orice fel de hiclenie”... și fără ofice fel de șiretenie (Be3 Bt>cf)Koro xHTJifiHCTBa... Be3 B-banon xjrrpocTH⁶. Acești termeni sînt folosiți în Moldova la 1518 tot într-un tratat cu specificarea obligațiilor de vasal⁷. În cronicăa lui Eftimie de asemenea este folosit termenul de hitrosti — în sensul de necredință⁸. Nu este lipsit de interes să semnalăm faptul că în actele de credință ale boierilor ruși, în calitatea lor de vasali față de cneji — este folosit același termen (xHTpor.Tb). În 1447 — în tratatul dintre cneazul Moscovei Vasile II și cneazul din Riazan — Ivan Feodorovici — se spune : „Să fim peste tot împreună fără viclenie

Vezi subcap. *Prădalica*.

M. Costăchescu, *Documente moldovenești*, I, p. 57.

St. Novakovic, *op. cit.*, p. 31 și 314. Vezi cap. *Justiția feudală*.

I. Bogdan, *Relațiile Țării Românești cu Brașovul*, p. 395. 1.

Bogdan, *Documentele lui Ștefan cel Mare*, II, p. 425. M.

Costăchescu, *Documentele moldovenești de la Ștefăniță Voievod*, p. 496.

¹ I. Bogdan, *Cronica lui Eftimie*, p. 164.

(ХТРОСТ) ¹. Obligațiile de vasal ale cneazului din Suzdal față de Vasile II, mare cneaz al Moscovei, în 1449, sînt precizate în felul următor : „Oriunde te voi trimite să faci slujbă, te vei duce cu toată ascultarea împreună cu toți oamenii tăi” ².

În același fel sînt definite obligațiile de vasal și ale boierilor moldoveni față de domnul lor. Astfel, în 1429 Alexandru Voievod, acordîndu-i lui Radu grămătic două sate, precizează că stăpînirea lui rămîne în vigoare atîta vreme cît beneficiarul și urmașii săi, „vor fi în țara noastră și vor sluji nouă și copiilor noștri” ³.

Părăsirea țării este considerată ca încetarea obligațiilor de vasal — a slujbei — și e socotită ca necredință — hiclenie. Aceasta este cazul lui Avram vistiarnic pe vremea lui Ștefan cel Mare care a fugit în Litvania ⁴, cazul logofătului Mihail care fugise în Polonia și după întoarcerea în țară i-au fost restituite satele confiscate: „Și satele și averile tale ți le-am ^înapoiat, însă ai să ne arăți privilegiile cu drepturi” ⁵. Și în sec. XVII, la părăsirea țării, satele sînt pierdute — cazul relatat de documentul din vremea lui Ștefan Tomșa în 1622, la 23 iulie ⁶. Deci la încetarea slujbei încetează și stăpînirea satelor ce se aflau în mîna slujitorului — vasal.

Jurămîntul de credință este călcat și atunci cînd boierii se ridică împotriva domnului lor căruia i-au depus jîurămînt de credință. La 25 martie 1529 Petru Rareș întărește lui Pavel Scripcu Brănișteanul sate și părți de sate care au „fost ale lui Gonțea vornicul și a pierdut în viclenie, cînd și-a pus sie nume de domn” ⁷. Sau la 13 aprilie 1560 — Alexandru Vodă, dăruind satul Popești, precizează că acest sat a fost al Lupului paharnic „și l-au pierdut în vremea vicleniei sale, cînd s-au ridicat asupra capului domniei mele și cu alți vicleni, cînd au și pierit întru

¹ Duhovnîie i dogovornîe gramotî veiikih i udelnih kneazei v. XIV-XV” vv. (Testamente și tratate cu privire la marii cneji și a celor de udei din. sec. XIV—XVI) Moscova, 1950, no. 47.

* *Ibidem*, no. 52.

³ M. Costăchescu, *Documente moldovenești*, I, p. 259.

⁴ I. Bogdan, *Documente de la Ștefan cel Mare*, II, p. 21.

⁵ G. h. Ghibănescu, *Surete și Izvoade*, XXI, p. 248.

⁶ I. Bogdan, *op. cit.*, II, p. 270.

⁷ G. h. Ghibănescu, *Surete și Izvoade*, XXV, p. 1.

vinovățiile sale" ¹. În ceea ce privește încălcarea jurământului de credință este deosebit de grăitor documentul din 2 mai 1589, când Petre Vodă ia satul Bricicani de la Simion Pelipovschi pentru că tatăl său a fost „vinovat nouă pentru că s-au fost închinat acelui țîlhariu Crețul, cînd au venit cu Cazacii în pămîntul domniei mele”². Sau fapta de viclenie a lui Vasile Stroici „cînd au venit cu sabie și cu foc și cu mulțime de Ieși și cazaci asupra lui Ștefan Voievod” ³.

Acești călcători de jurămînt sînt denumiți „necredincioși” (HeBтіpHH), „vinovați” față de domnul lor și față de țară, căruia i-au jurat slujbă dreaptă și credincioasă. La 9 dec. 1658 Mihai Radul Vodă precizează care a fost vina boierilor : s-au sculat „asupra domniei mele și a țării cu rea ficlenie... ajunsu-i-au legea și judecata să piară după lucrurile și vina lor și și-au luat plata ca niște oameni răi și călcători de jurămînt și au rămas toate moșiile lor, pe seama domnească” ⁴.

Nerespectarea dreptului de dominium eminens de asemenea constituie un act de necredință. În 12 ian. 1601, m-reă Berzunțu capătă înapoi satul Bogdana care, deși a fost o danie domnească a fost luat ou forța de către Ștefan logofăt plătindu-i-se m-rii 70 taleri : „Iar domnia mea am luat acei bani pentru rudenie și am dat iarăși acel sat”⁵. Ștefan logofăt e vinovat pentru că n-a respectat dreptul suprem al domnului asupra pămîntului țării și nu i-a cerut confirmarea de stăpînire obișnuită.

Aceeași vină comite și acela care-și falsifică documentele. Pe vremea lui Petru Rareș, pisarul Ivanco pierde satele sale pentru că și-a făcut documente false (npHBH^i'H KpHBH). Același lucru este semnalat în Moldova la 1581 ⁶. Un act de viclenie este și atunci cînd cineva se atinge de averea domnească, fie furînd bani, fie acaparînd bunuri ale domnului. Astfel la 1528 a fost declarat hiclean Oancea vistierul „care a furat din averea răposatului Basarab... 30 000 aspri”⁷. La 1519 Radul

N. Iorga, *Studii și documente*, VI, p. 56. Gh. Ghibănescu, *op. cit.*, XXIV, p. 187. ■ T. Bălan, *Documente bucovinene*, II, p. 182. N. Iorga, *op. crt.*, VI, p. 602. *Z)oc. priv. ist. Rom.*, A., XVI, voi. I, p. i. Gh. Ghibănescu, *op. cit.*, XIX, p. 151. *Doc. priv. ist. Rom.*, B. XVI, voi. II, p. 47.

pierde partea sa de ocină „pentru că a pierdut-o cu hiclenie, căci a tuns niște oi pe ocina domnească fără știrea domniei mele și fără știrea nici unui domn”¹.

Deci ori și cine ataca drepturile de domnie sau de avere ale suveranului devenea un *viclean* — adică unul care a călcat jurământul de credință. În primul caz confiscarea averilor — cu care se pedepsește fapta — nu suferă nici o indulgență ; în cazul din urmă, câteodată se manifestă oarecare îngăduință. Astfel, Radii care a tuns oile domnești și a pierdut partea sa de ocină care a trecut lui Manea clucerul a primit de la Manea 300 aspri „pentru că să nu fie păcat”, adică să fie despăgubit măcar cu ceva. Lui Oancea vistierul domnul îi ia numai jumătate din Pitești și cu jumătate din vecini — ce se aflau în stăpânirea sa. Cazul lui Oancea reprezintă un interes mai mare deoarece a fost supus judecății boierilor. Aceștia au hotărât că „dacă pierde cineva în hiclenie, agonisita lui și averile să fie domnești”².

Prin urmare toate averile și satele pierdute în hiclenie treceau în mâinile domnului. Acesta le atribuia altor slujitori care s-au distins prin credința lor. La 1530 Vlad Voievod acordă lui Rrtat pîrcălab partea fiilor lui Bușagă : „și ocină- și dobitoace și scule și case și toate averile ce se cheamă ori vii ori moarte căci... ei și-au pierdut ocina și averile cu rea hiclenie față de domnia mea... iar Fîrtat pîrcălab a dobîndit cu draptă și credincioasă slujbă către domnia mea”³.

De obicei dania unor asemenea sate avea un caracter temporar, sau după cum precizează documentele cutare sat a rămas domnesc „și a umblat din mîină în mîină și din boier în boier”⁴.

La începutul sec. XVII — în Moldova, în sfatul domnesc a avut loc o discuție referitoare la satele pierdute în hiclenie ; fiind acordate unor noi slujitori dacă pot fi vîndute de către beneficiarii lor.

În sfatul domnesc din 1 aug. 1615 a fost luată hotărîrea după care „...acele sate care au fost pierdute în viclenie nu se

¹ *Doc. priv. ist. Rom.*, B., XVI, voi. I, p. 150.

² *Ib' dem'oi*, II, p. 47.

³ *Sbidem*, B., XVII, voi. II, p. 86.

⁴ T. Bălăn, *op. cit.*, I, 161. 181.

cade să fie puse la vânzare sau cumpărare" ¹. De unde rezultă că satele pierdute în urma necredinței unui boier erau donate unui alt slujitor credincios fără dreptul de a le vinde.

Așadar încălcarea jurământului de vasal cu aspectele sale variate ca : părăsirea slujbei și a țării, uneltirile împotriva domniei, refuzul de a lupta împotriva inamicului, nerespectarea dreptului de dominium eminens — atrăgeau după sine pierderea dreptului de stăpânire asupra bunurilor funciare. Aceste bunuri deveneau domnești — treceau „în seama domnului” — în calitatea lui de stăpîn suprem al țării.

Chiar atunci cînd beneficiile au devenit ereditare și transmisibile nu puteau fi înstrăinate fără confirmarea domniei. În virtutea dreptului de dominium eminens domnul avea dreptul de răscumpărare (în slavonă BHKoyruieHHe sau npaBoe BHKonyjieHHe).

Și numai după ce domnul renunța la acest drept al său, bunul putea fi înstrăinat. De pildă, la 1479 Ștefan cel Mare răscumpără satul Podolenii de la stolnicul Bogdan, care vinde din „a sa dreaptă ocină și dedină” ².

Domnul avea dreptul de a retrage stăpînirea și în cazurile cînd beneficiarul nu mai avea moștenitori din linie directă. Asemenea moșie devenea „prădalica domnească” și ca să evite asemenea situație stăpînii satelor căutau să obțină de la domnie renunțarea la acest drept al său prin introducerea în actul de stăpînire a clauzei „prădalica să nu fie”. Această instituție a existat numai în Țara Românească ³.

Acordarea daniilor de sate era legată și de drepturi imunitare. Feudalii aveau anumite drepturi asupra populației așezate în aceste sate. Stăpînirea de pămînt trebuia să asigure beneficiarului asemenea venituri încît el să poată presta serviciul militar în bune condiții și să aibă mijloace necesare de întreținere pentru el și familia lui. De aci rezultă în primul rînd caracterul economic al privilegiului imunității, al cărui volum depindea de poziția beneficiarului la curtea domnească, de dimensiunile și importanța stăpînirilor sale. În ce au con-

¹ T. Bălăn, *op. cit.*, I/ 161, 181.

² I. Bogdan, *Documentele lui Ștefan cel Mare*, I, p. 221.

³ Vezi subcap. *Prădalica*.

stat drepturile imunitare și care au fost formele pe care le-a îmbrăcat această instituție în societatea feudală din țările române, se va vedea în capitolul special consacrat acestei importante instituții feudale

MARELE DOMENIU MĂNĂSTIRESC

În epoca feudală biserica a contribuit la întărirea orânduirii feudale și a monarhiei feudale. Biserica apare ca un mare feudal care stăpânește întinse domenii, folosind munca țăranilor dependenți și a robilor. Ea devine o armă ideologică puternică, preamărind puterea domnească, considerată de origine divină, la ridicarea în scaun domnul fiind uns de slujitorii bisericii. De asemenea, biserica sprijină autoritatea feudalilor asupra țăranilor dependenți. Clerul îndeamnă pe creștini să se supună puterii domnești. Feudalii bisericești, stăpâni a numeroase sate și țărani dependenți, sînt cei dintîi interesați ca țăranii „să asculte” de domnul țării. Biserica devine o armă docilă în mîinile clasei stăpînitoare, pe care o ajută să-și consolideze situația și, după cum spune Marx, biserica creștină reprezintă „cea mai de seamă generatoare a regimului feudal ■existent pe care ea îl sancționează”¹.

Prima mitropolie este cea din Țara Rbmînească, înființată la mijlocul secolului XIV. O dată cu organizarea bisericii, în țările romîne au fost întemeiate și primele mănăstiri. Acestor așezăminte bisericești trebuia să li se creeze condițiile materiale necesare. În societatea feudală însă numai pămîntul era acela care era în stare să asigure mijloacele trebuitoare pentru existență. Astfel, domnii romîni încep să înzestreze mănăstirile cu sate și robi, făcîndu-le danii, concedîndu-le venituri de vămi și acordîndu-le drepturi imunitare.

Domeniul mănăstiresc crește neconținut în cursul secolelor XV și XVI; astfel mănăstirea Tismana va ajunge să stăpînească 56 sate, iar multe mănăstiri din Țara Romînească și Moldova vor ajunge să aibă peste 30 de sate. Călugării s-au dovedit a fi buni gospodari, care au reușit să exploateze cu mult folos pentru ei domeniile lor.

¹ K. Marx, *Opere*, voi. V, p. 173, ediția rusă.

B. D. Grekov subliniază faptul că multă vreme s-a trecut cu vederea că „biserica a fost cel mai bun gospodar din toate țările din Europa și Bizanț”¹.

Mănăstirile țărilor române vor reuși în scurt timp să pună în valoare satele stăpânite. Domeniile mănăstirești vor cuprinde cele mai variate ramuri de exploatare : agricultura, creșterea vitelor, pescuitul, albinăritul, cultivarea viilor. De asemenea ei vor practica diferite meșteșuguri și vor face negoț atât cu produsele lor naturale, cât și cu obiectele ieșite din minile meșteșugarilor mănăstirești.

În afară de aceasta, mănăstirile au început să acumuleze și importante sume de bani, împrumutând uneori domniei sau boierilor, care își puneau ca zălog satele. Această acumulare de bani a permis mănăstirilor să-și sporească stăpînirile și pe altă cale decît daniile domnești și cele particulare, începînd să cumpere sate cu șerbi.

În cursul secolelor XIV—XVII biserica a manifestat o tendință din ce în ce mai pronunțată spre îmbogățire sub cele mai variate aspecte : pămînt, brațe de muncă, acumulare de bani. Marele domeniu al mănăstirii se formează în special datorită daniilor domnești, iar apoi și celor boierești.

Cele mai vechi mănăstiri sînt ridicate de către domnii-ctitori, în secolul XIV; în același timp și boierii mai de seamă, unrnînd tradiția grecească², încep să-și ridice mănăstiri pe domeniile lor. Mănăstirea Tismana este una din cele mai vechi și mai mari ctitorii domnești. Înzestrată la început numai cu patru sate, la sfîrșitul secolului XIV ea are 17 sate și părți de sate, la care se mai adaugă trei bălți și livezi de nuci. La sfîrșitul secolului XV Tismana are deja 43 de sate și părți de sate în Țara Romînească, cinci sate în Serbia, patru munți și opt bălți. La sfîrșitul secolului următor, domeniul ei cuprinde 56 sate, cinci munți, opt bălți, livezile de la Dăbăcești și m-rea Vodița.

Creșterea rapidă a domeniului m-rii Tismana se datorește în primul rînd daniilor domnești. La sfîrșitul domniei lui Mircea cel Bătrîn m-rea avea 37 sate din care 29 donate de acest domn. Fondul funciar al m-rii a fost sporit și prin daniile boie-

¹ B. D. Grekov, *Țăranii în Rusia*, p. 159, ediția rusă.

² E. G o l u b i n s k i, *Istoria bisericii ruse*, I, p. 561.

rești, prima fiind făcută în 1387 de către Dimitrie Dăbăcescu. În secolele următoare s-au făcut numeroase danii, adeseori trecute în testamentele boierilor. De pildă, satul Turcenii al mănăstirii Tismana a fost trecut în testament cu următoarea precizare : „Iată eu robul lui Dumnezeu... Pîrvul banul Craiovei. carele am fost împreună cu voi și cu toți pînă în vremea de acum... în știință să vă fie tuturor celor care rămîn... eu am rupt și am dat sf. m-ri arhimandriei Tismana satul Turcenii toți...”¹

Domeniul mănăstiresc sporește și pe calea cumpărăturilor, în secolul XV, de ipildă, pe vremea lui Dan II, m-rea cumpără trei sate, plătind în loc de bani cu obiecte de valoare, care și ele probabil erau donate de boieri : „a dat un cal bun și două cupe și două linguri și un brîu de argint...”².

În secolul XVI mănăstirea face cumpărături cu bani. La 1559 sînt cumpărate următoarele părți de moșie : „Și iar a cumpărat egumenul Agaton moșie în Groșani de la Manea cu 300 aspri... de la Dobrul cu 250 aspri... de la Mihail cu 250 aspri... de la Iuban și de la Neagoe cu 250 aspri. Și iar a cumpărat egumenul Mardarie moșie în Groșani de la Mihail fiul lui Groza cu 700 aspri și de la Dobrul fiul lui Groza cu 10 ducați... de la Iuban și de la Neagoe cu 1 300 aspri. Și iar a cumpărat egumenul Agaton moșie în Groșani de la Dobrul, partea lui toată cu 18 ducați. Și iar a cumpărat Mardarie moșie de la Dobrul cu 50 aspri... partea popii Stoica toată cu 2 cărți, prețul acestor cărți 17 ducați și cu 1 cal bun și cu 12 oi. Și iar au cumpărat egumenul Eustratie moșie în Groșani de la Dobrul și de la Manole cu 2 550 aspri...”³.

Cîteodată domeniul creștea și în urma unor procese judiciare, satele atribuite m-rii reprezentînd drept de despăgubire.

M-rea Cozia reprezintă o a doua mare ctitorie a domnilor romîni, zidită de Mircea cel Bătrîn în 1388. Modul în care crește domeniul mănăstirii Cozia este asemănător cu cel al mănăstirii Tismana : „prin danii domnești, -boierești și prin cumpărare. La sfîrșitul secolului XIV, Cozia are zece sate, patru mori, două vii, o baltă și o stradă în Rîmnic. În secolul

¹ Al. Ștefulescu, *Mănăstirea Tismana*, p. 220.

² P. P. Panaitescu, *Documentele Țării Românești*, I, p. 136.

* Al. Ștefulescu, *op. cit.*, p. 246-247.

XV numărul satelor se ridică la 33, iar în secolul XVI, domeniul ei se compune din 37 sate, 12 mori, șapte bălți, o stradă la Rîmnice și 10 case la Tîrgoviște.

Mănăstirea Glavacioc, care pare a fi existat pe vremea lui Mircea cel Bătrîn, la sfîrșitul secolului XVI stăpînește 39 sate și părți de sate, un munte și cinci vii.

Mănăstirea Govora, la sfîrșitul secolului XV a avut 10 sate, două bălți, un munte, opt vii, care spre sfîrșitul secolului XVI sînt rotunjite la 25 sate și părți de sate.

Mănăstirea Snagov, în secolul XV a avut 19 sate și părți de sate, patru munți, lacul de la Stucia cu Sipetele, trei vii și cinci mori. În secolul XVI domeniul ei crește cu șase sate, Jacuri și altele.

Unele mănăstiri mai noi, -de pildă, Argeș, fondată de Neagoe Basarab, a ajuns chiar în cursul secolului XVI să stăpînească 30 sate și părți de sate, șapte mori, o braniște mare, un lac, două livezi. Creșterea domeniului mănăstirii Argeș are loc în condițiile destrămării obștii satești și a ruinării țărănilor. Mănăstirea își extinde stăpînirea peste delnițele țărănilor pe care aceștia le vînd „de bună voie”. Un singur document al mănăstirii Argeș din 28 octombrie 1528 cuprinde 23 vînzări în valoare de 5 761 aspri. Se vînd ocine, părți de ocine și ogoare. Prețul unui terein vîndut variază de la 1 250 aspri pînă la 21 aspri¹.

Astfel, prin ruinarea țărănilor se rotunjește patrimoniul bisericii, se întărește baza ei economică și în felul acesta crește și puterea ei politică.

Formarea marelui domeniu mănăstiresc în Moldova are loc în condiții similare ou cele din Țara Romînească. Mănăstirile mai vechi ca Neamțul, Moldovița și Putna, pornind de la moștele daniilor ale ctitorilor, ajung să stăpînească numeroase sate și să se bucure de importante venituri la sfîrșitul domniei lui Ștefan cel Mare. Astfel, la sfîrșitul secolului XV domeniul mănăstirii Neamț se compune din 26 sate, trei mănăstiri anexe, șase prisăci, două lacuri, două vii, mai multe locuri și cîteva munți. În secolul XVI are deja 33 sate, patru mănăstiri anexe, șapte prisăci, patru lacuri și diferite locuri și munți pe care le-a avut și înainte.

¹ *Doc. priv. ist. Rom.*, B., XVI, II, p. 56.

Mănăstirea Bistrița stăpînea în cursul sec. XV, 15 sate, șapte prisăci, mai multe mori și vii, braniștea și o baltă cu toate iezerele. În cursul sec. XVI numărul satelor crește la 29. Din varietatea bunurilor stăpînite de mănăstire — sate, mori, vii, iezere, prisăci, păduri — rezultă că și exploatarea acestui domeniu trebuia să aducă venituri importante ca și cel al mănăstirii Neamțului.

Mănăstirea Putna, ctitoria lui Ștefan cel Mare, și-a acumulat în scurt timp averi însemnate. La 1503 mănăstirea avea peste 30 de sate, din care 25 provin din dania domnească. De asemenea această mănăstire avea și alte bunuri : mănăstiri anexe, mori, sladniță, prisăci, vii, iezere, braniște. În cursul secolului XVI domeniul acestei mănăstiri rămîne aproape neschimbat, ceea ce se explică prin faptul că domnii și-a>u mutat groapnița lor la mănăstirea Pobrata.

Mănăstirea Galata, clădită de Petru Șchiopul, la sfîrșitul sec. XVI, avea un domeniu din 16 sate, 20 mori, 16V2 fâlci de vie, 486 stupi, 100 țigani și 1 473 vite. Se cunoaște mai detaliat averea domeniului mănăstirii Galata, deoarece s-a păstrat catastihul ei din anul 1588, care ne furnizează datele de mai sus.

Pe lingă ctitoriile domnești au mai existat și mănăstiri ridicate de boierii mai bogați în hotarul domeniilor lor. În Moldova existau asemenea mănăstiri încă de pe vremea lui Alexandru cel Bun, cum era, de pildă, mănăstirea Dobrovățul, ridicată de boierul Ivan Damianovici. În hotarul boierului moldovean Cernat pleșcarul au existat două mănăstiri. Mănăstirea Humorul a fost întemeiată de Qană vornicul pe la 1415. Pe vremea lui Ștefan cel Mare adeseori domeniile boierești se vînd împreună cu mănăstirea de acolo. Astfel la 1490 nepoții lui Mihul și al lui Jurj Starostici „...au vîndut a sa dreaptă moșie, din uricul lor cel drept... un sat anume Macicatovții pe Suceava, și cu morile ce sînt pe Suceava și mănăstirea satului aceluia...”¹. Acest obicei a început să se înrădăcineze în Moldova și Țara Romînească încă de la începutul secolului XV.

În Țara Romînească, mănăstirea 'Strugalea era o ctitorie boierească încă din vremea lui Mircea cel Bătrîn. Mănăstirea Bolintin este ctitoria logofătului Pilea, iar mănăstirea Nucet a marelui pîrcălab Gherghina, înrudit cu familia domnească.

¹ I. Bogdan, *Documentele lui Ștefan cel Mare*, I, p. 426.

Dintre toate ctitoriile boierești, cea mai de seamă este mănăstirea Bistrița din Țara Românească, cunoscută, de obicei ca Bistrița Craioveștilor.

Din toate ctitoriile boierești din Țara Românească, mănăstirea Bistrița dispunea de cea mai mare avere. Ridicată cu cheltuiala boierilor și înzestrată din averea lor, a fost apoi ajutată mereu și de către domnii români din secolul XVI. Astfel mănăstirea Bistrița a reușit să-și formeze la sfârșitul secolului XVI un domeniu care cuprindea 33 sate, două bălți și trei vii.

Mănăstirea Nucet a lui jupan Gherghina a fost înzestrată de el în 1501 de șapte sate, șase mori și 30 sălașe de țigani. Aceste bunuri au fost acordate în următoarele condiții : „cât va fi viu jupan Gherghina pîrcălab, să-și stăpînească singur satele și ațigani” și numai după moarte să preia stăpînirea mănăstirea.

În afară de ctitoriile boierești pomenite mai sus, care dispuneau de propriul lor domeniu, cîteodată alcătuit din numeroase sate, a existat și o altă categorie de mănăstiri mici, care nu ajung să stăpînească sate, ci sînt înzestrate cu delnițe de către stăpînul domeniului, pe pămîntul căruia se afla mănăstirea. Existența unei mănăstiri presupune întotdeauna și o stăpînire asupra pămîntului, cît de modestă ar fi ea. Astfel în Moldova, la începutul sec. XVI în satul pe Cobîile „a fost casa lui Dragomir, și mănăstirea cu via”. La 1550 boierul Lupul, paharnic, stăpînește satul Popeștii cu moara, prisăcile, poienile și cu mănăstirea Trăstiana.

Izvoarele românești cuprind numeroase relatări cu privire la astfel de mănăstiri. Mănăstirile figurează și ca o delimitare de hotar — „unde este mănăstirea lui Radu postelnic”, sau mănăstirea pe „care a început jupan Harvat, marele logofăt a o face”. Aceste mănăstiri boierești au început să devină o parte nelipsită a unui mare domeniu boieresc.

Ele au jucat un rol însemnat și în ceea ce privește colonizarea, care a contribuit și ea la creșterea domeniului lor. Pămîntul pustiu, nelocuit, era socotit că este al domnului, care în principiu avea stăpînirea supremă asupra pămîntului întreg al țării. Ca să întemeieze sate noi, trebuia cerută aprobarea domnului. Nimeni nu putea să întemeieze sate „fără ști-

rea noastră domnească". Mănăstirile în Țara Românească și Moldova întemeiază sate noi, cu aprobarea domniei. De obicei, li se dădea voie să aducă locuitori de oriunde ar ști. De pildă, mănăstirea lui Iațcu, lângă Suceava, a căpătat dreptul „să-și așeze un sat în hotarele mănăstirii, împrejurul mănăstirii unde-i va plăcea, și pe cine va chema, ori din țară străină, ori din țara leșească, ori din Țara noastră, toți acești oameni, câți vor fi la această mănăstire să fie slobozi să-și are și să semene gr;u și să cosească fîn" ¹.

Cîteodată mănăstirile căpătau dreptul să-și aducă țărani în satele lor, unde populația era rară. Astfel la 1495 mănăstirea Snagov capătă acest drept de la Radu cel Mare, formulat astfel: „Să fie volnici călugări... să-și adune vecinii pe ocina lor, Popești". Ca să atragă pe țărani se acordau scutiri pe un timp limitat de patru sau cinci ani.

În secolul XVI marele domeniu mănăstiresc este pe deplin format, cu drepturi și privilegii precise asupra bunurilor aflate în stăpînirea călugărilor : sate, munți, vii, prisăci, iazuri, mori, vecini și robi.

Asupra stăpînirii acestor bunuri, călugării păstrau documente prin care dovedeau drepturile lor. La fiecare schimbare de domnie trebuia să obțină și hrisovul de confirmare. Bunurile neconfirmate de noul domn puteau fi retractate și date altcuiva.

Mănăstirile, în goană după pămînt, după venituri noi și după brațe de muncă încăkau deseori pămîntul străin, fapt care duce în sec. XVI la numeroase conflicte între biserică și acele persoane al căror pămînt a fost încălcat: țărani, cetași, boieri, orașeni. Așa, de pildă, la 1595, mănăstirea Sucevița era în conflict cu țărani „cu ocine" așezați în vecinătatea mănăstirii pentru că călugării de acolo „le opresc lor fînul pe unde le sînt poienile din pădure, și le vînează pește de prin bălțile lor, și le iau lor hotarul cu cositura de fîn..." ².

În Țara Românească, cele mai numeroase procese le-a avut mănăstirea Tismana.

Unul dintre cazurile cele mai caracteristice îl constituie procesul de judecată iscat între mănăstirea Tismana și Frățilă

¹ M. Costăchescu, *Documente moldovenești*, II, p. 461—462.

² St. Nicolaescu, *Documente slavo-romine*, p. 203—204.

cu ceata lui. Acesta se plînge că moșia lui a fost „împresurată de egumenul Efrem” al mănăstirii Tismana, și-și demonstrează drepturile cu actul în mină. Călugării însă vin cu hrisoave, vechi încă de pe vremea lui Mircea cel Bătrîn, demonstrînd drepturile lor asupra satului Varonic. Domnul face dreptate în folosul mănăstirii, poruncind lui Frățilă să părăsească imediat satul, amenințîndu-l în felul următor : „Iar de nu veți vrea a face precum v-au poruncit domnia mea... voi porunci... de vă va pune într-o tapă înaintea ușilor voastre”¹.

Cele mai multe judecăți pe care le-au avut mănăstirile au fost cu boierii ; aceștia știau însă să-și apere drepturile și nu renunțau la ele atît de ușor. În goana după acaparare de sate noi, călugării nu scăpau nici un prilej și nu se dădeau înapoi nici de la afaceri, destul de dubioase uneori. De pildă, să cumpere sate care au mai fost vîndute altora, sau să cumpere sate „fără știrea rudelor” — pe un preț mai mic. Cîteodată mănăstirile prilejuiau atîtea necazuri stăpînilor de moșie vecini, în-cît aceștia preferau să renunțe la sate învecinate și să ceară în schimb, în altă parte. Acesta este cazul slujnicerului Pavai care în 1586 „s-a rugat de domnia mea să le dau aiurea alt sat și pe acesta să-l dau călugărilor, pentru că nu pot să aibă pace din partea mănăstirii Pobrata, fiindcă s-au pîrît înaintea tuturor acestor domni care au fost înainte de domnia noastră”².

Mănăstirile, stăpînind numeroase sate, trebuiau să vegheze la încălcările dinafară. Că această grijă nu era tocmai ușoară se vede din porunca domnească dată mănăstirii Tismana •: „Toți oamenii să se ferească de acele sate și de acele ocine, cît are sf. mănăstire Tismana, căci am lăsat pe seama ta, Detco (ban), ca să păzești și să cercetezi acele sate și acele ocine să nu li se risipească și să nu le supere nimeni, ca să nu mai vie a doua oară să mai jeluiască călugării înaintea domniei mele”³.

În lunga sa istorie, domeniul mănăstiresc din țările romîne, în continuă creștere și dezvoltare, a fost apărat de călugări cu multă îndîrjire și abilitate.

¹ *Doc. priv. ist. Rom.*, B. XVI, I, p. 184. ⁸
Ibidem, A, XVI, voi III, p. 323. ³ *Ibidem*,
 XIII, XIV, XV. p. 235.

Exploatarea
marelui domeniu
mănăstiresc

Marele domeniu mănăstiresc cuprindea ogoarele, fînețele, pădurile, munții, apele, viile și livezile, fiind exploatat atît de țărani din satele mănăstirești, cît și de călugări. Aceste bunuri variate creau condiții favorabile pentru creșterea vitelor, agricultură, pescuit, albinărit, cultivarea viilor și a livezilor.

În secolul XV mănăstirile, ca stăpîni feudali se mulțumeau în special cu dijme, rezultate din produsele muncii lor : oi, porci, grîu, vin, miere. Rezerva feudală pare a fi fost fără importanță — nevoite feudalilor fiind acoperite cu produsele rezultate din plata dijmei.

În secolul XVI rezerva feudală în cadrul economiei mănăstirești începe să se dezvolte, fiind denumită „cîmpul de hrană”. De pildă la 1528, mănăstirea Argeș din Țara Românească stăpînește un sat în următoarele condiții : „.....din veșnici jumătate, din *cîmpul care este pentru hrană* jumătate, și din mori jumătate”¹. La 1538 mănăstirea Govora a avut o poiană, pe care a cotropit-o un oarecare Cîrstian, iar după o cercetare domnul hotărăște că „...să fie volnic părintele egumen să-și ție ocina, să ia meiul și să are”². În aceeași situație era la 1590 mănăstirea Tazlău, a cărei poiană a fost încălcată. La plîngerea călugărilor, domnul dă dreptul „...să țină și să-și apere o poiană pe care ei o au în satul lor, Zăneștii... și pe care ei au arat-o din vechime... Nimeni să nu aibă a-i turbura sau să are sau să stăpînească, înaintea acestei cărți a noastre”³. În sec. XVI, o dată cu creșterea rezervei feudale, se observă și o creștere oarecare a culturii grînelor ; aceasta reiese din faptul că se fac desțeleniri de terenuri de către călugări, din numărul crescînd al morilor, din grija deosebită care se acordă vadurilor și instalațiilor de mori și din faptul că griul începe să fie vîndut de mănăstirile din Moldova și Țara Românească, nu numai pentru consum intern.

Creșterea vitelor ocupă un rol foarte important în economia mănăstirească. Această îndeletnicire necesită pășuni și fînețe. Pentru pășunat sînt folosite regiunile de deal și de munte.

¹ *Doc. priv. ist. Rom.*, B., XVI, voi. II, p. 45.

² *Ibidem.* p. 253.

³ *Ibidem, A*, XVI, voi. III, p. 455.

Aproape toate mănăstirile din Moldova și Țara Românească aveau unul sau mai mulți munți. Mănăstirea Tismana stăpînea din vechime munții Parîngul, Oslea, Sorbele și Boul', la care, în sec. XVI se mai adaugă muntele Vîrful lui Tudor. Mănăstirea Glavacioc avea muntde Prislopul, iar mănăstirea Snagov stăpînea mai mulți munți : Floreiu'l, Radoslăvielul, muntele Manii și a patra parte din muntele Gîrbova².

În Moldova mănăstirea Neamțu stăpînea muntele Neamțul, iar mănăstirea Moldovița munții Suhardul Mare și Mic.

Mănăstirile își apărau cu îndîrjire pășunile. La 1406 mănăstirea Tismana obține porunca domnească care interzicea oricui „să pască orice fel de vită, începînd de la sat în sus, pînă la munți, ci numai călugării să fie liberi... să pască vitele mănăstirii”³. Dacă mănăstirile din Țara Românească își apărau stăpînirea munților, cele din Moldova, unde munții erau mai puțini, își apărau poienile. În actele de stăpînire, poienile sînt menționate cu meticulozitate: „poieni bune de fîneată”, braniștea cu „locuri de fîneată”.

Se cresc oi, porci, cai, vaci și boi. Porcii se cresc în special la acele sate unde sînt mori. Satul Sivița a mănăstirii Galata, în care se găseau șase mori, avea și o crescătorie pentru 100 de porci. Mănăstirile făceau comerț cu vite. În Moldova Episcopia Romanului a avut în sec. XV întinse privilegii comerciale, fiind scutită de plata vămii la cumpărare sau vînzare de vite : „boi, ialovițe, berbeci, cai sau iepe”⁴. Mănăstirile făceau comerț cu vite, nu numai în interiorul țării, dar și dincolo de hotarele țării. În sec. XV mănăstirile Vodița și Tismana se bucurau de scutire de vamă pentru comerțul lor de vite cu Transilvania⁵. Îndeletnicirea creșterii vitelor în cadrul economiei mănăstirești este strîns legată de viața economică a țărilor romîne în secolele XIV—XVII. Doar vitele și peștele sărat reprezintă primele produse care încep să fie vîndute peste hotarele țării.

P. P. Panaitescu, *Documentele Țării Românești*, I, p. 272.

Ibidem, I, p. 200 și p. 258. *Ibidem*, p. 68.

I. Bogdan, *op. cit.* I, p. 96. P. P. Panaitescu, *op. cit.* I, p. 118.

Alături de creșterea vitelor, și pescuitul reprezintă o îndeletnicire dintre cele mai importante. Mănăstirile stăpînesc nuri, gîrle, iezere, heleșteie, bălți și caută să fixeze precis hotarele apelor lor și să împiedice pe oricare să folosească apele mănăstirești fie pescuind, fie săpînd iazuri. Mănăstirea Tismana la sfîrșitul sec. XV avea stăpînire asupra mai multor bălți : Bistrețul, Vîrtejul de la mijlocul Dunării, Dunărea la Oreahova, Balta Albă, Jiețul, Platățu, Cotlov și Calîștea — care au fost donate de către „bătrîni domni” ca „ocina, ohaba și dedina”. Mănăstirea Tismana stăpînind aceste bălți întinse în afară de exploatarea proprie, avea dreptul să perceapă și dijma din pește de la acei care pescuiau acolo : „de la 10 pești un pește”. „Cine va săra cu corabie și de la corabie, 30 aspri, de la o maja, 15 aspri, de la un car, patru aspri, de la o povară cu cal, doi aspri”¹. Mănăstirea Tismana a menținut aceste stăpîniri și în sec. XVI. Mănăstirea Cozia în tot cursul sec. XV își lărgea stăpînirile în regiunea Dunării, astfel că în sec. XVI avea mai multe bălți: Mamino, Orlea, Cățălul, Șăpereag, Rodna, Buceaiul și Săpatul. Și celelalte mănăstiri din Țara Romînească au stăpînit bălți și iezere : Snagov — balta de la Stucia cu Șipotele, mănăstirea Argeș — balta Săltava „cu toate iezerele”, însă cele mai numeroase ape și bălți stăpîneau mănăstirile Tismana și Cozia — mai toate în regiunea Dunării.

Drepturile mănăstirilor în Țara Romînească, în ceea ce privește pescuitul, sînt apărute de domnie și se prevăd pedepse grave pentru încălcătorii lor : „Nimeni să nu fie volnic să pescuiască sau să zăgăzuiască pe aceste bălți... nici orășan, nici boier, nici alți oameni, nici satul vreunui boier... Iar cine s-ar îndrăzni să pescuiască... unul ca acela să știe dă-l va prinde domnia mea de-i vom lega piatra -de gît și-l vom arunca în apă”².

Dacă în Țara Romînească exploatarea apelor se face în special în regiunea Dunării, în Moldova se face pe lîngă rîurile cele mari — Șiret și Prut. Mănăstirea Neamțu stăpînea iezarul Luciul pe Prut și Ozerul Zagorna la Nistru cu toate gîrlele, iar în sec. XVI mai avea un iezar de pe Bîrlad. La sfîrșitul secolului XVI mănăstirea este în proces pentru niște bălți

¹ *Doc. priv. ist. Rom.*, B, XVI, voi. I, p. 26.

² *Ibidem*.

și iezero de la Copanca cu un oarecare Malic. Acesta a început să sape „bălțile cu silă” și chiar a reușit să obțină „cu viclesug și înșelăciune” niște hrisoave ca să aibă dreptul să sape bălțile mănăstirii Neamțu. Constatându-se la proces fraudă lui Malic, domnul țării dă vătafului următoarea poruncă : „Tu să-i iei 6 boi (lui Malic) și cartea și trimiți-i la noi și să astupi bălțile, pe unde au săpat și spune tuturor oamenilor să nu sape nimeni. Căci cine va săpa, bine să știe că vom trimite și-i vom lua 50 boi”¹. Mănăstirea Bistrița avea balta Botna „cu toate ozerele și gîrlele și ezurcanele”. Mănăstirea Putna avea mai mult de jumătatea celor 17 sate ale sale — situate pe malul nurilor Șiret, Prut, Bacău- și Frumoasa.

În secolul XVI se observă o mare dezvoltare a pescuitului, fapt care a dus la amenajarea lacurilor de pescuit. Interesul sporit pentru această îndeletnicire a dat naștere și la o serie de procese între stăpînii apelor și bălților. În actele de stăpînire ale mănăstirilor apare o vădită tendință de a defini cît se poate mai precis apele mănăstirești — gîrlele sînt denumite și numărate. De la contravenienții care ar fi încălcat hotarul apelor mănăstirești, călugării din Moldova erau liberi să ia carul cu boi, securea și tot ce aveau asupra lor².

Albinăritul constituie o altă îndeletnicire practică pe o scară întinsă în cadrul economiei mănăstirești. Mierea se producea nu numai pentru consumul propriu — pentru a fi folosită ca hrană, pentru prepararea băuturilor, iar ceara pentru fabricarea luminărilor, dar și pentru vînzare. Mănăstirea Cozia în 1451 avea ceară ca produs de vînzare, alături de vite, fier, postav³. La 1471 mănăstirea Pobrata vindea mierea trimițînd-o la Chilia⁴. Mitropolia din Roman vinde din satele sale miere proaspătă, considerată ca „marfă” alături de pește, postav, sare și altele.

Albinăritul necesită stăpînirea terenului împădurit. Mai toate mănăstirile aveau cîte o braniște, folosită atît pentru albinărit, cît și pentru exploatarea lemnului. Mănăstirea Bistrița avea din cele mai vechi timpuri o braniște, a cărei utilizare

¹ *Doc. priv. ist. Ro.*, voi III, p. 168.

² *Ibidem*, A., XVI, voi. II, p. 181.

³ P. P. Panaitescu, *Documentele Țării Românești*, I, p. 226.

⁴ I. Bogdan, *op. cit.*, I, p. 159.

variata rezultă dintr-un document din 1576: „Nimeni să n-aibă a paște oi acolo sau să prindă pește sau să taie în pădure lemne sau nuiele sau să culeagă hamei sau nuci sau altfel *de* poame fără știrea" ¹ călugărilor.

Mănăstirea Cozia avea mai multe braniști, după cum precizează hrisovul din 1534 : „oricâte braniște sînt acele ocini ale sf. mănăstiri, nimeni să nu îndrăznească să taie nici o nuia sau să ia vreun copac, căci pe ace] om domnia mea îl va spînzura de acel copac" ².

În aceste braniști se curățau poienile și se instalau prisăci. Poienile se curățau cu multă trudă din locul „care a fost pus-tiu" sau „pădurea întreagă și deasă". În 1578, un oarecare Toader face dania mănăstirii Berzunțul : „o prisacă ou 20 de stupi și cu locul cît va putea arunca un om cu piatră din mijlocul prisăcii și cu o baltă ce este lîngă prisacă... am făcut-o singur din pădurea neatinsă, ou mîinile mele". Mănăstirile Bistrița și Neamțul din Moldova au avut numeroase prisăci — cîte 7—8. Apărarea braniștii și a prisăcilor era o preocupare de seamă. Ca să aperi o braniște trebuia să fixezi hotarul ei, care se făcea de către dregătorii domnești, care însemnau „loc de două aruncături de săgeată din toate părțile" ³. Importanța pazei unei braniști rezultă din dispozițiile lui Vlad Călugărul care în 1495 a dăruit braniștea domnească de la Slatina mănăstirii Glavacioc, a cărei pază era dată în sarcina unui vătaf: „Și tu^ Tatule din Hințești, iată te-am așezat domnia mea vătaf, ca" să-mi păzești acea braniște și să-mi păzești acei stupi, cum știi mai bine să te silești. Și cu această carte a domniei mele să strigi în tîrg, să audă orice om, că am dat domnia mea sfintei mănăstiri, că am lăsat acea braniște și acei stupi pe capul tău, să le păzești și altfel să nu fie, după spusa domniei mele" ⁴.

Astfel, practicarea albinăritului era strîns legată de stăpînirea braniștii, din care cauză fiecare mănăstire se străduia să aibă terenul propice pentru această îndeletnicire. Albinăritul, fiind practicat din cele mai vechi timpuri, a ajuns să fie

¹ *Doc. priv. ist. Rom., A., XVI, III, p. 74. '*

Ibidem, B., XVI, II, p. 170.

³ *Ibidem, A., XVI, vol. II, p. 156.*

⁴ *Ibidem, B., XIII, XIV, XV, p. 232.*

reglementat de obiceiul pământului. În Țara Românească el a fost denumit *obiceiul braniștii*, iar în Moldova *obiceiul prisăcilor* (oâniaio nachKaM) El conținea anumite reguli în ceea ce privește exploatarea bogățiilor pădurii în legătură cu albinăritul : fixarea hotarelor, instalarea prisăcilor, pedepsirea delictelor în legătură cu furtul albinelor, distrugerea stupilor și altele. Sistemul pedepselor în Moldova prevedea ridicarea sculelor, carului cu boi și a hainelor celui vinovat „numai gol să-l lase” ; cel din Țara Românească prevedea mutilarea sau chiar tăierea mîinii sau spînzurarea de copac.

Albinăritul a fost una dintre cele mai de seamă îndeletniciri în economia mănăstirească. Apare o dată cu primele stăpîniri asupra satelor, se dezvoltă în tot cursul secolului XV, dar ia o deosebită dezvoltare în secolul XVI.

Exploatarea viilor și livezilor, precum și a grădinilor de zarzavat, a jucat de asemenea un rol destul de important în economia mănăstirească. Toate mănăstirile aveau în stăpînire cîte o vie sau mai multe. Unele sînt donate de domnie și boieri, altele cumpărate. Livezile de asemenea sînt cultivate de călugări. Mănăstirile își păzeau cu îndîrjire livezile cerînd pentru aceasta și ajutorul domniei. În 1480 mănăstirea Tismana obține următoarea poruncă domnească : „oriunde sînt livezile mănăstirii de la hotar, nimeni să nu cuteze să sape sau usuce fructele, că oricine se va încumeta să sape sau să usuce fructele va păți rău”¹ Cultivarea viilor, livezilor și a grădinilor de zarzavat a avut loc de cînd mănăstirile au început să organizeze domeniul lor. Produsele erau folosite nu numai pentru consumul intern, dar și pentru piață. Unele mănăstiri din Moldova vînd varză și mere. Călugării mănăstirii Cozia încasau „perperitul... de la butoiul cu vin sau orice seva vinde pe ocina sf. mănăstirii sau de vor fi stupi sau vii sau grădini sau pomet”². Deci satele mănăstirii Cozia produceau cantități suficiente de vin, fructe și legume pe care le vindeau. În secolul XVI, o dată cu creșterea producției în țările romîne, cu sporirea suprafeței curățate de pădure — cultivarea viilor, livezilor și a grădinilor de zarzavat începe să joace un rol mai însemnat în economia mănăstirească.

¹ P. P. Panaitescu, *Documentele Țării Românești*, I, p. 317⁸
Doc. priv. ist. Rom., B., XVI. II, p. 170.

Exploatarea unui domeniu mănăstiresc, alcătuit din cele mai variate ramuri, ca : agricultura, creșterea vitelor, pescuitul, albinăritul și altele, necesită și mînă de lucru -permanentă. Pentru punerea în valoare a diferitelor bunuri ale mănăstirii trebuiau făcute diverse munci, la care erau folosiți fie țărani satelor mănăstirești, fie robii ce se aflau în stăpînirea mănăstirii. Care au fost condițiile de viață și de muncă ale acestora s-a putut vedea la capitolele respective, despre robi și țărani dependenți. Situația robilor și a țăranilor dependenți era aceeași în satele mănăstirești ca și în cele boierești. Deci sub acest raport nu e nimic nou de semnalat decît faptul că la începutul secolului XV mănăstirile dispuneau de un număr foarte mare de robi și de un număr mai restrîns de sate. Pe măsură ce satele au început să sporească și implicit și a țăranilor dependenți — numărul robilor aproape că n-a mai crescut. De asemenea, se pare că în sec. XV robii erau folosiți mai mult la muncile agricole, iar după ce mănăstirile vor dispune de un număr mai mare de sate, rolul robilor în această ramură va scădea, ei fiind folosiți mai mult ca meșteșugari la curtea mănăstirii. Atelierele meșteșugărești de pe lîngă mănăstiri au existat începînd din secolul XV, dar o dezvoltare mai mare vor căpăta în sec. XVI. Se produce nu numai pentru nevoile proprii ale acelor care locuiau pe- moșia mănăstirească, dar și pentru vînzare. Astfel mănăstirile vînd fier, postav, pînză, oale, vase de lemn și alte produse meșteșugărești. În secolul XVI există robi țigani care se specializează în diferite ramuri meșteșugărești producînd : arme, lacăte, căldări, cojoace, țeale, căruțe și altele. Valoarea robilor ca meșteșugari crește din ce în ce mai mult.

În secolul XV, în perioada de cristalizare a relațiilor feudale și de formare a marelui domeniu, robii au jucat un rol mai important în producția agricolă a marelui domeniu. În secolul XVI însă, cînd marele domeniu și-a întărit baza materială prin aservirea numeroaselor sate, rolul robilor scade în producția agricolă și crește în sectorul meșteșugarilor. În cursul secolelor XIV—XVII procesul de aservire a țăranimii a străbătut cîteva faze, pînă cînd, în sec. XVII, țăranul a fost

aservit definitiv, fiind legat de glie și pierzând dreptul de strămutare. Acest fapt a asigurat stăpînilor de moșie brațele de muncă necesare, însă în tot timpul "desfășurării acestui proces au fost folosite diferite forme de exploatare ale robilor care multă vreme încă serveau ca model de organizare a exploatarei feudale.

Organizarea și administrarea marelui domeniu mănăstiresc o dețineau starețul cu călugării. Moșiile mănăstirești se bucurau în general de privilegiul imunității. Intrucît acordarea drepturilor imunitare constituia concesionarea în parte a drepturilor domniei — la fiecare schimbare de domn era necesar ca mănăstirea să obțină o nouă confirmare, atît a stăpînirilor sale, cît și a privilegiului imunității. Volumul drepturilor imunitare varia de la caz la caz. Ctitoriile personale ale domnilor erau de obicei întrucîtva mai favorizate de către ctitorii lor. De pildă, mănăstirea Putna, datorită zelului lui Ștefan cel Mare, într-un răstimp de 40 de ani a întrecut în avere și situație privilegiată celelalte fundații religioase din Moldova.

În ansamblul lor, drepturile imunitare de care se bucurau mănăstirile începînd cu secolul XV au același caracter, fiind vorba de imunitățile administrative, fiscale și judiciare. Acordarea acestor drepturi crea pentru stăpînii domeniului mănăstiresc o situație privilegiată din care în primul rînd rezulta o largă autonomie administrativă în hotarele stăpînirilor lor, care, alături de autonomia economică a domeniului, legăturile economice între diferite regiuni fiind slabe, întărea în mod deosebit puterea feudalului. Imunitatea asigura stăpînilor de pămînt posibilitatea exploatarei producătorului nemijlocit pe baza rentei funciare.

Imunitatea administrativă dădea posibilitatea starețului și călugărilor să administreze cu ajutorul dregătorilor lor locuitorii satelor lor — țărani dependenți și robii. Pe baza acestui privilegiu, dregătorii domnești nu-și mai puteau exercita funcțiile lor pe pămîntul domeniului mănăstiresc : „oricîte sate ascultă de această mănăstire a noastră, în aceste sate să nu cuteze să meargă nici unul din dregătorii noștri”¹. Astfel, întreaga ordine a domeniului mănăstiresc era menținută prin "

¹ M. Costăcheseu, *op. cit.*, II, p. 392.

organele administrative proprii. Ceea ce sporea în mod 'deosebit puterea stăpînului domeniului era faptul că el avea și dreptul de judecată asupra locuitorilor din satele mănăstirești : „Pe acești oameni din aceste sate nimeni să nu îndrăznească a-i judeca, întru nimic, și nici pentru orice faptă. Iar cui i se va părea că are strîmbătate de la acești oameni din aceste sate acela să-i ducă înaintea egumenului de la Neamț și înaintea dregătorilor mănăstirești și pe alt judecător să nu aibă”¹. Așadar stăpînul judeca și tot el ridica amenda cuvenită pentru delictul săvîrșit. Faptul că mănăstirea dispunea și de imunitatea fiscală făcea ca locuitorii satelor să depindă și sub acest raport față de stăpînul lor. Acest privilegiu, pe de o parte dădea dreptul feudalului asupra venitului provenit din strîn-gerea unor vămi și dijme, pe de alta, ocrotea comerțul mănăstiresc, scutindu-l de plata taxelor atît la vînzări, cît și la cumpărări. Privilegiul imunității crea autonomie dornerrhrhr" mănăstiresc și-i lăsa pe locuitorii satelor la discreția stăpînului.

IMUNITATEA

Una dintre instituțiile feudale fundamentale este imunitatea. Imbrăcînd forme variate, această instituție s-a dezvoltat peste tot unde societatea a avut la bază relații de producție feudale.

Apariția acestei instituții este strîns legată de proprietatea funciară privată cu caracter feudal. Formarea marelui domeniu, fie pe calea dezagregării obștii satești, fie pe calea daniilor de sate libere, era legată de trecerea în mîinile stăpînilor de sate a unor drepturi speciale asupra populației satești. Înainte de apariția stăpînului feudal, obștea satească trăia pe baza principiului de autoconducere. Cînd pămîntul obștii trece însă în stăpînirea feudalului, obștea satească își pierde independența și imunitatea apare ca o uzurpare a drepturilor fiscale, judiciare și administrative ale obștii satești libere. Marele domeniu reprezintă o unitate economică de sine stătătoare, bazată pe exploatarea țăranilor aserviți. Tocmai imunitatea, expresie a constrîn-

¹ M. Costăchescu, *op. cit.*, II, p. 252.

gerii extraeconomice, asigură stăpînilor de pămînt posibilitatea exploatării producătorului nemijlocit pe baza rentei feudale. Marele domeniu fiind o unitate economică de sine stătătoare se bucură și de o anumită independență politică. În procesul de aservire a țăranimii, folosind forța, feudații au acaparat anumite drepturi politice, asigurîndu-și autoritatea directă asupra țăranilor care locuiau pe teritoriul domeniului feudal.

În limbaj obișnuit, imunitate înseamnă dreptul feudalului de a face judecată, de a ridica dările și dăjdiile, precum și de a exercita funcții administrative și polițienești în hotarele domeniului său. În afară de aceasta, feudalul, el însuși slujitorul credincios al suveranului, era și conducătorul militar al cetei formate din locuitorii satelor sale. Pe măsură ce statul feudal se întărește, clasa stăpînitoare, formată din feudali, caută să-și asigure și pe viitor drepturile imunitare, obținînd de la domnie documente speciale, în care este trecut privilegiul imunității. Deoarece izvoarele referitoare la istoria diferitelor țări oglîndesc această instituție în special în documente care conțin acordarea privilegiului imunității, deseori stăruie părerea că imunitatea izvorăște din bunăvoința suveranului. De fapt însă documentul cu privilegiul imunității, emanat din cancelaria unui suveran, nu este decît o recunoaștere, o confirmare a drepturilor pe care stăpînii de pămînt le aveau.

Imunitatea constituie concesionarea parțială a funcțiilor politice care aparțin puterii suverane; astfel feudalul devine reprezentantul puterii suverane în diferite regiuni ale țării.

Concesionarea unor funcții politice se realizează practic prin interzicerea reprezentanților forței publice de a călca pe pămîntul feudalului care se bucură de drepturi imunitare. Imunistul exercită funcțiile ce i-au fost concesionate, folosind slujitorii și agenții săi. Concesionarea acestor drepturi pune în mîna feudalului o puternică armă de constrîngere extraeconomică, o armă zdrobitoare pentru aservirea maselor țărănești. Lenin a arătat că „dacă moșierul n-ar avea o putere directă asupra țăranului, el n-ar putea obliga să muncească pentru el un om înzestrat cu pămînt și care-și duce gospodăria lui proprie”¹. În acele perioade din evul mediu cînd puterea suveranului este

¹ V. I. Lenin, *Opere*, voi. 3, Ed. P.M.R., p. 171.

slabă — stăpînii efectivi ai pămîntului sînt feudali. Proprietatea feudală se caracterizează tocmai prin îmbinarea proprietății asupra pămîntului cu drepturile politice asupra populației dependente de feudali. Marx subliniază faptul că „în epoca feudală, comanda supremă și jurisdicția erau atribute ale proprietății funciare”¹. Astfel, imunitatea izvorăște din stăpînirea feudală asupra pămîntului și care servește ea însăși drept un mijloc de constrîngere extraeconomică. De asemenea, nu trebuie trecut cu vederea că imunitatea ca instituție juridică reprezintă unul din elementele suprastructurii de drept într-o societate feudală și care contribuie în mod activ la constituirea și înfărirează bazei sale. /

În studiul instituției imunității, una din problemele cele mai dificile este aceea referitoare la cauzele care au făcut pe conducătorul statului să concesioneze privilegiul imunității feudalilor săi. Pe de o parte, imunitatea este rezultatul întăririi economice a feudalilor în calitate de stăpîni de sate cu populația aservită de ei. În același timp imunitatea este și o expresie a slăbirii puterii centrale. În Europa feudală imunitatea mai era și expresia juridică a fărîmării feudale, deoarece teritoriul ce se afla în stăpînirea imunistului era scos de sub conducerea reprezentanților forței publice. Așa a fost în apusul european, la fel și în răsărit, de pildă în Rusia, unde instituția imunității se dezvoltă în special în perioada fărîmării feudale în secolele XIV—XV. Astfel s-a ajuns la concepția că imunitatea apare negreșit în perioada fărîmării feudale în urma slăbirii puterii suverane. Dacă e adevărat că din punct de vedere politic imunitatea apare cînd puterea centrală este slabă, ea poate totuși să se dezvolte în alte condiții. Marx spune: „una și aceeași bază economică, una și aceeași în privința condițiilor principale, poate... datorită diferitelor împrejurări de fapt infinite de variate, datorită condițiilor naturale și raporturilor de rase, să dezvăluie în manifestarea lor variații și gradații infinite, care nu pot fi înțelese decît cu ajutorul analizei acestor împrejurări prezentate în mod empiric”². Baza economică a feudalismului este aceeași

¹ K. Marx, *Capitalul*, voi. II, Ed. P.M.R., p. 414

² K. Marx, *Capitalul*, voi. III, ediția rusă, 1950, p. 804.

peste tot — proprietatea feudală asupra pământului, legată de aservirea țăranimii. În apus imunitatea apare ca o consecință a fărâmițării statului, cu putere centrală neștirbită ; imunitatea însă poate să apară și atunci când este precedată de un stat primitiv, încă neevohiat, cu o putere centrală neconsolidată ; când formele vieții de stat se suprapun peste viața obștii satești, când puterea centrală nu dispune încă de un aparat administrativ necesar ca să-și exercite puterea, proprietatea feudală se formează acaparînd pământul obștii și însușind drepturile de auto-conducere de care se bucura obștea satească liberă.

În asemenea împrejurări apare imunitatea în societatea românească. Izvoarele românești oglindesc această instituție în cele mai vechi documente referitoare la viața statului, în secolele XIV—XV — deci într-o perioadă când puterea de stat abia se consolida, abia se forma aparatul de stat necesar pentru administrarea unui teritoriu întins. Deci imunitatea apare în condițiile unei puteri centrale încă destul de slabe — când domnul depindea de boierime și era un suzeran care se mulțumea cu puterea ce i-o dădeau credința și omagiul feudalilor. Acest privilegiu va fi retras boierimii treptat — pe măsură ce se va întări puterea domnească și se vor forma statele centralizate în țările române.

În istoriografia românească problema imunității a fost trecută cu vederea de istoricii burghezi, datorită faptului că era contestată însăși existența feudalismului. Această poziție nu își are nici o justificare, deoarece izvoarele noastre conțin numeroase relatări cu privire la instituția imunității. O dificultate serioasă în cercetarea acestei instituții o constituie faptul că terminologia folosită în izvoarele românești este în cea mai mare parte slavonă, avînd unele influențe bizantine și maghiare. De-seori sub un înveliș curios și chiar impropriu se dezvăluie o serie de forme de viață specific societății feudale.

După cum s-a mai spus, instituția imunității este oglindită în izvoarele noastre începînd cu sec. XIV, dar în special în tot cursul sec. XV. În documentele noastre privilegiul imunității este desemnat uneori prin folosirea unor formule scurte, alteleori prin formule mai dezvoltate. În Țara Românească formula

scurta este aceea de „ocină și ohabă”, iar în Moldova — uric cu tot venitul”. În Moldova mai sînt folosiți termeni speciali — ca privilegia, tarhan și slobozia. Formula folosită de cancelaria țării — „uric cu tot venitul”, în urma cercetărilor făcute de către slaviști¹, este considerată ca un patrimoniu care se bucură de scutire. Termenul slavon *ohaba* se traduce scutire și corespunde cu termenul latin *immunitas* de la care vine imunitate. Astfel formula „ocina și ohaba” corespunde cu „domeniul cu imunitate”. Formula folosită în Moldova — „uric cu tot venitul”, în urma cercetărilor făcute² se traduce patrimoniu cu tot venitul”. Aci toată dificultatea constă în interpretarea termenului *uric*, care vine de la ungurescul *orok* căruia i se atribuie înțelesul de patrimoniu ereditar. Astfel ambele aceste forme au același sens, diferă numai formulările. Formularea cancelariei Țării Românești este concepută ca o renunțare din partea domniei la veniturile ei în folosul feodalului, cea din Moldova arată că stăpînirea feudală are dreptul asupra tuturor veniturilor aferente acestei stăpîniri. Nu trebuie trecut cu vederea faptul că în Moldova mai este folosit termenul *pravila* (npiTM,*) de origine latină, derivînd de la privilegiu folosit în documentele polone și litvane, precum cel de tarhan de origine mongolă și cel slavon, slobozia, ambii avînd sensul de scutire.

- . formula dezvoltată — ea se compune de două părți : 1) conține enumerarea dărilor — dădiilor și a prestațiilor de care este scutit domeniul feudal și 2) cuprinde mîșirarea reprezentanților forței publice care n-au voie să intre pe pămîntul feodalului ca să excite funcțiunile lor.

ich, *Lexicon palaeoIlovenico graeco-latinum* p. 423-
Istoriografia romînă și problemele ei actuale' o 25 • V

A PetrnV B/V Is toriografa ro>nină și problemele ei actuale, p 24; 1391-149«V/PZ ZT g?m A U P o B I orii kar P<>t russkoi terkvi i ierarh U

dans ies priLlpautes roumaiUs iJ'^V^

Dăm mai jos extrase din documente care conțin formularea tipică a privilegiului imunității

Țara Românească

Se acordă scutire : „Incepînd <Je la vama oilor și de vama porcilor, de albinărit, de găletărit, de vinărit, de vinărici, de dijme, de vămășie, de posade, și de copaci, și de talpe și de cositul finului și de cărătură, de podvoadă și de toate slujbele și dajriile domniei mele mari și mici... și să nu se amestece în acele sate nici sudeți, nici birari, nici povodnicari, nici armași, nici globnic și nimeni dintre slugile și dregătorii domniei mele" (M-rea Nucet, 1501, dec. 15) ¹.

Moldova

„Ca să aibă slobozenie în veci, de toate, să nu dea dare, nici posadă, nici podvoadă, nici iliș, nici la morile noastre să nu lucreze, nici la cetate, nici la strajă să nu meargă, nici gorstina de porci să nu dea, nici desetină din albine, nici vin să nu care acești oameni și nici o altă oarecare dare a noastră și slujbă să nu aibă acești oameni în veci.. în acest sat... să aibă a merge nici globnici, nici pripășari, nici osluhari și nici pererubții, nici un fel de dregător, nici să judece pe acești oameni și nici gloabă să nu adune de la dînșii și nici altceva nimic, pentru nici o faptă, nici mare, nici pentru mică" (M-rea Horodnic, 1453, iulie 8) ².

De acest privilegiu se bucurau stăpînii satelor — boierii și mănăstirile. De asemenea domnul și familia lui în calitate de feudal se bucurau de acest privilegiu. Ștefan cel Mare, de pildă, numește satele care țin de tîrgul Vasluiului „să-mi fie uric cu tot venitul" ; Mihai Viteazul definește stăpînirile sale de sate, achiziționate înainte de domnie ca — ohaba ³. Deci s-ar putea spune că acest privilegiu se extindea asupra clasei stăpînitoare reprezentată prin familia domnească, boierii și mănăstirile. Acești beneficiari ai privilegiului imunității formau două grupe de feudali: laici și bisericești.

¹ *Doc. priv. ist. Rom.*, B. XV, XVI, voi. I, p. 7—8.

² M. Costăchescu, *Documente moldovenești, înainte de Ștefan cel Mare*, voi. II, p. 491—493.

³ *Doc. priv. ist. Rom.*, B. XVI, voi. VI, p. 341.

In Țara Românească privilegiul imunității boierilor¹ feudalilor laici este bogat ilustrat în izvoare. In documente este folosită atât formula scurtă „ocina și ohabă” cât și cea dezvoltată pe care am redat-o mai sus. Privilegiul imunității apare în documentele muntene începând cu anul 1389 — din vremea lui Mircea cel Bătrîn — folosind termenul de ohabă „ca să le fie (boierilor) acele sate de ohabă”¹. Acest privilegiu va fi acordat de domnii Țării Românești în tot cursul secolului XV și în prima jumătate a celui de al XVI-lea ; în a doua jumătate a aceluiași secol se va căuta îngrădirea lui de către domnie.

Felul în care este formulat acest privilegiu în Țara Românească este destul de precis pentru a-i putea stabili conținutul. Prima parte a formulei conține precizarea cu privire la scutirea de dări și de prestații, iar partea a doua cuprinde precizări cu privire la interzicerea încălcării pământului boierului cu drepturi imunitare de către dregătorii domnești. De obicei această interzicere este desemnată prin folosirea verbului *a bîntui* (GaHTOBara), ceea ce înseamnă a supăra, a vătăma². Deseori e folosit și termenul *a dăuna* (no3a6aBHThj — „să nu cu-teze să le dăuneze” vreun dregător. In documentul din 17 iulie 1475 în locul verbelor mai uzitate *a bîntui* și *a dăuna* este folosit cel de *a vămui*: „să nu-i vămuiască (OTMHTOB3TH) nici judecător, nici globnic, nici bircei, nici boieri sau dintre slugile domniei mele”³. Sensul acestor expresii este limpede: feudalul respectiv fiind scutit de sarcinile obișnuite ; nimeni dintre dregătorii domnești n-are voie să ia vreo dare de la el și astfel să nesocotească privilegiul său. In rest formula este mai mult sau mai puțin stereotipă. Cîteodată sînt enumerate mai puține dări și prestații sau sînt tracuți mai numeroși sau mai puțin numeroși dregători. Acest fapt nu e de neglijat. Căci tocmai după funcția cu care erau însărcinați diferiți dregători putem preciza volumul privilegiului de care se bucura un feudal. De pildă, menționarea faptului că judecătorii nu vor intra pe teritoriul imunistului arată că acesta, el însuși sau slujitorii lui vor judeca pe țărani din satele ce-i aparțin. Interzicerea

P. P. Panaitescu, *Documentele Țării Românești*, I, p. 52.

I. Bogdan, *Relațiile Țării Românești cu Brașovul*, p. 382. P.

P. Panaitescu, *op. cit.* I, p. 143—144.

intrării globnicilor presupune că amenzile vor fi încasate de stăpînul satului. Într-un număr restrîns de documente apare și interzicerea intrării armașului pe teritoriul imunistului, ceea ce face să credem că în asemenea cazuri feudalul avea dreptul și asupra justiției superioare — armașul fiind dregătorul care era însărcinat cu executarea pedepselor.

Dacă în Țara Romînească izvoarele dau elemente concrete pe baza cărora s-a putut întemeia afirmația că în această țară feudații laici s-au bucurat de privilegiul imunității, în Moldova însă lucrurile sînt ceva mai complicate. Din documentele de danie sau de confirmare a satelor acordate feodalilor laici care, de obicei, sînt însoțite de privilegiul imunității nu este folosită decît formula scurtă „uric cu tot venitul”. Precizarea imunității pe larg, așa cum e trecută în documentele muntene, lipsește în cele moldovenești. Sînt însă o serie de dovezi indirecte, pe baza cărora de asemenea se poate afirma că de privilegiul imunității s-au bucurat și feudații laici în Moldova. În primul rînd e vorba de prezența termenului *privilia* — folosit pe larg în documentele moldovenești. *Privilia* reprezintă însuși documentul care conține privilegiul imunității înscris acolo. Documentele feodalilor laici, denumite *privilia*, sînt identice cu cele bisericești, afară de faptul că acestea din urmă, pe lângă formula scurtă și termenul *privilia*, mai cuprind și formula dezvoltată deosebit de clară. Lipsa formulei dezvoltate în documentele de stăpînire ale feodalilor laici a făcut pe unii istorici romîni să neghe faptul că feudații laici, alături de cei bisericești din Moldova, s-au bucurat de acest privilegiu. Credem că explicația trebuie căutată în faptul că stăpînirile bisericii sînt de proveniență mai recentă decît stăpînirile boierilor. Domeniul mănăstiresc are la origine daniile domnești¹, pe cînd marele domeniu boieresc este de origine mult mai veche și are la bază dezagregarea obștii din sînul căreia a ieșit boierimea gentilică. Domnia a trebuit să recunoască drepturile străvechi ale boierimii gentilice, pe cînd biserica căuta să obțină aceleași drepturi ca și boierimea și din această cauză urmărea ca în documentele sale de stăpînire să fie înscris privilegiul imunității cu toate precizările posibile. În afară de considerentul acesta, trebuie să ținem seamă de faptul că și în țările vecine feudații laici s-au bucurat

¹ Vezi cap. *Marele domeniu mănăstiresc*

de privilegiul imunității care era înscris în actul general de privilegii acordate clasei stăpînitoare. Astfel, în Litvania clasa stăpînitoare s-a bucurat de mai multe privilegii, printre care și de imunitate, înscrise într-un act general purtînd denumirea de *privitei*, de unde vine și *privilia* în Moldova. Astfel, la 2 mai 1447 feudații din Litvania au căpătat un act în care au fost înscrise toate privilegiile obținute de ei¹. Printre aceste privilegii este trecută și imunitatea, cu specificarea dreptului de judecată a feudalului asupra sătenilor așezați pe pămîntul domeniului său. Existența unui asemenea act general făcea inutilă înșirarea tuturor drepturilor feudalului, care erau cuprinse într-un singur termen, „privilei”, folosit curent în cancelaria marilor cneji din Litvania.

În Serbia privilegiul imunității a fost trecut de asemenea într-un act care se referea la întreaga clasă stăpînitoare. În legiuirea lui Ștefan Dușan art. 42 spune: „Și tocate baștinile să fie sloboade de toate muncile și dăjdiile domniei mele, numai să dea darea „soc” (darea de pămînt) și să facă slujba la oaste după lege”². Acest articol formulează privilegiul imunității de care se bucurau stăpînii ocinelor. Existența articolului explică de ce în multe documente sîrbești nu sînt precizate drepturile unui feudal. Nu este lipsit de interes a semnală o deosebită asemănare existentă între formulările din art. 42 ale legiurii sîr-³bești și cele din hrisoavele Țării Romînești. În ceea ce privește conținutul, în ambele țări se acordă scutiri complete, în afară de slujba la oaste și darea principală — birul în Țara Românească și „soc” în Serbia:

art. 42 din Legiuirea tui

Ștefan Dușan

„Ocinele libere de orice munci și dăjdii aîe dprîhiei mele, numai să dea soc și oaste să facă după lege”. W 6aixiTHHe ^ta coy cBo6oAHe OTI?

MH, pa3Bt na nan COKH, H BOHCKOY na BOKiK) no 3aK0noy.

Din hrisoavele lui Mircea cel Bătrîn

„Satele libere de orice munci și dăjdii ale domniei mele... și numai birul să-l plătească și... oaste să facă”³.

H cejia cBofioflua OTI BCT>KHx pa6oi"b H flaHKOB rocnoflCTBa MH a 6np #a H BOHCKY na TOHHT.

¹ M. K. L i u b a v s k i. *Studii de istorie asupra statului lituano-rus*, p. 72 și 304—305.

² Șt. N o v a k o v i c, *Zakonik lui Ștefan Dușan, Beograd, 1898*,

p. 172.

³ P. P. P a n a i t e s c u, *Documentele Țării Romînești*, I, p. 43 și 257

Existența unor dispoziții cu caracter general ca legiuirea lui Ștefan Dușan sau a actelor de privilegii în marele cnezat al Litvaniei face inutilă înșirarea tuturor drepturilor unui feudal în actele lor de stăpânire, în special în cele de confirmare. Izvoarele Moldovei nu ne-au păstrat asemenea dispoziții cu caracter general, totuși nimic nu ne împiedică să credem că ele au existat. Folosirea însăși a termenului de *privilia*, precum și unele precizări pe lângă formula cu uric, ca, de pildă, „uric cu totul venitul și tot dreptul”¹, constituie dovezi neîndoielnice că și feudații laici se bucurau în Moldova de privilegiul imunității, într-un document din sec. XV al boierului Mihul, în care este menționat dreptul asupra monopolului morii se arată că el are voie „să pedepsească și să ia amendă” de la acei care fiind în hotarul său nu va veni la morile lui². Într-un document din sec. XVII, când instituția imunității este în declin, găsim și precizarea că stăpînul de moșie are drept de judecată. La 13 februarie 1614 Ștefan Tomșa spune că Onciul și vătămanii săi din satul Roșicei au dreptul de „a-i judeca (pe vecini) și a le plăti ale lor dabile cum sînt scrise în cartea mea din vîstiarul domnesc. Cine n-ar voi să plătească, să aibă a-i opri bucatele”³. Aci stăpînul satului apare ca judecător al vecinilor și ca răspunzător față de fisc pentru țărani: el ridică toate dările achitîndu-se față de stat. Faptul că dreptul de judecată al unui feudal apare într-un document atît de tîrziu, arată că, instituția imunității fiind pe cale de dispariție, s-a simțit nevoia unei precizări speciale. Atunci cînd instituția făcea parte din viața societății feudale, în Moldova formula cu *uric* și *privilia* erau suficiente. Acum însă, pentru a menține un privilegiu depășit de viață, trebuie să se specifice în mod deosebit și chiar să se prevadă și pedepse.

Lipsa formulei dezvoltate în Moldova nu poate constitui un argument pentru negarea existenței privilegiului imunității feudaților laici. Prezența formulei scurte, a termenului *privilia*, precum și a numeroaselor dovezi indirecte, din care n-am menționat decît unele — sînt întărite de faptul că imunitatea feudaților laici a existat peste tot în societatea feudală și nu vedem de ce în această privință Moldova ar face o excepție.

¹¹ M. C o s t ă c h e s c u, *op. cit.*, I, p. 7 și II, p. 495.

* *Ibidem*, II, p. 313—314.

³ Gh. G h i b ă n e s c u, *Ispisoace și zapise*, I, p. 95—96.

Dacă privilegiu! imunității feudalilor
Imunitatea bisericii laici nu este oglindit în toată amploarea
lui, în izvoarele moldovenești, în schimb
imunitatea feudalilor bisericești permite cercetarea pe baza unui
material deosebit de bogat.

De obicei mănăstirile și episcopiile din Moldova se bucurau de acest privilegiu având dreptul de judecată, de ridicare a dărilor și de administrare a domeniilor lor.

Dreptul de judecată a mănăstirilor rezultă din faptul că dregătorii domnești, însărcinați cu funcțiile judecătorești erau opriți să-și exercite aceste funcții pe pământul imunistului. Printre acești dregători sînt trecuți de obicei — judecător (*cyneuh*), globnic — încasator de amenzi judiciare, precum vornici¹ și pîrcălabi, aceștia din urmă legați mai mult de justiția orașelor. În Moldova, pe lângă aceștia erau trecuți și „ureadnicii”, adică dregătorii. În Țara Românească, printre dregătorii opriți de a călca în satele imunistului, cîteodată apare și armașul. De pildă, în privilegiul mănăstirii Cozia, din 1487—1488, exista mențiunea că în satele sale nu se vor amesteca „nici judecători, nici globnici, nici armași”². La 27 martie 1505, în privilegiul de imunitate al mănăstirii Tismana era înscrisă dispoziția care oprea pe armași să-și exercite funcția în satele mănăstirii³. De aceleași drepturi se bucura mănăstirea Govora în 1502⁴ și mănăstirea Nucet în 1501⁵. Prin interzicerea ca acești dregători cu însărcinări judiciare să-și exercite funcțiile în satele mănăstirești, se arăta că starețul mănăstirii sau dregătorii săi (ureadnicii în Moldova) vor fi aceia care vor judeca pe țăranii din satele lor. De pildă, mănăstirea Neamțu din Moldova, la 1454, se bucura de privilegiul imunității în care era specificat că în cazul cînd se vor săvîrși infracțiuni în satele sale „cînd cuiva i s-ar părea vreo strîmbătate din partea acestor oameni din aceste sate să-i cheme dinaintea egumenului de la Neamț și

¹ P. P. Panaitescu, *Documentele Țării Românești*, I, p. 140 și 335.

² *Ibidem*, I, p. 364 și 371.

³ *Doc. priv. ist. Rom.*, B. XVI, voi. I, p. 29.

⁴ *Ibidem*, p. 17.

⁵ *Ibidem*, p. 8.

dinaintea dregătorilor mănăstirești și pe alt judecător să nu-l aibă.... ci însăși călugării să ia gloabă"¹.

În 1459 Ștefan cel Mare acordă privilegiu! imunității judiciare mănăstirii Bistrița din Moldova pentru satul său Lucăcești, arătînd că oamenii din satul Lucăcești nu vor fi judecați de judecătorii din Bacău sau de dregătorii lor ci „vor fi judecați de către călugării noștri de la Bistrița... alt judecător să nu aibă... decît starețul de la Bistrița și călugării să-l judece”². De același privilegiu se bucura și mănăstirea Poiana din Moldova — înscris în actul din 27 iunie 1449 : „Pe acești oameni d'in aceste sate mănăstirești să nu aibă a-i judeca nimeni din panii și dregătorii noștri... iar cui i se va părea strîmbătate de la acești oameni, din aceste sate... ei să-i pîrască și să-i tragă înaintea igumenului și înaintea dregătorilor lui... el însuși să judece oamenii săi și să-i dovedească de toate și în gloabe și în tot felul de vini”³.

Textele acestor documente moldovenești sînt atît de explicite, încît se vede cu toată claritatea că starețul mănăstirii personal, sau ajutat de dregătorii săi exercita funcția de judecător. Amenzile cu care se sancționau diferite delictе erau încasate de mănăstire și sporeau veniturile sale. Aci se învederează și concepția medievală asupra sistemului de pedepsire a infracțiunilor, care era considerat ca o importantă sursă de venit și care revenea feudalului. Aceste precizări caracteristice pentru actele de privilegii bisericești din Moldova nu se întîlnesc în documentele muntene, lknitîndu-se numai la precizarea dregătorilor judiciari opriți să intre în satele mănăstirești.

În ceea ce privește volumul jurisdicției domeniiale — el nu era totdeauna același. Unele așezăminte bisericești mai mult legate de domnie aveau imunități judiciare mai largi, avînd dreptul să judece toate delictеle, altele aveau anumite restricții. În Moldova delictеle erau împărțite în mari și mici⁴; specificarea acestor delictе este dată în documentul din 3 februarie 1467, în care sînt trecute drepturile imunitare ale mă-

¹ M. Costăchescu, *Documente moldovenești*, II, p. 518.

² I. Bogdan, *Documente de la Ștefan cel Mare*, I, p. 30.

* M. Costăchescu, *op. cit.*, II, p. 392.

⁴ *Ibidem*, p. 393, p. 518;-1. Bogdan, *op. cit.*, p. 30.

r.ăstirii Bistrița : „să nu cuteze, să judece pe acești oameni mănăstirești... nici pentru omor, nici pentru urmărire, nici pentru război, nici pentru furt, nici pentru răpire de fată, nici pentru lovituri sîngeroase și nici pentru lovituri cu vînătăi, și nici pentru altceva, nici pentru vreo faptă, nici mare, nici mică" ¹. Pe lângă mănăstirea Bistrița și alte așezăminte bisericesti ca : mănăstirea Neamțu, mănăstirea Poiana. Episcopia din Rădăuți aveau dreptul să judece toate delictele, fără excepție. Cînd însă jurisdicția unei mănăstiri era limitată, în actul cu privilegiu se menționa care sînt delictele care erau rezervate justiției domnești. Acestea de obicei erau — moarte de om și răpire de fată. E de presupus că aceasta a fost delimitarea jurisdicției domeniului obișnuite. În secolul XV însă majoritatea mănăstirilor se bucura de imunități judiciare depline. Acordarea imunităților însă era revocabilă și necesita confirmare la fiecare schimbare de domnie. De pildă, mănăstirea Poiana, rare la 1449 avea dreptul de jurisdicție asupra tuturor delictelor penale, la 1472 pierde jurisdicția asupra următoarelor delictelor: moarte de om și răpire de fată ². Întinderea privilegiului judiciar nu era constant și putea să varieze de la caz la caz, după importanța mănăstirilor și legăturilor ^ domnia din vremea aceea.

După cum s-a mai arătat, în Țara Românească în tot cursul secolului XV imunitățile judiciare erau aceleași ca și în Moldova ; formularea acestui privilegiu în documentele muntene este însă schematică și mai puțin precisă. În documentele Țării Românești din sec. XVI formularea imunității judiciare capătă un caracter mai precis. Astfel, la 3 februarie 1507, mănăstirea Cozia se bucură de imunitatea judiciară, formulată cu următoarele precizări : „orice se va face pe acele sate mai sus scrise, ocini sau bălți ale sf. mănăstiri, fie că va fi dușegubină, fie sînge, fie orice gloabă, nimeni să nu se amestece cu acele gloabe, nici domnia mea, nici vornicul, nici alt dregător sau boier al domniei mele... pentru că au fost dăruite sf. mănăstiri încă din zilele sfîntărilor străbuni-

¹ M. Costăchescu, *Documente de la Ștefan cel Mare*, Iași. 1948, p. 25.

² I. Bogdan, *op. cit.*, I, p. 173.

cilor și părinților domniei mele" ¹. Rezultă că la începutul secolului XVI mănăstirea Cozia avea imunități judiciare depline, de care ea s-a bucurat din cele mai vechi timpuri. Menționarea delictelor: moarte de om (dușegubina), răni sîngeroase (sînge) arată că mănăstirea a avut jurisdicția asupra celor mai importante delicta penale. Și alte mănăstiri ca Tismana, Govora, Nucet — în satele cărora n-au avut acces dregătorii domnești, inclusiv armașul — se bucurau de asemenea imunități judiciare.

Dacă în secolul XV volumul imunității judiciare putea să varieze și era revocabil, în secolul XVI apare tendința și mai precisă să excludă dreptul de a judeca moartea de om. De pildă, mănăstirea Putna care avea dreptul să judece „cazurile de bătaie”, „șugubina de mueri” era obligată că atunci cînd „i se va întîmpla vreunui om, dintre acele sate, să facă vreo moarte de om, pre acela să-l prindă și să-l aducă la noi, iar gloaba și acela să fie a mănăstirii” ².

Spre sfîrșitul sec. XVI jurisdicția feudalilor bisericești este din ce în ce mai îngrădită. De pildă la 1588, mănăstirea Pobrata din Moldova a pierdut cu totul dreptul de judecată, păstrînd numai dreptul asupra amenzilor judiciare : „Pîreălabii și marii vătăfi și globnicii și deșugubinarii să aibă numai a judeca și a-și lua ferîiele... și să fie toate gloabele și deșugubinele ale mănăstirii” ³. Iar în 1554 această mănăstire încă deținea dreptul asupra imunității judiciare nelimitate: „niine din ispravnici să nu umble prin satele mănăstirii, nici globnici, nici pripășari și de s-ar întîmpla vreo gîlceavă ori mare ori mică, înaintea egumenului să fie” ⁴.

Din documentul mănăstirii Neamț, din 3 iunie 1599, aflăm că și ea nu mai dispunea la această dată de imunitatea judiciară. Ca și în cazul mănăstirii Pobrata dregătorii domnești trebuiau să facă judecata în satele mănăstirii, să-și ia lerîia „...iar alte silnicii să nu aibă a face pentru că domnia mea m-ara milostivit și le-am lăsat să fie pentru ciubote rugătorilor noștri călugărilor... Iar dacă cineva va fi vinovat de moarte,

¹ *Doc. priv. ist. Rom.*, B. XVI, voi. I, p. 41.

² M. Costăcbescu, *Documente moldovenești. 1517—1527*, p. 311.

³ *Doc. priv. ist. Rom.*, A. XVI, voi. III, p. 385.

⁴ N. Iorga, *Studii și documente*, VI, p. 75.

slugile noastre deşugubinari să nu aibă a-i învălui ci pe acel vinovat să-l prindă călugării şi să-l ducă la domnia mea" ¹. De aici reiese că instituţia imunităţii e în declin în aşa măsură, încît amenzile rezultate din judecata infractorilor din satele mănăstireşti de către dregătorii domnului constituiau un venit pe care domnia îl dăruieşte mănăstirii.

Puterea domnului s-a consolidat; el dispune de propriul său aparat ca să exercite puterea judecătorească. Feudalilor bisericeşti li se retrage imunitatea judiciară, menţinându-se însă veniturile oare rezultă din amenzile plătite de infractori.

Cîrmuirea manifestă chiar o neîncredere în ceea ce priveşte spiritul de loialitate al călugărilor în legătură cu încasarea amenzilor. Domnia stăruie chiar în recomandări adresate călugărilor, în ceea ce priveşte stabilirea amenzilor datorate de infractori: „Şi să ia mănăstirea gloaba după dreptate, de la om care va rămîne de lege ; să nu ia, nici să jefuiască de la alţi oameni din sat, ce nu vor fi vinovaţi, ci să ia ce va avea singur cel care va fi vinovat" ².

Tendinţa domniei de a îngrădi şi chiar desfiinţa imunitatea judiciară a bisericii devine şi mai evidentă în sec. XVII în Moldova. Mănăstirile Neamţ, Galata, Tazlău, Pobrata, Pangraţi — aveau dreptul numai asupra veniturilor rezultate din gloabe şi duşegubine. Judecata o făceau dregătorii domneşti.

Dreptul la imunitatea judiciară este menţinut de episcopia din Huşi şi mănăstirea sf. mormînt poate şi alte mănăstiri în mod excepţional.

În Ţara Romînească se pare că imunitatea judiciară a bisericii s-a menţinut mai multă vreme. Mănăstirile Cozia, Dealul, Nucet, episcopia din Buzău se bucurau de acest privilegiu şi în prima jumătate a sec. XVII. Izvoarele însă conţin diferite menţiuni din care rezultă că stăpînirea a pornit pe calea îngrădirii lui. Abuzurile dregătorilor însă au făcut ca domnia să revină la vechea rînduială, cînd mănăstirile aveau dreptul la judecată. De pildă, la 3 ian. 1629, mănăstirea Plumbuita obţine dreptul ca „banii de judeţ în sat să nu intre... iar ce va fi judecata satului, să fie volnic egumenul să judece rumîinii mănăstirii cum a fost şi mai denainte vreme pentru că de răul boierilor de

¹ *Doc. priv. ist. Rom., A. XVI, voi. IV, p. 63.*

Ibidem, A., XVI, voi. III, p. 386.

au risipit satul mănăstirii de au fugit" ¹. Însuși faptul că hrisoavele cu imunitate judiciară conțin din ce în ce mai multe precizări și chiar amenințări la adresa dregătorilor domnești însărcinați cu funcții judiciare arată că această- rînduială din trecut nu mai este respectată de organele domnești și nu mai reprezintă starea comună de lucruri.

Ne-am oprit mai mult asupra imunității judiciare, deoarece ea este considerată de obicei ca elementul cel mai caracteristic al acestei instituții. Privilegiul imunității însă se extindea și asupra altor sectoare din viața satului, și în primul rînd cel fiscal². Stăpînii de pămînt aveau dreptul să ridice renta feudală de la producătorii nemijlociți din satele lor.

Privilegiul imunității asigura stăpînilor de sate renta feudală care constituia veniturile unui domeniu feudal. Dijmele aduceau tot felul de produse naturale — cereale, carne, vin, miere, ceară și altele. Scutirea de la prestațiile pomenite mai sus față de domnie nu-i dispensa pe locuitorii satelor de munci obligatorii în folosul stăpînilor. Dimpotrivă, în calitate de țărani dependanți, ei capătă obligațiile de clacă, obligații mult mai împovărătoare decît obligațiile față de domnie, mai ales cînd rezerva feudală devine mai mare. Claca deosebea situația unui țaran din satul cu stăpîn de aceea a țăranilor din satele libere. Aci trebuie căutată cauza luptei țăranilor sub formele ei cele mai variate — de la nesupunerea la lucru și pînă la răscoale țărănești. Privilegiul imunității punînd în mîinile feudalului dreptul de judecată asupra țăranilor, de a percepe dările, de a-i obliga să presteze claca — constituie o verigă foarte importantă în procesul de aservire a țăranimii. Investit cu acest privilegiu, feudalul exercită o constrîngere extraeconomică, folosind pentru aceasta forța de care dispune.

Pe de altă parte, nu trebuie să pierdem din vedere faptul că existența instituției imunității este determinată de necesitățile vieții economice. Că în cadrul economiei naturale, în care pămîntul constituie bunul cel mai de preț, exploatarea necesita brațe de muncă, care nu puteau fi altele decît ale țăranilor șerbi. Și însușirea plusprodusului de către feudali n-ar fi fost

¹ Arh. Stat., Buc, *Mănăstirea Plumbuita*, XII/£f. Copie la Institutul de Istorie.

² Vezi cap. *Veniturile țării și ale domniei*.

posibilă fără aceste relații de stăpânire și subordonare. În virtutea privilegiului imunității dispunând de puterea judiciară, fiscală și administrativă, feudalul putea, sub diferite forme, să exercite constrângerea asupra țăranilor.

PRADALICA

În legătură cu drepturile feudale ale *domnului*, cu domniunjum eminens exercitat de el asupra întregului pământ al țării, este în Țara Românească instituția *prădalica*. Ea apare la mijlocul secolului XV și dispare la sfârșitul veacului XVI. Formula cu care e introdusă în actele domnești este următoarea (cu unele variante) : „Și cine dintre dînșii moare, iar ocinele să fie ale celor rămași, la ei prădalica să nu fie”¹.

Această formulă trebuie înțeleasă în sensul ca în cazul stingerii liniei masculine a stăpînitorilor moșiei, domnul nu avea dreptul să aplice prădalica, adică dreptul de a lua pe seama domniei moșia, ci aceasta va rămîne celorlalți membri ai obștii, chiar și descendenți pe linie feminină. În adevăr, de cele mai multe ori privilegiile domnești în care se prevede renunțarea la prădalica privesc pe stăpînii de moșii care nu au fii. Documentul domnesc spune că fiicele să fie în loc de fii, să moștenească ele moșia, care nu va fi prădalica. Și în caz de vânzare a moșiei, se aplică privilegiul domnesc de renunțare la dreptul de prădalica : dacă moșia se înstrăinează prin donație sau vânzare, domnul avea dreptul să intervină și să ceară moșia pentru dînsul, deoarece stăpînirea ei era numai în linia descendenței familiei și nu se putea înstrăina la alt neam, fără voia domnului. Sînt numeroase cazuri în care aflăm prin sate, părți de moșii, „prădalice domnești”, moșii care au rămas prădalice, pe seama domnului². Originea feudală a acestei instituții stă în concepția că moșia este un beneficiu dat de domn, domnul poate retrage beneficiul în cazul stingerii liniei masculine a stăpînitorilor, deoarece femeile nu pot împlini îndatoririle militare față de domn, ce decurg din acordarea feudului. De asemenea,

P. P. Panaitescu, *Documentele Țării Românești*, I, p. 240—241. *Ibidem*, p. 262.

beneficiul fiind acordat unei familii, nu poate fi înstrăinat prin vânzare, deoarece domnul trebuie să știe și să aprobe în mîna cui rămîn obligațiile militare ce decurg din beneficiu. În realitate însă, prădalica se aplica tuturor moșiilor din țară, chiar pămîntului obștilor moșnenești, care sînt anterioare domniei. De asemenea se aplică prădalica și moșiilor cumpărate de la femei, precum chiar și moșiilor mănăstirești : „Dacă cineva pentru păcatele noastre strică sfînta mănăstire, iar ocineie și vinăriciul să nu fie prădalica, ci să fie ale cinstului jupan Drăghici și fiilor și nepoților lui" ' (adică, dacă se strică mănăstirea, averile ei vor trece la familia ctitorilor, nu la domnie). E de la sine înțeles că moșiile trădătorilor domnului, ale pribegilor, devin și ele prădalice. Chiar și pentru stăpînirea țiganilor robi se aplică acest drept al domniei : „Dacă se va întîmpla moartea monahiei Magdalina. iar mai sus spusele sate, ațigani și vie, prădalica, să nu fie, ci să fie ale sfîntei mănăstiri"². Rezultă din aceste texte și din multe altele că prădalica era acea moșie care trecea în stăpînirea domniei, cînd se stinge linia masculină a stăpînilor, cînd se înstrăinează moșia de la neam, cînd nu mai rămîne stăpîn. Acest drept al domnului care se aplică tuturor moșiilor țării, oricare ar fi originea lor, derivă din dreptul feudal de dominium eminens asupra întregii țări.

Prădaiica, cu acest nume apare și în Macedonia, într-un document dat la 1277 de țarul bulgar Constantin Assen mănăstirii Vighino, lîngă Skoplje³.

Primul document în care apare instituția prădalica în Țara Romînească (în Moldova ea nu apare niciodată) este cel dat de Vlad Țepeș la 20 septembrie 1459⁴. Asupra drepturilor femeilor de a moșteni moșiile înainte de această dată, avem date precise în actul lui Vladislav I din 1372 care sună că după moartea beneficiarului actului, Ladislau, „atunci Nicolae, Hui acelui Ladislau Doboca sau fiica lui, sau cîți vor rămîne "în viață sau altul care s-ar trage după aceea, dintr-înșii și din

¹ Academia R.P.R., 1 .aor. 1486. Achiziții noi, 1951. '

Doc. priv. ist. Rom., B. XVI, p. 78.

³ Iordan Ivanov, *Bălgarski starini iz Makedonia*, (Antichități bulgărești din Macedonia), Sofia, 1931, p. 583.

* P. P. Panaitescu, *Documentele Țării Rominești*, I, p. 240.

neamul lor să stăpânească... satele și moșiile mai sus numite, cu drept de moștenire pe rînd" ¹. Se vede bine că neamul beneficiarului avea drept de moștenire perpetuă, și femeile au drept de moștenire. Nu se face mențiune de renunțare la vreun drept domnesc de retragere, care nu exista. Așadar, prădalica, dreptul domnului de a relua moșiile, nu există de la începutul statului feudal muntean, ci apare în mijlocul veacului XV ca o urmare a creșterii puterii domnești (e caracteristic faptul că e menționat întâi sub un domn autoritar ca Vlad Țepeș). Pînă atunci, domnul nu avea dreptul și probabil că nici n-a simțit nevoia, avînd moșii la dispoziție, să ia moșiile cînd se stîngea gîntea în linie masculină. Toate moșiile se stăpîneau după dreptul gentilic, nu după dreptul feudal, care dădea putere domnului să intervie. Abia după întărirea puterii domnești, domnul izbutește să impună extinderea dreptului său asupra tuturor moșiilor din țară, în cazul trecerii la altă familie sau a stingerii liniei masculine a stăpînilor.

Desigur că această instituție nu era pe placul mării boierimi care vedea în astfel de cazuri pierdute pentru familie moșiile stăpînite de strămoșii lor. Boierimea a luptat fără îndoială pentru a se desființa dreptul de prădalica și în cele din urmă a izbutit. Desființarea prădalicei e în legătură și cu destrămarea obștii și cu introducerea dreptului de a testa. Se înțelege ușor că dacă stăpînul moșiei avea drept să lase prin testament moșia sa, domnul nu mai putea s-o ia.

Recunoașterea dreptului de a testa către străini, în privința moșiilor, a avut loc în vremea domniei lui Pătrașcu cel Bun. Se pare că recunoașterea dreptului de a testa, deci desființarea prădalicei, a fost stabilită într-o mare adunare a boierilor cu domnul. La 10 mai 1555 Pătrașcu cel Bun spune într-un hrisov : „De asemenea și domnia mea, am judecat cu toți dregătorii domniei mele, că dacă cineva sau părintele său, vrea să lase la moartea lui averile sale oricărui om, acel om să le stăpînească" ². E adevărat că la 1561 mai 31, Petre cel Tânăr mai înscrie într-o poruncă renunțarea la prădalica ³, dar de atunci această formulă începe să dispară, sau își schimbă

¹ P. P. Panaitescu, *Documentele Țării Românești*, I, p. 34.

² *Doc. priv. ist. Rom.*, B., XVI, voi. III, p. 31

³ *Ibidem*, voi. III, p. 149.

sensul. Dreptul de testare este recunoscut de toți domnii : la 1588 Mihnea Turcitul se exprimă categoric : „nu este lege să vîndă domnii satele boierești, că aceasta nu se cuvine, ci i-am judecat, cui va fi de moștenire, acela să le stăpînească”¹.

Boierii fac testamente (uneori verbale față de martori) și în acest caz folosesc termenul de prădalica : Vlaieul logofăt adoptase pe un nepot al său, „pentru că după moartea lui, averile lui să nu fie prădalice”². Aci cel care lua măsuri ca averile să nu mai treacă la domnie, era însuși stăpînuî moșiei, nu mai e vorba de o concesiune a domnului. Tot atunci Mihnea Turcitul scrie : „Dumitru ban și Stănilă postelnic fii din trupurile lor n-au făcut... ei au socotit ca după moartea lor să nu le rămîie satele și așiganiilor lor și averea lor *prădalice și pustii*, ei au lăsat verilor lor primari, Neagoe și Moisi, toate satele și așiganiile, ca după moartea lor să fie ale lor”³. Este limpede că în această epocă dreptul de a testa înlătură prădalica, iar acest drept domnesc rămîne numai în cazul stingerii liniei masculine, fără testament.

Însăși formula prădaliceii, renunțarea domnului la ea, dispare din documentele Țării Romînești în ultimul deceniu al secolului XVI. Întîmplător o aflăm cu sens schimbat în secolul XVII. Astfel, într-un act din 10 iulie 1614, un hrisov dat mănăstirii Dealului acordă mănăstirii diferite venituri la bălțile ei: „hotarșina de la oi și porci, dușegubina, fie hatalm [amendă]), fie sînge sau prădalica”⁴. Aici instituția a degenerat, este un venit al mănăstirii, pe moșia ei, poate la moartea rumînilor pe delinițele ei. Din cele relatate rezultă că prădalica nu este un drept ce decurgea din donații de beneficii făcute de domn după întemeierea domniei, ci un drept general care face parte din dominium eminens asupra întregii țări. Dreptul domnului de a lua moșiile în care se stîngea linia masculină sau care se înstrăinau își are originea în mijlocul veacului XV, apoi în a doua jumătate a veacului următor este compromis și ruinat prin apariția dreptului de a testa. Această evoluție urmează fazele raportului de forțe dintre boierime și domnie.

¹ *Doc. priv. ist., Rom.* B, voi. V, p. 365.

² *Ibidem*, voi. V, p. 67—68 (10 august 1582).

³ *Ibidem*, XVI, voi. V, p. 61—62 (9 iunie 1582).

⁴ *Ibidem*, XVII, voi. II, p. 298.

La început, domnul depindea de boierime și era un suzeran care se mulțumea cu puterea ce i-o dădea credința și omagiul boierilor. În a doua fază domnul câștigă putere și impune dreptul de prădalica. În a treia fază, la sfârșitul veacului XVI se ivește o nouă boierime cu puteri crescute, puterea domnească scade ca urmare a comerțului de grâne cu Imperiul Otoman, formarea noilor latifundii cu țăranii legați de glie, lipsa unei clase orășenești puternice care să sprijine pe domn. În această fază cade recunoașterea dreptului de a testa și desființarea prădalicei, care sînt o izbîndă a boierimii împotriva domniei.

De observat că prădalica nu se acoperă cu „privilegiul masculinității” care, cu unele excepții, a continuat să funcționeze în Țara Românească în sensul că băieții moștenesc moșia înaintea fetelor, care se mulțumesc cu zestre în avere mișcătoare. Dar de la desființarea prădalicei, principial fetele pot moșteni, în caz de testament sau de lipsă de urmași masculini. În Moldova, în schimb, prădalica n-a existat, acolo dreptul de moștenire al femeii era bine stabilit și s-a menținut întotdeauna.

Capitolul V DOMNUL ȘI
PUTEREA DOMNEASCĂ

Prerogativele
domnului

Domnii Țării Românești și ai Moldovei erau stăpîni feudali, ca atare exercitau o suzeranitate asupra țării. Din punctul de vedere al stăpînirii moșiilor, domnul posedea un *dominium emi-*

nens asupra întregului pămînt, care se manifesta în fapte prin datoria stăpînilor feudali de a-i sluji în oaste și la sfat, deci aceștia erau vasalii lui și-i datorau credință în schimbul confirmării *dominiumului utile*, al stăpînirii de fapt asupra pămîntului. Acest drept de stăpînire al pămîntului de către feudal era ereditar; numai în cazul vinderii sau transmiterii altei familii era necesară aprobarea domnului, a stăpînului suprapus, căruia în acest caz i se plătea o despăgubire (în Țara Românească, darea calului). Ca stăpîn suprem, domnul avea drept la o dijmă de la toate moșiile, afară de acele care se bucurau de imunități.

Domnul avea drept de judecată, dar împreună cu sfatul boierilor și pe baza obiceiului pămîntului, deci puterea sa nu era nelimitată. Tot domnul comanda armata, dar și în acest caz puterea lui era limitată de existența cetelor care depindeau direct de boieri. Domnul făcea legile, adică lua anumite măsuri, făcea anumite reforme administrative, fiscale etc, dar și acestea cu sfatul boierilor și al adunării mari a privilegiaților. În sfîrșit, el avea unele prerogative asupra bisericii, confirmînd pe episcopi și mitropoliți.

Din cronici și din documente aflăm că la urcarea domnilor pe Obligațiile supușilor tron țara vine să li se închine. Astfel, Vlad față de domn Tepeș comunică brașovenilor „vă dă de știre domnia mea... că mi s-a închinat toată Țara Românească cu toți boierii”. In cronicile Țării Româ-nești citim : „Au venit Stănilă Vornicul cu toți boierii și cu toată curtea de s-au închinat lui Mircea Vodă”². „Au dat împăratul domnia lui Vladislav Vodă și viind în țară i-au eșit înainte boierii și altă țară după obicei și i s-au închinat”^a.

Și în Moldova lucrurile se petreceau la fel. Când vine Petru Rareș în a doua domnie „cu toții au părăsit pe Alexandru Vodă... și ei cu toții s-au dus de s-au închinat la domnul său Petru Vodă”⁴. Despot Vodă reușește: „așa umplînd pe toți de nădejde i s-au închinat țara de sus toată”⁵. Despot Vodă învins : „au eșit afară din cetate mai sus de Suceava la Areni unde țara era adunată și să închina Tomșii”⁶.

Tot din cronici aflăm sensul mai precis al cuvîntului închinare. Astfel, într-o variantă a Letopisețului Cantacuzinesc citim : „Atunci Băsarabeștii cu toată boierimea ce era mai înainte peste Olt s-au sculat cu toții și au venit la Radul Vodă de s-au închinat să fie sub ascultarea și porunca lui și numai el să fie mai mare peste toți”⁷. Deci prin faptul închinării domnul este mai mare peste toți, ceilalți trebuie să-l asculte. Ureche ne lămurește și el în două pasaje ce este închinarea, înainte de moartea lui Ștefan cel Mare după un sfat prealabil „socotind din toți mai puternic pe turc și mai înțelept au dat învățătură să se închine turcilor”⁸; de unguri tot el ne spune că : „...neavînd odihnă de oști grele, ei s-au supărat și s-au

Gr. Tocilescu, *op. cit.*, p. 97.

p. 105 p. D. Simache și T. Cristescu, *Letopisețul Cantacuzinesc*,
150

Cronica lui Radu Popescu, p. 70; *Letopisețul Cantacuzinesc*, p. 103. Gr. Ureche, *Letopisețul țării Moldovei*, ediția P. P. PanaHescu,

Ibidem, p. 163.

Ibidem, p. 175.

D. Simache și T. Cristescu, *Variante*, p. 15.

Gr. Ureche, *Letopisețul*, p. 112.

sfătuit cu toții de s-au închinat turcilor și au luat de la dînșii domni ca și în țările noastre" ¹.

Știm că închinarea unei țări este supunerea ei unei alte țări. Închinându-se Moldova turcilor a devenit vasala Imperiului Otoman, același lucru s-a întâmplat după spusele lui Ureche și cu Ungaria. Prin închinare Basarabeștii și toată boierimea de peste Olt intră sub ascultarea și porunca lui Radu Vodă, el devenind mai mare peste toți. Deci închinarea este formalitatea prestării omagiului de vasalitate.

Într-adevăr la închinare se îndeplineau două formalități. Prima este un ritual, după cum ne spune Sivori, secretarul lui Petru Cercel, supușii vin și sărută picioarele domnului². După cele spuse de Gantemir și Gheorgache logofătul, pe vremea lor se săruta mîna și poala domnului³. Cam aceleași forme se îndeplineau cînd domnii țărilor romîne se duceau să presteze jurămîntul de vasalitate turcilor sau polonilor. Ureche ne spune de Petru Rareș că „s-a dus la Țarigrad de și-au plecat capul sub tălpile împăratului”⁴. După Radu Popescu, pe vremea lui Matei Basarab, ritualul e mai puțin umilitor, domnul se duce „să sărute mîna împăratului de domnie”⁵. La curtea Poloniei se întrebuintau alte forme. Pszyluski ne povestește că Ștefan cel Mare venea înaintea regelui Poloniei cu un steag, înge-nunchia și pleca capul „suo more” (după obiceiul său, al țării) apoi închina și steagul⁶.

După îndeplinirea acestui ritual, urma a doua parte a închinării : supușii depuneau jurămîntul de credință în care de obicei se cuprindeau obligațiile pe care le luau față de suzeran. Cunoaștem două formule de jurămînt, una întrebuintată la înscăunarea lui Constantin Șerban Voievod și alta la înscăunarea lui Antonie Vodă din Popești⁷. Prima formulă este redată sub această formă : „jurați pe această sfîntă Evanghelie și această cinstită cruce, că veți fi cu chir Constantin Vodă

Gr. Ureche, *Letopisețul*, p. 125.

St. Pascu, „*Petre Cercel și Țara Rom. în sec. XVI*”, p. 170.

D. Cantemir, *Descrierea Moldovei*, tr. Gh. Pascu, p. 71.

Ureche, *Letopisețul*, ed. cit. p. 149.

Cronica lui Radu Popescu, p. 128.

B. P. Hasdeu, „*Arhiva Istorică*”, II, p. 23.

Ibidem, p. 85, *Călătoriile patriarhului Macarie*, tr. E. Cioran, p. 113.

fiul lui Șerban Vodă, un suflet și un sfat ascultându-l și ajutându-l fără viclenie atît pe față cît și în secret, neascunzînd de la dînsul nici un lucru care trebuie să fie cunoscut în tot timpul vieții sale și nu veți fi trădători față de dînsul și nu veți lucra împotriva lui". A doua formulă se relatează într-o descriere cu următorul conținut: „fiind toți înaintea bisericii după cum este obiceiul... fiștecare punîndu-și mînele pe sfînta Evanghelie jurînd pre puternicul sfîntul nume al domnului dumnezeului nostru Isus Christos, cum vor sluji domnul său lui Antonie Vodă cu dreptate și cum să lipsească pisma și mozăviria și hicleșugul din mijlocul lor, numai de acum să locuiască toți într-o dragoste ca niște adevărați creștini, iar carii nu vor ținea jurămîntul să fie lăpădați de fața domnului dumnezeu”¹.

Deși aceste formule sînt dintr-o epocă tîrzie, ele seamănă * cu formulele jurămintelor prestate de domnii Moldovei regilor Poloniei și Ungariei și ale domnilor Țării Romînești regilor Ungariei. Ștefan I al Moldovei, prin jurămîntul său prestat regelui Poloniei, se obligă : „Vom fi credincioși... și vom sta lîngă dînșii cu viețile noastre și cu toată puterea noastră și cu toți boierii noștri... îl vom ajuta contra tuturor dușmanilor neexceptînd pe nici unul, pe cinste, pe credință, fără înșălăciune, fără viclenie. Asemenea făgăduim să-i înștiințăm da toate, să-i sfătuim cu sfat bun, nici odată să nu fim împotriva lor și afară de dînșii să nu căutăm alți domni”². Obligațiile luate de Alexandru cel Bun sînt aceleași, dar ele sînt expuse mai succint: „făgădukn pe onoare fără înșălăciune și fără viclenie să slujim credincios și să dăm ajutor și să sfătuim cu sfat bun cît vom trăi contra oricărui dușman al său neexceptînd nici odată pe nimeni și deasemeni nici odată să nu ne căutăm alt domn”³. Obligațiile lui Neagoe Basarab față de regele Ungariei sînt încă mai rezumate, el se obligă „cum că să fim domnului nostru... craiului credincioși și drepti și cu dreaptă slujbă”⁴.

¹ *Letopiseșul Cantacuzinesc*, p. 185.

² M. Costăchescu, *op. cit.*, II, p. 612.

³ M. Costăchescu, *op. cit.*, p. 621.

⁴ Gr. Tocilescu, *op. cit.*, p. 263.

Toate aceste formule cuprind implicit sau explicit o serie de obligații din care prima este aceea *de a servi*. În jurământul lor, vasalii lui Antonie Vodă din Țara Românească se obligă : „cum vor sluji domnu său Antonie Vodă cu dreptate”. Alexandru cel Bun, ca vasal al regelui Poloniei, se obligă „să slujim credincios”, iar Neagoe Basarab ca vasal al regelui Ungariei „să fiu... craiului... cu dreaptă slujbă”. Jurământul prestat lui Constantin Șerban se aseamănă cu acela a lui Ștefan I. După cum acesta din urmă se obligă să ajute pe regele Poloniei contra tuturor dușmanilor, vasalii lui Constantin Șerban se obligă să-l ajute și să-l asculte fără viclenie. După cum Ștefan I și Alexandru cel Bun se obligă să dea sfaturi bune, tot astfel vasalii din Țara Românească se obligă să fie un suflet și un sfat, lipsind pizma, „mozaviria și hicleșugul din mijlocul lor”.

Prin închinare se stabileau raporturile între părți, prin aceea că una căpăta o situație de superioritate față de cealaltă. Una din părți devenea domn sau senior, cealaltă — vasal sau slugă : „ne-am închinat ca domnului... și voim să-l slujim credincios” raportează Ștefan, fiul lui Alexandru cel Bun — supunerea sa fratelui mai mare Iliaș¹.

Un pretendent Ștefan „smomea oamenii să i se închine să-l ducă la domnie”² ne spune Ureche. Numai cine avea slugi putea deveni domn : „deci tu fără slugi ce cinste vei avea ? ce domn te vei chema ?” întrebă pseudo Neagoe Basarab³.

Regele Ludovic al Ungariei devine astfel „domnul” lui Neagoe Basarab⁴ iar regii Poloniei respectiv „domnii” domnitorilor Moldovei⁵. Uneori ei sînt declarați „stăpîni”; astfel Ureche ne spune că Laiotă Basarab, înfrînt de Radu cel Frumos „a năzuit iarăși la Moldova la stăpînu său la Ștefan Vodă”⁶. Vlad Călugărul „au făcut vicleșug asupra stăpînului său Ștefan Vodă dînd ajutor turcilor”⁷. Și invers vasalii sînt

¹ M. Costăchescu, *op. cit.*, II, p. 679. '

Gr. Ureche, *Letopisețul*, p. 180.

³ T. Codrescu, *Uricariul*, XXIV, învățăturile lui Neagoe Basarab, p. 112.

⁴ Gr. Tocilescu, *op. cit.*, p. 263.

M. Costăchescu, *op. cit.*, II, p. 684.

Gr. Ureche, *Letopisețul*, ed. citată, p. 91.

⁷ *Ibidem*, p. 98.

slugi; Vlad cel Tânăr scriind regelui Ungariei, domnul său se declară „slugă și fiul înaltei sale craii”¹. Un oarecare Martin îndeplinește același ritual de închinare ca și Petru Rareș „și au dat capul sub picioarele domniei mele ca să fie slugă credincioasă” a lui Vlad Dracul². De altfel, în majoritatea hrisoavelor noastre vasalii beneficiari sînt denumiți slugi.

Oricare ar fi denumirea seniorului, fie domn, fie stăpîn, prin închinare, vasalul, sluga lui, ia asupra sa diverse obligații. Am văzut că deși dintr-o epocă tîrzie, jurămintele prestate lui Constantin Șerban Voievod și lui Antonie Vodă din Popești se aseamănă cu jurămintele de vasalitate prestate de domnii Moldovei. Formulele din Țara Romînească sînt mai rezumate, fiindcă persoanele care le prestau își cunoșteau obligațiile intrate oarecum în obicei.

Dar folosind formulele mai dezvoltate se pot determina aceste obligații.

În formula lui Ștefan I se vede bine ce este ajutorul. Declarînd că „îl vom ajuta împotriva tuturor dușmanilor neexceptînd pe nici unul” este evident că domnul se gîndește la ajutorul militar. În formula întrebuițată la 1395 de domnul și reprezentanții Moldovei acest lucru se vede mai clar : „să-i ajutăm cu toată *puterea* noastră, cu toți prietenii noștri, cu toți frații noștri... împotriva craiului Ungariei, Voievodului Basarabiei, împotriva turcilor, tătarilor, pruşilor”³. În omagiul lui Petru Aron din 1456, ajutorul este precizat încă mai bine... „dacă (regele Cazimir) ar întreprinde o expediție războinică contra pruşilor sau în alte părți... să-i dăm *în ajutor* și să-i trimitem patru sute de sulite sau patru sute de călăreți cu sulite, înarmați cum se cuvine și ca de război, cu armuri”⁴.

Se vede că în actele de omagiu, sub cuvîntul de ajutor se înțelege ajutorul militar. Am putea să conchidem că și în jurămîntul vasalilor romîni (slugi), termenul este luat în aceeași accepție. Această concluzie se confirmă și de alte date. Astfel, într-o scrisoare către brașoveni, Vlad Țepeș scrie: „voiesc voinicii să vină la domnia mea ca să-mi slujească, iar domnia

¹ Gr. Tocilescu, *op. cit.*, p. 322

² *Ibidem*, p. 52.

• M. Costăchescu, *op. cit.*, II, p. 612.

⁴ *Ibidem*, p. 781.

mea îi voi milui și-i voi hrăni ca pe slugile mele" ¹. Se știe că voinicii sînt militari, iar domnul neputînd să le dea soldă (joldă), le propune să servească în aceleași condiții ca și slugile, care evident îndeplinesc aceleași servicii ca și voinicii. În „învățăturile” sale, Neagoe vorbește de atitudine pe care un domn trebuie s-o aibă față de slugi „că ei pentru dragostea ta, pentru mila care vrei să-i miluești pentru aceia îți slujesc și vor să-și pue capetele și să-și verse sîngele” ². După cum slugile lui Vlad Țepeș fac aceleași servicii ca și voinicii joldunari, slugile lui Neagoe Basarab își varsă sîngele pentru domnul lor. Tot astfel boierii, cnejii și siromachii buzoieni și rîmnicieni, fiind slugi pentru că au un domn în persoana lui Laiotă Basarab și avînd obligația de a-l ajuta, adică de a lupta pentru el, îi declara lui Ștefan cel Mare : „vom sta pe lîngă domnul nostru Basarab Voevod pînă în ruptul capetelor noastre” ³.

În sprijinul celor susținute mai sus am putea să mai aducem și alte date, cum ar fi sancțiunea violenței care este opusul dreptei și credincioasei slujbe, scutirile date țăranilor și altor categorii sociale de a face serviciul militar, ceea ce ar dovedi obligativitatea lui etc. Deci prin jurămîntul depus la închinare vasalul-slugă își lua obligația de a presta serviciul militar.

Dar vasalii mai au și alte obligații. În jurămîntul prestat de Ștefan I al Moldovei, domnul se obligă : „să sfătuim cu sfatul bun”. Vasalii din Țara Romînească jură lui Constantin Șerban că vor fi „un suflet și un sfat”. În diversele hrisoave care au ajuns pînă la noi se vede că domnul este totdeauna înconjurat de un număr de boieri. Uneori acești boieri participă la judecarea proceselor. Într-un hrisov din 1511 Vlad cel Tânăr scrie: „Astfel domnia mea am judecat cu cinstiții și drept credincioșii și cu aleșii vlasteli și dregători ai domniei mele” ⁴; la 1574, într-o hotărîre Petru Șchiopul scrie : „Întru aceasta noi și cu boerii noștri am cercetat și am aflat cu sufletele noastre” ⁵. În actul de omagiu al lui Petru Mușat din 1387 se scrie că „l-a prestat cu sfatul boierilor” ⁶. În hrisovul

¹ Gr. Tocilescu, *op. cit.*, p. 100

² T. Codrescu, *bricariul*, XXIV, p. 114

³ Gr. Tocilescu, *op. cit.*, p. 400.

⁴ *Doc. priv. ist. Rom.*, B. XVI, I, p. 67

⁵ *Ibidem*, A, III, p. 63.

⁶ M. Cosfăchescu, *op. cit.*, II, p. 599.

din 1456, prin care se hotărăște plata haraciului, Petru Aron ia hotărîrea cu „panii sfatului nostru moldovenesc”¹. Cei care s-au ocupat de stările de la noi, cum ar fi Cantemir, Sivori, Miron Costin și alții, ne confirmă faptul că domnul lua sfaturi de la boieri și că sfatul boierilor este o instituție a țării.

Menționăm că vasalii trebuie să dea nu numai sfaturi, ci și informații. Lucrul se vede clar din jurământul lui Ștefan I în care se declară expres obligația „să-i înștiințăm de toate”. În afară de aceasta câteodată ei dau garanții pentru domn cum se vede de pildă din actul dat de boierii lui Petru al Mușatei la 4 mai 1387².

În sfîrșit, în jurământul lui Constantin Șerban se stipulează încă o obligație, aceea de a asculta : „veți fi... un suflet și un sfat ascultîndu-l”. În varianta Letopisețului Cantacuzinesc de care am mai vorbit „Băsărăbeștii... s-au închinat să fie subț ascultarea și porunca lui și numai el să fie mai mare peste toți”. Din aceasta se vede clar că, pe lîngă celelalte două obligații, supușii trebuiau să asculte de porunca domnului. Ca , consecință a acestei obligații, în multe din hrisoavele noastre întîlnim clauze de acest fel: „cine se va încumeta dintre boierii domniei mele mari și mici, sau dintre dregătorii domniei mele... să dăuneze orice... va primi mare rău și urgie ca neascultător și necredincios al acestui hrisov al domniei mele”³, sau „cine va încerca să ia de la ei orice, este potrivnic nouă și cărții noastre”⁴. Prin urmare se vede că obligația de ascultare luată prin jurământ are o formă precisă în raporturile dintre supus și suveran.

Din cele expuse pînă acum putem trage următoarele concluzii privind raporturile dintre domnul și supușii țărilor noastre în evul mediu : 1. Domnul exercită un *domlnium eminens* peste întregul pămînt al țării, care este o suzeranitate și o suprapunere de drepturi de stăpînire; 2. ca atare, supușii sînt obligați prin închinare să presteze serviciul militar, să dea sfaturi și informații domnului și să asculte de poruncile lui.

¹ M. Costăcheseu, *op. cit.*, II, p. 797.

² *Ibidem*, p. 601.

³ P. P. Pănaiteanu, *Doc Țării Romînești*, I, p. 93, 97.

⁴ M. Costăcheseu, *op. cit.*, II, p. 407 și 516.

Obligațiile
domnului
fața de supuși

In unele acte de omagiu către regii Un-
gariei sau Poloniei vedem că domnii
noștri fac oarecare rezerve. In actul
de închinare a lui Alexandrei Voievod
către Ioan Corvin domnul scrie : „Iar

domnul meu și părinte Ianuș Voievod se ne miluiască și
să ne apere de toți dușmanii noștri în toate părțile și pe
noi și țara noastră ca ori-ce părinte pe fiul său și ca un
domn bun țara sa" ¹. Același domn în omagiul său rege-
lui Poloniei : „Domnul nostru, măriă sa craiul să ne mi-
luiască și să ne apere de dușmanii noștri" ². In actul de oma-
giu al lui Ștefan cel Mare din 1459 scrie : „și domnul rege
trebuie să ne miluiască și să ne apere ca un supus al său după
vechiul obicei" ³. Sînt cazuri în care suzeranii stipulează în
acte obligațiile lor față de vasali ; astfel Vladislav regele Po-
loniei promite lui Ștefan al II-lea : „făgăduim... că-l vom apăra
și ocroti de orice supărare și de toate nedreptățile și de orice
lovitură și de dușmanii lui... și pe copiii lui, urmașii și țara
lui" ⁴. La 1485, regele Poloniei promite lui Ștefan cel Mare
„să-l apere pe el, copiii și țara cu sabia, tezaurul, sfatul, oamenii
și cu toată puterea sa" ⁵.

De aici ar rezulta că în raporturile, să zicem, pe un plan
mai înalt, regele era obligat să-și apere și să-și miluiască va-
salul. După cum scrie Ștefan cel Mare această obligație era un
obicei vechi. Să vedem dacă aceste obligații există și în cazul
relațiilor dintre domnii țărilor noastre și supușii lor. Ștefan cel
Mare susținînd pe protejatul său Mircea și invitînd pe buzo-
ieni și rîmnîcenii să se supună acestuia le făgăduiește „îl vom
ttijlui pe acela și-l vom păzi și-l vom cinsti" ⁶. Vlad Țepeș fă-
găduiește : „domnia mea îi voi milui și-i voi cinsti" ⁷. Neagoe
Basarab îl lămurește pe fiul său că slugile „pentru dragostea
ta și pentru mila cu care vrei să-i miluiești pentru aceea îți

¹ M. C o s t ă e s e u, *op. cit.* I, p. 763.

² *Ibidem*, p. 765.

³ I. B o g d a n, *Doc. lui Ștefan cel Mare* I, p. 268.

M. C o s t ă e s e u, *op. cit.*, p. 661. ⁵

I. B o g d a n, *op. cit.*, II, p. 376.

Gr. T o c i l e s c u, *op. cit.*, p. 513 ⁷

Ibidem, p. 100.

slujesc"¹. Deci prima obligație a domnului este de a păzi și apăra pe supușii săi, sau, după formula mai completă din privilegiul lui Vladislav Jagello, „a apăra și ocroti de orice supărare și de toate nedreptățile și de orice lovitură”. Să vedem dacă această apărare și ocrotire se execută în fapt și sub ce formă.

În arhiva Brașovului și a Bistriței se găsesc sute de documente care luminează acest aspect al activității domniei. La 1433 Iliș Voievod al Moldovei cere brașovenilor ca doi debitori din Brașov să plătească datoriile ce le au față de Laurențiu, heregarul domnului, scrisoarea sa se termină cu amenințarea : „nu vom îngădui nici o pagubă”². La 1434 Ștefan Voievod cere de la aceiași să se plătească prețul unor boi cum-părați din Moldova ; scrisoarea se termină cu aceeași amenințare³. La 1436, Iliș Voievod intervine tot la aceiași pentru un băiat dat ca ucenic la un bărbier (hirurg) din Brașov; urmează aceeași amenințare⁴.

Domnii Țării Românești intervin cu mai multă energie.

Basarab cel Tânăr scrie: „omul meu anume Rădil... i-ați luat averea lui dreaptă. Iar domnia mea a găsit că a fost om drept. Drept aceea vă grăiesc domnia mea ca să-i înapoiati averea, dacă voiți să fie pace, căci astfel de lucruri pricinuiesc răzmeriță” (război)⁵. Vlad Dracul scrie: „Iar acum văd că siromachii nu pot să se hrănească slobod din pricina acelor pârcălabi de cetate (Bran), căci îi pradă și-i jupoaie fără leige. Spuneți-mi pentru ce vină siromachii mei pier, doar nu sînt eu destoinic să fac dreptate siromachilor mei ? De aceea vă rog ca prieteni, spuneți acelor pârcălabi, dacă ei sînt prietenii mei, să nu mă despartă de domnul meu craiul și de sfînta coroană, căci nu ar fi voința mea, ci să aibă siromachii met milă de la dînșii și să întoarcă fiecăruia ce i s-a luat și să aibă siromachii mei dreptate de la ei, căci nu voi lăsa să piară ei cu rușine”⁶.

¹ T. Codrescu, *Uricariul*, XXIV, p. 114.

² M. Costăchescu, *op. cit.*, II, p. 645.

³ *Ibidem*, p. 675.

⁴ *Ibidem*, p. 696.

⁵ G. R. Tocilescu, *op. cit.*, p. 141.

Ibidem, p. 61.

Tot Vlad Dracul scrie: „am avut un om bun... Zamvel, iar oamenii voștri din cetate l-au ucis și au luat averea lui... de nu-mi veți da într-o săptămână pe vrăjmaș și acea avere, ceea ce vom face împotriva acelei cetăți și împotriva voastră acele toate să le ceară Dumnezeu de pe sufletele voastre, pentru că dacă aș ști că am să mor, încă spre rușinea mea nu voi lăsa pieirea omului meu bun, ci voi fi dator să vă bat cu foc curînd”¹.

Din cele cîteva exemple date mai sus se vede că domnii considerau că este de datoria lor să intervină pentru supușii lor în afacerile cele mai variate. Orice supus nedreptățit de străini în orice chestiune, fie afaceri comerciale, împrumut, un contract de ucenicie, luare de vămi nedrepte, furt, tîlhărie etc. poate să-i ceară domnului protecția sa. Domnii intervin fie prin scrisori, fie prin trimiși speciali, ca să obțină dreptate pentru supuși. Cînd nu reușesc pe această cale iau măsuri de reprăsiune. Astfel, îl vedem pe Ștefan cel Mare ținînd ca ostatic pe un oarecare Gheorghe Cutura din Prejmer pînă cînd concețeanul lui Pavel Grasul plătește o datorie pe care o are în Moldova². Dintr-o scrisoare a lui Neagoe Basarab se vede că uneori din asemenea cauze se produceau stări de război. Metoda întrebuintată de obicei pentru a obține satisfacție pentru supuși era sechestrarea averilor, zălogul și ostaticii. Paguba produsă de un supus străin se lua de la orice alt concețean al lui fie în bani, fie sechestrînd averea lui aflată în țară. În lipsă de bani și obiecte se luau ca ostatici oameni care stăteau închiși pînă ce se plătea datoria. În tratatele de comerț se renunța uneori la aceste practici care constituiau dreptul comun³.

Cuvintele lui Vlad Dracul „nu sînt eu destoinic ca să fac dreptate siromachilor mei ?” ; Dacă aș ști că am să mor, încă spre rușinea mea nu voi lăsa pieirea omului meu bun, ci voi fi dator să vă bat cu foc curînd”, ne arată cît este de importantă pentru un șef de stat obligația de a face dreptate. Este

¹ Gr. Tocilescu, *op. cit.*, p. 51.

² I. Bogdan, *op. cit.*, II, p. 308.

³ De pildă, tratatul lui Mircea cel Bătrîn cu brașovenii: „nimened pe omul drept să nu bîntuiască”, Tocilescu, *op. cit.*, p. 6; I. Bogdan, *op. cit.*, II, p. 333, tratatul lui Ștefan cel Mare cu Matei Corvin, „mercatores... non arrestantur”.

evident că dacă nu erau protejate de domn slugile și țara l-ar fi părăsit și cum spunea Neagoe Basarab „fără slugi... ce domn te vei chema ?”.

Ca să-și menție prestigiul și să-și 'păstreze tronul, domnul trebuie să-i și ocrotească, să le facă dreptate nu numai în exterior, dar și în interior, unde toți trebuie să-l asculte și să-l slujească. Justiția este destul de promptă și lasă să se vadă că are la bază obligația de protecție. Ea se exteriorizează prin porunci. Partea care se crede lezată cere protecția domnului împotriva aceluia care i-a făcut nedreptate. În baza dreptului de a cere ascultare poruncilor sale, domnul ordonă să i se repare nedreptatea cam în acești termeni: „...lui Bratu a lui Sumarin și astfel îți poruncește domnia mea, calul lui Lalu, pe care l-ai luat de aici să-l înapoiezi, altfel să nu cutezi să faci, după porunca domniei mele”¹ sau „dat-am cartea domniei mele slugei noastre Vasile Tirul, ca să hie tare și puternic... a-și ține partea lui de ocină... și altfel să nu fie”². Supusul care are dreptul la ocrotirea domnească este satisfăcut imediat, fără să fie nevoie ca să facă vreo dovadă a drepturilor lui. Dar se poate întâmpla ca el să nu aibă dreptate și ca părîutul să fie și el un supus care are drept la ocrotire. Atunci se poate cere revocarea ordinului și cu această ocazie părțile aduc proba pentru a stabili cine este „drept”. De altfel de multe ori domnii au prudența să însereze în porunci clauza : „iar cui are a părea ceva cu strîmbul să vie de față aici înaintea domniei mele”³.

Este evident că această ocrotire a supusului implica apărarea țării împotriva vrăjmașilor dinafară și a tâlharilor dinăuntru. Ea obliga pe domn să-și formeze un aparat de luptă, o armată și o organizare polițienească pentru a preveni și repri-
ma infracțiunile.

Dar am arătat mai sus că domnul își ia obligația de a hrăni și de a milui pe credincioșii săi. Să vedem întîi ce se înțelege prin cuvîntul hrană. Citim astfel în cronica lui Radu Popescu : „și fiului său Sultan So>liman încă i-am dat Magnizia să o aibă pentru hrană” ■*. Basarab Laiota scrie brașoveni-

P. P. Panaitescu, *Documentele Țării Românești*, I, p. 172.

G h. G h i b ă n e s c u, *Ispisoace și zapise*, IV, partea I, p. 97.

Ibidem.

Cronica lui Radu Popescu, ed. Simache, p. 77.

lor: „vă dăm de știre despre popa Costea că este omul nostru și mi-a slujit domniei mele, astfel vreau să-l pun la o biserică pe lângă domnia mea, să-l hrănesc și să-l miluiesc”¹.

Radu cel Frumos scrie aceluiași : „Mancea este din casa domniei mele și ziua și noaptea stăruie să ne arate slujbă credincioasă și i-am dat șapte sate pentru hrană”². În testamentul său, Radu Șerban spune : „Doamna Elina să se hrănească dintr-aceste moșii”³. În toate aceste pasaje prin cuvântul hrană se înțelege venitul de la un oraș, de la mai multe sate sau moșii sau de la oficiul de preot. Beneficiarul unui asemenea venit nu pare să aibă un drept asupra bunului ce-i este afectat.

Dar cuvântul hrană are și alt sens. Într-o scrisoare a lui Vlad Dracul găsim : „cu cine vreți să vă împăcați, cu acei să faceți negoț și să vă hrăniți, sau cu moldoveni sau cu români (vlahii)”⁴; în „altă scrisoare tot a lui: „m-am alipit de voi ca siromahii mei să aibă milă de la voi și să se hrănească slobod și ai noștri și ai voștri și aici și acolo. Iar acum văd că siromahii mei nu pot să se hrănească slobod”⁵. În secolul XVIII, într-un document al lui Constantin Racoviță se spune : „(țigarii).....care se hrănesc cu meșteșugurile lor în târg la Focșani”⁶. Matei Ghica face următoarea precizare : „să fie volnici cu cartea domniei mele a se hrăni pe acel loc”⁷. Constantin Mavrocordat acordă dreptul lui C. Rusăt vornic: „să aibă a-și lua venitul de la toți cât se vor hrăni pe acel loc”⁸. În toate aceste cazuri hrana este câștigul dobândit prin exercitarea unei meserii, a comerțului sau agriculturii. În acest caz se înțelege că domnul este obligat să asigure hrana credincioșilor săi dându-le terenuri de cultură ce se pot exploata direct sau garantându-le posibilitatea de a practica diverse meșteșuguri.

Sînt însă persoane care capătă hrană direct de la domn. Vedem astfel pe Radu cel Mare comandînd la Brașov cazane

Gr. Tocilescu, *op. cit.* p. 92.

I. Bogdan, *Relațiile Țării Românești cu Brașovul*, p. i'37

I. Bîanu, *Documentele românești*, p. 52.

Gr. Tocilescu, *op. cit.*, p. 50.

Ibidem, p. 60.

N. Iorga, *Anciens documents de droit roumain*, I, p. 255.

ibidem, p. 191.

Ibidem, p. 136.

pentru a fierbe trei boi deodată¹. Evident, el și cu familia lui nu-i puteau mânca singuri și se vede că această cantitate atât de mare de hrană servea curtenilor lui. Atît Cantemir, cît și Miron Costin, descriind boieriile din Moldova, ne spun că erau slujitori speciali care dau pîne și carne curtenilor². Din descrierea Țării Romînești fleută pe vremea lui Șerban Cantacuzino de un călugăr catolic se vede că și acolo era același obicei³. Este probabil că într-o epocă mai veche slugile de la curte primeau hrana gata pregătită.

Dar afară de hrană domnul trebuia să arate milă. Sensul acestui cuvînt îl înțelegem din actele domnești de danie. În documentele Moldovei întîlnim pasaje stereotipe de acest fel: „această adevărată slugă a noastră credinciosul Batin a slujit nouă cu dreaptă și credincioasă slujbă. De aceea noi văzîndu-l cu dreaptă și credincioasă slujbă către noi, l-am miluit cu osebita noastră milă și i-am dat în țara noastră în Moldova trei sate la Putna... uric cu tot venitul lui și copiilor lui și nepoților lui și... cine va fi mai aproape în veci”⁴. În Țara Romînească formula diferă cîteodată, avînd următoarea formă: „am dat domnia mea această poruncă slugilor domniei mele, lui jupîn Radul vistiariul și fiilor lui... să-i fie satele... iar domnia mea a miluit pe Radul vistiariul pentru dreaptă și credincioasă slujbă ce mi-a slujit”⁵.

Mila este o donație a uneia sau mai multor moșii ca răsplată pentru dreaptă și credincioasă slujbă slujită de slugă. Dar ea nu se manifestă numai prin dăruiri de moșii, ci și prin daruri de scule și bani. Citim în Letopisețul de la Bistrița că, la banchetele de după războaie, Ștefan cel Mare își răsplătea slugile: „multe daruri și scule scumpe dăruî boierilor și vitejilor și tuturor ostașilor săi”. „Cu daruri scumpe îi dăruî pe fiecare după destoinicia sa”⁶. Învățăturile atribuite lui Neagoe Basarab dau o mare importanță acestor daruri. În această privință ele

¹ I. Bogdan, *op. cit.*, II, p. 348.

² D. Cantemir, *Descrierea Moldovei*, trad. Adamescu, p. 81, 82, J02 și 103; M. Costin, *Istoria în versuri polone*, ed. P. P. Panaitescu p. 119.

³ „Magazin Istoric”, voi. V⁷, p. 45.

⁴ M. Costăchescu, *op. cit.*, I, p. 154.

⁵ N. Iorga *op. cit.* I, p. 119.

⁶ I. Bogdan, *Letopisețul de la Bistrița*, p. 55, 57.

dau sfaturi speciale: „dacă ștezi la masă nu este legea să judeci nici să dăruiești”, „la beție nici să dăruiești nici să urgisești... când se întâmplă domnului de are primejdii și nevoi... acesta întâi trebuie să aibă avuție multă să-și miluiască ostile”¹. După aceste învățături modul de a distribui milă este una din principalele metode de a păstra domnia.

Prin actul închinării între domn și țară se încheia o convenție sui generis. Supușii se obligau să presteze dreaptă și credincioasă slujbă, adică să facă slujba militară, să dea sfaturi, să asculte și uneori să garanteze pentru domn sau ceea ce se numea în dreptul feudal *concilium et auxilium* (sfat și ajutor), iar domnul se obliga să dea supușilor săi protecție, hrană și milă. În această asociere domnul are rolul de suveran și concentrează în mâinile sale puterile suverane.

Domnul reprezintă sub o formă diferită de cea din timpurile moderne puterea legiuitoare. Având dreptul de a da porunci pe care supușii lui sînt obligați să le asculte, domnul rezolva pe această cale toate chestiunile ce îi erau supuse (bineînțeles, cu sfatul feudalilor). Pe această cale se condiționa pacea și liniștea între supușii săi; în mai multe documente moldovenești din secolul XIV întâlnim stipulîndu-se olauza : „am pus zăvească 50 ruble de argint curat acestora care au ținut acest sat și copiilor lor și întregului neam al lor cine ar începe cu sfada ori cu plîngerea sau cu orice fel de răutate în ori ce zile și ceasuri să plătească zăvească”². Amenzile în bani date de domn ca sancțiuni contribuie la respectarea ordinii.

Prin porunci se conferă întăriri de moșii ; astfel Neagoe Basarab dispune printr-o poruncă : „Dă domnia mea această poruncă... (lui Tatul și alții)... să le fie Părscovul tot”³. Chiar privilegiul de danie în fond este o poruncă de a se respecta stăpînirea beneficiarului. Cîteodată ele conțin sancțiuni exprese. Astfel dînd un loc mănăstirii Cozia, Mircea cel Bătrîn dispune : „cine s-ar încumeta dintre boieri sau slugile domniei mele mari și mici să pretindă acel loc... să moară în urgia domnească”⁴; într-un caz analog Alexandrei domnul Moldovei

¹ T. Codrescu, *Uricariu*, XXIV, p. 65, 99. ' M. Costăchescu, *op. cit.*, I, p. 116. | *Doc priv. ist. Rom.*, B. XVI, voi. I, p. 108. P. P. Panaitescu. *Documentele Țării Românești*, I, p. 95

dispune : „cine s-ar încumeta să strice dania să fie blăstămat și de la noi va vedea asupra sa caznă și urgie" ¹.

Prin porunci se apără stăpînirea, se acordă scutiri de dări, se concesionează dreptul de judecată etc.

Trebuie relevat că în marea majoritate a cazurilor, toate aceste legi, porunci și hrisoave domnești au un caracter particular, adică nu au de scop măsuri generale, ci tranșează spețele ce se supun domnului. Numai unele din porunci repetate în decursul veacurilor privind aceleași spețe ajung să formeze obicei.

În general toate aceste dispoziții sînt valabile numai în timpul domnului care le dă, domnii următori nu sînt obligați să le respecte. De aceea mai ales în hrisoavele de danie domnii inserează o invocație specială și un blestem pentru ca succesorii să le respecte și după moartea emitenților : „încă și după moartea domniei mele, pe cine va alege Dumnezeu să fie domnul Țării Românești sau din rudele domniei mele sau orice domn în scaunul domniei mele să înnoiască și să cinstească și să întărească acest hrisov al domniei mele, pe unul ca acela să-l întărească Dumnezeu și să-l confirme în domnia lui. Dacă însă strică și violează, pe unul ca acela să-l nimicească Dumnezeu și să aibă parte cu Iuda și cu Arie și cu acei iudei care au spus : Sîngele lui asupra lor și asupra copiilor lor" ², sau : „încă după viața noastră acela care va fi ades din mila lui Dumnezeu ca domn să nu schimbe sau să strice această danie și întăritură a noastră ci la fel s-o întărească. Acela care ar vrea să strice această danie a noastră să fie blestemat de domnul nostru a tot puternic Isus Hristos și de preacurata lui maică fecioara Măria și de cei 12 apostoli și de cei 318 părinți de la Nichela și să fie asemenea lui Iuda vînzătorul domnului nostru și să aibă parte cu de trei ori blestematul Arie" ³. Acest blestem, ca și interesul ca slugile și beneficiarii privilegiilor vechi să nu se revolte, îi fac pe domni să respecte vechile privilegii ; cu timpul respectul lor intră în obiceiul țării și blestemul iese din uz.

Domnii judecă împreună cu sfatul, îi vedem dînd hotărîri prin care tranșează litigiile cele mai variate. Astfel, la 1502

M. Costăchescu, *op. cit.*, II, p. 491.

P. P. Panaitescu, *Doc. Țării Românești*, I, p. 105.

M. Costăchescu, *op. cit.*, I, p. 101.

Radu cel Mare scrie : „...a venit Dan înaintea domniei mele de s-a pîrît cu Capotă... iar domnia mea am cercetat și am judecat astfel”¹. Franco Sivori, descriind curtea lui Petru Cercel, ne spune că deși asistat de un sfat de boieri „principele dispune după voia lui”². În *Descrierea Moldovei* Dimitrie Cantemir scrie: „După ce a ascultat părerea tuturor... în fine domnul dă hotărîrea...”³. Ureche scrie despre Petru Rareș că „...judecata pe dreptate o face” în opoziție cu Bogdan fiul lui Ștefan cel Mare : „Iar ce se va fi lucrat înăuntru sau în țară la noi despre partea județelor nu aflăm, ci cunoaștem că unde nu-s pravile din voia domnilor multe strîmbătăți se fac”⁴.

Dar ca și celelalte dispoziții domnești și hotărîrile judecătorești date de domn nu formau ceea ce se cheamă autoritate de lucru judecat, nu erau obligatorii pentru domnii următori. Aceștia puteau să judece din nou procesele și să le hotărască cum vroiau. Vedem astfel în documente procese care s-au judecat în patru, cinci și chiar mai multe domnii. Astfel vedem într-un act din 25 mai 1613 judecîndu-se un proces între satul Plenița și o oarecare Cătălina băneasă. Procesul începe pe vremea lui Petru Cercel, se judecă de acesta, apoi de Mihnea cel Rău, de Mihai Viteaz, ul, de Radu Șerban, de Radu Mihnea în prima lui domnie și apoi tot de dînsul în a doua domnie⁵. Exemple de acest fel sînt foarte numeroase și dovedesc un singur lucru : că hotărîrile erau opozabile numai în cursul domniei domnului care a judecat procesul.

După această destul de succintă expunere putem să ne dăm seamă care era situația domnului în țările noastre, care erau drepturile și obligațiile lui și care era sursa acestor drepturi.

Pe calea închinării, locuitorii țării devin slugile domnului. În această calitate ei trebuie să-l asculte, să presteze serviciul militar, să-i dea sfaturi, informații și uneori să garanteze pentru domn. În schimb, domnul se obliga să dea credincioșilor săi protecție, hrană și milă.

¹ *Doc. priv. ist. Rom.*, B. XVI, voi. I, p. 18.

* Ș t. P a s c u, *Petru Cercel și Țara Romînească la sfîrșitul sec. XVI*, p. 181.

³ D. C a n t e m i r, *Descrierea Moldovei*, trad. Adamescu, p. 103.

⁴ Gr. Ureche, *Letopisețul*, ed. citată, p. 155, 133.

⁵ *Doc. priv. ist. Rom.*, B. XVII, voi. II, p. 190.

Domnul ca suzeran are exact toate atribuțiile și situația unui senior feudal, lui i se datorește ceea ce se definea în dreptul feudal cu cuvintele *concilium*, *auxilium* și el datorește la rîndul său *defensio et favor*.

În această calitate domnul este în primul rînd reprezentantul și sprijinitorul clasei feudale, al stăpînilor de pămînt.

Reiese deci că la închinare, fie tacit, fie expres, domnii contractau obligațiile de a ocroti, de a da hrană și milă supușilor lor.

Obligația de ocrotire nu este altceva decît apărarea supușilor împotriva inamicilor dinăuntru și dinafară și prin împărțirea justiției iar mila și hrana sînt modul de asigurare a mijloacelor de existență a supușilor.

ALEGerea DOMNULUI ȘI SUCCESSIONEA LA TRON

În sistemul feudal monarhul era în genere ales de către marii feudali. La baza tuturor monarhiilor feudale stă sistemul electiv. Abia mai tîrziu și numai în unele state feudale se stabilește dreptul de succesiune la tron fără alegere. În cele mai multe state consolidarea monarhiei feudale se înfățișează în forma stabilirii unei dinastii, o familie domnitoare dintre membrii căreia (descendenți, colaterali sau chiar din descendența nelegitimă) nobilii, adică stăpînii de moșii, toate stările privilegiate își aleg monarhul. Familia domnitoare constituia un obicei, rămînea însă bine stabilit că *alegerea singură* putea da coroana stăpînirii. Așa era nu numai în Apusul Europei, ci și în Răsărit, în Imperiul Bizantin, în Ungaria, în Bulgaria, unde erau aleși stăpînitori din diferite familii. Aceasta a fost situația și la noi. Toți domnii Țării Românești și ai Moldovei, pînă la numirea lor directă de la Poartă, în secolul XVIII, au fost aleși. Afirmatia lui Dimitrie Cantemir că la început domnii se succedau pe temeiul principiului eredității și că numai mai tîrziu boierii au uzurpat dreptul de a alege pe domn este inexactă și interesată¹. Cantemir care voia să consolideze puterea domnească împotriva boierilor, a făcut această afirmație pentru a justifica pretențiile la stăpînirea absolută.

D. C a n t e m i r , *Descriptio MoMaviae*, București, 1872, p. 37, 47-48.

Firește, nu posedăm izvoare care să ne arate că fiecare domn în parte a fost ales, dar de câte ori avem știri despre felul cum se urcă un domn în scaun, se vorbește de o alegere. Principiul alegerii, se vede limpede din formula folosită atât în Țara Românească, cât și în Moldova, în privilegiile domnești, când domnul cere urmașilor săi să respecte hotărîrea sa : „Iar după viața noastră, cine va fi domn, fie dintre fiii noștri (rodul inimii domniei mele), fie dintre rudele noastre, fie pentru păcatele noastre, din alt neam". Așadar domnul prevede posibilitatea legală ca tronul să treacă fie la fii, la alte rude sau la alte familii, ceea ce înseamnă firește că nu există un principiu de ereditate.

Existența unor asociații la domnie între frați, sau între tată și fiu, duce la aceeași concluzie. Asocierea dintre Mircea cel Bătrîn și fiul său Mihai, după 1408, și probabilele asocieri anterioare, între Vladislav și Radu și a lui Mircea cu Dan (există monede cu inscripții pomenind pe amîndoi domnii pe avers și revers), iar mai tîrziu între Vlad Călugărul și fiul său Radu, sau între Mihnea cel Rău și fiul său Mircea în Țara Românească, corespund în Moldova cu asocierea între Alexandru cel Bun și fratele său Bogdan și între Ilie și Ștefan (această asociere cu caracter special și cu împărțirea țării pe baza unui tratat). Ce alt sens poate avea asocierea la domnie decît o garanție că, după moartea unuia dintre asociați, va urma în scaun celălalt ? Această ereditate nefiind garantată de legea țării, care prevedea o alegere, domnul în scaun punea la cale o alegere în timpul vieții sale, a unui asociat, care rămînea apoi în scaun. Dacă ar fi existat principiul eredității, n-ar fi fost necesar să se asigure în acest chip dinainte urmarea fiului sau fratelui la domnie.

Cunoaștem numeroase cazuri de alegere a domnilor atât în Moldova, cât și în Țara Românească. Ștefan cel Mare, la 1457 cucerise Moldova cu sabia împotriva lui Petru Aron, totuși este silit de datină să procedeze la o alegere. La cîmpia Direptate lîngă Suceava „s-a adunat toată țara cu sfințitul mitropolit chir Teoctist și l-a pomăzuit domn"¹, iar altă cronică adaugă că la Direptate s-au „adunat boierii mari și mici și altă curte

Letopiseșul de la Putna, la I Bogdan, *Letopiseșul lui Azarie*, Acad. Sec. Ist., 1909, p. 91.

mărunță, împreună cu Theoctist mitropolit și cu mulți călugări, la locul ce se cheamă Direptate și *i-au întrebat pre toți, este cu voia tuturor să le fie domn ?...* Și de aci cu toții l-au ridicat domn cu voia tuturor" ¹. Înainte de moartea lui Ștefan cel Mare, când bătrînul domn își trăia ultimele zile, se născu o ceartă între boieri pentru alegerea urmașului său ; unii voiau pe Bogdan, fiul lui Ștefan, alții pe Ștefan, nepotul domnului. Ștefan cel Mare se scoală de pe patul de suferință și taie capul boierilor care se opuneau voinței dui de a lăsa domnia lui Bogdan. După aceea are loc o scenă foarte ciudată. Marele domn este transportat pe un cîmp, unde se ținea adunarea boierilor, adunarea electivă, și ține o cuvîntare, spunînd că el nu susține pe nici unul dintre candidați, ei să aleagă pe cel pe care-l vor socoti mai vrednic ². Firește, după decapitarea adversarilor a fost ales Bogdan. Ștefan făcuse un act de autoritate împotriva alegătorilor, pentru că era Ștefan cel Mare, dar totuși măcar de formă este silit să recunoască dreptul adunării de a alege pe domn după voie.

La 1517, murind Bogdan Voievod, fiul său Ștefan, de 11 ani, a luat domnia „fiind ales ca voevod cu voia tuturor dregătorilor și boierilor acelei țări” ³. La 1527, zice cronica Moldovei, „a fost ales în domnie Petru (Rareș)... după sfatul obștesc” ⁴. La 1546, murind Petru Rareș, „după sfatul episcopilor și al întregului sfat a fost ridicat... pe tronul părintelui său, Iliăș” ⁵. Iar la 1551, „s-au adunat împreună poporul, episcopii și cei ce se aflau în dregătorii și căpeteniile oștirilor și tot sfatul domnesc și au dat schiptrul lui Ștefan” ⁶. Alegerea lui Alexandru Lăpușneanu : „s-a adunat tot norodul, capetele oștilor, boierii și tot sfatul la palatul domnesc de la Hîrlău” ⁷. Totuși, adversarii lui Alexandru cerură mai tîrziu pe Despot Vodă, spunînd că domnul lor „nu a fost ales cu alegere legiuită, ci adus cu armele polonilor” ⁸. Despot Vodă luă atunci domnia cu armele, dar da-

¹ Gr. Ureche, *Letopisețul Țării Moldovei*, ediția P. P. Panaitescu, 1955, p. 83.

² Hurmuzaki, *Documente*, VIII, p. 41.

³ *Ibidem*, I, p. 248—249.

⁴ *Cronica lui Macaris*; I. Bogdan, *Letopisețul lui Azarie*, ed. cit. p. 157.

⁵ *Ibidem*, p. 166.

⁶ *Ibidem*, p. 166—167.

⁷ *Ibidem*, p. 171.

⁸ Hurmuzaki, *Documente*, II, p. 385—386.

tina cerea să se facă o alegere. El însă se feri să iasă la câmp, prefăcându-se bolnav, „nu voia să iasă din cetate, pentru această ceremonie din câmp, cum este obiceiul în această țară”¹. Când Minai Viteazul cucerește Moldova, „atunci toți boierii și bătrânii Moldovei poftiră de la Mihai Vodă să le dea domn pe fiul său, Nicolae Vodă”². Din toate aceste documente rezultă că domnul Moldovei era³ ales de o adunare, care singură era socotită legiuită să dea domnia. Era o adunare mare, se ținea în câmp deschis, și la ea luau parte nu numai boierii dregători, și cei cu moșii, de la țară, clerul, căpeteniile oștirii, ci „toată țara” prin care se înțelegeau toți oamenii liberi stăpîni de pământ. Și în Țara Românească lucrurile se petreceau la fel. La 1522 : „S-au adunat boierii toți și mari și mici și toată curtea și au ridicat domn pe Radul Voevod de la Afumați”³. La alegerea aceasta participă deci boierii, stăpîni de moșii și „curtea”, adică moșnenii în arme. Când Petre Cercel este numit domn, e primit la București : „cu tot poporul, bărbați și femei, într-o câmpie întinsă, cu mare sărbătoare”⁴. În 1537: „Boierii se sfătuiră și ridicară domn pre Io Vintilă Voevod în oraș la Slatina”⁵. Sînt cazuri cînd adunarea boierilor refuză să recunoască un domn: După moartea lui Neagoe Basarab se ridică Preda, iratele său „ca să ție domnia Jui Theodosie, nepotul său... iar boierii n-au vrut să-l iubească”⁶.

În secolul XVII deși trebuia *investitura* sultanului pentru ridicarea unui domn, totuși, ea se făcea de obicei după o alegere, care se cerea confirmată. În această epocă se sting cele două dinastii ale țărilor romîne și se aleg domni dintre boieri (începînd cu Movileștii în Moldova) ; boierii sînt foarte grijulii în a împiedica crearea unei noi dinastii. Ei soot țara ca o republică boierească și alegerea domnului trebuia să urmeze din diferite familii. De aceea, se aleg în scaun în genere dintre boierii fără copii, ca să nu poată lăsa urmași cu pretenții la

A. Veress, *Documente priv. la ist. Țării Rom. Mold. si Trans.*, I, p. 310.

¹ *Cronica Țării Românești*, ed. Ioanid, II, p. 66—67.

² *Ibidem*, II, p. 38.

³ St. Pașeu, *Petru Cercel și Țara Rom.*, (Sivori), Sibiu, 1944, 169.

⁴ *Cronica Țării Românești*, în „Revista pentru istorie, arheologie și filologie”, XI, p. 121.

⁵ *Cronica Anonimă*, ms. Muzeului romîno-rus, p. 122 verso.

domnie. Astfel cronicarul dojenește pe Vasile Lupu că a încredințat solie în Transilvania lui Gheorghe Ștefan, „ca unul ca acela care neavînd coconi, de atunce-și luasă gîndu la domnie”¹, încă din 1626 boierii Moldovei „văzîndu pre Barnovschii hatmanul, om de țară, *fără de coconi... au ales cu glasurile tuturor* pre Barnovschii hatmanul de domnie”². Deci motivul alegerii lui Barnovschi a fost faptul că nu avea băieți, deci nu era primejdie să fundeze o dinastie. Mai mult decît atîta, în această epocă, după modelul celebrelor *pacta conventa* ale șleahței polone, alegerea domnilor Moldovei devenea condiționată. Domnul trebuia să primească înainte de alegere condițiile boierilor, arătînd cum va domni și garantînd că nu va strica privilegiile lor și nu va pune dări noi, nici nu va cere venituri mai mari decît voiau să-i acorde boierii. La 1630, boierii fac „tocmeală și legătură” — desigur în scris — cu Alexandru Iliș³. După plecarea din scaun a lui Alexandru Iliș, „boierii și țara... au stătut cu toții după alesul domnului nou. Striga cu toții să fie Lupul vornicul, însă îi da și *legături*, ce va lua den țară ce s-ari lega pentru dări, atunce la acel ales, mai mult să nu ia din țară. Ce acele legături văzînd Lupul vornicul... n-au primit dentr-acee dată domniia”⁴. Este întocmai ca în Polonia : aristocrația cere ca domnul să garanteze înainte de alegere cît și ce va lua ; alegerea devenea condiționată de directivele date de boierime. În această vreme însă numărul celor ce hotărau alegerea devenea tot mai restrîns; cele cîteva ifamilii boierești mai bogate și mai puternice hotărau alegerea domnului, iar adunarea mare se făcea numai de formă, pentru a respecta tradiția vechilor alegeri. Ridicarea mării boierimi, mai restrînsă, peste boierimea de rînd, este cauza acestui fenomen. Astfel Dimitrie Cantemir în *Descrierea Moldovei* spune că alegerea domnului o fac de fapt cei șapte boieri de divan. După aceea, pentru formă se face o adunare în divanul cel mare cu mitropolitul, toți boierii și curtenii și toate tagmele oștenilor⁵. Această adunare de obicei confirma hotărîrea celor șapte boieri mari.

¹ Miron Costin, *Letopisețul Moldovei*, ediția P. P. Panaitescu, Buc, 1944, p. 130. ² *Ibidem*, p. 73. ³ *Ibidem*, p. 79. ⁴ *Ibidem*, p. 83. ⁵ D. Cantemir, *Descrierea Moldaviae* o. 48—50.

Istoria noastră cunoaște și instituția regenței, pe care o poate exercita și o femeie. Cronica lui Azarie spune că pe vremea minorității lui Bogdan, fiul lui Alexandru Lapușneanu, doamna Roxanda era *cîrmuitoare* (pravitelnița), iar împreună cu fiul său, doamna a stăpînit doi ani și nouă luni, după care i-a rămas lui singura stăpînire (samoderjavstvo) și a domnit Bogdan singur¹. La 1616, venind în scaun Alexandru Movilă, minor, „doamna lui Ieremie Vodă era la Iași cu feciorul său... însă toate divanurile era pre Nistor Ureche”². Aceasta înseamnă că Nistor Ureche (mare vornic) prezida ședințele sfatului boierilor și ale judecăților, în lipsa domnului minor.

SFATUL DOMNESC

Domnii Țării Românești și ai Moldovei au pe lingă ei un sfat, un consiliu compus din boieri. Faptul este bine cunoscut atît din descrierile călătorilor și diversele monografii, cît și din cronici³. Lucrul care ne rămîne este de a stabili pe cît posibil competența lui.

Cercetînd privilegiile domnești, constatăm că ele cuprind dispoziția dată de domn și martorii prezenți în momentul cînd s-a dat dispoziția sau hrisovul. De pildă, în hrisovul din 10 iunie 1415, Mircea cel Bătrîn confirmă unui boiernaș Vlad și altora satul Beala ca să le fie de ocină și ohabă, dispoziția domnului este ca Beala să fie în ocină și ohabă lui Vkd și cetășilor lui. Martorii dispoziției și ai hrisovului sînt înșirați la sfîrșitul actului : „Aceștia sînt martorii acestui hrisov : Radu ban-vornic, jupîn Martin, Aga han, jupîn Stoica Rusul...” etc. *

Cam același cuprins îl au și actele moldovenești. De pilda, în uricul din 30 martie 1392 Roman Voievod dăruiește lui Ionaș Viteazul mai multe sate pe Șiret. Dispoziția din act este certificată în felul următor : „și la aceasta credința mea și credința fiilor mei, credința jupînului Iuga Giurgievici, credința jupînului Stetcu și cu frații lui, credința Brațului, Neatedului, credința

I- Bogdan, *Letopisețul lui Azarie*, p. 176—177.

Miron Costin, *op. cit.*, p. 34.

Ne referim în special la *Descrierea Moldovei* a lui D. Cantemir și la memoriile lui Francesco Sivori.

P- P. Panaitescu, *Documentele Țării Românești*, I, p. 114

lui Stanislav... etc, credința tuturor boierilor moldoveni" ¹. În actele moldovenești dispozițiile domnului sînt certificate mai energic decît în cele muntene

După ce a dat dispoziția, domnul este însuși martor la act împreună cu boierii; aceștia nu sînt simpli martori, ei își dau credința că dispoziția s-a dat.

Cea mai mare artă a actelor solemne emise de cancelariile din Moldova și Țara Romînească ca, de altfel, și actele contemporane emise de cancelariile țărilor vecine, cuprind un număr de martori ou scopul de a le întări autenticitatea. Dat fiind că martorii sînt boieri din sfatul domnului, putem trage concluzia că una din obligațiile acestui sfat este de a asista pe domn la actele pe care le face, figurînd ca martori pentru autenticitate.

Documentele spun că sfatul domnesc asistă pe domn și la judecată. De pildă, la 10 ianuarie 1511 călugării de la mănăstirea Tismana se pîrăsc înaintea lui Vlad cel Tânăr (Vlăduț) cu fiii lui Răsipă. În hrisovul dat cu această ocazie se scrie: „Astfel domnia mea am judecat cu cinstiții și drept credincioșii și cu aleșii vlastelini și dregători ai domniei mele”². Faptul că sfatul domnesc participă la judecarea pricinii reiese cu prisosință.

Situația este asemănătoare și în Moldova ; de pildă, la 27 septembrie 1574 Petru Șchiopul judecă pîra dintre Udrea și frații și verii lui cu mănăstirea Voroneț pentru mai multe sate. Domnul scrie în hrisov : „Întru aceasta noi și cu boerii noștri am cercetat și am aflat cu sufletele noastre că sînt ocine și dedine drepte ale monahului Teodosie”². Și aici sfatul domnesc participa la judecată.

Se pune întrebarea întrucît părerile membrilor sfatului în materie de judecată determinau sau nu hotărîrea care se da, adică dacă părerea avea valoarea *unui vot* și hotărîrea se da prin majoritatea voturilor. Actele ne dau răspunsul la această întrebare. Domnul cercetează și află adevărul împreună cu boierii, dar hotărăște și dispune singur. Chiar în textul documentelor pe care le-am citat mai sus se vede că dispoziția se dă de către domn : partea din cuprins care se referă la judecată este una

¹ M. Costăchescu, *Documente moldovenești*, I, p. 7.

² *Doc. orig. ist. Rom.*, B. XVI, voi. I, p. 67 și p. 33; voi. II, p. 13, 105; voi. III, p. 10, 11.

³ *Ibidem*, A, XVI, voi. III, p. 33, 43, 60, 64.

din premisele dispoziției : „Pentru aceasta domnia mea am dat și am întărit”¹.

Sfatul joacă un rol activ în afacerile politice, în special la încheierea tratatelor. În actul de închinare dat la 6 mai 1387 de Petru Mușat, prin care recunoaște suzeranitatea regelui Poloniei, pe lângă formulele obișnuite în asemenea cazuri domnul scrie că a făcut actul „*ex certa scientia et ultronea voluntate boyarorum nostrorum fidelium communicatlo consilio*”, adică „cu deplina știință și buna învoire a boierilor noștri credincioși, ținând sfat”². Același lucru se spune și în actul de închinare al lui Mircea cel Bătrîn către regele Sigismund al Ungariei din 1395 și în alte acte de asemenea natură³. Că această mențiune nu este o simplă formulă de cancelarie se vede mai ales din actul lui Petru Aron din 1456⁴. Sub amenințarea unei năvăliri turcești, domnul se sfătuiește cu tot sfatul lui dacă e cazul să se supună și să plătească tribut. Logofătul Miha care e trimis să trateze capătă de la domn și de la boierii sfatului un hrisov (prin oare se declară, că nimeni nu va avea să se iplîngă împotriva lui dacă încheie un tratat în care se stipulează tribut pe baza hotărîrii luate de domn împreună cu sfatul lui.

În acest caz boierii din sfat au un rol activ pentru că hotărîrea ce se ia are urmări și atinge direct interesele lor. În actele de închinare domnul nu face numai un act de supunere personală, ci se închină cu toată țara, cuprinzînd și pe boieri. Obligațiile luate prin aceste acte privesc toată țara, ele urmează a fi executate și de boieri, prin urmare sînt obligații pe care direct sau indirect le contractează și ei.

De aceea, de multe ori, pe lângă prestarea omagiului de către domn seniorului suzeran, se mai cere și un act separat de închinare dat de către boierii domnului vasal. Astfel la 6 mai 1387 Giula staroste, Burlă, Drăgoi vornic, Stăncel și Stanislav, boieri ai lui Petru Mușat, dau act separat de închinare⁵. Faptul^s e repetă în mai multe rînduri, chiar și pe vremea lui Ștefan

* *Doc. priv. ist. Rom.*, B. XVI, voi. I, p. 67 ; A. XVI, voi. III, p. 21. M. Costăcțescu, *Doc. moldovenești, înainte de Ștefan cel Mare*, voi. II, p. 599.

³ Hurmuzaki, *Documente*, -h, p. 359—361.

⁴ M. Costăcțescu, *op. cit.*, II, p. 797

⁵ *Ibidem*, p. 601

cel Mare' sînt însă și cazuri cînd prin același act prestează omagiu atît domnul cît și boierii săi².

Tot ca acte externe trebuie să considerăm și g-aranțiile sau chezășiile pe care le dau boierii pentru domn, chezășia și mărturia lor de pe unele salv-conducte. Astfel, în ianuarie 1395, patru boieri moldoveni făgăduiesc prin act scris că Ștefan domnul țării va veni cu boierii săi să facă actul de închinare regelui Poloniei³¹; la 3 februarie 1397, boierii lui Ștefan I sînt chezași pe salv-conductul dat de domnul lor lui Spitco, palatinul Podoliei⁴; la 13 sept. 1457 boierii de sfat ai lui Ștefan cel Mare figurează ca martori pe salv-conductul pe care îl dă fostului logofăt Mihul⁸. Și în tratatele de comerț încheiate de domnii Moldovei și ai Țării Romînești boierii figurează tot ca martori.

După cum reiese din documente, activitatea sfatului în problemele cu caracter extern este de două feluri. La actele de prestare de omagiu cu și fără tribut și la chezășii, sfatul ia parte activă, boierii din sfat se angajează și personal și ca reprezentanți ai țării; la tratatele comerciale și la salv-conducte boierii din sfat figurează ca martori.

Nu trebuie să credem că activitatea sfatului se mărginește numai la cazurile expuse mai sus. De vreme ce el joacă un rol atît de important în chestiuni de care depinde existența statului, putem admite că el participă și la acte de mai mică importanță, cum ar fi actele cu caracter intern. Și în chestiuni mai mici, domnul are nevoie de sfaturi și de lămuriri pe care boierii sînt obligați să i le dea. În acest caz, ca și la judecări, părerile sfatului au un caracter consultativ.

Dat fiind că domnul trebuie să caute să menție bunele raporturi cu boierii și că din necesități externe și interne este solidar cu sfatul, el trebuie să țină seamă de părerile lui. Pe de altă parte, boierii din sfat sînt principala sursă de informații a domnului și îndeobște sînt interesați în menținerea puterii lui. De aceea domnul trebuie să țină seamă de părerile exprimate și să menajeze susceptibilitățile. În această privință sînt sugestive

M. Costăchescu, *op. cit.*, II, p. 650, 665, 689, 701.

Ibidem, p. 607, 611.

Ibidem, p. 609, 617.

Ibidem, p. 616.

I. Bogdan, *op. cit.*, voi. II, p. 257, 269, 305.

învățăturile lui pseudo Neagoe Basarab¹. El îl îndeamnă să ceară sfaturi în orice ocazie căci : „amar celui ce se socotește el însuși îndeosebi, iar pre alt pre nimeni nu întreabă de sfat, că acela nu este de nici o treabă domnului sau și se pierde el înseși și se va chema nebun pentru semeție”² și chiar să se supună părerii majorității evident pentru a menaja susceptibilitățile partizanilor săi; „așa și eu zic vouă ; dacă ziceți toți, să fie jnai bine .așa și eu încă cu pace poruncesc să fie după cuvîntul vostru”³.

Cronicarul Ureche judecă și apreciază pe domn după faptul dacă ascultă sau nu de părerea sfatului. Defectul lui Bogdan Lăpușneanu era după Ureche că „nu cerca bătrînii la sfat ci de la cei tineri din casă lua sfat și învățătură”. Ureche crede că din această cauză și-a pierdut și tronul⁴. Petru Șchiopul, dimpotrivă, „boierilor le era părinte pre carii la cinste mare îi avea și din sfatul lor nu ieșea”⁵, lucru care, de altfel, nu l-a împiedicat să-și piardă tronul.

După ce am stabilit competența sfatului, să vedem din cine se compunea acest for. Din cercetarea documentelor în ordinea lor cronologică, de la întemeiere încoaace constatăm două lucruri. Mai întîi, în documentele mai vechi majoritatea boierilor din sfat nu au dregătorii, și cu mici excepții acești boieri fără dregătorii sînt puși înaintea boierilor cu dregătorii, deci li se dă o considerație mai mare. Al doilea, în cursul aceleiași domnii alcătuirea sfatului varia ; în actele emise de același domn nu figurează aceiași boieri ca martori.

Așa, în uricul din 30 martie 1392 dat de Roman Voievod: în favoarea lui Ioanaș Viteazul, figurează ca martori jupînii : Iuga Giurgievici, Stețcu, Brațul Neatedul, Stanislav, Drăgoi, Andriaș, Giurgiu, Drăguș Viteazul, Stravici, Vlad, Ghidea, Grozea, Cpstea și Oriș/ În total la sfat iau parte 14 boieri și nici unul din ei nu are menționată vreo dregătorie⁶. La 18 noiembrie 1393 iau parte la sfat 11 boieri din care doi au dregătorii, Iurie

T. Codrescu, *Uricariul*, voi. XXIV, p. I și urm.

Ibidem, p. 78.

Ibidem, p. 80.

Gr. Ureche, *Letopisețul Țării Moldovei*, ediția P. P. Panaitescu.

P-182.

Ibidem, p. 204.

M. Costăcheșeu, *op. cit.*, I, p. 8 și 14.

e stolnic iar Vlad vornic. Intre cei prezenți numai cinci boieri au figurat în actul din 1393, patru sînt nume noi, din care unele reapar mai târziu, altele nu mai apar de loc în documentele ulterioare.

La 22 septembrie 1411, Alexandru cel Bun dă două acte, unul lui Petru Șoldan, altul mănăstirii din Poiana. În primul figurează 18 boieri, în al doilea 21 ; unul din cei 18 din primul act nu figurează în actul al doilea iar patru din actul al doilea nu figurează în primul¹. În actul din 13 decembrie 1421 dat de același domn figurează 51 de boieri².

În Țara Românească, în- actul din 4 sept. 1389 dat de Mircea cel Bătrîn figurează ca martori 12 persoane : trei clerici și nouă boieri, din care unul singur are dregătorie, Vladislav vornicul³. În actul din 8 ianuarie 1392 al aceluiași domn, dat Coziei, figurează ca martori 19 persoane din care trei clerici, alții decît cei din actul anterior, opt boieri, fără dregătorie, din care numai doi figurează și în primul act și opt boieri cu dregătorii, din care nici unul nu figurează în primul act⁴.

În actul cu aceeași dată de 8 ianuarie 1392, dat mănăstirii Călimănești figurează 20 persoane : trei clerici, nouă boieri fără dregătorii, din care doi n-au fost în actul precedent, opt boieri cu dregătorii, din care unul n-a figurat în actul precedent⁵.

Se vede clar din exemplele date mai sus că multă vreme după întemeierea țărilor romîne, numele boierilor martori variază de la act la act, chiar cînd acestea sînt emise în aceeași zi. Această continuă schimbare a componenței sfatului ne arată că el nu are un caracter restrîns și fix. Dimpotrivă, dacă ținem seamă că în actele moldovenești, după ce se dă numele martorilor, se stipulează : „și credința tuturor boierilor moldoveni mari și mici”⁶, iar uneori în cele din Țara Românească : „și dinaintea celorlalți boieri ai domniei mele”⁷, trebuie să ajungem la concluzia că toți boierii țării făceau parte din sfat pentru

¹ M. Costăchescu,, op. cit., I, p. 92 și 95.

² *Ibidem*, p. 141

³ Gr. Florescu, *Divane domnești în Muntenia*, p. 13.

⁴ *Ibidem*, p. 15.

⁵ *Ibidem*, p. 17

⁶ M. Costăchescu, op. cit., p. 8, 14, 31, 75, 66.

⁷ Gr. Florescu, op. cit., p. 13, 30, 45.

că conform jurământului de vasalitate toți erau obligați să dea sfaturi suzeranului dor, de care acesta putea să ție seamă.

Dar am mai observat un lucru, anume că, cu excepția vornicilor și banului, boierii cu dregătorii sînt ultimii de pe lista martorilor. Astfel, în uricul lui Alexandru cel Bun din 28 ianuarie 1409, ultimii martori sînt stolnicul, ceașnieul și postelnicul *; la 18 aprilie 1409 la fel²; la 18 noiembrie 1409 la fel³; la 15 februarie 1410, la fel⁴; evident sînt și excepții, dar această ordine predomină. În documentele muntene acest lucru este și mai accentuat, de pildă în actul lui Dan II din 23 octombrie 1422, în care e jupîn Albul vornic⁵, după dînsul, șase jupîni boieri fără dregătorie iar ultimii trei sînt spătarul, vistierul și logofătul, care n-au titlul de jupîni⁶, evident că sînt și excepții dar în majoritatea cazurilor aceasta apare ca o regulă.

Se vede că sfatul este alcătuit din două elemente, jupîni sau vlastelii și dregătorii ; „Astfel părintele domniei mele Vlad Voievod el i-a judecat cu vlastelii și dregătorii”⁷, scrie la 1505 Radu Voievod : „Astfel domnia mea am judecat cu cinstiții și drept credincioșii și aleșii vlastelini și dregători ai domniei mele”, scrie la 1511, Vlad Voievod⁸. Vlastelii sînt o categorie, o parte, mai însemnată decît aceea a dregătorilor.

Același lucru se vede din actul omagial a lui Roman al' Mușatei din 5 ianuarie 1393. În acest act domnul scrie că se închină „din bun și înțelept sfat al slugilor noastre și al panilor noștri credincioși și cu învoirea întregii țări a Moldovei”⁹. Și în Moldova sînt două categorii de sfetnici : slugile, care corespund dregătorilor din Țara Românească și panii, care corespund vlastelinilor-jupînilor. În ambele țări, jupîni, vlastelini, deținătorii de ocini, feudalii, par a fi elementul cel mai însemnat^{al} sfatului, după ei vin dregătorii sau slugile domnului, care,, #

M. Costăchescu, *op. cit.*, I, p. 64.

Ibidem, p. 69.

Ibidem, p. 73.

Ibidem, p. 75.

Gr. Florescu, *op. cit.*, p. 59.

Ibidem, p. 60.

Doc. priv. ist. Rom., B. XVI, voi. I, p. 33.

ibidem, p. 67.

M. Costăchescu, *op. cit.*, II, p. 607.

cu excepția vornicilor și banilor, în documentele muntene n-au titlul de jupîni și se apropie ca poziție de ministerialii din Apus¹.

Cu timpul, structura sfatului începe să se schimbe, numărul jupînilor și vlastelilor adică al marilor feudali din sfat se reduce și dispare iar locul lor este ocupat de dregători.

În Moldova, pe vremea lui Ștefan cel Mare, din sfat nu lipsesc pîrcălabii cetăților, vornicul, spătarul, vistiernicul, postelnicul, paharnicul, stolnicul și comisul și mai mulți jupîni fără dregătorii. Mai târziu începe să apară sporadic mitropolitul, ocupînd primul loc în sfat. Cu pierderea cetăților încep să dispară pîrcălabii (din 1484). Pe vremea lui Miron Costin și a lui Cantemir, sfatul domnesc, în afară de mitropolit, se compunea numai din dregători, și anume din marele logofăt, doi mari vornici, hatmanul, marele postelnic, marele spătar, marele paharnic și marele vistiernic²; ceilalți dregători nu fac parte din sfat, ci din divan³.

În Țara Românească, cu mici excepții, marii feudali încep să dispară din sfat în secolul XVI. Nefiind multe cetăți, pîrcălabii apar rar în documente (cu excepția acelor din Poenari). Mitropolitul țării are însă aceeași situație ca și în Moldova. După descrierea lui Sivori, pe vremea lui Petru Cercel, sfatul domnesc ar fi format din 12 sfetnici⁴. În documentele anterioare acestei domnii vedem figurînd regulat marele ban, marele vornic, marele logofăt și marii spătari, vistieri, comis, paharnic, stolnic și postelnic⁵, adică exact aceiași boieri, care, după spusese lui Miron Costin și Dimitrie Cantemir, formează sfatul domnului Moldovei (cu excepția hatmanului, care nu există în Țara Românească, și în plus marele ban, care există numai în această țară).

În ambele țări sfatul domnesc a avut cam aceeași evoluție. Probabil la început el era format numai din pani, jupîni sau

¹ După definiția lui M. N. Tihomirov, *Proprietatea feudală condiționată în Rusia în sec. XIII*. În voi. închinat lui B. D. Grekov, Moscova, 1952.

²¹ D. Cantemir, *Descrierea Moldovei*, trad. G. Adamescu, p. 78 și 102.

³ M. Costin, *Istoria în versuri polone despre Moldova și Țara Românească*, ediția P. P. Panaitescu, 1929, p. 115 și urm.

⁴ Șt. P. a seu, *op. cit.*, p. 181.

⁵ *Doc. priv. ist. Rom.*, B. XVI, voi. III, p. 160

vlasteli, adică boieri fără dregătorii (trusta, ceata sau drujina domnului) care erau convocați sau veneau periodic la curtea domnească să-și îndeplinească obligația feudală de a da sfat, contractată prin jurământul de credință. Din secolul XV structura sfatului a început să se schimbe, admițându-se în sfat și dregătorii. În secolul XVII, dregătorii ajung să înlăture complet pe feudali, iar sfatul este alcătuit exclusiv numai din ei.

MARILE ADUNĂRI ALE ȚARII

În toate țările feudale existau la început adunări generale ale țării, adică ale tuturor oamenilor privilegiați, (stările) pentru cazurile de mare nevoie, pentru hotărâri grave interesând răspunderea tuturor. Aceste adunări, la început întâmplătoare, legate de anumite evenimente, devin în unele țări instituții permanente, de care regii trebuiau să țină seamă. Ele stau astfel la originea regimului parlamentar în Europa.

Așa erau în Apus : statele generale, în Franța, cu adunarea celor trei stări, (cler, nobilime, burghezie), a Camerei Lorzilor și a Comunelor în Anglia, iar în Răsărit dieta sau *seimul*, polon, dieta ungară etc. În Rusia adunările erau numite Zemskie Soborî. Toate aceste adunări derivă dintr-o formă mai simplă și nepermanentă a adunărilor mari, în care se discutau chestiunile grave, pe măsură ce se ivea nevoia, numai în cazuri extraordinare. Asemenea adunări generale ale țării au existat și în istoria țărilor române, fără a trece însă la forma unei diete permanente.

În Țara Românească și Moldova, alegerile domnilor se făceau de niște adunări mari în câmp, la care participau, boierii, clerul, oștenii și „țara” (adică micii stăpâni de pământ și eventual orășenii). Aceste adunări nu erau numai electiv, ele aveau un rost mult mai însemnat și mai larg, având caracterul adunărilor generale din Apus. Din studiul cazurilor pe care le cunoaștem Până acum, putem stabili componența și atribuțiile adunărilor generale din Țara Românească și Moldova. Prima adunare generală cunoscută în Moldova apare într-un document dat de frații Ilie și Ștefan Voievozi la 25 iunie 1441, la Scheia pe Șiret. Pisarul a însemnat : „Mihul a scris la Bulgari (Scheia),

la soimu"¹. Actul era dat în timpul unei adunări, într-un sat lângă capitală, deci la cîrnp, în afara cetății, în care nu încăpea atîta lume, și denumirea adunării este „soimu”, forma rusească apuseană, a numelui *dietei* polone, *seim*. Motivul adunării marelui sfat al țării era desigur raportul de drepturi între cei doi domni ai Moldovei. Că avem a face cu o „dietă”, o adunare a țării în gen feudal, o dovedește numele dat de diac, care este același cu al dietei polone, adunarea clerului, a nobilimii mari și mici.

. O altă adunare a țării cunoscută în Moldova, lăsînd la o parte adunările electivă ale domnilor, de care ne-am mai ocupat, este cea din 1456, cînd turcii cer pentru întîia oară plata tributului de la moldoveni. Pentru a se lua o hotărîre așa de gravă, se adună la Vaslui adunarea țării. În actul dat de adunare jirin care se admite plata tributului și e trimis la sultan logofătul, Mihul, pe răspunderea întregii țări, se citează numele a 60 de boieri (actele dovedesc de atunci au ca martori vreo 20 de boieri în genere) și se adaugă „și alții toți”². Deci o adunare convocată pentru o chestiune gravă, de care depindea viitorul țării, și de care trebuiau să răspundă cît mai mulți. În 1538, după plecarea lui Petru Rareș din țară în fața năvălirii turcești și a defecțiunii boierilor, se strînge adunarea țării într-un sat, la Badeuți: „Strînsu-s-au vlădicii și boierii țării la sat la Badeuți, de s-au sfătuit toți ce vor face de acea nevoie ce le venise asupra. Mai apoi, din toate¹ și-au ales sfat, ca să trimită sol la împăratul (turcesc) cu mare rugăminte și plîngere, să-i ierte. Și așa au ales dintre dînșii pre Trifan Ciolpan, de l-au trimis sol în Suceava, la împăratul, de se rugară de pace și cerșură domn”³. Așadar adunarea, de astă dată numai de boieri *trimite soli, și face pace*.

Domnul convoacă asemenea adunări, în caz de plecare din țară : În 1550 Ilie Rareș „a adunat și a chemat pe toți dregă-

¹ D. P. Bogdan, *Acte moldovenești dinainte de Ștefan cel Mare* 1938, p. 34—35.

² Cf. P. P. Panaitescu, *Pe marginea folosirii izvoarelor cu privire la supunerea Moldovei la tributul turcesc*, în „Studii”, V (1952) nr. 3, p. 187—198.

³ Gr. Ureche, *Letopisețul Țării Moldovei*, ed. cit., 1955, p. 146.

torii și pe toți cîți erau mai de frunte și tot sfatul în grădina de la Huși și le-a spus multe cuvinte mincinoase, cînd cu înșelăciuni și laude"¹. Se știe că acest domn a plecat la Constantinopol și acolo s-a turcit.

Un alt caz de abdicare este a lui Petru Șchiopul la 1591, cînd convoacă adunarea țării, în care arată motivele abdicării sale: „*au strlîns boierii și țara* și le au dzis că nu poate să sature pîntecele turcilor fără fundu. Și luîndu-și dzua bună de la toți, au lăsat domnia și s-au dus pen Țara Leșească la Veneția"².

În Țara Romînească avem de asemenea cazuri în care se impune „adunarea țării”. Astfel, actul istoric al scuturării jugului otoman în vremea lui Mihai Viteazul a fost precedat de hotărîrea unei adunări generale (1594) : Domnul „își strînse toți boierii mari și mici și *toată țara* și se sfătuiră cum vor face să izbăvească Dumnezeu țara creștină din mîinile paginilor și dacă văzură că într-alt chip nu se vor putea izbăvi, deci ei ziseră numai cu bărbăție să-și ridice sabia asupra vrăjmașilor”³. Această adunare e amintită și de un francez de pe atunci, care o descrie astfel : „Domnul Țării Romînești care-și are curtea la București, după pilda celui din Transilvania, a adunat *stările* (les estats) din țara sa”⁴. Deci un străin face identificare între marile adunări ale țării din țările romîne și „stările”, adică adunarea celor trei clase sociale libere: clerul, nobilii și orășenii, care constituiau stările sau statele generale.

Din aceste date reiese că atît în Țara Romînească, cît și în Moldova exista instituția feudală a marilor adunări ale țării. La aceste adunări luau parte numai clasele privilegiate, nu este nici o dovadă și nu poate fi nici un exemplu din alte țări feudale, ca să fi luat parte la adunare și oamenii dependenți, ru-mîni, vecini sau poslușnici. În genere, cei ce hotărau în ase-

¹ *Cronica lui Eftimie*, la I. Bogdan, *Cronice moldovenești înainte de Ureche*, București, 1891, p. 166.

² Miron Costin, *Letopiseșul Țării Moldovei*, ed. cit. București, 1944, p. 76.

³ *Istoria Țării Romînești (Cronica anonimă)*, ed. Ioanid, II, București, 1859, p. 47.

⁴ *Discours de ce qui s'est passe en Transylvanie, de l'union des PŃinces de Moldavie et duc de Valachie avec le vaivode pour la deffence de la chrestiente contre le Turc*. Lyon, 1595, p. 13.

menea adunări erau boierii ; de multe ori sînt pomeniți la adunările „țării" numai ei, alteori împreună cu „țara", mici stăpîni de pămînt și orășenii. Marile adunări din Moldova și Țara Românească nu au evoluat spre o instituție parlamentară permanentă, ca în alte țări, nici măcar spre o dietă regulată a nobilimii mari și mici, ci au rămas în forma de la început a unor adunări de ocazii mari, a stărilor libere și privilegiate. Atribuțiile acestor adunări, pe lîngă alegerea domnului, erau în special hotărîri de pace și de război, care angajau țara întreagă.

Capitolul VI VENITURILE
ȚĂRII ȘI ALE DOMNIEI

După cum s-a mai arătat, domnul exercita asupra întregului pământ al țării un drept de *dominium eminens*, deci o suzeranitate suprapusă tuturor celorlalte stăpîniri particulare. Din exploatarea producătorilor direcți, domnului îi revenea o cotă-parte din produsele în natură și în bani. Numai unele din bogățiile țării, cum era sarea din unele ocne, erau exploatare direct de domnie. În general sarcinile datorate de locuitorii țării constau din darea dijmelor din produsele naturale, din prestarea diverselor slujbe și din plata birului. În decursul secolelor XIV—XVII obligațiile fiscale ale locuitorilor țării au suferit o serie de modificări.

Pe lângă dijele din produse naturale, locuitorii țării aveau obligația de a presta diverse servicii, atât cu caracter domnenesc (feudal) cât și cu caracter public. Astfel, sînt obligați să facă diverse transporturi, să taie lemne, să facă iazuri, mori, să cosească fîn etc. Pe lângă toate acestea ei mai au obligații de strajă și pază, la frontiere și în interior, slujbă la oaste, descoperirea și transportul infractorilor. Toate aceste obligații reprezintă o valoare economică și deci un venit domnesc.

Din cauza insuficienței izvoarelor e foarte greu de stabilit caracterul îndatoririlor fiscale în perioada întemeierii statului. Se pare că la început, darea — prin care înțelegem atât birul cât și dijele — la care erau obligați contribuabilii din țările române, constituie elementul de supunere a populației față de domnie, avînd forma de tribut. Pe măsură ce statul feudal se întărește, tributul capătă un aspect de impozit regulat de stat.

Prin acordarea daniilor persoanelor particulare — feudalilor laici și bisericești — tributul devine rentă feudală. Atunci când țările române vor cădea sub stăpânire turcească și se va impune plata haraciului, darea va căpăta un nou aspect, acela de tribut față de cotropitori.

Atîta timp cît domnii puteau considera țara ca moșia lor," bugetul personal al domniei se confunda cu visteria țării. De la un timp, datorită obligației de a plăti haraciul Porții și dintr-o serie de alte cauze, domnii au început să despartă bugetul de venituri și cheltuieli, atribuindu-și lor personal și curții anumite venituri. Dkmitrie Cantemir vorbește de un buget personal diferit de visteria țării și de haraci. Probabil că această separare a început cu mult înainte. Cu timpul țara încetează de a mai fi sub stăpînirea superioară (*dominium eminens*) a domnului și toate contribuțiile făcute de locuitorii țării se transformă în impozite.

Este una din dările în natură despre care Cîblăritul iii ui aflăm din primele acte din Țara Românească. La 1385, Dan I dăruiește m-rii Tismana grîul din județul Jaleșului, „patru sute de cable (găleți) în fiecare an și cine va fi cîblar să nu mai întrebe... ci să-l trimită" ¹. Darea se ia în natură din cereale, dar fiind percepută cu anumite unități de măsură numite cîble sau găleți ea se numește cîblărit ² sau găletărit.

Documentele timpului ne arată că darea se percepe din grîu, orz sau ovăz. Astfel, la 1482 Basarab cel Tânăr concedă mănăstirii Snagov : „că pe fiecare an să se aducă la sfînta mănăstire din județul Prahova, de la opt sate, opt cable de grîu, opt de orz din satele care vor fi supuse mănăstirii" ³. În Statutul Făgărașului din 1508 se arată că darea se dă în orz și în ovăz ⁴.

Sistemul de impunere reiese din documente; astfel la 1525-se dau Episcopiei din Buzău „gălețile de la 170 de case", la 1530 mănăstirii Cotmeana „gălețile de la 200 de case", la 1539 mănăstirii Râncacioș „gălețile de la 60 de case" etc. ⁵. În Sta-

¹ P. P. P a n a i t e s c u, *Documentele Țării Românești*, I, p. 39.

² *Ibidem*, p. 91, p. 100, p. 208 etc.

³ *Ibidem*, p. 325.

⁴ Ș t e f a n M e t e ș, *op. cit.*, p. 248.

* *Doc. priv. ist. Rom., B. XVI, voi. I, p. 190; voi. II, p. 78, p. 257.*

tutui Făgărașului din 1508 se arată că această îndatorire o are unitatea impozabilă „caput” ; în art. 4 al Statutului din 1560 se dispune că toamna fiecare jobag de la fiecare casă dă o cabla de grâu și o cabla de ovăz¹. Ar reieși că darea se ia de la fiecare casă, capul familiei ar fi obligat să dea câte o cabla de grâu și una de orz și de ovăz. Însă acest lucru pare îndoielnic. „Caput” unitatea impozabilă la cîblărit este aceeași ca și la bir, adică contribuabilul -care are 4—6 vite de jug. În Urbariul Făgărașului din 1680, care este un fel de continuare a Statutului, cîblăritul este calculat după aceleași criterii ca și birul². Cabla este o unitate de capacitate. *Cubulus saxonicus* are 92,525 litri, cabla de Golha 30,849. După Bezobrazov în Peninsula Balcanică cabla întrebuințată era de 34,56 litri; adică cei care au 4 vite de plug dau o cabla de grâu și 1,5 ovăz, cei cu două vite două ferdele (adică jumătate de cabla) de grâu și trei ferdele de ovăz ; cei cu o singură vită o ferdela de grâu și 1,5 ferdele de ovăz.

De aici am putea deduce că și cîblăritul, ca și birul, este o dare de repartiție. Criteriile de impunere la ambele dări sînt aceleași. Faptul că atît Statutul din 1560, cît și alte documente pun cîblăritul în legătură cu casa, nu indică în mod necesar că simpla posesiune a unei case justifică un impozit eminamente domenal și agrar. În general privilegiile și statutele din evul mediu sînt destul de lapidare și nu dau detaliile de aplicare a unor dispoziții iprezumîndu-le cunoscute. Cum pe atunci existau și în alte țări impozite asemănătoare cu cîblăritul, avînd aceleași baze de impunere ca și birul, considerăm ultima soluție mai aproape de realitate. Sistemul de impunere al cîblăritului se baza pe vitele de jug.

Cu timpul cîblăritul sau găletăritul se transformă în bani. Pe vremea lui Constantin Brîncoveanu el e caracterizat astfel : „rînduiala găleții să fie pentru cheltuiala la jăcniți... un ug po 10 ug să dea fiecare sat pe sama lui”³. Deci acum găletăritul, se •a pentru jicnită, adică pentru magazia de grâu a domnului, dar

¹ Ștefan Meteș, *op. cit.*, p. 249.

² Ștefan Meteș, *Contribuții nouă la istoria romînilor din Țara Făgărașului*, p. 19.

N. Iorga, *Studii și documente*, V., p. 354.

nu se mai ia în natură ca mai înainte, ci în bani, calculându-se după totalul birului datorit către stat.

Pentru Moldova, darea corespunzătoare este ilișul. În privilegiile de imunitate din Moldova din sec. XV citim deseori scutiri de acest fel : „nici iliș să nu dea”¹ sau: „nici iliș să nu plătească”². Se înțelege de la sine că e vorba de o dare care putea să fie dată sub o formă oarecare în natură sau să fie transformată în bani și evident atunci trebuia să se plătească.

Multă vreme nu s-a putut stabili care era obiectul impunerii acestei dări. În urmă s-a arătat că cuvântul iliș este de origine maghiară și care în latina medievală ard/eleană se traducea cu *annona*, adică darea pe cereale în favoarea regelui³.

Un argument peremptoriu a fost acela invocat după un document din 1718 care este o „socoteală de tot ilișul de grăunțe și de carne și de banii ce s-au luat pentru treaba ostiilor împărătești anul acesta”. Ar părea că în sfera noțiunii de iliș intră nu numai grăunțele ci și carnea ; în orice caz se poate vedea că în conținutul acestei noțiuni intră grăunțele, deci cerealele. Precizarea se face într-o poruncă a lui Constantin Mavrocordat din care se vede că în noțiunea iliș carnea nu intra. Astfel, domnul ordonă să se încasieze : „5 potronici de ughi pentru sulgiu și iliș”⁴. Știm că darea pe carne era sulgiu, deci se vede clar *ev.* darea exclusiv pe cereale este numai ilișul. Pe de altă parte e interesant să observăm că porunca de mai sus a lui Mavrocordat seamănă cu porunca lui Brîncoveanu pentru cîblărit : „rînduiak găleții să fie pentru cheltuiala jicnitei... de un ug pe 10 ug să dea fiecare sat pe sama lui”⁵. După cum se vede, în secolele XVII—XVIII darea se ia exclusiv în bani în ambele țări, atît doar că în Țara Romînească el este mai mare, la totalul în ughi al birului datorit se dă o sumă de zece ori mai mare pentru cîblărit, în Moldova la același total în loc să se înmulțească cu zece ughi se înmulțește cu 5 potronici. Se vede însă

¹ M. Costăchescu. *Documente înaintea lui Ștefan cel Mare* voi. II, p. 461.

² *Ibidem*, p. 208. 251.

³ D. Prodan, *Despre iliș în Transilvania*, în „Anuarul Institutului de istorie națională”, Cluj, VIII, p. 361—373.

⁴ N. Iorga, *Anciens documents de droit roumain*, II, p. 495.

⁵ N. Iorga, *Studii și documente*, V, p. 354.

că la sfârșit, cînd ilișul și cîblăritul se lua în bani sistemul de impunere era același.

Se mai știe că în Moldova erau dregători însărcinați special cu perceperea dării în cereale — jitnicierii. Ei sînt pomeniți în secolul XVI¹; atît Ureche, cît și Cantemir ne spun că aceștia aveau însărcinarea să adunîe grîul din țară și să-l pună în magazine¹. Ca să aibă dreptul să strîngă grîul trebuia să existe o dare anumită și excluzînd pe cele cunoscute, rămîne stabilit că singurul impozit al cărui obiect nu se cunoaște să fie acela pe care îl administrau jitnicierii.

E greu să determinăm care era cuantumul datorat de contribuabil și care erau criteriile de impunere. Faptul că în sec. XVIII cîblăritul din Țara Romînească se fixează după aceleași criterii ca și ilișul în Moldova, deși cuantumul lor diferă, este numai o presupunere că lucrurile se petreceau la fel și pînă atunci. De asemenea, faptul că annona, ilișul din Ardeal, se calcula după acielleași norme ca și cîblăritul din Țara Romînească nu constituie o dovadă asupra criteriilor folosite în Moldova. Considerăm că în epoca feudală sistemul și obiectul acestei -dări a fost cam același în cele trei provincii, fără să existe mari diferențe între ele.

Fînăritul

În privilegiile de imunitate din sec. XV, în Țara Romînească întîlnim deseori o scutire specială acordată țăranilor de pe domeniile mănăstirești, aceea de a nu cosi fîn². Din aceasta se

înțelege că în general toți țăranii aveau obligația de a cosi "fînul pentru nevoile curții domnești. Din privilegii se mai poate vedea în ce mod se executa această prestație, dacă contribuabilii respectivi erau obligați să cosească anumite întinderi de pămînt sau un anumit număr de zile. Deși în actele cu privilegii din secolul XVI, această obligație mai este pomenită, totuși vedem că la 1533 țăranii sînt obligați să plătească asprii...

¹ Gr. Ureche, *Letopisețul*, p. 70; D. Cantemir, *Descrierea Moldovei*, p. 81.

² P. P. Panaitescu, *Documentele Țării Romînesti*, I, p. 91, p. 132, 160, etc.

de fîn¹ iar la 1536 vedem că se concedează mănăstirii Snagov fînul de la acele 100 de case (din jud. Ilfov)² iar mănăstirii Râncaciov „8 vecini pentru fîn”³. În alte acte de mai târziu se vorbește de „găleata de fîn”⁴. Se înțelege că de la o vreme obligația de a cosi fîn se transformă în obligația de a da o găleată cu fîn pentru fiecare casă, adică o dare asemănătoare ciblăritului de cereale.

În Moldova, obligația de a cosi fîn apare pentru prima oară în privilegiile lui Ștefan cel Mare din 1466, prin care se scutește un sat din Roman de această obligație⁵. O întâlnim repetată și oarecum precizată în documente mai târzii. La 1623 Ștefan Tomșa poruncește comișeilor de la Piatra „care mergeți cu slujba domniei mele pentru fîn” să lase în pace hotarele mănăstirii Pîngărați iar la 1632 Alexandru Uiaș poruncește comișeilor de la Huși „care vor face fînul domniei mele acolo la târg” să lase în pace satele Episcopiei Hușilor⁶. De aici ar reieși că este vorba de cositul fînului pe ocina domnească, adică pe teritoriul moșiei domnești, fiind știut că târgurile cu ocoalele lor fac parte din acest domeniu⁷. De altfel Cantemir scrie că o parte a domeniului domnesc care era Braniștea (de la Bohotin) era sub oblăduirea directă a marelui comis, în atribuțiile căruia era și aceea de a strînge grîul de acolo pentru trebuințele curții domnești⁸.

Deci în Țara Românească, obligația de a cosi fînul de pe domeniul domnesc se transformă cu timpul într-o dare care constă din o ciblă de fîn, după aceleași criterii ca și cibelele din cereale. În Moldova obligația de a cosi fîn rămîne ca simplă prestație și nu se transformă în dare.

Doc. priv. ist. Rom., B. XVI, II, p. 129.

Ibidem, p. 216.

Ibidem, p. 257.

Ibidem, voi. V, p. 376 ; XVII, voi. IV, p. 482, 499, 500.

I. Bogdan, *Documentele lui Ștefan cel Mare*, I, p. 95.

Ep. Melhisedec, *Cronica Hușului*, p. 71.

D. Cantemir, *Descrierea Moldovei*, p. JOS.

Ibidem, p. 80.

Oieritul Darea asupra oilor era propriu-zis venitul primit de domn după turmele ce pășteau pe teritoriul țării. Vama oilor era pomenită pentru prima oară în hrisovul lui Mircea cel Bătrîn din 1389 pentru satul Jiblea ¹. Dar paralel cu această dare care pare a fi impusă numai populației satelor mai întâlnim pomenite și alte dări asupra oilor. Astfel se pomenește stînitul și gorștina. Intr-o scrisoare a lui Neagfoe Basarab către brașoveni, el cere ca toți cei care pasc oi sau porci pe pășunile de la munte sau vîneaza pește în apele de munte să plătească gorștină². Dat fiind că cuvîntul gorștină vine de la cuvîntul slav gora, care înseamnă munte sau deal, și că supușii brașovenilor își pășteau oile în munți, înțelegem că gorștină este o dare care se percepe după oile și porcii ce pasc în munți sau dealuri, deci după turmele transhumante.

În Moldova, prima știre pe care o avem asupra oieritului este socoteala de toată gorștină de oi făcută de Petre Șchiopul la 1591 ³. Aceasta nu înseamnă că darea n-a existat și înainte. Este interesant însă de observat că în Moldova nu se pomenește de vamă, ci numai de gorștină, deci nu sînt două sisteme de impunere diferite, ci se aplică un singur sistem de impunere pentru toate felurile de creștere a oilor.

Lucrul cel mai greu este de a stabili cuantumul la care erau impuși contribuabilii. Din moment ce darea este denumită vamă, evident că ea reprezintă o cotă-parte din numărul de oi pe care îl are contribuabilul. În „Descrierea Moldovei”, Canteмир vorbește de decima sau dijma de oi. Termenul este incert pentru că dijmele nu sînt totdeauna a zecea parte dintr-un număr ; în țările din apus și chiar în Serbia e pomenită decima minoră sau dijma mică ⁴. Românii din Serbia plătesc dijma mică la fel ca și românii din Transilvania. După cum se știe aceasta

P. P. Panaitescu, *Documentele Țării Românești*, I, 52.

Gr. Tocilescu, *534 documente slavo-romine*, p. 247. ³

Hu r m u z a k i, XI, p. 221.

⁴ Vezi *Du Cange*, sub *annona misalis*; Silviu Dragomir, *Valahii în Serbia*, „Anuarul Institutului din Cluj”, 1922, p. 2186 și 291.

reprezintă numai cinci oi dintr-o sută sau patru oi și doi miei¹. Pe de altă parte oile nu se înmulțesc atât de repede ca porcii și albinele de la care atât la noi cât și în țările învecinate se ia dijmă mare adică 10%. E firesc deci ca și darea pe oi din Țara Românească și Moldova să nu difere de darea plătită în Transilvania care îndeobște poartă numele de quinquagessiraa.

În sec. XVII, în actele din Țara Românească termenul de vamă este înlocuit cu cel de gorștină și avem două documente din care se vede că în Țara Românească la 1647 s-a luat quinquagessima, adică una din 50 oi²; un act din 1633 confirmă același quantum pentru oile de pe pășuni particulare³.

În documentele /vechi din Țara Românească alături de zeciuiala din oi, este pomenită vama din porci; ea este menționată pentru prima oară în hrisovul lui Mircea cel Bătrân din 1389⁴. În Moldova, aceeași obligație e pomenită și ca gorștină⁵ și ca desetină adică zeciuiala⁶ în primele documente de imunitate apărută în această țară.

Mențiunea din privilegiile moldovene arată destul de limpede care era quantumul ce se lua din porci. Deși nu cunoaștem documente din Țara Românească în care să se menționeze precis cota de iporci luată de domn, considerăm că și aici se lua aceeași cotă ca și în Moldova. Între cei doi termeni se pare că exista o deosebire. Gorștină se percepea probabil din porcii îngrășați cu jir în păduri, iar desetină sau vama se lua probabil din porcii din gospodării. E posibil să fi existat o diferență între quantumul perceput pentru fiecare din aceste feluri de culturi. E interesant însă faptul că în secolul XVII, în hrisoavele de scutire din Țara Românească în locul termenului de vamă se introduce termenul gorștină.

¹ A l. D o b o ș i, *Datul oilor*, citate incomplete, *Hurmuzaki*, II5, p. 1, *Conumeratio quinquagessimae nobilium*.

² Arh. St. București, *Govora*, XXV/20.

³ *Ibidem*, *M-rea Strehaia*, VIII/1, ms. 326, f. 34.

⁴ P. P. P a n a i t e s c u, *Documentele Țării Românești*, I, p. 52

⁵ M. C o s t ă e h e s e u, *op. cit.*, II, p. 251, p. 517

⁶ *Ibidem*, p. 492.

Albinăritul are aceeași vechime documentară ca Albinăritul și vama oilor și a porcilor¹. În Moldova, această dare este idenunită dese-tină adică zeciuală². Într-un hrisov din 1474 al lui Radu cel Frumos se vede că și în Țara Românească albinăritul era o zeciuală, domnul concedează mănăstirii Dealului „să ia zeciuală... din stupi” de la niște bălți. Aceasta se confirmă și prin hrisoavele din 1577 prin care Alexandru Mircea dăruiește mănăstirii Vieroși dijma din stupii satelor Căpităneni și Poenari³ și din 1667, prin care Radu Leon dă o scutire de aceeași dijmă mănăstirii Crasna⁴.

La începutul sec. XVII, în Țara Românească apare o dare asupra mierii și cerii, care diferă și este menționată aparte de albinărit; asupra acestei dări nu avem date suficiente. Prima diferență se pare că este aceea că albinăritul sau desetina de albine se încasa după stupi, pe când darea de miere și ceară se percepea din aceste produse.

**Cășeritul și dijma
din brânză**

În hrisovul lui Vlaicu Vodă din 1374 privind mănăstirea Vodița, domnul dăruiește între altele mănăstirii 12 burdufe de brânză și 12 cașcavaluri⁵. Desigur cele donate făceau parte dintr-ur venit domnesc, e probabil că între alte dări în natură exista și o dare asupra brânzei. Mai târziu în hrisovul mănăstirii Snagov (1408—1418) Mircea cel Bătrân scutește satul Ciulnița de obligația de a da brânzeturi⁶, dovădindu-se astfel că această obligație a existat.

Situația se precizează printr-o serie de hrisoave din sec. XVI; astfel la 1524, mănăstirii Argeșului i se dă cășăritul din jud. Pădureț; la 1502 mănăstirii Govora i se dă patru bur-

¹ P. P. P a n a i t e s c u, *Documentele Țării Românești*, I, p. 55, 79, 81, 126 etc.

M. C o s t ă c h e s c u, *op. cit.*, II, p. 39, p. 250. ³ *Doc. priv. ist. Rom.*, B. XVI, IV, p. 287. ⁴ *Acad. Rom. XCIV*; Al. Ștefulescu, *Schitul Crasna*, p. 90.

P. P. P a n a i t e s e u, *op. cit.*, I, p. 35. * *Ibidem*, I, p. 92.

3ufuri de brânză și 16 cașcavaluri¹. Se vede că dania era centralizată în județe.

Cîteva documente ne arată că în această privință existau două criterii de impunere. Într-un act din 1577 Alexandru Mircea •dăruiește mănăstirii Vieroși dijma de brînză din satele Căpităneni și Poenari², iar la 1584 Petru Cercel dăruiește Episcopiei Buzăului dijma de cașcaval de la preoții de sat din jud. Brăila³. Ar urma de aici că primul criteriu de impunere era -dijma, adică se lua a zecea parte din producția contribuabilului. Într-un hrisov din 1578 se dă volnicie unui jupîn din Capha „să-și ia cășerie de pe muntele Buceci de la stîină două cașuri”. E drept că în ambele acte se vorbește de drepturi ale unor particulari, dar ceea ce e important e faptul că ni se explică ce e cășeria. Darea e paralelă, ca și vinăriciul ; după cum a existat un vinăriciu domnesc și altul boieresc, tot așa a existat un -cășărit sau stînit domnesc și altul boieresc. Dacă vinăriciul domnesc era dublu față de vinăriciul boieresc, e posibil ca și cășăritul domnesc să fi fost dublu celui boieresc. În acest caz el ar fi de patru cașuri, cașcavale sau burdufuri de stîină.

În Moldova nu se pomeneste de o dare de acest fel, în schimb se cunoaște mai tîrziu strunga care poate fi același lucru ca și cășăritul, adică o dare ce se ia de la stîni.

Domnii țarilor noastre luau dări speciale de la viile contribuabililor. Primul act din Țara Românească care menționează acest venit este din 1389⁴ iar primul privilegiu din Moldova datează din 1429⁵.

Cuantumul care se dădea domnului e ușor de aflat; într-un hrisov din 1487 Vlad Călugărul dăruiește mănăstirii Snagov „ca să le fie vinăriciul de la Podgorie cît este zeciuiala domnească de la vinul din satul Cernătești oricît este hotarul Cernăteștilor să-l ia călugării”⁶. Este evident că vinăriciul este

¹ *Doc. priv. ist. Rom. B. XVI*, vol. I, p. 181, p. 15, p. 156, p. 47, p. 191, etc.

² *Ibidem*, voi. IV, p. 287.

³ *Ibidem*, voi. V, p. 167.

⁴ P. P. Panaitescu, *Documentele Țării Românești*, voi. I, p. 49.

⁵ M. Costăchescu, *Documente moldovenești*, I, p. 285.

⁶ P. P. Panaitescu, *op. cit.*, I, p. 37.

zeciuiala domnească, adică a zecea parte din producția viei. În Moldova acest cuantum se constată și mai ușor pentru că darea se numește desetină, adică zeciuiala din vin¹.

Vinăriciul domnesc se percepe de la toate viile ; el nu trebuie confundat cu alte dări de mai târziu, cum ar fi vădrăritul și pogonăritul, deși cu timpul nu se mai da în natură, ci în bani.

Este o dare indirectă, o taxă de care se pomenește în Țara Românească. Aflăm pentru prima oară de existența acestei dări din hrisovul din 15 ianuarie 1467² al lui Radu cel Frumos. El

este destul de clar definit în actele cu o dată ulterioară. Astfel, într-un hrisov din 1505, se concede mănăstirii Cozia perperii: „Și perperii ce vor fi de car de pește sau de bute cu vin sau fie ce se vinde pe ocina sau la bălțile sfintei mănăstiri... Și iarăși orice vase vor ajunge pe Dunăre ca să treacă pe vama sf. mănăstiri ele să plătească perperii călugărilor de bute un perper”³.

Din aceste documente se vede clar că perperitul este o taxă pe produse comercializate, fie, că aceste produse se vînd într-un anumit loc, fie că ele se pregătesc în vederea comercializării. Un act din 1502 fără să arate că darea este perperitul dispune : „și la acele bălți cine va căra cu corabia (peștele), de corabie 30 aspri, de maja 15 aspri, de car >patru aspri, de povară pe cal doi aspri”⁴. Aici nu mai e vorba de vînzare, ci numai de pregătirea unui produs în vederea comercializării. Același lucru se poate spune și de vasele care ajung pe Dunăre să treacă pe la ocina mănăstirii Cozia sau pe orice alt loc de pe teritoriul domnesc.

Într-un act al lui Matei Basarab dat la 1649 se vorbește de „fot păpăru de la grlu, de la mei, și de la orz”⁵ prin urmare darea se percepea și la vînzarea de grîu și de orz.

¹ M. Costăchescu, *Op. cit.*, I, p. 286; voi. II, p. 185. ”

P. P. Panaitescu, *op. cit.*, voi. I, 2, 64.

Doc. priv. ist. Rom. B. XVI, voi. I, p. 25, p. 41 ; *ibidem* voi. III,

Ibidem, voi. I, p. 14.

Gr. Nandriș, *Documente slavo-romîne dela muntele Athos.*

În privilegiile din Moldova nu se pomenesc de o asemenea dare. Foarte târziu se citează leul de bute, o dare asemănătoare perperitului pentru că se percepe de la vinul comercializat¹.

Camăna

Camăna este o dare în natură, percepută în ceară de albine pusă în forma rotundă de piatră, de o anumită mărime și avînd o anumită greutate. Această dare se percepea de la populația de la orașe, de la acei locuitori care aveau la orașe întreprinderi producătoare de venit : crîșme, măcelării, cojocarii și altele. Darea e pomenită pentru prima oară în Moldova la 1449 cînd domnul de atunci dăruiește mănăstirii Probota „să fie de la noi mănăstirii noastre toată ceara din Tîrgul Frumos cîte circiume se vor faoe în Tîrgul Frumos, să adune călugări ceara pentru mănăstire”². Se vede deci că se încasa de la circiumi. Mai explicit apare în documentul lui Ștefan cel Mare din 1458. Dînd mănăstirii Moldaviței ceara de la circiumile din Baia, domnul poruncește : „și cine vrea să facă crîsmă și nu se înscrie în catastiful călugărilor... ei au voie de la noi să-i ia toată băutura și să ia de la acel om 20 de zloți”³.

Dar cămăna nu se ia numai de la circiumi, ci și de la proprietarii de case din tîrguri. Astfel, la 1451 mănăstirea Moldavița este scutită „să nu dea din casele sale din Suceava...” „nici ceară să nu dea”⁴, iar la 1528 popa Luca din Cetatea Sucevei este scutit „să nu dea piatră de ceară... pentru casa lui de pe ulița nouă”⁵. Cu atît mai mult se înțelege de ce la 1610 vedem scutiți de cămăna, adică de piatra de ceară, două circiumi mari, doi cojocari, doi mesercei și doi voșcinari, adică meseriași care întrebuintează ceara, deși o topesc și probabil fac luminări⁶.

Camăna se percepe de la tîrguri. Documentele de mai sus sînt date pentru : Tîrgu Frumos, Baia, Suceava și Roman. Se

¹ T. Bălăn, *op. cit.*, III, p. 141 ; pentru fiecare poloboc de vin adus cu carul la iarmaroc.

² M. Costăchescu, *op. cit.*, II, p. 377.

³ I. Bogdan, *Documentele de la Ștefan cel Mare*, voi. I, p. 17.

⁴ M. Costăchescu, *op. cit.*, II, p. 397.

⁵ *Academia R.P.R.* XLVII/£88.

⁶ *Doc. priv. ist. Rom.* A. XVII, voi. II, p. 291.

mai cunosc documente referitoare la camăna pentru Țîrgu Neamț, Bacău, Țîrgu Șiret și Huși¹.

Cu timpul această dare se transformă în bani; la 1740 cuantumul datorat e stabilit foarte precis : de la cîrciume mari și-mici cîte doi bani de vadră de vin și de mied... de căldarf* de horilcă (rachiu de cereale) doi ughi șase potronici răsura (suprataxă în favoarea acelor care o încasau), mesericii care taie vite trei potronici de vacă, cinci bani de oaie sau capră, doi bani de miel; horilca care vine de sus sau de jos doi zloți și doi bani de cofă ; de butea de vin ce se vinde, trei ocă, de blănar și de cojocar doi ughi și răsura șase potronici².

Și în Țara Romînească pare să fi existat o dare identică ; o primă indicație în acest sens ar fi mențiunea. din actul dat la 1588 de Mihnea Turcitul mănăstirii „din jos de București” prin care se concedează „de la orașul domniei mele din Țîrgoviște și cîte un cîntar de ceară”³. Prin urmare în Țara Romînească ceara, ca dare se percepea din orașe. Documentul de mai sus amintește privilegiile de concesiune a comanăritului din Mlddova și ne sugerează că în Țara Romînească contribuabilii acestei dări erau aceiași ca și în Moldova.

O dovadă tîrzie în acest sens este porunca dată de Brîncoveanu la 1695 să se încaseze cămănăritul de la cîrciumi⁴.

Pe de altă parte într-un document din 1644 se pomenește de un oarecare Ion paharnic fiu al lui Isar căminarul, ceea ce ar fi o dovadă că darea camenei exista în Țara Romînească la începutul sec. XVII de vreme ce exista dregătorul însărcinat cu perceperea lui. Dacă coroborăm această informație cu hrisovul lui Mihnea Turcitul din 1588 putem trage concluzia că și în Țara Romînească cămănăritul este tot atît de vechi ca și în Moldova.

¹ Vezi I. B o g d a n , *Documentele de la Ștefan cel Mare*, voi. I, p. 333 ; II, p. 275 și E p. M e h i s e d e c , *Cronica Romanului* I, p. 19, 49.

^a N. I o r g a , *Studii și documente*, VI, *Condica de porunci a lui Mavrocordat*, p. 219.

¹ *Doc. priv. ist. Rom.*, B. XVI, voi. V, p. 376.

^{*} N. I o r g a , *Studii și documente*, V, *Condica de porunci a Sui Constantin Brîncoveanu*, p. 345.

Sulgiui Dacă judecăm după datele când apar în documente dregătorii însărcinați cu administrarea acestei dări, constatăm că sulgiul este foarte vechi. Primul sulger esfe menționat în Moldova la 1456¹, iar în Țara Românească la 1496². Darea ca atare este menționată în documentul din Moldova în sec. XVI³, iar în cele din Țara Românească în sec. XVII⁴.

Cum se constată din privilegiile de imunitate, darea este percepută în natură, în vaci și oi; astfel, de pildă, la 1627 Miron Barnovschi a dat poruncă ca satul Toporoții „nici sulgiu pentru vaci nici pentru oi să n-aibă a da”⁵, iar la 1667 Radu Leon, în Țara Românească scutește poslușnicii mănăstirii Crasna de oaie saca de sulgiu⁶.

Se pare că această dare era percepută numai de la țărani; astfel, la 1586 în Moldova luându-se pentru sulgiu vaca unui nemeș, domnul ordonă să i se plătească un taler sau să i se lase un om pentru lucru⁷.

Nu știm care era cuantumul de animale luate de la sate. într-un fragment de socoteli din Țara Românească de la sfârșitul sec. XVI aflăm trei mențiuni asupra dărilor luate „oie de vară”, „oie de toamnă”, și în fine „boul de iarnă”, dar nu se poate ști dacă toate aceste animale erau luate pentru sulgiu⁸. Dimpotrivă, oaia de toamnă reprezentând o valoare de 1 000 de aspri, am fi înclinați să credem că mai degrabă ar putea fi vorba de oierit.

Cu toate că nu putem aprecia cuantumul luat de la contribuabili din această dare, „Descrierea Moldovei” a lui Cantemir și alte date privind Țara Românească ne dezvăluie că vitele de sulgiu se luau pentru hrana curții domnești și pentru oastea de la curte.

M. Costăchescu, *op. cit.*, II, p. 582.

I. Bogdan, *Relațiile Țării Românești cu Brașovul*, p. 189, 262.

Doc. priv. ist. Rom., A. XVI, voi. III, p. 329.

Gh. Ghibănescu, *Surete și Izvoade*, V, p. 105.

După o copie de la Institutul de istorie al Academiei R.P.R.

Ibidem.

Doc. priv. ist. Rom., A. XVI, voi. III, p. 329.

Ibidem, B. XVI, voi. VI, p. 60.

„ . . . j- f
Zecimala din pește

Venitul domnesc din pescării este menționat în unul din primele hrisoave

privind Țara Românească prin care Vladislav Vbevod dăruiește mănăstirii Vo-dița „venitul domnesc de la opt pescării și toată viitoarea de” pește cea de la mijloc cu toate ale ei și Dunărea de la povi-nișul de la Oreahova pînă la puntea cea de sus”¹.

De aici se vede că încă de la început în Țara Românească domnul se considera ca stăpîn al apelor mari cum e Dunărea și în această calitate avea venituri din exploatarea pescăriilor.

Intr-un hrisov al lui Mircea cel Bătrîn, prin care se concedează mănăstirii Nucet bălțile de pe Dunăre, începînd de la Săpatul pînă la gura Ialomiței se vede că concesiunea este „vama de pește”². În sfîrșit, în hrisovul lui Radu cel Frumos prin care confirmă mănăstirii Dealului bălțile Camnița și Saltava se arată precis că acestea sînt date călugărilor „să ia ziciuiala din pește... ce va fi partea domnească”³. Se vede că venitul domnesc de la pescării este zeciuiala din peștele prins.

De altfel aceasta se confirmă prin acte din secolul următor, la 1502 Tismanii i se concedează „să ia din zece pești unul... fie balta mare fie m'ică”⁴. Același lucru reiese și din alte acte din 1534 și 1587⁵. Excepția ce ar ieși din hrisovul dat în favoarea mănăstirii Govora de a lua fiecare al treilea pește este singura întîlnită și nu face decît să confirme regula.

Trebuie să menționăm că, după toate aparențele, drepturile domnului asupra apelor și asupra venitului din pește se mărginesc numai la apele și bălțile Dunării. Aceasta reiese mai întîi din faptul că el concedează numai drepturi de acest fel și apoi dintr-un act din 1608 prin care ordonă stolnicilor să nu aibă nici un amestec cu balta Gălețuiului „pentru că nu este ia Dunăre ci la cîmp”⁶.

Din privilegiile moldovenești se vede că domnii primesc venituri din pescării, deci în această privință au aceleași drep-

P. P. Panaitescu, *Doc. Țării Românești*, voi. I, p. 36.³
fbidetn, voi. I, p. 82. ' *Ibidem*, I, p. 282. ' *Doc. priv. ist. Rom.*
B. XVI, I, p. 14.

Ibidem, II, p. 168 și vo!. V. p. 181
' *Ibidem*, XVII, voi. II, p. 320

turi ca și domnii din Țara Românească. Astfel vedem pe domnii Moldovei dăruind produse în natură din venitul pescăriilor; la 1442, mănăstirea Mldavița capătă două care de pește ¹ iar la 1446, mănăstirea Neamț două măji de pește de la Chilia și trei cîntare de icre negre ².

Ca și domnii din Țara Românească, domnii Moldovei concedează aceleași drepturi asupra iezerelor și râurilor mari.

Așa, la 1445 mănăstirea Moldavița capătă jumătate din iezerul Covur iar la 1456 mănăstirea Neamț iezerul Zahornei³. Din privilegiul din 1445 se vede că și în Moldova domnii primeau o cotă parte din peștele prins ; în traducerea imperfectă a acestui hrisov se spune: „Cine a prinde pește aici, trebuie călugării să ia jumătate din venit". Nu e verosimil ca domnul să fi concedat jumătate din venitul acelor care prind pește. Aceasta ne face să credem că din exploatarea pescăriilor domnii primesc o anumită parte. Din lipsă de documente care să determine care era cuantumul ce-l primeau, trebuie să admitem ipotetic, după similitudinea celorlalte dări, că e vorba și în acest caz tot de zeciuală.

Birul

In Țara Românească birul e pomenit pentru prima oară în hrisovul dat de Mihail Voievod, fiul lui Mircea cel Bătrîn, la 1408/18 mănăstirii Cozia pentru

a scuti de diverse dăjdii și slujbe zece case din Țîrgoviște. Locuitorii acelor case rămîn însă obligați de a plăti birul⁴. Afară de aceasta în sec. XV mai întîlnim trei hrisoave în care se vorbește de bir. Unul din 1441, altul din 1464 se ocupă de săraci și ultimul din 1482 în care se vorbește de birul datorit de un stăpîn de moșie ⁵. Cu toate acestea putem crede că birul ca dare a existat și înaintea datei hrisovului lui Mihail și că la data apariției lui cel puțin două categorii sociale, locuitorii de la orașe și de la țară de pe moșiile domnești, sau boierești erau obligați să plătească bir.

¹ M. Costăchescu, *op. cit.*, voi. II, p. 118.

² *Ibidem*, voi. II, p. 244.

³ *Ibidem*, II, p. 217 și p. 575.

⁴ P. P. Panaitescu, *Documentele Țării Românești*, I, p. 102.

⁵ *Ibidem*, I, p. 201, 257 și 328.

Probabil că între alte dăjdii înșirate în primul document din Țara Românească putea să figureze birul¹.

Din documentele existente nu putem însă trage nici o concluzie cu privire la cuantumul datorat, adică asupra modului de impunere și a sumei datorate ca bir, de către aceste două categorii de contribuabili.

În ce privește birul datorat de cneji, putem afirma că el a existat și înainte de 1482. În hrisovul cu această dată se dispune asupra moșiei unui oarecare Toma care fiind plătită de bir la domnie devine stăpânirea unui oarecare Roman². Se vede că ea fusese luată pentru neplata birului și vîndută de domnie noului achizitor pentru contravaloarea birului datorat, ceea ce implică existența birului, cel puțin înaintea hrisovului de vînzare a moșiei, deci anterior anului 1482.

În concluzie, documentele din Țara Românească ne dau posibilitatea să stabilim că cel puțin în sec. XV toate clasele sociale erau obligate să plătească bir fără să cunoaștem modul de impunere și cuantumul datorat.

Documentele moldovenești din sec. XV ne dau și mai puține date în această privință. Birul, adică darea este menționată pentru prima oară în 1434³, când satul Averești dăruit Mitropoliei Sucevei este scutit de această contribuție. După acest privilegiu mai urmează și altele pînă la 1500 care conțin scutiri de bir pentru locuitorii din satele mai multor mănăstiri din Moldova⁴. Dacă ne-am limita cercetările numai la aceste acte, am putea crede că în Moldova, în sec. XV plăteau bir numai locuitorii satelor mănăstirești sau boierești; un uric din 1451 și altul din 1490 întrerup această monotonie, arătînd că în cursul aceluși secol pentru casele din oraș se plătea o dare domnească mare și alta mică iar preoții plăteau o dare specială⁵.

Situația se schimbă în sec. XVI. Din primele documente din Țara Românească putem să acumulăm suficiente date pentru a putea rezolva parțial problemele ce le-am pus.

¹ P. P. Panaitescu, Documentele Țării Românești, I, p. 36—37.

² *Ibidem*, p. 328.

* M. Costăchescu, Documente înainte de Ștefan cel Mare, I* > 382.

³ *Ibidem*, II, p. 251, 288, 517 etc. *Ibidem*, p. 397; I.

Bogdan, *op. cit.*, I, p. 420.

Parcurgînd aceste documente, constatăm în primul rînd că același contribuabil putea fi obligat să plătească mai multe biruri. Astfel la 1532 Cîndea și Dumitru sînt scoși din multe biruri¹, la 1535 Dragomir spătar scoate pe Gavrea de la 3 biruri², Sora e scoasă de la două biruri³, deci oamenii trebuiau să plătească nu un bir, ci mai multe. Această împrejurare reiese mai clar dintr-un act din 29 august 1560/7 al lui Petru cel Tânăr statuînd asupra unui proces fiscal domnul constată : „cînd a umblat Roșea și Arsenie rabojari în jud. Gorj iar Dră-ghici a dat seama satului și au pus Drăghici pe Dan la trei biruri, iar pe niște oameni din sat el i-a pus cu săraci”⁴.

În al doilea rînd aflăm că existau catastife speciale în care se scriau datoriile către fisc. Aceste catastife sînt menționate mai ales spre sfîrșitul secolului XVI⁵. Însă dintr-un document din 10 iunie 1594 reiese că ele existau cu mult înaintea datei cînd sînt menționate în documente⁶. De altfel originalul unui astfel de catastif a rămas pînă în zilele noastre. El datează de la Petre Șchiopul și privește Moldova⁷. În el se înscriu cislele, adică numărul de contribuabili care sînt supuși la bir.

Din *analiza* acestor documente putem constata următoarele :

În catastiful de cisle al lui Petru Șchiopul se indică numărul contribuabililor după categoria socială și fiscală ; țărani sînt arătați pe ținuturi „Iașii 2 270 țărani istov... Fălciul 1 077 oameni cu săraci... Hotinul 1 016 țărani de istov 232 săraci”⁸. Aceste simple mențiuni ne arată că sînt două categorii de contribuabili; o categorie care are o stare materială mai bună și alții considerați ca săraci. În unele ținuturi săracii sînt înglobați împreună cu ceilalți, fără a se arăta numărul lor; de exemplu: „...Fălciu... 1 077 oameni cu săraci...”. În altele se face mențiunea aparte de numărul lor; „Hotin, 1916 țărani de istov 232 săraci...” în sfîrșit sînt ținuturi în care

¹ *Doc. priv. ist. Rom.*, B. XVI, voi. II, p. 111.

² *Ibidem*, voi. II, p. 180.

* Al. Ștefulescu, *Documente din Gorj*, p. 157. ' *Doc. priv. ist. Rom.* B. XVI, III, p. 135; vezi Al. Ștefulescu, *Documente din Gorj*, p. 144.

⁵ *Ibidem*, XVI, v. VI, p. 118 și 264.

⁶ *Ibidem*, p. 128.

⁷ Hurmuzaki, XI, p. 219.

⁸ *Ibidem*.

săracii nu sînt menționați» de loc, de pildă „Iași 2 270 țărani istov...”.

Toate acestea dovedesc că plăteau bir atît țăranii săraci cît și cei mai înstăriți, cu deosebirea că primii plăteau mai puțin.

Un hrisov din Țara Romînească, din 1594, confirmă acest lucru. Vrînd să facă un avantaj lui Andronic vistier, Mihai Viteazul modifică impunerile unor cneji care își vînduseră pămînturile „i-am scăzut cîte biruri au fost biruri mari; i-am așezat pe toți să plătească cu săracii care sînt la cei fără nimic”¹. De aici se vede bine de ce în catastiful lui Petru Șchio-pul săracii sînt semnați aparte, formînd o categorie fiscală separată, care nu plătește -birurile mari.

Din cercetarea izvoarelor rezultă că acel care era sărac, din punct de vedere fiscal nu avea vite iar criteriul de impunere erau vitele. Acest lucru se confirmă de Statutul Făgărașului din 1560, care, dezvoltînd dispozițiile Statutului din 1588, menține obiceiul vechi care era în vigoare înainte de despărțirea lui de Țara Romînească². Conform acestor statute criteriul de impunere era și acolo numărul de vite. Țăranul care avea patru vite de jug era un „caput”, o unitate impozabilă care plătea birul întreg; țăranul care avea numai două vite plătea jumătate din bir, cine avea o vită plătea numai un sfert.

Așadar, după cum constată Sivori în memoriile sale asupra lui Petru Cercel, țăranii din Țara Romînească nu plăteau același impozit, unii dădeau mai mult alții mai puțin³, evident pentru că unii aveau mai multe vite și alții mai puține. E posibil ca unii din contribuabili să plătească mai multe biruri iar alții să plătească fracțiuni de bir. De asemenea e posibil că acei care aveau mai mult de patru vite de jug, adică opt sau douăsprezece să fi fost obligați să plătească două sau trei biruri. Cronica atribuită lui Enache Kogălniceanu vorbind de reforma fiscală a lui Constantin Mavrocordat scrie: „făcea Pe țară să se cisluiască făcînd zece bucate un cap fie ce bucate și capul puindu-l la fiștecare sfert un ort”⁴. Sistemul din

* *Doc. priv. ist. Rom.*, B. VI, p. 119.

Ș t. *Meteș, Viața agrară și economică a romînilor din Ardeal*,

* Ș t. Pa seu, *Petru Cercel și Țara Romînească*, p. 176.

M. K o g ă l n i c e a n u, *Letopisește*, ed. I, voi. IV, 198.

Moldova sec. XVIII era de a considera ca unitate impozabilă la un bir „capul” format dintr-un titular om și zece vite, titularul cu douăzeci de vite forma două capete și plătea două biruri. Acest sistem de impunere îi pare normal cronicarului, i se pare excesiv numai faptul de a ține seamă de „fiecare bucată” adică de a considera ca criteriu de impunere nu numai vitele de jug dar și animalele mici cum erau oile, porcii etc.

Cu această confirmare tardivă apare ca sigur că criteriul de impunere la bir în sec. XVI era numărul de vite din proprietatea contribuabilului. Dar acest criteriu nu este singurul. Contribuabilul trebuia să aibă gospodăria lui, să fie însurat, acest lucru îl aflăm nu numai de la Savori, fostul secretar al lui Petru Cercel, care ne spune că birul este plătit de capii de familie dar și de D. Cantemir, care confirmă acest lucru pentru Moldova¹. Găsim date în același sens din sec. XVI, în Statutul Făgărașului și în diverse relații privind Țara Românească².

Documentele pe care le avem ne îngăduie să stabilim întregul sistem de impunere. Prima operație care este determinarea „capetelor” sau unităților impozabile se face la creșterea pe răboj, se dă seamă satului adică se face constatarea câți contribuabili din sat sînt buni și câți sînt săraci³, adică se întocmește un catastif ca acela al lui Petre Șchiopul pe sate, apoi se totalizează pe ținuturi. O dată făcută creșterea pe răboj, contribuabilii devin solidari și nu pot să se mute cu plata impozitelor în alte sate. Astfel, la 1587 un oarecare Manea e obligat să plătească birul unui oarecare Furnică fugit din sat „birul lui au căzut asupra lui Manea ce l-au plătit în trei ani pînă la creșterea pe răboj”⁴. Manea e solidar cu contribuabilul fugit pînă la noua creștere, adică, pînă la întocmirea noului catastif din care se scoate contribuabilul fugit. La 1597 niște vecini ai mănăstirii Tismana din Groșani sînt obligați să plătească birul la Tismana pentru că acolo i-a apucat creșterea pe răboj⁵.

¹ Șt. Păseu, *op. cit.*, p. 177; D. Cantemir, *ed. cit.*, p. 132-134.

² Șt. Meteș, *op. cit.*, p. 252; Hurmuzaki, XV/I, p. 189.

³ Al. Ștefulescu, *Documente din Gorj*, p. 144.

⁴ *Doc. priv. ist. Rom. B. XVI*, voi. V, p. 340.

⁵ *Ibidem*, voi. VI, p. 282.

În Moldova acest oficiu îl îndeplinește înscriitorul de cre-
dință sau perepisnicii ; catastiful întocmit de ei are aceeași
valoare ca și catastiful întocmit de autoritățile din Țara Ro-
mânească¹

Avînd catastiful pe țară și pe ținuturi, domnul poate sta-
bili cu ușurință randamentul unui impozit sau dacă impozitul
pe care urmează să-l plătească contribuabilul tip este supor-
tabil. De obicei domnul fixează cuantumul birului în raport cu
nevoile lui bugetare și problema cea mai obișnuită care i se
pune este de a stabili ce quantum de bir îi produce suma ne-
cesară pentru cheltuiala respectivă și alternativa inversă care
-este quantumul minim de bir necesar pentru a obține suma de
care are nevoie. Pentru a rezolva aceste probleme el nu avea
de făcut decît două operații : prima era de a înmulți quantumul
birului cu numărul contribuabililor, iar a doua de a împărți
suma datorată la numărul de contribuabili. În primul caz
domnul afla randamentul unui bir, sau cu alte cuvinte, dacă
totalul birului acoperea cheltuiala prevăzută, iar în cazul al
doilea domnul putea afla quantumul de bir datorat de fiecare
contribuabil în parte și să aprecieze dacă acest quantum putea fi
suportat de acesta. De aceea catastifele domnești sînt întocmite ca
acelea ale lui Petre Șchiopul, indicîndu-se precis numărul de
contribuabili și categoria lor, iar birurile reprezintă o sumă
certă și precisă. Simpla afirmație ce se face în ■sec. XVI
„...au plătit pentru această ocină șase biruri" sau „I-au scos
Dragomir spătar de la trei biruri"² arată și dovedește acest
lucru ; la sfîrșitul secolului XVI în Moldova exista un bir care
poartă numele de „cincizeci aspri"³.

Dar aplicînd acest sistem de impunere se putea ivi și îm-
prejurarea cînd domnul fie că nu împarte deodată toată suma
de bani pe care o cere de la țară cu numărul de contribuabili
sau atunci cînd calcula quantumul pe cap de contribuabil
ră-"mînea un cît important, adică cum spune Neculce erau
biruri ■care „n-au îmbrăcat pe fețe"⁴. Aceste biruri se
adăugau ca

M617, *Academia R.P.R. LXXX/J38*: Domnul constată că Ștefan tre-
buie „g plătească cîsla la Bahnă unde l-a apucat orînduiala și perepisnicii.
Doc. priv. ist. Rom. B. XVI, voi. II, p. 231 și 180 '
Ibidem, A. XVI, voi. IV, p. 62, p. 276. I. Neculce,
Letopiseșul, ed. Procopovici, p. 86.

supliment la contribuabilii din sate și purtau numele de năpăști. Astfel aflăm într-un hrisov din 1594 că la acea dată Mihai Viteazul, după intervenția unui boier, scoate din catastif un număr de năpăști impuse unui sat¹.

În secolul XVII documentele privind impunerile sînt mai numeroase și din această cauză avem mai multe date asupra sistemului de impunere. De la început trebuie să constatăm că și în acest secol principiul impunerii se bazează pe același sistem de întocmire de catastifuri de cisle, iar scoaterea din catastif de la visterie și scoaterea din cislă se face pe baza unei hotărîri domnești. Din sec. XVII ne-au rămas mai multe hotărîri date de domni în această privință.

Cisluirea se face pe baza aceluiași criterii ca și în secolul trecut; astfel într-un hrisov din 1623, „Ștefan Tomșa ordona ca un oarecare „Grigor să plătească cislă cum va avea bucate și cum va fi scris de îndreptieri”². La 1636 Vasile Lupu ordona „și la dajde să-i tocmiți pre putere”³. La 1650 murind un vecin din Brașov „și era scie la dajde și la zloți... și a socotit ce a rămas bucate ale vecinului ce... să rămîie la niște copii, și să fie la dajde și la zloți”⁴. La 1626 În Țara Românească Alexandru Iliaș găsește că birurile trebuie fixate după puterea contribuabilului⁵. Bacsici care vizitează Țara Românească pe vremea lui Matei Basarab constată și el că acesta este sistemul obișnuit de impunere⁶.

Ca de pe vremea lui Matei Basarab și Vasile Lupu, unitatea tip de impunere capătă denumirea de dajde⁷. Astfel la 1649 un oarecare Lupul Leliul reclamă că a plătit jumătate nume de dajde. Dintr-un document din 1667 aflăm că „cum Matei și cu Sorită le-au fost pus de la domnie în zilele lui Vasile Vodă un nume de dajde țărănească”⁸. La 1636 Vasile Lupu comunică țăranilor din Hotin... „aruncat-am și pe voi să

¹ *Doc. priv. ist. rom.* B. XVI. voi. VI, p. 118.

² Arh. St. Buc. *Episcopia de Huși*, XVII/6

³ Academia R.P.R. CCXCV/210.

⁴ *Ibidem*, XLIX/88.

⁵ Arh. St. Buc. *Filipescu*, 1/26; Ghibănescu, *Surete și Izvoade*, V, p. 96.

* Arhiva Societății de Știință și Literatură Iași, 1894, voi. V

⁷ Muzeul raional din Fălticeni, 11/10.

⁸ N. Iorga, *Studii și documente*, V. p. 88.

dați de un nume doi zloți ce iaste dajdia cînsitutului împărat" ¹. Pe de altă parte la 1639 Matei Basarab iartă satul Gledul să dea „birul domniei mele de 40 de nume”² în loc de 60 de nume cît dădea mai înainte. Într-un act din 1644 se pomeneste data „cînd s-a scris țara domniei mele pe nume” ³.

Înțelegem că în catastife „țara s-a scris pe nume” și că „în secolul precedent fiindcă au rămas săraci se poate întîmpla ca doi să fie scriși la un singur nume sau unul singur să plătească jumătate de nume, înscrierea făcîndu-se „după putere”.

Numele de dajde se stabilesc la sama răbojarilor. O dată stabilit numărul de nume sau de biruri cîte trebuie să le plătească un sat, el rămîne obligatoriu pînă la o nouă creștere pe răboj, cînd impunerea se poate schimba și morții pot fi scoși din catastif. Astfel, la 1603 un oarecare Gheorghe Comis cum-pără moșie în Mălinești cu obligația de a plăti „două biruri pînă la creștere pe răboj”⁴, pentru că pînă la această dată nu se poate schimba impunerea. La 1621 se constată că în satul Trațoșita între creștări au murit un tată și fiul său, impozitele lor au fost plătite pînă la „ultima creștere a lui Sculici și cînd a scos numele lor de la bir” ⁵. La 1639 Matei Basarab obliga pe dregătorul din neglijența căruia un contribuabil a rămas cu numele în două sate să restituie satului păgubit prin această neglijență contravaloarea dării încasate în plus⁶, evident pentru că o dată făcut catastiful are un caracter definitiv pînă la noua creștere pe răboj.

Oamenii care fug din sat între cele două conscripții fiscale pot fi readuși cu forța la domiciliul lor fiscal iar reclamanții în asemenea procese sînt de obicei satele; astfel, de pildă, la 1620 Gaspar Grațiani, după plîngerea satului Girovul, dă poruncă să fie aduși înapoi în sat Drăgușoie și Sava „că i-a apucat întocmirea în satul Girovul... să plătească unde i-a apucat perepișnicii”. Din același motiv, tot cam atunci sînt aduși la Vercești Muronasi și Iachimvaie ⁷. De multe ori strîngătorii de dare

Arh. St., *Episcopia de Roman*, IV/58. ³

Arh. St. *Govora*, XXV/15.

După o copie din Arhiva Institutului de Istorie al Academiei R.P.R

Ibidem, I, p. 90.

Arh. St. Buc., *Ep. Rîmnicea* CVI 1/4. ⁶

Academia R.P.R., 206/CXCVI.

Ibidem. LXXVII/43.

sînt mai grăbiți și încasează darea de la alt contribuabil. Satul irebuie să fie solidar. Atunci se nasc procese nesfîrșite ale contribuabililor între ei pentru birurile plătite unul pentru altul. Strîngătorii de dări nu iau numai bani, iau și vite de tot felul.

Cunoscînd sistemele de impunere, să vedem acum care sînt dările în bani, care este cuantumul lor pe unitate tip impozabilă și întrucît aceasta se poate stabili. În Moldova, unde situația pare mai complicată deoarece documentele moldovenești din sec. XV cunosc un singur impozit numit în documentele slave, 4aHb, adică dare. În unele documente privitoare la scutirile de sate această dare nu are nici o calificare în plus ; astfel în documentul din 1448 trei sate de lîngă Hîrlău¹ sau în documentul din 1475 satele mănăstirii Horodnic². În altele, referitoare la orașe, vedem, de pildă, într-un document din 1451, scutindu-se m-rii Moldavița niște case din Suceava de „dare domnească mare și mică”³ dispoziție ce se repetă unui alt beneficiar la 1528⁴. Ar reieși astfel că există o dare aparte pe sate și două dări pe casele din oraș fără a putea fixa care este cuantumul.

Spre sfîrșitul sec. XVII încep să apară biruri cu caracter fix; primul bir în acest sens este birul de 50 aspri care era plătit se pare de toate categoriile sociale și care durează cam pînă la sfîrșitul sec. XVII⁵. Nu cunoaștem nici cauzele înființării impozitului nici cauzele abrogării lui.

Urmează apoi darea împărătească care se ia pentru plata "haraciului. O vedem pomenită și sub altă formă. Astfel la 1636 într-o poruncă adresată țăranilor dintr-un județ, Vasile Lupu scrie „aruncat-am pe voi să dați de un nume cîte doi zloți ce este dajdea cinstitului împărat”⁶, la 1646 aceeași dare se definește mai pe scurt prin cuvintele „zlotul haraciului”⁷ sau pur

¹ M. Costăchescu, *op. cit.*, II, p. 310.

² I. Bogdan, *op. cit.*, I, p. 199.

³ M. Costăchescu, *Documente moldovenești*, V. II. p. 397.

⁴ *Doc. priv. ist. Rom.*, A. XVI, voi. I, p. 278.

⁵ T. Codrescu, *Uricariul*, XVIII, p. 429; T. Bălan, *op. cit.*, II. p. 86.

⁶ Academia R.P.R., *Episcopia Romanului*, N/58.

⁷ T. Bălan, *Documentele bucovinene*, voi. III, p. 28.

și simplu zlot'. Sub această formă o plătesc în special vecinii. Nu avem date să putem afirma că celelalte categorii sociale ar plăti această dare. O altă dare cu destinație și data de înființare neclară este așa-zisul „ughiu ce se ia pentru casă ce se cheamă pentru fum”². După Cantemir : „80 de aspri adică un . florin de fiecare casă ceea ce se numește fum”³ era o dare generală încasată de domn pentru nevoile țării, lucru confirmat de altfel într-o măsură și de Neculce⁴. El spune că la urcarea pe tron a lui Vasile Lupu domnul a cerut o păsuire pentru bir pe trei ani. După acești trei ani „și-au scos atunce pe țară fumărit câte un leu pe casă”. Din aceste două pasaje ar trebui să tragem concluzie că ughiul sau leul de casă este darea domnească propriu-zisă, și deci zloți și ughii de casă nu sînt altceva decît dare împărătească și domnească exprimate prin alte cuvinte, în prezent este încă greu de lămurit dacă lei, taleri și galbeni de casă sînt trei dări diferite sau același impozit în cota ce se ia de la categorii diferite.

Pînă la Mihai Viteazul, în toate hrisoavele din Țara Românească nu întîlnim nici unul din care să aibă nume diferit, adică astfel cum se obișnuiește în sec. XVII, după monedă. Apoi lucrurile se schimbă și în Țara Românească apar astfel de biruri. Unul din călătorii care au vizitat Țara Românească, anume Bacsici, ne-a lăsat un buget de venituri și cheltuieli al lui Matei Basarab. Cum această domnie este una dintre cele mai caracteristice pentru tot secolul, putem considera sistemul luf ca un prototip al acelor timpuri.

Bacsici susține că domnul folosește următoarele dări : 1. Tribut ce ia principele de două ori pe lună. 2. Vama zisă a mierii pentru sultan. 3. Vama zisă fumul (fumărit) de la fiecare casă⁵. Dacă cercetăm documentele timpului și le coroborăm cu cele expuse de Bacsici vedem că bugetul poate fi confirmat în

T. Codrescu, *Urlariul*, V, p. 245.

² Academia R.P.R., DXCI/26; copie la Institutul de Istorie ; T. a l a n, *op. cit.*, II, p. 86 ; N. Iorga, *Studii și documente*, VI, an. 1666.

D. Cantemir, *Descrierea Moldovei*, p. 108. * I.

Neculce, *O samă de cuvinte*, ed. Procopovici, p. 22.

Arhiva Societății de știință și literatură, Iași, 1894, voi. V, C. Ț s a r c u, *Descrierea pe scurt a provinciei Valahiei* p. 117—120.

întregime dar în afară de veniturile enumerate mai sînt și alte e. Astfel, în mai multe documente din care nu cităm decît doua din 1631 și 1635, aflăm că unele sate mănăstirești sînt

e documente de pe vremea lui ?' m afară de birul de lună mai apare „galbenul” tem apoi cita hrisoave dintre 1603 și 1636 și în sfîrșit vama mierii sau miera și ceara despre care se vorbește

scutite de „bir de lună” >. În alte documente de pe vremea lui ^t? "Sa? m afară de birul d lă i

ț)acă acestea sînt biruri în care sistemul de impunere este destul de lămurit vedem însă că uneori numele birului de lună *ste schimbat astfel : la 1638, Matei Basarab scutește o slobozie a „mănăstirii Maxineni de birul talerului». Apoi, pe vremea lui Matei Basarab, două biruri poartă numele monedei în care sînt percepute, deși impunerea birului se face după sistemul

Bacșici ne arată care este cheltuiala bugetară a lui Matei Basarab. Tributul sultanului este de 132.000 taleri, bacșisurile 205.000 taleri, și în total 427.000 taleri care urmează să se acopere dintr-un buget de venituri obișnuit de 470.000 taleri⁶

•Cum acest buget nu este totdeauna realizat domnul trebuie

^3 ^ aUe dănr ma ! dă b i i Sînt ceruți de

După cum s-a văzut mai sus săracii sau siromahii sînt impuși proporțional cu numărul de vite de arătură. Cuantumul ■dărilor este foarte greu de stabilit ; la început e posibil ca el să <t 77 i £- 3 _Sa oUm SpUne Cantemir- sau așa cum reiese din Statutul Făgărașului. Cu timpul, din cauza cerințelor crescînde ale turcilor, cuantumul birurilor variază în așa măsură încît el devine un adevărat impozit.

¹ Arh. St. Buc, *Radu-Vodă*, XIX/6

^a Acad. R.P.R. CXXV/148

⁴ Arh. St. Buc, *C. Vieroș*, 497 f. 90

Arh. St. Buc, *M-reă Nucet*, XXII/3

Articolul lui Esarcu, citat mai sus, *Ibidem*.

Birul boierilor

Particularitatea sistemului fiscal din țările noastre este aceea că darea în bani

se plătește și de stăpînii de moșii. Data de cînd se poate constata cu certitudine că și stăpînii de moșii plătesc bir este 1483; din documentul citat se vede că lui Toma, stăpînul Diteștilor, i se luase moșia mai înainte pentru că nu o plătiese de bir și a fost dată lui Roman „pentru că au plătit-o de bir la domnia mea”¹. Documente cu acest conținut găsim și în secolul următor; ele dovedesc că moșiile răspund pentru birul stăpînului lor, dar nu ne dau nici o dovadă că birul datorat de cneji și de nemeși este un bir pe pămînt². Uneori la astfel de tranzacții se arată că „l-a scos de la bir”³ sau pînă ce va putea să-l scoată de la bir⁴, adică se accentuează că birul are un caracter personal și nu funciar; din catastif trebuie să scoată o persoană și nu un bun, lucru confirmat și de modul cum este făcut catastiful lui Petru Șchiopul în care sînt trecute numai persoane impozabile capete, nu și bunuri impozabile.

Existînd un bir special pentru stăpînii de pămînt, desigur că trebuia să existe și un sistem special de impunere pentru ei; cum găsim în special cneji impuși la mai multe biruri⁵ avem motive să presupunem că atunci cînd ei aveau o capacitate economică mai mică se puteau grupa într-o singură unitate pentru a obține o unitate impozabilă, adică un caput. La aceste operații, după cum se ținea seama de animalele de jug, e probabil că se ținea seama și de pămînt. În actele din sec. XVII citim deseori mențiunea „moșie stearpă fără bir”⁶. Această mențiune este exprimată mai clar prin expresia... „moșie pustie fără bir ne-scrisă în catastif la Vistieria domnească”⁷. Dacă în sec. XV și XVI se ținea mai puțin seamă de valoarea economică a moșiilor locuite, în sec. XVII e sigur că se ține seama de această valoare

¹ *Doc. priv. ist. Rom.*, XIII, XIV, XV, p. 174.

² *Ibidem*, B. XVI, II, p. 231.

³ *Ibidem*, voi. IV, p. 242.

⁴ *Ibidem*, B. XVI, voi. IV, p. 266.

⁵ „*Ibidem*, B. XVII, voi. II, p. 111; II, p. 231 și p. 281 pe care le-am citat mai sus în alt scop.

⁶ Arh. St. București, *M-rea Nucet*, 11/26. St.

Greceanu, *Genealogiile*, voi. II, p. 118.

economică ; moșiile sînt trecute în catastiful Vistieriei și se ține seamă de ele la impunere; de moșiile sterpe, de pămîntul gol sau de pădure nici acum nu se ține seamă, se țin în seamă numai bunurile exploatate de vecini.

Dar și aceasta se poate considera numai ca o probabilitate, pentru că din alte documente din sec. XVII constatăm o solidaritate fiscală între stăpîni și vecinii lor. La 1645 întîlnim o scutire dată m-rii Argeș în care se menționează să nu i se ia vite pentru birurile vecinilor săi¹. La 1650 se dă aceeași scutire m-rii Radu Vodă². La 1642 asistăm la un proces interesant: rumîinii din Curtești a lui Albu au fost siliți să plătească bir din solidaritate fiscală pentru rumîinii lui Ionașcu Comis ; acesta fiind somat să plătească, deci să restituie toți banii pentru rumîinii săi, se leapădă de moșie, domnul o dă lui Albu care a plătit³.

Această solidaritate fiscală între stăpîni și vecinii lor, cum și faptul că moșiile sterpe fără vecini nu se țineau în seamă la bir ne fac să credem că la impunerea cnejilor se țineau în seamă și moșiile lor. Quantumul birului cnezesc și nemeșesc este greu de stabilit, însăși calificarea acestor biruri ca fiind deosebite de celelalte se face rar⁴.

În sec. XVII în Țara Romînească, cînd e vorba de bir denumirea de cneaz este înlocuită cu cea de megiaș. Impozitele lor nu par a se deosebi sensibil ca denumire de acelea cerute de la vecini. Astfel la 1641 nouă megieși din Mărăcineni plătesc : „și ne-a fost birul în catastif la Vistierie șase talere și ne-au plătit din lună în lună două biruri și de găleata și de miere și de biruri haraciului și de toate dajdiile fac aceste dajdii pe tot anul 98 ughii”⁵. Cnejii ajung ca să plătească aceleași biruri ca și vecinii. Aflăm dintr-un hrisov din 1635 că la acea dată atît moștenii, cît și vecinii satului Tămășani

¹ Arh. St. București, *Episcopia Argeș*, 11/26.

² *Ibidem*, *M-rea Radu Voievod*, XXXI/16.

³ *Ibidem*, *Episcopia Argeș*, LXXXIX/8.

⁴ N. Iorga, *Studii și documente*, VI, p. 78; Ia 1637 se face mențiune de birul nemășesc, vezi C. G i u r e s c u, *Despre boieri*, p. 294 bir cnezesc, în *Studii de istorie socială*.

⁵ Arh. St. Buc. *Condica Mitropoliei Țării Romînești*, p. 52, 53.

au fugit peste Dunăre de biruri și în special de miera împărătească¹.

Cam același lucru se poate observa și în Moldova; nemeșii, adică stăpînii de moșie, sînt o categorie fiscală aparte, fiind trecuți în catastif aparte și datorind birul lor: birul nemeșesc. În sec. XVII lucrurile par a se schimba ajungîndu-se la -aceeași situație ca în Țara Romînească. Astfel vedem că stăpînii de moșie sînt solidari pentru dări cu vecinii lor; la 1608 un călugăr reclamă că i s-au luat doi boi pentru birurile acestora² la 1628 Barnovsehi ordonă dăbilarilor din Roman să nu ia vitele m-rii Agapia pentru cîsla satului Childești proprietatea mănăstirii³. În izvodul lui Gheorg'he Ștefan din 1654 asupra orînduiei birului nu se pomenește, nici categoria nemeșilor, nici categoria vecinilor între categoriile impozabile, amîndouă se confundă în clasa țăranilor⁴, adică plătesc aceleași impozite după aceleași metode de impunere.

În catastiful de cîsle a lui Petru Șchiopul în afară de principalele două categorii fiscale, a țăranilor și nemeșilor, se mai trec încă trei categorii de contribuabili: curtenii, vătăfii și popii. În documentele din Țara Romînească

**Birul vătăfilor,
curtenilor și
al breslelor**

întîmîm unele din aceste grupări menționate și considerate categorii fiscale aparte.

Curtenii sînt o categorie socială care joacă un rol destul de însemnat din toate punctele de vedere. „Letopisețul Cantacuzinesc” considera un eveniment însemnat și vrednic de notat faptul că Petru Vodă Cercel „au pus birul curții foarte mare”⁵. În documentul din 1569 se menționează: „însă feciorii Dragului și a lui Dobrin ce sînt mai sus ziși... ce au slujit domniei mele la ceata armașilor și au rămas a da domniei mele bir de curte unul cîte 250 aspri turcești ce n-au avut de unde să dea de la dînșii să-și plătească birul lor... și au vîndut toate sie lor moșii lui Dragomir logofăt... și acei bani de birurile

¹ Muzeul de Arheologie și istorie Buc, nr. 27203.

² *Doc. priv. ist. Rom.*, A. XVI, II, p. 150.

³ Arh. St. Buc, *M-rea Agapia*, XIV/12.

* N. I o r g - a, *Studii și documente*, IV, p. 263. *Letopisețul Cantacuzinesc*, ed. Simache și T. Cristescu, p. 108

de curte i-au dat Dragomir logofăt lui Ivașco vel stolnic i Tauras logofăt care au fost birari de curte" ¹.

Se înțelege că birul de curte e plătit de curteni, armășelul, adică dregătorul domnesc aflat în ceata armașilor, este în mod evident un curtean, atît pentru că plătește birul curții, cît și pentru că este un mic dregător al curții domnești.

În Moldova sînt mult mai multe date asupra curtenilor. Astfel, în afară de catastiful lui Petru Șchiopul unde sînt pomeniți în rîndul celorlalte categorii fiscale, se vorbește de curteni și în cronica moldo-polonă². În ultimul paragraf al acestei lucrări „Dregătorii Voievodului Moldovenesc” sînt pomeniți curtenii care sînt ca un fel de dvoreni polonezi (dregători de curte) și au în- fruntea lor alte trei categorii mai mari³. De aci ar reieși că curtenii ar fi niște mici dregători de curte, subalternii dregătorilor mai mari. În același sens se pot interpreta următoarele pasaje din Ureche : „Ștefan Vodă strîns-au boierii țării mari și mici și alte curte măruntă” ⁴ sau „și au pierit atunci 47 de boieri fără altă curte ce nu s-au băgat în seamă” ⁵. Boierii mari și mici, adică dregătorii, sînt legați de altă curte care este măruntă. Curtea măruntă este apropiată de dregătorii mari dar ocupă slujbe mărunte. Un exemplu de curtean ne este dat într-un act din 1612 a lui Ștefan Tomșa prin care se ordonă dăbilarilor să nu tulbure averea slugii noastre „Păcurar vistiernicel... pentru că este curtean vechi”⁶. Păcurar este un mic dregător vistiernicel după cum am văzut mai înainte că plătesc birul curții, deci sînt curteni armășei; de aci trebuie să tragem concluzia că vistierniceii, paharniceii, comișeii etc, toți subalternii marilor boieri, sînt curteni. După cum întîlnim în Moldova curteni de cămară și căroră probabil li se zice și .cărămășei⁷. Într-un document moldovean din sec. XVIII se scrie de nepotul lui N. Ciocîrlie vornic despre doamna că a fost

¹ Șt. Greceanu, *Genealogiile*, voi. I, p. 101.

² Vezi I. Bogdan, *Cronice inedite atîngătoare de istoria romînilor*, 1895, p. 134.

³ *Ibidem*, p. 134.

⁴ G. r. Ureche, *Letopiseșul*, ed. cit. p. 83.

⁵ *Ibidem*, p. 178.

⁶ *Doc. priv. ist. Rom.*, A. XVII, voi. III, p. 65.

⁷ G. Ghibănescu, *Surete și Izvoade*, V, p. 105, 212 ; VIII, 133, 138, 139, 141 etc.

curtenit, atunci cînd e pus în slujba strînsului poclonului, steagului și a sfertului întii, adică atunci cînd Îndeplinește slujba unui dregător subaltern. În Țara Romînească „roșii” sînt curteni pentru că se ocupă de impunere și de aceea sînt răspunzători cînd dăbilarii fiscului nu plătesc și fug¹.

Rămîne deci bine stabilit că curtenii sînt mici dregători subalterni ai marilor boieri; ei plătesc un bir special al categoriei din care fac parte — birul curtenesc, fiind complet separați din punct de vedere fiscal de restul țării prin acest fapt. Nu știm care era cuantumul birului curtenilor nici cum se făcea impunerea, bănuim că nu erau diferențe prea mari între sistemul de impunere a țăranilor. Birul curtenesc dăinuie în Moldova pînă la sfîrșitul secolului XVII². În Țara Romînească birul curții pare să fi dispărut înainte.

Birul vătăfilor este pomenit în catastiful lui Petru Șchiopul. Dacă din acest fapt se poate vedea că în Moldova ei au reprezentat o categorie fiscală aparte, nu se poate afirma același lucru despre Țara Romînească. Într-o poruncă a lui Constantin Brîncoveanu se vorbește de birul vătășesc al haraciului care diferă probabil de birul plătit de ceilalți contribuabili³. Însă e probabil că vătăfii despre care se vorbește în poruncă sînt vătăfi de plai; la sfîrșitul secolului XVII, alți vătăfi nu se pomenesc și ei nu mai reprezintă o categorie aparte.

Roșii apar pentru prima oară ca o categorie militară cu bir aparte într-o mențiune din „Letopisețul Cantacuzi-nesc” în care se arată că Mihnea cel rău „au pus pre roșii un bir foarte mare”⁴. Îi mai întîlnim apoi și ca element militar, afit în cronici, cit mai ales într-un raport al Țării Romînești, făcut de un călugăr catolic în sec. XVII și în așezămîntul lui Leon Tomșa din 1631 privind pe greci. Din toate aceste izvoare reiese că spre sfîrșitul sec. XVI mica boierime din Țara Romînească avea din punct de vedere militar și fiscal situație asemănătoare cu categoria roșilor de țară.

¹ Acad. R.P.R. LXXV/200, Doc. 1650

* N. Iorga, *Studii și documente*, VI., p. 90 și 91, **Raportul din 1679**.

N. Iorga, *Anciens documents de droit roumain*, II, p. 442.

Letopisețul Cantacuzinesc, ed. cit. p. 108.

După așezământul lui Leon Tomșa se pare că inițial roșii erau împărțiți în două categorii, din care cea mai importantă, roșii aleși, plăteau cîte 40 ughi de un cal la sf. Dumitru și sf. Gheorghe și nu dădeau nici oierit, nici dijmă de stupi, nici gorștine în porci, nici vinărici, fiind în această privință exact în situația boierilor în slujbe, mazililor și a logofeților domnești¹.

Din punct de vedere fiscal însă situația roșilor se schimbă spre sfîrșitul secolului; ei sînt grupați cîte doi sau trei la o cruce și în afară de birul lor specific mai plăteau și împrumutau pentru haraci². Trebuie să observăm, că la un moment dat cronicile moldovenești îi asemuie cu curtenii din Moldova deși situația lor diferă; ei nu au dregătorii, totuși fac impunerile și de aceea răspund deseori pentru dările altora³.

În Moldova nu sînt roși, dar categoria militară asemănătoare sînt călărașii; de altfel și în Țara Romînească sînt călărași. Situația lor diferă, de cea a roșilor și ca origine și ca situație materială. În Moldova, în seama lui Gheorghe Ștefan vedem că ei plătesc după nume un bir diferit de acel al țărănilor⁴. În Țara Romînească spre sfîrșitul secolului ei sînt grupați în cruci ca și roșii și dorobanții, plătind un bir special⁵.

Boierii în funcțiuni plătesc și ei bir la sfîrșitul sec. XVII. Într-un hrisov din 1594 se vede că marele logofăt Pîrvul era dator lui Mihnea cel Rău un bir de 40 000 aspri⁶. Mazilii adică boierii fără funcțiuni plătesc și ei o dare aparte; afit din punct de vedere militar cît și fiscal ei formează o categorie specială. După două hrisoave din 1663 și 1664 se vede că sînt grupați pe județe și au răspundere solidară pentru datoriile lor din bir⁷.

O ultimă categorie fiscală este formată de preoți, lucru obișnuit pentru țările noastre în epoca feudală, în care fiecare categorie specială plătea o dare specială⁸.

¹ „Magazinul Istoric pentru Dacia”, V, p. 59.

² Arh. St. București, *Așezământul lui Leon Tomșa 1631*.

³ Academia R.P.R. 226/CXLVII.

⁴ N. I o r g a, *Studii și documente* IV, p. 263. ⁵

„Magazinul Istoric pentru Dacia”, 5, p. 59. ⁸

Doc. priv. ist. Rom. XVI, voi. V, p. 128.

⁷ I. C. F i l i l i, *Cercetări și documente privitoare la istoria Principatelor Romîne*, p. 29.

⁸ Vezi de ex. Documentul lui Alexandru Iliaș dat la 1620 Arhiep. Buzău. Academia R.P.R. CXXVIII/209. Copie la Inst. de Istorie.

Această stare de lucruri este caracteristică pentru a doua jumătate a sec. XVI; în cursul sec. XV și în prima jumătate a sec. XVI a existat privilegiul imunității¹, care pune pe beneficiarii lui într-o situație specială neplătind bir, nici alte dări. Abia la mijlocul sec. XVI toți boierii sînt supuși dărilor, iar de la o vreme și mănăstirile au început să plătească și ele.

Veniturile realizate
din exploatarea
salinelor și a
minelor

La începutul secolului XVI, exploatarea salinelor era organizată într-o oarecare măsură iar domnii aveau venituri și din acestea, dispunînd și făcînd chiar donații mănăstirilor. Faptul că salinele erau în stăpînirea domniei

e confirmat de diverși călători cum ar fi Sivori sau Bandini². Salinele din Țara Romînească erau administrate și exploatare în regie de către cămărașul de ocnă. La Ocnele Mari, care erau în domeniul domnesc, probabil că dijma vecinilor domnești era încasată de domnie, dar se vede că acești vecini erau totuși plătiți. Pe lingă venitul rezultat din diferența dintre prețul de producție și cel de vînzare, domnia mai lua și o vamă de care, în natură sau în bani, de la carele încărcate la ocne; uneori această vamă este concedată mănăstirilor.

Metodele de exploatare a salinelor din Moldova erau probabil asemănătoare cu cele din Țara Romînească. Această asemănare ar reieși din actul de scutire dat la 1595 de Eremia Movilă vecinilor mănăstirii Tazlău din ocolul Pietrei în cazul în care aceasta s-ar referi la munca din saline și nu la transportul sării³. Cum însă asupra acestei chestiuni există un dubiu, nu ne rămîne decît să admitem că exploatarea se făcea după cum ne relatează misionarul Bandini, care a stat în Moldova la mijlocul sec. XVII.

Capul administrației salinelor este ca și în Țara Romînească un cătnăraș, brațele de muncă sînt însă altfel recrutate și plătite ca acolo. La ocnă lucrează așa-zișii șangăi cu care administrația are un contract special, un fel de privilegiu.

¹ Vezi cap. *Imunitatea*.

² Cf. Șt. Pa seu, *Petru Cercel și vremea sa*, 178; Cf. V. A. Ure-n e, *Codex Bandinus*, p. 50.

³ B. P. Hașdeu, „Arhiva istorică”, I₂, p. 7.

Fiecare din cele trei sute de case care compun tirgul lucrătorilor de da Trotuș trebuie să predea săptămînal domniei 40 de pietre de sare (drobi) indiferent cine ar lucra, în schimb ei primesc ca preț^a lucrului un ban de argint (sau doi bani poloni — poltoraci) și sînt scutiți de toate impozitele¹. Atît în Țara Romînească, cît și în Moldova, pe lîngă cei amintiți, la saline mai lucrau și condamnații de drept comun ; condițiile lor de lucru sînt greu de precizat.

De la o vreme, ocnele din Țara Romînească au început să se arendeze. La 1660 Grigore Ghica judecă un proces între Iorga Dediul chirengiul cu Ghindea vistier pentru sume ce i se datorau primului și pentru arenda ocnelor la sfîrșitul sec. XVII². Del Chia.ro și generalul De Baur vorbesc de arenda vămilor ca de obicei³. Pentru Moldova dispunem de mai puține date dar e probabil că lucrurile s-au întîmplat la fel ; privilegiul șangăilor a rămas și în secolul XVIII, evident cu modificări⁴.

Venitul realizat în bani de către domnii Țării Romînești din produsele minelor de sare se poate urmări timp de cîteva sute de ani. Pe la 1583, după spusele lui Sivori, minele de sare produceau 40000 scuzi în fiecare an⁵. Pe vremea lui Matei Basarab se realiza 40 000 de taleri⁶. Pentru Moldova, știm, după memoriul lui De la Croix, că venitul din saline în sec. XVII era de 25 pungi ceea ce ar reveni la⁷ 1 250 ughi (florini ung.).

Pe lîngă aceste venituri provenite din exploatarea minelor de sare trebuie să menționăm și o dare numită în Țara Romînească sārărit iar în Moldova solărit, pe care o plăteau

¹ Vezi V. A. Ureche, *Codex Bandinus*, p. 50 și N. Iorga, *Privilegiile șangăilor de la Tirgul Ocna*, Acad. Rom. Sec. Ist. 1915, serii, tom. 37.

Arh. St. Buc., *Condica Mănăstirii Hurez*, 4497, 372 v.

Del Chia.ro, *Storia delle Moderne rivoluzioni Valachia* p. 30 ;

De Baur, *Memoires historiques et geographiques*, p. 86.

Cf. N. Iorga, *Privilegiile șangăilor de la Tirgul Ocna*.

St. Pa seu, op. cit., p. 177.

Arhiva Societății de știință și literatură, voi. V, Iași, 1894, Bacșici, p. 119.

⁷ V. Mihordea, *O descriere a Moldovei înainte de Cantemir* în „Revista Istorică” XXIII (1937) n-rele 4—6, p. 22.

aceia care foloseau sarea ¹ din micile exploatări aflate în munții Moldovei sau ai Țării Românești².

Și minele de aramă constituiau un venit pentru domnie. Primele mine care se exploatează sînt cele de aramă din Oltenia de la Bratilov lîngă Baia de Aramă, Mircea cel Bătrîn și urmașii lui cedează zeciuiala, venitul pe care îl are de la mine mănăstirii Cozia ³. Această exploatare s-a întrerupt probabil în cursul timpului, o vedem însă reluată în sec. XVII cînd, la 1644, Matei Basarab cere Ghiurei Căpitanul de la Baia de Aramă să dea la haraci 1 000 taleri pentru că mina s-a redeschis în acest scop⁴. La 1660 Stoian băiașul este obligat să dea 1 200 oca de aramă dar nu o dă ⁵.

În secolul XVI, Sivori secretarul lui Petru Cercel scrie că în Țara Românească există păcură : „cera negra che pero arde benissimo”⁶. Nu avem nici o informație asupra modului de exploatare și venitului realizat. În secolul XVII aflăm dintr-un document al lui Grigore Ghica că schilerii „de la Cîmpina strîngeau din niște puțuri păcură în Valea Puturosului înainte de domnia lui Constantin Șerban Voievod și acesta a dăruit puțurile unei mănăstiri sărace⁷. Prin urmare spre începutul secolului XVII, în Țara Românească păcura se exploata de domnie și producea un venit.

În Moldova fîntînile de păcură sînt menționate în secolul XVI ca stăpînire privată. În secolul XVII la 1627 Barnovschi dăruiește mănăstirii Tazlău „fîntîna de păcură” ce este în hotarul satului Tătești⁸. Prin faptul că în act se menționează fîntîna de păcură ca o valoare economică se înțelege că ea se exploatează. Reprezenta o valoare producătoare, un venit care se conceda de către domnie.

¹ T. Codrescu, *Uricariul*, V, p. 254; Arh. St. București, S. Savei, XXIV 13/13.

* Pentru ocnele de sare vezi și mai sus cap. *Producția*.

³ P. P. Panaitescu, *Documentele Țării Românești*, I, p. 61.

⁴ Acad. R.P.R. 67/XLIII.

⁵ Arh. St. Buc., *Tismana*, LXXXVII/1S.

⁶ Șt. Pa seu, *Petru Cercel și Țara Românească* p. 172, o ceară neagră care poate arde foarte bine.

⁷ Arh. St. București, *Moldova și Țara Românească*, LIII.

⁸ După o copie de la Institutul de Istorie al Academiei R.P.R.

Același Sivori scrie că în Țara Românească sînt mine de aur, de la care domnul are un venit de 20 000 ducați pe an ¹. Din documente mai tîrzii aflăm că exploatarea aurului se face de țigani rudari înscriși într-un catastif special și ca atare obligați să lucreze și să producă ². În secolul XVIII generalul De Baur studiază mai în detaliu exploatarea aurului; probabil metoda întrebuințată este cea veche adică din sec. XIV—XVII. Pe vremea lui sînt înscriși în catastif 171 rudari care sînt obligați să plătească domniei un impozit de șase drahme de aur anual, pe de altă parte, ei sînt obligați a vinde producția lor proprie de aur marelui armaș pe un preț fix de doi lei drahma. La rîndu] său marele armaș vinde în comerț acest aur iar cîștigul realizat este un venit al domniei ³. În Moldova se pare că lucrurile stăteau la fel.

Din cele expuse putem conchide că în țările noastre domniile au căutat să scoată venituri cît mai mari nu numai din produsele agricole ci și din bogățiile miniere.

Se pare că primele mine exploatare au fost cele de sare și de "aramă". Sarea pare să fi fost exploatată direct în regie de către căimărași apoi de mai multe ori exploatarea de sare au fost date în arendă la diverși întreprinzători. Venitul după sare reprezenta o foarte importantă parte a vistieriei țării.

¹ Petrolul, aurul și arama nu prezentau un interes prea mare pentru domni, veniturile realizate nefiind prea mari.

¹ Șt. Pascu, *op. cit.* p. 178.

² Arh. Stat. București. *Condica mănăstirii Cozia*, 712 f. 422i și *ibidem* nr. 209 f. 770—78.

³ De Baur, *Memoires historiques et geographiques*, p. 86.

Capitolul VII

OASTEĂ FEUDALĂ

Structura ostii
feudale

Se știe că în general în evul mediu
ostile nobiliare erau formate din cava-
^{leii} îmbrăcați în zale și înarmați cu
spade, sulite, scuturi, arcuri și săgeți.
Atât calul, cât și armamentul repre-

zentau pentru acele timpuri valori importante, de care nu putea dispune oricine. Numai cei bogați puteau să-și procure echipamentul necesar. Pentru a putea să aibă astfel de trupe înarmate, seniorii feudali, domnii, acordau o parte din pământul lor vasalilor care în schimbul folosinței erau obligați să presteze slujba militară. Era firesc deci ca între stăpânirea pământului și slujba militară să fie o strânsă legătură și ca elementele principale, din care se recruta oastea feudală, să fie stăpînii de sate. În țările române stăpînii de sate se împărțeau în general în două categorii: în stăpîni ai mai multor sate, mari feudali, și în stăpîni ai unui singur sat sau de părți de sate, de multe ori în indiviziune, deci mici feudali. Aceste două elemente formează trupe separate și uneori au interese contrarii. Astfel, cînd boierii se revoltă împotriva lui Ștefăniță, nemeșii sînt de partea domnului — „i-au venit țara în ajutoriu”, scrie Ureche'.

Așadar în Țara Romînească și în Moldova erau două oști : oastea domnului, cea care depindea direct de el, formată din recrutarea țăranilor liberi, a nemeșilor și a micilor stăpîni de

¹ G. J. Ureche, *Letopisețul Țării Moldovei*, ediția P. P. Panaite-scu, p. 136.

pământ și oastea feudală a boierimii mari, care depindea de domn în chip indirect, pe temeiul jurământului de credință feudal. Acești mari feudali, ca și în Rusia, în Ungaria și în apus, aveau cetele, ostile lor proprii, formate din „slugile boierești”, oameni de oaste călări de pe moșiile lor, care în schimbul unor scutiri și concedare de pământ din domeniul boieresc, slujeau alături de stăpînul lor la război.

În relatarea contemporană a lui Baltazar de Piscia despre lupta de la Valea Albă (1476) se arată că Ștefan cel Mare avea pe lîngă dînsul douăzeci de mii de oșteni, dintre care „rusticii” (țărani) zece mii și „nobiles” boierii, tot zece mii. Țărani se duc să se bată cu tătarii și Ștefan rărrune cu zece mii de nobili. Bineînțeles că nu erau zece mii de boieri singuri, cifră prea mare pentru boierime, ci de boieri cu ceata lor de poslușnici militari, oastea feudală propriu-zisă¹.

Cînd Ioan Vodă cel Cumplit se luptă cu turcii, el adună oastea și contemporanul Gorecki spune că a făgăduit lefegiilor creșterea lefii, iar „călăreților” le-a cerut să repete jurământul de credință față de domn². Se vede limpede că pe lîngă oastea domnului era o oaste de călăreți care lupta pentru dînsul numai pe temeiul jurământului feudal de credință.

În Țara Romînească, tocmai în secolul XVII aflăm continuarea oștii boierilor mari: în lupta de la Finta a muntenilor împotriva moldovenilor și cazacilor (1654), scrie cronicarul muntean „mai vîrtos boiarii cei mari și al doilea cu coconii lor, cu *slugile lor*, tot cu săbiile goale intra într-înșii”³. Boierii mari luptau deci cu familia lor (coconii) și cu slugile lor înarmate, care constituiau oastea feudală boierească.

Cînd boierii mari ai Moldovei se ridică împotriva lui Ștefan Lăcustă și-l omoară (1540) scrie cronicarul Ureche cum Găneștii și Arbureștii, „dînd învățătură slugilor sale ca toți să se înarmeze și dîndu-le și jurămînt ca să le fie' cu dreptate, s-au pornit cu toții”⁴. Boierii aveau la îndemână un instrument de

¹ C. Esarcu, *O relațiune despre Ștefan cel Mare*, în „Columna lui Traian”, VII, 1876, p. 378.

² Gorecki, *Bellum Ivoniae*, la A. Papiu Illarian „Tezaur de monumente istorice”, III, p. 220.

³ *Letopisețul Cantacuzinesc*, ed. N. Simache și T. Cristescu, p. 150.

* Gr. Ureche, *Letopisețul Țării Moldovei*, ed. cit. p. 149.

luptă cu care se puteau împotrivi chiar domnului. În locul lui Ștefan Lăcustă, boierii ridică domn pe Alexandru Cornea, despre care același cronicar spune că „fusesse atunci portar la cetatea Sucevii, iar mai denainte vreme fusese slugă la Mihul hatmanul”¹, se știe că hatmanul în Moldova era în același timp și portar de Suceava, deci Mihul hatmanul *pusesse o slugă* a sa, un /militar în serviciul său personal, ca portar subaltern, la paza cetății Sucevei. Acest oștean din oastea feudală a unui boier ajunge chiar domn.

Deosebirea între cele două oști, cea feudală călare a boierilor și cea domnească formată din țărani și mici stăpîni de pămînt, care lupta pe jos se vede și mai clar dintr-un pasaj al Cronicii Moldovei privitor la Aron Vodă (1592). Aron Vodă fusese mazilit de sultan; ca unul ce jupuisse țara și asuprise pe cei de jos, se temea de țărani și le ascunde vestea mazilirii, încredințînd-o în taină numai boierilor : „pre boieri i-au învățat de au chemat *gloatele* și le-au mulțămît de slujba ce i-au făcut și le-au zis să meargă eine-și pre la casele lor”, în schimb, „au învățat călărașii să nu scoată cuvînt afară” (adică oastea boierilor care știau de mazilie). „A doua zi, adăugă cronicarul, (Aron Vodă) părăindu-i că se vor fi dus *curtenii*, au încălecat și au purces spre Iași”, însă „iată gloatele mergea pre de toate părțile”². Din acest pasaj se vede clar că gloatele și curtenii sînt același lucru, oastea de curte a domnului pusă în contrast cu călărașii, oastea boierilor.

În oastea feudală din țările romîne se iscau adesea conflicte care izvorau din deosebirea de interese din clasa boierilor mari și aceea a micilor stăpîni de pămînt. Astfel la 1563 domnul muntean Petru cel Tânăr atacă Moldova, „socotind că prea lesne o va dobîndi, pentru *împerecherea* [vrajba], *ce era între călărași și între pedestrași*”³, adică între cele două oști, care reprezentau pături sociale deosebite.

Ștefan cel Mare, spune Dlugosz, după luptele sale împotriva turcilor „pe mulți țărani din numărul pedestrașilor i-a trecut în rîndul oștenilor călări”⁴. Deci acei țărani pedestrași

¹ Gr. Ureche, *Letopiseșul Țării Moldovei*, ed. cit., p. 150. ² *Ibidem*, p. 207. ³ *Ibidem*, p. 176. I. Dlugosz, *Historiae polonicae libri*, II, Lipsea, 1712, col. 526.

care se purtaseră vitejește în război au fost trecuți în rîndurile boierilor călări, fie prin scutire de dări, deci trecerea lor între privilegiați, fie prin donații de moșii.

Trupele de nemeși și curteni au o organizare teritorială care se întrevăde din relatările cronicarilor. Astfel, în sec. XVI le găsim împărțite pe județe și ținuturi, în cete comandate de mari vătafi sau stegari. Astfel, în Moldova vornicul Țării de Sus comandă cetele din Țara ^ Sus, iar vornicul din Țara de Jos cetele din Țara de Jos. Acest lucru se confirmă de Miron Costin, care în poemul său ne spune despre vornicul Țării de Jos : „De el țin strajele vadurilor și ale granițelor în Țara de Jos" ¹. Pe de altă parte în cronici vedem că în general trupele trimise sînt comandate de marii vornici. Astfel, după cronica lui Macarie, Grozav marele vornic conduce expediția lui Petru Rareș împotriva Brașovului, Motoc mare vornic luptă împotriva lui Ioldea, Nădăbaicu mare vornic atacă pe munteni la 1553². Și în Țara Romînească vornicii joacă, împreună cu marii bani, același important rol militar. Astfel, după „Letopisețul Cantacuzinesc", Danciul marele vornic ajută pe Vlad V în lupta împotriva lui Mihnea, Neagoe vornicul ridică oaste împotriva lui Radu de la Afumați, Pătrașcu cel Bun trimite pe Socol vornicul cu trupe la Liov să aducă pe Isabella crăiasa, Alexandru II trimite pe Dragomir vornicul să gonească pe Vintilă, fiul lui Pătrașcu cel Bun etc. ³. În Țara Romînească, rolul militar pe care-l joacă vornicul Țării de Jos în Moldova îl are banul, subalternii comandanți de subunități sînt tot vătafi. În Letopisețul Cantacuzinesc se amintește de „ostile Craiovei, Jiului și Mehedinților" ⁴ sau în cronica lui Radu Popescu despre „oastea den țara dupeste Olt" ⁵ și în sfîrșit, ca să ne referim la un text privitor la Moldova, cităm Letopisețul lui Miron Cosin despre Vasile Lupu, în care se arată că „au ales 800 oșteni într-ales Orheieni și Lăpușneni" ⁶. Uneori satele erau donate cu mențiuni speciale; astfel la

¹¹ Miron Costin, *Poema Polonă*, ediția P. P. Panaitescu ; Acad. R.P.R., *Memoriile Sect. Ist.*, 1929, p. 75.

² I. Bogdan, *op. cit.*, *Cronica lui Macarie*, p. 204, 219, 220 etc.

³ *Letopisețul Cantacuzinesc*, p. 87, p. 103, p. 105, p. 107 etc.

⁴ *Ibidem*, p. 122.

⁵ *Cronica lui Radu Popescu*, p. 126.

⁶ Miron Costin, *Letopisețul*, ed. cit. p. 157.

Unitatea imediat următoare unității mai mari care este Țara de Jos, *este steagul de județ*. Steagul de județ ca unitate militară este atestat în mai multe documente. Astfel citim în Miron Costin : „Venia atunceă din ținuturi din gios niște steaguri de călărași la căutare”⁵ sau în Neculce : „era și lipcani optzeci de oameni la două steaguri”⁶. După datele Cronicii moldo-polone, în Moldova sînt 24 ținuturi și tot atîția vătăfi stegari, prin urmare comandanți de steag, deci sînt 24 de steaguri din care o parte formează contingentul Țării de Sus și altul contingentul Țării de Jos sau în Țara Romînească contingentele Olteniei și ale Munteniei.

M. Costin, *Letopisețul Țării Moldovei*, ed. cit. p. 148. I. Neculce, *Cronica*, ed. cit. p. 87.

Care este durata slujbei militare și în ce anume condiții se
Condițiile de prestează ea ? După un hrisov de scutire al
prestare ale lui Ga-vriil Moghilă din 1619 dat lui
slujbei militare Cerni-ca, fost mare vornic, ne putem da
 seama numai de sfârșitul slujbei militare, boierul fiind slobod
 și lăsat în pace de toate dările țării și de oaste „pentru că
 e bătrîn și neputincios și fără copii”¹. Am putea conchide
 cu ușurință că bătrînețea este un motiv de scutire pentru cei
 obligați a presta slujba militară. Dar în orice caz nu putem
 stabili vîrsta la care cei bătrîni sînt scutiți de slujba militară.
 Totuși durata slujbei militare pare a fi fost limitată prin vîrstă.
 Dar mai erau și alte considerente care restrîngeau activitatea
 militară. Din cronici se vede că iarna slujitorii militari stă-
 teau pe la casele lor. Astfel citim în Cronica lui Macarie că
 năvălirea lui Trifăilă a avut loc: „în vreme de iarnă, cînd
 tot ostașul se odihnește și războiul încetează”². Referindu-se
 la același eveniment, Ureche ne spune că el s-a petrecut
 „iarna cînd era toți oștenii la casele lor”³. Intr-un pasaj al
 lui Neculce putem afla mai precis în care anotimp se purtau
 războaiele și anul cînd se presta slujba militară după ter-
 minarea căreia oștenii nu mai așteptau concediul și plecau
 fără învoirea șefilor de unitate : „deci’ — scrie el — oastea
 Ducăi Vodă fiind supărată de la sf. Gheorghe la sf. Nicolai s-
 au și risipit care încotro au putut pre la casele lor”⁴. Vara
 fiind sezon de război — toți sînt gata de luptă, de pildă pe
 vremea lui Ștefăniță tătarii năvălesc în august și atunci după
 cîte ne spune Ureche : „și norocul cel bun al lui Ștefan Vodă s-
 au prijejit cu oaste gata în gura Coroviei”⁵. Tătarii sînt
 bătuți pentru că moldovenii sînt gata și nu sînt surprinși de
 atacul lor. Atacurile prin surprindere se încearcă iarna, astfel
 Trifăilă vine iarna, Ștefan cel Mare atacă Brăila iarna (27
 februarie). Matei Corvin îl atacă pe Ștefan tot spre iarnă, cam-
 pania turcilor din 1475 are loc tot spre iarnă.

¹ *Doc. priv. ist. Rom.*, B. XVII, voi. III, p. 330.

² I. Bogdan, *Vechile cronici moldovenești pînă la Ureche*, p. 100.

³ Gr. Ureche, *Letopiseșul*, ed. cit. p. 133.

⁴ I. Neculce, *Cronica*, ed. cit., p. 92.

⁵ Gr. Ureche, *Letopiseșul*, ed. cit., p. 134.

Cînd oștenii sînt chemați la oaste în timp de iarnă, timpul servit pare limitat. Astfel, după datele Cronicii moldo-germane, lupta de la Baia are loc la 14 dec. 1467 ; a doua zi la 15 decembrie, deși victorioasă, oastea lui Ștefan nu mai urmărește pe inamic să-l scoată din țară, ci se împrăștie : „În ziua de 14 decembrie într-o luni spre marți noaptea căzu Ștefan cu oastea sa peste unguri și omori foarte mulți dintre ei... Atunci a fost nimerit chiar craiul Mateiaș cu două săgeți... Dacă... Isaia... ar fi alergat unde i se poruncise, atunci n-ar fi scăpat teafăr nici un picior de ungur”¹. „În ziua de 15 decembrie într-o miercuri se împrăștia, oastea lui Ștefan Vodă așa încît și ungurii omorîră pe mulți dintre ei”². Iată o victorie transformată aproape în derută prin faptul că oastea se împrăștie din proprie inițiativă probabil pentru că considera misiunea sa ca terminată. Dar, ne spune cronicarul, se întîmplă un nou eveniment : „Chiar atunci intrară și tătarii în țară și oastea se strînse din nou în jurul lui Vodă, încît puse pe picioare o mare armată ; aceasta ajunse pînă la urechile lui Mateiaș Craiul... atunci se năpusti Ștefan Vodă cu oastea asupra tătarilor și-i alungă din țară... Cu toate acestea o oaste numeroasă se repezi și în urma craiului și i-a smuls mulți oameni, așa încît craiul nu mai putu lua din țară armele.”³. Din această descriere s-ar înțelege că, potrivit obiceiului, domnul nu avea nici un motiv să țină armata sub arme sau s-o cheme din nou, numai pentru a respinge pe unguri. Numai atacul tătăresc putea justifica o nouă chemare sub arme. Putem trage de aci concluzia că în timp de iarnă oastea putea fi chemată sub arme numai în cazul unui atac dinafară.

După cîte se știe, în apus, oastea feudală datora 40 zile de serviciu militar pe an. Dintr-un pasaj al lui Ureche reiese că, în țările noastre, această obligație este mult mai grea. Comparînc¹ situația boierimii moldovene cu cea a nobilimii polone, el cod-șată că polonii nu pot fi chemați la oaste, decît pentru lupta dinlăuntru. Sînt obligați să meargă numai cînd însuși craiul încalecă, nu sînt obligați să iasă din hotarele țării lor⁴.

Cronica moldo-germană, ed. Chițimia, p. 60, 61.

Ibidem.

Ibidem; trebuie să observăm că celelalte izvoare istorice nu con-

•irmă această parte a relatării din cronică.

⁴ G r. Ureche, *Letopiseșul*, ed. cit., p. 113 și 114.

Deci în ceea ce privește condițiile în care se îndeplinește slujba militară și timpul în care ea se (prestează, am putea constata că atât războiul în general, cât și slujba militară implicit, se fac de obicei vara sau mai bine zis de la sf. Gheorghe până la sf. Dumitru ; în acel interval de timp, slujitorii militari trebuie să fie oricând la dispoziția domnului. În timpul iernii ar trebui să stea acasă, ei însă sînt obligați să răspundă la chemări atunci cînd se produc atacuri dinafară ; după respingerea atacurilor, ei se întorc acasă. Pentru apărarea țării e chemată oastea cea mare, care este amintită în documente. Se întîmpla uneori ca stăpînul titular al unei moșii să nu poată răspunde la chemarea la oaste sau ca moșia sa să fie în stăpînirea unei femei. În astfel de cazuri aceștia sînt înlocuiți de trimișii lor. Astfel citim în Neculce că la 1683 Duca Vodă „au pus pe un Braha căpitan de au făcut un steag de oameni, tot din vătăfii boierilor și a jupîneselor celor sărace”¹. Văduvele și boierii care nu pot merge la oaste își trimit ca înlocuitori pe vătăfii lor. Dintr-o reclamație, a unei văduve se vede că trimiterea de înlocuitori era obligatorie, unitatea cerea omul²; vedem de asemenea că înlocuitorii cereau o despăgubire de la aceia care îi trimiteau. Astfel, din sec. XVII a rămas un zăpis pentru „nește bani ce au dzis că au dat unui argat a Mihalcei ce l-au mînat la oaste pre locul său. Acum ei cer 20 de veadre de vin”³. Evident, se recurgea și la bacșișuri; într-un zăpis din 1664 Negoită spătar Văcăresou se declară dator cu 55 ughi din care 25 „au dat dumnealui cumnatul Pătrașcu... serdarului pentru oaste, ca să nu meargă în Țara Ungurească”⁴.

Procedeu legal pentru a obține scutirea de slujbă este acela de a se adresa direct domnului. Ne-au rămas mai multe specimene de acte de scutire de slujbă militară. Unul din aceste acte este dat lui Mihai din Tîrgșor de către Mihai Viteazul (act fără an)⁵. Ne referim în special la acest act deoarece el este dat unui stăpîn de sat care nu e boier la data actului și care

¹ I. Neculce, *Cronică*, ed. cit., voi. I, p. 87.

² N. Iorga, *Anciens documents de droit roumain* I, p. 123.

³ *Ibidem*, II, p. 452.

⁴ Șt. Greceanu, *Genealogiile*, voi. I p. 108.

⁵ P. P. Panaitescu, *Documente privitoare la istoria lui Mihai Viteazul*, p. 143, 144.

e înscris în categoria militară a roșilor aleși, numai la data de 23 mai 1603 de către Radu Șerban¹. Un alt act de scutire e acela din 1619 citat mai sus tot pentru Țara Românească, iar pentru Moldova actul din 1606 dat de Simion Movilă unui curtean Toader din Todereni². În ce privește ultimele două scutiri trebuie să relevăm că unul din motivele trecute în act este faptul că beneficiarii nu au copii. Acest motiv e suficient pentru a vedea că scutirea nu s-ar fi acordat dacă beneficiarii ar fi avut copii, care desigur ar fi trebuit să se ducă la oaste în locul părinților.

Se înțelege că neprezentarea la oaste, de altfel ca și fuga, erau sancționate ca hicleonii. Într-un raport din sec. XVI al episcopiei de Kulm, Joannes Dantiscus, se spune că, în conformitate cu consuetudinele existente în Moldova, toți infractorii din această categorie erau condamnați să sufere înainte de moarte niște chinuri atât de grele, încât preiferau să moară în război³.

Armamentul folosit în țările noastre
Armamentul
nu f deosebea prea mult de arma-
mentul din apus ; mai intii trebuie sa
constatăm pe baza a două documente

din sec. XV că în țările noastre erau folosite zalele. La 1430, regele Ungariei socotește într-un plan de mobilizare 10 000 călăreți în zale, din Moldova și Țara Românească⁴, la 1456, domnul Moldovei se obligă să ajute pe poloni cu 400 călăreți bine înarmați cu zale⁵. Fiind vorba de un astfel de ajutor cu un număr atât de important de călăreți înzăuați, este evident că trebuie să existe acest număr de călăreți echipați. Știri interne și mai târzii confirmă aceasta. Astfel la 1570 vedem închinându-se mănăstirii Govora, zaua, coiful și brîul de argint al unui oarecare Radu Tiștăbeanu, mort, fără copii⁶. O serie de scriitori din secolul XVI ca și din secolul XVII constată că ostașii din țările române au scuturi, sulite,

¹ * *Doc. priv. ist. rom.*, B XVII, voi. I, p. 89. Situația averii lui Minai din Tîrgșor, *ibidem* p. 58.

² *Doc. priv. ist. Rom.*, A. XVII, voi. II, p. 74. N.

³ I o r g a, *Acte și fragmente*, voi. I, p. II. * H u r m u z a k i, I, p. 567.

⁴ M. C o s t ă e h e s e u, *op. cit.*, II, p. 781. '

⁵ *Doc. priv. ist. Rom.*, B. XVI, voi. III, p. 347.

coifuri, spade, arcuri, săgeți, lănci și zale¹. Verancius arată că moldovenii nu prea au zale și din această cauză întrebuințează niște haine speciale umplute cu bumbac² pe cînd în Codex Bandinus și în relația lui Paul de Alep aflăm că în Moldova erau și cuirase³.

Trebuie să relevăm că pînă în sec. XVII trupele recrutate din marea sau mica boierime (adică oastea de țară, spre deosebire de mercenari) nu par a fi întrebuințat în mare măsură armele de foc; au preferat folosirea lăncii și a săbiei.

În cronici și documente se relatează foarte pe scurt cum se face chemarea oastei. De obicei cronicarii descriu în mod extrem de lapidar aceste evenimente. Ureche scrie despre Ștefan cel Mare: „strîns-au țara și slujitorii săi”⁴ sau de Petru Șchiopul „au strîns țara și s-au gătit de dînșii”⁵. Sau citim în Letopisețul Cantacu-zinesc despre Matei Basarab: „îndată au strîns toate ostiile țării”⁶. În realitate operația chemării la oaste este puțin mai complicată. Mai întîi se trimite ordin de chemare tuturor oștenilor și apoi ei se adună, așa cel puțin ni se spune între altele și în orațiunea lui Cîrje⁷. Această chemare apare poate mai precis în solia lui Ștefan cel Mare către marele cneaz al Litvaniei Alexandru, unde se spune că această chemare se face strigînd prin toate cetățile și târgurile⁸. În chemare se indică locul de adunare, care variază după necesități; citim astfel în cronica lui Ureche că atunci cînd regele Albert al Polo-

¹ G. Reichersdorfer, *Chorographia Moldaviae 1541* în A. Papiu Marian *Tezaur de monumente istorice*, 136 Verancius, *De situ Transilv. Mold. Transalp.* (ibidem, p. 181); Gorecki, *Bellum Iyoniae*, (ibidem, p. 213); Gratianni, *De Iacobo Basilico*, p. 22, *Codex Bandinus*, p. 172; Karadja, *Un ambasador suedez la curtea lui Constantin Șerban* în „Revista istorică”, VI, 1920, p. 109, *brunya* este o cămașă de zale.

² A. Papiu, Ilarian, *op. cit.*, p. 181.

³ *Codex Bandinus*, p. 172 „Arhiva istorică”, II, p. 85.

⁴ Gr. Ureche, *Letopisețul*, ed. cit., p. 88.

⁵ *Ibidem*, p. 194.

⁶ *Letopisețul Cantacuzinesc*, p. 148.

⁷ M. Costăchescu, *Documentele moldovenești de la Ștefăniță Voievod*, p. 542.

⁸ I. Bogdan, *Documentele lui Ștefan cel Mare*, II, p. 309.

niei vine să cuprindă Moldova, Ștefan cel Mare fixează ca punct de adunare a trupelor sale târgul Romanului¹. După terminarea misiunii, în cazul lui Aron Vodă transmite prin boieri mulțumirile sale oștenilor și îi autoriză să meargă la casele lor²... Dar aceste chemări și adunări ale oștii n-au loc numai în timp de război. Astfel în învățăturile atribuite lui Neagoe Ba-sarab se vorbește de „căutări” inspecții anuale ale oștilor³. O atare inspecție e descrisă de Sommer⁴. Despot Vodă îi cheamă pe oșteni lângă cetatea Hotin, în cursul inspecției este separat de grosul escortei sale de țărani care cer să li se reducă dările. Probabil că cu această ocazie se făceau manevrele cu întreaga oștire. Cetele, instruite fiecare în parte în județul (ținutul) respectiv se adună cu această ocazie și demonstrează cunoștințele și abilitatea lor militară ; de asemenea, cu aceeași ocazie se face instrucția. După unele informații, se pare că moldovenii aveau tactici de atac specifice. Mai târziu aflăm că unii străini se interesează în mod special de aceste tactici⁵. Steaguri de cavalerie moldovenească sînt angajate ca unități militare de limbă românească distinctă nu numai de poloni și de ruși, dar și de suedezi, prusieni, austrieci și alte popoare⁶.

Atît din cronica lui Ureche, cît și din descrierile călătorilor⁷ reiese că moldovenilor le plăceau jocurile militare. Se pare că a doua zi de paști se organizau astfel de întreceri. Unii se distingeau la „halka”, adică un inel mare prins cu o frînghie de un stîlp, pe care un călăreț trebuia să-l ia cu lancea din galopul calului. O altă întrecere consta în săgetarea unei căciuli aruncate în sus, tot din galopul calului⁸.

Astfel, în epoca feudală țările noastre aveau o organizare militară asemănătoare cu a celorlalte țări europene cu unele caractere specifice în ce privește durata slujbei și tactica de luptă.

102.

¹ Gr. Ureche, *Letopisețul*, p.

² *Ibidem*, p. 207.

³ Cf. T. Codrescu, *Uricariul*, voi. XXIV, p. 11b.

⁴ *Vita Iacobi Basilici*, ediția E. Legrand, p. 39.

⁵ G. Besviconi, *Călători ruși în Moldova și Muntenia*, p. 93.

⁶ *Ibidem*, p. 93 și 94.

⁷ V. Mihordea, *O descriere a Moldovei înainte de Cantemir, Mémoires du Sieur de la Croix*, extras din „Revista istorică”, XXIII, 1937, P- 26, 27.

⁸ V. Mihordea, *op. cit.* p. 27.

Trebuie să observăm însă că de la început efectivele militare nu se mărgineau numai la marii și micii feudali. În afară de aceștia, ca și boierii mari, feudali — domnii aveau și ei o clientelă militară. Într-o scrisoare adresată brașovenilor, Vlad Țepeș cere să-i lase pe voinței să vie să slujească la dînsul, dar fără soldă pentru că nu are bani, cine va veni să slujească în astfel de condiții, „îl voi millui și-l voi hrăni ca pe slugile mele”¹. Spre deosebire de seniorii feudali, aceștia sînt îmbrăcați și înarmați, hrăniți de domn pe socoteala lui. Astfel îl vedem, de exemplu, pe Vlad Călugărul cumpărînd arme pentru ei. Radu cel Mare cumpără cojoace și cazane în care să fiarbă un bou întreg etc.².

La început, în această clientelă intră și micii și marii dregătorii domnești însărcinați cu colectarea sau perceperea diverselor dajdii de la supuși. Curtea este pomenită pentru prima oară ca element militar de Ștefan cel Mare (1478) apoi se confirmă ca atare de Cronica moldo-polonă³. În general ea este alcătuită, cum am mai spus, din dregătorii subalterni; condica lui Mavrocordat menționează această clientelă prin termenul „curtenită” și arată că ea este pusă în slujba strînsuîui poclonului steagului⁴; la 1612, Păcurar visternicel este denumit într-un document, „curtean vechiu”⁵. La 1569 birul curții din Țara Românească este plătit de armași: „feciorii Deăgului și al lui Dobrin... ei au fost slugi domniei mele la ceata armașilor”⁶. În fine, într-un hrisov din 1482 se dispune ca atunci cînd se fac gloabe în satele Snagovului, egumenul trebuie să trimită la marele dvornic „și să trimită dvornicul o slugă domnească și alta dvornicească să împlinească ei și să ducă gloaba la mănăstire, iar egumenul să dea curtenilor ce le este dreptul”⁷. De aici se vede că slugile domnești care îndeplinesc diverse funcții cu caracter civil în stat sînt curteni. În același timp ei formează o categorie militară aparte, care, spre deosebire de nemeși și

Gr. Tocilescu, *534 Documente slavo-romîne*, p. 100.

Ibidem, p. 151, 155, 199, 413 etc.

I. B o g d a n, *Documentele lui Ștefan cel Mare II*, p. 345.

N. I o r g a, *Studii și documente VI*, p. 265.

Doc. priv. ist. Rom., A, XVII, voi. III, p. 65.

Șt. D. Grece a n u, *Genealogiile*, I, p. 101.

P. P. P a n a i t e s c u, *Documentele Țării Românești*, I, p. 323.

ceji, este totdeauna la dispoziția domnului, într-o măsură ei reprezintă trupa permanentă.

Pe lângă călărime, domnul trebuie să mai aibă și infanteriști și la un moment dat și artileriști. Dacă în primele secole ale evului mediu arma principală de atac era cavaleria, arma de apărare era infanteria și cetățile. În dosul zidurilor lor, care nu se puteau dărâma ușor cu mijloacele anterioare apariției prafului de pușcă, puteau să se adăpostească un număr mai mare de oameni. Cu ajutorul cetăților se poate crea un sistem complex de apărare a unei țări, împiedicând ocuparea ei de către dușmani.

Din conținutul vechilor documente putem afla nu numai cine făcea oficiul de pază a cetăților, dar și cine se ocupa cu clădirea și întreținerea lor. Astfel putem citi că populația satelor mai multor mănăstiri din Moldova a fost scutită la diverse date de: oaste, de strajă, de posadă, de viglu, de lucru la cetate etc.¹

Când pedestrima participă la lupte, este menționată în cronici și documente. Astfel la 1450, în lupta lui Bogdan împotriva lui Alexandru și a polonilor „gloatele de pedestri, cari au făcut mare moarte în Ieși tăind cu coasele vinele cailor”². La Vaslui (1475), „mulți prinși de pedestrime au fost, ce și pre aceia pre toți i-a tăiat”³.

În toate aceste cazuri infanteria țărănească este menționată ca participând la lupte; atât din documente cât și din cronici se vede că țăranii îndeplinesc și alte munci în scopuri militare. Astfel, în „Cronica moldo-germană” se menționează că cetatea Chilia a fost reconstruită de 800 meșteri zidari și 17 000 muncitori⁴, din aceia care conform uricelor trebuiau să lucreze la cetate⁵.

Celelalte obligații ale țăranilor din Moldova și Țara Românească ca : „straja, viglu, posada” într-un sens se reduc la

¹ Vezi M. Costăchescu, *Documente moldovenești înainte de Ștefan cel Mare*, II, nr. 81, 85, 139 etc; P. P. Panaitescu, *Documentele Țării Românești*, I, nr. 4, 5, 19, 24, 29 etc.

² Gr. Ureche, *Letopisețul...*, p. 80.

³ *Ibidem*, p. 92. I. Chișimii,

op. cit., p. 66.

⁵ M. Costăchescu, *op. cit.*, II, p. 505; I. Bogdan, *op. cit.*, I, p. 95 și 200.

o singură obligație, aceea de a păzi; posada înlocuiește în unele hrisoave *viglu* ■■' și este peste tot echivalentă cu straja² și privegherea. Existența străjii o aflăm în foarte multe documente interne și externe, ea reprezintă atât slujba de poliție internă în sensul pe care-l atribuim azi acestui cuvânt. Oamenii din Băl-țatești Neamț erau „de-a pururea păzitori la straja Hangului și alte potoci prin munți la marginea hotarului spre Țara Ungurească”. Același rol îl au cîmpulungenii ca și toate satele de graniță din Țara Românească și din Moldova³. Toți cei ce trec granița trebuie controlați de străjeri; la 1408, în privilegiul liovenilor, Alexandru cel Bun îi obligă : „iar cine nu merge la Cetatea Albă va da la Tighina ca și la Cetatea Albă, afară de plata trecerii podului, la strajă 12 groși”⁴. Străjerii sînt răspunzători pentru toate neregulile acestei slujbe. Pentru o femeie care a fugit de bărbat trecînd prin strajă, se pradă tot Cîmpulungul, iar străjerul care era de rînd risca să-și piardă capul⁵; pentru un om care ocolind straja aduce un cal, străjerul plătește valoarea calului⁶. Dacă din acestea apar mici nereguli la paza graniței, din altele apar sarcinile cele mai importante ale străjii. Astfel într-un document din 1622 îi vedem pe străjerii din Cîmpulung urmărind peste hotar la Bargău niște tîlhari care prădaseră mănăstirea Putnei⁷. La 1638 poliția internă a orașului Suceava este făcută de străjeri care arestează niște oameni beți⁸.

Astfel, datele documentare ne dau posibilitatea să stabilim care erau obligațiile militare ale țăranilor la noi în epoca feudală, în timp de pace și de război și cum se exercitau aceste obligații. În această privință organizarea militară a țărilor noastre este asemănătoare cu organizarea țărilor vecine sau a țărilor

¹ P. P. Panaitescu, *Documentele Țării Românești* I, p. 134 și 102.

* M. Costăchescu, *op. cit.*, II, p. 491, 462 etc. Nu ne ocupăm de darea „posada” privind diverse vămi.

² N. Iorga, *Anciens documents de droit roumain*, II, p. 466, 468, și *Studii și documente*, V, p. 120.

³ M. Costăchescu, *op. cit.*, II, p. 631, p. 789.

⁴ A. Roselli, *Scrisori românești* în „Arhiva Bistriței”, p. 73.

⁵ *Ibidem*, p. 74.

⁶ N. Iorga, *Documente Românești în Arhiva Bistriței*, p. 40.

* *Ibidem*, p. 65.

apusene, fiecare din obligațiile de mai sus avînd o denumire specifică în latina medievală ; lucrul la cetate este *munitio-castr*i straja este *wacta, excubrae*, oastea mare *exercitum generale* sau *bellum pro patria* etc.

Evident că armata feudală de la noi ca și aceea din țările vecine și apusene nu rămîne neschimbată, organizarea ei evoluează sub diferite influențe. Apariția prafului de pușcă și a armelor de foc scumpe și complicate face să apară specialiști mercenari, fie sinețași, adică pușcași archebuzieri, fie tunari.

Noua tactică face ca în locul pedestrimii țărănești și a oștii feudale să apară o infanterie de mercenari special instruită în armată, cu lănci lungi, astfel ca să poată ține piept cavaleriei inamice. Evoluția organizării militare nu este însă întru totul identică cu cea din țările vecine. Cele două feluri de mercenari apar în țările noastre mai tîrziu ; cavaleria ușoară formată din nemeși și cneji se menține la noi mult mai multă vreme decît în apus.

Prima categorie militară este formată la munteni pînă tîrziu de roșii. În Moldova, în același timp apar sulitașii, dar după cît se pare nu durează multă vreme. Sub Gheorghe Ștefan toate grupurile militare de călăreți, cavalerie de scuteală, sînt contopite într-o singură unitate cunoscută sub denumirea de călărași.

Începînd din a doua jumătate a secolului XVII urmele oștii feudale din țările romîne încep să dispară datorită faptului că turcii împiedică pe domnii romîni să mențină armată puternică și organizată. Acest lucru este confirmat de însăși lucrarea lui Dimitrie Cantemir \ care nici nu amintește de vechea armată moldovenească.

|

Capitolul VIII

ORAȘELE

**Apariția
orașelor în**

Unele orașe din Țara Românească și din Moldova sînt anterioare întemeierii statului feudal, altele apar în secolul XV, altele, în sfîrșit, sînt mult

mai noi, și întemeierea lor se datorește unor condiții economice din acele regiuni. Între datele *ce* le avem despre orașe pe teritoriul țărilor romîne, înainte de întemeiere, este o inscripție latină în biserica din Cîmpulung în Țara Românească, care pomenește de *Laurentius comes de Longo Campo* (Cîmpulung), e vorba de un primar al comunității săsești de acolo ¹. Pentru Moldova avem informații mai numeroase. La 1335 aflăm un negustor în Polonia, Alexa Moldaowicz, adică din tîrgul Moldovei (Baia) ², iar ceva mai tîrziu, la 1345 o listă de așezări ale misionarilor franciscani pomenește orașele din „vicariatul Rusiei” : Șiret, Chilia, Baia și altele ³. Orașele se ridică de obicei în perioada feudală, în jurul unui centru întărit, a curții unui șef local, care poate fi în același timp un centru de schimb și de pază a mărfurilor. Este caracteristic faptul că în țara noastră sînt o serie de orașe care poartă numele de *tîrgul* ^{Un}ei văi de rîu : Argeș, Buzău, Cetatea Dîmboviței (Bucu-

¹ v. R. K a i n d l, *Die Deutschen in Karpathenländer* (Germanii în regiunea Carpatilor), II, p. 159-260.

² N. I o r g a, *Istoria Româniilor*, III, p. 202.

³ M. M o l d e s c u, *Catolicismul în Moldova pînă la 1400*, București, 1941, p. 87.

rești), Tîrgul Jiului, Tîrgul Gilortului, Tîrgul Trotușului, Tîrgul Bahluiului (Hîrlău) Bîrlad, Tîrgul Moldovei, (Baia), Tîrgul Șiretului, Suceava, Vaslui, și în Transilvania Tîrgul Mureșului. Aceste centre, desigur anterioare formării statului, reprezentau locul unde se făcea tîrgul de schimb pentru mărfurile văii, era centrul văii, loc apărat de o curte locală, care mai târziu a devenit o curte domnească provincială. Prin urmare, la originea multor tîrguri din țara noastră stau vechile tîrguri ale văilor.

În prima jumătate a sec. XV în Țara Românească înfloresc în special tîrgurile sau orașele din părțile muntoase, și unele tîrguri dunărene: Tîrgul Jiu, Rîmnicul Vîlcii, Argeș, Cîmpulung, Tîrgoviște, Buzău, Brăila, Giurgiu, Turnu (Măgurele), Severin, Tîrgșor. Pe atunci nu exista Bucureștiul care apare documentar la 1459, nici Craiova, care apare în a doua jumătate a secolului. Ploesții și Caracalul apar abia în vremea lui Mihai Viteazul. În Moldova, afară de tîrgurile străvechi dinainte de întemeiere, pomenite mai sus, în secolul XV apar o serie de orașe care formează capitala cîte unui ținut (sau slavonește *derjava*) : Iași, Suceava, Neamțul și Piatra, Tîrgul Frumos, Huși, Bacău, Adjud, Vaslui, Tecuci. În secolele XVI—XVII se ridică Galați, Focșanii, Botoșanii. În genere, majoritatea tîrgurilor mari din ambele țări sînt anterioare domniei, sau datează din primele timpuri, imediat următoare întemeierii statului feudal. Tîrgurile noi se datoresc inițiativei domnești. Mihai Viteazul a înființat cu privilegiul de tîrg orașe pe moșiile domnești, Caracal și Ploesți. Roman al Mușatei în Moldova a înființat la sfîrșitul secolului XIV tîrgul Roman, care poartă numele (se numește în acte și Tîrgul de Jos sau Cetatea Nouă). Așadar tîrgurile sau orașele sînt în legătură cu domnia, cel puțin în primele veacuri ale vieții de stat în cele două țări. Cum vom vedea mai jos, orașele erau considerate *ca moșii ale domniei*. Pe aceste moșii erau așezate cîte o *curte domnească*. Moșiile erau locuite de *comunități, care se bucurau de un privilegiu domnesc*. În baza acestui privilegiu, orășenii își alegeau singuri organele de cîrmuire, aveau drept de tîrg și un tîrg permanent. În această perioadă orașul era o comunitate autonomă, dependentă direct de domnie, privilegiată și închisă.

Așezarea comunității orășenilor este dublată de curtea domnească întărită sau chiar de o cetate, (ca la Roman sau la Suceava, de pildă). În același timp, din târg sau oraș mai face parte ocolul sau moșia orașului. Hotarul orașului nu se oprește la limita caselor, sau la zidurile și palisadele așezate în jurul acestor case, ci cuprinde în jurul său un teritoriu rural, dependent de oraș, cu ogoare, păduri, pășune și de asemenea și cu mai multe sate care intră în ocolul orașului. Acest ocol nu este caracteristic numai pentru orașele din țările române; și orașele din Transilvania, Ungaria, Rusia sau Italia, aveau în jurul lor câte un teritoriu al orașului, spre deosebire însă de orașele flamande, care erau mai industriale și ale căror granițe erau la zidurile orașului. În orice caz, existența ocoalelor rurale din jurul orașelor înseamnă că orășenii se ocupau cu agricultura. Țărinile din jurul orașului erau cultivate de orășeni, precum și de sătenii din satele ocolului, deci târgoveții erau și semănau ca adevărații agricultori. Despărțirea agriculturii de meșteșuguri și negoț nu era deplină în aceste orașe cu moșii. La 1453 Alexandrei, domnul Moldovei îngăduie unor săteni „să are, să semene grâu și să cosească fin în țarina târgului Suceava, ca și târgoveții”¹. Hotarul Bîrladului, așa cum apare în vremea lui Ștefan cel Mare, cuprindea un diametru de 18 km, de asemenea al Vasluiului cam tot atîta, cu numeroase sate². În Țara Românească, Gherghița cuprindea în secolul XVI un hotar întins cu numeroase sate³. Hotarul Hușilor cuprindea un număr de sate care intrau între marginile ținutului Fălciu și altele în ale ținutului Lăpușna, „ascultătoare de ocolul... Hușilor”⁴, ocol care se întindea deci în două ținuturi. Cîmpulungul din Țara Românească avea o moșie întinsă care se întindea asupra mai multor munți, și zice privilegiul domnesc : „acești munți și plaiuri au fost de baștină ai orășenilor Cîmpulungului de la moși, de la strămoși, de la așezarea orașului”⁵. Doamna Măria-văduva lui Ilie Vodă al Mol-

M. Cosfăchescu, *Documente moldovenești înainte de Ștefan cel Mare*, II, p. 463.

II ■ Bogdan, *Documentele lui Ștefan cel Mare*, I, p. 476—481 ;

¹ *Doc. priv. ist. Rom.*, B. XVI, voi. II, p. 154—155. ;

Ibidem, A, XVII, voi. II, p. „Magazinul istoric pentru Dacia” V, p. 334 și urm.

dovei avea venitul de la „tîrgul Șiret, cu suburbiile și satele care depind de dînsul”¹. Toate orașele, atît din Moldova, cît și din Țara Romînească, aveau în jurul lor un ocol sau un *hotar de moșie*, pînă la începutul secolului XIX.

Regimul de drept al acestor ocoale nu este unitar. În privilegiul Cîmpulungului din Țara Romînească se spune că ocolul este de baștină al orașenilor, moșie de baștină și ohabnică², ceea ce înseamnă că ei îl foloseau ca moșia lor. Un călător italian în Moldova în secolul XVII, vorbind de orașele din această țară, spune, că în *fiecare an* șoltuzul de oraș și pîrgarii împart locuri de arat orașenilor, din moșia tîrgului³. Estet vorba deci *ae* o proprietate de obște, în care munca individuală sau a familiei folosește numai un an același ogor.

Călătorul italian amintit adaugă că împărțirea anuală a loturilor se face cu prilejul începerii lucrărilor agricole și că numărul ogoarelor acordate fiecărei familii este proporțional cu numărul membrilor fiecărei familii⁴. Dar aceasta nu înseamnă că paralel cu aceste cîmpuri ale obștii, stîpînite în devălmășie nu era și proprietate particulară a unor orașeni pe moșia tîrgului. De pildă un vad de moară „pe ocina orașenilor” Gherghița a fost a papei Murgoci care-l vinde la 12 mai 1603 mănăstirii sf. Nicolae⁵. La 9 aprilie 1636, în tîrgul Ștefănești pe Prut se află un iaz care se numea înainte „Iazul cioclilor”. Acest iaz ajunge în stăpînirea unui oarecare Ia nou Lupan și privilegiul domnesc spune că „nimeni dintre orașeni sau dintre ciocli să tiu se amestece”. Cioclii făceau parte din breasla cioclilor care se îngrijeau de înmormîntări; ei stăpîniseră acest iaz ca o proprietate a breslei orașenești, înainte ca ea să ajungă în mîna aceluia particular⁶. În ce privește, satele din ocolul tîrgului sau, cum se spunea, satele *atîrănătoare* de ocolul tîrgului, existau cazuri cînd sătenii din acele sate erau razeși, adică stăpîni pe moșia lor : „razeșii din Ruși, de la ocolul Bo-

¹ M. Costăchescu, *op. cit.*, II, p. 781.

² „Magazinul istoric pentru Dacia”, V, p. 334.

³ C. C. Giurescu, *Le voyage de Nicolo Barsi da Luca* (Călătoria lui Nicolo Barsi da Luca) în *Melanges de l'ecole roumaine en France*, 1925, p. 307.

⁴ *Ibidem*.

⁶ *Doc. priv. ist. Rom.*, B. XVII, voi. I, p. 85—86. ⁶ Muzeul Republicii, (Documente sub dată).

toșani" ¹. În schimb, în alte cazuri acești săteni lucrau pentru orașeni, ca oameni dependenți, cum am văzut în capitolul privitor la stările sociale. Țăranii din Gănești depinzând de ocolul Țîrgului Frumos se plîng la 1672 : „Am plătit multă nevoie de tîrgoveți, de ne lua vitele și ne bătea”². În orice caz, din aceste cîteva exemple, rezultă limpede pluralitatea regimului /juridic al ocolului tîrgurilor, unde exista o stăpînire în devălmășie a orașenilor, proprietăți ale particularilor din oraș, deci ale orașenilor mai bogați, care ieșiseră din obște, un început de patriciat, stăpîniri ale răzeșilor din satele din ocol. Era o tendință progresivă ca moșia comună, care cuprindea în orice caz și pășunea de vite a orașenilor, să fie mereu strîmtată de lărgirea proprietății individuale. Mai tîrziu, la 1817, cînd nu mai exista de mult pămînt agricol în devălmășie, numai imaș comun, un act privitor la ocolul orașului Iași, arată că pe „imașul ce li s-a lăsat forășenilor] dintru în vechime să-l aibă din jurul împrejurul Iașilor pentru trebuința pășunatului vitelor lor... și-au făcut unii vii, alții ceiruri... strîmtorînd locul imașului pentru vitele orașenilor, care nu mai au unde să-și pășuneze vitele” ³. Sîntem deci la capătul unui proces de trecere treptată a pămîntului orașului folosit în devălmășie, la proprietatea particulară. Cum vom vedea imediat, orașul era al domnului, așezat pe pămîntul domnesc, depinzînd de curtea domnească provincială. Ca atare, și domnul avea drept de folosință la moșia tîrgului. În moșia orașului București era un loc numit „la ciutărie”, rezervat pentru vînătoarea domnească, pe care mai tîrziu Matei Basarab îl dăruiește mănăstirii Radu Vodă ⁴. Morile domnești din orașe și din marginea orașelor sînt amintite în mai toate tîrgurile și orașele din Țara Romînească și Moldova, încă din cele mai vechi timpuri ale vieții de stat. Nu e vorba aici de stăpînirea superioară pe care domnul o avea asupra întregului oraș, ci de anumite porțiuni rezervate folosinței directe a domnului pe moșia orașului sau chiar în oraș.

²⁷ - N. Iorga, *Studii și documente*, V., p. 232. *Ibidem* VI, p. 289.

* T- Codrescu, *Uricariul*, II, p. 22 și urm. Arh. St. Buc, *Pечеți*, 64, 20 august 1648.

Orașul era deci o moșie privilegiată stăpînită de o comunitate cu anumite drepturi speciale, deosebite de ale țăranilor liberi. Această moșie aparținea însă domnului. Pînă la o vreme, cînd domnii au început să doneze bisericii și particularilor unele orașe, toate orașele țării erau sub stăpînirea domnului. În tratatul încheiat între Petru cel Mare și domnul Moldovei Dimitrie Cantemir, la 1711, se prevede printre altele și acest lucru : „Domnul după vechile obiceiuri, va stăpîni toate orașele Moldovei”¹. În documentele moldovenești se vede foarte lămurit că târgul depindea cu ocolul său de curtea domnească ce se afla în acel târg; „ocolul curților noastre de la Piatra” spune Ștefan cel Mare², iar în Țara Romînească Vlad Inneacatul pune pe 12 boieri să hotărînicească „ocina domnească din Gherghița”³ și această mențiune se află într-un hrisov în care domnul spune că a dăruit „acest hrisov al domniei mele orașului domniei mele ce se chiamă Gherghița”. Privilegiul era deci ooncedat orășenilor din Gherghița care aveau folosința hotarului, dar peste stăpînirea lor, se suprapunea, stăpînirea domnească. Cînd Ștefan cel Mare așază hotarele Vasluiului el spune: „am ilipit toate aceste de mai sus numitele sate și silești către târgul nostru Vasluiul și să fie domniei mele uric cu tot venitul și fiilor domniei mele și nepoților și strănepoților, preastrănepoților și la tot neamul domniei mele, nestrămutat”⁴. Orașul cu moșia lui era socotit deci o moșie a domnului, cu formele obișnuite pentru confirmarea moșiilor particulare. În adevăr, domnul poate uza de târg, de moșia târgului, în total sau în parte ca de moșia lui, adică să facă donații din ea, să vîndă părți dintr-însa pe bani, sau, dimpotrivă, s-o mărească prin cumpărături. La 1448 Petru Vodă al Moldovei miluiește pe sluga sa credincioasă, boierul Marco, dăruindu-i între altele „prisaca lui Ferțea în hotarul târgului”⁵. La 1475 Ștefan cel Mare dă lui Cosma satul Tor-

¹ D. A. Sturdza, și Colescu Vartic, *Acte și documente*, { I, p. 17.

■*

² I. Bogdan, *Documentele lui Ștefan cel Mare*, p. 465.

³ *Doc. priv. ist. Rom.B. XVI v.II*, p. 154—155.

⁴ I. Bogdan, *Documentele lui Ștefan cel Mare*, I, p. 481.

⁵ M. Costăchescu, *Doc. mold. înainte de Ștefan cel Mare*, H. p. 360.

toșești „și noi înșine l-am luat din hotarul nostru al Pietrii ca acel sat să-i fie dat lui de la noi”¹. În secolul XVI și în cel următor se înmulțesc daniile și vânzările domnești din moșiile târgurilor pe care domnia le donează pentru răsplata slujbelor credincioase. La 20 martie 1592, Aron Vodă al Moldovei dăruiește lui Ureche logofăt, satul Lățcani „ascultător de Cetatea Nouă a Romanului”². Cazurile de vânzări sînt de asemenea numeroase în această epocă : Petru Șchiopul dăruiește unui boier un vad de moară în hotarul târgului Bacău, „pentru că a dat domniei mele un cal sur”³. Alexandru Iliaș vinde lui Scherlet din Zorileni seliștea domnească Bălăceni, ascultătoare de ocolul Bîrlad, pentru o sumă de bani, ce s-a dat în trebuința țării, „avînd mare greutate de la Poartă și de la vizir și de la domnia sa, hanul”⁴.

În ceea ce privește Țara Românească, situația este într-
cîtva deosebită ; și aci domnul are voie ca și în Moldova să dispună de hotarele târgurilor, dar în cele mai multe cazuri domnul este obligat să dea o despăgubire în bani sau cu alte ocine în schimb, un fel de răscumpărare. Neagoe Basarab dăduse ocina Flămînzești mănăstirii de la Argeș și în schimb cumpără cu 6 000 de aspri ocina Zigorenilor de la fiul lui Cotescu, „de a dat-o domnia lui orașenilor în locul ocinelor de la Flămînzești”⁵. Alexandru Mircea *cumpără* 9 ogoare și vii din „cîmpul orașului Buzău” de la numeroși orașeni, arătați cu numele și cu prețul primit de fiecare, indicat în cartea domnească și dă această moșie episcopiei de Buzău⁶. Este un fapt recunoscut de stăpînirea Țării Romînești că domnul trebuia să plătească orașenilor părțile din moșia orașului pe care el le desprindea din acest hotar și le dona particularilor. Orașenii din Argeș se plîng ca de un abuz că Neagoe Basarab le luase o moșie „așa au pîrît orașenii din Argeș... că au avut și acea moșie pe din două, dar le-a luat-o răposatul Basarab Voevod

¹ I. B o g d a n , *op. cit.* II, p. 205.

² *Doc. priv. ist. Rom.*, A. XVI, voi. IV, p. 51.

³ *Ibidem*, voi. IV, p. 90.

⁴ Colecția Se. Calirachi, 1632—1633.

⁵ După confirmarea din 8 febr. 1608, *Doc. priv. ist. Rom.*, B. XVII, vol. I, p. 293—296.

⁶ *Ibidem*, sec. XVI, voi. IV, p. 65.

și nu le-a plătit pentru această ocină"¹. Toate acestea dovedesc că în Țara Românească, deși orașele se aflau ca și în Moldova sub autoritatea domnului, puterea orășenilor, drepturile lor erau mai mari, li se recunoștea stăpânirea reală, nu numai uzufructul temporar al moșiei târgului. Această stare superioară, cu drepturi mai mari, acordate orașelor muntene decât celor moldovenești, firește din cauza unei puteri economice mai mari a orășenilor munteni, o vom constata nu numai în privința drepturilor asupra moșiei orașului, ci și în alte domenii ale drepturilor și privilegiilor orășenești. Se pare că dreptul mai mare al domnului din Moldova asupra orașelor din țara lui derivă din aceea că de la începuturile țării târgurile moldovenești erau în jurul unei curți sau a unei cetăți domnești așezate în târg, cu garnizoană militară și întărire, fapt care nu se constată în Țara Românească, unde cetățile erau în locuri izolate : cetatea teleajenului, a Poienarilor, a Turnului, și chiar a Giurgiului, care se afla pe o insulă (excepție fac Bucureștii). În Moldova târgul și ocolul târgului era *atârnat* (dependent) de cetatea sau de curtea domnească din mijlocul târgului: ara amintit mai sus de satul Lățcani, „ascultător de Cetatea Nouă a Romanului” (20 martie 1592)². Bogdan III vorbește de „satele domniei mele ce sînt sub ascultarea scaunului cetății Sucevei”³. Ștefan cel Mare pomenește un sat „ascultător de curțile de la Bacău”⁴ sau de „ocolul curților de la Piatra”⁵. Firește că prezența autorității domnești în mijlocul târgului era o apăsare asupra orășenilor și o stingherire a libertăților lor. Puterea domnească asupra orașelor s-a exercitat și mai târziu, chiar și după dispariția cetăților și a curților întărite, punînd în cumpănă drepturile orășenești. Așa s-a ajuns la vînzarea și la donarea unor târguri moldovenești întregi către particulari sau către biserică, mai ales în epoca domnilor fanarioți, cînd aceștia, hămesiți după bani, trec la desfacerea averii domeniului domnesc. În a doua jumătate a secolului XVIII Hîrlăul a fost dăruit bisericii Precista din Ro-

« Ast din 6 iulie 1560, *Ibidem* B. XVI, voi. III, p. 129. *

Doc. priv. ist. Horn., A. XVI, voi. IV, p. 51.

³ M. Costăcțescu, *Documente de la Bogdan Voevod*, p. 140.

⁴ I. Bogdan, *Documentele lui Ștefan cel Mare*, I, p. 465.

s *Ibidem*.

man', Romanul, „vatra târgului” Episcopiei de Roman,² Vasluiul lui Costache Ghica, hatman³ și așa mai departe. Este drept că și în Țara Românească avem cazuri de orașe aparținând unor particulari încă din secolul XVI. dar aici avem un alt aspect al dezvoltării vieții orășenești. În Țara Românească puterea unor mari familii boierești care rivalizează cu domnul, face să treacă „dreptul de oraș” adică forma privilegiată orășenească, asupra unor sate boierești ridicate la rangul de oraș. Este sigur că orașul Craiova a fost în a doua jumătate a veacului XV o moșie boierească, a Craioveștilor. Craioveștii, luând asupra lor bănia, adică administrarea ereditară a Olteniei, moșia lor Craiova devine oraș, iar mai târziu numai prin moștenire (Neagoe Basarab era descendent din Craiovești) trece pe seama domniei. Buzăștii capătă de la Radu Șerban stăpânirea Tîrgu-Jiului, printr-un privilegiu în care există unele mențiuni, desigur false, că orașul fusese al strămoșilor lor⁴. Aceste orașe stăpânite numai de cele mai puternice și bogate familii boierești, sînt fără îndoială o excepție și sînt de scurtă durată. În general însă, în Țara Românească viața orășenească a rămas autonomă sub oblăduirea și protecția domniei.

Pînă în secolul XVI putem spune că boierimea nu era legată de târguri; ea își avea curțile sale pe moșii și nu era nevoită să se folosească de târguri, decît doar în mică măsură pentru vînzarea produselor de pe moșii sau pentru cumpărăturile de mărfuri aduse de peste graniță. În secolul XVI și mai ales în cel următor boierii încep să-și clădească sau să-și cumpere case la târguri, terenuri, pivnițe etc, formîndu-și „curți” urbane. Cauza acestui fenomen este nu numai dorința boierilor de a sta alături de curtea domnească, în orașul în care se afla curtea domnească, ci în primul rînd dintr-o serie de alte cauze economice. Importanța pieței economice a orașelor începe să crească, orașele încetează de a mai fi niște sate mari, animate de comerț mai viu doar în zilele de iarmaroc, ele devin târguri permanente unde-și pot desface cu preț bun produsele moșiilor. De aceea boierii care se așază la orașe nu se mul-

T. Codrescu, *Uricariul*, X, p. 210.

N. Iorga, *Documente Callimachi*, I, p. 486.

T. Codrescu, *Uricariul*, I, p. 144.

Doc. priv. ist. Rom. B. XVII, voi. I, p. 132—136.

tumesc cu case de locuit, ci achiziționează pivnițe în piață pentru depozitarea produselor moșiilor lor, în special a vinului, și prăvălii în piață. Mănăstirile, ale căror domenii au o viață economică asemănătoare cu a celor boierești, se grăbesc și ele să devină stăpîne pe numeroase prăvălii și locuri în orașe. De observat că pe cînd în secolul XV, toate mănăstirile erau în locuri izolate la munte sau departe de drumurile umblate, prin păduri, adevărate locuri de retragere, în secolul următor se clădesc 'tot mai mult mănăstiri în mijlocul orașelor mari, cît mai aproape de piață : în București și Iași se ridică o serie de mănăstiri mari și bogate ca Radu Vodă (sf. Treime), Mihai Vodă, Trei Ierarhi, Golia etc.

Roierii achiziționează chiar locuri în moșiile orașelor. Astfel jupan Dragomir în vremea lui Neagoe Basarab achiziționează, la Rîmnicul Vîlcii, „casele lui și locul din jurul orașului, pe care-l are împreună cu orășenii”¹. La 6 februarie 1587 un act al municipalității orașului București arată că morile din de jos de oraș fuseseră date de Alexandru Vodă Mircea lui Dobromir mare ban, „ca să se hrănească cu această moară”. Iar dinspre Lupești a cumpărat, „Dobromir ban de la Dan fiul lui Ene din oraș pe 750 de aspri”. Morile lui Dobromir banul ajung mai tîrziu în stăpînirea mănăstirii sf. Treime (Radu Vodă)². Banul Craiovei, ca să „se hrănească”, deci ca să cîștige, pune stăpînire pe niște mori la Dîmbovița în orașul București. La 1626 se întărește lui Radu logofăt un loc de casă în orașul București „care este din jos de via domnească, alături cu ulița în lung pînă la apa Dîmboviței”. Acest loc a fost cumpărat cu 1 400 de aspri, cu știrea vecinilor din mahala³. Mănăstirea Plumbuita avea la 18 iunie 1650 o vie în București, în Dealul Moldovenilor și o casă în oraș cu grădină de zarzavat⁴. Numărul boierilor care aveau prăvălii în piață în orașe este destul de mare: de pildă Radu Șerban întărește jupăniței Chiajna vorniceasa, „să fie în oraș în București loc de 7 prăvălii”, cumpărate de la orășeni cu 8 000 de aspri, cu știrea orășenilor,

¹ *Doc. priv. ist. Rom.* B. XVI, voi. I, p. 138.

² *Ibidem.* B. XVI, voi. V, p. 294—295.

³ *Arh. St., Mitrop. Țării Românești*, IV, p. 61.

⁴ *Ibidem, M-rea Plumbuita*, X/2.

mari și mici¹. La Tîrgoviște, Ilie comis achiziționează un lde casă, „alături de locul jupanului Radu mare comis ...și casa lui Dumitru județul... de la Ulița Mare,... și a făcut pivniță... și o grădină². La Pitești, Vlaicul logofăt avea caselului ou pivniță și grădini. În Moldova, la Iași, în 23 februarie 1629 Miron Barnovsehi întărește mănăstirii Bîrnova, pivnița de chervăsăria (hanul), „unde a fost casa lui Ureche fost mare vornic”. În această pivniță este năimit un orășean, Necula din Iași, „să aibă a vinde tot vinul acestor sfinte mănăstiri în cea pivniță, iar altul nimeni să nu-și puie vinul în cea pivniță”³. Este limpede că aceste așezări ale mănăstirilor și boierilor la orașe erau în legătură cu desfacerea comercială mărfurilor de pe moșiile lor. Numărul boierilor care aveau curți, prăvălii și locuri în moșia târgului este foarte mare în secolul XVII. Marii cronicari moldoveni Grigore Ureche, Mircea Costin și alți boieri își aveau casele în Iași, iar mănăstirile aveau metoașe în toate târgurile mari. De aici derivă de altfel și cuvîntul românesc „mitocan”, adică locuitor de la metoh în oraș al unei mănăstiri; e vorba de un om venit de la mănăstire izolată în munte sau pădure, care nu știe să se poarte la oraș.

Așadar, dacă în general boierii nu iau în stăpînire orade, ci ele rămîn, cum am spus, autonome sub oblăduirea domnească, totuși parțial, anume prin cumpărături și dării, boierimea feudală și marile mănăstiri se infiltrează în orașe și stăpînesc parțial case, prăvălii, grădini, mori. Este o întrebare dacă această așezare a boierimii și a mănăstirii la orașe n-a influențat asupra autonomiei orașelor, dacă aceste mănăstiri și acești boieri puteau fi supuși ascultării administrației autonome orășenești, sau dacă nu tindeau să formeze un fel de stat în stat. Lungile procese ale orășenilor de la Curtea de Argeș cu episcopia de acolo, precum și tulburările de la Roman, provocate de orășeni împotriva episcopiei de Roman, sînt dovadă a luptei pentru autonomie a orășenilor împotriva tîmței de acaparare a marilor feudali.

¹ *Doc. priv. ist. Rom.* B XVII, voi. I, p. 180. ² Arh. St. Buc, *M-reă Radu Vodă*, XVI/22. *Ibidem*, *M-reă Barnovschi*, V/1.

Organizarea
și administrația
orașelor

Administrația orașelor din Moldova și Țara Românească era organizată după principiile și formele de cîrmuire ale orașelor libere din toată Europa. Această administrație se întemeiază pe principiul că orășanul este, spre deosebire de sătean, un om liber și ca toți oamenii liberi din evul mediu, dîși întemeiază libertatea pe un privilegiu. Orășenii formează o comunitate liberă întemeiată pe interesele economice comune. Această comunitate este așezată pe locul domnesc, domnul este stăpîn suprem al orașului. De aceea orașele aveau o administrație dublă cu două feluri de organe: administrația aleasă de orășeni reprezentînd comunitatea lor și administrația domnească cu oamenii sau dregătorii domnului, reprezentînd drepturile de stăpînire ale domniei asupra moșiei sale, orașul. Bineînțeles că nu poate fi vorba de la începuturile vieții de stat, de o „administrație” locală domnească, adică de dregători ai domnului, căci un asemenea aparat administrativ lipsea. În epoca feudală aparatul administrativ era înlocuit cu concesionarea dată credincioșilor suveranului și cu acordare de beneficii. Astfel e cazul și cu orașele din Moldova în primele decenii după întemeierea statului. În primele acte ale domnilor Moldovei apar o serie de boieri martori, membri ai sfatului domnesc cu indicația unui oraș după numele lor : Mihai de la Dorohoi, Hotco de la Țețina, Bîrlea de la Hîrlău, Negru de la Bîrlad, Sandu de la Hotin¹. Alături de acești boieri apar în sfatul domnesc unii boieri cu titluri de vornici (vornic de Suceava, starosti și pîrcălabi), care dovedesc totuși existența unor începuturi de administrație locală. Ce erau acești boieri de la orașe, membri de seamă ai sfatului domnesc ? Desigur că nu erau dregători însărcinați de domn cu administrația cetăților, curțiilor și orașelor respective ale domniei, căci în acest caz și numele lor ar fi fost însoțit de un titlu de vornic sau pîrcălab. Ei apar în documente pe același plan cu alți boieri de sfat al căror nume e urmat de al moșiei sau satului lor : Giurgiu de la Fră-

¹ Vezi ca exemple actele lui Alexandru cel Bun din 7 ianuarie 1403 și 28 iunie 1411, la M. Costăchescu, *op. cit.*, I, p. 46—48 și 84—86.

tăuți, Hotco de la Mamornița etc. Este evident că aceștia din urmă erau *stăpîinii* moșiilor respective ; dovadă limpede este cazul lui Giurgiu de la Frătăuți de vreme ce urmașii lui moștensesc domeniul Frătăuți și-l vînd, în vremea lui Ștefan cel Mare ¹. Rezultă de aici că și boierii de la Dorohoi, Țețina, Bîrlad, Hotin, erau stăpîinii acestor orașe și cetăți. Cu alte cuvinte, domnul nu avea acolo o curte cu oștenii și dregătorii lui, ci o concedea unui feudal, pe viață sau pe un timp limitat, ca el să asigure apărarea cu mijloacele proprii, și să strîngă veniturile domnești. Că acești Hotco, Mihail și alții erau feudali în slujba domnului moldovean, cărora li se concedaseră temporar anumite tîrguri și cetăți domnești, rezultă din mai multe privilegii ale vremii. La 1452 Alexandrei Voievod poruncește: „cine va stăpîni de la noi Tighina... să nu se amestece în acele iezere” ²; (în textul slav este verbul *derjati*, care trebuie tradus cu *a stăpîni*), iar într-un uric de la 1453 al aceluiași voievod : „Cine va stăpîni Neamțul să nu ia pe acei tătari de la mănăstirea noastră” ³. Apariția pîrcălabilor la toate cetățile și a vornicilor la tîrguri este destul de tîrzie; în prima jumătate a secolului XV este cu totul excepțională. Pe atunci domnii obișnuiau, după obiceiul timpului, să concedeze cîrmuirea curților orășenești unor boieri, mari stăpîni de domenii feudale în împrejurimi, cărora li se încredința paza și administrația pe contul mijloacelor de care dispuneau. Trecerea de la concedarea feudală la dregătorii, adică la boieri >care nu lucrau pe cont propriu, ci cu oastea și dregătorii mai mici ai domnului, s-a făcut în cadrul unei schimbări mai mari și treptate, cînd boierii sfatului, cit și cei ce au oblatuire teritorială, devin dregători ai domnului, cu titluri și obliterationi anumite. Schimbarea se produce în Moldova cu începuturi de la 1440—1450 și se desăvîrșește în vremea lui Ștefan cel Mare, în Țara Romînească. În privința orașelor ea este mult mai veche, încă din vremea lui Mircea cel Bătrîn. În actul lui Mihai coregentul lui Mircea (1408—1418) sînt amintiți cu autoritate în orașul Tîrgoviște : vornicii, pristavul și folnogul ⁴.

¹ Wickenhauser, *Woronetz und Putna* (Voronețul și Putna)

* M. Costăchescu, *op. cit.*, II, p. 407. *Ibidem*, II, p. 466. P- P. Panaatescu, *Documentele Țării Roininești*, I, p. 103.

Principalul reprezentant al domnului în orașe era vornicul, al cărui nume se trage de la dvor, curte, era deci comandantul curții domnești din oraș. Cum am spus, în Țara Românească numai excepțional (ca la Tîrgoviște) se aflau curți domnești în orașe, de aceea aici avem destul de rar vornici de orașe. În schimb, pîrcălabul este în Țara Românească reprezentantul domnului în oraș, cel ce strînge vama și dările pentru domn. Se știe că numele de pîrcălab derivă prin mijlocirea unui cuvînt unguresc din cuvîntul burg graf (cornițele orașului). Pîrcălabul muntean de oraș e amintit în numeroase porunci domnești din secolul XV: „Pîrcălabii de orașe, unde sînt tîrguri, să nu ia vamă”¹. „Să nu se amestece la bălțile mănăstirii pîrcălabii din Floci”². Acești pîrcălabi munteni erau, așadar, acolo unde se făceau tîrguri (bîlciuri), ei luau dare de la tîrg de la baltă. În Moldova, vornicul de tîrg, care era firește un dregător militar, de vreme ce păzea o curte întărită, lua dijmă de la bîlci, judeca alături de organele orășenești³. În Moldova, pîrcălabul deși stătea la oraș nu era un dregător de oraș, ci autoritatea lui se întindea numai asupra ținutului, deci tocmai dincolo de granițele orașului și ale ocolului. Adesea găsim mențiunea în actele moldovenești că un sat „merge cu ocolul (tîrgul-ui) nu cu ținutul” și deci pîrcălabul n-are a se amesteca⁴.

Începînd din secolul XV vornicii de oraș din Moldova sînt treptat înlocuiți cu *ureadnici*. Ureadnicul este, spre deosebire de vornic, un dregător civil; ruinarea și dispariția curților întărite din orașe au făcut pe vornic să dispară, să fie înlocuit cu un dregător fiscal. Apariția ureadnioului înseamnă o mai mare apăsare a domniei asupra orașelor. Primul ureadnic cunoscut este cel de la Vaslui din 1521⁵. Domnul avea deci un comandant militar, un sediu fiscal în orașe și în același timp ca în tot evul mediu european, scaun de judecată la orașe. La 1440 Ilie și Ștefan, Voievozi ai Moldovei, spun într-un uric : „Iar panii

¹ P. P. Panaitescu, *Documentele Țării Românești*, p. 2161

* *Ibidem*, p. 266.

² I. Bogdan, *Documentele lui Ștefan cel Mare*, I, p. 323. Neguțătorii din Brașov aveau privilegiul de a nu fi judecați de vornici sau de Loltuzi, *ibid.* II, p. 265. Pentru luarea vămii de tîrg, I. Bogdan, *Doc. mold. din arhiv. Brașov* în „Convorbiri literare”, XXXIX, p. 838.

⁴ N. Iorga, *Studii și documente*, VI, p. 213 și VII, p. 91 și 373

⁵ M. Costăchescu, *Documente de la Ștefăniță Vodă*, p. 287.

de la Hîrlău să nu aibă nici o treabă cu acest sat"¹. Acești bojeri din oraș formau scaunul de judecată domnească din oraș, dovadă că ei apar cu mai multă precizie în privilegiile din vremea lui Ștefan cel Mare : „Să nu umble în acele sate județii de la Dorohoi”², și „de asemenea județii de la Bacău sau globnicii lor... să nu judece pe acești oameni ai mănăstirii”³. Este limpede că acești județi de la orașe, care judecau, sînt identici cu „panii” din actul mai vechi de la 1440 și reprezintă scaunul de judecată al domnului la orașe.

¹ Atît în Moldova, cît și în Țara Romînească sfatul comunal se compunea din 12 membri plus un primar. Membrii sfatului se numeau „pîrgari” (de la germanul *biirger* — orășeni). În Țara Romînească primarul se numea județ (sudeț în slavonă), care este traducerea titlului primarului din orașele ardelenice : *Richter*, iar în Moldova se întitula *soltuz* (tot din nemțescul *Schultheiss*) sau cîteodată *voit* (german : *Vogi*). Numărul pîrgarilor era întotdeauna de 12, număr egal cu acela al membrilor consiliilor comunale din Germania, Flandra, Ungaria și Transilvania. Atît în Moldova, cît și în Țara Romînească, județul (respectiv șoltuzul) cu pîrgarii, se alegeau de orășeni numai pe un an. Aceasta rezultă din actele succesive emise de municipalitatea din Bîrlad, în care în fiecare an avem alte nume de șoltuz⁴. În Țara Romînească un memoriu contemporan spune la 1688 că „Andrea județul Cîmpu-Lungului... în fiecare an era reales de poporul cîmpulungean”⁵. O tradiție locală păstrată la Tîrgoviște arată că cei 12 pîrgari ai orașului se alegeau cîte doi, sub cerul liber în cele șase răspîntii, care corespundeau la șase cartiere. La aceste răspîntii se afla cîte o cruce, în jurul căreia se făcea alegerea pîrgarului⁶. Într-un act de la Ștefan cel Mare privitor la tîrgul Romanului este vorba de șoltuz și de pîrgari, și de „sfetnicii tîrgului” (readți tîrgovskie)⁷. Se vede că atunci, pe lîngă sfatul pîrgarilor mai era și un alt sfat oră-

D. P. Bogdan, *Acte mold. înainte de Ștefan cel Mare*, p. 28. I.

Bogdan, *Doc. lui Ștefan cel Mare*, I, p. 10. *Ibidem*, I, p. 30.

N. Iorga, *Studii și documente*, VI, p. 12, 531, VII, p. 375—376.

„Magazinul istoric pentru Dacia”, V, p. 37.

M. B. Ionescu, *Tîrgoviștea*, Tîrgoviște, 1928, după I. D. Petrescu n. 1818.

I. Bogdan, *Documentele lui Ștefan cel Mare* I, p. 10—11.

șenesc, desigur un sfat mai mare ca acel al pîrgarilor. Termenul *readți* de origine polonă corespunde cu sfatul mai mare al orașului Liov, dar după această mențiune din 1458 n-o mai întîlnim în orașele moldovenești.

*

Alături de aceste sfaturi (consilii) ale orașului, în unele orașe era cîte un sfat deosebit al unei comunități străine, căci șoltuzul și pîrgarii nu reprezentau teritoriul orașului, ci comunitatea în genere. Deci într-un oraș puteau fi mai multe comunități distincte. Astfel era cazul la Suceava unde se afla o comunitate armenească autonomă. Această comunitate avea un consiliu și un *voit* deosebit, organizare autonomă armeană care s-a menținut mai multe secole în acest oraș. Într-un act dat de domnul Moldovei la 1449 privitor la niște case de la Suceava, apar ca martori întîi boierii sfatului domnesc, apoi la rînd tîrgoveții din Suceava, Nechil voit, Serchiz voit armenesc¹. Încă din secolul XVII mai era un „șoltuz armenesc de tîrg de la Suceava”². La tîrgul Șiret, de asemenea, se afla o comunitate armenească autonomă : la 29 aprilie 1618 Radu Vodă Mihnea spune că „au venit înaintea noastră șoltuzul cu 12 pîrgari și toți sfetnicii și tîrgoveții vlahi (în textul slav) și armeni din tîrgul nostru Șiret”³. În Țara Romînească avem dovezi că în anumite tîrguri existau comunități grecești cu organizație autonomă. Astfel, la 28 noiembrie 1580 județul și pîrgarii din București întăresc o vînzare în oraș și adaugă „amestec să nu aibă cu această casă... nici grec, nici orășean”⁴. Grecii erau o comunitate deosebită de a orășenilor, comunitate care însă principal avea voie să aibă case în tîrg. Într-un alt act al județului și pîrgarilor din Țara Romînească alături de aceștia semnează mai mulți greci din oraș, între care un oarecare Marcu „*xenibasis*”, adică bașa fmai marele] străinilor, șeful comunității negustorilor străini așezați în oraș⁵. Drepturile și atribuțiile organelor autonome alese de orășeni arată limitele autonomiei orășenești în țara noastră. În primul rînd este dreptul de jude-

¹ M. Costăchescu, u, *Doc. mold. înainte de Ștefan cel Mare*, II, p. 385—388.

² Acad. R.P.R., doc. XLI/72.

³ *Ibidem*.

⁴ *Doc. priv. ist. Rom.* B. XVI, voi. IV, p. 493. ⁶

Ibidem, voi. V p. 431.

cată, care reiese clar din acte. De pildă Ștefan cel Mare spune: „oamenii ce ascultă de mitropolie... să nu-i judece nici șoltuzii, nici pîrgarii și să nu ia gloabe de la ei, nici sfetnicii tîrgului” (1458)¹.

În Țara Romînească Ștefan Surdul scrie la 26 ianuarie 1592 : „I-am trimis domnia mea pe ei înaintea prea cinstitului mitropolit... să-i judece cu județul și cu pîrgarii și preoții și bătrînii din București”². Alături de dreptul de judecată, consiliul ales al orașenilor administra orașul. Am arătat că șoltuzul și pîrgarii distribuiau în fiecare an ogoarele de cultivat din moșia tîrgului, după puterile fiecărei familii. Atribuțiile fiscale, încasarea dărilor, aplicarea angariilor, intrau de asemenea în sarcinile lor : Mihnea Turcitul scrie județului și pîrgarilor din Buzău : „Să lăsați în pace niște vieri din oraș, dar zece, da toate dăjdiile și muncile domniei mele, să nu lucreze”³. Deci cel puțin în Țara Romînească județul și pîrgarii singuri aveau grijă de dările și muncile cuvenite domniei, ei le strîngeau și le trimiteau la curte domnului, fără a mai vorbi, bineînțeles de dările orașului, care rămîneau în casa orașenească. În Moldova, poruncile domnești de scutire de dări în tîrguri se adresează în același timp șoltuzului și pîrgarilor, cît și dregătorilor domnești : în primul rînd ureadnicul⁴. Așadar, în Moldova dreptul fiscal era împărțit între organele orașenești și cele domnești, între ele era o colaborare în această privință și măcar în vremea vornicilor, și în privința dreptului de judecată. Pe lîngă aceste două drepturi principale, judecata și fiscalul, județul și pîrgarii aveau și dreptul de a da și a confirma proprietățile particulare în oraș cu cartea lor. Aceste cărți nu sînt simple mărturii, ci acte definitive de stăpînire a pămîntului, care nu mai au nevoie de întărirea hrisovului domnesc. Ele au formular imitat după cel domnesc: „Cîrad am • fost eu, Belcea șoltuz cu 12 pîrgari, au venit înaintea noastră Și a scaunului nostru”⁵. Într-un act domnesc din 29 august

1. B o g d a n , *Doc. lui Ștefan cel Mare*, I, p. 10—14. *Doc. priv. ist. Rom.*, B XVI, voi. VI, p. 33. , *Ibidem*, voi. iy, p. 312 (Mihnea Turcitul 16 aprilie, f. dată). Vezi de pildă porunca din 20 noiembr. 1620 a lui Alexandru cad. R.P.R., LXXII/23. . I o r g a , *Studii și documente*, VII, p. 90.

1571 Alexandru Mircea dă câștig de cauză într-o judecată părții care prezintă act de proprietate de la județul și pîrgarii din Tîrgșor, deși nu se prezentase nici o confirmare domnească¹. Trebuie să mai amintim că șoltuzul supraveghea târgul și iar maroacele din oraș, dovadă că în vremea lui Ștefan cel Mare avem un oaz cînd acest dregător orășenesc confiscă din piață postavul adus de negustorii din Licv, pentru că era putred². În toată Europa, organele autonome ale comunelor aveau două semne ale autonomiei lor : pecetea târgului, semn de libertate și de drept de stăpînire și catastiful sau cartea târgului, în care se treceau toate schimbările de proprietate și judecățile. Astfel și la noi toate târgurile aveau pecetea lor. În Moldova târgurile cele mai vechi aveau sigiliul cu legendă în limba latină. Baia avea un sigiliu cu data 1300³, iar Romanul un sigiliu cu stema cap de mistreț și inscripția : „*Sigilium J par-*”
gar *Romani*”⁴.

1

Cît privește catastiful, acesta nu era o simplă condictă de copiere a actelor, ci o instituție juridică. La 20 octombrie 1602 Gligorcea șoltuz și 12 pîrgari din Iași confirmă stăpînirea -1 prăvăliei „și s-a scris *după străvechiul obicei* în catastiful oră-1 senilor”⁵. Într-o poruncă a lui Ștefan Tomșa (5 noiembrie 1613) el spune că poslușnicii episcopiei locuind în târgul Ro- man „să aibă a da dabila lor cît sînt scriși în catastih”⁶. După cum se vede catastihul târgului cuprindea și socotelile dărilor ce aveau de plătit locuitorii orașului

j

Autonomia
și privilegiile
orașelor

Toate drepturile orașului, autonomia lui, erau întemeiate pe un privilegiu j scris. La baza autonomiei orașelor me- : dievale din Europa stătea privilegiul de libertate al orașului, așa-numita -, *charta*. Asemenea privilegii orășenești, -ș aveau și orașele din Moldova și Țara Romînească. În primul rînd, ca orice privilegiu care are un cuprins teritorial, privilegiul orașului cuprinde granițele orașului. Faptul că

¹ *Doc. priv. ist. Rom.* B. XVI, voi. IV, p. 43.

² N. I o r g a, *Relațiile Moldovei cu Lembergul*, p. 26.

³ N. I o r g a, *Istoria romînilor*, III, p. 202.

⁴ *Academia R.P.R.*, LXI, p. 14.

⁵ *Documente priv. ist. Rom.*, A. XVII, voi. V, p. 61—62.

⁶ *Acad. R.P.R.*, doc. LXI/20.

domnia dă comunității orașenilor un privilegiu cuprinzând delimitarea și întinderea granițelor orașului, înseamnă că orașenii sînt stăpîni, cu rezerva stăpînirii supreme a domnului, asupra acestui teritoriu. După adagiul românesc „ai carte, ai parte”, orașenii fiind cei ce aveau cartea de hotar, erau stăpîni pe acest hotar. Și prin aceasta li se acorda drept <le autonomie, fapt de la sine înțeles într-un privilegiu de stăpînire de moșie. Într-un raport al boierilor către Vasile Lupu privitor la un hotar al Tîrgului Frumos se spune că el trebuie stabilit „după uricul tîrgului”¹; era deci un uric (act de proprietate) al tîrgului, un act prin excelență stabilind hotarele și drepturile fiecărui tîrg. Cel imai vechi privilegiu al unui oraș din Țara Românească este al Cîmpulungului, dat de Mihai Vodă, fiul lui Mircea cel Bătrîn (1418—1420). Textul original nu s-a păstrat, dar cunoaștem cuprinsul lui din diferitele întăriri succesive ale domnilor de mai târziu. El se adresează tuturor moșnenilor din oraș, le acordă scutire de găleată (deci dijma din grîne, orașenii fiind agricultori pe moșia tîrgului), de slujbă domnească, de vama pîrcălabilor de oraș, la cumpărăturile și vînzările lor. Orașenii care au *delnițe*, proprietăți particulare pe moșia tîrgului, sau vii sau case, să le stăpînească cu drept ■ereditar. Nici domnul, nici boierii nu au voie să ceară moșie în oraș, nici casă, nici vie. Pentru datorii să nu se vîndă proprietatea unui orașean altcuiva dinafară. „Legea și judecata lor [a orașenilor] să fie stătătoare” (adică definitivă, fără ■apel). Privilegiul cuprinde și hotarnica orașului cu munții ce țin de acest oraș². Desigur că acest privilegiu nu poate fi socotit ca model unic pentru toate privilegiile orașenești din Țara Românească, de vreme ce constatăm că opreliștea de a se desprinde părți din moșia tîrgului, sau aceea ca boierii să achiziționeze case, vii și moșii în oraș, nu se mai aplica în alte orașe. Fiecare oraș, în evul mediu avea privilegiul său, care nu era stereotip, ci se aplica împrejurărilor locale. Cîmpulungul pare deci a fi unul din orașele cu cea mai mare libertate din țară, datorită desigur puterii și trecerii de care se bucurau orașenii de acolo. Alte privilegii de tîrg cunoscute în Țara Românească sînt ale tîrgoviștenilor, săpate pe o cruce de piatră

¹ G. Ghibănescu, *Surete și Izvoade*, III, p. 169—170.

² „Magazinul istoric pentru Dacia”, V. p. 331 și urm. și 334 și urm.

din acest oraș. Aceste privilegii, de la Matei Basarab, confirmă „legea altor domni bătrâni” și „cărțile cele bătrâne” în privința vămii pentru butiile de vin¹. Privilegiul Piteștilor, păstrat, după obicei, tot ca o inscripție pe piatră pe o cruce din piață, privește tot vama vinului². Privilegiul Gherghiței din 17 martie 1534 dat de Vlad Vodă întărește orașenilor de acolo hotarul moșiei târgului, hotărnicit de 12 boieri, ca să le iie orașenilor „ocină și de ohabă”³.

În Moldova, Ștefan cel Mare dă privilegii orașelor Vaslui și Bîrlad, stabilind hotarele moșiilor [ocoalelor] acestor două târguri și în același timp scutește de vamă către domnie toate cumpărăturile și vânzările târgoveților în târg: „am miluit pe șoltuzii și pîrgarii și pre toți oamenii săraci din târgul Vasluiului și le-am întărit obiceiul cel vechi”⁴.

Hotărnicia Bîrladului se făcuse la cererea șoltuzului, pîr- :] gărilor și târgoveților de acolo, care se prezentaseră cu jalba în fața domnului, cerînd să li se fixeze hotarnica ocolului J târgului.

Nu toate drepturile orașului sînt trecute în privilegiul orașenesc, unele din ele se păstrau prin tradiție. Din punct de vedere al autonomiei orașenești principalul drept este acela al comunității de a se prezenta prin reprezentanții săi în fața legii, pentru a apăra proprietatea colectivă a orașului, moșia sau ocolul. Cazurile de procese ale orașenilor pentru a se apăra de cotopirile mănăstirilor și boierilor, sînt destul de numeroase. De pildă la 7 iulie 1544 Radu Paisie hotărăște în procesul dintre târgoveții de la Curtea de Argeș și mănăstirea Bistrița pentru moșia Stroești. Orașenii „rămîn de lege cu rău și urgie”. Domnul ia o amendă de la orașeni „pentru că au cotropit ocina sfintei mănăstiri”⁵. În 6 iulie 1560 începe procesul continuat sub mai mulți domni, între orașul Curtea de Argeș și mănăstirea Argeș pentru moșia Valea Flămîn-

¹ „Buletinul Comisiunii Monumentelor Istorice”, 1926, p. 88.

² *Ibidem.* 1911, p. 148.

³ Iurii Venelin, *Vlahobălgarskie gramoti* (Documente-romîno-bulgare) p. 159—161.

⁴ I. B o g d a n, *Documentele lui Ștefan cel Mare*, I, p. 476—485 și II p. 62—68.

⁵ *Doc. priv. ist. Rom. B. XVI*, voi. II, p. 314.

zești, „așa au pîrît orașenii înaintea domniei mele că au avut ei această moșie”¹. Orașul de Floci prin județul său Capătă, se judecă cu mănăstirea Mărgineni pentru satul Blagodești la 27 ianuar 1613², iar orașenii din Tîrgoviște se judecă la 1655 cu mănăstirea Dealului pentru vinăriciul de pe Dealul Voievozilor. Domnul dă orașenilor 12 boieri jurători, dar aceștia nu jură și orașul pierde procesul³; în Moldova Alexandrei Voievod dă mănăstirii Neamț o moșie domnească de lângă Tîrgu Neamțului „pe care au voit s-o vîndă tîrgoveții lui Coste Tole”. „Dacă 'se vor pîrî tîrgoveții de la Neamț (aveau deci djept s-o facă), să plătească zavească o sută de ruble de argint⁴. La 14 septembrie 1616 tîrgoveții de la Tîrgu Neamț s-au pîrît cu mănăstirea Secul pentru o poiană, „înaintea domniei sale Radul Voievod”⁵. Ceva mai tîrziu, în 29 aprilie 1618 avem un proces în fața domnului între tîrgul Șiretului reprezentat prin șoltuz, pîrgari, șoltuzul armenesc și toți tîrgoveții cu boierul Iurașco Dracea, pentru o bucată deslipită din hota¹ rul tîrgului. „Săracii noștri tîrgoveți din tîrgul Șiret au scos privilegiile pe care le-au avut de la domnii de mai înainte pentru acest loc”. Deci domnul hotărăște în favoarea orașului, ca să stăpînească această bucată de hotar, să se folosească de ea. Orașenii pun îerîie 12 zloți în visteria domnească, taxa pentru împiedicarea reluării judecății⁶.

Domnul, deși stăpîn al orașului, nu putea să ia măsuri care ar știrbi drepturile de libertate ale orașului. Astfel, în Moldova Alexandrei Voievod stabilește că mănăstirea Probota va lua din morile domnești de la Baia 12 coloade de orz și patru coloade de grîu pe an. Aceasta, spune domnul, „cu voia șoltuzilor și pîrgarilor din Baia”. Dacă sașii din Baia vor călca această *tocmeală* a lor, atunci să dea 60 ruble de argint⁷. A fost necesară învoirea orașenilor și o *tocmeală*, ca să poată

- II, *Doc. priv. ist. Rom.*, B. XVI, voi. III, p. 129.
Ibidem, XVII, voi. II, p. 145.
 Arh. St. Buc, *M-rea Dealul X/I* (10 noiembrie 1655).
 M. Costăchescu, *Doc. mold. înainte de Ștefan cel Mare*
 525—526.
 Arh. St. Buc. *M-rea Neamț*, LIII/I bis.
 Acad. R.P.R., XLI/72.
 M. Costăchescu, *op. cit.*, II, p. 445—446.

lua mănăstirea orzul și grîul de la morile domnești din târg, care se vede bine că erau administrate și folosite de târgoveți.

În Țara Românească avem un caz cînd autoritățile municipale întăresc o hotărîre domnească privitoare la moșia târgului. La 3 decembrie 1597 Mihai Viteazul întărește mănăstirii Golgota o bucată din moșia orașului Tîrgoviște ¹. În aceeași zi județul și pîrgarii din Tîrgoviște dau cartea lor mănăstirii Golgota în care se reproduce cartea domnească și adaugă: „Deci am făcut noi, județul și 12 pîrgari, această carte a noastră, ca să fie această ocină la sfînta mănăstire Golgota de ocină și de ohabă” ². Faptul că mănăstirea a cerut județului și pîrgarilor să dea o carte de întărire după ce aveau și cartea domnească, înseamnă că altfel orășenii ar fi putut să ridice pîră, la alți domni de mai tîrziu, împotriva unui act ilegal. Deci iată că orășenii întăresc actele domnului în funcție, în ce privește orașul lor. E o dovadă de autonomie orășenească, deplină. Tot în Țara Românească și tot la sfîrșitul veacului XVI, cînd puterea orășenilor e în creștere, avem un caz de altă natură care arată libertățile și privilegiile de care se bucurau orășenii. La 1591 se iscase un proces între doi boieri pentru niște mori din Pitești. Domnul dă șase jurători, ei jură în fața județului și a 12 pîrgari, care fac cartea lor pe care o întărește domnul ³. Jurămîntul sau mărturia jurătorilor se făcea întotdeauna în fața domnului, era un drept domnesc (cîteodată concedat și marelui ban al Craiovei). În cazul citat, jurătorii jură în fața județului și pîrgarilor investiți astfel cu un drept suzeran, datorită autonomiei recunoscute a orașului.

Am arătat mai sus că există un caz cînd un oraș din Moldova a bătut monedă, drept care era rezervat exclusiv suveranilor. Dreptul de vamă, la orașe, adică vama la trecere și vama la desfacerea mărfurilor în târg se percepea și în Moldova și în Țara Românească. Această vamă era principial a domnului și se încasa de organele lui din oraș, sau de județ (șoltuz) și pîrgari, pentru domnie. Totuși o parte din vamă era rezervată orășenilor, prin privilegiul orașului.

¹ *Doc. priv. ist. Rom.* B. XVI, voi. VI, p. 398.

² *Ibidem*, p. 299—300.

³ *Ibidem*, p. 4.

Oastea orașelor Problema cetelor târgurilor, adică a armatei orașelor, nu este pînă acum destul de lămurită. Orașele libere din cele mai multe țări din Europa aveau dreptul de a ține o miliție orășenească, ce putea apăra la nevoie orașul; așa se petrec lucrurile și în orașele din Transilvania: Brașov, Sibiu, Bistrița, care au oaste proprie. În Moldova și Țara Românească avem, dovezi că orașele erau obligate să furnizeze domnului oaste, adică oameni înarmați pe socoteala orașului. Dimitrie Canteimir spune că fiecare oraș din Moldova, după mărimea moșiei sale, trebuia să dea domnului patru sau cinci bulucbași (adică șutași, deci patru sute — cinci sute de oșteni), iar lașul zece (deci o mie de oameni) ¹. Sînt mai multe cazuri cînd domnul „strigă tîrgul în dobîndă”, ceea ce înseamnă că sînt chemați la oaste orășenii, fără leafă, cu despăgubire numai din pradă (dobîndă) ². Secretarul italian al lui Mahomet II spune că în luptele sate cu turcii, o parte din oastea lui Ștefan cel Mare era alcătuită din armeni³, ceea ce înseamnă că în oastea moldoveana erau cete de orășeni, căci numai acolo se puteau afla armeni. Întrebarea este dacă aceste cete furnizate de orășeni domniei, aveau oarecare autonomie în interiorul oastei domnești și mai ales în tîrg, dacă puteau fi folosite de tîrg pentru nevoile sale proprii. Logic este să răspundem afirmativ, căci apărarea locală, la tîrguri, moșii, mănăstiri erau un principiu al apărării militare medievale. Un caz cunoscut este la 1653, cînd Vasile Lupu reluase stăpînirea în Moldova, atunci „cetatea Hotinului nici într-un chip n-au vrut să o dea tîrgoveții cu pîrcălabul lor, cu Hîjdău”. Vasile Lupu „au trimis la Hîjdeu carele era pîrcălab... și la tîrgoveți cu mare giurămînturi, ce nice într-un chip n-au vrut să dea cetatea și au ținut-o vreo „două luni. Ii încongiurase Vasilie Vodă cu niște nemți ai săi, de-j bătea și tot au ținut cetatea toată vara închisă” ⁴. Tîrgoveții din Hotin formau garnizoana cetății, aveau oastea lor deosebită, care se încumetă să se opună domnului țării. Toate

Dimitrie Canteimir, *Descriptio Moldaviae*, p. 89. Miron Costin, *Letopisețul Țării Moldovei*, București, 1944, p. 124. Donato da Lezze, *Historia Turchesca* (Istoria turcilor) ed. I, p. 89.
Miron Costin, *op. cit.*, p. 145—146.

aceste drepturi juridice și fiscale, administrative și militare ne duc la încheierea că orașele din Moldova și Țara Românească erau comune libere ca și celelalte orașe din Europa medievală. Firește gradul de libertate politică și economică depinde de puterea economică a orașelor, cele ce aveau mari bogății, relații economice depărtate și mai ales producție proprie de mari proporții, se bucurau și și-au cucerit o completă autonomie, ca de pildă, orașele din Italia sau din Flandra. Orașele din țările române, mai puțin populate, cu o producție redusă înconjurată de regiuni agricole și animaliere, s-au bucurat de o libertate mai redusă față de domnie. În această privință este o deosebire chiar între Moldova și Țara Românească, în favoarea celei din urmă, unde orașele din secolul XVI se bucură de mai mare libertate și independență față de domnie.

**Obligațiile orașelor
față de domnie**

Cercetînd obligațiile orașenilor față de domnie, constatăm în primul rînd că ei nu erau scutiți în genere de dările individuale pe care le plăteau ceilalți supuși ai domnului. Cazul de scutire de dijmă a locuitorilor din Cîmpulung, de care am vorbit, este o excepție. Unele scutiri, care nu erau totale, se prevăd în privilegiile tîrgurilor pe care le-am analizat mai sus. Orașenii din Vaslui și Bîrlad erau scutiți de vama din vînzări și cumpărări în tîrg, ou excepția peștelui, cei din Tîrgoviște și Pitești de vama vinului. În virtutea unui privilegiu al lui Dan II negustorii din Tîrgoviște puteau face comerț în toate tîrgurile țării, fără să plătească vamă. Dar în afară de aceste scutiri, orașenii erau birnici, ba chiar obligați la anumite dări speciale, datorită faptului că tîrgul era așezat pe moșia domnească, era proprietatea domnului. Pentru folosirea caselor și a curților lor, a părților individuale de moșie, orașenii plăteau domnului un fel de chirie, care în Moldova se numea bezmen. Bezmenul era o dare în natură, și anume în ceară¹. încă din prima jumătate a secolului XV se vede că tîrgoveții din Moldova dădeau ceară domnului, „pentru casele lor”². Da-

¹ D. C a n t e m i r, *Descriptio Moldaviae*, ed. cit. p. 86. * M. Costăchescu, *Doc. mold. înainte de Ștefan cel Mare*, II, p. 365-377, 397.

rea cerii de la orașe nu se pomenește în Țara Românească, în schimb încă din vremea lui Mircea cel Bătrîn, la începutul secolului XV, avem o enumerare a dărilor și muncilor la care erau obligați orașenii din Tîrgoviște. Pe lângă dările la care erau impuși contribuabilii întregii țări, darea oilor, porcilor, stupilor, găleți (de grîne), vinăriciul, cositul finului, tăiatul copacilor, podvoadă (care arată că orașenii se ocupau cu agricultura și breșterea vitelor) ei mai aveau unele obligații excepționale ca : birul și munca la rîșniță¹. În această perioadă birul nu apare încă pe întreaga țară, din cauza predominării economiei naturale. Este firesc ca el să apară întâi la orașe, căci în acest act avem prima lui mențiune în istoria noastră, deoarece la orașe se făceau tranzacții în bani. În orașele din Moldova, în special în acele în care se află un scaun al domniei, obligațiile față de domnie cresc din ce în ce mai mult din secolul XVI. Așa la 13 februarie 1585 aflăm că tîrgoveții din Iași trebuiau să presteze trei feluri de slujbe (munci) : de cetate, deci către curtea domnească, de tîrg, apoi slujba pentru obștea tîrgoveților, orînduită de șoltuz și pîrgari, și a mitropolitului. Urma apoi obligația în bani și de a găzdui în casele lor boieri, slujitori sau soli străini, care veneau în interesele domniei². La Piatra Neamț clucerii luau de la tîrgoveți dijmă de la grădinile de zarzavat : „zeciuală de varză, sămîntă de cînepă sau de mazăre”³. Se poate spune că principala deosebire dintre orașele din țările române și cele din centrul și apusul Europei, măcar și de cele din Transilvania, din punctul de vedere al situației lor juridice, constă în aceea că orașenii din Moldova și Țara Românească trebuiau să plătească birul, dijmele și muncile lor ca toți supușii țării, pe cînd în alte țări aceste obligații erau în genere răscumpărate sau desființate. Astfel, orașele din Transilvania plăteau o dată pe an, la sfîntul Martin, o sumă fixă regelui Ungariei, după care suveranul nu mai avea nici o pretenție bănească de la orașe.

¹ P. P. P a n a i t e s c u , *Documentele Țării Românești*, I, p. 101—104.

² *Doc. priv. ist. Rom.* A, XVI, voi. III, p. 268.

³ Acad. R.P.R., doc. LXXVII/42. (20 aprilie 1619).

După cum am arătat, aspectul obișnuit Meșteșugurile orașelor românești în secolul XV era orașeilor în acela al Unor Sate mari> CU m07ia p6 Care XVI—XVII¹ orașenii creșteau vite, semănau și cultivau și pe care fiecare târgoveț avea un lot agricol distribuit anual de șoltuz și de pîrgari. Orașele întrețineau pe atunci un schimb viu de mărfuri cu orașele ardelene, cu Liovul din Polonia și cu negustorii genovezi de la mare. Dar acest schimb era exclusiv un schimb de mărfuri animale și agricole, din partea orașelor de la noi, cu *produse prelucrate* în orașele străine. Produsele meseriilor chiar cele mai simple se importau, iar cînd meseriile din orașele noastre au crescut, ele n-au ajuns aproape niciodată să satisfacă nici măcar piața internă. Tîrgurile moldovenești și muntene n-au avut meserii specializate pentru export. Orașele noastre aveau un aspect mai mult negustoresc, de aceea și iarmaroacele care de obicei în alte țări se țineau la țară, la noi le găsim la orașe. Artizanatul, care a fost temelia orașelor mari din evul mediu, la noi s-a dezvoltat încet și n-a ajuns la o prea mare dezvoltare. Breslele apar abia în a doua jumătate a secolului XVI. Această întârziere în dezvoltarea orașelor se datorește în parte unor împrejurări externe, ca: exploatarea turcească, dar desigur și împrejurărilor interne: populația rară, lipsă de debușeuri comerciale, pășuni și păduri întinse, dînd întregii economii un aspect patriarhal pînă tîrziu.

Primele meșteșuguri orășenești cunoscute în secolele XIV—XV sînt cele legate de producția agricolă. Atît în Moldova, cît și în Țara Românească se constată în această epocă un număr foarte mare de mori, domnești și boierești, așezate la orașe. Morile domnești de la Pitești apar la 1388¹, cele de la Rîmnic, la 1392², în Moldova, la Baia în 1402³. De atunci știrile se înmulțesc, se găsesc mori în toate orașele. Centrele de schimb ale produselor agricole, orașele, pun mîna în mare parte pe industria morăritului, grînele de pe domeniile apropiate se aduc la măcinat în oraș. Pe lîngă aceasta e probabil,

¹ P. P. Panaitescu, *Documentele Țării Românești*, I, p. 50

² *Ibidem*, p. 56.

³ M. Costichescu, *op. cit.*, I, p. 45.

că moșiile orașelor erau cultivate în bună măsură cu grâne, spre deosebire de marile domenii rurale care rămâneau încă în urmă în această privință.

Alături de morărit, la orașe mai aflăm în secolul XV fabricarea berii (sladnițe), topirea pietrelor de ceară, care se făceau la cârciumi de către voștinari¹.

Comerțul și meșteșugurile de la orașe iau un avânt mai mare începând din sec. XVI: numărul meseriașilor este destul de mare: zugravi, croitori, șelari, cojocari, săpunari, teslari, zidari, lumînărari. Este caracteristic faptul că întâlnim destul de rari meseriași care se ocupă cu prelucrarea metalelor, acestea fiind lăsate pe seama ȝiganilor. Avem totuși cîteva cazuri de Jăcătuși și de săbieri², niciodată însă de producători de unelte de fier pentru agricultură, care în genere se importau.

În ceea ce privește neguțătoria de la orașe, am văzut că cei din Țirgoviște căpătaseră de la Dan II, pe la 1425, un privilegiu pentru comerțul intern în toată țara. Într-o poruncă domnească Vlad Vintilă Vodă (18 sept. 1533—1534) se adresează „vouă orășenilor din Pitești și din Argeș și din Rîmnic” arătîndu-le cum trebuie să plătească „vama Diului”, adică de la Vidin³ ceea ce arată că negustorii din aceste trei orașe din răsăritul țării făceau comerț peste granițe, în Imperiul Otoman.

De vreme ce domnul li se adresează ca orășeni din acele orașe, nu ca negustori, e clar că e vorba de oameni stabiliți cu casele lor în aceste orașe rornînești, nu de negustori străini așezați temporar. În vremea lui Dimitrie Cantemir situația neguțătorilor din orașele moldovenești era alta. Învățatul domn relatează acest lucru : „Orășenii practică toate meșteșugurile, în schimb, rar se află vreun negustor moldovean”⁴. Este clar că piața negoțului orașelor moldovenești era ocupată de neguțători veniți din afară, desigur în primul rînd greci, supuși ai Imperiului Otoman.

¹ M. Costăchescu, *op. cit.*, II, p. 377—378 ; I. Bogdan, *Documentele lui Ștefan cel Mare*, I, p. 16—17, II, p. 333—335; Wickenauser, *Woronetz und Putna*, p. 176—179.

² *Doc. priv. ist. Rom.*, B. XVI, voi. IV, p. 219 (15 decembrie 1585) ; *ibidem*, XVII, voi. II, p. 278, 19 mai 1614, săbier, la Țirgoviște.

³ *Ibidem*, B. XVI, voi. II, d. 147.

⁴ Dimitrie Cantemir, *Descriptio Moldaviae* ed. cit. p. 120.

Creșterea^ vieții economice a orașelor se vede din creșterea numărului prăvăliilor, care erau în același timp ateliere¹ individuale de meseriași și prăvălii ale neguțătorilor propriu-zisi cu mărfuri aduse de aiurea. Aceste prăvălii formează ca și în orașele apusene, centre sau piețe, numite pazare² deci o concentrare a comerțului orășenesc, cu aspect urban. Alături de aceste piețe se fac pivnițe care sînt depozitele permanente ale mărfurilor. La București la 13 mai 1563 județul și pîrgarii întăresc cumpărătura lui Ghergoman grecul, care cumpără prăvălia de lîngă biserica domnească din pazar, cu știrea tuturor negustorilor³. La 16 februarie 1585, la Buzău Petru cel batn lasă moștenire unei biserici cămara (depozitul) din pazar². În București, în secolul XVII se înmulțește numărul piețelor, în acte este vorba de „pazarul de sus” și de „pazarul de jos”³. Neguțătorii și meseriașii încep să se îmbogățească avem cazuri de negustori care dispun de sume foarte mari agonisite de pe urma negoțului și le plasează în cumpărături de case; de prăvălii, dar și de moșii în afara orașului. Astfel de pilda, Hira cizmarul din Buzău cumpără la 15 ianuarie 1618 o moșie și o viei Gherghe negustor din Cîmpulung, la 16 decembrie 1618, cumpără vie și delnițe cu rumîni la Călinești*. Pano Pepano, mare negustor din Tîrgșor, cumpără la 10 decembrie 1645 un loc de casă, la București cu 3 500 de aspri, alt loc de casă în pazarul de sus cu pivniță cu 13 400 (f? aspri, precum și un rumîn și un țigan rob». La 6 martie 1657 Costea Cojocarul din Tîrgoviște cumpără case cu pivniță de piatra la Tîrgoviște cu 15 000 de aspri¹. Se pare că existau pe atunci casexu chirie în orașele mari din Țara Romînească, • l-t j ce lam pe marii bog-ătași acaparînd un număr de imobile de oraș mult mai mare decît nevoile unei familii. Ast- . fel la 15 dec 1585 Mihail clucerul cumpărase la Tîrgoviște 7aPte oase c” 21 300 aspri, sumă mare pentru secolul XVI,

Doc. priv. ist. Rom. B. XVI, voi. III, n. 177
Ibidem, voi. V, p. 180—181

/; L ? ! i e⁰ f s T X 1/4 4 (i o * * ■

me^l m. X V b I T O l n i p- 1 8 4

Arh. St. Buc, *M-rea Stavropoleos*, XXIII/4
 Muzeul orașului București, doc. nr. 993.

plus trei grădini și un heleșteu în oraș (cu 1350 aspri) ¹. Este evident că aceste case se închiriau pe bani negustorilor sau altor orașeni.

Tot în legătură cu comerțul interior din orașe este de observat că la începutul secolului XVII apar în orașe schimbătorii de bani, care erau în același timp cămătari. În Tîrgoviște la 16 aprilie 1614, este pomenit într-un act „locul ce se chea-^r mă al zarafilor” ². Era deci un număr mai mare de zarafi, așezați alături pe locul lor din piața orașului. Schimbul de mărfuri, circulația mare a banilor în târguri, e un semn al dezvoltării vieții economice a orașelor, în special a celor din Țara Românească.

Viața orășenească din Moldova a avut o dezvoltare economică mai înceată. În Moldova aflăm încă din secolul XV meseriași de orașe care se îmbogățesc și cumpără moșii, adesea sate întregi. Dar în secolele următoare, viața economică din orașele moldovenești rămîne în urmă față de cea din Țara Românească, ceea ce se vede de altfel și din faptul că orașele moldovenești aveau privilegiul de libertate mai reduse decît cele muntene.

Cu toate că din cauza slabei activități economice a orașelor noastre, aspectul lor era în genere asemănător cu acela al satelor mari, în care o mare iparte din locuitori se ocupau cu agricultura și creșterea vitelor, anumite aspecte specific orășenești apar totuși în unele descrieri. E vorba de aspectul străzilor, piețelor și a existenței unor întărituri în jurul caselor. Cu prilejul descrierii bătăliei de la Baia, din anul 1467 între moldoveni și oastea regelui Ungariei Matei Corvin, cronicarul contemporan Bonfini face o descriere a acestui târg moldovenesc : el spune că aflînd de apropierea oastei moldovenești regele a poruncit să se pună străji pe toate străzile și la *porți* iar la *intrările în piață* a așezat garda lui personală. În această piață se află gazda regelui și a principalilor nobili, în casele mai bune și spre ea duceau două străzi care înconjurau clădirea episcopiei catolice din piață. Moldovenii au apărut în fața zidului orașului care era *construit din lemn și din nu-*

¹ *Doc. priv. ist. Rom.* B. XVI, voi. V, p. 219.

² *Ibidem*, B. XVII, voi. II, p. 267.

iele împletite și înconjură orașul de jur împrejur. Luptele se dau la porți, apoi moldovenii înaintează dînd lupte pe străzi și la *răsplătii*. Lupta mai grea se dă la intrările din piață, căci, zice cronicarul, dacă și piața ar fi căzut, și *curtea* (ce-tătuia) nu mai era sigură¹. Din această descriere, Baia, târg locuit mai ales de sași, apare ca un oraș de tip apusean, cu străzile strimte și înghesuite, o piață centrală cu două intrări și o curte domnească, totul înconjurat de un zid primitiv de pari și nuiel împletite. E probabil că existau mai multe orașe înconjurate cu palisade de pari de lemn; despre București avem o știre într-o cronică săsească: în anul 1545 Mircea Ciobanul, domnul Țării Românești, a pus să fie înconjurat Bucureștii cu pari mari de lemn de stejar, ca să împiedice fuga boierilor de la curte². Într-o hotărnicie a unui sat desprins de ocolul Dorohoiului la 5 august 1620 e amintită o poartă a Dorohoiului, „poarta Șendricenilor”, adică cea ce duce spre satul cu acest nume³. Existența unor porți ale orașului presupune și palisade ce înconjurau această așezare urbană. Aceste aspecte dădeau totuși o înfățișare deosebită orașelor, deosebire față de sate, care a crescut pe măsură ce s-au creat aglomerațiile de prăvălii, așa-numitele pazare de care am vorbit, precum și casele de piatră cu pivnițe, cărvășăriile etc.

Orașele din epoca feudală au influențat în genere viața economică a statelor și au avut înrîuriri și în viața politică. Se știe că puterea centralizată a regilor în lupta ei împotriva feudalilor s-a sprijinit pe orașe și orășeni. În cele mai multe țări ale Europei medievale (începînd din veacul XIV) regii au sprijinit progresul și ridicarea orașelor. Cu toate că în Țara Românească și în Moldova puterea orașelor n-a fost niciodată atît de mare încît să pună în cumpănă pe cea a boierilor, totuși se constată și aici că domnii duc o politică de sprijinire economică a orașelor. Aceasta rezultă și din acordarea nume roaselor privilegii cum este, de pildă, privilegiul lui Mihai Vo-

¹ Antonius Bonfinius, *Historia Pannonica*, Colonia. 1680. p. 396—397.

² Hieronim Ostermayer, *Chronick*, în J. Kemeny, *Deutsche Fundgruben der Geschichte Siebenburgens* (Monumente germane cu privire la istoria Transilvaniei), Cluj, 1839, p. 31.

³ Arh. St. Iași, doc. CDXXXIII/9.

ievod pentru Cîmpulung (1418—1420) sau al lui Dan II pentru negustorii din Tîrgoviște. Domnii măresc pe cheltuiala lor ocoalele tîrgurilor cumpărînd sate și moșii și le alătură orașelor, cum a făcut Ștefan cel Mare la Vaslui și la Bîrlad. Corespondența domnilor munteni și moldoveni cu Brașovul, Sibiul, și Bistrița, începînd din secolul XV arată cum domnii intervin personal pentru a înlătura nedreptățile și pentru a li se plăti negustorilor din datorii. Ștefan cel Mare a apărut cu îndîrjire orașele Moldovei de la mare și de la Dunăre, cucerind întîi Chilia de la munteni, apărînd-o apoi împotriva turcilor. Domnul Moldovei nu aprecia numai valoarea militară a acestor orașe, el spune în solia sa către venețieni că aceste orașe sînt „toată Moldova”¹. Ștefan cel Mare atacă, arde și distruge în 1470 Brăila și Orașul dela Floci, de la Gura Ialomiței², principalele, tîrguri comerciale ale Țării Românești de la Dunăre. E probabil că avem de-a face cu un război economic, pentru distrugerea concurenței muntene față de tîrgurile moldovenești, o încercare de a ruina comerțul dunărean al statului vecin. Este olar în acest caz că domnul Moldovei a dus o politică economică cugetată în favoarea orașelor din Moldova. În Țara Românească o informație caracteristică ne este dată de povestirile germane despre Vlad Țepeș. Una din aceste povestiri contemporane spune că negustorii de la un bîlci ținut pe vremea lui Țepeș s-au dus la domn să se plîngă că n-au putut cîștiga nimic, nefăcînd nici o afacere la bîlcu. Vlad Țepeș, hotărîște atunci să-i despăgubească și le cumpără toată marfa pe bani buni. Domnul face deci un sacrificiu pentru a ajuta pe negustori. E adevărat că după aceea află că negustorii nu s-au mulțumit cu acest cîștig, ci cu banii dobîndiți de la domn cumpără altă marfă și vin înapoi, după închiderea bîlcului. Vlad Țepeș se supără și, după obiceiul său, îi trage în țeapă³. Este vorba aici de negustori băștinași din țară, de vreme ce se pot întoarce imediat cu altă marfă. Pentru acești negustori, era dispus Vlad Țepeș să facă sacrificiul amintit. Interesul lui Vlad Țepeș pentru negustori se vede și dintr-altă povestire din ace-

* Bogdan, *Documentele lui Ștefan cel Mare*, II, p. 346.

M. Costăchescu, *Arderea Tîrgului Floci și a Ialomiței în*

^Iași, 1935.

C. K a r a d j a, *Incunabilele despre cruzimile lui Vlad Țepeș*, p. 10.

eași colecție. El vizitează noaptea un iarmaroc și intră în *barăcile* negustorilor ambulanți, adăugînd la unii bani, la alții luîndu-le din banii lăsați în baracă, pentru a vedea a doua zi, după reclamațiile lor, dacă sînt oameni cinstiți¹.

Desigur, nu se poate vorbi în istoria noastră, pînă la mijlocul secolului XVII, de o politică de alianță a domniei cu orașele împotriva boierilor feudali, cum a fost în alte țări, nici de un sprijin constant al orașelor pentru domnie în ce privește greutățile economice ale țării. Cu tot aportul fiscal și militar al orașelor pentru domn, principalul sprijin politic al domniei a fost totuși boierimea de mari proprietari. Aceasta se explică prin lipsa, dacă nu totală, măcar în cele mai multe orașe, a unui patriciat orășenesc.

¹ C. K a r a d j a, *Incunabilele despre cruzimile lui Vlad Țepeș*, p. 10.

Capitolul IX

BISERICA

Rolul bisericii
în țările române

În sec. XIV—XVII biserica trebuie privită ca o instituție feudală, în sensul că ea era destinată să întărească această orînduire precum și monarhia feudală.

Biserica era ea însăși un mare feudal bucurîndu-se de mari domenii, pe care le lucrau țărani dependenți, și de venituri asemănătoare celor pe care le aveau boierii. Prin influența sa spirituală, biserica sprijinea autoritatea boierilor asupra țăranilor supuși și a domnului asupra feodalilor, acreditînd ideea că orînduirea feudală este dată de la Dumnezeu. Domnul, era uns de reprezentanții bisericii, cu prilejul ridicării în scaun și astfel era socotit de drept divin.

Acest rol al bisericii feudale se poate constata în toate țările din această epocă, atît în cele catolice, cît și în cele ortodoxe. Spre deosebire însă de biserica romană, care în evul mediu a jucat un rol de frînă în procesul de unificare a statelor, care pretindea să fie un stat în stat, care ia veniturile sale (decima) din toate țările catolice și dirijează toate curente spirituale, ba chiar și cele politice, biserica ortodoxă, prin patriarhii din Orient, nu lua dijmă din țările ortodoxe, se mulțumea cu daniile făcute benevol de domni și stăpînitori, nu se amesteca în viața internă a statelor ortodoxe. De aceea biserica ortodoxă și-a pierdut caracterul universal din punct de vedere administrativ, fiecare avîndu-și biserica sa, care îi slujea interesele și contribuia astfel la întărirea autorității stăpîntorului ei.

Același lucru se poate spune și despre biserica din Țara Românească și Moldova. Înainte de întemeiere au existat¹ desigur comunități religioase ortodoxe cu bisericile lor, dar abia după întemeiere se înființează episcopiile și mitropoliile din cele două țări, formându-se astfel o ierarhie bisericească moldovenească și rînuteană.

Mitropolia din Țara Românească s-a înființat în anul 1359. Domnul Țării Românești, Nicolae Alexandru, chemase la scaunul său de la Argeș pe Iachint, mitropolit grec de la Vicina, localitate așezată la gurile Dunării, centru comercial al genovezilor, dar care din punct de vedere bisericesc depindea de Imperiul Bizantin. Împăratul Bizanțului Ioan V Paleolog aprobă transferarea scaunului mitropolitan de la Vicina (care de curând încăpuse în mâinile tătarilor) în Țara Românească, înființându-se astfel noua mitropolie a Ungro-Vlahiei (adică a Țării Românești vasală Ungariei, spre deosebire de vlahii din Tesalia, cunoscută mai de aproape de bizantini). Înființarea mitropoliei Țării Românești se face în condiții de dependență de scaunul patriarhiei din Constantinopol; mitropoliții nu vor fi aleși de țară, ci numiți de la Bizanț, dintre grecii de acolo, ei vor fi membri ai sinodului Patriarhiei din Constantinopol, la adunările căruia vor lua parte. În curând s-a înființat și a doua mitropolie a Țării Românești, cu sediul la Severin, oraș dobândit ca feudă de domnii țării de la regii Ungariei². Dependența strînsă a bisericii muntene de patriarhie nu ținu mult, ea slăbește în vremea lui Mircea cel Bătrîn și apoi se reduce la o simplă dependență spirituală, după căderea Constantinopolului sub turci. Mitropoliții sînt aleși în țară, dintre oamenii țării, sub influența domnilor, ei nu mai iau parte la adunările sinodului din Constantinopol.

În timpul domniei lui Radu cel Mare (1496—1508) vine în țară patriarhul de Constantinopol, care fusese destituit de turci. Nifon, care avea legături strînse cu familia Craioveștilor. Nifon înființează două episcopii noi în Țara Românească, cea de la Rîmnicul Vlçii, în locul vechii episcopii a Severinului și

¹ Hurmuzaki, XIV., p. 1—6. ¹
Ibidem, p. 8—9.

cea de Buzău¹. Aceste trei scaune (mitropolia mutată în noua capitală de la Tîrgoviște, episcopiile de Rîmnice și Buzău) rămîn ca ierarhie stabilită a Țării Românești pînă la sfîrșitul perioadei pe care o studiem.

În Moldova înființarea ierarhiei bisericești a fost mai anevoioasă și pentru alcătuirea ei s-a dus o luptă îndelungată. Domnul și boierimea Moldovei nu voiau să depindă de scaunul de la Constantinopol, ci voiau să aibă o biserică moldovenească. De aceea, pe la 1388 se alege episcop la Suceava Iosif, un moldovean, care este sfințit de episcopul rus de la Haliciu, împreună cu un alt episcop, anume Meletie. Cu toate afuriseniile patriarhului de Constantinopol, moldovenii își mențin episcopii lor și alungă pe cei trimiși de Bizanț. În cele din urmă patriarhul este silit să cedeze, recunoaște pe Iosif, dîndu-i și titlul de mitropolit, dar dependența spirituală a noii mitropolii a Moldovei se leagă acum de Constantinopol (1401)². Și în Moldova această dependență slăbește tot mai mult, mai ales după căderea Constantinopolului. În 1424 trece prin Moldova împăratul bizantin Ioan VIII Paleolog (coregent) și dă drepturi tînari de autonomie mitropoliei Moldovei în calitate sa de șef suprem al bisericii ortodoxe³.

Moldova rămase cu un singur ierarh; abia în vremea împărțirii țării între cei doi fii ai lui Alexandru cel Bun, Ilie și Ștefan (1435—1442), se înființează o nouă mitropolie a Țării de Jos, la Roman (Tîrgul de Jos sau Cetatea Nouă); în vremea lui Ștefan cel Mare, pe la 1471, se înființează episcopia de Rădăuți, iar pe la 1597—1598 se înființează o a treia episcopie la Huși⁴. Înființarea episcopiilor noi înseamnă creșterea autorității bisericii domnești și întărirea ei în țară. Fi-rește că toate aceste episcopii erau înzestrate de domn cu diferite privilegii și danii de moșii. De ele depindeau popii de prin sate și tîrguri, chiar de pe moșiile marilor boieri, în care

¹ Qavril Protul, *Viața patriarhului Nifon*, ediția Tit Simedrea, București, 1937, p. 9.

² Hurmuzaki, XIV, p. 18—36. \ Acad. R.P.R., Ms. 2541, p. 46—48.

N. Iorga, *Istoria bisericii romine*, I, ediția a II-a, p. 79, 95, 237

pătrundea astfel puterea episcopală, la rîndul ei legata de puterea domnească.

Alături de clerul mirean și de ierarhia episcopală, pentru întărirea bisericii au jucat un mare rol și mănăstirile. Mănăstirile au devenit în scurt timp cenfre economice importante de exploatare a mari domenii în țară, numeroase sate, moșii, bălți, păduri, robi și vite erau în mîinile mănăstirilor. În sînul societății feudale mănăstirile întrec în curînd pe cei mai mari latifundiari boieri și fiind, măcar cele mari, legate de domnie, contribuie la întărirea autorității domnești.

Ele sînt în același timp școli de slavonie pentru dieci, grămăticsi și scriitori de la curțile domnești și boierești, centre artistice de artă casnică (țesut, vopsit de pînzeturi, pictură etc.) și ateliere de industrie casnică. Aceasta a făcut ca autoritatea lor asupra satelor să crească din ce în ce mai mult.

La început, primele mănăstiri au fost înființate de oameni pribegi, retrași din lume. Astfel Nicodim, venit din Serbia, unde avusese și slujbe diplomatice, se așează cu un mic număr de ucenici la Vodița (lîngă Vîrciorova) în Banatul Severinului, care ținea de domnul Țării Romînești. Cu munca brațelor călugărilor, ei construie mica mănăstire de la Vodița (cea. 1370), care fu luată apoi sub protecția domnului țării, Vladislav¹. După ce Severinul fu reluat de unguri și Vodița încăpu în mîinile lor, călugării de acolo se mutară în alt loc, la Tismana, mănăstire construită la 1378². Dar această primă fază a mănăstirilor construite din inițiativa cîte unui grup de călugări ținu puțină vreme. Domnii își dădură seama de importanța mănăstirilor pentru susținerea autorității lor pe plan spiritual și material. Micile mănăstiri anterioare fură luate pe seama domniei, mărite și înzestrate cu moșii și privilegii. Domnii începură să construiască ei mănăstiri domnești ca, de pildă. Cozia, ridicată de Mircea cel Bătrîn, Argeșul de Neagoe Basarab și altele. În calitate de „ctitori”, fondatori, domnii aveau un drept de patronaj și protecție asupra mănăstirilor și a domeniilor lor.

¹ P. P. Panaitescu, *Documentele Țării Romînești*, I, p. 35—36
Ibidem, p. 139.

Organizarea
bisericii în țările

În Moldova, cea mai veche
mănăstire
cunoscută documentar a fost

Neamțul

care, primi privilegii de la Petru al
romme

Mușatei (1377—1391), mănăstire fun-
dată de Iosif primul episcop, apoi mitro-
polit al Moldovei (o numește într-un

act din 1407 „mănăstirea vlădiciei mele”¹. La Rădăuți, gropnița primilor domni ai Moldovei a fost la început o biserică de mir pe domeniul domnesc. Și în Moldova o seamă de mănăstiri vechi fură luate pe seama domniei, altele fură de-a dreptul construite de către domnii Moldovei, astfel mănăstirea „din Poiană” (Probota), probabil o fundație a unor călugări, Bistrița, fondată de Alexandru cel Bun și mitropolitul Iosif, Voronețul și altele. Ștefan cel Mare a fost un mare clăditor de biserici și de mănăstiri. În țiguri, la Iași, la Piatra, la Vaslui, Hîrlău a înființat biserici domnești, deservite de clerul domnesc, dependent direct de domnie. O seamă de mănăstiri sînt clădite de Ștefan cel Mare, cu meșteri aduși din țări străine, cu podoabe de brocarturi venețiene și aurării săsești. Cea mai însemnată dintre aceste mănăstiri este Putna, unde se află mormîntul marelui Ștefan². Pilda lui a fost urmată și de domnii următori ai Moldovei, mari fondatori și renovatori de biserici și mănăstiri, care cu așezările lor și domeniile întinse ce le stăpîneau au împînzit toată țara.

Nu numai domnii aveau biserici și chiar mănăstiri sub protecția și sub stăpînirea lor³. Mănăstirea Bistrița a Craioveștilor constituia și un fel de cetate întărită a acestei familii de boieri, care ducea adesea o politică deosebită de a domniei. Și cînd Mihnea cel Rău se război cu Craioveștii, fu silit să bată cu tunurile cetatea-mănăstire a Craioveștilor. Inscripția mănăstirii, după refacere, pomenește că Mihnea (1508—1510) a surpat zidurile cu tunuri⁴.

Boierii, după cum se vede din privilegiile domnești, aveau un venit de la mănăstirea lor, deci mănăstirile particulare plă-

M. Costăchescu. *Documente moldovenești înainte de Ștefan cel Mare*, I, p. 52—53.

Cf. Q. B a l ș, *Bisericile lui Ștefan cel Mare*, în „Bul. Com. Mon. istorice”, Buc., 1925.

Vj cap. *Marele domeniu mănăstiresc*.

I o r g a, *Inscripții din bisericele României*, 1905, p. 194.

teau ctitorilor și stăpînului lor o parte din veniturile moșiilor lor¹. Avem chiar cazuri cînd aceste mănăstiri ale boierilor sînt vîndute ca moșii. Astfel în Moldova, la 1446 boierul Drago-
mir Oțel cumpără satul Bozienii și mănăstirea de acolo de la
Standul Cormohuz cu 190 de zloți tătărești. Domnul întărește
lui Drago-
mir Oțel mănăstirea „cu tot venitul, să-i fie lui
uric”².

Înființarea mănăstirilor pe domeniile feudale ale boierilor
însemna, în afara sentimentului real de evlavie religioasă, care
există în evul mediu, și dorința boierilor de a se folosi de au-
toritatea bisericii și de veniturile ei, pentru a căpăta, pe de o
parte, o poziție cît mai independentă față de domn, pe de alta,
pentru a putea ține în supunere pe țărani.

Nu este de mirare ca în aceste condiții, domnul să fi căutat
să ia din mîna boierilor bisericile și mănăstirile lor. supu-nîndu-
le autorității ierarhiei episcopale, care depindea la rîndul ei
de domnie, sau mănăstirilor domnești. Cel dintîi domn care ia
o asemenea măsură pe o scară largă este Alexandru cel Bun.
În privilegiul său de la 11 iulie 1428 el supune mănăstirii
Bistrița, fondată de dînsul, 59 de biserici din diferite sate
boierești, dintre care cele mai multe erau proprietăți private,
astfel: „biserica lui Petru Bîrgău, a lui Porcu, a lui Gociman”
etc. „Acestea toate să fie uric mănăstirii mai sus zise cu tot
venitul și cu sfințirea preoților”³. Prin urmare se lua din mîna
feudalilor în favoarea bisericii domnești dreptul de numire a
preoților în satele lor și de a lua venitul de la acești preoți.
Această măsură a domnului poate fi considerată ca una din
cele dintîi acțiuni pentru unificarea autorității centrale de stat
în Moldova.

Venitul de la preoți de care vorbește acest act al lui Ale-
xandru cel Bun era o dare pe care o plăteau toți preoții către
superiorii lor, de la o vreme un venit rezervat episcopilor. Cum
arată Dimitrie Cantemir, mitropolitul primește de la fiecare
preot din eparhia sa cîte 200 de aspri anual și o piele de

¹ M. Costăchescu, *op. cit.*, I, p. 116—117, 233-235.

² *Ibidem*, II, p. 247.

³ Paul Mihailovici, *Opt documente dinainte de Ștefan cel Mare*, Iași 1933, p. 8—10 (textul controlat după fotocopia originalului)

vulpe¹. Este foarte probabil că această dare în bani din vremea lui Cantemir se traducea mai înainte printr-o dare în natură. Din două privilegii acordate de Petre Cercel, domnul Țării Românești, Episcopiei de Buzău rezultă că veniturile și drepturile episcopale din vechime ale episcopilor erau de a lua de la toți popii din sate o dare în brânză și de miere. Episcopii judecau anu-¹ mite cazuri, chiar în moșiile boierilor, anume acele cazuri care priveau judecata canonică : căsătorie între rude apropiate, necinstirea bisericii, adulter, concubinaj, precum și judecarea preoților care nu-și fac datoria. Episcopul, pentru aceste fapte putea lua o amendă, care se ridica la suma de 50 de aspri². Și în Moldova aflăm dintr-un privilegiu al lui Ștefan cel Mare pentru episcopia de Rădăuți, că popii de la 56 de biserici care ascultau de această episcopie erau datori față de episcop cu darea, pocloane (daruri în natură), amenzi pentru orice fel de vină și „tot venitul bisericesc”, „însă venitul popesc” (15 martie 1490)³. Rezultă de aci că episcopii aveau dreptul să ia dări de la toți popii și să intervină cu judecata bisericească în satele feudalilor. Aceasta dădea indirect domnului puțința de a se amesteca cu autoritatea lui în domeniul feudalilor și de a întări astfel puterea centrală a statului.

Astfel se explică marile privilegii și sprijinul permanent acordat de domnie bisericii episcopale, preoților și mănăstirilor. Nenumărate privilegii de imunitate, scutiri, danii sînt acordate de domnii ambelor țări romîne. La început, mănăstirile domnești erau scutite de dări, dar cu creșterea nevoilor domniei și întrucît ele acaparaseră o bună parte din pămîntul cultivat al țării, domnia a fost nevoită să supună și mănăstirile la dări. În 1551 sub Ilie Vodă mănăstirile moldovenești au fost silite să plătească darea în bani către domnie, precum spune un călugăr : „În anul 1551 a venit o zi rea și am dat darea, pentru fiecare mănăstire cîte o sută de zloți ungurești, sau alte mănăstiri cîte 40 de zloți, în zilele lui Iliș Voievod, fiul 'ui Petre Voievod, luna aprilie, după Chiriopasha” (cînd cade

D. Cantemir, *Descriptio Moldaviae*, p. 147.¹ *Doc. priv. ist. Rom.*, B. XVI, voi. V, p. 135—136, 167.³ I. Bogdan, *Documentele lui Ștefan cel Mare*, I, p. 411.

Pastele la 25 martie) ¹. Dimitrie Cantemir putea spune în *Descrierea Moldovei*, că „toate mănăstirile plătesc tributul (darea în bani) domnului”². În Țara Românească mănăstirile se bucurau de mai mari scutiri, fiind scutite de bir și de toate dările; este adevărat că nu sub toți domnii. Astfel Mihnea Turcitul, în a doua domnie, fusese silit să ceară mănăstirilor să contribuie la plata haraciului datorit sultanului, „pentru nevoia și greutatea Țării Românești, pe care le are de la turci”. După aceea el ia o măsură pentru scutirea tuturor mănăstirilor din țară, să nu plătească birul³. La 20 aprilie 1632 Leon Tomșa scutește de toate dările toate mănăstirile din țară, nu numai cele domnești, dar și cele boierești, declarând însă că pînă acum „n-am avut ce face domnia mea” și a pus dări pe mănăstiri, pentru greutățile țării și „ceea ce s-a dat, este dat”⁴.

Acest sprijin stăruitor acordat de domn bisericii însemna în același timp o tutelă a domniei asupra bisericii, atât a celei episcopale, cât și a mănăstirilor. După cum arată Dimitrie Cantemir, biserica din Moldova nu era supusă întru nimic Patriarhiei de Constantinopol; patriarhul nu putea refuza învestitura ca episcop și mitropolit a persoanelor care-i erau prezentate de domn, el nu primea nici un tribut de la biserica moldovenească, nici nu avea dreptul să se amestece în afacerile interne ale bisericii acesteia care era cu desăvîrșire autonomă. În schimb, domnul țării are dreptul să cerceteze viața și știința de carte a candidaților la episcopat, putînd să-i respingă; el poate chiar, singur, să pronunțe caterisirea episcopilor și mitropoliților⁵.

Astfel biserica ortodoxă în cele două țări romîne era o biserică de stat dependentă de domnie.

E adevărat că biserica, în special mănăstirile, se bucura de oarecare autonomie. Încă din veacul XIV, cînd Nicodim a înființat primele mănăstiri, domnii din vremea aceea, Dan și Mircea cel Bătrîn, au acordat mănăstirilor dreptul de a-și alege

¹ însemnare pe manuscrisul slav nr. 535 (Triod.), la Acad. R.P.R. Ms. nr. 535, f. 235 v-o.

² D. C a n t e m i r, *Descriptio Moldaviae*, p. 148.

³ *Doc. priv. ist. Rom.*, B. XVI, V. p. 223.

⁴ Arh. Stat. Buc. *Pecefi*, nr. 44.

⁵ D. C a n t e m i r, *Descriptio Moldaviae*, p. 146.

egumenii prin comunitatea respectivă, fără amestecul domnului sau a mitropolitului¹. De asemenea averile mănăstirești (ale mănăstirilor domnești) nu depindeau întru nimic de puterea episcopală². În vremea lui Mihai Viteazul s-a ținut în 1596 un sinod care a stabilit marginile și regulile autonomiei mănăstirilor din țară. Din hotărârile acestui sinod aflăm că domnii și boierii mari se duceau la mănăstiri și cereau în schimbul pro-¹tecției lor, diferite daruri în bani sau altele, ceea ce acum este interzis. De asemenea se obișnuia ca domnii, mitropolitul și boierii, călcând vechile obiceiuri, numeau persoane dinafară mănăstirilor, cu mită, la scaunele de egumeni. De acum se hotărăște ca alegerea să se facă numai de soborul mănăstirii, însuși egumenul este pus sub tutela sfatului (soborului) mănăstiresc; el nu poate cheltui nimic din venitul mănăstirii fără avizul sfatului comunității³. Tocmai pentru că se luau asemenea măsuri drastice, este evident că amestecul puterii laice în biserică ajunsese la forme abuzive.

Subordonarea bisericii către domnie a ținut în tot timpul perioadei feudale; biserica a fost în general un sprijin al puterii monarhice. Sînt însă și cîteva cazuri de conflicte între biserică și domnie, dar de un caracter mai puțin acut decît cele cunoscute în evul mediu apusean între regi și împărați de o parte și papalitate de alta. Astfel, în vremea lui Radu cel Mare, venind în țară patriarhul Nifon, acest ierarh al bisericii, pretindea să conducă în cele spirituale țara, alături de domn, pe picior de egalitate. Domnul spunea: „eu să domnesc, iară tu să ne îndreptezi”. Nifon cutezînd să înfrunte pe domn, acesta îl alungă din țară, acuzîndu-l că strică obiceiurile țării⁴.

În Moldova, în vremea lui Ioan, poreclit de boieri cel Cumplit (1572—1574), după cum spune cronicarul contemporan, Azarie: „gемеau temnițele de călugări legați în fiare și f^{ce} goleau mănăstirile și li se luau veniturile ce le aveau spre hrană tuturor și averile lor toate le aduna -la sine vicleanul

P. P. PANAITEȘCU, *Documentele Țării Românești*, I, p. 41, 45

D- C A N T E M I R, *op. cit.* p. 148.

Doc. priv. ist. Rom., B. XVI, VI, P. 206—£07.

G A V R I I P R O T U L, *Viata patriarhului Nifon*, ediția Tit Simedrea. Buc., 1937, p. 8-10

(adică Ioan Vodă). Pe călugări îi alunga din toate părțile, ca pe niște spurcați" ¹. Sensul acestei prigoane nu poate fi, cum spune cronicarul, lipsa de credință a domnului, ci nevoia de bani a domniei, care înțelegea să folosească pentru stat marile venituri acumulate de mănăstiri. Tntr-un document din 1599 se amintește de faptul că „a luat Ion Vodă toate satele mănăstirilor” ². A fost deci o adevărată expropriere a averilor mănăstirești în favoarea domniei, fapt unic de altfel în istoria țărilor române în epoca medievală. Ion Vodă se sprijinea pe mica boierime, pe orășeni și pe țăranii liberi, în lupta sa împotriva boierimii mari, care refuza să primească autoritatea centralizatoare a domnului și se ridicase împotriva luptei purtate de domn cu turcii pentru libertatea țării. Din acest conflict a ieșit și lupta împotriva bisericii, care de astă dată luase partea boierimii mari ³. Căderea lui Ion Vodă în lupta cu turcii a adus și desființarea măsurilor de secularizare ale acestui domn.

Rolul cultural al bisericii și al mănăstirilor este bine cunoscut : cultura slavonă și răspîndirea ei, primele școli, *înt în legătură cu biserica ⁴.

De asemenea, se poate vorbi de un rol important al mănăstirilor în *asistența socială*. Încă din privilegiul lui Vladislav I pentru mănăstirea Vodița la 1374, se vede că domnul ajută mănăstirea în opera sa de asistență a săracilor, <lîndu-i 300 de perperi, „să se împartă săracilor”, precum și cașcavale, brînză etc. ⁵. La 1524 Vladislav acordă o „bolniță” (spital) de, la Sîmedreni, a mănăstirii Argeș, precum și pentru alt „loc de binefacere” al aceleiași mănăstiri, în fața porților ei, „numit locul primitor de călători”, un adăpost pentru drumeți ⁶.

¹ I B o g d a n , *Letopisețul lui Azarie*, Acad. Rom. Mem. Sec. Ist., 1909, p. 156.

* *Istoria R.P.R., manual unic pentru învățămîntul mediu*, sub red. M. R o l l e r, ediția 1952, p. 152.

³ *Ibidem*.

⁴ Vezi cap. *Cultura feudală*.

⁵ *Doc. priv. ist. Rom.*, B. XIII—XV, voi. I, p. 27

⁶ *Ibidem*, B. XVI, voi. I, p. 181.

Dimitrie Cantemir laudă ospitalitatea din mănăstirile moldovenești: „Nu putem să nu lăudăm ospitalitatea, care se practică în toate mănăstirile din Moldova. Oricine ar veni într-însele ca oaspete, fie ortodox, fie evreu, fie turc, fie armean, nu numai că trebuie primit cu bunăvoință, dar chiar dacă ar vrea să rămâie un an întreg acolo, trebuie să fie întreținut cu slugile și vitele sale pe socoteala mănăstirii”¹.

Unul din aspectele particulare ale istoriei bisericii din țările române este spri-

Sprijinul acordat jinul acordat de domni și boieri biserice de domn bisericii cilor ortodoxe din țările cu stăpânire de alte confesiuni și în special celor din

Imperiul Otoman, sprijin care a dus la sistemul mănăstirilor „închinat”, adică supuse în privința veniturilor, a populației de călugări și a cîrmuirii, mănăstirilor din Orient, Muntele Athos, Ierusalim, Sinai etc.

Încă din vremea lui Nicolae Alexandru, al doilea domn al Țării Românești, încep daniile date de domnii munteni mănăstirilor de la Muntele Athos, anume la mănăstirea Cutlumuși. Alexandru și urmașul său Vladislav reparară mănăstirea aceasta, trimiseră un dar de 1 200 de perperi și îndrumară acolo o delegație de călugări să se perfecționeze în obiceiurile vieții călugărești². Mai târziu, alături de darurile în bani, începură să se dea mănăstirilor din Orient sate și moșii din țară, al căror venit anual era transformat în bani și trimis la mănăstirile respective. Cel dintîi caz cunoscut în istorie este dania unui boier, Aldea logofătul, care la 21 noiembrie 1413 dăruiește satul Cireașov mănăstirii Cutlumuși³.

În Moldova, primul privilegiu domnesc pentru o mănăstire de la Muntele Athos este din anul 1442 al lui Ștefan

¹ D. Cantemir, *Descriptio Moldaviae*, p. 148.

² Paul Lemerle, *Ades de Kuttumusi*, Paris, 1945, d. 105—106, 115, 116-121.

³ St. Nicolaescu, *Alexandru Vodă Atdea*, în „Revista pentru istorie, arheologie și filologie”, XVI, 1922. p. 40, cu data greșită 1398.

Voievod, fiul lui Alexandru cel Bun, pentru mănăstirea Zo-grafu".

Mai târziu, daniile și întăririle domnești și boierești pentru aceste mănăstiri externe se îndesesc. Numeroase -sate din ambele țări sînt dăruite mănăstirilor de la Muntele Athos, de la Meteore, Cipru, Patriarhia de la Ierusalim, mănăstirilor de la Muntele Sinai, Alexandria, Epir etc. În secolul XVI (a doua jumătate) încep închinările mănăstirilor din țară cu tot venitul lor mănăstirilor din Orient. Astfel fură închinare mănăstirile Mihai Vodă și Radu Vodă (sf. Troiță) din București, Galata de la Iași, Cașinul, Cetățuia, Mărgineni etc. În aceste mănăstiri se instalează egumeni și călugări greci. Nu numai biserica din Imperiul Otoman se bucură de daniile și închinările din Moldova și din Țara Românească, ci și cele din Transilvania (Prislop), sau din Galiția (țară locuită de ruși, sub stăpînirea Poloniei catolice), Biserica rusească ortodoxă de la Liov poartă și azi numele de Biserica Moldovenească-Voloșkaia Țerkov — fiind ridicată de domnii Moldovei, Alexandru Lăpușneanu, Ieremia Movilă și Miron Barnovschi. Mănăstirea Sucevița din Moldova era închinată mănăstirii rusești (ucrainene) de la Schitul Mare în Galiția.

Aceste ajutoare și danii date mănăstirilor și bisericilor ortodoxe din țările musulmane sau catolice au avut în parte un rol progresist în istorie, în înțelesul că ocrotind biserica în limba națională din țările ortodoxe, supuse unor stăpîniri politice străine, turcești, ungurești, polone, s-a sprijinit lupta acestor popoare : greci, bulgari, sîrbi, ruși și romîni din Transilvania pentru libertatea culturii lor și independență. Dar pe de altă parte, acapararea veniturilor moșiilor din țară, lucrate de țărani șerbi (rumîni și vecini) -de către călugării străini, care vin să se așeze în țară, ducînd o viață de trîndăvie pe spinarea țaranilor de aci, a sporit asuprirea acestora. Boierii din țară încep să invidieze bogăția călugărilor greci și să caute să ia din mîna lor bogatele moșii și venituri. În mai multe rînduri, în special în Țara Românească s-a produs cîte

¹V. K a c i a n o v s k i, *Neizdannîia gramotl iz athonskih arhivov*. (Documente inedite din arhivele de la Muntele Athos), în „Izvestiia obșcestva arheologii i istorii”, Kazan, 1888, VI—2, p. 49

o puternică reacție împotriva închinării mănăstirilor din țară către călugării greci. Astfel, la 1628, Alexandru Iliș, domn al Țării Românești, care venise în țară înconjurat de boieri greci și clerici de același neam, este silit de boierii țării să anuleze închinarea mănăstirii Snagov către mănăstirea Pantocrator de la Athos, justificând astfel măsura : „căci de ajuns cât au săturat cei de mai înainte domni -Muntele Sfânt (Athos) și alte , locuri cu meto'huri din mănăstirile Ungrovlahiei" ¹.

La 20 noiembrie 1640 Matei Basarab face o „adunare a toată țara” și hotărăște ca cele mai multe mănăstiri din Țara Românească închinată la Athos și altor mănăstiri grecești, să fie reluate și redată călugărilor localnici, deoarece „grecii, cum spune hrisovul domnesc de restituire a mănăstirilor, nu se le-neviră... a pune jos obiceiurile cele bune și bătrâne ale țării... curînd le fu a aduce și țara la risipire dese-vîrșit și la pustiire” ². E vorba deci de o exploatare sălbatică a averilor mănăstirești din Țara Românească de către călugării greci. Adunarea țării, în frunte cu Matei Basarab, hotărăște ca mănăstiri- -rile mai mari, închinată de curînd : Argeș, Dealul, Snagov, Glavacioc și altele să fie retrase de sub închinare³. E adevărat că după domnia lui Matei Basarab au continuat să fie închinată mănăstirile din țară, dar cele mari și cele mai bogate și vechi au rămas neînchinată, de teama unei reacții prea violente a țării.

Influența bisericii
catolice

încă de la începutul vieții de stat a celor două țări, a pătruns în ele influența bisericii catolice și s-a format o ierarhie catolică în Țara Românească și în Moldova. Aceasta se datorește în primul rînd existenței în cele două țări a unei populații de sași catolici în tîrguri, la Cîmpulung, Tîrgoviște, Argeș, în Țara Românească, la Baia, Suceava în Moldova și de unguri în Moldova, la Bacău, Roman, Tîrgul Trotuș. Astfel, în Țara Românească, la 1381 se înființează o episcopie catolică la Argeș, iar în Moldova la Șiret

¹ Acad. R.P.R., *Pечеți*, nr. 7fi.
Hrisovul lui Matei Voievod Basarab pentru dezrobirea sfintelor mănăstiri închinată, (cu o introducere), București, 1889, p. 15. *Ibidem*

încă din 1371, la Baia 1415, la Bacău (1611) ¹. Cîrmuirea din Țara Romînească și Moldova au arătat întotdeauna o largă toleranță religioasă, necăutînd să silească pe catolici să treacă la religia ortodoxă, după pilda purtării cîrmuirii catolice din alte țări, față de populația ortodoxă.

În schimb catolicii încercară să cîștige de partea lor pe unii dintre domni și boierii de seamă ai țării. Astfel la 1370, Lațcu Vodă al Moldovei trecu la catolicism, dar este probabil că e vorba de un act politic. Domnul Moldovei voia să cîștige protecția papei, patronul țărilor catolice, față de primejdia pe care o prezentau față de Moldova poftetele de cîrtopire ale Ungariei și Poloniei feudale². Aceasta se vede din faptul că în realitate, mormîntul lui Lațcu Vodă se află într-o biserică ortodoxă, la Rădăuți³.

De -asemenea și armenii, care erau în număr destul de mare în ținuturile Moldovei, căpătară dreptul de a avea o episcopie în Moldova, și anume la Suceava. Această episcopie armeană a fost întemeiată pe baza unui privilegiu dat de Alexandru cel Bun la 30 iulie 1401, după recomandarea lui Vitold, marele cneaz al Litvaniei. El avea autoritate religioasă asupra tuturor armenilor din Moldova și jură credință domnului Moldovei⁴. Împotriva armenilor se dezlănțui o prigoană la 1551 din porunca domnului Moldovei Ștefan Rareș, care dărîmă bisericile lor și închise pe preoți⁵. Această prigoană este de altfel unică în istoria Moldovei și pare a fi avut de cauză mai degrabă dorința domnului și a unora dintre boieri de a pune mîna pe bogățiile adunate de negustorii armeni în

¹ N. Iorga, *Istoria bisericii romîne*, voi. I, București, 1929; C. Auner, *începutul Episcopiei de Bacău*, „Revista catolică”, I, 1912, p. 383—408; *idem*, *Episcopia de Șiret*; *ibidem*, II, 1913, p. 226—245; *idem*, *Episcopia catolică a Argeșului*; *ibidem*, III, 1914, p. 439—451; *idem*, *Episcopia de Baia*; *ibidem*, IV, 1915, p. 89—127.

² H u r m u z a k i, I, p. 160—162.

³ E. Kozak, *Die Inschriften aus der Bukovina*, Viena, 1903, p. 104.

⁴ „Revista istorică rotînă”, IV, (1934), p. 45—46.

⁵ Gr. B u i u c i u, *Cînt de jelire asupra armenilor din Țara Via* hilor de diaconul Minas Tocatti*, București, 1893 și D. D a n, *Die Verfolgung der Armenier in der Moldau im Jahre 1551 vom Diakon Minas aus Tokat*, (Persecutarea armenilor în Moldova în anul 1551 de Diaconul Minas Tokatti), Cernăuți, 1824.

din punctul de vedere
*** tîrguri, e mai

S o^Vf[^] dⁿ i a^a f^a a^a tⁱ i^lă^d e

mine, ca și biserica ortodoxă sînt" .Wifn+.TV îⁿ *anle r<
sprijinit atît orînduirea feudală si ierarh?i« "r' ' ""* ' "
rea dependenței supușilor față dî stăniⁿ i H^p ?³Ce^ă au fost^{mentine} -chiar
sprijinite de .aceste cffuirf

Capitolul X
JUSTIȚIA FEUDALĂ

Considerațiuni generale Concepțiile juridice ale unui popor
 f_{ac} parte din suprastructura societății
 sa_{le}; acestea fiind corespunzătoare orînduirii ei economice. Clasicii marxism-leninismului au arătat că atît concepțiile cît și „...relațiile juridice, ca și formele vieții de stat, nu pot fi înțelese nici din ele însele, nici din așa-numita dezvoltare generală a spiritului omenesc ci, dimpotrivă își au rădăcinile în condițiile materiale de existență”¹. Dreptul cuprinde reguli juridice, oglindite în legi și obiceiuri care reglementează relațiile sociale dintre oameni într-un anumit mod ; el nu este de fapt decît expresia voinței clasei stăpînitoare într-o societate dată, voința ridicată la rangul legii de stat. Această concepție a dreptului a fost formulată pentru întîia oară de Marx și En-gels în „Manifestul Partidului Comunist”. Referindu-se la burghezie, ei au caracterizat dreptul burghez în termenii următori: „...dreptul vostru nu este decît voința clasei voastre ridicată la rangul de lege, o voință al cărei conținut este dat în condițiile materiale de viață ale clasei voastre”².

Această definiție a dreptului burghez constituie punctul de plecare pentru înțelegerea naturii și conținutului oricărui

¹ K. Marx, *Contribuții la critica economiei politice*, E.S.P.L.P.. '954, p. 9.

² K. M a r x și F r. Engels, *Opere alese*, E.P.L.P București, 1955, vol. I, ediția a II-a, p. 28.

drept. Astfel conținutul dreptului este determinat de relațiile economice, de orînduirea economică a societății, dreptul fiind expresia clasei stăpînitoare în societatea bazată pe exploatare.

Societatea feudală a ajuns și ea să elaboreze o serie de reguli, dictate de voința clasei dominante, a stăpînitorilor de pămînt, încălcarea acestor reguli fiind sancționată prin diverse pedepse pentru a apăra ordinea socială existentă.

Și în țările romîne s-a elaborat un asemenea drept, iar scopul dispozițiilor pe care le cuprinde este același, adică apărarea ordinii sociale existente și apărarea intereselor clasei stăpînitorilor de pămînt.

Studiind acest drept e necesar să încercăm de la început o clasificare¹. E firesc ca într-un stat feudal infracțiunile să se clasifice după cum ele privesc raporturile dintre supuși și stăpînire, sau numai raporturile dintre supuși. În consecință am putea împărți de la început infracțiunile în două categorii: infracțiuni publice și infracțiuni private. În prima categorie ar intra infracțiunile care se referă la raporturile cu domnia iar în a doua categorie raporturile dintre particulari.

Prima categorie de infracțiuni se sancționează pentru a apăra în primul rînd bazele organizării de stat. Am văzut mai înainte care era această bază. Toți supușii sînt obligați să servească cu dreptate și credință pe suveranul lor și să-i asculte poruncile. E normal ca prima categorie de infracțiuni să sancționeze atît neascultarea, cît și neîndeplinirea slujbei drepte și credincioase a supușilor.

A doua categorie de infracțiuni se sancționează pentru a apăra bunurile în general și persoana împotriva acelor care i-ar cauza diferite vătămări. Din puținele documente care ne-au rămas din primele timpuri după întemeierea statelor noastre ne putem da seama că concepția dominantă în această materie era răz bunarea. Astfel, într-un hrisov din 1525, cîre tranșa un proces de revendicare a unei moșii, domnul Țării Romînești dispune între altele: „Și pentru vrăjmășia ce ați avut de acum să nu mai aveți nici o vrăjmășie pentru că ați făcut moarte pentru moarte”². Domnul, justiția supremă a țării, considera

¹ Problema a mai fost dezbătută și de alții, de pe alte baze, în special de I. C. Filitti.

² A1. Ștefulescu, *Documente slavo-romîne din Gorj*, p. 86.

că răzbunarea unei crime pentru altă crimă este un lucru firesc și nu are de ce să intervină. Că această concepție este concepția generală se vede și dintr-un pasaj bine cunoscut din *Descrierea Moldovei* a lui Cantemir. Vorbind de justiția domnească el spune: „acele crime cu greu pot obține o îndurare a domnului dacă ucigașul nu s-a împăcat cu rudele celui ucis și ei declară public față de domn că îi iartă vina și pedeapsa și nu mai cer ca sângele să fie răzbunat cu sânge și moartea cu moarte”¹.

Aceasta era concepția dominantă în materie penală, în cursul evului mediu, nu numai la noi, dar peste tot. Ea ducea la anarhie și la lupte nesfârșite între familii. O dată cu apariția puterii domnești situația se schimbă. În locul răzbunării, familia lezată primește o despăgubire care în unele consuetudini penale este tarifată și lucrurile se împacă, răzbunarea se oprește. Un asemenea caz ni se relatează într-un hrisov din 1473. Petru stolnicul se jeluește la Ștefan cel Mare: „împotriva Ilcăi fata lui Petru Ponici, pentru moartea tatălui său Andriță. Deci Ilca nu s-a lepădat de acea moarte.... și a plătit Ilca moartea lui Andriță pe care l-a omorât Petre Ponici tatăl Ilcăi..... și au făcut pace veșnică între ei”².

Părțile fac pace veșnică, renunță la răzbunare după ce păgubitul a primit- o plată, o contravaloare bănească a răzbunării, adică ceea ce se cheamă o compoziție.

Dar am văzut mai înainte că una din obligațiile domnului față de supuși era aceea de a-i apăra și proteja. Vătămarea unui supus al domnului era reprimată și de domn. În pasajul din *Descrierea Moldovei* pe care l-am citat mai sus se vede că domnul are rolul de a răzbuna vătămarea pe care a suferit-o supusul. De altfel aceasta se vede și din hrisovul de mai sus privind familia Ponici, care reprezenta familia victimei. Petru stolnicul se plînge la domnie pentru a căpăta satisfacție pentru uciderea tatălui său.

Dar pentru ca ordinea să nu fie tulburată și domnul să nu fie nevoit să exercite mereu răzbunările supușilor lui, el

¹ D. Cantemir, *Descrierea Moldovei*, trad. Gh. Pascu, ' 127.
I. Bogdan, *Documentele lui Ștefan cel Mare*, I. p. I

începe să ia din vreme măsuri pentru a preveni infrafracțiunile. În unele hrisoave din secolul XV, prin care se tranșează procese, vedem că domnul înserează clauze cu următorul conținut : „cine ar începe din seminția lor contra lui Petru sau contra copiilor lui pentru aceste sate cu omor, cu sfadă sau cu oricare răutate acela să ne plătească zăvească 60 ruble de argint curat”¹. Domnul, spre a le împiedica, stabilește de la început răspunderea pentru cazul unei vendete posibile și fixează și sancțiunea, o sumă de bani destul de mare pentru acele timpuri. Ar părea că asemenea dispoziții privesc numai cazurile speciale. Un document de la 1432 ne lasă să vedem că a existat o dispoziție generală în acest sens ; în document se scrie: „acest adevărat Uiaș a pîrît pe Giurgiu înaintes noastră și a rămas Giurgiu să-și răscumpere gîtul de la noi Și pentru această gloabă acest Giurgiu a dat înaintea noastră partea sa -din Tămărtășinți slugilor noastre.... și ei l-au răscumpărat din această gloabă”²; se vede că Iliăș a suferit din cauza unei infrafracțiuni comise de Giurgiu în răstimpul pînă la enunțarea hrisovului. Giurgiu ca și Ilca au făcut pace veșnică cu jeluitorul, pentru că el nu are nimic de plătit familiei victimei, dar rămîne să-și răscumpere gîtul de la domn, să plătească o gloabă, adică o compoziție ca acesta să renunțe la pedeapsă. În acest caz nu se vede să fi existat un pact scris într-un act special prin care să se prevadă dreptul domnului de a interveni într-o infrafracțiune privată. Cu toate acestea, deși între părți s-a produs o împăcare, domnul are un drept de pedepsire care se poate răscumpăra în bani, ceea ce ar însemna că a existat o dispoziție anterioară care îi dădea acest drept.

Se vede deci că pentru a preveni tulburarea păcii, vrăjmășiile între familii, domnul lua măsuri cu caracter general, hotărînd amenzi sau aplicînd pedepse ce se pot transforma în amenzi. În această privință el are aceleași drepturi ca orice senior feudal care fixează o amendă bănească pentru cei ce ar tulbura pacea. După cum se vede, răscumpărarea

¹ M. Costăchescu, *Documente moldovenești înainte de Ștefan cel Mare* voi. I, p. 116, 159, 468; voi. II, p. 362, 386, 422, 458 (trebuie de observat că cu timpul clauza își schimbă sensul).

² *Ibidem*, voi. I, p. 327.

citului, mai bine zis a pedepsei, care după sensul documentului citat mai sus se cheamă la noi gloabă, corespunde lui *poena pacis* sau *wehrgeldului* apusean sau BHpa din vechiul drept rus.

Obligația de protecție și apărare pe care o are față de supuși și dispozițiile de a menține pacea, pentru a preveni răzbunările, fac ca infracțiunile private să capete ceea ce se cheamă astăzi publicitate. Astfel și aceste infracțiuni intră în cadrul infracțiunilor publice.

Pe lângă aceste două categorii de infracțiuni trebuie să menționăm ca o categorie aparte infracțiunile împotriva moralei publice. După cum reiese din hrisoave aceste infracțiuni intră parțial în competența autorităților bisericești și parțial în competența autorităților laice, ceea ce ne-ar putea face să credem că inițiativa și competența în această materie a fost la început a bisericii. Ulterior, domnii, ca protectori ai ei, au intervenit, dând acestor infracțiuni caracterul de publicitate.

În actele domnești vedem însă că infracțiunile sînt clasificate după alte criterii. Atît în unele hrisoave din secolul XV, din Moldova, cît și în Statutul Făgărașului din 1508, care redă într-o oarecare măsură obiceiul aplicat în Țara Românească, infracțiunile se împart în vini mari și vini mici¹. Această împărțire amintește diviziunea care se făcea între justițiile apusene: „*Grossa (alta) et bassa justitia*”. Infracțiunile se împart după pedepsele aplicate; unele din infracțiunile mari se pedepsesc cu moartea, iar cele mici cu alte pedepse, evident dacă vinovatul nu se răscumpără plătind gloaba.

Dar în vechiul drept penal românesc întîlnim doi termeni caracteristici, care arată că se mai admitea și o altă diviziune a infracțiunilor, e vorba de cuvintele gloabă și dușegubină.

Am văzut mai sus că gloaba este suma de bani care se plătea pentru a răscumpăra pedeapsa. Dușegubina apare ca

¹ Vezi, de pildă, I. B o g d a n , *Documentele lui Ștefan cel Mare*, I, p. 30, de asemenea și *Statutul Făgărașului*, publicat de Șt. Meteș în *Viața agrară și economică a Romînilor din Ardeal și Ungaria*, I., p. 247.

o anumită categorie de fapte, astfel citim în hrisoave: „s-an întâmplat trei dușegubine pe moșia Tamșani..... un gelep s-a omorît cu doi ciobani" ¹. Se vede că faptul de omor este o dușegubină, trei omoruri sînt trei dușegubine. Cuvîntul slav dușegubină înseamnă pierderea de suflet. Tot între pierderile de suflet intră și o altă categorie de fapte care contrariu moralei publice. Ele sînt enumerate într-un hrisov din 1612 din Moldova : „cei ce viețuiesc fără lege, pentru amestecarea de sînge și pentru rudenii și pentru cumătrii și necununii și pentru altele fără de legi" ². Aceste fapte se consideră ca pierderi de suflet de natură spirituală și represiunea lor este cerută de legile religioase. În reprimarea lor, domnul apare ca protector al religiei dominante. La început dușegubină este numai o categorie de fapte pentru care se lua gloabă, după cum rezultă dintr-un hrisov din 1447: „.....iar judecătorii să nu ia gloaba de la acești oameni din aceste sate..... fie între acești oameni dușegubină, furtișag, fie orice faptă..." ³ Cu timpul însă gloaba luată pentru dușegubină ajunge să se cheme dușegubină, astfel citim într-un hrisov din 1601 : „Apoi s-a omorît un om pe această moșie pentru care Mihai Vodă a luat o dușegubină de la Doha și Vladul" ⁴.

Cu toate că s-a produs această deplasare de sens, totuși se înțelege că dușegubină reprezintă o anumită categorie de fapte care au o caracteristică aparte.

Am putea să conchidem că după concepțiile medievale infracțiunile se divizau după sancțiuni, în vini mari și vini mici și după caracteristica încălcării unor legi religioase care poate să atragă o pierdere a sufletului.

Cercetînd vechiul nostru drept penal se pune și problema responsabilității. În clauzele de *zavească* de care ne-am ocupat mai sus se vede că domnul dispune pentru a împiedica vrăjmășia între seminții — „cine ar începe din seminția lor". De asemenea în actul din 1525, dat de Vladislav III în Țara Romînească, domnul dă porunci unor cete „...de acum înainte să nu mai aveți vrăjmășie.... Pentru aceea tu Vîlcule cu ceata

¹ I. C. Filitti, *Arhiva Cantacuzino*, p. 28.

² T. Bălan, *Documente*, I, p. 146.

³ M. Costăchescu, *op. cit.*, II, p. 288.

⁴ I. C. Filitti, *op. cit.*, p. 204.

ta să te ferești de Dragomir cu ceata lui" ¹. Faptele sînt produse de conflicte între cete, seminții și ca atare ar părea că a existat o răspundere colectivă a rudelor. De altfel într-un hrisov emanînd de la Petru Șchiopul se dispune: „să ia gloabă după dreptate la care om va rămîne de lege să nu ia nici să prade de la alți oameni din sat ce nu vor fi vinovați ci să ia ce va avea singur cel care va fi vinovat să nu prade pe părintele lui, nici pe fratele lui, nici pe ruda lui" ². Această afirmație a răspunderii individuale arată însă că au subsistat rămășițe ale unei concepții de răspundere colectivă. Și răspunderea pecuniară a satelor împrejurase, pentru faptul de a nu fi descoperit sau predat pe autorul unei infracțiuni, poate fi într-o măsură rămasă concepției răspunderii colective.

Baza concepției penale fiind răzbunarea, iar infracțiunile fiind împărțite în vini mari și vini mici, ne-ar putea face să credem că în regimul pedepselor n-au existat prea mari variații între extreme. În realitate există variații și gradații inerente moravurilor vremii, dar cu totul diferite de cele de astăzi.

După spusele lui Cantemir și ale altor scriitori, tâlharii erau spînzurați sau trași în țeapă, sacrilegii erau arși pe rug, boierii au cîte o dată privilegiul de a li se tăia capul³. Unii domni aveau multă fantezie la inventarea pedepselor. Pedepse curente sînt mutilările, tăierea 'nasului, urechilor, mîinilor etc. Tot între pedepsele caracteristice evului mediu trebuie să trecem și însemnarea cu fierul roșu (bourul) și expunerea în piețe publice.

Am arătat mai sus că în țările noastre, ca și în toate țările cu regim feudal, majoritatea pedepselor se puteau răscumpăra în bani. O dată admis acest principiu, se vede caracterul său de clasă : ca să scapi de pedeapsă trebuie să ai avere, trebuie să plătești. Astfel justiția de clasă permite celor cu ocine și cu vite să se răscumpere de pedepsele ce le erau hotărîte, pe cînd cei săraci, neavînd cu ce plăti, nu puteau să scape de pedepse pe care erau datori să le suporte conform obiceiului țării.

¹ Al. Ștefulescu, *op. cit.*, p. 86.

² *Doc. priv. ist. Rom.*, A. XVI, voi. III, p. 386.

³ D. Cantemir, *Descrierea Moldovei*, trad. Adamescu p. 127—128.

Dar lăcomia de bani face ca sistemul compozițiilor să fie predominant, înlăturînd treptat celelalte pedepse. Domnul începe să nu se mai creadă obligat să facă dreptate supușilor săi, să apere pacea și să sancționeze faptele ilicite pentru a menține o anumită ordine în stat. Infracțiunile devin o sursă de venituri. Dreptul de judecată se transformă într-o dare pe fapte ilicite. Ca venit se cedează uneori mănăstirilor împreună cu ocina, cu vama oilor și porcilor și alte venituri de același fel. La 1608, Constantin Movilă dă o destinație precisă acestui capitol „și am dat gloabele și șugubinele (din satele mănăstirei Probota) rugătorilor noștri pentru haine și cisme”¹.

Cu toate că a existat această tendință de fiscalizare a dreptului penal, totuși el a rezistat și a rămas un obicei aparte; deși materialul documentar existent conține foarte puține hotărîri penale, totuși din hrisoavele prin care se confirmă moșii găsim suficiente elemente pentru a reconstitui într-o măsură definițiile infracțiunilor și pedepsele aplicate. Infracțiunea cea mai cunoscută și mai des pomenită, atît

Infracțiunile în hrisoave, cît și în cronici, este hiclenia. În documentele moldovenești, cuvîntul care definește infracțiunea este menționat pentru prima oară la 1435. La 18 octombrie a acestui an, Iliș Voievod dăruiește satul Văscăuți, pierdut în viclenie de Mișea și satul Budinții, pierdut în viclenie de MihaH Coșcievici². În ce privește Țara Romînească, aflăm vorbindu-se de hiclenie într-o scrisoare a lui Radu cel Frumos, avînd ca dată aproximativă anul 1462, prin care domnul cere brașovenilor să trimită în țară o serie de boieri pribegi³. Nu e sigur că hiclenia, ca termen și ca fapt, apare pentru prima oară la datele amintite ; din ambele documente se vede că noțiunea era preexistentă, cunoscută tuturor, datînd probabil de la întemeierea țărilor romîne.

Care este definiția și care sînt elementele infracțiunii ? Hiclenia este des pomenită în cronici și documente. În două

¹ *Doc. priv. ist. Rom. A. XVII*, p. 141.

² M. Costăchescu, *op. cit.*, I, p. 420.

³ Gr. Tocilescu, *534 documente istorice slavo-rotmîne*, p. 73.

documente muntene, Vlad vornicul este declarat hiclean, pentru că se ridică și vrea să ia domnia lui Vlad Călugărul, iar Milea, feciorul lui Voicu al Tatului, pentru că ridică domn împotriva aceluiași¹. În Moldova Gontea este hiclean, pentru că și-au ridicat nume de domn, iar Păstrăv, pentru că au ridicat „pe un lotru asupra... lui Ștefan Voievod (cel tânăr)”². Faptele comise de Vlad și Gontea sînt identice, ei se declară domni și vor să ia locul domnului în scaun. Milea și Păstrăv fac parte dintr-o altă categorie, ei sînt susținătorii pretenzenților.

Dacă ținem seamă că Vlad, Gontea, Milea și Păstrăv sînt supuși ai domnilor respectivi, hiclenia ar constitui faptul de rebeliune cu mînă înarmată împotriva stăpînitorului țării pentru a-i lua tronul sau faptul de a ajuta în același fel pe un rebel.

Dar cercetînd cronicile și documentele vechi mai găsim și alte elemente care ne dau un aspect mai precis al infracțiunii.

Astfel, într-un document muntean citim că Preda vornicul cu Pîrful vistiariu și Istrate postelnicul, ridicîndu-se cu „rea ficlenie” au fost pedepsiți ca niște oameni răi și *călcători de jurămînt*³.

Povestind asasinarea lui Ștefan Lăcustă, Ureche se indignă de hiclenia lui Mihul și Troțușan, deplîngînd victima : „Această plată a luat Ștefan Vodă de la ceea ce-i miluise”⁴. Tot el se indignă însă și de represiunea făcută de Lăpușneanu, care într-o zi omoară pentru hiclenie 47 boieri : „Cum mai bine ar fi pentru blîndețe să-l asculte și să-l slujească, de cît de frică și de groază să i se plece”⁵. Prin urmare hiclenii sînt călcătorii de jurămînt (ai dreptei credințe feudale), care au căpătat milă de la domnie și care ar fi fost mai bine să asculte și să slujească, nu de frică, ci pentru blîndețe. E ușor

¹ I. Mi ne a și L. B o g a. *Cam se moșteneau moșiile în Țara Românească*, voi. II, p. 120—121.

² *Doc. priv. ist. Rom.*, A. XVI, voi. III, p. 188 și voi. II, p. 23.

³ N. I o r g a, *Anciens documents de droit roumain*, I, p. 113.
⁴ Gr. Ureche, *Letopisețul Țării Moldovei*, ed. P. P. Panaitescu, p. 149.

⁵ *Ibidem*, p. 178.

de văzut că sînt hicleni acei care își calcă jurămîntul de a asculta și sluji cu dreptate și credință pe domnul lor.

Dar hiclenia se poate manifesta și sub alte forme. Ureche ne relatează că atunci cînd Petru Rareș e atacat simultan de poloni și de turci, fiind „cei din lăuntru slabi și plini de vicleșug”, e prevenit de Hărea chelarul că „țara se vorovește să-l părăsească”¹. Lipsit de oșteni, e nevoit să fugă. Intr-o situație identică, „țara pizmind lui Alexandru Vodă (Lăpușneanu) n-au vrut să saie la oaste”². Faptul de a nu sări la oaste și de a părăsi pe domnul lor s-ar putea califica și altfel, însă oamenii de atunci le considerau ca hiclenie. Petru Rareș revenind la domnie iartă țara, Alexandru Lăpușneanu se răz-bună crunt dînd țara pradă tătarilor și omorînd 47 de boieri³.

În hrisoave întîlnim și altfel de fapte calificate ca hiclenie. Astfel într-un hrîsov din 1572 se scrie: „Mircea a pierdut toți acești mai sus ziși țigani cu rea hiclenie față de răposatul frate al domniei mele Mircea Voievod și față de domnia mea, fiindcă au fugit... cu niște aspri domnești”⁴. La 1519 se considera tot ca hiclenie fapta comisă de Radu din Vai de Ei, „căci a tuns niște oi pe ocina domnească fără știrea domniei mele și fără știrea nici a unui domn”⁵. Tot ca hiclenie este considerată și delapidarea comisă în dauna lui Petru Rareș de vistierul său Mateiaș⁶. Delapidările și nedreptele luări sînt hiclenii pentru că autorii lor nu-și îndeplinesc cu dreptate și credință slujba ce o datorează domniei.

Părăsirea țării este o hiclenie; astfel la 1557 este calificat ca hain, adică hiclean, un oarecare Stoica : „căci a luat pe femeia lui Dumitru de a fugit la Brăila în țară străină ca un hain și rău făcător”⁷. La 1437 este calificată de hicleană Marușca, cumnata lui Iliaș Voievod, ea își pierde averea „în hiclenie cînd a fugit la ruși”⁸. Nimeni nu avea dreptul de a părăsi țara, lipsind prin aceasta pe domn de serviciile sale. Cei care

¹ Gr. Ureche, *Letopiseșul Țării Moldovei*, ed. P. P. Panaitescu, p. 143.

² *Ibidem*, p. 169.

³ *Ibidem*, p. 152, 178.

⁴ *Doc. priv. ist. Rom.*, B., XVI, voi. IV, p. 84

⁵ *Ibidem*, voi. I, p. 150.

⁶ Colecție particulară

Doc. priv. ist. Rom., B. XVI, voi. III, p. 75. M.

Costăchescu, *op. cit.*, I, p. 507.

vor să călătorească în străinătate trebuie să aibă o permisiune specială a domnului, cum e aceea dată de Bogdan cel Orb lui Iacob de la Cotnar¹.

Dar dacă pibegi ca Stoica și ca Marușca nu prezintă un mare pericol pentru domnie, sînt alți pibegi care reprezintă o amenințare; e vorba de aceia care părăseau țara din motive politice. Ei se grupau în țările învecinate sub conducerea unui domn și la prima ocazie atacau pe domnul în scaun. Se înțelege de ce domnii sînt deosebit de severi cu acest fel de pibegi și de ce în multe tratate se stipulează clauze prin care părțile contractante -se obligă expres de a nu permite șederea pibegilor în țara lor².

Din cele de mai sus reiese că dezertțiunea sau nesupunerea în caz de război, delapidarea banilor domnești, neascultarea unei porunci sau abuzul de putere cu ocazia executării lui și, în fine, simpla pibegie, au aceeași calificare și sînt neîndepliniri a dreptei și credincioasei slujbe datorate domniei. Deci hiclenia este violarea în orice fel a obligației de a sluji cu dreptate și credință domnia. Infracțiunea poate cuprinde mai multe fapte decît am enumerat mai sus și e probabil că au existat astfel de fapte, chiar dacă nu cunoaștem în prezent documente din care să reiasă acest lucru. Mai ales că după cum ne spune Ureche, domnul este: „însuși giudeț, însuși pîrește, însuși împlă legea”³.

În documente și cronici, aflăm sancțiunile hicleniei. „Vîlsan logofăt a pierit cu rea viclenie față de domnia mea”, constată un hrisov muntean din 1535⁴. Radul de la Spinișor, fugit cu banii domnești ; „iar răposatul Vlad Voievod 1-a ajuns cu dreaptă judecată... și 1-a ajuns legea să-și piardă capul Și 1-a ucis după faptele sale ca un hiclean”⁵. Cronicile muntele, relatînd diversele domnii, confirmă în mod succint datele documentare : de exemplu, Moisi Vodă omoară pe boierii care au complotat moartea predecesorului său; Vlad Vintilă face

¹ M. Costăchescu, *Documente moldovenești de la Bogdan Voievod*, p. 505.

² I. Bogdan, *op. cit.*, II, p. 332 și 420.

³ Gr. Ureche, *Letopisețul*, p. 178.

⁴ *Doc. priv. ist. Rom.*, B. XVI, voi. II, p. 171.

⁵ *Ibidem*, p. 163

o mănăstire „și au tăiat rnulți boieri" ; Radul Paisie „au tăiat pe banul Toma și pe Vlaicul logofătul" ; Mircea Vodă Ciobanul „au tăiat pe boieri și anume Coadă vornicul și pe fratele său Radul comisul... și pe mulți boieri, carii nu sînt scriși aici" ¹. În Letopisețul lui Ureche și în celelalte cronică moldovenești, lucrurile sînt tratate mai în detaliu : „Ștefan Vodă au tăiat pe Arbore hatmanul, pre carele zic să-l hie aflat în hiclenie"². Același domn taie capetele, în tîrg la Roman, lui Costea pîrcălabul, Ivașcu logofătul, Sima vistiernicul, pre **alții** pre mulți"³.

Pedeapsa pentru hiclenie este invariabil moartea ; sub forma ei înai ușoară, a pribegiei, lucrurile se mai împacă, domnii iartă pe pribegi de pedeapsă ⁴, dar aceasta nu înseamnă că pedeapsa ar fi alta decît moartea.

Cu toate acestea în afară de moarte se mai aplică o pedeapsă pe care o au de suportat și aceia care au scăpat de urgie, fugind în pribegie. Avera hiclenilor este confiscată. Majoritatea documentelor în care se pomenește hiclenia sînt acelea în care se dispune asupra averii hiclenilor. Astfel, la 1528, Radu de la Afumați se pronunță asupra succesiunii lui Oancea vistier: „Domnia mea am cercetat, cu toți cinstiții dregători și boieri ai domniei mele, după dreptate și după lege" și judecata lor a fost așa : „dacă pierce cineva în hiclenie iar agonisita și averile să fie domnești" ⁵. Partea de moșie a lui Radu de la Vai de Ei este confiscată „pentru că a pierdut în hiclenie căci a tuns niște oi pe ocina domnească, fără știrea domniei mele" ⁶. Satul Lăslăoanii a lui Vartic vornic „și l-a pierdut în hiclenie cînd el însuși a pierit"⁷. Lista unor asemenea mențiuni s-ar putea lungi, dar socotim inutil acest lucru. Credem că e mai caracteristic pentru sancțiunile hicleniei, opoziția care se face în unele documente muntene, între cei care slujesc credincios și vicleni: „...Danciul pîrcălab să-i fie ocină în Dobrușa...

Letopisețul Cantacuzinesc, ed. Simache și Cristescu, p. 103—104.

Gr. Ureche, *Letopisețul*, p. 135.

Ibidem, p. 136.

Ne referim la cazurile citate anterior.

Doc. priv. ist. Rom., B. XVI, voi. II, p. 47.

Ibidem, voi. I, p. 150.

Ibidem, A. voi. IV, p. 117.

pentru că Staico vornic a pierdut-o cu rea hiclenie față de domnia mea și boieriul domniei mele, care este sus scris a dobândit-o cu slujbă dreaptă și credincioasă" ¹. Aceasta ar însemna mai precis că acei care servesc cu credință, au viața și averea garantată, pe când viclenii își pierd și viața și averea și aceasta confirmă încă o dată natura raporturilor dintre domn și supușii lui

Prin urmare infracțiunea hicleniei este violarea în orice mod a convenției feudale încheiată între domn și supuși, iar sancțiunea violării, pedeapsa cu moartea și confiscarea averii

Una din obligațiile cele mai importante, pe care le contractează supușii, este

„
Neascultarea

„
aceea de a asculta, loata activitatea domnului se manifestă prin porunci.

Chiar actele de stăpânire de moșii sînt porunci; de pildă, Neagoe Basarab scrie într-un hrisov : „Dă domnia mea această poruncă... lui Tatul... să le fie Părsco-vul tot”². Conflictele între particulari se rezolvă tot printr-o poruncă ; astfel, într-un asemenea caz Alexandru Aldea dispune : „Calul lui Lalu pe care l-ai luat de aici îndată să-l înapoiezi”³. Tratatetele de comerț, hrisoavele, toate sînt porunci domnești. Unele din ele au stipulate expres sancțiunile neexecutării lor, altele nu. De obicei în hrisoavele din Țara Românească se dispune: „cine se va încumeta să dăuneze cu ceva... (va primi) pedeapsă și urgie de la domnia mea ca violator și neascultător al hrisovului domniei mele”⁴, iar în cele din Moldova : „Iar cine se va încerca să ia de la ei orice, acesta este potrivit nouă și cărții noastre”⁵.

Aceste clauze stereotipe din actele domnești arată că cine nu execută o poruncă urmează să fie pedepsit pentru neascultare. Cum toată viața administrativă, judecătorească și fiscală a țării era bazată pe porunci sancționate, înțelegem de ce întîlnim în hrisoavele din sec. XV, slugi denumite osiuhari (ocnoyxapH)

Rom. *Doc. priv. ist. Rom.*, B. XVI, voi. II, p. 332.

Ibidem, voi. I, p. 108.

Gr. Tociulescu, *op. cit.*, p. 29 ; P. P. Panailescu, *Doc. ~*

p. 172.

Ibidem, \>. 104, 107, 120.

M. Costăcheseu, *op. cit.*, II. 407.

Doc. ~
Țării

care se ocupă cu constatarea și sancționarea infracțiunii de osluh sau scutiri în care se dispune că judecătorii „...să nu aibă treabă să judece pe acești oameni nici să-i globească, nici să nu ia gloabă, nici tretină, nici pentru osluh (ooroyx'b)"""

În hrisoave, care sînt mai tîrzii (sec. XVII) vedem că pe cale de porunci se sancționează conflicte intervenite între particulari. De exemplu la 1672, un oarecare Gărgăriță ară o bucată de pămînt vîndută anterior de părinții lui ; pe baza reclamației făcute domnul dispune : „de nu va asculta Ionașcu Gărgăriță și va ara preste cartea domniei mele să fie vinovat porții domniei mele cu 24 boi" ². Deasemenea și Vasile Lupu pedepsește pe un oarecare Dudul cu „un hatalm de doi boi" pentru că, contrar poruncii date, el „ară și cosește în tărie" ³. În ambele cazuri se tranșează conflicte între particulari și se penalizează fapte care nu au un caracter penal, tulburări de stăpînire.

Pedepsele par arbitrar; în aceeași materie, tulburarea de stăpînire, o neexecutare de poruncă este penalizată cu doi boi, iar alta cu 24. În unele materii cum este neprezentarea părții citate la judecată s-a ajuns la un tarif fix, pe lîngă treapădul (ciubotele) aprodului, vinovatul mai plătește: „bou de soroc ca nu a ascultat de porunca domnească" ⁴.

După cum în unele materii se ajunge la un tarif fix, tot astfel putem constata că există și o noțiune de recidivă care atrage agravarea pedepsei. Astfel la sfîrșitul veacului XVI un oarecare Malic împreună cu fiii săi tulbură stăpînirea unor bălți a mănăstirii Neamț, săjpînd mai multe gîrle pentru a prinde pește. După prima neascultare a poruncii de a înceta tulburarea stăpînirii, i se aplică drept pedeapsă infractorului o amendă de șase boi, după a doua neascultare 12 boi. În sfîrșit, după mai multe cazuri de neascultare, Aron Vodă dă ordin pîrcălabilor regiunii respective: „Iar care din acei feciori a lui Malic

¹ M. C o s t ăchescu, *op. cit.*, II, p. 310

² G h. Q h i b ă n e s c u, *Ispisoace și zapise*, voi. III, partea a H-a> p. 134.

³ L Boga, *Documente*, VII, p. 35.

⁴ I. C. F i l i t t i, *Arhiva G. Gr. Cantacuzino*, p. 9.

va mai face supărare iar pe dînsul să-l spînzurați căci de multe ori s-au pîrît înaintea noastră" ¹.

Neascultarea repetată a poruncii domnești de către un supus chiar în raporturile cu semenii săi poate să aibă consecințe foarte grave.

Se vede că expresia întrebuintată des în actele domnești că cine nu ascultă de poruncă este un batjocuritor și un necredincios nu este lipsită de sens și că neascultarea, mai ales repetată, poate să aibă nota de necredință și să fie pedepsită ca și viclenia.

Aceste cîteva exemple privesc raporturile dintre supuși, faptele comise devin infracțiuni atunci cînd în conflict intervine domnul și partea nu execută porunca ce i s-a dat. Dar neascultarea nu se reduce numai la nerespectarea poruncilor în această materie. Astfel am arătat mai sus că în tratatele de comerț ale Țării Românești, între altele se dispune : „cine va îndrăzni dintre boierii domniei mele... și nu va sta pe ce am legiuit... va primi mare rău și urgie... ca un călcător și neascultător...". În-tîlnim dispoziții asemănătoare și în alte hrisoave cu alt caracter, de pildă la 1446, dăruind două măji de pește și trei cîntare de icre, Ștefan II al Moldovei dispune : „cine din pîrcălabi sau din dregători nu vor da aceasta... ne vor plăti 30 ruble de argint și... încă vor vedea caznă... cine ar zăbovi sau ar opri aceste care cu această carte... ne va plăti 20 zloți" ², sau citim reproducîndu-se stereotip în hrisoavele muntene de scutire „cine vor fi... dregători, județi... sau dvornic sau pristav... și găletari și vinărcieri... și cine s-ar încumeta să dăuneze cu un fir de păr... va primi mare rău și urgie de la domnia mea ca un neascultător și necredincios" ³. Obligația pîrcălabului de a da icrele este o obligație, ca și aceea a boierilor vameși sau alții de a executa convențiile încheiate de domn prin care se stabilesc anumite taxe vamale. Găletarii și vinăricerii au și obligația de slujbă de a respecta scutirile. În speță deci încălcarea obligațiilor de slujbă este trecută în categoria neascultării, a osluhului și urmează a fi sancționată ca atare.

¹¹ N. Iorga, *Anciens documents de droit roumain*, I, p. 258 ?' H. p. 382.

[^] M. Costăchescu, *Doc. moldovenești*, II, p. 244.

P. P. Panaitescu, *Documentele Țării Românești*, I, p. 133.

Se vede astfel că în sfera neascultării pot intra, pe lângă conflictele cu caracter civil penalizate prin intervenția domnească, și ceea ce am numi astăzi delictul de serviciu, adică neîndeplinirea diverselor obligații de importanță mai mică, dar care intră în conceptul de dreptă și credincioasă slujbă.

Astfel obligația de a face strajă, pe care o au unii din locuitorii țării și existența căreia o aflăm din actele de scutire date satelor mănăstirești¹, vedem că este aspru sancționată. În sec. XVII, vornicii de Cîmpulung din Moldova cer Bistriței să predea o femeie venită din acea cetate : „au trecut pren strajă o muiare și au făcut și semne. Cînd acum au venit bărbatul cu carte de la vodă, de zice că i-au fugit această muiare ; deci noi n-am știut ce muiare iaste. Cînd acum se pradă și Cîmpulungul și vama și Șirireanii : deci de punem bucatele tot pentru acea muiare... Deci ne rugăm să o dați în mîna acestui om ce va aduce și cartea anume Simion Pioarul, căci acesta au fost străjar, deci lui i se aduce capul acum și nouă bucatele”². O greșală de slujbă este pedepsită destul de grav, infractorul principal care a tolerat trecerea prin strajă a muierii e amenințat cu pedeapsa capitală. Satele însărcinate cu paza sectorului plătesc amenda în vite. Un caz asemănător se petrece la 1560 în Muntenia, satul Potelul care face paza unui sector pe Dunăre scapă trei fugari și ca pedeapsă domnul ia o amendă în vite³.

În același serviciu de strajă se aplică și pedepse mai mici tot la Cîmpulung: „Ursul de la noi ce au fost șezînd în strajă, iar Ștefan Tăriț au încongiurat straja ; iar vornicii au pradat pe Ursul de au dat... 4 zloți gloabă”⁴. În sec. XVIII, vornicul de la Vrancea arată că a luat de la Pavel Deseagă „lei patru ...pentru că ar fi fost dat de săritură”⁵, n-a venit la „rînd” să-și îndeplinească serviciul de strajă.

În aceeași categorie intră infracțiunea la obligația contrară scutirii exprimate în hrisoavele din Țara Românească prin cu-

¹ **Vezi pentru** Moldova Costăchescu, *op. cit.*, II, p. 492, iar pentru Țara Românească P. P. Panaitescu, *Doc. Țării Rom.*, I, p. 101.

* Al. Rosetti, *Sa ison romînești din arhivele Bistriței*, n. 73.

* C. Giurescu, *Vechimea ruminiei în Studii de Istorie socială*, p. 40.

⁴ Al. Rosetti, *op. cit.*, p. 74.

⁵ A. Sava, *Vornicul de Vrancea*, p. 51- 52.

vintele „nici om legat să nu aducă cu carul”¹. Statutul Făgărașului, întocmit de Pavel de Thomori la 1508, puțin timp după ce această provincie fusese luată de sub stăpânirea domnilor Țării Românești, ne dă o descriere precisă a obligației și a consecințelor ei. Când se prindea un răufăcător, el era încredințat unui locuitor din satul cel mai apropiat care era obligat să-l ducă pînă la locul indicat de autorități. Dacă răufăcătorul arestat fugea, satul era obligat să plătească gloaba².

În tratatul de la 1540 pentru reglementarea conflictelor de frontieră între Moldova și Polonia, vedem că și locuitorii Moldovei aveau obligații analoge³. Cîteva hrisoave muntene confirmă existența infracțiunii și sancționarea ei. Astfel, la 1560 un oarecare Corlat este obligat să plătească gloabă pentru fuga unui răufăcător prins⁴. La 1568 Petru cel Tânăr judecă procesul între mănăstirea Tismana și fiii unui oarecare Badea care plătind gloaba datorită de mănăstire pentru „un om ce a fugit legat” din satul Năsipul, ce se afla în stăpînirea mănăstirii, luaseră acest sat. Domnul dispune că „dușegubina s-o dea cine s-a hrănit pe moșie”⁵ adică vecinii.

O infracțiune asemănătoare este aceea împotriva obligației de a goni urmele răufăcătorilor cunoscută din actele de imunitate acordate mănăstirilor moldovene. De pildă la 1458. Ștefan cel Mare scutește satul Bahrinești al mănăstirii Moldovița „să nu gonească urma răufăcătorilor”⁶. În hrisoavele muntene această scutire se exprimă cu alte cuvinte, de exemplu la 27 martie 1505, Radu cel Mare, între privilegiile ce acordă locuitorilor din satul Topești al mănăstirii Tismana este și acela „nici gloabă să nu păzească, nici dușegubine să nu tragă”⁷. Obligația și consecințele ei e descrisă mai precis în tratatul Moldo-Polon din 1540: Dacă cineva urmărind un fugar sau vitele lui ajungeau într-un sat, în care locuitorii nu puteau

¹ De pildă din anul 1531, *Doc. priv. ist. Rom.*, B. XVI, voi. II, p. 101. Șt. Meteș, *Viața agrară și economică a Românilor din Ardeal*, p. 244.

² Hurmuzaki, voi. I, p. 145.

³ *Doc. priv. ist. Rom.*, B. XVI, voi. III, p. 130.

⁴ Al. Ștefulescu, *Doc. slavo-române*, p. 164.

⁵ I. Bogdan, *op. cit.*, I, p. 13 ⁶ *Doc. priv. ist. Rom.*, B. XVI, voi. I, p. 28.

să arate continuarea urmelor, locuitorii acestui sat trebuiau să plătească pagubele produse de vinovat și să predea pe fugar sau vitele ale căror urme duc la ei. Daeă aceștia puteau să arate continuarea urmelor, trebuiau să-și continue cercetările din sat în sat'. În Statutul Făgărașului găsim într-o expunere mai succintă o dispoziție asemănătoare, din care se vede că se aplică și în Țara Românească exact același sistem ².

Deci populația satelor era obligată să afle și să urmărească tâlharii ; dacă nu-i găsea sau nu putea să le arate urma, plătea gloaba. Într-un hrisov dat de Petru Aron la 25 august 1454 mănăstirii Moldavița, satul Moldavița se scutește „ca urma celui răufăcător să nu o plătească acest sat din hotarul său” ³, confirmându-se că dispozițiile arătate în Tratatul Moldo-Polon din 1540 se aplicau și înainte și constituiau dreptul comun. Mult mai târziu, în secolul XVIII. Constantin Mavrocordat aflând de o tâlhărie petrecută în Iași, ordonă locuitorilor „să caute tâlharii în două săptămîni, altfel vor plăti ei” ⁴; în cazul unui incendiu, același domn poruncește : „să apuce pe megiașii lui pentru aprinderea casei, să-i plătească toată casa și toată paguba... au de vor ști pe altcineva vinovat să-l aducă de grumaz” ⁵.

Se vede clar deci că locuitorii din sate erau obligați a descoperi pe răufăcători și chiar pe incendiatori, de aci se poate trage ușor concluzia că trebuiau să afle și pe autorii omuciderilor, mai ales că exista și un privilegiu din 1446, al lui Ștefan II care scutește satele mănăstirii Neamț „ca judecătorii să nu aibă a lua gloabă cînd se va face o moarte de om în satele lor ci să o ia călugării” ⁶.

Nu putem crede că un sat era obligat a da gloabă numai pentru motivul că pe teritoriul lui s-a comis o crimă, evident satul era pedepsit dacă nu se afla criminalul. Un ordin al lui Constantin Movilă din 3 octombrie 1610 ne lămurește pe deplin asupra infracțiunii și responsabilităților. Aflîndu-se un

¹ Hurmuzaki, *supliment* voi. I-i, p. 145.

² Șt. Metes, *op. cit.*, p. 247.

³ M. Costăchescu, *op. cit.*, II, p. 505.

⁴ N. Iorga, *Studii și documente*, VI, p. 270

⁵ *Ibidem*, p. 267.

⁶ M. Costăchescu, *op. cit.*, 11, p. 250.

mort pe hotarul Siliștei Băhneni, Qrîș, marele vornic : „a pus călugărilor zi în trei săptămîni, ca să afle care om a făcut cea moarte sau să plătească cea moarte. Iar călugării de la mănăstirea Neamț n-au putut să găsească pe vinovat pînă în acele trei săptămîni, ci li s-a mai dat încă și a doua oară zi, iarăși pînă în trei săptămîni și iarăși tot n-au putut afla nici de cum pe vinovat. Iar cînd au fost după aceia au adus pe vinovat înaintea noastră satul Preutești și acel vinovat a fost acel din satul Preutești”¹. După cum se vede satul trebuie să afle pe autorul unei crime petrecute pe teritoriul lui; dacă autorul nu se găsește, satul este obligat să plătească gloaba. Documentele în acest sens abundă, deoarece amenziile în cazul crimelor nedescoperite erau mari și stăpînitorii de sate preferau să le vîndă sau să renunțe la ele decît să plătească amenda cerută.

Aflînd că s-a comis o crimă, domnul trimite imediat să ia gloaba. Într-un hrisov al lui Matei Basarab citim : „s-a ucis un om din sat pe moșia Gălășești, de aceasta cînd am aflat, domnia mea am trimis în grabă să se ia dușegubina.... fiindcă tâlharii și hoții nu s-au putut afla nicăieri”².

Din cele expuse mai sus se vede că satele erau pedepsite cu gloabe dacă nu descopereau pe autorii morților de om, a tâlhăriilor, furturilor și altor infracțiuni comise pe teritoriul stăpînirii lor. Dacă ele aveau obligația de a descoperi și denunța aceste infracțiuni și dacă nu-și îndeplineau obligația comiteau la început infracțiunea de osluh, neexecutarea unei porunci domnești. Cu timpul acest fel de osluh devine o infracțiune independentă și cite o dată inexplicabilă, deși ea apare sub aceeași formă și în drepturile feudale rus, polon și ungar³.

De obicei acest fel de infracțiuni sînt pedepsite cu amenzi. În Moldova stăruie o cifră de 50 de boi⁴ și în Țara Romî-

¹ *Doc. priv. ist. Rom.*, A. XVII. vol. II. p. 326.

² T. Codrescu, *Uricariul*, XX. p. 29.

³ *Russkaia Pravda* sub redacția lui B. D. Grekov, II. p. 255, 275; B. Grekov, *Țăranii în Rusia din cele mai vechi timpuri*, ediția rusă, P-389. A. Koss von Timon, *Ungarische Verfassungen und Rechtsgeschichte* (Constituția Ungariei și istoria dreptului) p. 387.

⁴ T. Codrescu, *Uricariul*, XIV, p. 93.

nească pare să fi existat o cifră fixă de animale reprezentând valoarea amenzii, după un hrisov din 1526, ea ar fi de 90 de vaci¹.

În general deci, putem conchide că în cursul evului mediu domnul, seniorul, avea dreptul de a porunci în diferite materii și supușii lui erau obligați să-i asculte și să le execute sub sancțiunea pedepsei.

Poruncile care se repetau puteau intra în obicei, devenind obligații de serviciu pentru diversele categorii de locuitori. Unele din infracțiunile la poruncile intrate în obicei puteau deveni infracțiuni independente de sursa lor originală, formând categorii speciale. Din cauza diferitelor materii, în care se dau poruncile, sancțiunile variază, și pe lângă aceasta, domnul poate să dea un caracter penal și să aplice pedepse în conflicte cu caracter pur civil. În general osluhul e pedepsit cu amenzi. În orice caz osluhul este o infracțiune de drept public pentru că este o consecință a unor raporturi între supus și suveran. Deși este o încălcare a unei obligații, care face parte din categoria dreptei și credincioasei slujbe datorite de supus domnului său, neascultarea este mai puțin gravă ca viclenia; numai recidiva sau neexecutarea poruncilor în anumite materii fac ca infracțiunea să aibă nota de necredință și în consecință să fie pedepsită ca și viclenia.

Aceste infracțiuni au preocupat foarte Tîlhăria și furtul mult pe feudali pentru că una din obligațiile lor principale era de a garanta securitatea supușilor iar atât în ce privește atacurile din afară, cât și cele dinăuntru. E destul să amintim obligația gonirii urmelor pentru a ne da seama de această preocupare. Deși într-un hrisov al lui Ștefan cel Mare furtul și tîlhăria sînt specificate aparte², se pare însă că între acestea nu prea se fac diferențe pînă tîrziu. Chiar la 1743 în condica de porunci a lui Mavrocordat se scrie: „Și tîlharii măcar pînă la un stup di se va dovedi că au furat acesta tot tîlhar este și furțișag mare se socotește... afară di furțișaguri

¹ *Doc. priv. ist. Rom.*, B. XVI, voi. II, p. 12.

² M. Costăchescu, *Documente moldovenești de la Ștefan cel Mare*, p. 24.

mici de o găină sau altele care acestea care se numesc potlogării" ¹. Se vede că diferența între aceste fapte nu se face după elementele clandestinității sau amenințărilor și relelor tratamente ca în dreptul de azi, ci după valoarea obiectului furat. Astfel furtul pare a fi confundat cu tâlhăria, furturile de obiecte de mică valoare formează o categorie aparte, potlogăria. De altfel ambele infracțiuni sînt pedepsite la fel, cu moartea prin spînzurătoare.

Altă caracteristică a furtului este faptul că în unele împrejurări situația furtului este agravată și posibilitatea de răscumpărare mai dificilă. Ne referim la ceea ce în hrisoavele noastre se numește „furt față”, adică furt manifest. Citim într-un hrisov de la 1598 din Țara Românească : „au fost furat Taincoș niște cai și au fost fur de față, apoi au vrut pîrîșii să-l spînzure de față, iar Taincoș el au căzut înaintea jupînului Datco armaș ca să-i scoată capul de la moarte” ²; sau într-un hrisov din 1661 din Moldova : „adecă eu Andonie... mărturisesc cum am furat un bou și m-au prins de față și era să mă spînzure...” ³. Pe baza acestei concepții, pe timpul lui Constantin Mavrocordat, infractorul era executat de conetățenii săi. Domnul, vrînd să verifice dacă infractorul era vinovat, sau nefiind de acord cu acest punct de vedere, îl chema să dea seamă ⁴. Din documente se vede că și la noi, ca și în alte țări, era obiceiul de a se aplica o pedeapsă mai mare infractorului atunci cînd era prins asupra faptului.

O altă caracteristică a concepțiilor în această materie este existența noțiunii de *furtum conceptum*. Conform dispozițiilor Tratatului Moldo-Polon din 1540, dacă cineva își găsește marfa sa la o altă persoană, aceea urmează să fie spînzurată ca fur, dacă nu face dovadă că a cumpărat-o și nu dă un garant ⁵. După tratatul de comerț încheiat de moldoveni cu brașovenii la 1449 se vede că cel care nu dă un garant este considerat ca fur și în cazul cel mai bun, cum este acela al tratatului,

* N. Iorga, *Studii și documente*, VI, p. 246.

N. Iorga, *op. cit.*, V, p. 175. ⁸

Ibidem, p. 30, nota 2 ¹ *Ibidem*, VI, p.

214. ⁸ Hurmuzaki, supl. voi. 1-11, p.

133

pierde obiectul ¹. În orice caz în materie de furt și de tâlhărie concepția penală de la noi nu diferă de concepțiile penale contemporane. De altfel pedeapsa era aceeași — spânzurătoarea.

Moartea de om Cercetînd documentele vechi, constatăm că în evul mediu nu se face distincție între asasinat și omorul fără voie, după cum nu se cunoaște nici legitima

apărare. Concepția predominantă fiind răzbunarea, nu se poate vorbi de circumstanțe care să agraveze sau să atenueze sancțiunile infracțiunii. Cu toate acestea se vede oă asemenea probleme s-au pus, și în unele cazuri s-au admis scuze legale. Astfel în Tratatul Moldo-Polon din 1518 se dispune că dacă cineva este omorît atunci cînd încearcă a viola sau a răpi o fată, femeie sau văduvă, pentru moartea lui nu va urma nici o reclamație ².

Cum rolul domnului sau al organelor judecătorești se reducea îndeosebi la exercitarea vindictei, vedem că în unele acte de împăcare se manifestă tendința de atenuare, infractorul pentru a obține „pacea veșnică” își pleda cauza la familia victimei. Astfel, la 1661 o parte civilă din Moldova justifică împăcarea prin faptul că „moartea aceea de om ce li s-a întîmplat cu greșală la o beție” ³. La 1756, într-un caz identic, văduva unei victime declară : „mergînd omul meu cu vrăjmășie de ucidere asupra lui Bran..., noapte fiind, îndemnat... și de alți dușmani, deci Bran văzînd groaza la capul lui s-au apărut și au dat de au spart capul omului meu. Și văzînd cum spune sfînta pravilă, m-am milostivit și i-am iertat” ⁴. În sec. XVIII, în Moldova, invocarea stării de beție ca circumstanță atenuantă este admisă de instanțele judecătorești ⁵. E interesant de observat și faptul că pravilele au o influență asupra obiceiului pămîntului, deși nu erau aplicate.

Sancțiunea morții de om era pedeapsa cu moartea, evident dacă vinovatul nu-și răscumpăra gîtul.

¹ Stoica Nicolaescu, *Documente slavo-romîne*, p. 100. ² M. Costăchescu, *Doc. mold. de la Ștefăniță vv.*, p. 524. ³ N. Iorga, *Anciens documents de droit roumain*, I, p. 266. ⁴ *Ibidem*, p. 267.

⁵ Gh. Ungureanu, *Pedepsele în Moldova la sfîrșitul sec. XVIII și începutul sec. XIX*.

In cadrul infracțiunilor împotriva moralei, răpirea de fete ca infracțiune independentă apare într-un hrisov al împotriva moralei și religiei 'U1 Petru Aron din 1456'. In hrisoavele de imunitate din timpul lui Ștefan cel Mare această infracțiune este considerată între vinile mari, deci pasibilă de pedeapsa cu moartea evident dacă vinovatul nu plătea gloaba. In Tratatul Moldo-Po-lon din 1518 se vede că sub eticheta de răpire de fete intrau atât răpirile, cât și violările și nu numai de fete, dar și de femei și de văduve. Prin tratat se stabilește gloaba care era de 60 de zloți moldovenesti².

Aceleași infracțiuni sînt prevăzute și în Statutul Făgărașului, ceea ce înseamnă că erau cunoscute și în Țara Românească iar gloaba prevăzută era de 13 fiorini³.

In documente se pomeneste un singur fapt de această natură ; la 1704 un tînăr, răpind prin violență logodnica altuia, este condamnat la moarte⁴.

Un act domnesc din 1612 din Țara Românească ne arată care este conștiența vremii față de adulter. Judecîndu-se procesul soției lui Lupu Mehidențeanu, acesta declară că în cursul procesului „domnul nostru și cu cinstitul părintele nostru și cu toți boierii m-au rugat ca să-i iert capul”⁵, lucru care îl și face dar, conform obiceiului, devine proprietarul averii soției sale. Aceeași soluție este dată și în alte procese⁶. Se pare că și complicele are aceeași soartă. La 1607 în Moldova, un oarecare Ursul, fiind prins de Ioan „de față cu femeia sa anume Neagolea iu,bindu-se, ne avînd cu ce să-și plătească capul” își vinde moșia⁷. Se vede însă că complicele nu-și pierde averea în folosul soțului ofensat.

Bigamia și biandria de asemenea fac parte din categoria infracțiunilor împotriva moralei. Documentele ne relatează

¹ M. Cosfăchescu, *op. cit.*, II, p. 566; I. Bogdan, *op. cit.* voi. I, p. 95 și 173.

² M. Cosfăchescu, *Doc. mold. de la Ștefăniță* vv., p. 524.

³ Șt. Meteș, *op. cit.*, p. 245.

⁴ Gh. Ghibănescu, *Cuzeștii*, p. 155 și 33 nota 3.

⁵ *Doc. priv. ist. Rom.* B. XVII. II, p. 117.

⁶ N. Iorga, *Acte privind fam. Căzănescu*, p. 243.

⁷ *Doc. priv. ist. Rom.*, A. XVII, voi. II, p. 80.

două cazuri de acest fel. Un caz de bigamie petrecut în Țara Românească în sec. XV nu este sancționat din cauza decesului infractorului¹. Cazul de biandrie este semnalat de un hrisov din Moldova datînd de la 1570 ; Lupa, fiica lui Baluș Iopa, care vinde o moșie de „și-au plătit capul pentru că s-au măritat după alt bărbat și întru desfrînarea ei au plătit”². Ca și adulterul, biandria se pedepsește cu moartea. După cîte se pare, cel puțin în Moldova, infracțiunea nu atrăgea aceleași consecințe patrimoniale ca adulterul în Țara Românească.

„Deșegubinele de muieri” ca fapte ilicite sînt menționate în primele acte de imunități, fără a se putea preciza cu documente contemporane ce anume fapte intră în această categorie. Cu timpul această problemă se lămurește.

Într-o scrisoare din sec. XV adresată brașovenilor un episcop cere să se încaseze amenzile datorate de cei de trăiesc necununăți³. Mai tîrziu, la 1583/4, Petru Cercel acordă dreptul Episcopiei Buzăului ca în dioceza ei să judece și să pedepsească : „...cine se ia neam cu neam și cine ia o a patra femeie fără de lege și de la oamenii care se împreună dar de bună voie și nu se cunună și care se împreună unul cu altul fără lege”⁴. Aceleași fapte mai succint expuse le găsim enumerate în Moldova în delegația dată la 1612 de soborul mănăstirii Putna unui ieromonah Ioan însărcinat să cerceteze și să judece asemenea fapte⁵. Dispoziții asemănătoare sînt date și în favoarea reprezentanților bisericii catolice⁶.

În aceste două ultime documente se găsesc referințe la pravilele bisericești și la pravila sf. Apostoli și se vede că ceea ce interesează în primul rînd sînt dispozițiile din acel timp cu privire la căsătorie ; se vede că scopul sancțiunii era apărarea acestei instituții care era sub oblăduirea bisericii.

După cum se vede, în această categorie intrau o serie de infracțiuni, în care se suprapuneau competențele autorității lumesti cu cele bisericești. Ne-dăm seama de acest lucru după o poruncă din Țara Românească, din 1695 și alta din Moldova,

¹ Gr. Tocilescu, *534 Documente slavo-rom.* p. 194.

² T. Codrescu, *Uricariul*, X, p. 137.

³ Gr. Tocilescu, *op. cit.*, p. 375.

⁴ *Doc. priv. ist. Rom.* B. XVI, voi. IV, p. 136.

⁵ T. Bălan, *Documente...*, voi. I, p. 146.

⁶ N. Iorga, *Anciens documents...*, II, p. 560.

din 1743, în care se fixează competența vornicilor în materia raporturilor ilicite între isexe și un tarif de pedepse. Prin faptul că „gloaba pîntecelui” o plătește bărbatul se vede că infracțiunea pedepsită este seducțiunea. Pe de altă parte, dacă dispozițiile din aceste porunci se coroborează cu cele din Statutul Făgărașului și din Tratatul Moldo-Polon din 1518, după care luarea fetelor de bună voie sau căsătoriile *post factum* se pedepseau cu amendă, ne dăm seama că în aceeași categorie intră două genuri de infracțiuni și că poruncile din sec. XVII—XVIII nu sînt altceva decît repetarea unor dispoziții mai vechi¹.

Sacrilegiul, erezia și sodomia sînt pomenite în Statutul Făgărașului, arătîndu-se că se pedepsesc cu moartea prin ardere pe rug². În *Descrierea Moldovei*, Cantemir pomeneste și el sacrilegiul, arătînd că astfel de infractori suferă pedeapsa arderii pe rug, adică e penalizat la fel ca în Țara Făgărașului sau mai bine zis ca în Țara Romînească³. În hrisoave, în cronici nu se pomeneste decît cazul mitropolitului Gheorghe, executat de Ion Vodă cel Cumplit⁴.

În evul mediu se cunoștea falsul și uzul de fals. Dovada dreptului de sfăpînire se face cu acte scrise și era normal deci să se găsească oameni care să recurgă la falsificări pentru a obține un drept pe care nu-l aveau. Un asemenea caz apare într-un hrisov moldovenesc din 1576. ...Mihul Averescul diac, și au făcut vicleșugul neamului său și din dresuri vechi ce au avut strămoșul său Oancea Averescul de danie de la bătrînul Ștefan Voievod pe acele sate... cu alte dresuri viclene ce au făcut cu vicleșug au lipsit pe alții din rudenie”⁵. Adică diacul Averescu, pe baza unor urice vechi, și-a scos de la domnie urice de confirmare omițînd din acestea o serie de comoștenitori și eliminîndu-i de la stăpînire. Falsul este ceea ce am numi astăzi un fals intelectual, instrumentul e valabil în formă dar, prin omisiune, e fals ca conținut. Falsificatorul însă nu e pedepsit. Un fapt asemănător petrecut la 1581 rămîne de

¹ N. Iorga, *Studii și documente*, V, p. 337 și voi. VI, p. 273

² Șt. Mețes, *op. cit.*, p. ii45.

³ D. Cantemir, *Descrierea Moldovei*, ed. cit., p. 127.

⁴ Gr. Ureche, *Letopisețul Țării Moldovei*, ed. cit. p. 221

⁵ *Doc. priv. ist. Rom.*, A. XVI, voi. III, p. 63.

asemenea nepedepsit. Domnul reține actul încriminat la Vistierie și dispune ca pe viitor părțile să nu mai invoce acel act ¹.

Ar urma deci că falsul nu e pedepsit, după cum nu e pedepsit nici acela care face uz de fals. Se recunoaște că actul este viclean, se anulează ca atare, însă nu se vede că falsificatorul sau acela care a uzat de fals să fi fost pedepsit, deși faptele sînt reprehensibile.

În Țara Românească jurisprudența pare să fi șovăit ; pe lângă hotărîri în sensul celor din Moldova, apar și acte din care s-ar putea crede că falsul se pedepsește. Astfel, la 1575, judecîndu-se un proces pentru moșia Periș, domnul constată : „și încă am aflat o carte de la moșii Neculii logofăt ștearsă și mînjită de Brațul. Apoi au rămas Brațul de vină cît să-și piardă capul și am dat voie domnia mea Neculii logofăt să-i scoată ochii”². La 1585, înaintea lui Mihnea Turcitul un oarecare Bălan aduce o carte rea și înșelătoare, „astfel a stat Bălan să-și piardă capul”³. Din ambele cazuri ar reieși că pentru fals se aplică pedeapsa capitală.

La 1634, judecînd un proces de fals, Matei Basarab aplică pravilele adică se referă la dreptul bizantin, infractorul urmînd să fie pedepsit cu tăierea mîinilor⁴. Fiind un boier cu oarecare trecere, el este iertat ca și infractorii din cazurile citate mai sus.

Am putea ajunge la concluzia că, pe cînd în Moldova falsul și uzul de fals nu se pedepsesc, în Țara Românească, poate sub o influență mai mare a dreptului bizantin, ambele fapte încep a fi pedepsite.

**Mărturia
mincinoasă
(limba strîmbă)**

Se știe că în epoca feudală părțile își dovedeau dreptatea prin jurători. Jurătorii nu sînt vadnici, adică martori oculari, ci oameni care atestă prin prestare de jurămînt că susținerile părții sînt adevărate. Cei mai conștiincioși dintre ei caută să se convingă că într-adevăr partea care i-a cerut are dreptate, de aceea ei ajung să constituie un fel de

¹ *Doc. priv. ist. Rom.*, A. XVI, voi. III, p. 156.

² *Ibidem*, B. XVI, voi. IV, p. 166.

³ *Ibidem*, V, p. 214.

⁴ I. C. Fi li t ti, *Drept penal*, p. 45, nota 6; *idem*. *Arhiva G. Gr. Cantacuzino*, p. 52.

jurii, care judecă de fapt procesul, înainte de a presta jurământul în fața domnului.

Jurământul jucînd un rol atît de însemnat în justiție era normal ca să se pedepsească acei care din ușurință sau cu intenție rea jură strîmb. Cel mai vechi izvor muntean în care se vorbește de jurământ fals este Statutul Făgărașului¹. După data acestui statut întîlnim multe documente muntene în care este vorba de mărturie mincinoasă. De obicei, la procese, reclamantului i se admite proba cu 12 jurători ; dacă el jură cu acești jurători, cîștigă procesul. Pîrîtul avea însă dreptul să ceară lege peste lege, 24 jurători; dacă jura cu aceștia, hotărîrea se anula și el cîștiga procesul². Odată cu aceasta, în majoritatea actelor de acest fel se menționează „și s-au luat boii celor 12 boieri”. Implicit se constată că cei 12 boieri au jurat strîmb și li se lua gloaba. În Țara Romînească pedeapsa acestei infracțiuni era numai o amendă de trei boi. Astfel, la 1600 Sămău din Cotruia dă un zapis : „să aibă o dare Dicul trei boi pentru jurământ strîmb”³.

În Moldova mărturia mincinoasă e pomenită pentru prima oară în Tratatul Moldo-Polon din 1540. În conformitate cu acest tratat, cine a jurat de trei ori pentru un fur și vrea să jure a patra oară nu va fi admis la jurământ; dacă se dovedește că a jurat a patra oară, va fi însemnat cu fierul roșu pe față ca sperjur, ca să fie recunoscut după acest semn⁴. Într-un act din sec. XVII, un hoț își vinde moșia ca să plătească gloaba jurătorilor „pentru limbă strîmbă ce au giurat rău acei doi oameni pentru mine”⁵. La 1688 domnul Moldovei Alexandru Iliaș scrie despre niște femei : „și au zis că vor dovedi pre giurătorii lui Toader și ai Buzescului cum au giuratu strîmbu ; deci domnia mea am învățat pre Solomon Birlădeanu logofăt mare de au trimis de au luat de la giurătorii lui Toader și ai Buzescului 22 boi hatalmi”⁶.

¹ St. Miteș, *op. cit.*, p. 248.

² A. Ștefulescu, *Documente slavo-române din Gorj*, 70 60, "8: *Doc. priv. ist. Rom.* B. XVI, voi. V, p. 327.

³ N. Iorga, *Studii și documente*, V, p. 291 ; C. Giurescu, *studii de istorie socială*, p. 81.

⁴ Hurmuzaki, *supl. voi. I-I*, p. 135.

⁵ A. Sava, *Doc. priv. la jud. Lăpușna*, p. 146.

⁶ N. Iorga, *op. cit.*, p. 88.

Astfel în țările române mărturia mincinoasă a jurătorilor se pedepsea cu amenda (hatalm). În Țara Românească această amendă era de trei boi; în Moldova deocamdată nu se poate determina precis cuantumul ei. Conjurătorii furilor după al patrulea jurământ erau însemnați cu fierul roșu.

Denunțarea
calomnioasă
(sudalma mare)

Vechiul drept românesc cunoaște și reprimă denunțarea calomnioasă. În Statutului Făgărașului aceste infracțiuni denumite *redemptiones linguae* (calomnie) sînt pedepsite cu aceeași gloabă ca și raptul, vărsarea de sînge și alte infracțiuni considerate grave. În același timp denunțatorul urmează a plăti gloaba sau a suporta pedeapsa pe care ar fi suferit-o calomniatul¹. În Țara Românească denunțatorul nu plătește gloabă, dar ispășește pedeapsa la care a fost condamnată victima denunțului. Astfel, la 1590 Stanciu din Posobești denunță satul Negoșina că în acel sat s-ar fi ucis un om. Domnul ia dușegubină 57 vaci și 3 180 aspri. Dar satul Negosina vine cu trei sate, trei popi și 12 boieri și jură că omul a murit de moarte bună. Constatîndu-se că denunțul făcut este mincinos, denunțatorul este condamnat să plătească paguba suferită de satul Negosina². La 1633 un boier își acuză soția de adulter, ceea ce ar fi avut ca consecință să-și piardă zestrea și să fie condamnată la moarte. Rămînînd de lege, adică aflîndu-se că soția este nevinovată, el este condamnat la pedeapsa la care era să fie condamnată soția, adică să-i dea ei toată averea și să sufere pedeapsa cu moarte. I se iartă capul numai grație intervenției boierilor³. La 1669—1670, Stroie Leurdeanul vornicul este condamnat la moarte și la pierderea averii, pentru că în urma denunțului său, în domnia lui Grigore Ghica a fost executat ca viclean Constantin Cantacuzino. Grație intervenției familiei victimei, Stroie Leurdeanul își scapă capul cu obligația de a se călugări⁴.

Nu avem documente moldovene privind procese de acest fel. Aceasta nu înseamnă că în Moldova nu s-au comis și nu

¹ Șt. Meteș, *op. cit.*, 246.

² *Doc. priv. ist. Rom.*, B. XVI, voi. V, p. 460.

³ C. Filii, *op. cit.* p. 45. nota 5; „Magazin istoric” I, p. 206.

⁴ *Ibidem*, p. 46; *Letopisețul Cantacuzinesc*, p. 186.

s-au reprimat asemenea infracțiuni. În Tratatul Moldo-Polon din 1540 se dispune că cine a acuzat în mod fals sau a intentat un proces calomnios să fie însemnat cu fierul roșu pe față¹. După cum se vede din cele de mai sus denunțarea calomnioasă (sudaľma mare) este o infracțiune gravă și pedepsită aspru. Această severitate se înțelege, dat fiind că instrucțiunea și judecata era sumară și deseori oameni nevinovați erau victimele erorilor judiciare. Pedeapsa putea să sperie pe denunțator și putea reprezenta o oarecare garanție pentru victima denunțului, în același timp era o răsplată echivalentă cu răutatea autorului. Pe lângă acestea, trebuie să menționăm că și în dreptul bizantin denunțarea calomnioasă avea aceeași sancțiune. Hotărârea dată în procesul lui Stroie Leurdeanu² se bazează pe pravilă. Aceasta nu înseamnă că hotărârile mai vechi au fost influențate de dreptul bizantin.

Într-un hrisov al lui Ștefan cel Mare din 1467² se pomenește pentru prima oară de răni sîngeroase și răni vinete, adică lovituri și răniri simple. Deși faptele nu prezintă gravitate, totuși găsim în jurisprudența moldovană mai multe cazuri care ne arată că și în epoca feudală aceste fapte erau considerate ca delict și ca atare erau pedepsite. Astfel la 1630 un necunoscut care bate pe cei ce vin să ia zăloage pentru dajde este pedepsit cu un hataľm de 4 boi³. La 1673, o sfadă terminată cu bătaie are ca urmare spargerea capului unui om⁴. Infractorii, prin intervenția vornicului de Botoșani se împacă cu victima, plătesc bărbierului și usturimea omului și „toată cheltuiala cît s-a făcut” și sînt iertați de gloabă pentru sfadă de către egumenul de la mănăstirea Galata; stăpînul venitului din delict însă nu se vede să fi suferit vre-o sancțiune pentru lovituri. În ambele cazuri loviturile sînt date cu corpuri contondente, nu se întrebuintează arme. La 1638, un cetățean din

¹ Hurmuzaki, supl. vol. I, p. 134.

² M. Costăchescu, *Documente de la Ștefan cel Mare*, Iași, 1948, p. 24.

³ T. Codrescu, *Uricariul*, XXIII, p. 106.

⁴ Gh. Ghibănescu, *Surete și Isvoade*, V, p. 63.

Bistrița fiind la Suceava se îmbată „și au tăiat un fecior al străjărilor” pentru cel tăiat dă gloabă g>ase zloți, o fotă și o năframă, pentru tămăduirea rănitului trei și V2 zloți ¹.

Din aceste date putem stabili că aceste delictе erau sancționate, dar nu putem stabili cu precizie ce anume sancțiuni se aplicau, pentru că nu avem criterii precise. În primul caz ni se relatează împrejurările în care s-a produs delictul și nu știm nici cine era victima. E posibil ca victima să fi fost reprezentant al autorității, de vreme ce lua „zăloage pentru dajdie” și sancțiunea ar fi fost agravată. În al doilea caz o parte din gloabă e plătită în bani iar pentru altă parte se dau lucruri a căror valoare nu o cunoaștem și prin urmare nu putem stabili cuantumul amenzii.

În Statutul Făgărașului vărsarea de sînge (*ejfusione sanguinis*) se pedepsește cu patru florini (înainte de 1508 cu 13) ². Un document muntean din 1601 — 1611 arată că pentru faptul de a fi spart capul unui om se plătește hataim ³. Deci și în Țara Românească loviturile și vătămarile corporale constituiau delict.

Putem conchide totuși că loviturile și rănirile simple erau considerate ca infracțiuni, iar prin faptul că au fost menționate separat, erau sancționate în mod diferit. E probabil că rănirile erau considerate ca infracțiuni mai grave decît loviturile simple.

Am arătat mai sus cum procedau domnii Sfada pentru a instaura sau menține pacea între familii, împiedicînd vrăjmășiile și răzbunările. Se stipula o zăvească, o clauză penală (*poena pacis*), reprezentînd o sumă importantă ce urma să fie plătită de „cine va începe cu sfada ori cu plîngerea san cu orice fel de răutate”⁴. Cele patru hrisoave cunoscute menționînd această clauză penală privesc procese pentru moșii. Cine nu respectă dispoziția domnească comjте un osluh, o neascultare și ca atare este pedepsit

Într-un hrisov moldovan din 1479 se vorbește de sfada la tîrg ca infracțiune independentă, în altul din 1673 o sfadă la

¹ N. Iorga, *Documente romînești din arhivele Bistriței*, I, p. 66.

² St. Meșes, *op. cit.*, p. 244.

³ N. Iorga, *Studii și documente*, V, p. 525.

⁴ M. Costăchescu, *op. cit.*, I, p. 116, 127, 159, 468

tîrg terminată cu bătaie este pe cale să fie sancționată cu o gloabă de 30 lei >.

Un act dat la 1486 lasă să se vadă că și în Țara Românească sfada era privită la fel ca și în Moldova. Hotărînd un proces, Vlad Călugărul dispune : „Cine din Lupșa și din fiii lui... nu vor voi să stea la spusa domniei mele... să aibă voie banii acelui ținut să-i ia acelui om pentru un singur cuvînt hatalm" ². Adică cine va începe sfadă trebuie să plătească hatalm (gloabă). La 1618 un oarecare Calotă plătește 1 200 aspri hatalm, fiind reclamat de un oarecare Dobrotă că s-a sfădit pentru un loc. Domnul, constatînd că Dobrotă n-a avut nici o treabă cu acel loc și Calotă avea dreptate, dispune ca Dobrotă să-i restituie hataimul luat de banii de județ³. La 1642, Matei Basarab judecă un conflict identic, dispunînd restituirea hatalmului de către pîrîș pentru că părțile nu s-au sfădit pentru moșie, ci pentru bir⁴.

În Țara Românească sfada pentru moșie, stipulată ca și în Moldova sub formă de poruncă, devine cu timpul infracțiune independentă ce se pedepsește cu hatalm. În Moldova se menține numai sfada la tîrg. Pedepsele care sancționează sfada sînt pentru Țara Românească 1 200 aspri, iar pentru Moldova 30 lei.

Tot astfel evoluează și încălcarea hotarelor și distrugerea pietrelor de la hotare între sate. Astfel în Țara Românească, la 1556, Pătrașcu cel Bun ia de la Hărășani 125 vaci că au cotropit moșiile Cheiani, Poenari și Căpățînenii și au luat hotarele ce au fost așezate de Vintilă Voievod⁵. La 1565, Petru Voievod constată că Mănileștii au pîrît pe nedrept pe Cunești și Șerbănești că le-au încălcat cu sila hotarele și le-a luat din aceasta cauză 172 boi și dă ordin să se plătească contravaloarea gloabei luate⁶. În Moldova, la 1563, Petru Șchiopul ordonă lui Ursu mare vătaf de Bacău să constate dacă satul Nădășani

¹ Gh. Ghibănescu, *op. cit.*, V, p. 63.

² P. P. Panaitescu, *Documentele Țării Românești*, I, p. 352.

³ *Doc. priv. ist. Rom.*, B. XVII, voi. III, p. 252.

⁴ Gh. Ghibănescu, *Surete și Isvoade*, VI, p. 37, 39. *

Doc. priv. ist. Rom., E. XVI, voi. III, p. 43 ⁶ *Ibidem*, p. 213.

a intrat în hotarul satului Sîrbi al mănăstirii Bistrița și a mutat o piatră, dacă a făcut acest lucru să le ia gloabă 50 boi și să-i trimită la domnie ¹.

Insultele

Desigur că și în epoca feudală oamenii se insultau, dat fiind însă mica importanță a faptelor de acest fel, documentele vechi au prea puține urme și nu se poate trage nici o concluzie, asupra penalizărilor. Același lucru se poate spune și de abuzul de încredere, escrocheria etc.

Procedura

În țările române justiția supremă se afla în mâinile domnului. La orașe și în județe, drept de judecată aveau diferiți dregători ca: vornicii, pîrcălabii, banii, vătafii. Drept de judecată mai aveau și unii feudali: mănăstirile și boierii care judecau populația satelor de pe domeniile lor, în baza privilegiului de imunitate.

Totuși o parte din infracțiuni au rămas să fie judecate exclusiv de domn. În această categorie intră toate procesele de viclenie. Acest lucru este destul de clar spus de Cantemir și de Ureche și se poate constata cu ușurință din cronică². În aceste cazuri judecata era sumară și execuția promptă. Putem să ne facem o imagine precisă despre această judecată citind pasajul din *Letopisețul Cantacuzinesc* privind executarea boierilor de către Mihnea III³, sau cel din Ureche privind masacrul ordonat de Alexandru Lăpușneanu⁴.

Tot domnul judecă și apelurile, adică plîngerile făcute împotriva hotărîrilor date de dregătorii săi și unele procese penale importante, fie din cauza persoanelor implicate, fie din alte cauze. Spre diferență de judecata dregătorilor, judecata în fața domnului are un caracter de solemnitate. Părțile sînt citate și se prezintă la un anumit termen. Fiecare din ele își expune punctul său de vedere, adică reclamația și apărarea. Cînd dă hotărîre, domnul consultă pe boierii din sfat, dar — după cum

¹ *Doc. priv. ist. Rom.*, A. XVI, voi. III, p. 120.

² D. Cantemir, *Descrierea Moldovei*, p. 127; Gr. Ureche, *Letopisețul Țării Moldovei*, ediția P. P. Panaitescu, p. 178.

³ *Letopisețul Cantacuzinesc*, p. 169.

⁴ Gr. Ureche, *Letopisețul...*, p. 178.

ne spune Cantemir și cum reiese și di'n alți autori — păreri sfatului nu sînt obligatorii¹.

În Moldova dregătorii care au competență să judece în materie penală sînt: marii vornici, pîrcălabii, marii vâtafi și vornicii de tîrg, iar în Țara Romînească : marele ban, marele vornic, pîrcălabii, banii și vornicii de județ.

În Moldova competență marilor vornici este mărginită de țara respectivă. Vornicul Țării de Sus judecă infracțiunile petrecute în Țara de Sus, iar cel din Țara de Jos, cele din Țara de Jos. Pe lîngă aceasta, competență lor penală se mărginește la dușegubine în care includem moartea de om².

Pîrcălabii judecă toate furturile și tîlhăriile petrecute în ținutul și orașul lor respectiv. Se pare că și marii vâtafi au aceeași competență. Vornicii de tîrg judecă svezile și bătăile petrecute în tîrg³.

În Țara Romînească marele ban are dreptul să judece toate procesele din Oltenia, cu excepția vicleniilor, el poate rosti chiar condamnări la moarte. Împotriva hotărîrilor sale se poate face apel la domn. Ca subalterni îi are pe banii de județ care judecă pricinile mici⁴. Vornicul mare, se pare că are aceeași competență ca și vornicul din Moldova. Vornicii de județ sînt replica bănișoriilor, ei judecă afacerile de mică importanță din județ⁵. Pîrcălabii din Țara Romînească au competență restrînsă la orașul de reședință și ocolul lui⁶.

De obicei infracțiunile sînt descoperite de agenții autorităților, slugile marilor vornici sau pîrcălabilor care avînd un venit din fiecare amendă percepută, aveau interes să descopere infracțiunile comise. În caz că nu se cunoștea autorul infracțiunii, se dădea un termen de trei săptămîni satului unde aceasta s-a produs sau unde s-a găsit cadavrul victimei în caz de omor. Dacă el nu afla pe infractor în termenul fixat urma să plătească

¹ D. Cantemir, mescu.

² Vezi T. Bălan, *Documente*, I, p. 202.

³ Melhisedec, *Cronica Hușul'ui*, p. 67.

* „Magazin istoric pentru Dacia”, voi. V. Raportul unui misionar P-33, 42.

⁵ N. Iorga, *Anciens documents de droit roumain*, II, p. 525 ' *Ibidem*, II, p. 526.

Descrierea Moldovei, p. 102—103, trad. Ada-

gloaba stăpînul de sat'. Evident că infracțiunile se puteau descoperi și infractorii se puteau afla pe baza reclamației făcute de o parte interesată la autoritățile competente.

În ce privește judecata propriu-zisă, în fața dregătorilor domnești, după toate datele pe care le avem, ea pare să fi fost cu totul sumară, oferind foarte puține garanții, fie reclamanților, fie inculpaților. Am arătat mai sus că dregătorii mari aveau slugile lor, care depindeau direct de dînșii. Aceștia, pe lângă că se ocupau cu descoperirea delictelor, dar aplicau și sancțiunile, de obicei gloabe. Judecata era în general o simplă constatare în care părțile și în special inculpatul cu greu își putea susține apărarea². Ea ajunge să apară ca o exacțiune, ca un sistem de taxare a faptelor ilicite. Încercările de ameliorare, cum ar fi aceea a lui Barnovschi, se reduce la a fixa o singură lună pe an, cînd exactorii să vină să constate faptele și să încasese amenzile³.

Dacă aceasta este situația în prima instanță, ea e oarecum ameliorată în apel. Apelul este propriu-zis o reclamație împotriva actelor slugilor care au luat gloaba. În fața celei de-a doua instanțe inculpatul poate să aducă proba pentru susținerea apărării și să obțină achitarea. Domnul este totdeauna ultima instanță.

În ce privește probele în domeniul dreptului penal, ele nu diferă mult de probele din domeniul dreptului civil. De obicei reclamația nu are nevoie să fie probată prea minuțios și atunci în majoritatea cazurilor se admite jurămîntul *purgatoriu* pe care inculpatul îl prestează singur sau cu unul sau mai mulți jurători. În materie de credibilitate se făceau diferențieri sociale. Stăpînul era crezut mai ales dacă se angaja pe conștiință că șerbul său nu are dreptate și în acest caz șerbul nu putea să se mai disculpe⁴.

Din cele de mai sus se vede că în epoca feudală organizarea judecătorească din țările romîne era destul de primitivă și că, în general, judecata penală era considerată mai miilă ca o sursă de venituri¹.

¹ *Doc. priv. ist. Rom.*, A. XVII, voi. II, p. 326.

² Vezi Melhisedec, *op. cit.*, p. 65—67, 128.

³ N. Iorga, *op. cit.*, II, 479—481.

⁴ Hurmuzaki, *supl. voi. I-*, p. 133.

Dreptul feudal, care a reglementat raporturile dintre oameni în societatea românească în secolele XIV—XVII, se caracterizează în primul rând prin inegalitate de drepturi; interesele feudalilor și ale populației dependente sînt apărute în condiții diferite. Între altele, aceasta se manifestă și prin aceea că șerbul nu are aceeași credibilitate ca feudalul, fapt care-l face să fie lipsit de posibilitatea de a-și apăra interesele.

Conținutul de clasă al justiției feudale în țările romîne se manifestă și prin modul în care se aplicau pedepsele fizice. Cînd străvechiul obicei al răzbunării de sînge este înlocuit cu plata gloabei, celui bogat i se dă posibilitatea să-și salveze viața, pe cînd cel sărac, neavînd cu ce plăti, trebuia să-și piardă capul.

E caracteristic și faptul că infracțiunile care au caracterul de uneltire și de luptă împotriva domnului țării, nu pot fi răscumparate prin plata gloabei.

Capitolul XI
CULTURA FEUDALĂ

Cultura reprezintă în istoria popoarelor un fenomen de suprastructură, care depinde de evoluția producției și a stărilor sociale. În epoca feudală cultura oglindește preocupările clasei moșierilor, stăpîni de pămînt și de oameni dependenți, stăpîni militari pe moșiile și în castelele lor. Alături de marii feudali laici se afla și biserica, tot ca și aceștia stăpîni de pămînt și de șerbi. Prin urmare idealul militar, de eroism individual al feudalilor se reflectă în literatura istorică, iar în cea religioasă se reflectă misticismul religios, menit să păstreze o tradiție de supunere a păturilor dependente. În același timp, o altă caracteristică a culturii în epoca feudală este particularismul ei : ea nu este o cultură națională, nici măcar a unei țări întregi, ci variază după caracteristice locale, de provincii și regiuni. Aceasta se explică prin lipsa de unitate politică și economică a statelor feudale, prin autarhia domeniilor cu imunitate, conduse politic de stăpînii lor. Cultura feudală caută o unificare la curțile monarhilor feudali, care întrunesc în minile lor puterea suzerană asupra întregii țări. Totuși, cultura de curte nu poate fi o cultură care să reprezinte în epoca feudală tendințele spirituale ale întregii țări, deoarece monarhia feudală și curțile domnești sînt legate în primul rînd de clasa suprapusă a marilor feudali și de biserică, depinzînd de ele și colaborînd cu ele. Într-un cuvînt, cultura feudală este caracterizată prin literatură mistică religioasă și literatură cavalească-istorică a clasei feudalilor militari, iar în artă prin luxul somptuar al păturilor bogate ale societății.

Dar alături de literatura și arta propriu-zis feudală, exista și atunci o literatură și o artă a poporului, care nu este esențial deosebită de cultura populară dinainte și de după cea feudală. Poporul își continuă viața, sub asuprirea stăpînilor, adesea împotriva lor iar cultura populară, mai mult orală decît scrisă, în limba poporului și niciodată într-o limbă străină, ca cele folosite de stăpîni (latină în apus, slavă la noi), reprezintă o împotrivire pasivă sau activă (de ex. cîntecele haiducești) împotriva asupririi.

Și în istoria Romîniei această constatare se adeverește și se poate constata.

Cultura romînească în epoca feudală se rezumă la curtea domnească, la curțile feudale și la biserică. Această cultură la romîni „superioară” este într-o limbă străină, limba slavă bisericească, înțeleasă numai de păturile suprapuse. Ea se reduce la literatura bisericească, în slujba bisericii și la literatura istorică, literatura eroică a curților domnești și boierești. Artă este cea religioasă și arta curților militare și feudale. Exista firește și atunci, o literatură populară, o artă populară, cu care se ocupă folclorul, cu forme artistice de mare preț, care întrec desigur gustul artistic somptuar al păturilor suprapuse, dar această artă și literatură populară, statică, nu se face cunoscută în rămășițele istorice, ci a fost descoperită abia în zilele noastre. Numai uneori putem afla pătrunderea motivelor și a formelor populare în cultura păturilor suprapuse.

Cu vremea, în epoca pe care o studiem, cultura slavonă a păturii suprapuse și a curții, face loc culturii în limba poporului. Această schimbare care se constată în toată lumea feudală este rezultatul ridicării unor clase noi, nobilimea mică și orășenii, limba lor nu mai este cea clasică, moartă, ci limba poporului, singura pe care o înțeleg. La noi, această mare revoluție în cultură, are loc, cum vom vedea, în secolele XVI și XVII. Limba slavă care se folosea în țările romîne ca limbă literară și de stat, este o limbă moartă, cu infiltrații și influențe ale limbilor slave vii. Limba slavă bisericească, este limba în care au tradus Metodie și Ciril cărțile bisericești cu prilejul

creștinării slavilor în secolul IX. Limba slavă bisericească a fost apoi adoptată ca limbă literară, a bisericii și a statului, la toate popoarele slave ortodoxe: rușii, sârbii, bulgarii, precum și de două popoare neslave: românii și litvanii, care au stat sub influența culturii slave. În secolele XIV—XVII, când aflăm textele slave bisericești scrise de români sau pentru români, limba slavă bisericească nu mai era o limbă vie ; ea încetase să fie vorbită de multe secole. Limba bulgară vie evoluase ca gramatică și vocabular și nu mai semăna cu limba din vremea lui Metodie și Ciril. Totuși limba bisericii, nefiind folosită de oameni prea învățați în limbile vechi, era fatal ca să fie amestecată cu elemente gramaticale și lexice ale limbilor slave vii. Așa se face că în Țara Românească, în cărțile bisericești și -mai ales în corespondență și în actele oficiale din secolele amintite, nu avem limba curată veche bisericească, ci amestecată și influențată de limbi slave vii, anume în primul rând de limba bulgară, vorbită în secolele XII—XV (limba medio-bulgară) și de limba nouă bulgară, vorbită după această epocă. Pe lângă influența bulgară, limba slavă bisericească din Țara Românească mai era influențată într-o oarecare măsură și de limba sârbă. În Moldova, limba slavă bisericească (veche bulgară) resimte și influența limbii rusești apusene, ceea ce îi dă un aspect întrucâtva deosebit de cea din Țara Românească. Incepînd din veacul XV și tot mai mult după aceea, în ambele țări limba slavă, folosită în literatură și biserică, este influențată de limba română. Așadar în Țara Românească avem limba slavă bisericească de redacție medio-bulgară și în Moldova de redacție rusă apuseană.

Limba slavă era nu numai limba bisericii, adică limba în care se citea liturghia și cărțile de cult, ea era folosită ca limbă literară, adică în cronici (literatura istorică), în cărțile de legi (pravile), povestiri, precum și în actele de proprietate (hrisoave, urice), în poruncile date de domni și de boieri, în corespondența diplomatică și chiar în corespondența particulară.

Cele mai vechi cărți manuscrise în limba slavonă, precum și cele mai vechi documente (scrisori, acte), cu date cunoscute, datează din a doua jumătate a secolului XIV, adică de după întemeierea statelor feudale. Totuși prin unele biserici

din țară s-au găsit manuscrise mult mai vechi scrise pe pergament, care datează din veacurile XIII și de la începutul celui următor. Nu se poate spune sigur unde au fost scrise aceste manuscrise, sau dacă au fost aduse din țările slave; știm însă cât de greu se despărteau bisericile pe atunci de cărțile lor, așa că nu este exclus ca ele să fi fost scrise în bisericile noastre, înainte de întemeiere¹. Felul cum apar manuscrisele lucrate în special în Moldova de la începutul secolului XV, cu o tradiție ortografică deosebită de cele din alte țări, care foloseau limba slavonă, tradiție respectată foarte consecvent, arată că se poate vorbi de un tip de manuscrise moldovenești, care-și au originea într-o epocă mult mai veche.

Erau anumite centre în care se scriau manuscrisele slavone, centre care primeau comenzi și pentru particulari și mănăstiri. La 1504, Paisie, monah și cântăreț de la mănăstirea Putna, scrie un Minei pentru mănăstirea Dobrovăț comandat de Ștefan cel Mare. Mănăstirea Dobrovăț era nouă și nu avea atunci atelier de caligrafi și copişti din slavă².

Totuși, nu putem admite că limba slavă era cunoscută numai de câțiva specialiști, caligrafi copişti și fruntași ai bisericii. Limba slavă era limba clasei stăpînitoare, a curții domnești, a boierimii și a multor slujbași și chiar a unor neguțători, fără să vorbim de preoți și de călugări. Aceștia toți, nu numai că înțelegeau limba slavă, dar chiar puteau să vorbească și să scrie în această limbă. Când Ștefan cel Mare, la 1503 discuta cu solul polon Firley despre chestiunea Pocuției, ei vorbeau printr-un interpret, dar deodată marele domn se adresează direct solului pe limba slavo-rusă, folosită în Moldova : „Vzialy esmi tu bukatu zemlye, choczu stobi my szya ney dostalo” (Am luat această bucată de țară, vreau ca să-mi rămînă)³. Tricolici, vornicul lui Ștefan cel Mare, luat prins la Tîrgoviște de domnul Țării Românești, trimite o scrisoare soției și copiilor din Moldova că n-a murit și că ei să nu se certe

¹ De pildă *Ms. slav* Acad. R.P.R. (Octoih) din Moldova, sec. XIII—XIV și *Ms. slav* nr. 75; tot acolo din Țara Românească (miscianeu, sec. XIII).

³ *Ms. slav*. Acad. R.P.R., nr. 547, f. 216 v.

* I. Bogdan, *Documentele lui Ștefan cel Mare*, II, p. 479

pe moștenire. Această scrisoare este scrisă în slavonește¹. De observat că anumite porunci domnești adresate boierilor din sate, care erau chemați la curte ca jurători în procese, sînt scrise în slavonă, limbă pe care erau deci datori s-o înțeleagă. Mănăstirile aveau scrisori de scutire pentru carele lor în toată țara, cine oprea aceste căruțe era greu amendat. Paznicii și vameșii care nu știau slavonește riscau deci să plătească amenzi. Cu atît mai mult că și neguțătorii din Brașov, Sibiu, Liov, aveau cărți de privilegiu în slavonește, în care se fixa cuantumul vămii pentru toate articolele de negoț și le prezentau la vămi, unor oameni care trebuiau să le înțeleagă. Grigore Țamblac, la 1401—1402 a ținut la Suceava, în fața curții, predici în limba slavonă. Interesant este și un amănunt dat de cronica lui Miron Costin. La 1619—1620 domnea în Moldova un croat, Gaspar Grațiani, care nu știa romînește, el s-a adresat în slavonă unor rebeli, iar Bucioc marele vornic, zice cronicarul, tîlmăcea pe moldovenește. Acest boier înțelegea deci oral, nu numai din cărți, limba slavonă².

Limba slavonă se învăța în primul rînd în mănăstiri. Astfel, de pildă, pe un manuscris al cuvîntărilor sf. Ioan Gură
 Cartea
 și școala slavonă de Aur de la mănăstirea Bistrița (Oltenia), avem o serie de însemnări slavone ale gramaticilor de slavonie din sec.

XVII care învățau carte în această mănăstire: „Constantin gramatic, din satul Vîlcea, anume Corbasca, să se știe că am șezut la mănăstirea Bistrița ca să învățăm carte”. Urmează apoi pentru același lucru și Mihail gramatic din Bobești din Romanai³. Iată cum cei ce voiau să învețe slavonă veneau de departe și se așezau pentru un timp la mănăstiri. Slavona se învăța și la curtea domnească și desigur și la unele curți boierești. Cronicarul moldovean Azarie spune că fiii lui Alexandru Lăpușneanu, „au fost bine crescuți și dați să învețe

¹ I. Bogdan, *Documentele lui Ștefan cel Mare*, II, p. 358

² Miron Costin, *Letopisețul Țării Moldovei*, ediția P. P. Poniștescu, 1954, p. 39.

³ *Ms. slav.* Acad. R.P.R., nr. 303.

cărțile și învățăturile ortodoxiei" ¹, desigur în limba slavonă, dar nu la mănăstire, ci la curte.

■ Raritatea și scumpetea cărților era o piedică pentru dezvoltarea culturii slavone și a culturii în general. În actul de fundare al mănăstirii Bisericieni, Ștefăniță Vodă al Moldovei spune: „și am dat rugătorului nostru *multă bogăție* ca să împodobească sfânta mănăstire cu toate *și să facă cărți*" ². Câtă bogăție valorau cărțile manuscrise se vede dintr-un privilegiu al lui Radu Paisie pentru mănăstirea Glavacioc din iunie 1536; el amintește că sub Vlad Călugărul, în veacul precedent, acest domn a cumpărat de la egumenul mănăstirii Brădet muntele Prislopul, a treia parte, pentru o Tetro Evanghelie și prețul ei a fost 1 000 de aspri ³. Deci a treia parte a unui munte era egală în valoare cu o carte. La 8 iunie 1583 egumenul Mardarie de la Tismana cumpără partea de moșie a popii Stoica din Groșani pentru două cărți, prețul lor 850 de aspri și un cal și 12 oi ⁴. Cărțile bisericești erau socotite alături de alte lucruri de preț în moșteniri: la 5 iunie 1584, Petre Cercel întărește fiicelor lui Neagoe logofăt moștenirea averii tatălui lor „și cărțile de biserică" ⁵.

În mănăstiri se făceau totuși mari eforturi pentru înmulțirea numărului cărților: pe un Trebuie al mănăstirii Bisericieni din 1527, scrie: „Aceste cărți au fost vechi, iată le-au înnoit părintele stareț Andonie și a înnoit și a legat 211 cărți" ⁶.

Existența unor biblioteci încă din secolul XVI se vede din următoarea însemnare pe un Tipicon slav de la Neamț scris la 1523: „Iar cărțile cele vechi ale mănăstirii le-au dus la mitropolie" ⁷. Așadar se aduceau cărți noi și cele uzate și învechite nu se distrugau, ci se trimiteau la Mitropolia Sucevei, unde se făcea bibliotecă.

¹ I. Bogdan, *Letopiseșul lui Azarie*, Acad. Rom. Mem. Secf. Ist., J909, p. 170.

M. Costăchescu, *Documentele de la Ștefăniță Voievod*, p. 186

Doc. priv. ist. Rom., B. XVI, voi. II, p. 208.

Ibidem, voi. V, p. 129.

Ibidem, B. sec. XVI, supliment (sub tipar).

Ms. slav, Acad. R.P.R., nr. 237, f. 354 v.

Ms. slav, Acad. R.P.R., nr. 101, f. 236 vo.

Tipografiile

Raritatea și scumpetea cărților a fost în parte' înlăturată prin marea descoperire a tiparului, care a pătruns destul de timpuriu și în țările noastre.

Originile' tipografiei în țările române sînt azi destul de bine cunoscute. Este vorba, la început, de tipografii în care se tipăreau cărți în limba slavă pentru bisericile din Țara Românească și Moldova. Prima carte tipărită în Țara Românească este un Liturghiei terminat la 10 noiembrie 1508 în domnia lui Mihnea cel Rău, urmat de un Octoih (carte de cîntări bisericești) tipărit la 1510 de domnul țării, Vlad cel Tînăr, și de o Evanghelie tipărită la 1512 sub Neagoe Basarab. Toate aceste trei cărți sînt în limba slavă bisericească de redacție medio-bulgară și toate sînt tipărite de meșterul tipograf Macarie '. Macarie era originar din Muntenegru, mică țară slavă la malul Mării Adriatice. După ce tipărise mai mult cărți acolo sub oblăduirea domnitorului Gheorghe Cernoievici în anii 1493—1495 (la Cetinje), el este silit să apuce drumul pribegiei, din cauza turcilor, care năvălesc în Muntenegru. În timpul domniei lui Radu cel Mare, Maxim Brancovici fost despot al Serbiei și nepotul său, Solomon Cernoievici, fiul lui Gheorghe, găsesc adăpost în Țara Românească, și cu ei împreună a venit și meșterul,, tipograf Macarie. În Țara Românească s-a înjghebat o nouă tipografie, adusă poate din Veneția, în care s-au tipărit cărți bisericești, după manuscrisele interne slavone din mănăstirile țării.

După o pauză de 33 de ani, datorită împrejurărilor tulburi din țările noastre, se redeschide tipografia slavă din Țara Românească, la Tîrgoviște, în anul 1545, sub conducerea tipografului sîrb Dimitrie Liubavici, nepotul tipografului slav din Veneția, Bodijar. Dimitrie Liubavici lucrase mai întîi la o tipografie, sîrbească de la mănăstirea Gracianița. În acest fel se vede cum tipografia la romîni a însemnat o influență și un schimb cultural cu țările slave. Putem vorbi, pe acest teren al tipografiei și de o colaborare între țările romîne; în adevăr, D i i t Liubavici, care a tipărit la Tîrgoviște mai multe cărți

slave pentru Țara Românească¹, a tipărit tot acolo și o carte comandată de domnul Moldovei, Ilie Rareș (un apostol slav' din anul 1547)².

În a doua jumătate a veacului XVI înfloarește în Brașov tipografia românească condusă de diaconul Coresi, venit din Țara Românească. Această tipografie de cărți românești este sub influența orășenilor, sași protestanți, care căutau să cîștige și pe românii din Transilvania la religia lor. Fiind vorba de cărți bisericești care nu erau admise de biserica feudală din Moldova și Țara Românească, ele n-au putut contribui prea mult la introducerea și răspîndirea cărții românești aici. Totuși prezența lor în unele biserici, chiar sătești, în Moldova și Țara Românească, este o dovadă a circulației lor. Abia în a treia fază a tipografiei din țările române încep să apară masiv cărțile românești. În veacul XVII, începînd din 1635 în Țara Românească și de la 1642 în Moldova se redeschid tipografiile din aceste două țări. Și această nouă fază a activității tipografice este în legătură cu țările slave. Aici prezele tipografice, literele, vinietele ornamentale și ilustrațiile cărților, precum și meșterii tipografi ei înșiși, vin de la Kiev. În acest oraș rusec, care se afla atunci sub stăpînirea Poloniei, se deschisese ceva mai devreme o mare tipografie slavă la mănăstirea Pecerskaia Lavra. întemeietorul tipografiei a fost mitropolitul de origine romînă Petre Movilă, care a contribuit mult la ridicarea culturii rusești în provinciile din Polonia, ce nu fuseseră încă liberate. Petre Movilă a intrat în legături cu domnii Țării Românești și Moldovei, Matei Basarab și Vasile Lupu, și le-a trimis cîte o tipografie cu meșteri tipografi ruși. În aceste tipografii nu s-au tipărit numai cărți bisericești, ci și cărți de legi, pravile. O parte din cărțile tipărite în tipografia aceasta din Țara Românească sînt în limba slavonă, dar acum apar pentru întîia oară la noi cărțile tipărite în românește (în Moldova numai în românește)³. În acest chip dezvoltarea artei tipografice, care în toată lumea a fost un instrument al

¹ I. B i a n u și N. H o d o ș, *Bibliografia românească veche*, I, p. 23—30.

² L. S t o j a n o v i c \ *Stan' srpski zapisi i natpisi* (Vechile inscripții și însemnări sîrbești, IV, p. 52.

* Descrierea pe larg a cărților tipărite în cele două tipografii din principate în epoca aceasta, la Bianu și Hodoș, *op. cit.*, I, p. 103 și urm.

progresului, a contribuit și în țara noastră la răspîndirea cărții, întâi în limba slavă, limba literară, folosită de clasa stăpînitoare feudală, apoi și în limba romînă. Nu se poate concepe și înțelege evoluția culturii romînești în perioada feudală fără tipografia.

Al doilea fapt de mare importanță pentru cultură, care s-a produs în această perioadă a fost înlocuirea limbii literare și bisericești slave, cu limba poporului.

În toate țările din Europa, în perioada feudală se produce la un moment dat această revoluție în cultură, adică înlocuirea limbii literare moarte în apus și în centrul Europei — limba latină, cu limba poporului. Desigur că schimbarea se datorește ridicării unor noi pături sociale la viața culturală, începutul scrisului în limba romînă e atestat la sfîrșitul veacului XV și la începutul veacului următor, cu așa-numitele texte rotacizante (înlocuirea lui *n* intervocalic cu *r*) (Psaltirea Scheiană, Codicele Voronețean) scrise în Maramureș. Traducerile romînești ale cărților bisericești cuprinse în textele maramureșene nu se datoresc, cum s-a crezut¹, influenței husite, deoarece ele nu sînt contemporane cu dezvoltarea husitismului, ci datează de la sfîrșitul secolului XV, pe cînd husitismul își are perioada de înflorire în prima jumătate a veacului. Ele sînt, pe de altă parte, anterioare apariției reformei luterane. Apariția acestor prime texte romînești se datorește în chip necesar unei lupte a nobilimii romînești din Maramureș, pentru dobîndirea independenței bisericii sub egida ei.

La mijlocul veacului XVI se dezvoltă, cum am spus, tiparul în limba romînă, în special prin cărțile tipărite de diaconul Coresi la Brașov. Aceste scrieri se datoresc influenței Reformei religioase din Transilvania, dar să nu uităm că traducătorii cărților coresiene sînt preoții romîni din orașele din Transilvania, Brașov, Orăștie, Caransebeș, tocmai din orașele unde începuse să se dezvolte o pătură orășenească romînească. Așadar începuturile traducerilor cărților în romînește, în limba poporului se datoresc clasei orășenești romînești din Transilvania.

¹ N. I o r g a, *Istoria literaturii romînești*, I, ediția a II-a, București, 1925, p. 100—105.

În Țara Românească și în Moldova scrisul românesc apare ceva mai târziu. Istoricii burghezi au socotit de obicei că înlocuirea limbii literare slavonești, în țările române, cu limba poporului, este un merit al bisericii și se datorește acestei instituții. În realitate lucrurile stau invers. Cum era de așteptat, aici biserica s-a dovedit conservatoare în cea mai mare măsură și a păstrat limba bisericească slavonă și liturghia în slavonește mai târziu decât mirenii. Literatura juridică și cea istorică în românește, precum și introducerea limbii române în cancelariile boierești și în cea domnească preced cu mai multe decenii introducerea limbii române în biserică. Prima Liturghie în limba română datează din anul 1679 (în Moldova, a mitropolitului Dosoftei), iar în cărțile slavonești de cult se tipăresc în Țara Românească, până în ultimii ani ai secolului XVII (Liturghia de la București, 1680, în slavonă, și tot în slavonă Triodul de la Buzău din 1697, Molitvelnicul de la Buzău tocmai din anul 1699), iar în Moldova se mai tipărea la Iași, la 1680, Psaltirea în slavonește. În schimb, primele texte juridice românești din Moldova traduse în românește după Pravia, vicle slavone datează din veacul XVI (Pravila lui Lucaci retorul¹, scrise la 1581 în parte românești, împreună cu altă traducere independentă a Pravilelor din aceeași epocă).

Pe de altă parte, literatura istorică, adică letopisețele sau cronicile, a precedat și ea, cu folosirea limbii poporului, literatura religioasă. Astfel în Țara Românească, s-a scris în limba română, o cronică a familiei Buzeștilor, în vremea lui Mihai Viteazul, cronică păstrată într-o compilație mai târziu (a Cantacuzineștilor). Această cronică, scrisă în ultimii ani ai secolului XVI, este o cronică boierească, de familie, privind domnia lui Mihai sub prisma intereselor acestei familii și a fost scrisă direct în românește². La 1620, Mihail Moxa scrie cronograful său în limba română, o istorie universală, tradusă din slavonește cu pasaje privitoare la istoria României³. În Moldova așa-numitul „Letopiseț moldovenesc”, care a intrat mai târziu în compilația lui Grigore Ureche, a fost scris de Eustratie logofătul pe la 1625—1630.

¹ Pentru aceste texte, vezi mai jos, în acest capitol. ¹ N. Iorga, *Cronicele muntene*, Acad. Rom. Mem. Secf. Ist., Ser. II, XXI, 1889, p. 10.

³ B. P. Hasdeu, *Cuvente den bătrini*, I, p. 313—406.

Pe cînd școala cronicarilor în limba romînă era în floare, cu Letopisețul lui Miron Costin, acest cronicar este silit să citeze în textul letopisețului său Biblia și Evanghelia în limba slavonă, pentru că pe vremea aceea (la 1675) nu existau încă traduceri ale acestor cărți în limba poporului.

Și întîi oducerea limbii romîne în corespondența și actele particulare este mai veche în țările romîne decît introducerea limbii romîne în biserică ; cele mai vechi zapise (contracte) în limba romînă apar în anii 1575—1590. Cancelaria domnească a fost ceva mai conservatoare, dar după 1655—1660 toate hrisoavele și uricele, atît cele din Moldova, cît și cele din Țara Romînească, se scriu în romînește și numai titlul domnului rămîne, sporadic, în slavonește.

Din toate acestea rezultă că izbînda limbii poporului nu se datorește bisericii, care a introdus limba romînă cea din urmă, sub influența curentului general. Era și firesc să fie așa, biserica fiind în principiu o instituție păstrătoare de tradiții. Trebuie deci să căutăm în altă parte forțele care au contribuit la înlocuirea limbii slavone bisericești în țările romîne cu limba romînească. De la început e ușor de observat că această schimbare se datorește unei lărgiri a cercului oamenilor cu știință de carte. Ceea ce a produs această lărgire e fără îndoială o creștere a puterii economice a unor anumite straturi sociale. Am arătat că limba slavonă era cunoscută de relativ puțină lume. Domnul, curtea, boierii mari, dregătorii, episcopii și o mare parte a preoților știau slavonește. În a doua jumătate a secolului XVI și mai ales în cursul veacului următor s-au ridicat alte clase sociale cu o stare economică mai puternică și deci care avea nevoia și posibilitatea de a învăța carte. În primul rînd orășenii s-au ridicat mult în această epocă. Am arătat mai sus că tipărirea cărților romînești în Transilvania în veacul XVI este de pus în legătură cu orașele romînești din acea provincie. În țările romîne viața orășenească n-a avut o dezvoltare firească din pricina monopolului turcesc care a micșorat contribuția orășenilor la izbînda limbii poporului ; ei nu reprezentau încă o forță suficientă pentru a duce la bun sfîrșit această mare schimbare culturală. Literatura istorică s-a dezvoltat, nu datorită orășenilor, ci boierilor. Nu cunoaștem nici un tîrgoveț autor de cronici, în schimb toți

cronicarii care scriu românește : Ureche, Miron Costin, Radu Popescu, Radu Grecianu etc. erau boieri. Traducerile cărților juridice (pravile) de asemenea nu sînt făcute de orășeni, nici pentru orășeni.

Trebuie deci să admitem că în vremea aceasta scrierea cărților în limba romînă se datorește ridicării unei noi boierimi, mai numeroasă, cu moșii mai mici decît ale marilor latifundiați de odinioară, cu origini mai modeste, chiar dacă mai tîrziu ajunge la mari demnități și averi. Scriitorii și cititorii cronicilor și pravilelor românești nu mai sînt urmașii marilor boieri din secolul XV, ei sînt oameni noi, care se ridică în a doua jumătate a secolului XVI. Dacă un Grigore Ureche și Miron Costin sînt boieri mari, ei fac parte din a doua generație, din oameni noi și nu toți cronicarii sînt boieri mari : Eustratie logofătul era boiernaș. Dar ceea ce este mai important, e faptul că ei se adresează unor oameni care nu știau slavonește, pentru că nu aveau timp, nici avere destulă să urmeze studii de limbi străine, boieri mai mici, care stăteau prin cultura lor și prin situația lor economică mai aproape de popor. Prin urmare, ceea ce este interesant pentru a determina cercul social din care au pornit scrierile în limba romînă, nu este atît persoana autorilor, cît cei cărora li se adresau aceste cărți. Miron Costin și Ureche știați slavonește, ei însă au scris românești pentru că cei cărora se adresau, cititorii lor, nu cunoșteau decît limba romînă. Aceasta se vede din numele celor care au făcut copii sau pentru care s-au făcut copii de cronici (cronicile erau foarte mult răspîndite în copii manuscrise, și nu s-au tipărit pînă la sfîrșitul veacului XVIII). Toți aceștia erau boieri, și anume boieri mici.

Totuși și orășenii au avut o înrîurire asupra victoriei limbii romîne. E de observat că pînă la mijlocul secolului XVI boierii ședeau la moșiile lor, unde își aveau curțile și veneau eventual la curtea domnească și la oaste cînd îi chema datoria de feudali. Din a doua jumătate a veacului XVI boierii încep să cumpere case, curți și chiar prăvălii în orașe. Miron Costin, Ureche și alți boieri scriitori, aveau între alții case la Iaș și în alte orașe. De asemenea mănăstirile încep să fie clădite la orașe și să aibă acolo interese tot mai mari. Așadar, legătura boierimii și mănăstirilor de orașe, ieșirea boierimii din izolarea

ei de la țară, trecerea ei în anumite centre de cultură, au fost un factor care a contribuit și el la lărgirea culturii, deci la folosirea limbii române în scrieri, în locul limbii literare slavone.

Deci este lămurit că introducerea limbii române în literatură și în cele din urmă și în biserică, faptul cultural cel mai important din perioada feudală a istoriei noastre alături de introducerea tiparului, se datorește unei lărgiri a cercului oamenilor de cultură. La originea acestei lărgiri stă ridicarea orașenilor și a unei boierimi noi, trecerea boierimii la orașe. Istoriografia veche a socotit că această mare revoluție culturală se datorește bisericii și biserica ea însăși ar fi făcut-o sub anumite influențe externe de cultură : husitismul, luteranismul, calvinismul. De la sine înțeles că o asemenea explicație este inadmisibilă, ea nu ține seamă de forțele sociale interne, de schimbările survenite în producție, care singure pot da dezlegarea fenomenelor de suprastructură, cum este cazul culturii. Firește că exemplele externe au putut furniza românilor îndemnuri și modele, ele nu sînt însă cauza de bază a schimbării culturale din țara noastră.

Literatura religioasă	Literatura religioasă în principate, în perioada feudală, păstrează haina literară slavă pînă tîrziu în veacul XVII.
--------------------------	--

Afară de rare excepții, această ramură

a scrisului nu are la noi un caracter original : manuscrisele și mai tîrziu tipăriturile cu conținut religios sînt copii ale textelor slave scrise în Bulgaria, Serbia și Rusia, care și acestea, la rîndul lor, sînt traduceri după texte grecești bizantine. La noi se poate vorbi cel mult de copiiști caligrafi, cu talent în desemnarea frumoasă a literelor și ornamentelor (de exemplu Gavril de la Neamț între 1429—1447). Aceste copii prezintă interes pentru cercetătorii vechii noastre culturi, doar întrucît ne îngăduie să aflăm ce citeau cunoscătorii de limbă slavă în țara noastră. În această privință sînt de făcut unele observații : limba slavă a acestor texte este foarte grea, bogată și cu întorsături retorice complicate, de pildă în cuvîntările lui Ioan Gură de Aur și alte scrieri teologice. Așadar cititorii acestor texte nu erau oameni

cu cultură puțină, ci pentru a le înțelege trebuiau să știe foarte bine slavona, să fie înșiși oameni de cultură, care să înțeleagă o limbă și un text abstract filozofic și foarte complicat ca formă. Pe de altă parte, alegerea textelor ce se citeau la noi ne îngăduie să vedem care erau nevoile spirituale ale societății, bineînțeles numai ale celei ce citea slavonește. Cărțile de rugăciuni slavone (molitvelnice) reprezintă nevoile unei societăți care se ocupa mult cu agricultura : rugăciuni la semănat, la strînsul recoltei, la culesul viilor și oglindesc preocupările pentru ridicarea de clădiri și îmbunătățiri pe moșii (rugăciuni la temelia casei, la săparea fîntîinii), dar asupra acestei societăți atîrna mereu amenințarea năvălirilor turcilor și a altor dușmani prădalnici: „rugăciunie la nevoie obștească, vremuri turburi și la năvălirea varvarilor”¹.

Textele bisericești puneau probleme sociale: „pe robii trebuie să-i socotim ca pe noi înșine, oameni ai lui Dumnezeu”², sau : „este mai bine să împărți averea săracilor, decît s-o dăruiești bisericilor și să le îmbogățești”... „Nu se cuvine să urăști sau să faci rău pe orice om, sau necredincios, sau eretic” ; „cum se cuvine a cumpăra și a vinde, fără a supăra pe Dumnezeu” etc.³.

Am spus că aceste texte religioase sînt copii după traduceri din grecește făcute în țările slave. Nu s-a pus pînă acum problema dacă nu cumva unele texte din manuscrisele slave scrise în țara noastră au fost traduse din grecește, de cunosători ai acestor două limbi. În adevăr, în manuscrisul slav nr. 296 al Academiei R.P.R., care cuprinde epistole și hotărîri ale sinoadelor bizantine și ale fruntașilor bisericii împotriva ereticilor, manuscris scris în Moldova în sec. XV, avem un pasaj șters cu roșu, pe marginea căruia scribul a însemnat : „Aceste cuvinte se află în scrierea grecească, dar pentru că am sărit [un pasaj] le am șters de aici”⁴. Avem deci a face cu însuși manuscrisul traducătorului, care traducea din grecește în slavă, în Moldova. E posibil ca și unele traduceri din latină în slavă să fi fost executate la noi în țară. O Biblie

¹ *Ibidem*, Ms. slav Acad. R.P.R., nr. 32 (Moldova sec. XVI).

² *Ibidem*, nr. 310 (Țara Românească, sec. XVII).

³ *Același manuscris*.

⁴ *Ibidem*, nr. 296, f. 237 v.

slavă manuscris din Moldova din veacul XVI cuprinde în text o mulțime de latinisme, explicate pe margine cu roșu. (*Turma* este o coprire de 30 de pedestri, iar *alia*, de 30 de călăreți etc). Este evident că această Biblie a fost tradusă din latinește în slavonește și probabil tot în Moldova, pentru că asemenea traduceri nu găsim în țările slave ortodoxe¹.

Cît privește textele religioase în slavonește, compuse de românii știutori de slavă, ele sînt foarte puține; totuși cunoaștem cîteva din acestea. Numeroase manuscrise slave din țara noastră și din Rusia cuprind copii după „pripealele”, mici tropare ce se cîntă cu stihurile alese din Psalmi, întocmite de bizantinul Nichifor Vlemidis „scrierea lui chir Filotei monahul, fost logofăt al lui Mircea Voievod”². Acest Filotei este desigur Filos, logofătul lui Mircea cel Bătrîn (după obiceiul schimbării numelui în călugărie, cu păstrarea inițialei numelui vechi). Un singur manuscris ne-a păstrat lauda în limba slavonă a sfîntului Mihail Mărturisitorul de la Sinad (moaștele lui se aflau la Țîrgoviște). Această laudă a fost scrisă de „Simion Dedulovici vistier” din Țara Romînească în secolul XVI³. Tot din secolul XVI din Moldova sînt unele rugăciuni ocazionale scrise în slavonește, dar cu titlul în romînește : „pentru sănătatea doamnei, pentru sănătatea cuconilor, pentru sănătatea fecioritelor, pentru sănătatea maice a lui vodă, pentru sănătatea voinicilor [oștenilor], pentru sănătatea tuturor creștinilor, [rugăciune], cînd vor vrea să încalece” (adică să pornească la război)⁴. Tot din literatura religioasă, cu unele laturi privind istoriografia, sînt scrierile hagiografice, adică viețile de sfinți. În Țara Romînească la începutul sfecoralui XV, s-a scris viața sfîntului Nicodim fondatorul mănăstirilor Vodița și Tismana. Această scriere în limba slavonă s-a pierdut și nu ne-a rămas decît o prelucrare în romînește, foarte tîrzie⁵. În Moldova, Grigore Țamblac a scris la 1402 viața sfîntului Ioan cel Nou, ale cărui moaște fuseseră aduse de Alexandru cel Bun la

¹ *Ms. slav* Acad. R.P.R., nr. 549, f. 258 (ca exemplu).

Cf. Ș. Teodor, *Filotei monahul de la Cozia, inmograț romln* „Mitropolia Olteniei”, VI (1954) p. 30—35.

Ms. slav. Acad. R.P.R., nr. 270, f. 7v—8v. *

Ibidem, nr. 117 (sec. XVI) f. 206 și urm.

Ieromonahul Ștefan, *Viața sf. Nicodim*, ediția Craiova, 1939.

Suceava'. Această viață conține amănunte prețioase despre viața socială și comercială la malul Mării Negre în secolul XIV. În veacul XVII o dată cu aducerea noilor tipografii de la Kiev în Iași și la Tîrgoviște, încep tipărirea unor cărți religioase în românește. S-a observat cu drept cuvînt că apariția acestor cărți nu înseamnă încă introducerea limbii poporului în biserică, e vorba nu de cărțile liturgice, ci de cărți de morală religioasă, predici, învățături etc, care se citeau. Între acestea cea mai însemnată, ca limbă și compoziție sînt „Cazaniile” mitropolitului Moldovei Varlaam, tipărite la Iași în 1643. Cartea cuprinde o prefață a lui Vasile Lupu, domnul Moldovei, intitulată „Cuvînt împreună către toată seminția românească”. După afirmația mitropolitului Varlaam, din introducere, cartea este tradusă din rusește; pînă acum nu s-a aflat originalul rusec, așa că nu se poate ști dacă și cît este o parte originală a lui Varlaam.

În timp ce apărea această carte în românește, literatura slavă bisericească nu dispăruse încă în țările romîne. Udriște Năsturel, boier muntean, cumnatul lui Matei Basarab, traduce *din latinește în slavonește*, într-o limbă foarte savantă și greoaie, „Imitatio Christi”, celebra operă medievală de mistică și morală a lui Thomas a Kempis, care fu tipărită la Tîrgoviște în 1647. E interesant faptul că acest boier, deși spune în introducere că a lucrat din dragoste pentru limba latină, „fără în-doială înrudită cu limba noastră”, totuși nu traduce în limba poporului, ci tot în slavonește.

Literatura juridică

Cele mai vechi texte de legi cunoscute la noi sînt așa-numite pravile bisericești sau nomocanoane. Aceste scrieri care derivă din dreptul roman, prin mijlocirea unor prelucrări bizantine, au fost traduse în slavonește, apoi folosite de romîni în această limbă, în cele din urmă traduse în românește. Pravilele bisericești nu cuprind numai drept bisericesc, adică pedepsele duhovnicești aplicate de preoți, ci și părți de drept penal propriu-zis, cu aplicare la viața socială generală. De

¹ G r. Ț a m b l a c, *Viața sf. fon ce! Nou*, ediția episcop. Melhisedec, în „Revista pentru istorie, arheologie și filozofie”, III, 1884, p-161-174.

asemenea aceste cărți cuprind noțiuni de drept civil, cu stabilirea spițelor de rudenie în vederea moștenirilor.

Primul nomocanon slav datat, scris în țările române, este din anul 1451, scris la Țîrgoviște de gramaticul Dragomir pentru domnul Țării Românești, Vladislav II¹. În Moldova Ghervasie de la Neamț copiază din porunca lui Ștefan cel Mare, în 1474, un nomocanon în limba slavă² iar din 1495 avem un alt nomocanon slav scris la Iași pentru același domn³. De remarcat că domnii țării erau aceia care puneau la cale scrierea acestor cărți de legi, pentru necesitățile întăririi autorității domnești. În veacul XVI numărul nomocananelor slave scrise în cele două principate este în creștere. Deosebite pentru bogăția de materiale compilate din Codicele lui Justinian, din hotărârile sinoadelor etc, sînt cele două pravile slavo-moldovenești din 1512 (de la Bisericieni) și din 1557 (de la Neamț)⁴.

În a doua jumătate a secolului XVI, deci destul de timpuriu pentru literatura în limba română, avem primele traduceri ale nomocanonului în limba română. O primă traducere românească ni s-a păstrat în trei exemplare, cu unele diferențe între ele, care se completează una pe alta, dar care derivă toate din aceeași traducere românească. Aceste trei exemplare ale nomocanonului românesc sînt două din Transilvania, unul tipărit* în tipografia lui Coresi din Brașov, pe la 1570—1580, sub numele de „Pravila sfinților apostoli”⁵, al doilea este cuprins într-un manuscris intitulat „Codex Neagoianus”, scris la începutul secolului XVI într-un sat de lângă Brașov⁶, iar al treilea, intitulat „Pravila de ispravă oamenilor și de toate păcatele și greșelele” a fost scris în Moldova, la

¹ A. Soloviev. *Importanța dreptului bizantin în Balcani* (sîrbeștr) în *Godišnik N. Ciupic XXXVII*, Belgrad, 1928.

² Acad. R.P.R. *Ms. slav.* nr. 131.

³ A. I. Iațimirski, *Melkie texti* (Texte mărunte) în *Izvestiia otde'eniia russkago iazlka i siovesnosti Akadeivji Nauk* (Revista Secției pentru limba și literatura rusă a Academiei de Știință, Peiersburg, XIII—2, p. 204—205.

⁴ Acad. R.P.R. *Ms. slav.* nr. 636 și 685.

⁵ I. B i a n u, *Pravila sfinților apostoli* în facsim. fotocop. Ac?d. «om., *Texte de limbă din sec. XVI*, București 1925, și C. A. Spulber. *Lea mai veche pravilă românească*, Cernăuți, 1930.

⁶ Publicat de C. A. Spulber în *op. cit.*

începutul secolului XVII, iar după limba arhaică, se vede că este o copie după un text românesc din veacul precedent ¹. Cum toate trei derivă dintr-o traducere românească unică, această traducere a putut fi alcătuită sau în Moldova sau în Transilvania. Locul primei traducerii a nomocanonului este mai probabil Moldova, deoarece aici avem o curte domnească, curți boierești și mănăstiri cu cărturari care puteau duce la bun sfârșit această operă delicată, decât în Transilvania, unde clasa stăpînitoare era de altă limbă. Spre Moldova, ne îndrumă și faptul că tot în a doua jumătate a veacului XVI avem în această țară o altă traducere a Pravilei slavone, independentă de cea din textele amintite mai sus, cu adaosuri din alte legiuri bizantine privitoare în special la înrudiri. Această traducere se păstrează într-un singur manuscris slavo-român, scris de Lucaci retor și scholastic, la 1581, din porunca lui Eustatie, fost episcop de Roman ², dovadă că Moldova era centrul în care se deșteptase interesul și se lucra pentru traducerea legilor în limba poporului. Cuprinsul nomocanoanelor este destul de interesant pentru viața socială a vremii. Vedem obiceiul gropilor în care se ascund cerealele: „Iată cine fură pîne de în groapă, post 4 leat”, de asemenea privitor la comerț: „cela ce bagă apă în vin de-l vinde să fie proklet [blestemat], cine bagă apă în lapte, de-l vinde să fie proklet”; „furul de tîrg, post 40 de zile, acela ce fură găină”... Despre relațiile cu oamenii străini de altă credință : „cine va mînca pîne spurcată sau carne sau va lua apă din vase de la jidov sau de la arman, post 8 zile” (acest pasaj se află în versiunea moldovenească a Pravilei, în cea ardelenescă, în loc de *arman*, este scris : *latin*). Un alt pasaj interesant despre datoria popilor de a fi oameni învățați: „cade se să fie popă maestru ca un vraciu”. În schimb se iau măsuri împotriva vrăjitoarelor : „cela ce merge la vrăjitoare, post 40 zile”. Despre morală războiului Pravila dă acest frumos exemplu : „Iară un voinic (oștean), el va eși la *război*, deci se vor împinge cu alt voinic^ deci va birui unul pre alalt, deci va fugi, iară acela va goni, iară acela va fugi și va cade și va zise: fii-mi frate, drept sfîntul Ioan, nu mă ucide, iară el va fi nemilostiv și-l

¹ Ms. rom., Acad. R.P.R., nr. 5211.

² Ms. slav. nr. 692.

va ucide pre el, acela se leapădă de creștinătate, post 20 ani".

Apariția legilor scrise în limba poporului într-o vreme când întreaga literatură era în limba slavonă are desigur o explicație în legătură cu dezvoltarea societății din acea vreme. Legile scrise aveau un folos practic, erau folosite în judecăți, în special în chestiunile de drept penal, alături și tot mai mult în locul dreptului consuetudinar, așa-numita „legea țării” (greșit numită și „obiceiul pământului”). E adevărat că noțiunea de drept propriu-zis, dar pe atunci nu se făcea o deosebire limpede între dreptul bisericesc și cel laic; în dreptul bisericesc, cum am văzut din exemplele de mai sus, intră și elemente de drept penal și civil, precum și pedepse laice (de pildă bătaia).

Înlocuirea dreptului nescris cu cel scris înseamnă înlocuirea dreptului local dat și aplicat de autorități feudale locale (mănăstiri, boieri), cu dreptul egal pentru toată țara, dreptul prin esență al domnului. Pe de altă parte, dreptul nescris este un drept de obște, cu responsabilitate colectivă, dreptul scris, de origine bizantină și romană, este un drept individual. De aceea înlocuirea dreptului nescris cu cel scris este o urmare a începutului destrămării obștii agrare, moșnești, la români, și a stăpînirii colective a pământului de către marile familii boierești. Aceasta cade în a doua jumătate a secolului XVI. În al doilea rînd, desființarea treptată a imunităților domeniilor feudale are ca urmare creșterea autorității centrale, domnești. De aceea dreptul local cedează locul dreptului țării, al domniei, care este un drept scris. Firește că dreptul scris nu datează numai de la traducerea pravilelor în limba poporului, de vreme ce aceste pravile românești au fost precedate de pravile în limba slavonă, care tot din inițiativa domnească au fost copiate. Dar trecerea dreptului într-o vreme foarte timpurie din limba slavonă în cea românească înseamnă, firește, o creștere, adică o mai mare răspîndire a dreptului scris, [folosirea lui pe o scară mai mare de către oameni mai mulți, care nu știu slavonește și aceasta se întîmplă în a doua jumătate a veacului XVI, o dată cu creșterea autorității administrative centrale și cu începerea destrămării obștilor.

În mijlocul veacului următor, se face un pas înainte în privința întinderii folosinței dreptului scris în limba țării. Mai întâi e vorba de tipărirea legilor în tipografiile domnești, ceea ce le dă o răspîndire mult mai mare. Dar și cuprinsul legislației este lărgit, pravilele din veacul XVII nu mai sînt numai nomocanoane bisericești, ci și manuale de drept privat, drept penal și drept agrar. Ele nu sînt niște simple traduceri, ci aplicări cu schimbări potrivite la dreptul și la împrejurările speciale din țările noastre și anume din acea vreme, în secolul XVII.

În Țara Românească se tipărește în 1640 așa-numita *Pravila cea Mică* sau *Pravila de la Govora* (după locul tipăririi), tradusă în românește din slavonește de Mihail Moxa. Ea reprezintă traducerea unui nomocanon slav de tipul dezvoltat, care circulase în țările rotîne în sec. XVI, cu 'adaose de drept penal și privat'.

Doisprezece ani mai tîrziu se tipărește la Tîrgoviște „*Pravila Mare*”, sau „îndreptarea Legii”, tradusă în românește din grecește, tot cu cuprins mixt bisericesc și mirean².

În Moldova, în aceeași epocă avem de asemenea două codice de legi. Primul a rămas în manuscris, este o *Pravilă* tradusă în românește din grecește de Eustratie logofătul, la 1632 sub titlul de „*Pravila aleasă*” (originalul ei e manualul juridic grecesc al lui Manoil Malaxos)³. În sfîrșit la 1646, Vasile Lupu, domnul Moldovei, pune de se traduce în românește din grecește, și se tipărește la Iași „*Cartea românească de învățătură*”. Această scriere are la bază, prin mijlocirea unui text grecesc, lucrarea juristului italian Prosper Farinaci (Farinaceus). E prima carte juridică românească cu cuprins hotărît lumesc, de drept penal, civil și agrar⁴. E de neîgăduit că fenomenele politice și sociale de care am vorbit pentru secolul XVI făcuseră acum noi progrese și tipărirea pravilelor într-o formă completă, reflectă această nouă fază de dezvoltare.

¹ I. Peretz, *Pravila de la Govora*, în „*Revista pentru istorie, arheologie și filologie*”, XI, 1910.

² Textul la S. G. Longinescu, *Legi vecii românești și izvoarele lor*, Buc, 1912.

³ I. Bîanu, *Manuscriptul romînesc al lui Eustratie logofătul*, în „*Columna lui Traian*”, II, 1882, p. 210—217.

⁴ Textul la S. G. Longinescu, *op. cit.*

Literatura istorică ~~Cele mai vechi cronică cunoscute în țări, e române sînt cele din Moldova, în~~

limba slavonă : „Cronica sau letopisețul zis de la Bistrița” (numire neadecvată dată de editor), „Letopisețul de la Putna” (în două versiuni) și trei prelucrări pentru țări străine : „Cronica moldo-rusă” (în anexă la „Voskresenskaia Letopis”) „Cronica moldo-polonă”, „Cronica moldo-germană” sau „Cronica lui Ștefan cel Mare”¹.

Ele cuprind istoria Moldovei de la întemeierea statului, pînă la începutul secolului XVI. Din conținutul lor se vede bine că au fost redactate în a doua jumătate a sec. XV, în vremea domniei lui Ștefan cel Mare, pe cînd informațiile despre istoria anterioară sînt datorite unor amintiri și însemnări nesigure și necomplete. Pe de altă parte, este sigur că toate cronicile de mai sus derivă dintr-o singură cronică, prelucrată de copiiști și compilatorii de mai tîrziu. Așadar, istoriografia slavonă din Moldova începe cu o cronică din vremea lui Ștefan cel Mare. Ea a fost precedată de compilații și copii de cronică slavone externe mai întinse (traducerea cronicilor bizantine a lui Gheorghe Amartolos și C. Manasses în slavonește etc.) în care copiiștii intercalau pasaje de istorie românească. Aceste cronică mai întinse au servit de model și de izvoare primelor cronică slave din țările noastre. Firește că și cronică din vremea lui Ștefan cel Mare, cît și cele care au urmat, stau în legătură cu nevoile societății. Istoriografia burgheză credea că primele cronică moldovenești au fost scrise în mănăstiri diferite, departe de viața politică și socială a țării. În realitate, ele corespund unui moment anumit din dezvoltarea societății feudale și corespund nevoilor din acel moment. Cît despre locul unde a fost scrisă prima cronică a Moldovei, în vremea lui Ștefan cel Mare, este limpede că nu este vorba de una sau mai multe mănăstiri, ci de curtea domnească. Din comparația cronicilor amintite mai sus rezultă existența unui

¹ I. B o g d a n , *Vechile cronică moldovenești înainte de Ureche*, Buc. 1891. I d e m . *Cronice inedite atîngătoare de istoria Romînilor*, Buc. 1895. I d e m . *Letopisețul lui Azarie*. Acad. Rom. Meni. Secț. Ist. 1909. I- C. C h i ț i m i a , *Cronica lui Ștefan cel Mare*, versiunea germană a "ni S c h e d e l, Buc. 1942.

prototip unic al tuturor versiunilor. Nu mai este vorba de cronici de la Bistrița, Slatina, Putna, ci de letopisețul unic al Moldovei. Dacă letopisețele s-au scris la mănăstire, de ce a fost o singură cronică pentru atâtea mănăstiri? În schimb era o singură curte domnească. Cronică aceasta unică s-a bucurat de o mare circulație, a fost prelucrată în ipolonă, rusă, germană. Străinătatea nu s-ar fi adresat pentru cunoașterea Moldovei unor cronici neoficiale de mănăstire și mai ales atât rușii, cât și polonii și germanii nu s-ar fi adresat cu toții aceleiași scrieri. Tocmai aceasta arată caracterul ei oficial de curte. Același lucru reiese și din cercetarea internă a cronicii. Letopisețul spune că la 1471 a fost un cutremur în Moldova, „cînd ședea domnul la masă” [era deci de față]. Unele evenimente militare sînt precizate chiar cu ziua săptămînii și cu ora : „sîmbătă seara, vineri dimineată”. Despre lupta de la Codrii Cosminului cronicarul spune că s-au luat de la dușman „tunurile cele mari și altele mici și mai mici și mai multe, care nu este cu puțință a le înșira”. Cel care le-a văzut, ar putea să le inventarieze. E limpede că autorul nu este călugăr. În letopisețul zis de la Bistrița nici una din cele 36 de biserici și mănăstiri clădite de Ștefan nu e pomenită, dar se transmit datele exacte ale clădirii cetății de la Chilia, începerea și terminarea ei.

Scrierea primei cronici slavone a Moldovei corespunde cu două momente importante din istoria acestei țări, unul intern și altul extern. Cel dintîi privește lupta domniei pentru a-și asigura o putere centrală, împotriva tendințelor de autonomie feudală ale marilor latifundiați. Cea de-a doua este lupta Moldovei în frunte cu domnul ei, Ștefan cel Mare, împotriva turcilor, pentru libertatea politică a țării. De aceea cronică domnească a fost scrisă la curte, ca să arate că stăpînul țării este uns de Dumnezeu, nu se vorbește de o alegere a domnului, domnul este om viteaz și puternic, căruia toți îi datoresc credință, al doilea ca să arate gloria luptei împotriva turcilor. Pentru cronicar toate țările creștine formează o unitate, pe care el o numește cu termenul slav *hristianstvo* (creștinătatea sau republica creștină). Muntenii care au sprijinit pe turci împotriva Moldovei sînt hicleni (termen feudal care înseamnă cel ce și-a călcat omagiul, credința). Ștefan este pentru cronicar nodie^oHoceub termen bisericesc dat sfinților luptători, s-ar

putea traduce cu „sfânt purtător de biruințe pentru credință”. Cronica omite să recunoască faptul că Ștefan cel Mare a plătit totuși tribut turcilor în anumiți ani ai domniei sale și trece sub tăcere actele de omagiu ale aceluiași domn prestate regilor Poloniei și Ungariei. Rezultă clar din toate acestea că această cronică este nu numai cronică din vremea lui Ștefan cel Mare, ci cronică *lui* Ștefan cel Mare, apărută în momentul când în afară se dădea marea luptă pentru independență, înăuntrul lupta pentru consolidarea monarhiei feudale.

În veacul XVI în Moldova continuă istoriografia în limba slavonă tot cu același caracter de cronică oficială de curte. Trei sînt cronicile moldovenești din această epocă : cronică lui Macarie, episcopul de Roman, care duce istoria Moldovei de la moartea lui Ștefan cel Mare pînă la 1550, cronică egumenului Eftirnie de la (mănăstirea Căpriană care cuprinde istoria Moldovei de la 1542—1553 și cronică călugărului Azarie (1550—1575)¹. Toți acești cronicari scriu din porunca domnilor (Petru Rareș, Alexandru Lăpușeanu, Petre Șchiopul). Ele corespund deci aceleiași tendințe ca și cronicile precedente : întărirea puterii domnești asupra marilor feudali. Sînt cronică oficială scrise la curte. Spre deosebire de cronicile din veacul XV, ele au tendința de a înfrumuseța povestirea în chip literar-retoric, după modelul cronicii bizantine (tradusă în slavonește) a lui C. Manasse.

În secolul XVII se produce însă o schimbare esențială în evoluția istoriografiei moldovenești și aceasta în două direcții: limba literaturii istorice nu mai este slava, ci limba poporului, limba romînă, iar în al doilea rînd, cronicile nu mai sînt oficiale, scrise la curtea domnească, pentru domni, ci sînt scrise de boieri, pentru interesele boierești. Prima cronică a Moldovei în romînește nu ni s-a păstrat decît în interiorul unor compilații de mai tîrziu, este vorba de așa-numitul „letopiseț moldovenesc” al cărui autor a fost Eustratie al treilea logofăt, cel care a tradus și Pravila. Eustratie și-a scris letopisețul pe la 1625—1630, traducînd vechile letopisețe din slavonește în romînește și adăugînd de la dînsul o serie de legende și tradiții. Acest letopiseț a fost apoi reluat și prelucrat de un alt boier, Grigore Ureche, spătar, apoi mare vornic. Cronică lui

¹ Edițiile în publicațiile lui I. Bogdan, citate la nota din p. 523.

Grigore Ureche cuprinde istoria Moldovei de la întemeiere până la anul 1595 (Aron-Vodă), compilată după Letopisețul Moldovenesc al lui Eustratie, cronica Poloniei a lui Ioachim Bielski și unele cosmografii universale în limba latină. Scrisă în românește, cronica lui Ureche a avut o mare răspîndire, ea a fost redactată în anii 1640—1645 și respiră un puternic spirit boieresc și patriotic moldovenesc. Ureche crede că boierii sînt cei ce trebuie să guverneze țara, pe domni îi prețuiește în măsura în care au ținut seamă și au avut în cinste pe boieri. Pe de altă parte el încearcă să învie, prin povestirea sa colorată și plină de aluzii, vechea glorie a Moldovei, lupta pentru independență împotriva turcilor¹.

Istoriografia boierească din Moldova continuă după Ureche, în a doua jumătate a secolului XVII cu opera lui Miron Costin. Acesta reprezintă istoriografia boierească în Moldova în forma ei cea mai accentuată. El crede în dreptul boierilor de a cîrmui statul, în superioritatea lor asupra celorlalți oameni. Letopisețul său, care cuprinde istoria Moldovei între 1595—1661, se preocupă de aproape de „bivșugul” țării, de creșterea economiei și comerțului, pentru că boierii din vremea lui se transformaseră într-o clasă de agricultori, care făceau comerț cu grîne. Este însă un istoric patriot, care speră că se vor termina o dată „cumplitele vremi” ale stăpînirii și exploatarei turcești; speranțele sale pentru îndeplinirea acestei nădejdi și le pune în ajutorul Poloniei. Ca elev al școlilor iezuite din Polonia, a descoperit importanța „originii latine” a romînilor, care fusese abia atinsă de Ureche și a scris în limba romînă și în cea polonă trei lucrări despre originea comună a tuturor romînilor, rupînd astfel tradiția istoriografiei feudale, care se preocupa exclusiv de fiecare provincie feudală în parte. Aceste trei lucrări sînt: „De neamul moldovenilor”, „Cronica polonă” și „Poema polonă”, aceasta din urmă scriere în versuri eroice dedicată regelui polon Ioan Sobieski².

Înlocuirea istoriografiei slavone cu o istoriografie romînească se explică în cadrul general, pe care l-am trasat mai sus despre înlocuirea limbii literare slavone cu limba poporu-

¹ Cf. Grigore Ureche, *Letopisețul Țării Moldovei pînă la Aron Vodă*, ed. P. P. Panaitescu, București, 1955.

² M. Costin, *Opere*, ed. P. P. Panaitescu, ESPLA, (sub tipar).

lui. Cît privește trecerea de la istoriografia oficială domnească la cea boierească, acest fapt cultural se explică prin stingerea vechii dinastii domnitoare. Boierii ajung să facă domni din rîndurile lor. Boierimea, care fusese îngenunchiată de Ștefan cel Mare și urmașii săi, luptă să recîștige puterea în stat și acestei faze îi corespund cronicile boierești din Moldova. Boierimea a avut întotdeauna un caracter militar, slăvirea actelor războinice a fost una din ocupațiile intelectuale de întotdeauna ale clasei boierești. De aceea istoriografia, care păstra faptele mari ale strămoșilor marilor familii, a fost cultivată îndeosebi de către boieri, scrisă de boieri și citită de ei. În Țara Românească nu ni s-au păstrat cronici slave, nici din secolul XVI, nici din cel următor. Pentru „secolul XV este sigur că nici n-au existat asemenea cronici în Țara Românească. Așanumita „Cronică sîrbească”, citată de unele cronici muntene pentru evenimente din secolul XV, este o cronică universală,¹ cu unele adaosuri de istorie românească. De aceea istoria Țării Românești în secolul XV este în cronicile muntene de mai tîrziu foarte săracă, plină de inexactități și confuzii, • lipsind chiar numele unor domni ai țării. În schimb, după cît se poate observa din compilația de cronici muntene, care ni s-a păstrat, dar care datează din a doua jumătate a secolului XVII², a existat o cronică a Țării Românești din secolul XVI scrisă în slavonește, începută în vremea lui Neagoe Basarab și continuată pînă la Mihai Viteazul. Această cronică era o cronică domnească, scrisă la curte, apărînd, întocmai ca în Moldova interesele domniei împotriva tendințelor centrifuge ale marii boierimi. În epoca lui Mihai Viteazul istoriografia munteană ia un avînt mai mare, datorită și faptelor de arme de mai mare răsunet din această vreme. O primă cronică a lui Mihai Viteazul a fost scrisă de logofătul său, Teodosie Rudeanu, în limba romînă și are un caracter oficial, apărînd pe Mihai și înălțîndu-i slavă. Ea nu s-a păstrat decît într-o traducere latină datorită silezianului Baltazar Walter³. Tot atunci s-a mai scris în romînește o cronică a vremii lui Mihai Vitea-

Ed. A. L a u r i a n și N. B ă l c e s c u, în „Magazinul istoric pentru Dacia”, IV, Buc., 1847., ' A l lob"

zul și a domnilor din prima jumătate a secolului XVI, din inițiativa marilor boieri Buzești din Oltenia, care erau cei mai mari feudali sprijinitori ai politicii lui Mina Viteazul. Această cronică a Buzeștilor, care a intrat în compilația cronicilor muntene de care am vorbit și nu se cunoaște separat, este o cronică tipic boierească, cu lauda familiei respective, care e trecută în istorie pe un plan superior chiar domnului. Tot în prima jumătate a secolului XVII, la 1620, scrie și Mihail Moxa Cronograful său în românește, tradus din slavonește, care cuprinde o compilație de istorie universală după scriitorii bizantini (Manasse) și bulgari¹.

Din cele relatate se vede că istoriografia munteană a evoluat la fel cu cea moldovenească, deși apare mai târziu. La început au fost cronici în limba slavonă, care reprezintă cronici oficiale ale curții domnești, apoi mai devreme ca în Moldova, la sfârșitul secolului XVI, apare istoria țării scrisă în limba poporului și o dată cu aceasta, cronicile nu mai sînt apanajul scaunului domnesc, ci sînt cronici ale boierimii. În secolul XVII istoriografia munteană este caracterizată prin cronici de partide boierești, care înfățișează interese contrarii, cronică Cantacuzinească atribuită lui Stoica Ludescu și cea a Bălenilor (a lui Radu Popescu). Aceste două cronici se bazează pe o compilație, astăzi pierdută, cuprinzînd vechea cronică slavonă a țării, la care s-a adăugat și Viața patriarhului Nifon tradusă din slavonește în românește, care cuprindea lauda lui Neagoe Basarab și fapte din domniile predecesorilor săi, precum și alte fragmente de cronici interne (Cronica Buzeștilor) și externe (chronografe grecești și o cronică latină a Ungariei). Vechea compilație a cronicilor muntene a fost alcătuită în vremea lui Constantin Șerban pe la 1656—1658, cu o introducere despre originea țării, originea legendară a descălecatului din țara Făgărașului. Această introducere arată ca cea mai veche familie a țării pe „banoveți” sau pe Basarabi, prin care se înțeleg însă atunci Craioveștii, din care se trăgeau prin femei Matei Basarab și Constantin Șerban.

Versiunea cantacuzinească a cronicii muntene merge pînă la 1690 și apără și laudă pe Șerban Cantacuzino, pe Constan-

¹ cf. B. P. Hașdeu, *Cuvente den bătrîni*, I.

1

tin Brîncoveanu, coborînd cu hulă pe Băleni, adversarii lor politici. Cronica Bălenilor, scrisă de Radu Popescu, este și ea o cronică de partid, dușmană Cantacuzinilor, arătînd istoria Țării Romînești din punctul de vedere exact contrar celei cantacuzinești ; ea suprimă partea despre Craiovești (Basarabi) pentru că familia Cantacuzinilor era înrudită cu ei. Astfel, la fel ca în Moldova, avem în Țara Romînească o istoriografie boierească cu aspectul special, care lipsește în Moldova, al celor două cronici reprezentînd două facțiuni boierești adverse¹.

La sfîrșitul veacului XVII sau în primii ani ai veacului XVIII, Constantin stolnicul Cantacuzino scrie cronică sa generală a romînilor, neterminată (merge numai pînă la Attila). Este, ca și la Miron Costin, o descătușare a orizontului istoric feudal, trecîndu-se de la istoria provincială, la cea generală a poporului romîn. Constantin Cantacuzino, care studiasse la Padova, are cunoștințe erudite din istoriografia europeană, vederi largi asupra originilor latine ale poporului romîn și ale unității sale. Constantin stolnicul are, înainte de Dimitrie Cantemir, concepția despre „creșterea și descreșterea statelor”, cînd scrie : „Însă iaste a să mai ști că toate lucrurile cîte sînt în lume au și aceste trei stepene (trepte), după ce să fac, adecăte urcarea, starea și pogorîrea, au cum le zic alții adao-gerea, starea și pogorîrea. Deci dară așa toate fiind, iată și domniilor, crăiilor, împărățiilor, avuțiilor, măririlor și tuturor celorlalte cîte sînt, așa să întîmplă și le vin”².

Constantin stolnicul este în același timp și primul cartograf al Țării Romînești, desenînd harta acestei țări, tipărită la Padova în 1700.

Alături de lucrările istorice propriu-zise, în Țara Romînească s-a scris în limba slavonă o lucrare intitulată „învăță-

¹ cf. *Istoria Țării Romînești* (Cronica cantacuzinească), ed. G. Ioanid, București 1859. Constantin căpitanul Filipescu (recte Radu Popescu), *Istoriile domnilor Țării Romînești* (cronică Bălenilor), ed. N. Iorga, București, 1902.

² Constantin, stolnicul Cantacuzino, *Istoria Țării Romînești*, ed. N. Cartoian și D. Simionescu, în Colecția Clasicii romîni comențați Craiova, 1945, cf. R. Ortiz și N. Cartoian, *Lo stolnic Cantacuzino. Un grande erudito rumeno a Padova* (Stolnicul Cantacuzino Un maree erudit romîn la Padova), București, 1943.

turile lui Neagoe Basarab către fiul său Teodosie", care cuprinde pe lângă o serie de sfaturi sau învățături cu caracter moral religios și învățături privitoare la rânduiala exercitării puterii domnești, și anume cum se trimit și se primesc soliile, cum se poartă războiul, cum trebuie domnul să îngrijească de dregătorii și sfetnicii săi, despre ospăturile domnești, despre judecată¹. Deși atribuită, poate chiar de autorul ei, lui Neagoe Basarab, din analiza acestei lucrări se vede limpede că, a fost scrisă, nu de Neagoe Basarab, ci de un cleric și mult mai târziu, la începutul secolului XVII (când în oaste predomină mercenarii și artileria de câmp, iar dregătorii nu mai sînt feudali care-și împlinesc slujba feudală, ci numiți de domn cu în-sărcinări administrative). Partea religios morală este compilată după numeroase scrieri ascetice bizantine; cea care privește organizarea veche a țării, este desigur interesantă pentru cercetarea structurii vechi a Țării Românești, la începutul secolului XVII. Tendințele scrierii sînt centralizatoare, domnești, ca și ale vechii istoriografii slavone : „cel fel de domn se cheamă acela care lasă ca în domnia lui să domnească toți, și să fie domni ca și tine și să se amestece toți în venitul țării”²... „vai de țara aceea pe care o stăpînesc mulți”³.

**Literatura
beletristică**

Nici literatura religioasă, nici cea juridică sau istorică nu constituie o literatură propriu-zisă, ele reprezintă alte discipline spirituale omenești, decît literatura artistică sau de imaginație. Acest gen, în special cel versificat, este slab reprezentat la noi în epoca feudală, dacă facem abstracție de literatura populară nescrisă, ce trebuie să fi fost și în vremea aceea tot așa de bogată ca în zilele noastre. Aceasta se explică prin lipsa școlilor înalte în țara noastră, lipsa unei vieți orășenești mai puternice, căci acest fel de literatură s-a dezvoltat în legătură cu orașele.

Așa-numitele cărți populare care au circulat și s-au copiat la noi în limba slavonă încă din secolul XV, sînt de fapt

¹ *Slova nakazatelnaia voevodî valașskogo ioanna Neagoia*, (Cnvințe de învățatură ale voievodului Țării Românești, Ioan Neagoe), ediția P. A. Lavrov, St. Petersburg, 1904.

² *Slova nakazatelnaia voevodî valașskago, ioanna Neagoia*, p. 27

³ *Ibidem*, p. 39.

romane medievale, care în genere prin mijlocirea slavă derivă din literatura bizantină. Ele nu sînt cărți populare la începuturile circulației lor, căci n-au fost scrise pentru popor, ci pentru clasa stăpînitoare, dovadă haina slavonă în care acestea sînt prezentate. Cele mai însemnate din cărți cu caracter de romane sînt *Alexandria*, romanul vieții lui Alexandru cel Mare și *Varlaam și Ioasaf*, romanul vieții lui Buda. Aceste două romane au fost copiate în țara noastră în mai multe manuscrise slavone, unele cu ilustrații, începînd din veacul XV. Traducerea acestor cărți și a altora, așa-numite populare, din slavonește în romînește s-a făcut în veacul XVII. Despre traducerea romanului *Varlaam și Ioasaf* știm că se datorește unui boier învățat, Udriște Năsturel, al doilea logofăt și cumnatul lui Matei Basarab, care a tradus această carte în anul 1649. Traducerea *Alexandriei* este ceva mai veche. Traducerile în limba țării s-au făcut în primul rînd tot pentru clasa stăpînitoare și pentru necunoscătorii de slavonă, boieri, boiernași, tîrgoveți și numai mai tîrziu aceste cărți au trecut în lumea satelor¹.

Literatura beletristică feudală a existat și la noi sub forma cîntecelor de ospete și de curte, cu caracter eroic și erotic. Acest cîntec feudal în versuri, în limba poporului, însoțit de muzică, formează *balada feudală*, forma cea mai caracteristică a literaturii feudale din toate țările Europei. Ea nu era o literatură scrisă, ci se păstra prin amintire de cîntăreții, truveri și minnesănger. Existența *baladei de curte*, în literatura noastră din epoca feudală este atestată din anume urme ale ei, rămase în balada populară, alături de balada propriu-zisă populară (de pildă baladele haiducești). Astfel sînt cîntecele ce povestesc faptele unor boieri ca Radu Calomfirescu, sau ale unor lupte de cavaleri (Toma Alimoș), ale unor domni (legenda mănăstirii Argeș)². Unii călători străini pomenesc despre cîntecele de la ospete, care se cîntau și în piețele din orașele romînești. Astfel polonul Matei Strykowski, care a că-

¹ Cf. N. Cartoian, *Cărțile populare în literatura românească*, 2 voi., București, 1929, 1938.

² N. Iorga, *Balada populară românească. Originea și ciclurile ei*, Văleni, 1910.

lătorit în țările române în anul 1574, spune că și în Muntenia și Moldova se pot auzi cîntece în versuri, acompaniate cu muzică de scripcă sîrbească, sau cobze și alte instrumente, lăudînd faptele principilor și cavalerilor celor mai aleși. Tot el spune că a auzit pe munteni și moldoveni cîntînd la ospețele lor cîntecul lui Ștefan cel Mare : „Ștefan, Ștefan Voievod, a bătut pe turci, a bătut pe tătari, a bătut pe unguri, pe ruși, pe poloni”¹.

În „învățăturile” atribuite lui Neagoe Basarab (scrise la începutul secolului XVII) se vorbește despre muzica de la banchetele domnești: „Se cuvine să ai la masa ta chitare diferite, timpane, guzle (un fel de vioară sîrbească) și lire”², muzică ce nu putea fi decît cu cuvinte versificate potrivite pentru banchetele feudale. În prefața la cronică sa, Nicolae Costin spune că Matias Corvin, regele Ungariei, „porunca cîntăreților de cînta în canoane (muzicale) faptele a oamenilor bine numiți și îndrăzneți la războaiele cu turcii, în stihuri (versuri), scrisă pe limba lor de moșie. Care obicei și în Italia și la turci și în Țara Sîrbească și în alte țări și aicea în țară la noi vedem și pînă astăzi la mesăli domnilor, cîntînd lăutarii cîntecele domnilor trecuți cu numele bun și cu laudă celor buni, iară cu ocară celor răi și cumpliți”³. Balada feudală de curte românească este o formă caracteristică pentru cultura noastră și a altor țări în acea vreme.

Scolile si învățămîntul Faptul că în secolele XIV—XV și chiar în următor, toate poruncile domnești și ale dregătorilor sînt scrise în limba slavonă, deci o limbă străină, că nu avem scrisori și acte în limba poporului pînă în veacul XVI, arată că știința de carte, deci și învățămîntul din Moldova și Țara Românească erau încă puțin dezvoltate. Toate textele cancelariei, cele bisericești și cele literare sînt scrise în limbă străină de caligrafi, dovadă

¹ Matei Strykowski, la B. P. Hasdeu, în „Arhiva istorică”, II, Buc., 1865, p. 6 și 8.

² Slova nakazatelnaia... ed. citată, p. i.

³ N. Costin, *Letopiseșul Moldovei*, ediția I. St. Petre, București, 1942. p. 42.

că scrierea era un apanaj al grămăticilor, o specialitate, ca un meșteșug oarecare și nu era generalizată. Pentru învățătura slavonă nu erau școli propriu-zise, știința era transmisă tinerilor de grămăticiei de mănăstire.

Un număr de orășeni din Moldova, catolici, cei mai mulți sași, se află între elevii Universității din Cracovia între anii 1400 și 1503¹. În săpăturile executate recent la cetatea Suovii s-a aflat mormântul unui *magister artibus*, un profesor străin, probabil polon, din anul 1512². Acest profesor străin predă probabil limba latină pentru fiii unor boieri și orășeni din Suceava. Pentru învățarea unor meserii se trimitea din rîndurile tîrgoveților bogați, tineri să studieze în Transilvania, cum este cazul fiului lui Ioan croitorul din Roman, care este trimis la 1436 la Brașov să învețe „*ars rasorta*”, bărbieritul, care era legat pe atunci de cunoștințe de medicină³.

Abia în a doua jumătate a veacului XVI avem prima încercare, rămasă fără urmări, de a se înființa o școală superioară în Moldova, cu limba de predare latină. Este vorba de colegiul cu caracter protestant și cu profesori aduși din Germania, înființat la Cotnari în anii 1562—1563 de Despot Vodă, domnul protestant al Moldovei⁴.

În cursul veacului XVII se înmulțesc atît numărul romînilor trimiși să studieze în școlile înalte în străinătate, cît și al școlilor din țară. În privința școlilor de peste graniță, la care învățau romîni, un rol însemnat l-au avut școlile iezuite din Polonia, așezate la granițele Moldovei, la Liov, la Bar, la Camenița. În aceste școli care căutau să atragă elevi nobili din rîndurile ortodocșilor, au studiat cronicarii moldoveni Grigore Ureche și Miron Costin⁵. Un alt centru de învățămînt în care au studiat romîni în acest veac a fost marea școală a

¹ E. Barwinski, introducere la M. Costin, *Chronicon terrae Moldaviae*, București, 1912, p. VII.

G. Diaconu, *Două inscripții latine din Suceava*, în *Studii și materiale de istorie medie*, voi. II, Ed. Acad. R.P.R., 1957.

³ M. Costăchescu, *Documente moldovenești înainte de Ștefan cel Mare*, II, p. 696.

⁴ N. Iorga, *Istoria învățămîntului românesc*, București, 1928, p. 21. P. P. Panaitescu, *Influența polonă în opera lui Grigore Ureche* < M. Costin. Acad. Rom. Secț. Ist., ser. II, IV, 1925 p. 79, 108.

patriarhiei din Constantinopol, în care se studia elina și latina și diferite științe sub influența Universității din Padova (Italia), unde se pregătiseră profesorii greci ai școlii patriarhiei. În această școală au studiat între alții Nicolae Mănescu spătarul, celebrul explorator al drumului prin Siberia în China și, la sfârșitul veacului XVII, D. Cantemir¹. Numai excepțional au fost trimiși la studii români tocmai în Italia, anume învățatul boier muntean Constantin stolnicul Cantacuzino a studiat la Universitatea din Padova între 1663—1667².

Primele școli de limbă latină înființate în Moldova sînt cele iezuite. La Cotnari, poate pe locul vechiului colegiu protestant al lui Despot, și la Iași se înființară colegii iezuite în a doua jumătate a secolului XVII, dar învățămîntul iezuiților, pentru orașenii catolici din Moldova și pentru fiii de boieri moldoveni doritori de a învăța latinește, datează încă de la sfârșitul veacului precedent³.

La mijlocul veacului XVII, Vasile Lupu înființează prima școală domnească, un fel de universitate, bazată pe studiile clasice, la Iași. Este vorba de colegiul de la Trei Ierarhi. Acest colegiu a fost înființat în anul 1641, sub conducerea clericului ucrainean Sofronie Pociatki, fost rector al Academiei ortodoxe de la Kiev înființată de mitropolitul Petru Movilă. Această academie se baza pe studiile clasice și limba de predare era cea latină. Petru Movilă a trimis în Moldova un număr de profesori ai școlii sale, care trecură în Moldova și înființară acolo prima instituție domnească de învățămînt superior. Nu știm precis în ce împrejurări, dar desigur după moartea lui Petru Movilă (1647) profesorii ruteni, ca și învățămîntul în limba latină, au fost înlăturați iar în locul lor s-au stabilit la școala de la Trei Ierarhi profesori greci, în parte în legătură cu școala patriarhiei și învățămîntul în limba greacă⁴. Este însă de subliniat că învățămîntul acesta grecesc a con-

¹ D. Cantemir, *Istoria Imperiului Otoman*, I, p. 135—136; P. P. Panaitescu, *Nicolae spathaf Mănescu*, Paris, 1925, p. 41—44.

² N. Iorga, *Istoria învățămîntului românesc*, p. 37.

* P. P. Panaitescu, *Influența polonă în opera lui Gr. Ureche și Miron Costin*, p. 9, 16.

⁴ P. P. Panaitescu, *L'influence de Pierre Mogila dans les principautés roumaines* (Influența lui Petru Movilă în Țările Române) în *Melanges de l'ecole roumaine en France*, 1926, p. 61—68, 74—78.

i

tinuat să însemne influența culturii clasice, prin limba elină și studiul autorilor antici, în Moldova.

În Țara Românească, cea dintâi Academie domnească a fost înființată ceva mai târziu ca în Moldova, și anume la București, în chiliile mănăstirii Sfântul Sava (se afla în fața Universității de azi), la anul 1679, din inițiativa domnului țării Șerban Cantacuzino, nu fără îndemnul învățatului său frate, Constantin stolnicul ¹. Această academie avea și ea ca limbă de predare greaca și se baza pe studiile clasice.

Importanța înființării Academiilor domnești din Iași și București stă în aceea că, trecând prin mai multe transformări, ele au rămas ca academii grecești de studii clasice, academii de stat, până la începutul veacului XIX, când au fost transformate în școli românești. Așadar se poate spune că există o continuitate în învățământul superior român, de la 1641 până astăzi. Puține țări afară de cele cu veche cultură, se pot mândri cu o asemenea tradiție a învățământului lor.

Tot în secolul XVII se înființează la Cîmpulung în Țara Românească o școală orășenească, sub patronajul boierilor din familia Năsturel, o școală destinată fiilor de orășeni. Ea apare întemeiată de mai mulți ani, în 1670, când domnul țării, Antonie Vodă, îi acordă un privilegiu².

De la sfîrșitul veacului XVI începe să se facă simțită în Moldova și Țara Românească influența grecească, în veacul următor în creștere și care-și atinge apogeul în veacul XVIII, când se poate spune că în țările române s-a mutat centrul culturii grecești. Legăturile românilor cu grecii sînt mult mai vechi, încă din veacul XIV, îndată după întemeierea țărilor române, se înființează ierarhia bisericească ortodoxă în cele două țări, în dependență de Patriarhia greacă din Constantinopol și primii ierarhi ai bisericii muntene au fost greci numiți de la Bizanț care aveau legături permanente cu Imperiul de Răsărit. Nici aceste legături bisericești directe, nici căderea Constantinopolului, care nu a adus la noi nici un val de emigrați greci, nu stau la temelia influenței grecești în cultura țării.

¹ N. Iorga, *Istoria învățământului românesc*, p. 42.

² *Ibidem*, p. 32.

rilor române deoarece se vede bine că operele teologiei bizantine și ale pravilelor de legi datorite de juriștii bizantini se introduc în Moldova și în Țara Românească numai prin mijlocirea traducerilor în limba slavonă.

Influența greacă în secolele XVI—XVII este rezultatul unor împrejurări social-economice, fără de care nu se produc fenomenele culturale. Grecii, în cursul veacului XVI, ajung stăpâni ai economiei Imperiului Otoman, nu atât datorită culturii lor, cât mai ales prin aceea că ei formau grosul orașenilor din principalele porturi ale împărăției turcești. Grecii intră în legături cu țările din apus, în care încep relațiile capitaliste și formează o categorie de negustori bogați, un patriciat orașenesc în Imperiul Otoman, care pune cu încetul stăpânire pe întreaga viață economică a imperiului. Ei pătrund în provinciile creștine ale imperiului, sub forma conducerii bisericii ortodoxe, pe care o întrețin cu banii lor. Astfel Mihai Cantacuzino, zis Șeitan oglu, ajunge la mijlocul secolului XVI cel mai bogat și mai puternic conducător al grecilor din imperiu și influența sa se întinde și în țările române. Fiii săi dispun cu banii lor de tronul țărilor române și însuși Mihai Viteazul s-a ridicat în scaun cu ajutorul lor. Pătrunderea grecilor în țările române s-a făcut, pe de o parte, prin venirea negustorilor greci în rîndurile boierimii acestor țări, încuscrindu-se cu familiile boierești române și căpătînd moșii. Putem caracteriza ridicarea grecilor în țările române, ca pătrunderea unui patriciat orașenesc în rîndurile boierilor romîni, la sfîrșitul veacului XVI și la începutul celui de-al XVII-lea. Pe de altă parte, însuși negoțul Moldovei și Țării Românești cade în mîinile grecilor, deoarece exploatarea economică a produselor celor două țări de către Imperiul Otoman se face prin mijlocirea negustorilor greci, așa-numiții gelepi, agenți oficiali ai comerțului imperial. Cultura grecească n-a pătruns în țările române grație supraviețuirii ideii bizantine¹, ci ca urmare a predominării în Imperiul Otoman a orașenilor bogați greci.

¹ Rnr M% p t ? aceasta jdee la N. Iorga, *Byzance apres Buzance*, Buc. 1935. Este foarte îndoielnica descendența lui Mihai Cantacuzino și a Cantacuzinilor din țările române din împărății bizantini cu acest nume \$1 unu și altn se trăgeau din localitatea Cantacuză din Asia Mică.

În literatura patronată de domnii sau boierii români încep să apară scrieri în limba greacă. Aceste scrieri fiind scrise de autori greci stabiliți în țara noastră, cu subiect românesc și patronate de oficialitatea românească, pot fi considerate, întocmai ca scrierile slavone din perioada precedentă, ca făcând parte din literatura română.

Amintim în primul rând poemul vistiernicului Stavrinou, Vitejiile lui Minai Voievod, în care acest scriitor laudă în versuri grecești lupta lui Mihai Viteazul considerat campionul dezrobirii creștinilor din Imperiul Otoman ¹, apoi continuatorul său Matei al Mirelor mitropolit grec așezat la mănăstirea Dealului lângă Tîrgoviște, autorul unui poem care cuprinde tot în versuri istoria Țării Românești și a Moldovei 1602—1618, în care se cuprind cuvinte de revoltă la adresa boierilor, care tratează pe țărani ca robi, și de milă pentru aceștia din urmă ².

Cronografele (istorii universale) grecești încep să fie traduse direct din grecește în românește și servesc de izvoare cronocarilor moldoveni și munteni ³.

Am arătat cum academiile domnești ajung să fie academii grecești și profesorii lor sînt învățați greci, pregătiți, cei mai mulți, la marea școală a Patriarhiei grecești din Constantinopol. Aceste academii cultivă limba elină (nu cea modernă), și ca atare au servit la dezvoltarea studiilor clasice în țările române.

Un alt aspect al pătrunderii culturii grecești în țările române este înființarea încă din veacul XVII a tipografiilor grecești la București și Iași. Cea dintîi tipăritură grecească în țările române apare la Iași în anul 1642, Decretul patriarhului de Constantinopol, Parthenie, împotriva catehismului calvinesc atribuit lui Kiril Luccaris ⁴. Este vorba încă de o tipăritură în-tîmplătoare, dar la 1682 se întemeiază la Iași o tipografie per-

¹ E. L e g r a n d, *Recueil de poemes liistoriques en grec vulgaire relatifs à la Turquie et aux principautes Danubiennes* (Culegere de poeme istorice în limba greacă vulgară, privitoare la Turcia și țările române), Paris, 1877, p. 16—127.

² E. L e g r a n d, *Bibliothèque grecque vulgaire*, (Biblioteca greacă vulgară) Paris, 1881, II, p. 231—333.

³ D. Russo, *Studii istorice greco-romane*, București, I, 1939, p. 91—100.

⁴ I. B i a n u, și N. H o d o ș, *Bibliografia românească veche*, I, P- 119, 535—536.

manentă grecească, datorită patriarhului Dositei de Ierusalim, și așezată la mănăstirea Cetățuia. Acolo se tipăresc în grecește diferite opere cu caracter teologic, polemica împotriva catolicismului a patriarhului Nectarie și chiar textul grecesc și românesc al lui D. Cantemir „Divanul sau gîlceava lumii cu înțeleptul”¹. În Țara Românească, prima carte grecească apare la 1690, tot o polemică împotriva catolicilor a lui Maxim din Peloponez², urmată de o serie de alte cărți grecești, toate cu caracter teologic, o parte din ele tipărite la mănăstirea Snagov³.

Istoricii mai vechi au considerat influența culturii grecești ca o primejdie pentru viitoarea dezvoltare a românilor din punctul de vedere al unei culturi proprii în limba lor și în genere ca o primejdie pentru ființa neamului⁴. Credem, dimpotrivă, că această influență a fost un semn de progres cultural. În domeniul social, cum am arătat, grecii reprezentau un patriciat orășenesc, cu elemente capitaliste, care erau firește un progres economic. În domeniul culturii grecii aduc introducerea studiilor clasice la români, măcar pentru păturile superioare ale societății. La toate popoarele studiile clasice, cu tezaurul lor de cugetare și de frumuseți literare, au reprezentat un progres al culturii.

Arta

Arta românească în epoca feudală, arhitectura, pictura, artele somptuare, are valoare mai mare ca literatura din această vreme, în sensul că literatura e redusă la nevoile strimte locale, nu are o valoare generală de civilizație, pe cînd arta românească din aceeași epocă, prin formele perfecte la care a ajuns, stă ca valoare artistică alături de arta din cele mai înaintate țări ale vremii și poate fi gustată ca o creație și pînă astăzi. Arta are mai mare răspîndire, o funcție mai întinsă decît literatura, ea se adresează întregului popor, pe cînd literatura, mai ales cea slavonă, se adresează unei pături relativ reduse de cărturari. De aceea, fiind în mijlocul poporului și cu colaborarea lui, arta a atins în epoca feudală culmi la care literatura n-a ajuns.

¹ I. B i a n u și N. Hodoș, *Bibliografia românească veche*, I, p. 251 și urm., 355 și urm.

² *Ibidem*, I, p. 297 și 538.

³ *Ibidem*, I, p. 347—354.

⁴ A. D. Xenopol, *Istoria romînilor*, ed. a III-a, voi. VI, p. 24—38

χ

Arta din țara noastră în această epocă este în mare parte arta bisericească (palatele domnești n-au rămas decât sub forme de ruine) și această artă bisericească face parte din școala artistică bizantină. Este sigur că din cauza legăturilor cu popoarele slave și ale acestora cu Bizanțul, au fost la noi puternice influențe ale artei sârbești, bulgare, a școlii de la Muntele Athos, precum și influențe apusene, ale școlii gotice venite din Ungaria și Polonia. Totuși arta românească nu este o copie a artelor din țări străine. Se poate însă vorbi de o artă românească originală, atât din cauza unor elemente artistice noi introduse de români : suspendarea cupolei la bisericile moldovenești, acoperirea totală pe dinafară a bisericilor cu picturi : Moldovița, Sucevița etc, brâiele de cărămizi smălțuite și altele, dar mai ales prin îmbinarea originală a unor elemente arhitectonice și de ornamentație diferite împrumutate din arte diferite și care la noi formează o sinteză nouă. Astfel, e destul să spunem că în arta moldovenească s-a izbutit o îmbinare a artei apusene, școala gotică cu cea răsăriteană, școala bizantină. De asemenea pentru originalitatea artei românești, pledează și influența artei populare în arta feudală bisericească. Această influență a motivelor populare adusă de meșterii locali se vedește mai ales în pictura ornamentală, a cadrelor de scene religioase și chenarelor, precum și în artele somptuare ca, de pildă, cruci de lemn, broderii, țesături. De fapt e vorba la noi de două școli artistice, una munteană și alta moldovenească, desigur cu multe legături între ele, dar cu forme caracteristice și evoluție proprie fiecareia.

Cele mai vechi monumente de artă bisericească din epoca feudală se întâlnesc în Țara Românească, ca ruinele a două capele de la Severin, care datează probabil din secolul XIII, biserici foarte simple, cu planul pătrat și cu o turlă. Cea mai veche biserică de mănăstire din Țara Românească cu forme arhitectonice din secolul XIV este cea de la Cotmeana, cu planul în formă de cruce. Biserica domnească sf. Nicolae din Curtea de Argeș, zidită la sfârșitul aceluiași veac, reprezintă o biserică de curte de tip bizantin (inscripțiile sînt în parte grecești, în parte slavone) cu o pictură minunată în privința scenelor ; compoziția și mișcarea, juxtapunerea culorilor fac din această pictură o capodoperă a genului. Începînd cu epoca lui Mircea cel Bătrîn arta bisericească munteană începe să capete formele definitive

ale stilului său. Acest stil se caracterizează prin planul în formă de treflă cu două cupole, brîu colorat de piatră de jur împrejurul clădirii, ornamente la ferestre în piatră sculptată (la Cozia, în piatră neagră, vulturi și plante stilizate).

În Moldova, după cîteva începuturi nesigure ca, de pildă, biserica de la Rădăuți, care este în stil romanic, formele definitive ale artei moldovenești se stabilesc în vremea domniei lui Ștefan cel Mare, un mare clăditor de biserici și palate. În această vreme domnul și boierii rivalizează în clădiri de monumente : bisericile boierești mai importante sînt Arbora (a familiei Arbore) și Bălinești (a familiei Tăutu), pe cînd din bisericile domnești cele mai reușite sînt biserica de tîrg de la Piatra Neamț, a Episcopiei de la Roman, sf. Nicolae de la Iași. Caracteristicile stilului moldovenesc din secolul XV sînt forma redusă de capelă, ușa laterală cu ornamente ogivale, contraforturi gotice în stil de cetate, planul de cruce treflată, fără cupolă, cu o clopotniță în formă de turn, detașată de biserică. Pictura este mai realistă decît cea munteană, cu culori mai puține, mai întunecate. Ceva solemn și sumbru se desprinde din impresia acestor capele domnești întunecate în formă de mici cetățui.

Secolul XVI și începutul secolului XVII se caracterizează în arta ambelor țări prin transformări de forme care corespund transformărilor sociale ale vremii. Bisericile devin mai mari, mai încăpătoare, mai fastuoase. „Capelele domnești devin acum biserici ale poporului”¹. Astfel biserica de la Probota, zidită de Petru Rareș, este o biserică mult mai înaltă decît bisericile din secolul XV, cu o nouă cameră pe lîngă naos și nartex și pridvor (exonartex), cu ferestre lungi și mari, care luminează biserica odinioară întunecoasă, picturi mai luminoase. În legătură cu mai marea monumentalitate a clădirilor, este în Moldova în această epocă și legarea clopotniței, care nu mai e un turn deosebit, de corpul bisericii. Și în această epocă multe biserici, în special mănăstirile, păstrează aspect de cetate, de pildă Sucevița, Probota, Dragomirna, înconjurată de ziduri înalte cu

¹I. D. Ștefănescu, *L'evolution de la peinture religieuse en Moldavie* (Evolufia picturii religioase în Moldova), Paris, 1928, p. 33.

turnuri în colțuri. În forma acestor ziduri se vede o vădită influență a artei rusești¹.

În Țara Românească bisericile devin mai fastuoase prin ornamentele externe de piatră sculptată, în stil care amintește lucrările arabe (în realitate transmise prin mijlocirea stilului sîrbesc). Întîi la mănăstirea Dealului, apoi în forme mai înflorate și mai bogate la biserica episcopală de la Curtea de Argeș (cu mici turnulețe în formă de frînghii învîrtite), zidită de Neagoe Basarab, desfigurată însă de o reparare nepricepută de la sfîrșitul sec. XIX. Este evident că acest fapt, bogăția de ornamente, mărirea spațiului clădirilor în țările romîne, corespunde L.U. posibilității economice mai mari, în secolul XVI. Dar pe de altă parte, autoritatea domnului întinzîndu-se peste toată țara, cu desființarea imunităților și cu introducerea unei administrații domnești, și bisericile devin mai încăpătoare pentru că nu mai sînt destinate numai curții domnești, ci întregii țări. Totuși și în această epocă arta bisericească nu este exclusiv domnească, ci bisericile și mănăstirile boierești se ridică alături de cele domnești : mănăstirea Bistrița a Craioveștilor în Oltenia (încă de la sfîrșitul veacului XV), în Moldova Secul (a familiei Ureche, secolul XVII, cu un mare tezaur de broderii și ferecături). În secolul XVII prin legăturile din ce în ce mai strînse între cele două țări nu numai că avem unele biserici de stil moldovenesc în Țara Românească (Stelea din Tîrgoviște), dar influențe reciproce se observă între stilurile arhitectonice, tinzînd la unificarea celor două școli artistice. Un fapt de importanță pentru secolele XVI—XVII este și răspîndirea artei bisericilor de piatră, care era pînă atunci redusă la mănăstiri și orașe, pe întregul cuprins al țării, în locul vechilor biserici de lemn, cu răspîndirea acestei arte și la sate, nu numai cele boierești, ci și cele moșnenești.

Ca o anexă a arhitecturii apare, în arta romînească din perioada feudală, pictura. Pictura de pe zidurile bisericilor formează o decorație a clădirii. Tehnica picturii murale din țările romîne este *tempera*, pictare cu culori vegetale preparate în țară, pe tencuiala de var vechi. În privința stilului, pictura bisericească a folosit stilul bizantin, care este un stil *stilizat*, în

¹ P. C o n s t a n t i n e s c u - I a ș i, *Influența rusească în arta romînească*, București, 1951, p. 89.

sensul ca pictura, fund destinată a fi o decorație a zidurilor trebuie să fie pe două dimensiuni, fără perspective adânci și fără realism în detalii, ci prin păstrarea trăsăturilor caracteristice deosebite, renunțând la o serie de amănunte. Aceasta nu ține de arta moartă, despărțită de natură. În arta românească de biserică sînt portrete admirabile, atît la figurile de sticlă sau de lemn care au pozat persoane vii, cît și în portretele fondatorilor. De asemenea anatomia trupului omenesc este observată în raute

scenele de masă de exemplu la biserica domnească de la Areș unde grupurile de oameni în mișcare cu draperii în vînt cu scene de artă în care se fumează pașni de mele. În aceste privințe, arta draperiilor din antichitate cu Pîoffi Anst XVI (în speș). Anumite scene de masă îmbinate cu arhitectură se pot vedea pe pereții unor biserici. Astfel, la Suceava există o scenă a asedierii Constantinopolului de către S. în secolul II. Într-o parte în realitate asediul unei cetăți medievale cunoscute de artă se bazează pe esența între stilul picturii din secolul XV și aceea din secolele imediat următoare este aceea că în bisericile mănăstirești din pruna epocă pictura formează o unitate cu Litectsa sub Sul XV. Pictura ușa bisericii este o unitate cu clădirea sa decorativă, podoba trece înaintea funcției unitare adică fiecare scena de pictură formează o bucată deosebită. f t T A

umbrele și luminile formate de drapare, se întîlnesc sub H IIII AS T XVI(i i

Tn ?- - n C3re este așezată: A^hi terTnden.nH nf e așta oTM SCene de dimensiuni mici, cu caracter independent. Se pare că aici avem de-a face cu influența artei icoanelor pe lemn în arta picturii murale. Aceste icoane pe lemn cu scene încadrate cu roșu sînt o artă care în secolele XVI-XVII a luat un mare avînt în Rusia și de acolo, datorită leaturilor politice și economice, precum și celor culturale a îrcut în Moldova și în Țara Românească. Dar prin influența icoanelor pe lemn, arta semipopulară, în arta bisericească, se poate spune S

și aspectul bisericilor din această vreme pierde în somptuozitate, majestate, dar devine mai popular ceea ce corespunde cu observațiile ce le-am făcut cu privire la arhitectura din această vreme. Și gama culorilor, mai bogată în secolul XV, devine mai simplă în secolul XVI—XVII, iar în secolul XVII și fondul picturii, care înainte imita arhitecturile clasice, devine unitar, cu o culoare mai închisă (albastru mai ales în Țara Românească). Și aici vedem o trecere de la anumite forme clasice la forme mai apropiate de gustul poporului. În vremea aceasta compoziția savantă a picturii, armonia măiestrită a juxtapunerii culorilor decade, în schimb este în creștere portretul realist. Firește, nu se poate vorbi de o artă egal de reușită și de desăvârșită în toate bisericile vremii, depinde de artiștii care au lucrat, unii străini, aduși de domn, mulți însă meșteri zugravi de sat, care se dezvoltă alături de alți meșteșugari.

Faptul intrării în arta bisericească a meșterilor de sat se vede și din înrîurirea creșcândă a artei populare (din ornamentele covoarelor și cusăturilor populare) în partea ornamentală a picturii bisericești (chenare, diferite podoabe).

Dacă pictura are un rol mare în arta veche feudală românească, rolul sculpturii este în schimb redus. La începuturile artei muntene avem un mormînt săpat în piatră cu figură omească, mormînt ul lui Radu I Vodă de la biserica domnească de la Curtea de Argeș, în stil gotic apusean. Asemenea morminte cu reprezentarea în piatră a celui mort mai avem și în secolele următoare, dar sporadic: mormîntul lui Radu de la Afumați, cu domnul călare, cu mantia fluturînd în vînt (la Curtea de Argeș), mormîntul lui Stroe Buzescu de la Stănești (la începutul secolului XVII), reprezentînd acest boier luptînd cu un tătar. În schimb, sculptura ornamentală este destul de bogată (pietre de mormînt, ciubuce de ferestre și uși etc). Alături de sculptura în piatră avem și sculptura în lemn. Tîmplele sau iconostasele de lemn sculptate care despart în biserici naosul de altar, apar destul de tîrziu în arta românească, în genere abia în veacul XVII. Crucile de lemn sculptate în miniatură sînt caracteristice numai pentru anume regiuni ale țării (de pildă Bucovina), ceea ce este o dovadă de existența unor meșteri locali, în legătură cu arta populară.

Așa-numitele arte somptuare, adică artele care se ocupă cu podoabele de preț, au fost foarte dezvoltate în cele două țări române, nu numai în legătură cu împodobirea bisericilor, ci și a curților domnești și boierești. Aici avem mai multe rămășițe din arta de curte, feudală, care ne lipsesc, din cauza vitregiei vremurilor, în arhitectură și pictură.

Astfel, în arta giuvaerelor, a cizelării metalelor prețioase, posedam o serie de obiecte de artă din trecutul românesc. Primul obiect de acest fel a fost găsit în mormântul lui Radu I de la biserica domnească de la Curtea de Argeș, o pafta de aur masiv, reprezentând un castel feudal cu un senior și o doamnă în balcoanele turnurilor și o lebedă cu cap de femeie sub poarta castelului. Acest obiect a fost desigur lucrat pentru domn de un meșter străin, poate din Transilvania. Lucrările aurarilor sași din Transilvania erau comandate de domnii și boierii români. Neagoe Basarab se plînge într-un rînd că niște cupe de aur comandate de dînsul la Sibiu au fost executate „țigănește”¹. De la o vreme încep să fie făcute și în țară lucrări de cizelare de aur și argint. Între acestea sînt probabil și unele obiecte laice destinate boierilor, talerul cu figuri religioase al lui Nicoară vornic și cupa de argint a marelui postelnic Drăgan, ambele de la începutul secolului XVII².

Mai apropiate de arta populară sînt cusăturile și broderiile; chiar și cele pur bisericești arată adesea influența meșterilor legați de satele românești, cu ornamentația și coloritul de flori și plante stilizate. În această artă a broderiilor avem însă brocarturile scumpe, de influență venețiană, care se aduceau în țară în urma legăturilor de negoț cu Genova și Veneția. Remarcabile sînt portretele brodate pe brocarturi. Cele mai vechi sînt din Moldova pe la 1430, portretul lui Alexandru cel Bun și al doamnei Marina, brodate cu fir de aur și argint pe un patrafir. Din vremea lui Ștefan cel Mare avem asemenea portrete brodate în număr mai mare, dintre care cel mai remarcabil este portretul doamnei Măria din Mangop, de pe mormîntul ei de la mănăstirea Putna, reprezentînd în chip fastuos în haine de paradă pe doamna moartă pe un fond vișiniu-închis. Artă portre-

¹ Hurmuzaki, *Documente*, XV, p. 238.

² C. Moisiu, *Două monumente vechi moldovenești*, în „*Cronica numismatică și arheologică*”, II, 1921, p. 5—11.

telor brodate a continuat în Moldova și în veacurile următoare, cu forme mai realiste, cum avem de pildă perdelele mormîntale de la mănăstirea Sucevița, reprezentînd pe frații Ieremia și Simion Movilă, precum și în mijlocul secolului XVII portretele brodate ale membrilor familiei lui Vasile Lupu. În Țara Românească această artă e mai puțin dezvoltată, dar în schimb arta broderiei pur religioase, începînd cu epitaful de la Cozia (1397), are exemplare de artă foarte fine, cu mult simț decorativ. Această artă a broderiilor dovedește existența, pe de o parte, a unor ateliere mănăstirești, dar și a unor bresle de meșteșugari artiști, fără de care nu s-ar fi putut face aceste obiecte de artă.

Bibliografie

Clasicii marxism-leninismului

- M a r x, K. și F. E n g e l s, — *Manifestul Partidului Comunist*, ediția a V-a, București 1954.
- Marx, K. — *Capitalul*, Voi. I—III, ediția a II-a, Ed. P.M.R. 1948—1955.
- Marx, K. și F. E n g e l s, — *Ideologia germană*, Editura pentru literatură politică, București 1956.
- E n g e l s, F. — *Originea familiei, a proprietății private și a statului*, ediția a III-a, Ed. P.M.R., București 1950.
- „ — *Războiul țărănesc german*, ediția a II-a, Ed. P.M.R., 1950.
- „ — *Marca*, în volumul *Războiul țărănesc german*, Moscova 1952.
- Marx, K. și F. E n g e l s, — Din corespondența lui: în volumul *Războiul țărănesc german*, Moscova 1952.
- E n g e l s, F. — ■ *Despre descompunerea feudalismului și apariția statelor/naționale*, în volumul *Războiul țărănesc german*, Moscova 1952.
- L e n i n, V. I. — *Dezvoltarea capitalismului în Rusia*, în *Opere*, voi. 3, București 1955.
- „ — *Problema agrară în Rusia la sfârșitul sec. XIX*. In *Opere*, voi. 15, p. 53—125 (ediția rusă).

Lucrări de caracter general care privesc întreaga lucrare

- Giurescu, C. C. — *Istoria românilor*, voi. I—III, București 1946.
- I o r g a, N. — *Istoria poporului românesc*, voi. I—IV, București 1922—1927.
- „ — *Istoria românilor și a civilizației lor*, București 1930.
- „ — *Istoria românilor*, voi. II—VI, București 1936—1938.
- *** — *Istoria Moldovei*, voi. I, Editura Institutului de Istorie a Republicii Moldovenești, (nusește), Chișinău 1951.
- X e n o p o l, A. D. — *Istoria românilor*, ediția Vlădescu, voi. I—X, București.

istorică",

- Maiorescu, G. — *Politica agrară la români*, București 1906.
- Manolescu, R. — *Relațiile comerciale ale Țării Românești cu Sibiul la începutul veacului al XVI-lea*, în „Analele Universității” «C. I. Parhon», București, Seria științelor sociale, istorice, 5, 1956, p. 207—260.
- Maurizio, S. A. — *Histoire de l'alimentation vegetale*, Paris 1933.
- Meteș Șt. — *Relațiile comerciale ale Țării Românești cu Ardealul până în veacul al XVIII-lea*, Sighișoara 1921.
- Moisiu, C. — *Istoria monetei în România*, în „Cronica numismatică și arheologică”, I—II, 1920—1921.
- Nistor, I. — *Die auswärtigen Handelsbeziehungen der Moldau im XIV—XVI Jahrhundert*, Gotha 1911.
- „ — *Handel und Wandel in der Moldau bis zum Ende des 16. Jahrhunderts*, Cernăuți 1912.
- Pamfile, T. — *Agricultura la români*, București 1913.
- „ — *Industria casnică la români*, București 1910.
- Panaiteșcu, P. N. — *Însemnătatea economică a mocanilor în istoria Țării Românești*, Cluj 1931. — *Plutașii*, Cluj 1937.
- „ — *Răbojul. Studiu de istorie economică și socială*, Acad. Rom., „Studii și Cercetări” București 1936.
- Panaiteșcu, P. P. — *Mircea cel Bătrîn*, București 1944, p. 83—88.
- Pascu Șt. — *Petru Cerceș și Țara Românească*, Sibiu 1944, Introducerea autorului.
- „ — *Relațiile economice dintre Moldova și Transilvania în timpul lui Ștefan cel Mare*, în voi. *Studii cu privire la Ștefan cel Mare*, București 1956, p. 203—218.
- Pavlescu, E. — *Economia breslelor în Moldova*, București 1939.
- Ribakov, P. — *Remesia drevnei Ruși*, Moscova 1948.
- Sandru, D. — *Mocanii din Dobrogea*, București 1946.
- Turbatu, M. — *Rolul meșteșugurilor de la sate în dezvoltarea producției de mărfuri în prima jumătate a secolului al XVI-lea în Țara Românească*, în „Studii”, VIII, (1955), nr. 3 p. 49—64.
- Turcu, C. — *Steaza, instalație primitivă sătească pentru perfecționarea unor țesături casnice*, în „Studii”, VIII, nr. 4, p. 113—118.
- Veress, A. — *Păstoritul ardelenilor în Moldova și Țara Românească*, în „Anal. Acad. Rom.”, Mem. Sect. Ist., Seria III, 1927.
- Zâne, G. — *Economia de schimb în principatele române*, București, 1930.

La cap. Obștea sătească și clasele și categoriile sociale

- Angel eseu, I. N. — *Originea moșnenilor și răzeșilor*, Pitești 1909.
- Arion, D. O. — *Cnejii (chinejii) români. Contribuții la studiul lor*, București 1938.
- „ — *Vlahii. Clasă socială în voievodatele românești*, București 1940.
- Bălcescu, N. — *Reforma socială la români*, în *Opere*, voi. I. Ed. Academiei R.P.R., 1953, p. 253—255.

- Bogdan, I. — *Despre cnejii rotnîni*, în „Anal. Acad. Rom.", Mem. Secf. Ist., S. II, tom. XXV, 1904.
- Chelcea, I. — *Țiganii din România. Monografie*, București 1944.
- Condurachi, E. — */uzii și judeciile*, în „Cercetări istorice", V—VII.
- Costăchel, V. — *Problema obștiilor agrare din secolele XIV—XV*, în *Studii și cercetări de istorie medie*, I, 1951, p. 91—109. „ — *Dezagregarea obștii satești în țările române în evul mediu, Săracii*. Extras din *Studii și referate privind Istoria Romîniei*, Ed. Acad. R.P.R., București 1954. Filii, I. C. — *Preadalica să nu fie*, în „Revista Istorică Română", II, 1932(„ — *Proprietatea solului în Principatele Romîne pînă la 1864*, București 1935. Fotino, G. — *Contribution à l'étude des origines de l'ancien droit coutumier roumain. Un chapitre de l'histoire de la propriété en Moyen-Âge*, Paris 1926.
- Gebora, A. — *Situația juridică a robilor în Ardeal*, București 1932. Gidei, A. V. — *Istoria socială a țărânimii noastre*, București 1904.
- Giurescu, C. — *Studii de istorie socială*, București 1943. Grekov, B. D. — *Țăranii în Rusia din cele mai vechi timpuri*, Ed. Acad. R.P.R. București 1952. — *Bolișaiia semia i verv Russkoi Pravdi*, în „Voprosi istorii". 1951/8, p. 27—37.
- Grecu, Al. — *Răscoala țăranilor în vremea lui Despot Vodă*, (P. P. Panaitescu), „Studii", III (1953).
- Iakovlev, A. — *Holopstvo i holopi v moskovskom gosudarstve*, I/Moscova 1943. Iorga, N. — *Constatări istorice cu privire la viața agrară a Romînilor*, București 1908. „ — *Developpement de la question rurale en Roumanie*, Iași 1917. „ — *Evolution de la question rurale en Roumanie jusqu'à la réforme agraire*, București 1929. „ — *Le caractere commun des institutions de Sud-Est de l'Europe*, Paris 1929. „ — *Breve histoire du droit coutumier roumain* în voi. „ — *Anciens documents de droit roumain*, Paris — București 1930, I, p. 1—54. Linnicenko, I. — *Certi iz istorii soslovii v iugo-zapadnoi (Galițkoi) Ruși v XIV—XV'vekov*, Moscova 1894.
- Lipschitz, E. E. — *Stavianskaia obščina i ea roii v obrazovanii vizantUskogo feodalizma* în „Vizantiiski Vremennik", I, 1947.

iM

- Liubavski, I. — *Ocerki istorii litovsko-russkogo gosudarstva*, Moscova 1910.
- Longinescu, S. G. — *Așezământul și legătura lui Mihai Vodă*, 1919.
- Nădejde, I. — *Cum s-a format marea proprietate*, în „Literatură și Știință” II.
- Neamțu, V. — *Răscoala din Moldova în primăvara anului 1633*, în „Analele științifice din Iași”, II, seria III, 1—2, Iași 1956, p. 19-34.
- Neusîhin, A. I. — *Struktura obșcinî v iujnoi i iugo-zapadnoi Germanii v VIII—XI vekah. (K voprosu o proŭesse pogloščenia ostatkov svobodnogo krestianstva)*, în „Srednie Veka”, voi. IV și V, 1953—1954.
- Rosetti, R. — *Pămîntul, sătenii și stăpînii în Moldova*, București 1907.
- „ — *Pentru adevăr și dreptate*. Iași 1911.
- Tanovicianu, I. — *Formațiunea proprietății funciare în Moldova în Prinos lui D. A. Sturza*, București 1903.
- Xenopol, A. D. — *Proprietatea mare și mică*, în „Viața românească”, XXVIII, 1913, p. 161—192.

La cap. Domeniul feudal

- Arion, D. C. — *încercare asupra domeniului eminent din Principatele Munteniei și Moldovei în secolele XIV și XV*, în *închinare lui N. Iorg'a*, Cluj 1931, p. 12-24. „ — *Formarea proprietății rurale în Muntenia și Moldova*, în „Convorbiri literare”, 1934/3, p. 234—246.
- „ — *Ce înțeles au avut actele de donațiuni domnești de pămînt la începuturile voevodatelor*, în voi. *Două studii de istorie a dreptului românesc*, București 1942.
- Bogdan, D. P. — *Originea clauzei*, B H H X npb A a j i H K a na n i c r ” în „Revista istorică română”, III, 1933.
- Cazacu, A. — *Dreptul de protimis. Origina și evoluția în dreptul românesc*, Iași 1937.
- Cerepnin, L. V. — *Etapete dezvoltării proprietății feudale în Rusia*, în „Analele romîno-sovietice”, 1954, nr. 4.
- Cîmpina, B. T. — *Dezvoltarea economiei feudale și începuturile lup-tei pentru centralizarea statului în a doua jumătate a vea-cului al XV-lea în Moldova și Țara Romînească*, în *Lucrările Sesiunii generale științifice ale Academiei R.P.R., din 2—12 iunie 1950*.
- „ — *Cercetări cu privire la baza socială a puterii lui Ștefan cel Mare*, în *Studii cu privire la Ștefan cel Mare*, Ed. Acad. R.P.R., București 1956.
- Costăchel, V. — *„Beneficiul” în Sud-Estul Europei*, în „Revista Istorică”, XXX, 1944, p. 61—86.
- „ — *Dreptul feudal și „preadalica”*, în „Revista istorică”, XXXI, 1945, p. 112—124.

- Costăchel, V.** — *Le monopole du moulin en Moldavie, aux XV-ème et XVI-ème siècles*, în „Revue historique du Sud-Est européen” XXII, 1945, p. 171-183.
- „ — *La formation du benefice en Moldavie*, în „Revue historique du Sud-Est européen”, XXIII, 1946.
- „ — *Les immunités dans les principautés roumaines aux XIV-ème et XV-ème siècles*, București 1947.
- Nistor, I.** — *Clasele sociale în Moldova și privilegiile lor*, în „Anal. Acad. Rom.” Mem. Secț. Ist., S. 3, tom. XXVI, 1943—1944.
- Panaiteșcu, P. P.** — *Dreptul de strămutare al țăranilor în țările române pînă la mijlocul secolului al XVII-lea*, în *Studii și materiale de istorie medie*, I, Ed. Acad. R.P.R., 1957, p. 63—123.
- Panu, G.** — *Cercetări istorice asupra stării țăranilor*, București 1910.
- Peretz, I.** — *Robia*. Curs predat la Facultatea de Drept din București, 1934.
- Philippide, A. I.** — *Încercări asupra stării sociale a poporului român în trecut*, Iași 1884.
- Piceta, V. I.** — *Institut holopstva v velikom cneajestve Litovskom v XV—XVI v.*, în „Istoriceskie zapiski”, voi. 20, 1946.
- Potra, G.** — *Contribuțiuni la istoricul țiganilor din România*, București 1939.
- Radovici, S.** — *Moșnenii și Răzeșii*, București 1909.
- Rosetti, R.** — *Pămîntul, sătenii și stăpîinii în Moldova*, București 1907.
- „ — *Pentru adevăr și dreptate*, Iași 1911.
- Smirnov, I. I.** — *Răscoala lui Bolotnikov*, Editura de Stat, București 1953.
- Stahl, H. H.** — *Sociologia satului devaiaș românesc*, I. București 1946.

La cap. Domnul și puterea domnească

- Bogdan, D. P.** — *Acte moldovenești dinaintea de Ștefan cel Mare*, București 1938 (introducere despre „seimul” moldovenesc).
- Bărbăntu, G. H.** — *Sfatul domnesc și adunarea stărilor în țările române*, I—III, „Anal. Acad. Rom.”, Mem. Secț. Ist., Ser. III, tom. XXVIII, 1946; XXIX, 1947.
- Buzescu, Al.** — *Domnia în țările române pînă la 1866*, București (f. dată).
- Giurescu, C. C.** — *Contribuții la studiul marilor dregători*, Văleni 1926. „ — *Noi contribuții la studiul marilor dregători*, București 1935.
- Iliescu, O.** — *Domnii asociați în țările române în secolele al XIV-lea și al XV-lea*, în *Studii și cercetări de istorie medie*, II—1, 1951, p. 39—60.
- Sacerdoțeanu, A.** — *Divanele lui Ștefan cel Mare*, în „Analele Universității «C. I. Parhon»”, Seria științelor sociale, istorice, 5, 1956, p. 157-206.

La cap. Veniturile țării

- Chircă, H. — *Veniturile vistieriei lui Constantin Brîncoveanu după cronică vistieriei*, în *Studii și materiale de istorie medie*, I, Ed. Acad. R.P.R., București 1956, p. 213—233.
- Giurescu, C. C. — *Organizarea financiară a Țării Românești în epoca lui Mircea cel Bătrîn*, în „Anal. Acad. Rom.” Mem. Seci. Ist. S. 3, tom. VII, 1926—1927.
- Filitti, I. C. — *Considerațiuni generale despre vechea organizare fiscală a principatelor române*, București, 1934.
- Iorga, N. — *Documente și cercetări asupra istoriei financiare și economice a principatelor române*, I, București 1902.
- Mioc, D. — *Originea și funcțiile birului în Țara Românească până la sfârșitul veacului al XV-lea*, în *Studii și referate privind istoria României*, partea I, Ed. Acad. R.P.R., București 1954.
- Vlădescu, I. — *Despre dări sau impozite. I. Birul*, București 1925.

La cap. Oastea feudală

- Bălcescu, N. — *Puterea armată și principatul Valahiei până la arta militară de întemeiere*, R.P.R., 1953, p. 1—41. *acum*, în *Opere*, a Ed.
- „ — *Puterea armată și arta militară la moldoveni în timpul măririi lor*, în *Opere*, Ed. Acad. R.P.R., I, București 1954, p. 115—131.
- Bogdan, I. — *Cîteva observații asupra îndatoririlor militare ale cneștilor și boierilor moldoveni în secolul XIV și XV*, în „Anal. Acad. Rom.”, Mem. Seci. Ist., Seria II, tom. XXIX 1907. — *Documentul Rîzenilor și organizarea armatei moldovene*, în „Anal. Acad. Rom.”, Mem. Seci. Ist. Seria II, tom. XXX, 1908.
- Diaconu, G. — *Despre rolul curților boierești în organizarea militară a Moldovei în veacurile XIV—XV*, în *Studii și referate privind istoria R.P.R.*, partea I, Ed. Acad. R.P.R. 1954, p. 551—572.
- Diaconii, G. — *Bazele puterii militare a lui Ștefan cel Mare*, în Focșeneanu, I. voi. *Studii cu privire la Ștefan cel Mare*, București, Ed. Acad. R.P.R., 1956, p. 113—168.
- Iorga, N. — *Istoria armatei românești*, ediția a II-a, voi. I—II, București 1929—1930.
- Panaiteșcu, P. P. — *Armata lui Mircea cel Bătrîn*, în „Convorbiri literare” LXXV, 1942, p. 573—582.
- Roselli, R. — *Essais sur l'art militaire des Roumains*, București 1935.
- „ — *Istoria artei militare a românilor până la mijlocul veacului al XVII-lea*, Acad. Rom., „Studii și Cercetări”, București 1947.

La cap. Orașe/e

- K a i n d l, R. — *Die Deutschen in Karpathenländer*, Gotha J 907.
 Lehr, L i a — *Despre dezvoltarea economică a orașelor din Țara Românească în anii 1501—1650*, în *Studii și referate privind istoria României*, partea I., 1954, p. 663—684. Panaitescu, P.
 P. — *Comunele medievale în Principatele Române*, în *Interpretări românești*, București 1947, p. 161—218. Pirenne, H. N. — *Les villes au Moyen-Age*, Bruxelles 1927. Sava, A. V. — *Tîrguri, ocoale domnești și vornici în Moldova*, în „Buletin științific”, Secțiunea de științe istorice etc, IV, 1-2, 1952, p. 71-98.

La cap. Biserica

- Dobrescu, N. — *Contribuțiuni la istoria bisericii romine în secolul al XV-lea*, București 1907.
 — *Din istoria bisericii romine, secolul al X-lea*, București 1910. „
 — *întemeierea mitropoliilor și a celor dinții mănăstiri din țară*, București 1906. G r i g o r a ș, N. — *Primele mănăstiri și biserici moldovenești*, în *Studii și cercetări istorice*, XX, Iași, 1947, p. 116—131.
 I o n e s e u, G. M. — *Istoria mitropoliei Ungrovlahiei*, I. București 1914.
 I o r g a, N. — *Istoria bisericii romine*, ediția II, voi. I—II București 1929.
 Laurent, V. — *Aux origines de l'etat et de l'eglise de Mo'davie*, în „Revue des etudes byzantines”, V., 1947, p. 158—170.
 M a r i n e s c u, C. — *înfăptuirea mitropoliilor în Țara Românească și în Moldova*, în „Anal. Acad. Rom.” Mem. Sect. Ist. Ser. II 1924. Mo i s e s c u, G. — *Catolicismul în Moldova*, București 1942.

La cap. Justiția feudală

- Akos, Timon von — *Ungarische Verfassungs und Rechtsgeschichte*, ediția a II-a, Berlin 1919.
 Arion, D. C. — *Două studii de istorie a dreptului românesc*, București 1942.
 Cazacu, A. — *Patronatul și domnia*, în „Revista Istorică” XXXI, 1945.
 Suchianu C. și Filii I. C. — *Contribuții la istoria dreptului penal român*, în „Revista Penală”, V, 1926, p. 442—468.
 Filii I. C. — *Despre vechiul drept penal român*. Conferință la „Cercul de studii penale”, 1927. — *Vechiul drept penal român*. Extras din „Revista de drept penal și știință penitenciară”, 1934.
 — *Organizarea judecătorească în România*, în *Enciclopedia României*, I., București 1938, p. 337—338.
 I o r g a, N. — *Breve histoire du droit coutumier roumain*, în *Anciens documents de droit roumain*, Paris — București 1930, p. 1—54.
 I u ș k o v, S. V. — *Obščestvenno-politiceskii stroi i pravo kievskogo gosudarstva*, Moscova 1949.

- Panaiteanu P. P. — *începuturile dreptului scris în limba română*, în CAL Greco „Studii”, 1954, nr. 4, p. 215—228. Thonissen, J. — *L'organisation judiciaire, le droit penal et la procédure pénale de la loi salique*. Ungureanu, Gh. — *Pedepsele în Moldova la sfârșitul sec. XVIII și începutul sec. XIX*, Iași 1931.

La cap. Cultura feudală

- *** ■ — *Scurtă Istorie a artelor plastice în R.P.R.*, București, Ed. Acad. R.P.R., 1957.
- Bălș, G. — *Bisericele lui Ștefan cel Mare*, în „Buletinul Comisiunii monumentelor istorice”, București 1921.
- „ — *Bisericele moldovenești din veacul XVI*, în „Buletinul Comisiunii monumentelor istorice”, XXI, 1928. Cartoian, N. — *Cărțile (populare în literatura românească*, voi. I—II, București 1929—1938. „ — *Istoria literaturii române vechi*, voi. I—III, București 1940—1945. Constantinescu-Iași, P. — *Influența rusească în arta românească*, București Ed. Acad. R.P.R. 1951.
- Călinescu, G. — *Istoria literaturii române*, București 1941. Ghica-Budești, N. — *Evoluția arhitecturii în Muntenia*, în „Buletinul Comisiunii monumentelor istorice”, XX, 1927, XXIII, 1930, voi. III—IV, 1933, 1936.
- Greco, Al. — *începuturile dreptului scris în limba română*, în „Studii”, VII (1954) nr. 4, p. 215—228.
- Ionescu, Gr. — *Istoria arhitecturii românești*, București 1937. Iorga, N. — *Balada populară românească. Origina și ciclurile ei*, Văleni 1910.
- „ — *Byzance apres Byzance*, București 1935. „ — *Istoria învățămîntului românesc*, București 1938. „ — *Istoria literaturii românești*, I—II, ediția a II-a, București 1925—1926.
- „ — *Les arts mineurs en Roumanie*, I—II, București 1934—1936. și Iorga, Bălș*** Gh. N. — *L'art roumain*. Paris 1912. — *Istoria literaturii române* I, E.S.P.L.A. București 1954. Lapedatu, Al. — *Cercetări istorice cu privire la meșterii bisericilor moldovene din sec. XVI*, în „Buletinul Comisiunii monumentelor istorice”, V, 1912, p. 23—29.
- St. — *Zugravii bisericilor române*, în „Anuarul Comisiunii monumentelor istorice”, pentru Transilvania, Cluj, 1929. I. — *Letopisețele moldovenești scrise slavonește*, în „Cercetări istorice”, I.
- Minea, I.

- Panaiteanu, P. P. — *începuturile literaturii în limba română*, în *Interpretări românești*, București 1947, p. 231—256. Pascu, G. h. — *Istoria literaturii și limbii române din secolul XVI*, București-Iași 1921.
- *Istoria literaturii române din secolul XVII*, Iași 1922. Pușcariu, S. — *Istoria literaturii române. Epoca veche*, Editia a II-a, Sibiu 1930. Romstorfer, C. A. — *Die moldauisch-byzantinische Baukunst*, Viena 1896.
- Russo, D. — *Studii istorice greco-române*, I—II, București 1939. Slatineanu, B. — *Ceramica românească*, București 1938. Ștefănescu, I. D. — *La peinture religieuse en Valachie et en Transylvanie*, Paris 1932. „*L'evolution de la peinture religieuse en Bukovine et en Moldavie depuis les origines jusqu'au XIX-eme siecle*, Paris 1928.
- *L'evolution de la peinture religieuse en Moldavie*, Paris 1928.
- „*L'evolution de la peinture religieuse en Bukovine et en Moldavie. Nouvelles recherches*, Paris 1929. Taffel, O. — *Le tresor byzantin et roumain du monastere de Poutna*, Paris 1925.
- *Sculptura românească în lemn*, Iași 1936. Turdeanu, E. — *La broderie religieuse en Roumanie*, în „*Cercetări literare*”, IV, 1940, p. 164—214. Ureche, V. A. — *Istoria școalelor*, I., București 1892.

T A B L A D E M A T E R I I

	<u>Pag.</u>
<i>Prefața</i>	
<i>Capitolul I</i> PRODUCȚIA ȘI VIAȚA ECONOMICA	
Bogăția animală și păstoritul. Agricultură. Meșteșuguri, Industrie casnică, mine. Comerțul. Moneda și circulația monetară, <i>(P. P. Panaitescu)</i>	15
<i>Capitolul II</i> OBȘTEA SĂTEASCA	
Problema obștilor în istoriografia marxistă. Considerațiuni generale asupra obștii sătești la români. Hotarul obștii. Principiile care stau la baza obștii. Dreptul de control asupra pământului- Responsabilitatea colectivă pentru plata birului. Responsabilitatea juridică. Dreptul la judecată al obștii sătești. Etapele obștii în evoluția ei <i>(V. Costăchel)</i>	77
<i>Capitolul III</i> CLASELE ȘI CATEGORIILE SOCIALE	
Țăranii dependenți. Situația țăranilor în sec. XV. Situația țăranilor în sec. XVI. Situația țăranilor în sec. XVII. Legătura lui Mihai și consecințele ei. <i>(V. Costăchel)</i> . Robii. Originea robiei. Dreptul	

de stăpînire asupra robilor. Situația robilor sub raport juridic. (V. Costăchel). Orășenii. (P. P. Panaitescu). Stăpînii de pămînt. Cneji. Nemeșii. Boierii. Viteji. (A. Cazacu). Lupta de clasă. (P.P. Panaitescu).....	109
---	-----

Capitolul IV

DOMENIUL FEUDAL

Dominium eminens. Domeniul domnesc. Domeniul boieresc în sec. XIV-XV. Stăpînirea în devălmășie. Dreptul de preempțiune. Slobodziile. Domeniul boieresc în sec. XVI. Domeniul boieresc în sec. XVII. Rezerva feudală. Exploatarea materialului domeniu. Populația domeniului feudal. Veniturile domeniului feudal. Beneficiul. Legăturile de vasalitate: slujba și sluga. Răsplătirea vasalului. Procesul de formarea beneficiului. Dreptul de retract suveran. Marele domeniu mănăstiresc. Exploatarea marelui domeniu mănăstiresc. Imunitatea. Imunitatea boierilor. Imunitatea bisericii. (V. Costăchei). Prădalnica. (P. P. Panaitescu)	211
--	-----

Capitolul V DOMNUL ȘI PUTEREA

DOMNEASCA

Prerogativele domnului. Obligațiile supușilor față de domn. Obligațiile domnului față de supuși. (A. Cazacu) Alegerea domnului și succesiunea la tron. (P. P. Panaitescu) Sfatul domnesc (A. Cazacu). Marile adunări ale țării. (P. P. Panaitescu).....	319
--	-----

Capitolul VI

VENITURILE ȚĂRII ȘI ALE DOMNIEI

Cîblăritul, ilișul. Fînăritul. Oieritul. Zeciuiala din porci. Albinăritul. Cășăritul și dijma din brînză. Vinăriciul. Perperitul. Camăna. Sulgiul. Zeciuiala din pește. Birul. Birul boierilor. Birul vătafilor, curtenilor și al breslelor. Birul roșilor și al altor categorii militare. Veniturile realizate din exploatarea salinelor și a minelor. (A. Cazacu).....	355
--	-----

Capitolul VII

OASTE FEUDALA

Structura oștii feudale. Condițiile de prestare ale slujbei militare. Armamentul. Organizarea. (A. Cazacu)	393
--	-----

Capitolul VIII

O R A Ş E L E

Apariția orașelor în țările române. Organizarea și administrarea orașelor. Autonomia și privilegiile orașelor. Oastea orașelor. Obligațiile orașelor față de domnie. Meșteșugurile și dezvoltarea orașelor în sec. XVI-XVII. (P. P. Panaitescu).....	411
--	-----

Capitolul IX

B I S E R I C A

Rolul bisericii în țările române. Organizarea bisericii în țările române. Sprijinul acordat de domn bisericii. Influența bisericii catolice. (P. P. Panaitescu).....	445
--	-----

Capitolul X

JUSTIȚIA FEUDALA

Considerațiuni generale. Infracțiunile. Neascultarea. Tîlhăria și furtul. Moartea de om. Infracțiunile împotriva moralei și religiei. Mărturia mincinoasă. Denunțarea calomnioasă. Loviri și răniri simple, vătămări corporale. Sfada. Insulte. Procedura. (A. Cazacu). . . .	463
---	-----

Capitolul XI

CULTURA FEUDALA

Limba slavă la romîni. Cartea și școala slavonă. Tipografiile. Izbînda limbii romîne. Literatura religioasă. Literatura juridică. Literatura istorică. Literatura beletristică. Școlile și învățămîntul. Influența culturii grecești. Artă. (P. P. Panaitescu).....	501
<i>Bibliografie</i>	547